Inštitut za zgodovino
delavskega gibanja
KNJIŽNICA
D3085
2

A
Z

PRAVNA ZGODOVINA ZA SLOVENSKO OZEMLJE

SOSTAVNI OČRT

SPISAL

METOD DOLENC

MCMXXXV

AKADEMSKA ZALOŽBA
LJUBLJANA

AKADEMSKA BIBLIOTEKA 2

D3085

4. JUNI 1949

Vse pravice pridržane

Tiskarna Slatnar, družba z o. z. v Kamniku

MANOM DANILA MAJARONA

VSEBINA:

Okrajšave . . . . . VIII.
Predgovor . . . . . IX.
Pripis . . . . . XII.
Popravki . . . . . XIII.

PRVI DEL: OD SREDE ŠESTEGA DO ZAČETKA ŠESTNAJSTEGA STOLETJA 1

A. NAJSTAREJŠA DOBA DO MADŽARSKIH NAVALOV 1

§ 1. Zunanji obris ozemlja in oblasti 1
§ 2. Državotvornost Slovencev v Karantaniji 3
§ 3. Državotvornost Slovencev v Panoniji 8
§ 4. Madžarski navali in konec frankovskega gospodstva nad Slovenci 17
§ 5. Sledovi slovenskega prava v pogledu na državni ustroj 19
§ 6. Sledovi zasebnega in kazenskega prava 31

B. DRUGA POLOVICA SREDNJEGA VEKA 59

§ 7. Zunanji oris tujega gospodstva nad Slovenci . . 59
§ 8. Stanovi in sloji 77
§ 9. Zakonodaja in ostali pravni viri 111
§ 10. Izvrševanje upravne in sodne oblasti 122
§ 11. Pokret v zasebnem pravu 138
§ 12. Pokret v kazenskem pravu 173
§ 13. Sodno postopanje 182

DRUGI DEL: OD ZAČETKA ŠESTNAJSTEGA STOLETJA DO UJEDINJENJA *192*

A. OD NEMŠKE REFORMACIJE DO KRAJA FRANCOSKE REVOLUCIJE

§ 14. Najvažnejši politični dogodki in teritorialne izpremembe 192
§ 15. Privilegirani stanovi 206
§ 16. Neprivilegirani sloji 217
§ 17. Pregled zakonodaje in ostalih pravnih virov . . . 235
§ 18. O izvrševanju uprave in pravosodja (izven ljudskih sodišč) 256

§ 19. Uprava in sodstvo v okviru ljudskih zborov ali sodišč 271
§ 20. Osebno- in rodbinskopravna vprašanja 298
§ 21. Dedno nasledstvo 322
§ 22. Zasebno stvarno pravo 355
§ 23. Obvezno pravo 373
§ 24. Odškodninsko pravo 376
§ 25. Kazensko pravo 413
§ 26. Pravdno postopanje 457

B. OD FRANCOSKE REVOLUCIJE DO UJEDINJENJA SLOVENCEV S SRBI IN HRVATI

§ 27. Pregled politično-pravnega pokreta in teritorialnih izprememb 483
§ 28. Glavne poteze razvoja društvenih slojev 503
§ 29. Kratek oris pravosodja in uprave 519
§ 30. O jezikovnem vprašanju 527
§ 31. Najznamenitejši predstavniki pravoznanstva . . . 532
§ 32. Dodatek: Seznam najvažnejših uporabljenih del 538
Kazalo 549

OKRAJŠAVE

Gor. = gorski; vinogor. = vinogorski; b. = bukve; zap. = zapisnik; izvir. = izvirnik; prip. kr. osnut. = pripravljeni osnutek za kranjske gorske bukve (Beratschlagte Pergkrechtsordnung, 1595.); Č Z N. = Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor); Č J K Z — Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino (Ljubljana); Z Z R = Zbornik znanstvenih razprav (Ljubljana); Sl. Pr. = Slovenski Pravnik (Ljubljana); G M S = Glasnik muzejskega društva (Ljubljana); L. M. Sl. = Letopis Matice Slovenske; L. Akad. Z. = Letopis Jugoslovanske Akademije znanosti in umetnosti (Zagreb); Kron. = Kronika; Prav. Vest. = Pravni vestnik (Trst).

Pripomba: Sodbe in odločbe ljudskih sodišč so citirane radi štedenja prostora samo po letnicah in krajih. Po teh podatkih se lahko poiščejo v pisateljevih monografijah, ki so v § 32. navedene.

PREDGOVOR

Nemalo sem bil spomladi 1934. l. presenečen, ko mi je Akademska Založba predložila po svojem predstavniku načrt, po katerem naj bi že za prvo leto njenega delovanja prispeval tudi jaz s tem, da napišem pravno zgodovino Slovencev. Okleval sem, ne dneve, tedne, ampak mesece. Ugajalo mi je zaupanje vame, ko po svojem poklicu nisem niti zgodovinar, ampak sem prišel do raziskavanj slovenske pravne zgodovine takorekoč po naključju. Ko sem namreč še pred svetovno vojno bival kot sodnik v Gradcu, sem napisal na prošnjo tam živečega izvrstnega zgodovinarja Antona Kaspreta nekoliko razprav na podlagi listin, ki mi jih je on sam preskrbel. Po svetovni vojni sem prevzel *nolens volens* izpraševanje kandidatov pri prvem pravnozgodovinskem izpitu mlade ljubljanske univerze iz predmeta jugoslovanske pravne zgodovine. S tem pa sem si nadel nalogo, da slušateljem tudi sam nudim predavanja iz navedenega predmeta, če sem hotel, da bodo imeli učnih pripomočkov za izpit. Pričel sem s predavanji o Dušanovem zakoniku. ki sem jih pripravil primerjalno z našimi, slovenskimi pravnimi razmerami, česar se dotlej še nihče ni lotil. Ko sem bil že izdal 1925. l. tem predavanjem ustrezni učbenik, sem začel v njem načete probleme slovenske pravne zgodovine bližje raziskovati. Da opravim to delo znanstveno, sem se moral zateči k virom; kajti književnost je bila v tem pogledu do malih mrvic prazna. Prepričal sem se, da za sedaj sploh ni mogoče točno rešiti vprašanj, po katerem pravu so Slovenci živeli do tiste dobe, v kateri se pričenjajo arhivski viri, dasi leži na dlani, da so tudi Slovenci od prvega početka naseljevanja pa do dobe pisanih virov živeli med seboj po izvestnih ustaljenih, vsem znanih odnošajih. Ti odnošaji pa so pomenjali v sociološkem smislu že — pravo. V svojih raziskavanjih sem se omejil na tisto dobo po kmetiških ustajah in po reformaciji XVI. stoletja, ko je bilo mogoče zasledovati

razvoj prava in konkretnih pravnih institucij po ohranjenih virih določneje in zanesljiveje. Seveda je bilo treba upoštevati, da je glavno torišče za spoznavanje prava med Slovenci — kmetiško ljudstvo, ki si je na svojih ljudskih sodiščih obrazovalo, prikrojevalo in izpopolnjevalo svoje pravo zvečine brez zapisanih zakonov, tu in tam celò, kakor bomo videli, proti njim, vendar vselej po svojem pravnem čutu in prepričanju.

Zdelo se mi je, ko sem razmišljal o ponudbi Akademske Založbe, da bi se smel lotiti dela samo za dobo od XVI. stoletja naprej, to se pravi, da bi v nekakšni monografiji zaokrožil vse tisto, kar sem v tem pogledu v raznih razpravah o problemih slovenske pravne zgodovine dotlej nabral. Kaj pa s prejšnjimi dobami? Zavedal sem se, da je pravna zgodovina vsakega naroda večno pretakanje pravnih idej; da je celokupni tok teh idej pravi vir spoznavanja bitnosti narodne duše; da bi pomenilo prikazovanje pravnih razmer šele od XVI. stoletja dalje le polovično opravljeno delo. Upošteval sem, da je že skrajni čas, da dobé Slovenci, zlasti pa akademska mladina pregled pravnega življenja celotnega naroda od prvih časov naselitve do današnjega pravnega položaja v kraljevini Jugoslaviji, pa tudi v n a š i h »neodrešenih« deželah... Nikjer se prej ni oziralo, kamoli predavalo, o pravni zgodovini Slovencev, še manj o zgodovini »slovenskega« prava... Za tuje znanstvenike so bili Slovenci brezpomembna gmota, ki ji ni šla v splošni zgodovini Evrope nobena vloga: pozabili so, kakšen teritorialen obseg so imeli Slovenci v prvi polovici srednjega veka; prezrli so, da so Slovenci tvorili ščit srednjeevropske prosvete in krščanstva ob napadih Madjarov in Turkov...

Ko sem se odločil, da imej knjiga obseg v s e pravne zgodovine, sem si moral biti v svesti, da bo potemtakem oris pravne zgodovine po sili razmer obstojal iz dveh delov, neenakih po količini in po kakovosti. Prvi del do začetka XVI. stoletja obsega ko-

maj eno tretjino in temelji največ na izsledkih drugih znanstvenikov. Zlasti naj imenujem Karla Kadleca, Franca in Milka Kosa, Ludmila Hauptmanna, Frana Grivca, Franca Kovačiča, Josipa Grudna, Antona Kaspreta, Janka Polca in Jakoba Kelemine. Drugi, bogatejši del pa temelji, vsaj zvečine, na pisanih virih, zlasti zapisnikih ljudskih sodnih zborov, ki so bili torišče za razvoj prava, bodisi samoniklega, bodisi pod tujimi vplivi vzraslega: Pravni in socialni položaj kmetiškega ljudstva je bil in ostane centralni problem pravne zgodovine Slovencev!

Toda tudi plemstvo, meščanstvo itd. je živelo poleg Slovencev-kmetov; ono je vplivalo po svoje na pravne razmere kmetiškega ljudstva. Razvoj pravnih razmer višjih stanov in kmetiškega sloja si je utiral pot od stopnje do stopnje, ne samo vzporedno, ampak tudi medsebojno oblikovalno. Že to dejstvo, ki je raz sociološko gledišče popolnoma razumljivo, mi je nujno narekovalo, da prikažem tudi razvoj plemstva in meščanstva obenem s pravnimi razmerami kmetiškega sloja, vendar le toliko, kolikor je to potrebno za razumevanje slovenske pravne zgodovine. Opravičenost takega sinoptičnega prikazovanja se ne sme prerekati, češ niti plemstvo niti meščanstvo nista bila slovenska. Zgodovinska resnica je namreč, da do francoske revolucije nacionalnega vprašanja v modernem smislu besede sploh še ni bilo. Plemstvo in meščanstvo na slovenskih tleh se ni smatralo, niti ni moglo smatrati za germansko ali italijansko nacijo. Ono je predstavljalo »višje sloje«, ki bivajo na isti zemlji kot slovensko kmetiško ljudstvo, ki so z njimi imeli vsakdanje stike, pa so se kaj radi naslanjali na kulturo obdajajočih jih sosedov s sijajno zgodovinsko preteklostjo in z zavidanja vredno civilizacijo. Da pride sinoptična obdelava pravne zgodovine za »višje« sloje in za čisto slovensko kmetiško ljudstvo že na zunaj do pravilnega izraza, je

dobila ta-le knjiga tudi drugačen naslov, kot je bilo prvotno po načrtu Akademske Založbe naznačeno.

Po vsem tem pa je jasno, da pričujoča knjiga ni, niti ni mogla biti zasnovana kot posnetek kakšne tujejezične knjige »Reichs- und Rechtsgeschichte« (Huber, Schröder) ali »Grundriss des germanischen Rechts« (Amira) in pod. Snov, ki je tu obdelana, obseza od vsakega teh tujih tipov (pravne zgodovine na eni, zgodovine prava na drugi strani) izvesten del, a je zajela še marsikaj, kar je za nas važno, pa se je pri tujcih smatralo za odveč.

Kratkoča knjige je diktat gospodarskih neprilik, pa je tudi sicer potrebna. Knjiga naj tvori le kolikor moč zanesljivo o g r o d j e pravne zgodovine za slovensko ozemlje. To ogrodje naj poznejši znanstveniki še kritično premotre in izpopolnjujejo. Da ima svoje vrzeli in napake, o tem sem uverjen. Skušal sem napraviti p r v i zasnutek, očrt... Njiva se mi zdi že precej razorana, v mnogih brazdah in brazdicah je seme že vskalilo, v nekaterih so ostale praznine, tupatam se je pokazal po nesreči morda celò kakšen plevel... Naj bi se našli kmalu delavci-znanstveniki, ki bodo to njivo tako dobro obdelali, da bo vsem in vsakomur prav!

M. D.

V Ljubljani, o binkoštih 1935.

PRIPIS: Kmalu zatem, ko sem oddal svoj rokopis založništvu, so nastale v poslovanju naših tiskarn zbog mezdnega gibanja težke neprilike. Tiskanje se je zavleklo za nekoliko mesecev, pa je bilo tudi pozneje po pričetku večkrat za več tednov prekinjeno. Korekture sem moral obavljati po poletnih počitnicah, ko so me službeni posli zagrinjali, največ v večernih urah, ne pa ob dnevni svetlobi. Navsezadnje pa so, seveda, razmere silile k hitenju, ki stvari nikakor ni bilo v korist. Štiri tiskovne pole so bile celò brez avtorjevega »imprimatur« dotiskane... Nastalo in ostalo je tudi sicer veliko več napak, kot smo jih pričakovati navajeni! Tiste, ki so na straneh XIII. do XV. navedene, naj se blagohotno v besedilu popravijo že vnaprej, preden pride knjiga do porabe. Pa tudi ostale napake, ki so ostale še neopažene, naj se spričo teh pojasnil avtorju ne štejejo preveč v zlo.

Ljubljana, dne 15. januarja 1936. M. D.

POPRAVKI

Str. 1., vrsta 1. (od zgoraj): „madžarskih“ (namesto: ˙madjarskih).
Str. 3., naslov § 2. naj se dopolni: „v Karantaniji“.
Str. 30., vrsta 4. (od zgoraj): „plěn ьnukъ“ (n.; plen ьъnuk).
„ 67., „ 7. („ „): „Krutih“ (nam.: Kontih).
„ 71., „ 17. („ zdolaj): „Pegan“ (nam.: Pagan).
„ 73., „ 9. („ zgoraj): „Matijo“ (nam.: Matija).
„ 73., „ 25. („ „): „vseobčih“ (nam.: vseobčnih).
„ 88., „ 12. („ zdolaj): „Bagovariorum“ (nam.: Bagoariorum).
„ 91., vrsta 13. (od zdolaj): „nomadskih“ (nam.: nomadnih).
„ 99., „ 22. („ zgoraj): „kultivirani“ (nam.: kulturni).
„ 141., „ 7. („ „): „urbarjev“ (nam.: urbarov).
„ 156., „ 3. („ „): „Stab“ (nam. Spann).
„ 156., „ 7. („ „): „Span“ (nam.: Stab).
„ 157., „ 21. („ „): „zaupnika“ (nam. zapustnika).
„ 164., „ 14. („ „): „pokrivala“ (nam.: pokrivalo).
„ 166., „ 8. („ „): „contractus“ (nam.: cantractus).
„ 173., „ 8. („ zdolaj): „zapovedanim“ (nam.: napovedanim).
„ 187., vrsta 3. (od zdolaj): „se smelo“ (nam.: smel).
„ 188., „ 12. („ zgoraj): „napetnajstil“ (nam.: prepetnajstil).
„ 188., vrsta 18. (od zgoraj): beseda „se“ se briše.
„ 193., „ 11. („ zdolaj): „ustoličenja“ (nam.: ustoličenje).
„ 197., „ 18. („ „): „Ebengreuth“ (nam.: Ebengeuth).
„ 208., 8. in 18. („ „): „veljalo“ (nam.: izvajalo).
„ 209., „ 18. („ zgoraj): za „bila“ pride „upoštevana“.
„ 214., „ 3. („ „): „Kremer“ (nam.: Cremer).
„ 214., „ 4. („ „): „Lehensrecht“ (nam.: Lehnsrecht).
„ 215., vrsta 14. (od zgoraj): „izpremembe“ (nam.: izpremebe).
„ 219., „ 16. („ „): „Freymannschaft“ (n.: Freymannsschaft).
„ 219., vrsta 6. (od zdolaj): „Tschinkowitz“ (nam.: Tschimkowitz).
„ 234., vrsta 6. (od zgoraj): „odškodnine“ (nam,: odhodnino).
„ 236., „ 10. („ zdolaj): „pa“ (nam.: da).
„ 238., „ 9. („ zgoraj): „za Kranjsko štajerski red“ (namesto: za kranjskoštajerski red).
„ 239., vrsta 10. (od zdolaj): „sodni“ (nam.: sodnikov).

Str. 240., vrsta 14. (od zdolaj): „Compass-“ (nam.: Conpass-).
„ 246., „ 13. („ zgoraj): „Beradtschlagte“ (nam.: Beradtschagte).
„ 246., „ 1. („ zdolaj): „Friderik III.“ (nam.: Friderik II.).
„ 251., „ 3. („ zgoraj): „Kronika II. iz l. 1935“ (nam.: Kronika IV. iz l. 1934).
„ 257., „ 15. (od zgoraj): B (nam.: b).
„ 259., „ 3. („ zdolaj): „kakor“ se zbriše.
„ 263., „ 5. („ „): „kolikor mogoče več agend“ (nam.: moči agend).
„ 274., „ 11. (od zgoraj): „Kapschev“ (nam.: Kapšev).
„ 276., „ 19. („ „): „osnutku“ (nam.: osnutka).
„ 279., „ 6. („ zdolaj): „nego“ (nam.: neko).
„ 289., „ 18. („ zgoraj): „obča“ (nam.: občna).
„ 291., „ 7. („ zdolaj): „Rechtschutzes“ (nam.: Rechtsschusses).
„ 296., „ 18. („ zgoraj): „feudalibus“ (nam.: fevdalibus).
„ 306., „ 8. („ zdolaj): „morajo“ (nam.: morejo).
„ 308., „ 14. („ zgoraj): „izvršijo“ (nam.: zvršijo).
„ 311., „ 2. („ „): „zadrugah“ (nam.: zadruhag).
„ 317., „ 5. („ zdolaj): „pretium ommissae“ (nam.: praetium Commissae).
„ 329., „ 2. (od zgoraj): „zagreši“ (nam.: zgreši).
„ 336., „ 15. („ „): „zahtevanja“ (nam.: zahtevanje).
„ 351., „ 10. („ „): „včasih“ (nam.: včačih).
„ 359., „ 3. („ „): „prekvašenih“ (nam. krekvašenih).
„ 359., „ 20. („ „): „priteklina“ (nam.: pritiklina).
„ 360., „ 12. („ „): „sostav“ (nam.: sestav).
„ 361., „ 1. („ „): „priteklin“ (nam.: pritiklin).
„ 361., „ 17. („ „): „razpolagati“ (nam.: postopati).
„ 361., „ 18. („ „): „jo“ (nam. ga).
„ 369., „ 6. („ „): „priteklina“ (nam.: pritiklina).
„ 371., „ 8. („ „): „kmečko“ (nam.: kmetsko).
„ 374., „ 15. („ zdolaj): „pogodba“ (nam.: pogoba).
„ 375., „ 3. („ zgoraj): za besedo „pravu“ pride „institucija“.
„ 375., „ 7. („ „): „ročne“ (nam.: račne).
„ 377., „ 8. („ zdolaj): „pa“ (nam.: pi).
„ 388., „ 12. („ „): = bundes (nam.: bunders).
„ 391., „ 13. („ zgoraj): „domenila“ (nam. prodala).
„ 392., „ 18. („ zdolaj): „izraz“ (nam.: zraz).

Str. 402., vrsta 6. (od zgoraj): „ali“ (nam.: ai).
„ 407., „ 13. („ zdolaj): „takojšnja zagotovitev“ (nam. takojšnje zagotovitve).
„ 408., „ 19. („ zgoraj): „relaxion“ (nam.: relazion).
„ 427., „ 16. („ zdolaj): „vrst“ (nam. vrs).
„ 428., „ 3. („ zgoraj): „otrocih“ (nam.: otrokih).
„ 429., „ 15. („ zdolaj): „streiche“ (nam.: striche).
„ 439., „ 14. („ „): „nasprotnikove“ (nam.: svoje).
„ 441., „ 5. („ „): „da se niso kršile“ (nam.: da niso kršile).
„ 445.. „ 2., 8.. 23. (od zgoraj): „prešuštvo“ (nam.: presuštvo).
„ 452., „ 12. (od zgoraj): „Drug“ (nam.: Drugi).
„ 470., „ 7. („ „): Prevod studijske biblioteke (l. 1644.)
„ 470., „ 9. („ „): „alli sbessedo nasnae . . . saderschati.“
„ 479., „ 3. („ „): „predpisovale“ (nam.: predpisovali).
„ 492., „ 32. („ „): „o tem“ (nam. tem).
„ 497., „ 23. („ „): „Jugoslovanski (nam.: Jugoslovansko).
„ 500., „ 20. („ „): 31. (nam.: 21.).
„ 506., „ 18. („ zdolaj): „ne da bi“ (nam.: ne bi).
„ 510., „ 13. („ zgoraj): „maire“ (nam.: mer).
„ 513.. „ 10. („ zdolaj): „vse“ (nam.: vso).
„ 527., „ 1. („ zgoraj): za besedo „postopanju“ pride „glede“.

Prvi del

OD SREDE ŠESTEGA DO ZAČETKA ŠESTNAJSTEGA STOLETJA

A. NAJSTAREJŠA DOBA DO MADJARSKIH NAVALOV

§ 1.

ZUNANJI OBRISI OZEMLJA IN OBLASTI

1. Slovenci so poseben del narodnostne skupine Južnih Slovanov. Ta del je zapustil v sredi 6. stoletja (Fr. Kos: l. 568—595) svoja prvotna selišča nekje daleč za Karpati, prodiral v Srednjem Podunavju, pa se je tam obrnil ob velikih rekah proti zapadu in jugozapadu. Mura, Drava in Sava s svojimi pritoki so bile izrazite smeri slovenskega priseljevanja. Ostali del Južnih Slovanov pa je krenil preko Drave, Save in Donave na Balkan in čez Dinarske planine do Jadranskega morja.

Prvomišljeni del, narod Slovencev, je zasedel v zadnjem četrtletju 6. in prvem četrtletju 7. stoletja ozemlje: na zapadu do obronkov Furlanske ravnine, prodrl krajem te dobe že blizu do izvirov reke Zilje, Drave, Mure in Aniže. Ozemlje, osvojeno od Slovencev, pa prej ni bilo gosto naseljeno. Mnogi predeli so mu ostali prazni, le po nekaterih krajih je stanovalo še predslovensko prebivalstvo. (Da bi bili Slovenci pranarod, se je trdilo in se še trdi, toda znanstveno take trditve niso podprte.)

Za tiste čase, ko je bila slovenska ekspanzija največja, t. j. za frankovsko dobo 9. stoletja, ceni Milko Kos (Zgodovina Slovencev, str. 51) vse od Slovencev zasedeno ozemlje približno na 70.000 km². Upoštevane so pri tem meje: na zapadu do Furlanske ravnine, Karnskih Alp, izvirov Drave, do Visokih Tur, Dachsteina in reke Traune, na severu do Donave

in Dunajske kotline, na vzhodu zapadni del Pribinove in Kocljeve Kneževine, na jugovzhodu in jugu pa do črte, ki velja danes za mejo med Slovenci in Hrvati. Zasedba zemlje pa še ni bila naselitev z namero, da se dalje več ne pojde. V tem smislu naseljevanje Slovencev v začetnih stoletjih srednjega veka ni pomenjalo akcijo, ki bi se bila izvajala, kamoli izvedla po enotnem, preudarjenem načrtu. Trenje med narodi, ki se navadno imenuje »preseljevanje narodov«, ta čas še ni bilo zaključeno. Preseljevanje se je vršilo pod pritiskom drugih narodov za hrbtom Slovencev. Feliks Dahn je dobro označil, da je bilo to preseljevanje »*mehr ein allmähliches Ausbreiten als ein plötzliches Wandern und wenigstens ebensosehr ein Geschobenwerden als ein Schieben*«.

Osvajalni pohodi Slovencev v Alpah in na severozapadnem Krasu pa se tudi niso vršili izključno na lastno pest, ampak deloma v družbi, deloma pod gospodstvom Obrov (Avarov). Ti so bili turško-tatarskega porekla, nomadi. Prišli so okoli 560. l. v Srednje Podonavje. Omenjeno obrsko gospodstvo ni bilo enotnega značaja. Morda je bilo res ponekod trdo izvajano, drugod pa se je približevalo nekakšnemu medsebojnemu zavezništvu. Ozka povezanost usode, politična odvisnost Slovencev od Obrov je trajala do tretjega desetletja 7. stoletja. Ob tem času so se Slovenci po velikem delu že otresli obrskega jarma.

2. Naseljevanje pa je akcija večje skupine ljudi samo kot pojav za zunanji svet, nima pa še pravega pomena za spoznanje sociološke strukture naroda. Šele kolonizacija, to je psihično in fizično amalgamiziranje naroda-prišleka z novo zemljo z vsemi njenimi pojavi tu že obstoječe civilizacije in kulture, zlasti s preostanki prejšnjega prebivalstva, tvori tisto, kar ustvarja narodno bit. Da je pa bilo na tako obsežnem ozemlju, kakor smo ga orisali kot slovensko zasedeno ozemlje, več krajevnih in časovnih predelov,

ki so se med seboj dokaj razlikovali, o tem ni, da bi še na široko razpravljali.

Za pravno zgodovino Slovencev je vse tisto, kar se je v političnem oziru vršilo od prvih trenj premikajočih se gmot naroda pa dotlej, ko je bila kolonizacija v posameznih obrečjih izvršena, pa tudi po medsebojnih tokih uravnovešena, važno in zajemljivo, vendar le toliko, kolikor je tvorilo podlago za poznejši razvoj in dokončno ustalitev odnosov med ljudmi iste, slovenske narodnosti, ki so kot »*hominis ad hominem proportiones*« rezervoar prava, skup pravnih pravil, po katerih so ljudje živeli, da ne nastane kaos: »*bellum omnium contra omnes*«. To je bil prvi zametek »pravnega reda«. Kot podlago v ravnokar določenem smislu moramo vsekakor vzeti politično sposobnost priseljenega in koloniziranega naroda, da si ustvari svojo društveno širšo zajednico, državo. V tej smeri, da se značaj starih Slovencev spozna, moramo iz njihove politične zgodovine posneti najvažnejše pojave, produkte politične sposobnosti. Ti pojavi se nizajo zdaj tu, zdaj tam, časovno zdaj prej, zdaj pozneje.

§ 2.

DRŽAVOTVORNOST SLOVENCEV

1. Najstarejši pojav, epizoda slovenske državotvornosti, je bila ustanovitev močne državne tvorbe po Samu l. 623. v Vzhodnih Alpah. Fredegar Scholasticus pravi v svoji kroniki iz 2. polovice VII. stoletja, da je bil Samo »*natione Francus de pago Senonago*«. Kje je to mesto bilo, ni znano. Domneva gre, da na Nizozemskem. Vendar mislita Palacký (Dějiny narodu českého I., str. 56) in Franc Kos (Gradivo, I., str. XXXVIII), da je bil Samo slovenskega porekla, čeprav frankovski podanik. Franki

so bili namreč že kristjani, Slovenci pa še pogani, torej ni verjetno, da bi Slovenci izročili vodstvo vojske tujcu po krvi in veri. Vprašanje Samovega porekla ostane pač odprto.

Ost Samove državne tvorbe je bila naperjena zoper Obre. Ti so, kakor že omenjeno, bivali od okoli 560. l. v Srednjem Podonavju. Uničili so s svojimi tedaj še v Panoniji naseljenimi prijatelji Langobardi, ki so bili germanske krvi, gepidsko državo (566.—567.). Leto za tem so se Langobardi — po opisu Pavla Diakona — odselili po 42letnem bivanju v Panoniji v Italijo; široki prehod jim je bila Vipavska dolina. Na tem mestu naj opomnimo, da je Pavl Diakon napisal po l. 787. v samostanu Monte Cassino svoje znamenito delo *Historia Langobardorum*, ki seže do smrti kralja Ljutpranda († 744. l.). Na to delo se bomo še večkrat pozivali.

Obri so zavzeli od Langobardov zapuščeno ozemlje, ostali pa so nemiren element, sicer samostojna država, ki pa je iskala vsepovsod novega sveta. Spravili so se celò na Carigrad in ga hoteli osvojiti; toda bili so tam l. 626. poraženi. Kmalu po tem porazu in vprav pod učinkovanjem tega dejstva se je posrečilo Samu, da je ustanovil zvezo med državnimi tvorbami severnih in južnih Slovanov, ki je obsegala svet od Labe do Zgornje Drave in Save, torej velik del od Slovencev naseljenega ozemlja. V tej zvezi je bila tudi ena izmed državnih tvorb, namreč slovenska kneževina v Karantaniji. Bila je zaščitena pred Obri vprav kot član zvezne države, ki jo je sklopil kralj Samo. Prvi po imenu znan knez karantanskih Slovencev je bil Valuk; omenja se kot *dux* (morda je Walduco samo pretvorjen izraz iz Vladika?) v začetku 30. let VII. stoletja. Mirna doba te kneževine je prenehala, ko je Samo l. 658. umrl. Tedaj so se Obri iz Podonavja znova zaletavali proti Italiji. S tem pa so sprožili še samostojne navale Slovencev proti

Furlaniji. Pri naskoku Čedada so bili Slovenci od Langobardov pobiti. Vojvodska oblast v Furlaniji pa se je vendarle oslabila. Slovenci so zato z obrsko pomočjo ali v društvu Obrov pričeli z novimi napadi na Furlanijo. Vojna napetost se je sprostila, ko je prišlo l. 704. med furlanskimi Langobardi in Slovenci do silne bitke, v kateri je padel furlanski vojvoda Ferdulf s celokupnim svojim plemstvom. Ali dorasli novi rod v Furlaniji z novim vojvodom P e n n o m se je hotel osvetiti in prišlo je do novih spopadov. Vendar je bil že na bojišču sklenjen mir: Furlanska ravan je ostala Langobardom in Furlanom, Slovenci pa so dobili dokončno svoje gore in brda v današnji Beneški Sloveniji. Obenem je sledila likvidacija vsake langobardske oblasti na Koroškem.

Samostojnost in neodvisnost kneževine v Karantaniji se je vzdržala dobrih 100 let. Prvi čas ji je šlo v prid zavezništvo s kraljem S a m o m. Po njegovi smrti se je okoristila po gorah zavarovanega položaja, kamor Obri s svojimi konjeniškimi četami niso mogli lahko prodirati.

Niso pa opustili Obri vojnih pohodov v Furlanijo. Proti sredi VIII. stoletja so se odločili za vojno akcijo tudi zoper Karantanijo, čije knez je bil tedaj B o r u t. V stiskah radi te akcije je zaprosil B o r u t za pomoč zoper Obre pri Bavarcih. Ti so prošnji ustregli, Obre potolkli, pa tudi Karantance podvrgli svoji politični oblasti. Bavarci pa so malo pozneje, okoli 743. l. sami morali priznati frankovsko nadoblast. Uprli so se sicer l. 749., pa so bili od Frankov pobiti. Tako je torej prišla posredno tudi slovenska pokrajina pod Franke. Mogočni frankovski *major domus* Pipin je postavil za kneza v Karantaniji Borutovega sina Gorazda (749.—751.), po njegovi smrti pa njegovega bratranca Hotimira. Opis teh dogodkov nam je ohranjen v znameniti »*Conversio Bagoviorum et Carantanorum*« neznanega pisca; spisana

je bila kot spomenica zoper uvedbo slovenskega bogoslužja bržčas l. 873. O njej bo še govora pozneje.

2. Državnopravno razmerje slovenske Karantanije napram Bavarcem in Frankovcem ni bilo podložništvo v smislu suženjske pokorščine, ampak nekakšen p o g o d b e n p o l o ž a j. Slovenci so obdržali svojo domačo dinastijo. Glede Gorazda pravi vir, da so ga Slovenci sami »napravili za kneza«, za Hotimira, da mu je dal »kneževstvo« narod. Vse kaže, da gre tu že za zametek bodočega vazalnega sistema, ki se skriva v posebne, iz časov polne samostojnosti prevzete oblike ali obrede izvolitve in umestitve narodnega kneza in ki kaže, da je bil celokupni narod tisti činitelj, po čigar volji je prišel knez do vladarstva.

3. Velik vpliv na nadaljnje državnopravno razmerje je imelo p o k r i s t j a n j e n j e Slovencev. Knez Borut je bil še pogan, njegov sin Gorazd že kristjan.

Organizacija krščanstva je bila stvar salzburške škofijske cerkve. Okoli l. 760. pošlje le-ta škofa Modesta in vrsto misionarjev. Prva cerkev, ki jo je ustanovil Modest v Karantaniji, je bila Gospa Sveta. Po Modestovi smrti okoli 763. l. se je med Slovenci v Karantaniji dvignila protikrščanska in protinemška stranka. Sledili so upori zoper Bavarce, ki so se pa tudi sami upirali zoper Franke. Bavarski vojvoda Tassilo pa se je zopet pomiril s Franki, premagal l. 772. uporne Karantance, a pustil jim je še vedno lastne kneze, čeprav ne več Borutovega rodu. Novi vojvoda je bil Valtunk ali iz P r e š e r n o v e g a »Krsta pri Savici« znani Valjhun. Zgodovina nam odtistihmal ne poroča nič več o uspešnih protikrščanskih akcijah.

Pomniti je treba, da je slovensko ozemlje v sredi VIII. stoletja mejilo na obrsko, bavarsko, langobardsko in — v Istriji — bizantinsko oblast. Slovenci so

stali pod vrhovno politično oblastjo bavarsko-frankovsko. Pojava kralja Karla Velikega iz rodu Karolingov (768.—814.) pa je politično stanje korenito izpremenila. L. 774. je prešla langobardska kraljevina v sklop frankovske univerzalne monarhije. Obstoj bavarske avtonomije je bil Karlu Velikemu na poti. Tassilo, ki je bil l. 788. obtožen veleizdaje radi zveze z Obri, pade. Bavarska postane s tem v državnopravnem smislu del frankovske kraljevine. Toda Karel Veliki tudi ni izpremenil notranjega položaja Karantanske Slovenije. Pustil ji je še vedno lastne domače kneze in, kakor vse kaže, tudi njihovo notranjo upravo. To pa je storil ne iz obzirnosti do Slovencev, ampak iz dobro premišljenih političnih vzrokov. Dokler je gospodaril še obrski vladar (zval se je »Kakan« ali »Kagan«) v prostoru med Anižo, ob Srednji Donavi in v Panoniji, pa tudi na tleh, ki so pomenjala ključ za dostop v Furlanijo, se je Karel Veliki zavedal, da meje njegove države ne morejo biti trdne. Do spopada med Franki in Obri je moralo priti. Dvanajst let je tekla vojna (791.—803.) med Franki z njihovimi zavezniki vred ter Obri, in to z različnim uspehom. Izhodišče je bilo Frankom od Bavarske strani po Donavski ravni navzdol, od Furlanske pa preko Krasa in Posavja navzgor. V l. 795. je vodil v zadnjenavedeni smeri vojniške čete furlanski vojvoda Erik, pridružil se mu je Slovenec Vojnomir, ki pa ni bil iz Karantanije, ampak iz kakšne južnejše kneževine, kajti v vrsti karantanskih knezov tega imena ni. Smrtni udarec je bil zadan obrski sili l. 796., ko je Pipin, sin Karla Velikega, prodrl do gradišča *(ring)* Obrov med Donavo in Tiso in ga porušil.

V prvih letih IX. stoletja so Franki strli še zadnje postojanke Obrov in pomaknili mejo svoje države do črte od izliva Rabe v Donavo mimo Blatnega jezera preko Donave do Fruške gore. To je značilo, da je pripadalo vse od Slovencev naseljeno ozemlje, str-

njeno v enoto, pod vrhovno oblast Frankov. Slovenci so bili rešeni obrske oblasti, zato pa je prišlo do pokristjanjenja tudi onih Slovencev, ki so bili dotlej še pogani.

4. Ogromno ozemlje od Donave do Jadranskega morja je bilo poslej razdeljeno: a) na Furlansko Krajino *(Mark)*, ki je obsegala Furlanijo, Hrvatsko Posavje, Spodnje Štajersko, kesnejše Kranjsko in Panonijo med Rabo in Dravo; b) na Vzhodno Krajino *(Ostmark)* ob Donavi od Aniže navzdol, med Donavo in Rabo, pa še Karantanijo (Zgornje Podravje in Zgornje Pomurje). Uprava je bila pod novimi razmerami le nekoliko izpremenjena. Načelovala sta obema Krajinama posebna prefekta, podrejeni so jim bili v manjših okrajih deloma frankovski uradniki: grofje, deloma pa še vedno domači knezi. Karantanskim Slovencem je Karel Veliki pustil na čelu kneze slovenskega rodu. Zadnji slovenski knezi po Valtunku (Valjhunu, l. 772.) so bili še Pribislav, Semika, Stojmir in Etgar.

Cerkvena organizacija je v dobi osvajanja Karla Velikega napredovala na škodo Obrov. Od juga sem, to je iz Furlanije, se je uvajala od patriarhije Ogleja *(Aquileia)*, od severa pa od mitropolita iz Salzburga. Že l. 796. je Pipin ustanovil Dravo kot mejo interesnih sfer med Oglejem in Salzburgom. Karel Veliki je to mejo, ki je postala kmalu sporna, 803. l. potrdil in potrditev tudi še v l. 811. ponovil.

§ 3.

DRŽAVOTVORNOST SLOVENCEV V PANONIJI

1. Kakor je bilo že omenjeno (§ 2., št. 3.), je Frankovska oblast po uničenju države Obrov zasegla tudi vse vzhodno slovensko ozemlje, zlasti že imeno-

vano Panonijo, pustila pa ji je še vedno samostojno notranjo upravo. Toda usoda obeh delov, slovenske Karantanije in slovenske Panonije, postane drugačna, ker je prišlo glede Panonskih Slovencev do dveh velikih političnih dogodkov, namreč: do ustaje Južnih Slovanov pod vodstvom Ljudevita Posavskega (okoli 819. l.) in pa do pohoda Bolgarov v Srednje Podonavje (828. l.).

2. V Furlanski Krajini, okoli Siska, je bil nastavljen od Frankov kot domači knez — Ljudevit. Hrvatsko Posavje je bilo njegovo upravno območje, njegov vrhovni predstojnik pa je bil prefekt Furlanske Krajine Kadolaj. Ta je postopal s podrejenimi mu pokrajinami tako kruto, da se je Ljudevit zoper njega pritožil na cesarja Ludovika Pobožnega. Ko pa pritožba ni imela uspeha, se je Ljudevit uprl. Kadolaj pošlje vojsko zoper njega, Ljudevit jo pobije. Kmalu na to umre Kadolaj. Na ta način je dobil Ljudevit novega poguma za nadaljevanje svojega podjetja. Zasnoval si je načrt zveze Južnih Slovanov od Alp do Timoka, ki naj bi bila neodvisna od frankovskega gospodstva. Stopil je v zvezo s Slovani okoli Timoka in jih pridobil na svojo stran. Franki so mu zastavili pot. Že l. 819. pride do bojev na dveh bojiščih, a Frankom je diplomatski uspelo, da so si pridobili za zaveznika Borno, kneza dalmatinskih Hrvatov, torej Ljudevitu za hrbtom. Radi tega je prišlo do vojaškega poraza Ljudevita, ki je bil prisiljen, da je izpraznil Panonijo severno od Drave, toda na drugi strani pa je kneza Borno potolkel in Dalmacijo preko zime do dobrega oplenil.

Spomladi 820. l. so sledili frankovski napadi kar iz treh strani. Slovenci so Ljudevitu dobro pomagali, vendar je vprav Ljudevit dopustil, da so jim sovražne čete vsevprek plenile. Njega samega pa Franki vendar niso mogli premagati, ker se je zatekel v utrjena gradišča. Franki so se naposled umaknili, prisilili pa so

Slovence ob Savi in Dravi (Karantance), da so priznali frankovsko višjo oblast. Ljudevit je iskal zveze z Bizantinci in stremil za ustanovitvijo državne tvorbe, ki bi bila južnoslovanska-bizantinska, seveda naperjena zoper Franke. Leto 821. je bilo zopet doba pustošenja dežel Ljudevitovih zaveznikov po Frankih. Končna likvidacija Ljudevitovih naporov glede ustanovitve omenjene državne zveze je bila izvršena leta 823., ko je bil Ljudevit od Ljudemisla, Borninega ujca, zvijačno umorjen. Vsa slovanska plemena v bivši Ljudevitovi državi — razen Timočanov — so prišla pod Franke. Južni Slovani se zbog svoje razkosanosti in nedostajanja državnotvorne enotne ideje niso mogli otresti frankovske oblasti. Prav posebno porazno je vplivala Ljudevitova ustaja na Slovence: Karantanci poslej ne štejejo več v frankovskih virih kot samostojni narod, odslej je le še govora o »slovenski pokrajini«. O domačih knezih panonskih Slovencev je zadnjikrat govora l. 827.

3. Bolgari so bili sklenili z Bizancem mir l. 814., a njihova ekspanzivnost vendar ni nehala. Navalili so 825. l. na Vzhodno Ogrsko, l. 827. zasedli Spodnjo Panonijo, pregnali tamkajšnje vazalne kneze in postavili na mesto le-teh svoje, bolgarske glavarje. Že leta 829. so poslali po Dravi navzgor plenitveno vojsko, toda Ludovik Nemški jim je onemogočil prodiranje s korenitimi političnimi izpremembami in s sledečo strumno organizacijo: Furlanskemu predstojniku, ki se glede obrambe Spodnje Panonije zoper Bolgare ni obnesel, je vzel krajinsko oblast, a ozemlje od Furlanije do Blatnega jezera je razdelil na štiri nove krajine: na a) Furlanijo; b) Istro; c) grofijo ob Savi (predhodnico Kranjske); č) Spodnjo Panonijo. Nekdajšnjo Vzhodno Krajino Karla Velikega pa je razcepil na upravne enote: a) Karantanijo ob zgornji Dravi in zgornji Muri; b) Zgornjo Panonijo od Rabe do Dunajskega lesa; c) ozemlje med Anižo in Dunaj-

skim lesom. Namesto posameznih predstojnikov, ki so doslej upravljali, je bil postavljen za ozemlje od Krasa in Julijskih Alp do Aniže in Donave en sam prefekt, ki je bil obenem krajišnik Zgornje Panonije. Ta razdelitev je potegnila sredi po narodnem telesu Slovencev mejo velikih držav: Italije in Vzhodne Francije (Nemčije). Tekla je približno tako kot današnja meja med Italijo in Jugoslavijo, a njen poglavitni pomen je bil, da je na stežaj otvorila vrata za nemško kolonizacijo v Podonavju, Zgornji in Spodnji Panoniji. Frankovski prefekti, mejni grofje, grofje in bavarski cerkveni knezi so z vso vnemo vodili nemške koloniste na vzhod. Bavarske cerkve so dobivale ogromna posestva iz kraljevskega kronskega imetja. Škofija v Freisingenu pride do svojih obsežnih posestev na Gorenjskem.

Pri nemški kolonizaciji in širjenju krščanstva je krepko pomagal slovenski knez Pribina v Spodnji Panoniji. Bržčas je bil po rodu Slovak. Ko ga je pregnal moravski knez Mojmir, se je zatekel k Ratbodu, takratnemu frankovskemu prefektu na vzhodu. Razmerje med Ratbodom in Pribino in njegovim sinom Kocljem se je še nekolikokrat izpreminjalo, navsezadnje pa je Pribina, ki je bil že krščen, prejel od kralja Ludovika 12. okt. 847. v Regensburgu ozemlje med razvodjem med Dravinjo in Savinjo, Savo (do Srema), Donavo (do Mohača in spodnje Rabe), srednjo Muro in Dravo v last. To je bila nagrada slovanskemu knezu za zasluge v frankovski službi, pridobljene zlasti s kultivacijo zemlje in pritegnitvijo nemških kolonistov. Sedež njegove, ravnokar opisane oblasti je bil Blatograd, ki ga je sezidal v zamočvirjeni nižini okoli spodnje Zale. Pribina je umrl l. 860. ali 861. v boju zoper Moravsko. Sledil mu je sin Kocelj, ki je postal zvest vazal Frankov.

Na ozemlju v Podonavju oživi nova država Velika Moravska. Odvisna je bila od Frankov; kajti

frankovski kralj ji je postavil za kneza Mojmira, Pribininega nasprotnika, za le-tem pa Rastislava. Temu knezu pa je postal frankovski jarem neznosen; hotel se je oprostiti spon frankovsko-germanskega političnega varuštva. Da doseže ta cilj, se je poslužil predvsem ustanovitve narodne moravske cerkve. Iskal je zaslombe, našel jo je pa v Bizancu. L. 862. si je izprosil od bizantinskega cesarja učitelja in škofa, ki naj bi moravskemu ljudstvu učil sveto vero v narodnem jeziku.

4. V prvi polovici l. 863. sta prišla brata Konstantin (s poznejšim samostanskim imenom Ciril) in pa Metod (samostansko ime; krstno ime mu je bilo Mihael ali Manuel) v spremstvu moravskih poslancev na Moravsko. Sprejeta sta bila slovesno v Velehradu, moravski prestolnici. Seboj sta prinesla slovanski prevod nedeljskih evangelijev. »Staroslovanski Metodov življenjepis« namiguje, da je Metod že kot postavljeni knez-upravitelj neke pokrajine med Ohridskim jezerom in Vardarjem mislil na misijonsko delo med Slovani. Obe »staroslovenski legendi« pa pripovedujeta, da je Ciril iznašel in sestavil staroslovenske črke po prihodu moravskih poslancev. Prevod evangelija je bil napravljen v macedonskem narečju. Cirilovo pismo je bilo glagolsko. Tako imenovane Cirilove črke, cirilica, so se pričele uporabljati šele v 10. stoletju. Staroslovenske črke izražajo točno staroslovenske glasove, staroslovenski prevod evangelijev je bil mojstrsko delo. Oba, Metod in Ciril, sta govorila slovanski jezik čisto in gladko, kakor da sta rojena Slovana. Njun oče je bil Grk Leon, drungarij (namestnik vojvode) v Solunu. Celó v Carigradu pa je bilo znano, da govore vsi Solunčani dobro slovansko; kajti vsa okolica Soluna je bila slovanska.

Legenda pripoveduje, da sta sveta brata delovala 40 mesecev na Moravskem. Rastislav jima je dal — po

Cirilovi legendi — poštene mladeniče, da jih naučita brati in umevati svete knjige. Nadaljevala sta prevajanje svetih obrednih knjig in brevirja. Ustanovila sta nekakšno šolo za vzgojo duhovnikov-misionarjev. Sv. Ciril je pričel maševati v slovanskem jeziku. Razlika med delovanjem nemških duhovnikov in slovanskih je bila značilna in očitna: oni so se borili z orožjem v roki, ti pa z božjo besedo. Cirilova legenda dolži nemške duhovnike, da so sami učili zmote in vraže, da pa niso zabranjevali prešuštnih zakonov, solunska brata pa sta baš najgorečneje nastopala zoper poganske daritve in vraže in v obrambo krščanskega življenja.

Radi ureditve moravskih cerkvenih razmer, zlasti, ker so nemški duhovniki silno nasprotovali bogoslužju v slovanskem jeziku, sta Ciril in Metod odpotovala ob koncu 866. ali začetku 867. l. iz Moravske v Rim. Drugi trde, da sta se hotela vrniti preko Benetk v Carigrad. Vsekakor jih je pot vodila skozi Panonijo ob stari rimski cesti Blatograd—Lendava—Ptuj—Celje—Ljubljana—Oglej. Morda sta to pot izbrala na izrečno vabilo panonskega kneza Koclja, ker sta ostala v Panoniji pol leta in poučevala v veri petdeset učencev, da jih pripravita po kraljevi želji za duhovnike. Obe »staroslovenski legendi« in še »rimska legenda« pripovedujeta, da je sam papež sv. Nikolaj povabil brata Cirila in Metoda v Rim, želeč, da se pospeši ustanovitev samostojne cerkvene organizacije, ki bi bila neodvisna od Nemcev in Bizantincev. Pismo s povabilom ju je doseglo v Benetkah. Tu sta trčila na veliko nasprotstvo beneške in oglejske duhovščine zastran slovanskega bogoslužja. Potovala sta preko Ravene v Rim, kjer sta bila sijajno sprejeta. To je bilo ob kraju l. 867. Sv. Nikolaj, papež, ki ju je povabil v Rim, je že pred njunim prihodom umrl. Naslednik mu je bil Hadrijan II. Ker sta prinesla v Rim svetinje sv. Klementa, ki sta jih že pri odhodu

iz Carigrada na Moravsko imela pri sebi, sta s tem priznavala Rim kot središče vesoljne cerkve in z lahkoto dosegla, da je papež Hadrijan odobril njihove misionske metode s posebnim načinom razširjanja krščanstva med Slovani in potrdil slovanski prevod bogoslužnih knjig. Metoda, ki je bil dotlej samo diakon, je posvetil sam papež za duhovnika. Tudi nekateri učenci, vestni spremljevalci bratov Cirila in Metoda, so bili posvečeni deloma za duhovnike, deloma za lektorje.

Iz Carigrada so prihajale vesti o bojih in prevratih. V avgustu l. 868. sta prišla v Rim odposlanca bizantinskega cesarja Basilija in odposlanec patriarha Ignacija ter prinesla akte Fotijeve sinode iz l. 867., na kateri je Fotij papeža odstavil in izobčil. Konstantin (Ciril) je stopil v meniški samostan, po 50 dneh pa umrl (14. februarja 869.). Metod se je hotel vrniti v svojo domovino, da se nastani na meniški gori Olimpu. Na smrtni postelji pa ga je preprosil Ciril, da gre nadaljevat započeto delo misionarja med Slovani. Metod je bil od papeža imenovan za pooblaščenega apostolskega misionarja za vse Slovane in za apostolskega legata z važnimi pravicami za ureditev cerkvenih razmer v slovanskih misionskih deželah. Radi dogovora o ustanovitvi samostojne panonske škofije je Metod odpotoval k Koclju, ki ga je z vso častjo sprejel in odobril predlog, da se obnovi sremska škofija, ki je l. 581. prenehala, a je spadala v Kocljevo kneževino Panonijo. Metod se je vrnil v Rim, bil v jeseni posvečen za škofa in postavljen za panonskega nadškofa. K obnovljeni sremski nadškofiji je spadala tudi Moravska. Papeževo pismo, s katerim se je dovoljevalo in urejalo slovansko bogoslužje, je prišlo s tem do prave veljave. To je bila velikopotezna akcija v duhu vesoljnosti cerkve in proti enostranski in premogočni politiki Bizantincev in Nemcev.

Metod se je vrnil kot nadškof v Panonijo, odtod pa je šel v Moravo. Kocelj in Rastislav sta dosegla slovansko nadškofijo od Morave do Srema, samostojna kneževina v Spodnji Panoniji je bila utrjena. Politična in cerkvena neodvisnost od Nemčije in Salzburga je ustavila pritok nemških kolonistov in duhovnikov. Od l. 869. do 874. je bil Kocelj suveren knez panonskih Slovencev, ampak tudi zadnji.

Salzburški nadškof Adalvin, posavski škof Hermanrich in freisinški škof Ano so bili najhujši nasprotniki Metoda. Trdili in dokazovali so, da pripada Spodnja Panonija po pravu in po zaslugah k salzburški nadškofiji. Pritožili so se na papeža in na vzhodnofrankovskega kralja Ludovika Nemškega. Papež je branil panonsko cerkev z zgodovinskim dejstvom, da je ona le obnovljena škofovska stolica svetega Andronika v starem Sirmiju (Srem). S skrivno podporo kralja Ludovika so bavarski škofje sklicali že l. 870. zborovanje, na katerem naj bi se rešili spori v panonskih cerkvenih zadevah. Tudi Metod je prišel, da brani svoje, od papeža mu priznane pravice. Bavarski škofje pa so ga zaprli v ječo, kjer je ostal navzlic papeževem protestu tri leta. Tisti čas, okoli l. 873., je bila spisana že omenjena Conversio Bagovariorum et Carantanorum, ki imenuje Metoda le zaničljivo »neki Grk« in mu odreka svojstvo nadškofa. Neznani pisec, duhovnik iz Salzburga, je hotel s tem spisom dokazati, da spada Panonija pod salzburško nadškofijo in da je Metodovo delovanje v tej deželi protizakonito vtikanje v pravice salzburške cerkve. Pisec je opiral svoja izvajanja na listine in poročila, kar je vsekakor podkrepilo vrednost njegovega spisa v ostalih, zgodovinskih pogledih. Metodova ječa je končala šele na ponovno zahtevo papeža, ki je imenovane tri cerkvene kneze strogo kaznoval.

Med tem časom so se Moravani uprli Nemcem, izgnali nemške duhovnike in prosili papeža, naj jim

pošlje Metoda kot nadškofa in učitelja. Svetopolk, samostojni moravski knez, je na svobodo postavljenega Metoda sprejel in mu izročil vse cerkve in duhovnike v vseh svojih mestih.

5. Ko nemški kralj in nemški škofje niso mogli zmagati na cerkvenem polju, so se podali na pot političnih intrig. Vrgli so se na panonskega kneza Koclja, da ga uničijo, vedoč, da z uničenjem Koclja izpodbijejo tudi Metodovo cerkveno oblast v Panoniji. Leta 874. je Kocelj izginil brez sledu; bržčas so ga Nemci spravili iz sveta. Nekateri mislijo, da je sodeloval pri tem Svetopolk (II.). Res je, da je le-tá sklenil z Nemci mir. Nemci so tožarili Metoda, vpliv latinsko-nemške cerkvene stranke je naraščal. Verski boji na Moravskem so se podvojili. Svetopolk se je obrnil sam na papeža in zatožil Metoda v duhu njegovih nemških nasprotnikov. Papež ga je pozval v Rim. Metod se je odzval koncem l. 879. ali spomladi l. 880. Papež se je prepričal o pravovernosti Metoda v vseh cerkvenih naukih, potrdil mu je vse pravice njegovega nadškofovstva, odobril slovansko bogoslužje. Obenem pa je papež nemškega duhovnika Vihinga, ki ga je Svetopolk poslal v Rim, posvetil za nitranskega škofa, toda zapovedal mu je, da mora biti v vseh cerkvenih zadevah pokoren Metodu.

Brž ko se je Metod vrnil na Moravsko, mu je Vihing odrekel pokorščino. Upravo Karantanije in Panonije je imel tisti čas Arnulf, nezakonski sin kralja Karlmana. Vihing je v zvezi z Arnulfom dosegel, da so bili Metodovi učenci iz Moravske pregnani.

Metod je potoval l. 882. v Carigrad, kjer je uglad il pota za razširjenje krščanstva med Slovani v bizantinskem cesarstvu. Nato se je vrnil na Moravsko. Tu je uredil še prevod vsega sv. pisma razen knjige Makabejcev in prevedel nomokanon (zbornik cerkvenih pravnih predpisov). Star nad 70 let, čuteč bližajočo se smrt, je pokazal, da si želi za naslednika svo-

jega zvestega učenca Gorazda. Na cvetno nedeljo dne 4. aprila je zbral okrog sebe velikaše in duhovnike, pa še druge; 6. aprila 885. l. je umrl.

Zadnja svobodna kneževina Slovencev, Kocljeva država, je bila strta, politično zavezništvo in cerkvenoupravno zedinjenje med severnimi in južnimi Slovani razbito. Panonija in Karantanija sta prišli združeni pod enotno upravo prefekta Karlmana. Nemška kolonizacija, ki je že pod Pribinovo vlado tako zelo napredovala, da se v Spodnji Panoniji glasi od 36 krajevnih imen le še 8 slovenski, 23 nemški, 5 pa drugače, je dobila na stežaj odprto pot, po kateri se je seveda tudi germanizacija valila.

§ 4.

MADŽARSKI NAVALI IN KONEC FRANKOVSKEGA GOSPODSTVA NAD SLOVENCI

1. Videli smo, da od kraja VIII. stoletja dalje ni več govora o knezih slovenskega rodu v Karantaniji, sto let za tem, od smrti kneza Koclja, pa ne več o takih knezih v Panoniji. Zgodovinski razvoj v zadnji četrtini IX. stoletja je uničil slovenske državice kot narodne edinice, krenil pa je svojo pot v smeri, da se ustvarjajo plemenske vojvodine, v kakršne je vzhodna frankovska država čim dlje tem več razpadala. Krščanstvo je kazalo v celem IX. stoletju na slovenskem teritoriju še čisto misionsko sliko; le tupatam so se pojavljali že stalni okraji prafar, največ severno od toka Drave. Karantanija je dobila iz Salzburga po smrti gori omenjenega nadškofa Adalvina (gl. § 3., št. 4.) v dobi od 873. do 930. svoje lastne škofe, od katerih nam je ohranjenih pet imen. Ona postane v okviru Vzhodne frankovske države skoraj samostojna kneževina, vendar je kljub vsemu temu ostala po

ogromni večini slovenska dežela. Kraljevska oblast v Vzhodni frankovski državi je v tej dobi propadala. Državnopravni položaj Arnulfa, Karlmanovega naslednika, se je močno približal značaju samostojnega kneza; on si ureja zunanjo politiko na lastno pest.

Najpomembnejši zunanji odnos Arnulfove Karantanije se pokaže do Moravske, kjer je gospodoval Svetopolk (gl. § 3., št. 5.). Sprva je vladalo med njima prijateljsko razmerje. Kmalu po prvih pojavih novega prišleka, ugrofinskega naroda Madžarov v Srednje Podonavje v zadnji četrtini IX. stoletja pa se je skalilo. Staro poročilo pravi, da so se Madžari naselili ob Donavi vprav v sporazumu z moravskim knezom Svetopolkom. Prišlo je v letih 883.—884. do karantansko-moravske vojne. Svetopolk II. je zmagoval in silno pustošil Panonijo. Do mira je prišlo najprej l. 884. med Svetopolkom in cesarjem Karlom Debelim, naslednje leto pa še z njegovim nečakom Arnulfom, kakor da je samostojen knez. Ostala mu je oblast v Panoniji. Ko pa je bil Karel Debeli radi strahopetnosti odstavljen, postane za njim Arnulf vzhodnofrankovski kralj. Tudi kot kralj je mnogo bival v Karantaniji in obdaroval bavarske cerkve in plemiče s posestvi od svoje obilne kronske zemlje. S tem pa je dobila nemška kolonizacija in germanizacija v slovanski zemlji vnovič silnega razmaha.

Ali Madžari so čedalje bolj pritiskali. Imeli so za skritega zaveznika zdaj Svetopolka zdaj Arnulfa. L. 894. je Svetopolk umrl. Tedaj se Madžari odrečejo povsem nemškemu zavezništvu in vderó najprej — še l. 894. — preko Donave v Panonijo. Arnulf izroči Panonijo z Blatogradom kot prestolnico svojemu zavezniku hrvatskemu knezu Braslavu. Toda od l. 898. naprej, ko so Madžari drli z ogromno vojsko preko Panonije prvič v Italijo, je ime Braslava kot kneza izginilo iz zgodovine. Panonija je propadla. L. 900. ni bilo v njej nobene krščanske cerkve več. Pohodi Ma-

džarov preko Panonije v Italijo so se ponavljali. Navali proti Karantaniji in Bavarski se vrste drug za drugim. Leta 907. so Bavarci doživeli strahovit poraz, Madžari pa so dobili odprto pot proti zapadu. Slovensko ozemlje je strašno trpelo, ali tudi nemška kolonizacija na slovenskih tleh je zastala. Samo še v gorati Karantaniji ostanejo politične in cerkvene uredbe iz frankovske dobe. O Slovencih je za pol stoletja v zgodovinskih virih samo še molk. Teritorialna zveza med južnimi in severnimi Slovani izgine, država Svetopolka II. je po le-tegá smrti l. 894. sploh razpadla. Slovenci so zdaj svoj tilnik klonili Madžarom kakor 100 let prej Obrom. Res pa je, da je s tem dejstvom, ki je pomenilo nacionalno smrt velikega dela panonskih Slovencev, tudi germanizatorični pritisk na alpske Slovence za pol stoletja otopel.

§ 5.

SLEDOVI SLOVENSKEGA PRAVA V POGLEDU NA DRŽAVNI USTROJ

1. O teh stvareh ni da bi mogli govoriti samo za Slovence; nujno moramo poseči v pravno zgodovino Slovanov vobče. Treba je namreč upoštevati, da so vse bližnje skupine Slovanov, ki so se valile v nova selišča, imele prvotno v svoji pradomovini za Karpati in ob začetku preseljevanja neke, nikjer izpričane skupne poteze v pogledu na »*hominis ad hominem proportiones*«. Vprav ta nasprotna vplivanja in uravnavanja pa so bila pravni red, latentno pravo.

Prvo, kar moramo do dobra premotriti, je vseobčni značaj Slovanov. Bili so p o l j e d e l c i, ki so kot takšni prav gotovo ljubili stalnost svojih bivališč, v nasprotju z nomadi (Huni, Obri, Madžari, Turki). Prvi so živeli od svojega ročnega dela na polju, drugi,

nomadi, pa so se selili iz kraja v kraj in živeli od dela in truda drugih.

Spričo te ugotovitve, naj se še dotaknemo hipoteze, ki jo je zagovarjal češki pravni zgodovinar Jan Peisker v svojem delu: »*Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turkotataren und Germanen und ihre sozialgeschichtliche Bedeutung*« (1905. l.). Ta hipoteza pravi, da so bili Slovani od pradavnine sem narod slabičev, suženjsko orientiran, k anarhiji nagnjen, sposoben samo za to, da kloni tilnik tujemu jarmu. Praslovani so — po Peiskerju — robovali še pred preselitvijo v dvojnem suženjstvu, namreč turkotatarskem in pozneje germanskem. Za takratne Slovane da je obstojala samo možnost, da se pokoravajo trdemu, zverskemu, turkotatarskemu ali pa lažjemu, germanskemu gospodstvu (slednje je dovoljevalo, da so se bavili z živinorejo in kmetijstvom, samo da so odrajtovali davščine) — ali pa bi bili živeli v popolni anarhiji. Sami sploh niso bili — po Peiskerju — sposobni otresti se tujega jarma ali pa stvoriti lastno državo. Svojo hipotezo je Peisker zgradil v glavnem na jezikovni podstavi, češ izvestni izrazi za važne predmete so prevzeti iz turkotatarskega jezika (na primer *tvarog* = sir), drugi iz germanščine (na primer mleko = *Milch*, plug = *Pflug*, itd.).

Peiskerjeva hipoteza pa ni bila niti raz zgodovinsko niti raz linguistično gledišče znanstveno priznana. Zoper njo je najodločneje nastopil Alfons Dopsch, dunajski zgodovinar, v delu: »*Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven*« (1909) z zgodovinskimi dokazi; Karel Kadlec, praški pravni zgodovinar, pa je v svojem delu »Prvobitno slovensko pravo pre X. veka (1924) — delo je bilo napisano od češkega učenjaka najprej v poljskem jeziku, a beograjski pravni zgodovinar Teodor Taranovski (rodom Rus) ga je prevedel na srbski jezik — analiziral tudi linguistične »dokaze«

in prišel do zaključka, da se je Peiskerju pripetil logični *lapsus*, a v zgodovinskem oziru je ugotovil, da so se Praslovani že v zakarpatski pradomovini mnogo naučili od Gotov. Od le-téh so že prevzeli naziv vladarja (*König* — **къпęгъ** — knez), denarja (*pfenig* — penez), orožja (*mekeis* — meč) itd. Niti zgodovinski viri o življenju starih Slovanov pred preseljevanjem ne potrjujejo Peiskerjeve domneve. Kar se tiče razmerja Slovanov do Obrov po nastanitvi v novih selišči pa si je Kadlec usvojil mnenje Frana Kosa (Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, I.), da podložništvo Slovencev napram Obrom začetkom srednjega veka sploh ni bilo težko; saj so čestokrat na lastno pest neodvisno od Obrov napadali svoje neprijatelje. Diakon Pavl piše o teritoriju ob Savi, Dravi, Muri, in Soči, ki jo naziva *Sclaborum provincia*, pa niti ne omenja, da bi bila to obrska pokrajina. Peisker se je sicer pozival na vir *Historia Franconum* od Fredegarja Scholasticus-a iz druge polovice VII. stoletja, po katerem so bili Vinidi (Slovani) »*bifulci*« Obrov, ker so se morali vojskovati za Obre, a ti so jim jemali plen. Kadlec pa dokazuje, da pomenja *bifulcus* vse kaj drugega, namreč človeka-pastirja. Razmerje med vojskama Obrov in Slovencev je bilo tako, da so predstavljali prvi konjenico, drugi pešadijo. Imamo pa historične podatke, da so Slovani in Obri skupno izvrševali vojne pohode, zlasti na Balkan. Po mnenju Franca Kosa je trajalo Obrsko gospodstvo nad Slovenci sploh samo 55 let, od 668. do 723. l., pa še tedaj ni bilo kruto; saj jim je sredi VIII. stoletja vladal zopet svobodni knez Borut. Kadlec je prišel do prepričevalnega zaključka (vseh njegovih izvajanj ne moremo tu navesti), da tisti čas, ko so Slovani še zavzemali skupna selišča, torej pred selitvijo v novo domovino, v svoji celini niso bili nikoli pod oblastjo turškotatarskega plemena, po omenjeni selitvi pa so

prišla nekatera slovanska plemena pod oblast raznih turškotatarskih plemen. Toda niti Obri, ki so gospodarili kot vladarji največjemu številu Slovanov in najdalje, niso bili tako kruti tlačitelji, kakor je to po Fredegarju Scholasticus-u izvajal Peisker.

2. Vse, kar smo doslej navedli, podkrepljuje našo trditev, da je bil narodni značaj starih Slovanov, ki so ga prinesli v nova selišča, miroljuben, stremeč po stalnosti na zasedenem ozemlju, odklanjajoč nomadsko življenje. Oni so si zidali hiše, niso stanovali na vozovih, bavili so se s krčenjem, obdelovanjem zemlje. Seveda se ne sme prezreti, da je morala pri vseh vejah slovanskega debla, še preden so se razšle, obstojati vendarle neka plemenska vojna organizacija. Ne dá se zamisliti, da bi si stari Slovani utirali pot v nove kraje brez upotrebljavanja izvestne sile. Podlaga za organizacijo vojne sile pa ni mogla obstojati v rodbini ali v zborih rodbin, ampak v bratstvih ali plemenih, verjetno celò v skupinah več bratstev ali plemen hkratu. Takšnih organizacij več plemen je moralo biti že pred preseljevanjem iz pradomovine več, v njih združbah, federacijah, so se že pojavljale razlike v jeziku, verstvu, načinu življenja. Kmalu za tem, ko so Slovenci zapustili pradomovino, imenuje se še troje vrst slovanskega naroda: Veneti so bili severozapadni Slovani, Sloveni jugoslovanska plemena, Anti pa ruski Slovani. Le-te so razpadale na razne dele, iz katerih so se razvili slovanski narodi sodobnega časa zlasti pod vplivi značaja pokrajine in socialnih pogojev za način življenja.

Viri, ki se tičejo slovanskih plemen v VI. stoletju, govoré tudi še o njihovi državni organizaciji. Prokopios, bizantinski zgodovinar VI. stoletja, je pisal v svoji historiji, da Slovanom ne vlada samo en vladar, samovladar, ampak da žive kot demokratsko ljudstvo in razpravljajo javno o koristnih in škodlji-

vih zadevah. Drugi zgodovinar Maurikios je opisal topogledno razmere, pa jih je označil za nekako anarhijo; pravi, da žive Slovani »brez oblasti v medsebojni mržnji in ne poznajo reda«. Kadlec je premotril obe mnenji in jih je spravil v sklad tako-le: On vidi znake demokratskega ustroja pač v tem, da so plemena državne posle izvrševala na javnih zborih ali shodih, kjer so se pojavljale prve klice državnega zakonodavstva. Anarhija pa se je zdela drugonavedenemu piscu v tem, da so nastajale vlade posameznih knezov manjših pokrajin, ki so se med seboj prepirali. Prva oblika, pravi Kadlec, je bila prava slovanska oblika, drugi pojav pa je posledica tujih vplivov. Na to kaže naziv »knez«, ki je nastal iz »König«. Monarhijsko načelo so si usvojila tista plemena, ki so v prosvetnem pogledu bolje napredovala. Toda tudi pri njih knez ni imel absolutne oblasti, ampak bil je omejen po poglavarjih nižjih edinic ali pa po zborih.

3. Neposrednega, točnega vpogleda v prvotno oblikovanje posebnih državnih organizmov v dobi, ko so Slovani stopili na poprišče Srednje Evrope, nimamo. Pač pa moremo regresivno iz poznejših virov in dejstev brezdvomno sklepati, da so bile najnižje upravne edinice tiste, ki so se imenovale — razen pri Rusih — povsod: župe.

Za slovensko ozemlje nam priča zgodovinski vir (gl. Fr. Kos, Gradivo, I., št. 256.), da je bival leta 777. neki Phisso kot slovenski župan *(jopan)* na Gornjeavstrijskem pri Kremsmünstru. Za primorskohrvatsko ozemlje vemo iz povelja vladarja Trpimira od 4. marca 852. l., da je vladal »*sollicitus commune consilium cum omnibus zuppanis*«. Konstantin VII. Porfirogenet pa je označil l. 952. slovanske oblastnike kot župane-starce; on sam navaja imena 11 hrvatskih žup.

Izvor besede »župan«, »župa« še ni vsestransko priznan. Nekateri mislijo, da je beseda nastala iz

»geupa« od indskega glagola »gopayiti«, kar pomeni stražiti, čuvati. Drugi, zlasti hrvatski znanstveniki, so trdili, da znači župan »toplega«, »blagega« človeka. Najverjetneje pa je, da je »župa« praslovanska beseda, ki velja skupini sorodstva, ustanovljenega po krvni zvezi, živečega pod enim poglavarjem, a ta glavar se imenuje župan.

Podlaga za državno ureditev je bila, kakor po vsem ostalem svetu, tudi pri Slovanih skupina potomcev istih pradedov, a obseg te skupine je tvorilo sprva eno, pozneje več sel. Bistvena poteza takšne skupnosti je bila, da so vsi člani sela ali sel zavezani, da v vseh življenjskih prilikah in neprilikah pomagajo drug drugemu, še bolj pa, da se vzdržujejo vsakega neprijateljskega dejanja v rodu. Zbog tega so se zvali med seboj »prijatelji« *(Befreundte)*, kar se je, mimogrede povedano, ohranilo med Slovenci v vinogorskem pravu še do XVII. stoletja. Ta edinica si je pridržala upravo in sodstvo na rodovnem ozemlju, na čelu pa ji stal dejansko najuglednejši mož. Ime je imel različno: starejšina, starosta, poglavar, največkrat pa župan. Njemu je pripadala vloga, da je vodil upravo in sodstvo, vendar vedno v sporazumu z zastopniki posameznih ožjih rodbin.

Rodovne edinice so se kot ozemeljske edinice združevale za večji teritorij v eno celoto. To je bila nujna potreba, če je šlo za vojno obrambo. V tem cilju so se morale sestavljati skupne vojske, ustanavljati ograjena mesta kot taborišča, v katera so se zatekali neoboroženi pred sovražniki. Pa tudi posvetovanja poglavarjev o vseh važnih poslih so se vršila tu, prav tako sodstvo in verjetno tudi verski obredi. Večina Slovanov je tudi te vojne zajednice imenovala »župe«, skupnega poglavarja pa »župana«. Po splošnem pravilu je bil za župana izbran poglavar najuglednejšega rodu v vsej župi. Združenje več žup, ki je nastalo po potrebi strumnejše obrambe ali pa tudi

zavojevanja novih selišč, pomenja zametek plemenskih državic, ki so se prvotno imenovale zemlje ali oblasti, čim pa se je izobličila kneževska oblast, kneževine.

4. Po tem prikazu razmer pri Slovanih v pogledu javnega, takorekoč državnopolitičnega življenja vobče, naj se vrnemo k razmeram slovenskega naroda. Dotlej, da zasedejo svoja selišča ob Dravi, Muri, Savi, velja tudi za Slovence to, kar smo izvajali za Slovane vobče. Značilni moment pa se pokaže ob naselitvi v novi domovini, ko pridejo v Alpski svet. Niti svojega lastnega slovenskega izraza za ves n a r o d ali za vse l j u d s t v o niso imeli. Staroslovenski izraz »tud« je bil le posnetek po germanskem »*theud(a)*«, postal pa je kot tak podlaga za madžarski »tót«, ki pomenja naziv za Slovence s Kajkavci in Slovaki. Še le v IX. stoletju se imenuje od Slovencev naseljeno ozemlje med Dravo, Muro in Savo »Sclavinia«.

Poljedelstvo in živinoreja ne moreti uspevati na gorah; niti gozdovi, niti močvirje za nju ni pripravno. To je vodilo do tega, da so se pomikale slovenske naselitvene gmote po ozemlju, ki je bilo kolikor toliko že po prejšnjih prebivalcih kot primerno za poljedelstvo upoštevano, torej po plodnih obrežjih rek in po stikajočih se dolinah. Nižji hribi, goričevje, so bili le posredno zaželjeni za rejo živine. Naselitveni toki so bili v tem smislu v razdobju prvih stoletij srednjega veka:

a) Dolenjskokraški tok med zgornjo Krko, Savo in Gorjanci; ta je bil že izza rimske dobe izredno dobro opremljen s poti in gradišči. Prostor med Velikimi Laščami, Ribnico in Bloško planoto so bila velika vrata za izpade proti zapadu.

b) Posavsko-gorenjsko-obsoški tok: Globoka zareza med Zalogom in Radečami ni bila ugodna; zato je šel tok naseljevanja kot nadaljevanje naseljevanja v sosednjem hrvatskem Zagorju preko višjih, nad Sa-

vo ležečih planot, po katerih doseže ljubljansko-gorenjsko kotlino, dočim je bila celjska kotlina ob strani bolj dostopna.

c) Koroški tok je zajel zgornje Podravje z izhodiščem iz Gosposvetskega polja.

č) Panonski tok po srednji Dravi, srednji Muri in zgornji Rabi.

d) Obdonavski tok, kjer pa naselitev Slovencev ni bila niti enakomerna, niti posebno gosta.

Ko motrimo velikansko razsežnost ozemlja med temi toki, spoznamo pač, da ob tedajšnjih prometnih prilikah medsebojne zveze raznih plemenskih ali višjerodbinskih edinic, ki so bile v tem ali onem toku zajete, niso mogle biti čvrste, zlasti še, ko so mnoge postojanke prejšnjih naseljencev popolnoma propadle (n. pr. Emona, Petovio). To nam daje ključ za razlago, zakaj se po svojem bistvenem značaju poljedelski Slovenec ni dal lahko sklopiti v eno samo državno celoto, zakaj je ostal razcepljen po doslej zasedenih ravneh peterih navedenih tokov, pa še drugod; dalje, zakaj ni potreboval, še manj pa ustvaril za svoje ljudi nikakšnih pisanih zakonov, ampak živel edino le po narodnih običajih. Razložiti še treba, zakaj Slovenec ni bil odporen proti napadom, ki so prihajali nadenj od vseh strani, od Frankov, Obrov, Langobardov, zakaj je prevzel razen iz praselišč prinesenega izraza »knez« v novi domovini tudi še naziva za poglavarja državne oblasti »kralja« (iz nemškega Karl) in »cesar-ja« (iz grškega Kaisar). Odgovor na ta vprašanja je vedno isti: miroljubnost poljedelcev ni iskala zvez, ni ustvarjala pogojev za oblikovanje in vzdrževanje velike države, zlasti ni mogla roditi osvajevalne bojevitosti.

In vendar Slovenci v dobi od VI. do IX. stoletja, ko so kneževsko oblast prikrojevali po tujih vzorih, niso svojega globoko občutenega smisla za svo-

bodo (Prokopios ga označuje za demokratsko načelo) zavrgli.

Iz prejšnjih izvajanj moramo tu posneti, da so imeli Slovenci v Borutu in Koclju svoje svobodne kneze. Ti sicer niso bili vladarji vseh Slovencev, ampak le poedinega ali dvojnega naselitvenega toka, pa so vendar le vsaj izvestno dobo in za izvestno ozemlje kazali državotvorno silo. Tudi pojav Samove in Ljudevitove države pomenja isto sposobnost Slovencev, čeprav le posredno. Vsekakor se je ohranila vsaj Karantanija kot samostalna država tudi še po propadu Ljudevitove države. Slovenska posebnost pa se je kazala v tem, da kneza voli narod, da torej knežja oblast nidedna v knežjem rodu, dalje da je moral, kot smo že zgoraj ugotovili (§ 2., št. 2.), vsaj v izvestni meri obstojati nek poseben obred, kako je bil knez ustoličen, ki pa je čvrsto spominjal na dejstvo, da je knez voljen od naroda. Ne da bi hoteli vnaprej posegati v razlago z viri posvedočenega ustoličenja karantanskih knezov na Gosposvetskem polju v XIII. do XV. stoletju, moramo ipak že na tem mestu poudariti, da je povsem verjetno, da je tisti obred koreninil v prejšnjih časih, dasi nam o tem zgodovinski viri niso ohranjeni. Zlasti naj podčrtamo, da so karantanski Slovenci svoje kneze volili svobodno tudi še tedaj, ko so frankovsko nadoblast priznavali; oni so se svobodno podvrgli ali »komendirali«.

Pri ustanovitvi relacije med pojmi »župana« in »kneza« se moramo ozirati na dejstvo, da je bil izraz »knez« pri Slovencih, ko so se naseljevali in urejali svoje razmere, zelo v rabi. To potrjuje mnogo krajevnih imen, ki so izvedena od izraza kneza. Jakob Kelemina je dognal po neki listini iz leta 891. (Franc Kos, Gradivo II., št. 297.) dve staroslovenski kneštvi, dudlebsko in zagorsko. On razlaga, da je knežji sedež moral biti povsod, kjer so izkazani »kosezi« (gl. spodaj št. 5.), pa tudi obratno: bivališče ko-

sezov povsod, kjer je izkazan kakšen »knežji grad«. Če pa so obstojale še pred IX. stoletjem knežje oblasti poleg županskih, so morale biti poslednje manjše, pa vendar prehodni tip k knežji oblasti. Tu je prišel do veljave vpliv germanskega prava, ki je kneštvo nalik frankovskim grofom *(comites)* izpremenilo v dedno plemstvo. Ta izvajanja, samó po sebi opravičena, se vendar ne smejo posploševati, dokler nimamo več listinskega materiala na razpolago, ki bi jih potrjevala.

5. Ko smo označili državno politiko Slovencev vobče, moramo predočiti v isti smeri še njihov stanovski razmah.

Na dlani leži, da so Slovenci morali imeti svoje posebno odlične ljudi že takrat, ko so se priseljevali v novo domovino. Brez voditeljev ni šlo; vendar ne vemo, kako so jih slovenski imenovali. Spričo gori pod št. 4. navedenih nalog, ki so jih ti odličniki imeli v pogledu vodstva, so bili to bržčas »vojvode« ali »vladike«, zlasti ker govoré zgodovinski viri o slovenskih »*duces*«. To bi bili pač višji p l e m e n i t n i k i v modernem smislu besede, dasi ne moremo določiti, kakšni privilegiji so jim bili dejanski priznani. Vsekakor je pa upravičena domneva, da so dobivali pri zaposedbah večje dele plodne zemlje in imeli iz njih večje dohodke. Saj so jih potrebovali, da so mogli svoj višji položaj ohraniti.

Na drugi strani pa moramo ne samo primerjalno z drugimi narodi, ampak tudi po zgodovinskih virih smatrati, da so imeli Slovenci v dobi, o kateri je tu govora, še s u ž n j e. F r a n c K o s navaja v Gradivu I., II. in III. mnogo regestov, iz katerih izhaja, da so to bili ujetniki, ki naj bi se odkupili; da so jih darovali lastniki služabnic ali hlapcev neki drugi osebi. Tudi legenda o sv. Cirilu in Metodu govori, da sta si namesto obljubljenih darov izprosila od kneza Koclja devetsto sužnjev, ki sta jih oprostila (866. l.). Raffelstättenska carinska pravila iz dobe med l. 903. do

906., nastala za Slovence v današnji Zgornji Avstriji, priča še o trgovini s kupljenimi sužnji (gl. Fr. Kos, Gradivo II., št. 341.). Narodna pesem slovenska omenja takisto institut suženjstva in to ne samo v zvezi s poznejšimi turškimi pohodi, ampak tudi izza časov, ko je še veljalo pravo meča *(ius gladii)*, pokaterem zapade premaganec z vso svojo družino zmagovalcu nalik stvari.*

Moramo upoštevati, da so tisti ljudje, ki so ostali od prejšnjih prebivalcev kot premaganci v pokrajini, zdrknili na najnižjo stopnjo stanov; imenovali so se baš po svoji popolni nesvobodi sužniki (od s-vezati, *captivus*) ali robi (staroslovenski »rab«), kar pomenja isto. Če so sprejeli prostovoljno podložništvo, so postali po germanskem pravu liti *(Halbfreie, Barschalke)*. Ti so bili sicer pravno sposobni za sklepanje pogodb, vendar niso imeli svobode kretanja, ker so bili *glebae adscripti*. Kako je bilo s temi liti v najstarejši dobi slovenske zgodovine, ne vemo, ker so viri nejasni. Kjer je govora o osvobojencih (na primer Fr. Kos, Gradivo, II., št. 73. in 456.), niso več mišljeni sužniki. Vsekako se povrnemo na to vprašanje še pozneje (gl. § 8., št. 5.). Prav gotovo pa je bilo suženjstvo predmet pozornosti državne oblasti, ki je vsaj kupčijo s sužniki zabranjevala (Fr. Kos, Gradivo II., št. 406.). Vendar se je taka zabrana kmalu pozabila; zato je l. 960. beneški dož Peter kategorično prepovedal kupčevanje s sužniki in določil stroge denarne globe za prekršek te prepovedi. Navzlic vsemu temu pa je v pogodbi iz l. 983. (gl. Fran Kos, Gradivo II., št. 476.), ki sta jo sklenila cesar Oton II. in

---

* Glede vseh naših izvajanj, ki se ozirajo na slovenske narodne pesmi, pripominjamo, da temeljé na strogo znanstveni Štrekljevi izdaji. Pobližjo razlago pravnozgodovinskih reminiscenc iz slovenskih narodnih pesmi smo podali v razpravi: „Pravni razgled po slovenskih narodnih pesmih“ (Slov. Prav., 1914. l., str. 309 nasl.).

beneški dožd Tribun, zopet govora o zaščiti posesti sužnikov, ako bi ubežali na zemljo druge stranke.

Razen izgube svobode po vojnem ujetništvu — staroslovanski naziv za zarobljenika je bil „plěnьnuk“ — je poznalo staroslovensko pravo še suženjstvo po rojstvu iz spolne zveze med sužniki, pa tudi med svobodnim in sužnico ali narobe. Načelno je veljalo, da je le tisti človek svoboden, čigar obadva roditelja sta bila svobodna. Slednjič je postal sužnik tudi tisti, ki je storil težko zločinstvo ali pa ki ni plačal svojih dolgov. Vobče pa pravni položaj teh vrst sužnikov ali sužnic — razen onih, s katerimi so tržili (gl. zgoraj) — ni bil več tisti, kakor v starem veku. Ne gre tu za pravo suženjstvo, ampak za tesno priklenjenje na zemljišče, za nesposobnost za vojno službo, za zabrano pridobivanja imetja in sklepanja pogodb, za nesposobnost udeleževati se zborovanj, na katerih se je sodilo in sklepalo o upravnih stvareh. Bavarsko-frankovski pravni red je vplival ugodno na položaj sužnikov. Ko so se agrarne razmere po tem redu izpremenile in prikrojile po bavarskem načinu, postanejo nesvobodni slovenski ljudje podložniki zemljiške gospode. Tudi odkup svobode, osvobojenje, se je zelo olajšal.

6. Široka plast ljudstva med plemenitniki in sužniki ali vsaj nesvobodnimi podložniki so bili s v o b o d n i l j u d j e. Med njimi pa se pojavlja po socialnih prilikah nov, poseben stan svobodnjakov kmalu po tem, ko so se politične razmere ustalile. To so bili člani gospodujoče knežje rodbine, župni poglavarji, skratka ljudje, ki so se po rojstvu, službenem položaju ali bogastvu odlikovali od navadnih svobodnih ljudi, pa vendar niso šteli med tiste višje plemenitnike, ki so to svojstvo že od pradavnine imeli. Ena izmed posebnih vrst teh odlikovanih svobodnih ljudi, ki jih latinski viri imenujejo *principes*, prvake, so bili k o s e z i ali k a s a z i (ednina: kaseg); njihova zemljišč-

na posest pa je bila kasežina. Tudi Nemci so jih smatrali za plemenite osebe; dejali so jim »*Edlinge*«, njihovi zemljiški posesti pa »*Edlingergut*«, pozneje »*Edlingerlehen*«. Etimološki izvor besede »koseg, kosezi« še ni dovolj pojasnjen. Gotovo pa je, da nam je izraz ohranjen vnekih krajevnih imenih po vsem Slovenskem. Posebno mnogo je bilo kosezov na Koroškem ob zgornji Glini, v okolici Gosposvetskega polja, ob Krki. Tam so postali naravnost politični činitelj, ki je odločal pri izvolitvi in umeščanju domačih knezov, pozneje celò koroškega vojvode, o čemer bo še govora (§ 8., št. 3.). Vprav to dejstvo, da so gospodujoči Nemci dopuščali še nekoliko stoletij pozneje po dobi, o kateri razpravljamo, obred, pri katerem so imeli Slovenci tudi še po izgubi svoje države tehtno besedo glede umestitve koroškega vojvode, priča do dobra, da se vsaj karantanski Slovenci niso čutili za vojne zarobljence Bavarcev ali Frankov.

§ 6.

SLEDOVI ZASEBNEGA IN KAZENSKEGA PRAVA

1. Sožitje vseh označenih stanov še ni ostvarjalo celotnega okvira pravnega reda. Tudi za vsakdanji, navadni pravni promet od osebe do osebe, od rodbine do rodbine, so bila potrebna izvestna pravila. Brez teh si ne moremo misliti, kako bi se oblikovala rodbina, kako vzdrževala pravica do zemlje, do premičnega blaga, do nasledovanja ali dedovanja, ker vse to skupaj je šele vzdrževalo kontinuiteto slovenske družbe. Ne more biti dvoma, da so veljala v vseh teh pogledih izvestna pravila, ki pa niso bila še zapisana, ampak so živela v ljudski pravni zavesti kot ljudsko običajno pravo.

Glede pojma o b i č a j n e g a p r a v a pripominjamo takoj tu za ta, kakor za vsa izvajanja v posled-

njih poglavjih, sledeče: Običajno pravo je rezultat tradicije, ki se je *via facti* vzdrževala od pamtiveka glede uporabljanja istih pravnih načel, temelječih v ljudski zavesti, da so pravilna in pravična. V izvestnem pogledu temelje tiste tradicije tudi na folklori, t. j. preizročilu nekega umskega proizvoda ali dogodka iz ust do ust do današnjih časov. Tudi pravna vprašanja so lahko zasidrana v folklori, vendar se vobče govori o njej samo v pogledu na proizvode narodne duše glede poezije.

O vsebini običajnega prava se dajo za dobo, o kateri razpravljamo, izraziti samo domneve, ki se opirajo pač na splošna, za vse Slovane dognana dejstva. Seveda se ne sme prezreti, da je tekom omenjene dobe vplivalo na slovensko običajno pravo tujerodno, zlasti germansko in bizantinsko pravo. Označiti hočemo v naslednjem le najglavnejše poteze za Slovence domnevanega pravnega reda, kolikor je spadal po vsej priliki v modernem smislu besede v okvir pravosodja.

2. O pravnih subjektih je moglo biti govora le, če je šlo za pravice v rodbini ali pa za imovinske pravice glede premičnin. Glede nepremičnin je vladala v pradavnih časih miselnost slovenskega pregovora: »Bog ni dal enemu človeku vsega, ampak vsem vse« —, obveljala pa je naposled rodovna ali rodbinska kolektivna zajednica. Individualna svojina je bila seveda potrebna glede obleke in orožja za moške, glede odela in nakita za ženske osebe. Te predmete so v pradavni dobi celò polagali mrtvecem v grob. Šele postopoma se je razvila individualna svojina, torej lastninska pravica glede domače živine in drobnice, pozneje glede hiš. Graditi hiše pa so se Slovani naučili brž, ko so se ustalili, od tujcev. Izraz »hiša« se izvaja od »*hus*, *haus*«, kar je germanska, izraz »chałupa« ali koliba pa od »kalúbý«, kar je

grška beseda. So pisatelji (P e i s k e r, S t r o h a l), ki so trdili, da prvo primitivno pravo ni poznalo nobene omejitve osebne svobode in osebne lastnine. Ali ta nazor ne more biti pravilen. Zemljišča so postajala rodovitna samo na takšen način, da so se šume krčile, požigale, sekale, pripravljena zemljišča pa obdelovala. Tega dela pa ni mogel opraviti poedinec, zmagovali so ga le skupni napori rodbinskih članov, ki so imeli po svoji krvi enake težnje glede naselitve. To so bile hišne ali bratske skupnosti. »Skupni rekviziti teh skupnosti so bili pradedov priimek, paše, šume, žrtvenik in groblje« (G o r š i č : Župani in knezi v jugoslov. prav. zgod., str. 3.).

Več takšnih rodbinskih edinic v sosedski bližnosti je tvorilo naselek, selo ali vas, ki dobe mnogokrat svoje ime po starešini rodbine ali roda. Kako so člani teh rodbin ali sel uživali plodove skupnih naporov, o tem imamo le hipotezo na razpolago: Zemljišča, na katerih so se nahajali domi z gospodarskim poslopjem, dvoriščem in vrtom, so bila last članov posameznih domov; ostala zemlja, ki so jo skupno še vedno izkoriščali, pa je bila last vseh domov, posredno tudi njihovih članov. Šele poznejši razvoj je vodil v smer, da izvestni deli zemljišč kot skupne svojine postanejo last ene rodbine, enega doma, ostalo pa, kakor pašniki in gozdovi, pa ostanejo skupno imetje. Dasi se je le manjši del sorodstva v visokem srednjem veku (VIII. do X. stoletja) še zavedal krvnih vezi, je ostalo še vedno dovolj skupnih interesov in vezi med vsemi rodbinami kot preostalina iz prejšnjih časov. Kot eno izmed takšnih preostalin smemo smatrati medsebojno solidarnost vsega selskega prebivalstva (pri Srbih »okoline«, pri Poljakih »opole«, pri Čehih »osada«, pri Slovencih verjetno »soseska«), če gre za vprašanje odškodnine, torej za plačilo globe za zločinstvo, ki ga je storil *extraneus* na članu soseske. Dalje spada med te preostaline ustanova, da prodaja ali

odtujitev podedovanih nepremičnin brez pristanka od strani bližnikov, imenovanih »svojasti«, ni bila dovoljena. Najvažnejša preostalina pa je bila tvorba posebnega javno- in privatnopravnega značaja, namreč z a d r u g a. Ta je zajela po sili razmer radi boljšega uveljavljanja rodbinskih koristi, nek večji, a dobro strnjen krog potomcev ene rodbine.

Primitivno rodbinsko življenje starih Slovencev je zavračalo prehajanje nepremičnega imetja na tuj rod in v tuje roke. Goste so stari Slovenci radi sprejemali v hišo. »Gost v hišo, Bog v hišo«, pravi še danes pregovor, ki kaže neprisiljeno gostoljubnost kot versko dolžnost širokogrudno organizirane rodbinske zadruge. Ves zunanji in notranji ustroj zadruge je ustrezal popolnoma potrebam zadružnih članov.

Da se je institut zadruge med Slovenci že v dobi IX. in X. stoletja razvil, o tem nimamo direktnih dokazov, pač pa takšnih, iz katerih moramo nujno sklepati, da je zadruga institut, ki sega vsekakor v dobo visokega srednjega veka tudi na slovenskem ozemlju. Tako govori n. pr. neka salzburška listina iz l. 864.: »*Concessimus in Karantana inloco vocato kurca servos quinque cum uxoribus et filiis ... et manentes servos XV cum coloniis et uxoribus et filiis.*« Druga listina govori o tem, da so pod oblastjo Liulolfa podložniki Gatta s svojimi šestimi sinovi, Geza s svojimi petimi, Diotrat z dvema. Še druga listina iz časa okoli 888. l. pravi, da je kralj Arnulf na Krnskem gradu soprogi svojega točaja podaril mnogo podložnikov *(mancipia)*, med ostalimi v Zdolah ob Vrbskem jezeru Trebibrata z njegovo ženo, njegovimi sinovi, njih ženami, pa z vsemi zemljišči in posestvi vred. V vseh teh primerih ni, da bi drugače sklepali, nego da gre za kolektivistične zajednice z značajem zadrug, pa najsi so njeni člani nesvobodne osebe. Ne trdimo, da je živel že tedaj naziv »zadruga«. Verjetno pa je to vendar za Slovence, ki so bili sosedje Hrva-

tov, a so ti ta naziv upotrebljevali vrlo zgodaj. Tudi socialna struktura in razvoj kulturnih prilik pri Slovencih in Hrvatih nikakor nista toliko različna, da bi smeli domnevati, kakor da bi se bila pri Hrvatih razvila zadruga v splošen institut, dočim bi pri Slovencih ostalo od vsega početka sploh brez podobnih pojavov. Smatrati moramo, da je bila ljudska pravna zavest tudi pri Slovencih v naši dobi v glavnem načelno orientirana po idejah kolektivne svojine in kolektivistične odgovornosti za pravne posle: Hišna in bratska skupnost se je smatrala za uspešno delujočo, cvetočo zajednico, dom pa, v katerem je bival samo očegospodar z ženo in otroci (inokoština, enodomec), pa za nekaj bornega, žalostnega. Saj pravi hrvaška rečenica, da je »inokoština — siromaština«.

3. O r o d b i n s k e m p r a v u Slovencev iz najstarejše dobe vemo malo. Mnogoženstvo je izpričano za Sama (F r e d e g a r). Ipak moramo smatrati, da so živeli v staroslovenski dobi v poligamiji le knezi in imoviti ljudje, seveda le do pokristjanjenja. Za navadno ljudstvo ni verjetno, da bi bili imeli moški po več žen, ker bi jih z deco vred pretežko vzdrževali. Pa tudi za kneze in imovite moške si mislimo, da so imeli le eno dejansko zakonsko soprogo, druge pa so bile le trpljene priležnice. Izključeno bi bilo mnogoženstvo v hišnih ali bratskih zajednicah. Krščanstvo pa je odpravilo tako mnogoženstvo kakor tudi samovoljno odpuščanje soproge iz zakona.

O sklepanju zakona (braka) pri starih Slovanih imamo vobče pač dovolj zgodovinskih virov za to, da se je vršilo potom o t m i c e, t. j. ugrabljenja devojke. Ta način je bil v navadi med Poljaki, Čehi, pa tudi med Hrvati in Srbi do novega veka. Med južnimi slovenskimi sosedi so n. pr. še ninski statut (iz XV. stoletja), zakon blagovernega carja Justiniana (XIV. stoletje), korčulanski statut (XV. stol.) zabranjevali in kaznovali otmico. Krščanska prosveta je sicer smotre-

no pobijala otmico, toda na jugoslovanskem ozemlju običaj otmice vendar ni bil niti do XX. stoletja popolnoma iztrebljen. Vuk Karadžić pravi za začetek XIX. stoletja, da še obstoja. Glede Slovencev moramo upoštevati slovenske narodne pesmi o ugrabljenju in plenitvi deklet, pa tudi poročilo Ivana Vajkarta Valvasorja iz XVII. stoletja, da je primer otmice med Slovenci še sam doživel. Zato se mora dopustiti, da se je v najstarejši dobi tudi med Slovenci tupatam izvršila otmica, seveda po pokristjanjenju protipravno.

Verjetneje pa je, da so se sklepali zakoni že zelo zgodaj na drug način, po kupu neveste. Vsekakor pričajo o kupu žene slovenske narodne pesmi. Vemo tudi, da med Slovenci živi še dandanes običaj t. zv. »šrange«, ki je po svojem bistvu preostanek stare šege, da je moral ženin, ki odvede nevesto iz tuje hišne ali bratske skupnosti v svojo lastno, za to plačati — nekdaj pravo kupno ceno, poslej pa vsaj navidezno ceno ali prav za prav prostovoljno darilo.

Še tretji način sklepa stalne zakonske zveze se omenja za dobo, ko so bili Slovani še pogani, namreč, da so roditelji svojo hčer privedli v ženinovo hišo, dali ji ženidbeno opremo, nakar se je sklenila zveza po izvestnih verskih obredih. Zdi se, da bi bil ta način še najbolj ustrezal kolektivističnemu ustroju tedajšnje družbe. Kdor namreč sprejme iz tujega roda dekle za soprogo, prevzame nase dolžnosti, ki v rodu, iz katerega je bila nevesta, odpadejo. To pa opravičuje, da se stvar ekonomično izenači z ženitnim darilom. Ni pa verjetno, da je bil ta način tudi med Slovenci uveden.

Po obredih ob sklepanju zakona je vršila dejanska telesna združitev ženina in neveste veliko vlogo, bržčas je pomenjala baš ona ustanovitev zakonske zveze. Pri Germanih se je morala omenjena združitev izvršiti celò pred pričami (Schwerin). K. Kad-

lec se sklicuje v dokaz pravilnosti teh izvajanj na prevod latinskega izraza »*convenire, copula carnali se coniungere*«, ki se glasi v Pergošićevem prevodu: *Tripartitum opus iuris consuetudinarii Regni Hungariae* iz leta 1574. slovenski »svadbu odslužiti«, kar kaže, da je bila bistveni del svatbe baš *copula carnalis*.

O položaju žene napram možu v zakonu nimamo za našo dobo zanesljivih podatkov. Slovenske narodne pesmi navajajo za dobo spolne zrelosti, ki naj odločuje o sposobnosti za možitev, starost 11 ali 12 let. Verjetno je, da je bila podrejenost žene v osebnem in imovinskem pogledu izrazita. Saj se je nezvestoba kaznovala samo na ženini strani, moževa pa ne. Po kolektivističnem naziranju je pač mož gospodar in upravitelj vsega rodbinskega imetja, torej tudi ženinega, razen njenega telesnega perila, obleke in nakita. Ravnopravnosti moškega in ženskega spola v imovinskem pogledu v starem pravu ni bilo pri nobenem narodu, tudi ne pri Slovanih.

Za severne Slovane se trdi, da je imel oče nad deco *ius vitae ac necis*, v skrajnem primeru tudi pravico prodati deco za sužnike. Za Slovence to ni izpričano po zgodovinskih listinah. In vendar imamo v naših narodnih pesmih rahle spomine na omenjeno pravico roditeljev. V narodni pesmi o Tvrdoglavu, ki spada prav gotovo med najstarejše, je govora o njej vprav v zvezi s poganstvom, v pesmih o desetnicah in desetih bratih pa utegne tičati v odslovitvi desetega brata ali desete sestre brez pravega vzroka spomin na poganske žrtvovanje otroka, prepustivši ga, da se otme življenjskih neprilik, celò morebitnega suženjstva, na svoj način. Pokristjanjenje je take mistične pojave odpravilo.

Legitimacije otrok staroslovensko pravo ni poznalo.

4. D e d n o p r a v o je moglo obstojati le toliko, kolikor se je razvilo pravo do individualne svojine. Rodbina kot nositeljica pravic ni nikdar izumrla, umirali so le njeni člani, ali na mesto njih so prišli drugi, novorojeni, zadedi *(Nachkommen)*. Rodbinsko imetje uživa naraščaj za naraščajem. Veljalo je, kakor je dejal T a c i t u s za Germane, tudi za Slovane: »*nullum testamentum*«. Tudi za dolgove je veljala skupna dolžnost vse zadruge, da se plačajo. Premičnine, ki so bile individualna last, so se deloma polagale v grob z mrtvecem (pri Germanih je ta navada prenehala že v frankovski dobi, pri Slovanih bržčas enako), deloma pa so prešle, samo po sebi razumljivo, na najbližnjega sorodnika. Torej ni bilo niti prave prilike, da bi se razvilo dedovanje v smislu rimskega prava po poslednji volji. Pri Srbih se je pač pojavil običaj, da pripadejo »dobri konj« in še neki drugi predmeti vladarju. Za Slovence tega običaja nismo zasledili nikjer, izključeno pa ni, da je vendarle nekaj podobnega veljalo.

Pri drugih Slovanih se je opažalo, da so vladarji svoje teritorije razdeljevali po smrti med svoje sinove; hčerke so bile izključene, ker za borbo z orožjem v roki niso bile sposobne. Pri Slovencih pa ta način nasledovanja ni bil mogoč, ker so si svoje kneze svobodno volili. Res da govoré mnoge slovenske narodne pesmi o raznih načinih dedovanja, toda njihov postanek je iz mlajše dobe, o čemer bo še govora. Vsekakor kaže terminologija iz poznejše dobe z antitezo »dedina« (dedovina, dediščina) poleg »babina« *(Megiser)*, da so tudi Slovenci razlikovali očinske in materinske dežele, toda le glede prostopodedljivih premičnin. Kdor ni bil dedič (pravnuk, vnuk deda), pa je bil »nastopnik« (*heres singularis*, P l e t e r š n i k).

5. Za s t v a r n o p r a v o starih Slovencev v najstarejši dobi ni listinskih virov. Da pa so morala veljati izvestna načela v tej ali oni konkretni obliki,

to se ne dá prerekati, kajti inače bi moralo priti do anarhije, o kateri pa zgodovina tudi ne poroča ničesar. Dalje pa je resnica, da so Madžari, ko so bili podjarmili panonske Slovence, prevzeli od njihovega besednega zaklada izvestne že obstoječe pravne izraze, ki jih sami niso še imeli. Če so torej v madžarščini nastali takšni izrazi, so morali eksistirati med Slovenci tem izrazom ustrezajoči instituti. Iz stvarnega prava zabeležimo (po Miklošiču) izraze za pojme: pravda, zalog, mežda (meja), granica, udvarnok (dvornik), kaloda (klada). Vse to (in še drugi) so pojmi iz navadnega življenja, ki se pa tikajo stvarnega prava. Seveda ostane navzlic tem ugotovitvam stvar še vedno problematična, ker ni podatkov, kaj je bila točna vsebina teh institucij. Pomagati si je treba s primerjavo institucij drugih Slovanov, pri katerih so bile podobne stvarne prilike, a izhajati moramo iz dejstev, ki smo jih že prej (gl. zgoraj pod 1.) ugotovili. Mislimo predvsem na ugotovitev, da je bila le obdelana zemlja poželjni predmet uživanja. Takoj pa se pojavi vprašanje, ali bi bilo za to najstarejšo dobo mogoče govoriti o razlikovanju med posestjo zemljišča kot dejansko oblastjo in med lastnino na zemljišču kot pravno oblastjo, dalje o tem, kakšno zaščito je uživala ena ali druga oblast. V tem pogledu velja sledeče:

Brez dvoma znači stara beseda »ograda«, iz katere se izvaja tudi »grad« in »ograjnica« (njiva), da se je vršilo neko posebno dejanje v svrho posvedočenja, da je neka nepremičnina izključno pridržana za uživanje izvestne osebe ali rodbine, seveda pa tudi zavarovana zoper napade neprijatelja. Glede premičnin pa imamo starodavni institut »svoda«, po katerem lastnik premične stvari, ki je prišla iz njegove oblasti, vendarle ostane njen pravi lastnik in sme iskati izgubljeno lastnino pri tretjih osebah ter zahtevati jo nazaj, če drugače ne gre, ob povračilu vrednosti. Ta in-

stitut svoda je obstojal ne samo pri Rusih (Vladimir Budanov), ampak tudi pri Srbih (Novaković, Kadlec-Taranovski; pa tudi med Slovenci smo ga zasledili še v običajnem pravu novega veka. Čim pa ugotovimo tako pravico do nepremičnine ali premičnine, smo že dobili pojem, ki označuje lastnost, ustrezajoče pojmovanju »to je naše, to je moje, to ni vaše, ni tvoje«. Predvsem je moralo to veljati za kolektivno svojino nerazdeljene rodbine, ki je prehajala od roda do roda. Imenovala se je v starem ruskem pravu »otčina«, pri ostalih severnih Slovanih »dědina«, pri Srbih in Hrvatih »plemenština« in »baština«. Ustrezajoč izraz za Slovence jezikovno ni ugotovljen; v latinskih listinah je govora o »*hereditas*«. Pravilno je zaslutil Levstik (gl. Pleteršnikov Slovar I., str. 126.), da beseda »dedič« (dedov vnuk ali pravnuk) kaže, da se je izpočetka imenoval tako samo oni, kdor ostaja doma na dedini *(Stammhaus, der Majoratsherr)*. Ker so pa dejanske pravne razmere brez dvoma zahtevale izraza za kolektivno svojino vse rodbine, t. j. svojasti, dalje, ker so se rodovne zajednice pri Slovencih mnogo dlje vzdržale kot pri sosednih Germanih, ne more biti dvoma, da je bil še danes v narodu živeči izraz »očevina« adekvaten izraz za označbo tega, kar je bilo predmet pravice do izvestne nepremične imovine svojasti. Izraz »baština« smo (v svoji knjigi o Dušanovem zakoniku) že l. 1925. prevajali na slovensko z besedama »dedna očevina«. »Dedina« ali »dedovina« bi bil premalo razlikujoč izraz od današnjega modernega pojma »dediščina« *(Erbschaft)*, ki jo dobi dedič ali nastopnik (gl. št. 4.), ali »dedovina«, ki pritiče očevinskemu dediču (danes *Anerbe*). Veliko spoštovanje do instituta očevine v našem, tu razvijanem smislu besede se kaže v narodni prislovici: »Kar dobiš po očí, varuj po dnevi in po noči!« Vsekakor so izrazi »dědovina«, »baština«, »očevina« starejši kot vlastništvo, sobstvenost, svojina, lastnina. Posest pa

je kot pravni pojem šele mlajšega izvora in se je razvila pri raznih Slovanih različno »posiadanie«, »drženi«, »državina«, pri nas pa »posest«.

Iz vsega tega sledi, da imamo že v najstarejši dobi Slovencev izrazito pojmovanje o pravni oblasti na nepremičninah. Glede premičnine pa velja isto; vsaj je že v začetku drugega slovenskega odlomka freisinškega spomenika iz dobe okoli 1000. l. govora o tem, da je tatvina »hudičevo delo«; to pa predpostavlja lastninsko pravico.

Za najstarejšo dobo, o kateri pišemo v tem poglavju, je bilo pač še toliko plodne zemlje na razpolago, da izmenjavanje lastninske pravice na očevini praktično ni prihajalo mnogo v poštev. Kvečjemu, če je rodbina povsem izumrla, recimo zbog napada po sovražniku, je moglo priti do nove naselitve. Način pridobitve takšne očevine po novem rodu pa je bil, če že ne vojaškonasilen, po pravu močnejše pesti, pa vendar prosta okupacija. Saj je bila itak vsaka prvotna zasedba zemljišča itak tudi okupacija, samolastna zasega in prisvojitev.

V drugih primerih se je vršila uvedba v posest po »p r i s t a v u«. Tako skoro pri vseh Slovanih. Le za Slovence se to še ni na splošno dognalo. Pritrditi bo morda za predele blizu Primorja, da je bil v navadi podoben način uvedbe v posest po izvestnem organu. Tam se je ohranil pravni običaj, da kupec pri prodaji vaške nepremičnine doda dogovorjeni ceni še posebno nagrado, ki je bržčas pripala nekdaj pristavu. Germansko pravo tega instituta ni poznalo; od pokristjanjenja dalje je stalo slovensko pravno življenje preveč pod germanskim vplivom, da bi se bil institut pristava ohranil, zlasti če se pomisli, da se je primitivno življenje rodov kar najbolj protivilo prehodu nepremičnin v tuje roke izven lastnega rodu. Saj smo že zgoraj omenili, da se brez pristanka bližnikov, svojasti, zemlja sploh ni smela odsvojiti.

Pri severnih Slovanih so tvorili meje med sosednimi skupnimi zemljišči (zaokroženimi posestvi) travniški pasovi, mejni kamni ali mejna drevesa, pa tudi nametane kope zemlje, grički. Pri manjših posestvih se je meja določila z obhojo, pri večjih z objezdenjem. V poslednjem primeru so se imenovala posestva »ujezdi« ali »ujazdi«. Za Slovence se poroča, da so bile pozvane k pravnemu poslu omejičenja posestev posebne p r i č e. Od teh prič pa razlikujejo zgodovinski viri za karantanske Slovence »*testes per aures tracti*«, to so bile priče po bavarskem pravnem običaju, ker so bile za ušesa privedene k pravnemu poslu, in pa »*testes slauenice institutionis, testes slavigene*«, ki so prišle na lice mesta brez ravnokar označene procedure.

O obsegu rodbinskih očevin, zlasti o t. zv. slovenski kmetiji ali imenju (huba, *die Hube;* »*mansus*«, pa tudi »houba«) za to dobo še ne bomo govorili. V tej dobi prevladuje še staroslovenski pravni, gospodarski in socialni red. Stalna poljska razdelitev in odmerjene kmetije se pojavljajo šele v germanski dobi. Plodne zemlje je bilo toliko na razpolago, da nemškega načina obdelave v obliki triletnega »ometanja« ali »kolobarjenja« ni bilo še treba. Kolobarjenje *(Turnuswirtschaft, Dreifelderwirtschaft)* pomenja vsakoletno izmenjavanje polja za jarino, polja za ozimino in pa prahe (prašine), da se gruda odpočije. Tudi kupovanja zemljišč v tej dobi še ni bilo treba. Čudno je, da se je ohranil slovenski pregovor do današnje dobe, ki osvetluje tisto gospodarsko-zemljiščno razmerje še najbolje: »Ni očevine brez krčevine.« Ometanje ali kolobarjenje je prišlo šele v X. stoletju v navado; takrat je pač postalo že potrebno.

Glede ostalih stvarnih pravic, ki jih pozna moderno pravo, kot so to služnosti *(servitutes)*, zastavna pravica *(pignora)*, za dobo, o kateri razpravljamo, ni da bi mislili, da so bile že ustaljena sestavina prav-

nega reda. Kvečjemu bi se dalo govoriti še o tem, da so imele najnižje zajednice izvestno pravico do sekanja drv in lesa v skupnem gozdu ali do pašnje na skupnem pašniku ali planšarskem svetu, ki se je upoštevala na način, kot se danes stvarne pravice upoštevajo.

6. Obligacijsko pravo ima svoje torišče v prometu z življenjskimi in drugimi potrebščinami. Slovenci v naši dobi so na svojih dednih očevinah ali imenjih pridobivali vsega, kar je bilo treba, hrane, perila in obleke. Tudi orožje so izdelovali doma. Edino, kar se je moralo uvažati, so bili sol in kovinski predmeti. To so posredovali tuji trgovci, »gosti«, ki so dobivali za protidajatev domače proizvode ali novce. Toda novcev je bilo med Slovenci do X. stoletja malo. Tako je bil glavni pravni institut obligacijskega prava menja, ne pa kupoprodaja. Da pa je trgovstvo imelo svoja pravila, o tem priča Raffelstättenska carinska pogodba, o kateri smo že govorili (gl. § 5., št. 5.), da se je bavila tudi še z vprašanjem trgovine s sužnji; ona je razlikovala v pogledu carin natančno predpise, ki so veljali med Slovenci, Bavarci in drugimi Slovani. Bavarci in Slovani iste domovine *(Bawari vel Sclavi istius patrie)* so si smeli zo svojo potrebo, če pridejo v te kraje, brez carine nakupiti živeža, sužnjev, konj in drugih potrebščin. Baš obstoj suženjstva kot pravne institucije pa je v veliki meri oviral razvoj delokupnega prava. Obstoj možnosti, pridobiti si zemljišč na pretek, pa je zadržal razvoj rabokupnega prava. Da Slovenci, kot vobče Slovani, niso v pradavnini sami od sebe ustvarili pravnega instituta kupa, kaže dejstvo, da so ta izraz prevzeli od Gotov *(kaupon)* iz latinskega jezika (*caupo* = krčmar). Tudi izraz »tržišče« so Slovenci posneli, ker svojega niso imeli, po nemškem izrazu »*Markt*«, kar je bil posnetek po latinskem »*mercatum*«.

Slednjič je vredno, da omenimo, da Slovani niso delali točne razlike med »*mutuum*« in »*commodatum*« (posojilna in posodbena pogodba); prav posebno je veljalo to za južne Slovane. Tako Vl. Mazuranić (Prinosi), kakor Pleteršnik (Slovar) ugotavljata, da je posodba ali posojilo izraz za »*mutuum*« kakor tudi za »*commodatum*«. Isto velja za izraz »zajem« (»zajam«).

Darila so bila gotovo med starimi Slovenci znana ne samo glede premičnin, ampak tudi glede nepremičnin. Saj so jim dajali zgleda dovolj frankovski vladarji in plemenitniki, ko so darovali zemljo z naseljenimi ljudmi vred cerkvi in svojim zvestim pristašem. Seveda je pri tem prišlo včasih tudi do obljube darila, ki se ni izpolnila.

O ostalih še zamotanejših obligacijskih institucijah, kakor so poroštvo, dolžnost nadomestila stroškov za opravljene posle, povračilo škode in pod. v primitivnih pravnih razmerah starih Slovencev ni da bi mislili, da so bile v praktičnem življenju večjega pomena.

7. Kot pri vseh narodih, tako je bilo tudi pri Slovanih kazensko pravo prvobitna plast nastalega pravnega reda. Še več: Ostvaritev kazenskega prava je bila vselej in pri vseh narodih prvi dokaz za to, da že obstoja tako močna državna oblast, ki more ščititi pravne dobrine oseb, spadajočih v njeno območje. S tem dogodkom postanejo izvestni običaji, upoštevani že od davnih časov — pravo.

Pot dotlej je bila tudi pri Slovencih dolga. Dokler je vladala skupnost interesov v hišnih ali bratskih zajednicah, ni bilo mnogo povoda za zločine. Vsi so bili prijatelji; kdor pa je ravnal kot član druge zajednice zoper koristi prvomišljene zajednice, je bil — neprijatelj. Slovenci nismo ohranili izraza »neprijatelj« v smislu »*hostis, adversarius*« kot n. pr. Hrvati in Srbi, ampak nadomestili smo ga s »sovražnikom«

(so-vrag). V tem dejstvu moramo zazreti postanek izraza na mitološki podlagi: neprijatelj je vedno ali vsaj pretežno v zvezi, v društvu z zlim duhom »vragom«, ki je *diabolus* in *adversarius Dei* in ki škoduje vedno. To pa kaže, da je naš izraz sovražnik nastal šele pod vplivom krščanstva.

Pred pokristjanjenjem pa je bilo pri Slovencih tako, da so se vsi člani rodbinske ali bratske zajednice glede koristi in škode identificirali po načelu: »Vsi za enega, eden za vse«. Kdor je kršil koristi ene zajednice, ta je moral pričakovati, da se mu vsa rodbina — osveti. (Beseda osveta ni iz slovenskega, ampak iz hrvatskega besednega zaklada. Slovenski izraz je maščevanje, ki prihaja od »mastiti« *(ulcisci)*. Ta izraz pa se upotrebljuje med Hrvati, med Slovenci ne.) Osveta je bila bržčas raztegnjena tudi na višje zajednice tako, da so člani višje, plemenske zajednice (tudi sel) izvajali osveto napram škoditeljem iz druge, plemenske zajednice (tudi sel). Način osvete je bil različen po načinu kršitve. Najtežja osveta je bila pri uboju človeka. Kri je zahtevala krv, manjše poškodbe človeka so zahtevale manjšo osveto: zob za zob, oko za oko. Za južne Slovane imamo o tem razvoju, zlasti o običajih krvne osvete, listinskih dokazov dovolj; še do današnjih časov na Balkanu osveta ni docela iztrebljena. Ni dvoma, da so tudi Slovenci poznali pred svojim pokristjanjenjem talionsko načelo in osveto. Naše narodne pesmi hranijo jasne spomine na njo. Narodni pevec se je celò mnogokrat naravnost zavzemal za načelo »zob za zob«. Niti rodna mati nima v slovenski narodni pesmi izjemnega stališča: Ker je zakrivila smrt snahe, ji sin odseka glavo, rekoč: »Naj ide glava za glavoj, naj ide duša za dušoj«. Poznejša oblika tega načela je prosta osveta, življenje za življenje. »Glava za glavo, nakrajše pravo«, veli slovenski pregovor. Vse to opravičuje dovoljno zaključek, da so tudi stari Slovenci, vsaj pred

pokristjanjenjem, poznali krvno osveto kot posledico za storjene najtežje in težke krivice, zlasti glede življenja in telesne celovitosti (integritete). Semkaj utegne spadati tudi pravni smisel pregovora »Šilo za ognjilo«.

Drugi slovanski narodi so v toku časa pri izvajanju osvete uvedli za primer potrebe osvete t. zv. »zapověd«, t. j. vnaprejšnjo izrečno oznanitev, da prihaja osveta nad krivca in njegov rod. Ta uvedba je pač že pomenila uvidevanje, da ima osveta tudi dovolj nevšečnih strani in da bi bilo bolje, ako se vzpostavi mir in dá povračilo za škodo (odškodnina). Sklenil se je »mir« po izvestnih obredih, dosegla se je »vera« *(treuge, trêve)*, premirje za izvestno dobo. (V Črni gori se je izcimil podoben institut: »umir«.) Pogoje za pomirjenje (»mir«) je ustanavljalo izbrano ljudsko sodišče. Ko so bili izpolnjeni, je nastopil položaj, kakor da bi bila osveta dejansko izvedena, dasi je bila le fiktivna, dogovorjena. Tudi ugotovitev tega položaja je bila spremljana po izvestnih obredih, ki so se tikali moralne, pa tudi materialne strani zadostitve. Pri Čehih in Poljakih se je imenoval takšen obred »pokora«, a materialna zadostitev se je izvršila z »odkupom« od osvete. Ali je živela tudi med Slovenci najstarejše dobe pravna institucija pokore in odkupa, tega ne bo moči zlahka dognati, ker ni neposrednih, zlasti ne listinskih dokazov; bržčas pa je bilo tako. Predvsem živi v slovenskem besednem zakladu — po P l e t e r š n i k o v e m Slovarju — še dandanes rečenica »pokoro plačati«; to ne more nič drugega pomeniti nego plačilo neke globe kot poravnanje škode, ki je nastala po krivdi tistega, ki plača oškodovancu ali pa njegovemu bližnjemu sorodniku od svojasti. Tudi slovenski pregovori »Njegova volja, njegova pokora« ali »Je bil kakor smrtni greh na pokori« kažejo sorodno zamisel. Razen tega imamo za dobo nekoliko stoletij pozneje listinske dokaze, da so se, sle-

deč narodni pravni zavesti, zabičevale sprave (»pokore« ne moremo reči, ker so listine samo v nemškem jeziku pisane) v svrho, da se spravi zadeva, t. j. povzročitev telesne poškodbe iz sveta in izpred sodišča. Slednjič pa je še dolgo dobo, prav do kraja XVIII. stoletja, živela pravna institucija reprezentančne odgovornosti hišnega gospodarja za škodo iz deliktov, ki so jih zakrivili njegovi ljudje, soproga, otroci, služinčad, živeči pod njegovo streho in ob njegovem kruhu. Očividno je ta odgovornost služila tudi pomirjenju med dvema rodbinama, ki ste si prišli navzkriž radi storjenega zločina.

V ozki zvezi z vprašanjem izvrševanja osvete stoji institucija azilske pravice. Krivec je mogel najti pribežališče, v katerem je ostal varen, dokler ni nasprotna stranka izjavila, da se hoče poravnati. Ta azilska pravica, ki je bila znana med Čehi in Poljaki, je bila urejena za Srbe v Dušanovem zakoniku (1349., 1354. l.) in od cerkve naravnost favorizirana. Ne dá se misliti, da bi ne bila priznana tudi med Slovenci starejše dobe.

Čim pa se je, kakor smo pokazali, skrhalo pravo osvete v vsej svoji strogosti, je prišlo nekako samo po sebi kot vzporeden pojav do tega, da je nastala prilična lestva (tarifa) za odškodninske zahtevke ob spravi nasprotnikov. Pri odločitvi odkupa pa je posegla tudi knežja ali državna oblast v stvar s tem, da je zahtevala delež odkupa za sebe. Nastala je kazen v globi, zloženi iz dveh delov: enega za omenjeno oblast (prvotno kot povračilo sodnih stroškov [*sacramenta*]) drugega za oškodovano osebo kot osebna odkupna cena. V germanskem pravu se je imenovala globa po latinsko »*compositio (scil. pecuniaria pro homicidio vel membrorum mutilatione)*«, med južnimi Slovani pa »vražda«. (V nemškem jeziku »*Wehrgeld*«, kar se etimološki izvaja iz latinske besede »*vir*«, t. j. denar za ubitega ali ranjenega moža). Izraz

»vražda« je zabeležil M. V a l j a v e c med kajkavskimi Hrvati in je verjetno, da so ga poznali tudi Slovenci v svoji najstarejši dobi, da pa je izginil, čim je prišlo do tega, da so *homicidia* ali *membrorum mutilationes* prešla iz sodstva ljudstva pod sodstvo za t. zv. *causae maiores* (težka zločinstva), ki se pa ni več vršilo v narodnem jeziku.

Povsem naravno in pri vseh narodih sveta pa je bilo priznano pravo s a m o p o m o č i z o p e r n a p a d e n a p r a v n e d o b r i n e, zlasti na življenje ali telo. V zvezi s tem je veljalo pravo k l i c a n j a n a p o m o č z izvestnimi besedami (n.pr. »Pomagajte!«). To je bila institucija »pokrika«, ki je baš s tem izrazom izpričana v Vinodolskem statutu (l. 1288.). Vsakdo, ki je slišal tako klicanje na pomoč, je moral priti, da pomaga, odbiti napad. Če pa ni bilo mogoče klicati na pomoč, ker se je zločinstvo izvršilo tajno ali zahrbtno, pa se je smatralo, da obstoji dolžnost, da se zločinec s skupnimi napori članov hišne ali bratske zajednice zasleduje in preganja. Nadaljnji razvoj je šel v smeri, da so tisti, ki so bili dolžni, da pomagajo pri izsleditvi in preganjanju zločinca, pa tega niso storili ali — pozneje — niti niso mogli izvesti, vzeli povračilo storjene škode na svoja skupna ramena. To je dokazano za Srbe v Dušanovem zakoniku, kjer plača škodo, če se pripeti izvestno zločinstvo, n. pr. zažig, selo, t. j. v selu nastanjeni prebivalci kot zajednica. Ali se je ves ta na kratko označeni razvoj kazenskega prava vršil enako med Slovenci, je zelo težko trditi. Slutiti se to sme, seveda, ker so to stvari, ki so dozorevale precej enako pri vseh narodih. Le dokazov za to nimamo. Zdi se pa, da od srede VIII. stoletja dalje, ko je krepko posegel vpliv germanskega prava med Slovence in ko se je pričelo razširjati med njimi krščanstvo, ni bilo več prilike za samostojno razvijanje kazenskega prava. Naj spomnimo samo na dejstvo, da se je v omenjenem času germanska državna

oblast tako okrepila, da je »kaznovala« sv. Metoda in izrekala kazni zoper kneze.

Slovani so imeli vobče slabo razvito kazensko pravo glede kršitve imovinskih koristi. Da v najstarejši dobi niso imeli svojih izrazov za najnavadnejše imovinske delikte, izhaja iz dejstva, da so si predvsem za tatu in roparja izposodili ustrezne izraze iz nemščine: Tat prihaja od *tatis, taitis,* v prvotnem pomenu »*Verheimlichung*« (nad Mariborom je besedo tat izpodrinil *Djub — Dieb*); ropar je seveda »*Räuber*«. Tudi oderuštvo, izraženo z besedo »*lihva*« prihaja iz germanske besede »leihen«. Goljuf je posneto po italijanskem »*gagliaffo*«. Izsiljevati imovinske koristi *(abzunötigen suchen)* se pravi po slovensko »vrpati«; tudi ta izraz ni slovenskega izvora. Vse to kaže jasno, da so bili delikti zoper imovino med starimi Slovenci silno redka prikazen in tako rekoč iz tujine med nje zaneseni.

Iz slovenskih narodnih pesmi spoznamo, da je imel prav posebno vlogo delikt nezvestobe zakonske žene. Mnogokrat je tu govora o osveti za takšen delikt, ki gre do usmrtitve, a za tistega storilca ni ne svetne ne cerkvene kazni. Ni mogoče določiti, iz katere dobe izvirajo ti in enaki pravni nazori. Slutiti pa smemo, da so motivi iz teh narodnih pesmi zelo stari in da so se ohranili iz predkrščanske dobe.

O drugih načelih, razen talionskega, po katerih so se kazni izrekale; dalje o tem, kakšne so bile kazni, kjer ni bilo prilike za izvajanje talionskega načela, nimamo nobenih sporočil. Omeniti moramo, da je izraz »kazen« živel med Slovenci vsekakor še pred freisinškimi spomeniki (okoli l. 1000.). Kajti v le teh se nahaja ta izraz v obliki »pokazen«. Etimološki izvor te besede ni nesporen. F. Miklošič je mislil, da prihaja od »kajaznь« (kajati se = kesati se), Berneker in Ramovš pa dajeta razlago, da je to tvorba, naslonjena na glagol »kazati«, kakor se govori: »Jaz

ti bom že pokazal!« V resnici se je pojem kazni v poznejših pravnih spomenikih označeval z raznimi izposojenkami (štrafenga, pena, kaštiga). Šele v cesarskem patentu z dne 23. novembra 1771. je beseda kazen zopet oživela (»obzhutlivo kasnijo ali shtrafajo«). Zanimivo pa je, da je imela tudi pomen *vectigal, Grundzins*, kar kaže na to, da je šlo pri kazni tudi za izvestno denarno dajatev ali globo v denarju.

8. Sodna organizacija in sodni postopek med Slovenci najstarejše dobe sta poglavji, ki si brez njih niti zamisliti ne moremo, kakšne so bile med njimi pravne razmere, ali bolje tiste že večkrat omenjene *hominis ad hominem proportiones*. In vendar o njih vprav za Slovence skoraj nič ne vemo. Ni v tem pogledu sodobnih listin. Saj so se listine zapisavale le o važnih političnih ali gospodarskih izpremembah; a kaj bi bilo zajemalo zgodovinopisce, kako so preprosti ljudje med seboj živeli, kako so se branili zoper krivice in borili za svoje zasebne pravice, kolikor jih je pač bilo! Imamo razen mrvic, ki nam jih nudi lingvistični in folkloristični material, le še retrospektivno sklepanje iz poznejših do dobra izpričanih dejstev na razpolago, istotako pa tudi, in to še prav posebno, komparativno izvajanje iz pravnega življenja drugih narodov, zlasti slovanskih.

Sociološko moramo izhajati iz tistih časov, ko se storjena krivica, t. j. neugodje ene ali več oseb, občuteno po naravnem nagonu oškodovanca, ni dala ne odpraviti, ne popraviti na drug način, nego da si je oškodovanec sam poiskal zadoščenja s silo; on sam se je boril, da se vzpostavi pravica. To je bilo stanje uveljavljanja pravice po brahialni samopomoči, ki pa je na zunaj pomenjalo zopetno nasilje, kakor na primer v vojski. Takšno postopanje pa je mnogokrat prekoračilo primernost iskanega zadoščenja. Razmerje, nastalo med obema strankama, je bilo stanje »spora«. Vsi slovanski jeziki označujejo to stanje z izrazi,

ki izhajajo iz korena »pъr«, »prieti«. Odtod se izvajajo tudi izrazi spor, prepir, parnica, parac itd. Da je utegnilo pri takem načinu reševanja sporov priti do napadov z orožjem, leži na dlani; isto tako pa tudi, da je to obči mir in red silno motilo in povzročalo splošno nevoljo, nemir, nered. Seveda, če je nastal spor v notranjščini rodovne zajednice, je tako borbo zaprečil po možnosti starešina zajednice. Če pa je spor segel med ljudi dveh ali več rodovnih zajednic, to že ni bilo več mogoče. Prav gotovo pa so se zavzemali pametni starešine na obeh straneh, da preprečijo borbo, zlasti osveto. Čim se je pa več rodovnih zajednic strnilo v župo, je postala potreba po rešitvah sporov v župnem območju. »Svade« (prim. slovensko besedo istega korena: »-ovad-ba«, »o-vaditi«) med rodovi se rešujejo odtlej pri župnem glavarju, svade med župani pri plemenskih glavarjih. S tem so prišli ljudje do društvenopravne organizacije, ki je prevzela sodstvo v svojo dolžnost. Predsedoval je takšni organizaciji predstavnik dotične višje zajednice; on je zadevo vodil, da so drugi izrekali sodbe. Prihodnji razvojni korak je bil, da je dobilo poslovanje glede rešitev sporov izvestno stalnost. Brez dvoma so se reševali spori sprva v navzočnosti vseh članov zajednice. Čim pa je postala skupščina vseh članov preštevilna, da bi mogel vsak posamezni član soodločevati o vsem, kar je bil predmet razgovora, je prišlo do tega, da so najstarejši, najizkušenejši in najpametnejši člani zajednice svetovali in predlagali, kaj naj vsa skupščina izreče. Pri večjih zajednicah se je obravnavalo pri istih prilikah mimo sporov tudi o stvareh, ki so se tikale vseh članov zajednice *in abstracto;* ti sklepi so bili zametek zakonov. Omenjeni najpametnejši svetovalci pa so dobili sčasoma tolikanj vpliva, da je postal pristanek vseh in vsakogar iz skupščine formalnost, ki je na vse zadnje kot nepotrebna sploh odpala. Ko se je državna oblast okrepila, po-

stanejo najstarejši, najpametnejši in najizkušenejši člani svetovalci stalni, še pozneje se določajo že od kneza ali vladarja. Oni poslej niso več sodniki po ljudski volji, ampak uradniki, mnogokrat seveda plemenitniki in zaupniki vladarja kot sodnega gospoda.

To, kar smo ravnokar izvajali, je bil v bistvu potek razvoja pri vseh narodih, tudi pri Slovanih. Dejstvo je, da imajo vsi slovanski narodi za pojem sodnega ustrojstva izraze istega korena od vsega početka do današnjih dni. To kaže jasno, da je bila institucija sodišča prastara institucija, ki je segala časovno brž-čas še v tisto dobo, preden so Slovani zapustili svoja predkarpatska selišča. Ni, da bi dvomili o tem, da so tudi Slovenci svoje sodne zadeve »ovajali« pred »sôd-«om; obe besedi živiti še v slovenskem besednem zakladu (P l e t e r š n i k); Madžari pa so si izposodili baš od Slovencev besedo »vádolni«, kot izraz za pojem ovadbe. Ako Slovenci že tedaj, t. j. v X. stoletju, te besede še ne bi bili imeli, bi je Madžari ne mogli od njih prevzeti. Tudi glede najstarejših, najizkušenejših ljudi, ki so sprva dajali nasvete, kako soditi, pa so v poznejši dobi postali zbor sodnikov, smemo sklepati, da so jih Slovenci prav kakor ostali Slovani, imenovali »d o b r i l j u d i«, a prostor, kjer se je sodstvo izvrševalo, je bil »sejem«, kar izvira iz s«ъn-iętі se«=»*sich versammeln*«. Bil je to odprt prostor, kjer so se zbrali. Slovenci so ohranili običaj sodstva na prostem, pod vedrim nebom, kakor je dokazano, na Dolenjskem do konca XVIII. stoletja; isto velja za beneške Slovence (P o d r e c c a).

Prodiranje krščanstva in germanizacije po vsej priliki ni imelo na organizacijo domačih slovenskih selišč velikega vpliva. Če Bavarci in Franki niso odbijali institucije volitve knezov po Slovencih; če se je obred ustoličenja koroških vojvod ohranil do XV. stoletja; če se je vsaj nižje ljudsko sodstvo ohranilo še v novem veku v obliki več, kvatrnih sodišč itd.,

da so se ta zbirala na določenih mestih ob določenih dnevih, potem smemo sklepati, da so slovenska sodišča, na katerih je sodilo ljudstvo, institucija, ki je izvirala in se ohranila še iz predfrankovske dobe. Germanskopravni »*thing*«-i, neoklicani zbori (po Tacitu »*concilium*«), so kmalu popolnoma prenehali tako, da je ostalo le pri sodni organizaciji, ki je sestajala samo iz nekdajšnjih »Rachimburgov«, poznejših skabinov *(Schöffen)* in sodila brez sodelovanja zbranega ljudstva. Pri Slovencih pa se je ohranila še starejša oblika sodišča, ki pozna ožji delokrog »dobrih ljudi« kot svetovalcev in sodnikov v nekaterih zadevah, pozna pa razen tega še vedno — in to daleko v novi vek — tudi sodstvo, ki ga vrši celokupno zbrano ljudstvo po nasvetu svojih »dobrih ljudi«. Slovenci so torej svoje starodavno sodstvo žilaveje ohranili kot pa njihovi sosedje. (Ne govorimo pa tu o razvoju sodišč, pri katerih so odločevali samo nemški gospodarji v deželi.)

O p r i s t o j n o s t i omenjenih sodnih zborov vemo le, da ni bila mnogo diferencirana. Kar je bilo treba, vse se je vršilo po enotnem prirodnem načinu. V glavnem je šlo itak za takšne primere, ki jih danes štejemo za kazniva dejanja. Povsem verjetno je, da so sodni zbori med Slovenci takoj po pokristjanjenju izgubili pravico samostojnega kaznovanja s smrtjo. To je pridržal vseskozi vladar (knez, vojvoda ali vladika) samemu sebi ali pa svetovalcem svoje najbližje okolice.

9. S o d n i p o s t o p e k se je razvijal postopoma in primerno orisanemu razvoju sodnega ustrojstva. Ko je stalo sodstvo na stopinji, da so se vršili novi zbori zajednic radi rešitve sporov med člani zajednic javno pred skupščino vseh zajednic, morale so se stranke same poprijeti opravkov, da pridejo prizadeti na skupščino in da se tam najde pravica. Franki so imenovali tako pozivanje nasprotne stranke po sami stranki, ki se pravda, »*manjan*« *(mahnen)*, latinski

»*mannitio*«. V poznejšem razvoju, ko so sodstvo izvrševali še »dobri ljudje«, s pristankom ali brez pristanka ljudskega zbora, se je dovoljevalo ali celo zahtevalo, da izvršujejo pozivanje na sodno zborovanje posebni organi. Ta način pozivanja se je imenoval pri Frankih »*bannen*«, latinski »*bannitio*«, a sodna zapovedna oblast, ki je pripadala vladarju ali od njega postavljenemu uradniku, »*bannus*«. Izvajal je te pozive pri Frankih »*praeco*« ali »*Büttel*«. Po Kadlecu za Slovane nimamo dokazov, da bi bili poznali pozivanje po strankah samih; pri njih je v tem smislu posloval »pristav«, uradni organ, latinski *adjunctus*. Za severne Slovane imamo celo latinske opise, kako se naj poziv po pristavu izvrši. Institucija takih sodnih pomočnikov in izvrševalcev nam je, če ne po nazivu, pa vendar po stvari sami znana iz dokumentov narodne dinastije v Dalmaciji, a v obliki »pristaldus« je latinski izpričan že za l. 1067. (M. Kostrenčič). Ali smo Slovenci imeli pristave, o tem nam niso ohranjeni listinski dokazi (gl. zgoraj št. 5.); uvaževati pa moremo na podlagi izvestnih jezikovnih ostankov sledeče: Izraz »panati« je brez dvoma ekvivalent za »*bannen*«, vendar nima nič več pomena, da bi šlo za pozivanje na rešitev spora ali na sodbo. Nekoga »panati« se pravi: ugnati ga, spraviti ob moč. Izraz »pristav« živi seveda tudi še danes v slovenski govorici, pa vendarle v drugačnem pomenu. V smislu pozivatelja na sodišče se je izgubil. Ker pa imajo Madžari izraz »*pristaldus*«, prav v pomenu slovanskega pristava, je domneva več kot upravičena, da so ga prevzeli z besednega zaklada Slovencev, katere so podjarmili. To bi kazalo na to, da so vsaj vzhodni Slovenci imeli institucijo pristava, toda morda v drugi vlogi, kot eksekutorja ali liktorja. Za karantanske Slovence se niti to ne more domnevati. Tudi poznejši pravni položaj ne dovoljuje domneve, da so bili za nje pristavi uvedeni. Kakor bomo pozneje podrobneje izva-

jali, se je še v XVI. stoletju postopalo tako, da je morala stranka, ki je hotela nekoga tožiti, le-tega »obiskati«, t. j. naznaniti mu, kaj se namerava od njega na sodnem zborovanju zahtevati. Beseda »obiskati« sama pa je skovanka po nemškem »*besuchen*«, kakor je tudi vsa institucija obiskanja prevzeta iz germanskega prava. Že Hrvatje na jugu Slovencev te institucije niso poznali. Da je pa bila v rabi pri karantanskih Slovencih v najstarejši dobi, se sme sklepati baš iz dejstva, da ni dokazov za poslovanje pristavov.

Sodna zborovanja so se pri Slovencih vršila že v najstarejši dobi javno. To nam potrjuje folkloristična reminiscenca. Na Blokah govoré še danes preprosti ljudje: Tako imate (sc. v hiši) vse odprto, kakor da bi »prisezâl'« (t. j. prisegali). Slovenci so vérovali, da se zli duhovi maščujejo, če se kdo po krivem zakolne. Da torej zakletev drži, naj se vrši ob čim večji javnosti ali na javnem zboru ali v cerkvi pri odprtih oknih in vratih. Javnost pa je bila še iz drugih razlogov potrebna: Prvotno se je uveljavljala rodbinska solidarnost tako, da se je poedinec stalno naslanjal ali opiral na svoje sorodnike. V primeru pravdanja dveh strank je odločevala v prvi vrsti zakletev, ki so ji pomagali sorodniki, bližniki iz svojasti z zakletvijo; šele v poznejšem razvoju so smeli pomagati pri zakletvi tudi tuji ljudje. To so kali institucije p r i s e ž n i h p o m a g a č e v *(conjuratores, Eideshelfer)*. Kdor se je hotel opravičiti težkega suma, ki ga je obremenjeval, se je moral podvreči zakletvi, ki so jo podprli pomagači.

Zakletev stranke s svojimi pomagači je bila prvotno sakralen akt, ne pa dokaz. Pomagači vzamejo namreč na svojo vest, da je zakletev njihovega druga resnična in pravična. Ako temu ne bi bilo tako, naj zadene njih vse maščevanje zlih duhov (za časa poganstva) ali Boga (po pokristjanjenju). Če pa je nasprotna stranka hotela pokazati, da prisega prve stranke ni

bila pravična, je to storila tako, da se je ona sama zaklela s še večjim številom pomagačev. (O nadaljnjem razvoju te institucije v t. zv. presedmovanje *(Uebersiebmung)* bo govora še pozneje gl. § 10., št. 4., in § 13., št. 2.) Izključeno je bilo seveda vsakršno opravičevanje zločinca, če je bil »po licu« (»sa licem«), to je na samem zločinu ob započetju ali izvršitvi zaloten.

Krščanska vera je zahtevala, da se ob zakletvi »pri-seže« sv. evangelij, križ ali pod. S tem so dobili Slovenci, kakor ostali Slovani izraz »prisega«, zgoraj označeni pomagači pa so postali prisežni pomagači ali prisežniki. —

Vendar zakletva, pozneje prisega s prisežnimi pomagači kot sorodniki, ni mogla ostati edini način rešitve nekega spora. Namesto omenjenih pomagačev se je vršilo po vsej priliki dokazovanje v izvestnih stvareh, zlasti kjer ni šlo za težka kazniva dejanja, po svedokih *(conscius, Erfahrungszeuge)*. Ti so govorili iz svoje vednosti o dejstvih, ki so bila odločilne važnosti za rešitev spora. Poleg njih pa je poznalo staro slovensko pravo institucijo »prič«, o katerih je bilo govora tudi že v drugi zvezi (gl. spredaj št. 5.).

Izraz »pričati« je izveden iz »pri-tъk-noti«, »*berühren*«, »*anstossen*«. Poziv, da naj nastopi nekdo kot priča, se je moral izvršiti z nekakšnim predpisanim činom. Stvar je bila prevzeta iz germanskega procesualnega prava, ki je zahtevalo, da je bila dotična oseba formalno pozvana, da vidi in sliši pravno opravilo. Germanski izraz »*Zeuge*« je izveden iz »*ziehen*«, vleči, event. za uho, *testis tractus*.

Kjer pa ni bilo ne svedokov ne prič, niti ni šlo reševanje spora z zakletvijo strank in prisežnih pomagačev, je nastala potreba po drugačnem postopku, da se dožene resnica in pravica. Že za poganske dobe se je pojavilo sklicevanje obeh strank na božanstvo, ki naj odloči o sporu. Sodni dvoboj je bil prvi dvostranski način odločbe po božanstvu, prva oblika bo-

žje sodbe (ordala). Še dandanes se kaže v kletvicah kakor »Bes te plentaj«, »Strela božja te ubij« spomin na nekdajšnje božje sodbe. (Sodni dvoboj je poznal še Dušanov zakonik [XIV. stol.] za vojni čas, drugače ne več.) V poganskih časih pa so imeli Slovenci še sužnike, ki niso imeli pravice, boriti se v dvoboju, niti pravice, zakleti se radi rešitve spora v pravdi. Nekateri mislijo, tako zlasti K. K a d l e c, da je bila »prisega« le najmilejša oblika božje sodbe. Krščanstvo se je na vso moč upiralo razvadi sodnega dvoboja. Zato se je poleg sodnega dvoboja razvila božja sodba po »železu« ali po »vodi«. Pri prvem načinu mora tista oseba, ki hoče izkazati svojo nedolžnost, prijeti vroče železo in ga prenesti iz kraja v kraj; če se ne opeče, se je dokaz posrečil. V drugem primeru vržejo osebo v vodo; če se v njej potopi, je dokaz posrečen, ker voda ne sprejme vase nič nečistega, nepravičnega. Ta dva načina dokazovanja nekrivde spadata med »ordalije« *(iudicium Dei)*. Izraz ordalije je anglosaškega izvora in pomenja »*Urteil*«.

Vpraša se, ali so bili ordalije tudi pri Slovencih v rabi. Direktnih dokazov ni. Smemo pa domnevati, da se je vršil tudi pri njih ves razvoj reševanja sporov tako, kakor smo ga orisali. Zopet se moremo sklicevati na dejstvo, da so podonavski, od Madžarov podjarmljeni Slovenci imeli svoj izraz »boj«, ki so ga Madžari sprejeli v obliki »*baj*«. Zopet se moramo pozivati na slovenske narodne pesmi, ki se spominjajo dvobojev za rešitev pravde. Še jasneje pa kaže še danes rečenica: »Ali se je opekel« na nekdajšnji ordal po železu. Podobno rečenico imajo Čehi (Dobrého nepáli) in Poljaki (»Ten sie opalił«). V slovenskem pregovoru »Daj mi srečo, a vrzi me v vrečo«, ki ima vzporednico v srbskem pregovoru »Daj mi sreću, pak me stavi u vreću« (po V. K a r a d ž i ć u), tiči brez dvoma spomin na ordal s potapljanjem v vodi. Kdor sam prosi za to, da se izvrši na njem takšen ordal, je srečen

ob zavesti, da je nedolžen in da pride kot plavač srečno iz vode. (Napak misli Čajkanović v predgovoru k knjigi Kocbek - Šašelj, Slovenski pregovori, da gre tu za rimskopravno sakralno kazen.) Stara slovenska narodna pesem govori o Tvrdoglavu, da je šel v deveto deželo, kjer »za eno dušo pravda gre«. Tu skoraj ne more biti drugače, nego da gre za borbo ob ordalijah.

Glede reda, po katerem so se vršila izvajanja strank pri reševanju sporov, se moramo ozreti po primerih pri sosedih. Da se je zahtevalo, da govori prvi tisti, ki toži, je jasno. Govor je bil započet z »žalobnimi besedami«; v vseh slovanskih jezikih se prvi govor označuje kot »žaloba, žalba«, ali »skarga«, »tužba«, »tožba« (v nemščini enako »*Klage*«). Še danes pravi narodna rečenica »Kdor je dolžen, je tožen (tužen)«. Nasprotna stranka je odgovarjala prvotno sama, pozneje na poziv starešine. Če so si stale trditve nasproti trditvam, pa ni prišlo do priznanja, treba je bilo iskati rešitve spora, kakor je bilo že omenjeno, v dokaznem postopku.

Zaključek vsake pravde mora biti sodba, le-ta se pa mora izvršiti, sicer pravdanje ne bi imelo pametnega smisla. Kako so se sodbe v najstarejši dobi pri Slovencih izvrševale, ni izpričano. Smemo pa domnevati, da je bila avtoriteta sodišča, podprta z obredi sakralnega značaja, tako močna, da zoper sodbe ni bilo upora. —

10. Ob sklepu naj z ozirom na dejstvo pokristjanjenja in pa močnega vplivanja germanskega prava na Slovence v najstarejši dobi še ugotovimo, da je prej ko slej ostalo pri starih slovenskih običajih, dasi so se v izvestni meri prilagodili frankovskim pravnim institucijam, to pa v glavnem le za preprosto ljudstvo.

Lubor Niederle je konstatiral v »Slovanskih starožitnostih« sledeče: »Smatram karolinško dobo za najvažnejše razdobje kulturnih stikov med Germani in Slovani. Takrat so Slovani, preslepljeni

od velike lepote frankovske moči in uporabnosti njenih zakonov in naprav, prevzeli od Nemcev največ in najvažnejše pridobitve.« V tem smislu nadaljujemo mi, da so se plemenitniki in meščani povsod in vselej podvrgli takšnim oblikam pravosodstva, kakršne so veljale za frankovsko plemstvo in meščanstvo; za cerkvene ljudi pa je itak veljalo sodobno cerkveno pravo.

B. DRUGA POLOVICA SREDNJEGA VEKA

§ 7.

ZUNANJI ORIS TUJEGA GOSPODSTVA NAD SLOVENCI

1. V § 1., št. 1., smo ugotovili, da je ozemlje, ki so ga bili Slovenci zasedli, obsegalo okoli l. 900. približno 70.000 km², v § 6. pa, da je v prvih letih X. stoletja doletela slovensko ozemlje katastrofalna nesreča, ker so ga do malih izjem zavojevali Madžari. Poglavitno od teh izjem je tvorila Karantanija. Njen gorati položaj ji je nudil zaščito. Dasi je bila obljudena pretežno od Slovencev, se je vendar naslonila na Bavarsko. Karantanci in Bavarci so se borili skupno zoper vedno ponavljajoče se madžarske napade. Obramba, skupna defenziva, je postajala čim dalje tem uspešnejša, l. 949. pa se je preobrnila v ofenzivo. Bavarsko-karantanska vojska je prodrla v sámo madžarsko ozemlje. Bavarski vojvoda prejme v priznanje zaslug Veronsko Krajino, Furlanijo in Istro kot državne fevde in jih pridruži Bavarski in Karantaniji. L. 955. so Madžari doživeli popolen poraz na Lechfeldu pri Augsburgu. Posledica je bila, da so se meje Bavarske in Karantanije, nekoliko let za tem, pomaknile proti vzhodu: Slovensko ozemlje je postalo krajiškoobrambeno ozemlje velike tujerodne države.

Madžari so bil potisnjeni v panonske nižine. Zoper nje nastane trden obramben pas krajin *(Mark)* ali krajišnih grofij: a) Vzhodna krajina ob Donavi; b) Karantanska krajina ob srednji Muri; c) Podravska krajina ob Dravi med Pohorjem in Kozjakom in madžarsko mejo; č) Savinjska krajina ob Savinji in zapadno od Sotle ter spodnje Krke; d) Kranjska krajina ob zgornji Savi. Še pred prihodom Madžarov sta bili (kakor je bilo že povedano) ustanovljeni in sta še ostali e) Istrska in f) Furlanska krajina.

Glede Vzhodne krajine *(Ostmark)* je treba povedati, da je bila l. 976. izročena Babenberžanom, ki so tu vladali skoraj 200 let in svojo deželo razširili na vzhodu do Litave *(Leitha)*. Po svojih pokrajinah so Babenberžani naselili toliko Nemcev, da je postala njihova krajina v bistvu povsem nemška naselbina. Slovenci so se popolnoma razgubili ali pa z Nemci stopili.

Zgoraj navedena razdelitev je bila prav posebne važnosti v dvojnem pogledu: Na eni strani je pomenjala prve, usodepolne klice za p o l i t i č n o p r a v n o r a z l i k o v a n j e S l o v e n c e v i n H r v a t o v o d S o t l e n a v z d o l p r o t i j u g u, dočim so severni Slovenci tostran Mure ostali še pod madžarskim gospodstvom. Na drugi strani so na novo ustvarjene krajine posamezne dele slovenskega ozemlja, ki že itak niso bili med seboj tesneje povezani, razčlenile v province, ki so gojile še manj medsebojnih stikov, nego prejšnji razpredelki. Vzhodna krajina ob Donavi je prišla v najožjo vezo z Bavarsko, ostale krajine pa so se naslanjale na Koroško, ki je imela od l. 976. dalje svojega samostojnega vojvodo. Postanek posebne vojvodine Koroške ima svojo posebno zgodovino v intrigah, ki so se plele v času po bitki na Lechfeldu (l. 955.) zoper bavarsko vojvodsko rodbino in zoper njeno višjo oblast. Pri teh intrigah si je znal škof Abraham iz bavarskega Freisingena pridobiti v

na novo urejeni Kranjski krajini ogromno ozemlje, deloma kot dar deloma kot fevd.

Cesar Oton II. (973.—983. l.) je prenehal s favoriziranjem plemenskih vojvodin; želel si je v Karantaniji takšnih vojvodov, ki bi bili državni uradniki in vojvodstvo prejemali kot fevd. Ta novejša politika je razbila dotlej vsaj še na videz obstoječo pripadnost ostalega, izvenkarantanskega ozemlja k bavarski Karantaniji. Odtlej se provincializacija poglobuje. Nastanejo Koroška, Štajerska, Kranjska, Istra, Gorica kot posebne dežele, ki v svojih političnih odnošajih nimajo skoraj nič skupnega. V njih zagospodujejo vseskozi nemške rodbine. O upravnikih, domačih vojvodih ali krajišnih grofih, ki bi bili slovenskega pokoljenja, ni nič več govora. Nemci so upravniki, vojvode, krajišniki, pa se drug za drugim hitro menjavajo. Njihove službe so fevdi, kraljevska krona jih po smrti ni oddajala več potomcem prejšnjih umrlih imetnikov, nego drugim osebam. Ali to se ni dalo dolgo vzdržati: Fevdi, čeprav jim je bil predmet — služba, so postajali v eni in isti rodbini pododljivi, naposled sploh dedni. Glavni in najuspešnejši povod za to je bilo, da so se fevdniki dobro omilili pri svojem vladarju in si znali od njega pridobiti ogromna zemljišča v dar. S tem je bil njihov položaj silno ojačen. Najbogatejši v deželi, pa bilo krajišnik, vojvoda ali grof, je seveda prvi po činu. Slovenski plemič ali kmet sta potisnjena povsem v ozadje. Zavlada na vsej črti tujerodno plemstvo.

2. Dedno nasledovanje je pospeševalo dinastične oblasti, t. j. takšne oblasti, ki pripada po pravu nasledstva od roda do roda, kakor da bi bila prosta last rodbine. Razvoj je bil pri posameznih deželah v tem pogledu v najpoglavnejših potezah tak-le:

Na Koroškem se je ustanovila kmalu po zavrnitvi Madžarov še posebna Karantanska pokrajina, čije načelniki so postali Eppensteini. Leta 1011. po-

stane Adalberon iz njihovega rodu koroški vojvoda. L. 1122., po smrti Eppensteina Henrika, izumre njihov rod. Sledili so jim kot sorodniki člani iz rodu Spannheim, doseljeni frankovski plemiči. Ti so zavzemali vojvodsko dostojanstvo od l. 1122. do 1169. Za to dobo je treba poleg njih imenovati kot posestnike delov osrednje Koroške še salzburške in freisinške škofe, dalje štajerske Traungavce, v zapadnem delu benedektinski samostan, v vzhodnem delu briksenske škofe in Vovberžane (po gradu Vovbre [Heunburg] imenovane). Vobče so Spannheimi stremili za tem, da kolikor mogoče iztisnejo cerkveno posest iz Koroške.

Na Štajerskem so imeli Spannheimi v svoji oblasti Maribor in Radgono, salzburški škofje okolico Ptuja, Traungavci ostalo štajersko Podravje. Od leta 1180 dalje imajo Traungavci že vojvodski čin. Okrog tega leta se v pisanih virih prvič zasledi ime Stira, nemška oblika Steiermark pa se udomači šele koncu XIII. stoletja. (Stira, poznejši Steyer ob Aniži, je bil glavni grad Traungavcev.) Vse to kaže, da se je kronovina Štajerska razvijala polagoma in nekako umetno. V okolici Slovenjgradca, ki je bila do l. 1164. Traungavska posest, so se zasidrali člani rodu Andeksov. Ko je l. 1192. umrl zadnji Traungavec, je zapustil svoje ozemlje avstrijskim Babenberžanom. Ti so gospodarili kot deželni knezi pol stoletja. V srednjem delu Savinjske doline in v Šaleški dolini pa sta postajali čim dalje tim vplivnejši dve rodbini: koroški Vovberžani in pa svobodni gospodje Žovneški (Sannegg), ki so bili dediči Vovbrežanov in postali pozneje Celjski grofje.

Kranjska kaže pestro teritorialno razcepljenost. Krajem XI. stoletja so bili Oglejski patriarhi krajišniki na Kranjskem. Toda njihova svetna oblast ni bila močna.

Grofje Andeški so bili njihovi namestniki, a postali so sami kot oglejski fevdniki kranjski krajišniki s sedežem v Kranju. V gorenjski Kranjski so gospodarili še briksenski in freisinški škofje. Poslednje navedeni so imeli v oblasti Selško in skoraj vso Poljansko dolino, Sorško polje z Loko kot upravnim središčem. Razen tega so imeli tudi na Dolenjskem obširna posestva. Briksenski škofje pa so gospodarili v gorenjskem kotu med Savo Bohinjko in podkorensko Savo ter v pasu ob Karavankah od Hrušice do Tržiča. Njihovo upravno središče je bil Blejski grad. Od svetnih gospodov so zagospodovali v tej dobi največ Andeški, Bogenski in Spannheimski gospodje, poleg njih pa tudi Turjaški (Auersperg), Višnjegorski gospodje in poslednjih sorodniki Ortenburžani.

Oblast nad Istro so imeli sprva Oglejski patriarhi, kmalu pa je dejansko pripala članom iz poznanih rodbin Eppenstein, Orlamunde, Spannheim in Andechs. Ogromna posestva so imeli v Istri poleg oglejskih patriarhov tudi Goriški grofje. Tudi Benetke so že posegale po Istri na ta način, da so sklepale posebne pogodbe z mesti Koper, Pulj, Poreč, Rovinj in Trst, ki so nastopale kot samoupravni »komuni« (občine).

Posočje in Kras pripadata oglejskemu patriarhu in goriškemu škofu. V Tolminu je bilo središče oglejskih patriarhov pod imenom Tolminska gastaldija. Središče posesti goriških grofov v Posočju, na Krasu in Furlaniji je bila Gorica. Goriški grofje so po srečni dinastični politiki z ženitbami postali v XIII. stoletju dediči Tirolskih grofov. —

Ravnokar orisana teritorialna konfiguracija, čeprav zdaleka ni izčrpno prikazana, dokazuje, da se je dinastična oblast uveljavljala z izrečnim uspehom najbolj na Štajerskem, deloma tudi na Koroškem, na Goriškem pa se je pripravljala, a na Kranjskem, v

Savinjski pokrajini ter Istri je njen razvoj precej zastajal. Prav posebno velja to za Kranjsko.

3. L. 1197., ko je umrl nemški cesar Henrik VI., komaj 32 let star, je prišlo do dvojne izvolitve kraljev. Izvoljena sta bila Filip iz rodu Staufov, najmlajši sin Friderika Rdečebradca, in pa Oton iz rodu Velfov, sin Henrika Leva. S tem je napočila doba političnih bojev, ki so še bolj poostrili splošno napetost radi investiture izza zadnjega četrtletja XI. stoletja.

Gospodje, ki so gospodarili na slovenskem ozemlju, so se izrekli skoraj vsi za Staufa Filipa. Ta pa je bil umorjen v Bambergu od palatinskega grofa Otona iz rodu Wittelsbachov. Tačas je bil istrski krajišnik in oglejski deželni upravitelj Henrik, drugorojeni sin Bertolda IV. iz rodu Andechs, poročen z Zofijo, edinko Alberta Višnjegorskega. Omenjeni Henrik je bil osumljen sokrivde na umoru Filipa, sicer po krivici, a vendar mu je Velf Oton, ki je bil sedaj že splošno za kralja pripoznan, vzel na temelju sodbe knezov vso njegovo lastno zemljo in pa vse državne fevde, med njimi tudi mejno grofijo Istro. Henrik pa se ni vdal, ampak ostal je na svojih kranjskih posestvih, zlasti v Kamniku, in kljuboval s pomočjo svojih ministerialcev. Ko je l. 1218. prišel za oglejskega patriarha njegov brat Bertold, prepustil je ta Henriku dejansko oblast nad Kranjskim in pridržal samo naslov kranjskega mejnega grofa. Glede Istre pa je Bertold skušal priti do večje moči; tam je bil brat Henrik dotlej itak le po imenu krajišnik. Najbolj so Bertoldu nasprotovala samoupravna mesta pod benečanskim varstvom. Leta 1228. umre Henrik brez otrok, Zofija, njegova vdova, gre pa v samostan. Kot naslednika se prijavita njegova brata oglejski Bertold in pa vojvoda Oton, seniorškof rodbine Andechsov. Cesar Friderik II. (Stauf), rojen od italijanske matere v Siciliji, bolj Italijan kot Nemec, od l. 1212. dalje že kralj, je spor odločil v korist patriarha. Ali borba za nasled-

stvo je trajala še dalje. V l. 1230. pride do izmirjenja v tem smislu, da izpodrine na Kranjskem Bertold popolnoma tekmeca Otona.

Bertold bi postal pravi deželni knez na Kranjskem, ako se mu ne bi bil pojavil nov nasprotnik v osebi Friderika Babenberžana. Ta je dobil po svojem predniku obširna posestva freisinške škofije v fevd, a je imel od l. 1229. za soprogo Nežo, hčer vojvode Otona, torej nečakinjo patriarha Bertolda. Po smrti Otona (l. 1231.) se je imenoval sam —»*dominus Carniolae*«. Gospodstvo *(»dominus«)* na Kranjskem je v tej dobi pomenjalo stvarno deželno upraviteljstvo, ki se je že od XII. stoletja izvrševalo v imenu oglejskega patriarha. Ker je Friderik Babenberžan priženil andeška in višnjegorska posestva in jih združil z freisinškimi fevdi, je imel v dejanski oblasti kranjskega gospodstva Kranj, Kamnik, Mengeš, Višnjo goro, Mehovo, Metliko in vinorodne gorice med Mirno in Krko.

Friderik Babenberžan, bojevit po svoji naravi, je prišel v nasprotje s cesarjem Friderikom II. Ta ga je kaznoval z državnim preklicom *(Reichsbann)*. Ali cesar Friderik II. si je želel, da bi si pridobil v sporu s papežem odličnega pristaša in da bi, ko je postal zopet vdovec, poročil Friderikovo nečakinjo ter kot njen soprog za primer, da bi ostal Babenberžan Friderik brez otrok, prišel do oblasti nad vsemi babenberškimi deželami. Spričo teh želja je dozorevalo politično zbližanje med imenovanima nasprotnikoma. Cesar je dal babenberškima vojvodinama Avstriji in Štajerski ime in naslov kraljevina, a s Friderikom Babenberškim sta zasnovala skupen načrt, da se povzdigne njegova Kranjska v vojvodino, ki naj bi bila neposredno odvisna od Friderika Babenberškega, po njem pa od cesarja in države. Preden pride do izvedbe načrta, pa umre Friderik Babenberški. Bertold Oglejski, ki je že s tem računal, da se je rešil nevarnega tekmeca glede Kranjske, doživi novo razoča-

ranje. Cesar mu je iz političnih nagibov prekrižal načrte s tem, da je proglasil Kranjsko za deželo, ki je zapala državi. Postavil ji je posebnega državnega namestnika v osebi goriškega grofa. Tu se pa oglejski patriarh zveže s Spannheimi, ki so si pridobili Krške in freisinške fevde v dolenjski Krajini in so segali tudi že po sosedni Hrvatski. Borba za dinastično oblast na teritoriju med Oglejem in Spannheimi na eni, goriškim grofom pa na drugi strani, še ni bila odločena, ko se pojavi v tekmi za politično nadvlado na slovenskih tleh Přemysl Otokar II., ki je bil od l. 1253. češki kralj, a oženjen s sestro poslednjega babenberškega vladarja. Iz naslova dednih pravic svoje soproge je zahteval babenberško dediščino. Avstrijski velikaši, cerkveni in svetni, so si itak že sami izvolili Otokarja za svojega vladarja. Štajersko pa si je lastil iz naslova, ker je imel nečakinjo poslednjega babenberškega vladarja za soprogo, ogerski kralj Bela IV. Otokar je premagal l. 1260. Belo na Moravskem polju in zavladal poslej nad Štajersko. Ko je l. 1269. umrl Koroški vojvoda Ulrik III. iz rodu Spannheimov, je imenoval za dediča Koroške in Kranjske Otokarja. Tako je torej nastala ogromna država, ki je segala od Krkonošev do Adrije in združevala v svojem obsegu tudi Čehe in Slovence.

V Nemčiji je nastalo po smrti kralja Konrada IV. (l. 1256.) medvladje ali »*interregnum*«. V tej dobi gospodari pravica pesti *(Faustrecht)*, a roparsko viteštvo se razpase zlasti ob Renu in na Švabskem. Deželske oblasti na Bavarskem (Wittelsbachi), v Braunschweig - Lüneburg (Velf) sta se osamosvojili. Od saškega skabina Eike von Repgow okoli l. 1230. zapisano Saško zrcalo *(Sachsenspiegel)* dobi velik ugled. Sledi mu Švabsko zrcalo *(Schwabenspiegel*, l. 1276.), ki je imelo velik pomen za koroške vojvode. Konec »interregna« (medvladja) je napravila

nova zakonita izvolitev Rudolfa iz švicarskega rodu Habsburg v l. 1273.

Otokar je vztrajal v posesti Štajerske, Koroške in Kranjske navzlic temu, da je Rudolf zahteval izročitev teh dežêlâ, češ, da jih ni pridobil s pristankom nemških kraljev. Prišlo je do vojske, v kateri je bil Otokar v bitki pri Suhih Kontih l. 1278. pobit in ubit. Rudolf se je oklenil politike, da pridobi najvplivnejše gospode slovenskega ozemlja na svojo stran. Svojemu zavezniku v bojnih časih, goriško-tirolskemu grofu Majnhardu je dal l. 1279. v zastavo za povračilo vojnih stroškov Kranjsko s Slovensko Krajino; vojvodino Koroško pa mu je podelil v upravo kot državnemu namestniku. L. 1282. je izročil svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu I. poleg Avstrije — tudi še Štajersko kot državni fevd. Prihodnje leto pa je to izpremenil tako, da je dobil obe deželi samo Albreht; le ako bi njegova veja izumrla, naj slede Rudolfovi potomci.

L. 1335. je umrl sin Majnharda Henrik Koroški brez moških potomcev. Po tajni pogodbi z nemškim cesarjem Ludovikom IV. so se Habsburžani kratkomalo polastili Koroške in Kranjske s Slovensko Krajino vred kot državnega fevda. Češki kralj Jan Luksenburžan se je sicer tudi potegoval za nasledstvo na Koroškem in Kranjskem za svojega sina, ali moral se je odreči svojim zahtevam v miru, sklenjenem v mestu Enns l. 1336.

Rudolf IV. (l. 1358.—1365.) je prisilil oglejskega patriarha, da mu je prepustil vse svoje obširne fevde po slovenskem ozemlju, zlasti Postojno, Vipavo in Lož. Sam si je izposloval l. 1364. od cesarja Karla IV., da si je smel nadeti namesto dotlejšnjega naslova »gospod Kranjske« novi naslov »vojvoda kranjski«.

Počasneje so Habsburžani uveljavljali svojo oblast v smeri proti morju. Širili so na račun svetnega gospodstva oglejskega patriarha svojo moč na Kranj-

skem (v današnjem smislu besede). Na Goriškem se je krhala moč oglejskih patriarhov skraja v korist beneških dodžev. Goriški grofje po postali od cesarja Karla IV. dalje nemški državni knezi. Rudolf IV. (Habsburžan) je sklenil z istrsko vejo goriških grofov dedno pogodbo, ki je obetala Habsburžanom nasledstvo v goriški Istri, delu Dolenjske in v Metliki. Hugon Devinski pa se je l. 1366. sam podvrgel Habsburžanom, da so prišli do morja in dobili v oblast tudi Reko, Kastav, Veprinac in Moščenice. L. 1382. prizna še Trst habsburško oblast, vendar si pridrži samoupravo.

S tem je bila dinastična oblast Habsburžanov nad največjim delom slovenskega ozemlja ustanovljena in do dobra zavarovana. Skupnost vseh teh dežel se pojavlja pri stanovskih potrebah; v drugih ozirih ne. Že l. 1338. so se sestali stanovski odbori vseh treh dežel na velikem deželnem zboru. Dosegli so tu potrditev enakih deželnih privilegijev za Koroško in Kranjsko, a ti so bili posneti po onih za Štajersko. Vse druge zadeve ostanejo prepuščene svojevrstnemu razvoju. Veliki deželni zbori so se sestajali še večkrat; od leta 1410. so izdajali svoje »libelle«. O kakšni narodni enotnosti ali narodnosti še ni govora.

4. Ustalitev habsburške dinastične oblasti je bila obenem prekinitev vsake možnosti, da bi se pravne razmere na slovenskem ozemlju razvijale ustrezno slovenski pravni zavesti. Naslednji razvoj za pravno zgodovino Slovencev nima odločilne važnosti. Ljudstvo je postalo popolnoma pasivno, plemstvo se je docela ponemčilo. Usoda Slovencev v pravnem oziru je postala do malega istovetna z usodo Nemcev pod habsburškim žezlom. Zabeležiti je treba le neke posebne dogodke izza gibanja okrog teritorialnih izprememb, a to bolj radi popolnosti kot pa iz potrebe pravega razumevanja pravnega položaja Slovencev.

a) Razen priseljevanja nemških plemičev in cerkvenih ljudi moramo zaznamovati tudi kmetiške kolonizacije, ki so se vršile v velikem stilu. Na dravskem polju okoli Ptuja so od druge polovice X. stoletja dalje Spannheimi in salzburški škofje naseljevali nemške kmete. Proti koncu X. stoletja je freisinški škof naselil na sorškem polju svoje bavarske kmete. Oglejski patriarh je okoli l. 1250. pripeljal na Tolminsko kmete iz tirolskega Pustertala in jih naselil v zgornji baški dolini (zlasti v Nemškem Rutu). Nekako od leta 1283. pa je freisinški škof dal privesti kmete iz Pustertala in z njimi obljudil svoje ozemlje okoli Sorice v Selski dolini v sosedstvu z Nemci okoli Nemškega Ruta.

Največji pritok Nemcev med Slovence pa se je izvršil s priselitvijo Kočevcev v XIV. stoletju. Povzročili so gospodje z Ortenburga, ki so imeli svoje gospodstvo nad zemljo med Čušperkom (blizu Grosuplja) pa do Kulpe. Ker so bili Ortenburžani Nemci iz Koroškega, so od svojega tamkajšnjega gospodstva leta 1330. poslali na svoj svet na Dolenjskem nemške kolonisté, da bi si po njih delu izboljšali svet in povzdignili možnost izkoriščanja obširnega ozemlja. Dvajset let za tem pa je podaril Karel IV., nemški cesar in češki kralj, Ortenburžanom več sto frankovskih in turinških kmetov z ženami vred, ker so kot kmetiški uporniki zapravili in izgubili svojo svobodo in postali podložniki darovalca. Ortenburžani so tudi te kmete naselili na Kočevskem. Ime je nedvomno slovenskega izvora; prihaja od naziva »koče«.

b) L. 1418. so izumrli Ortenburžani. Vso njihovo ogromno posest so podedovali že spredaj omenjeni Celjski grofje. Ti so dosegli že l. 1341. grofovsko dostojanstvo, a so bili tisti čas še habsburški fevdniki. Sčasoma pa postanejo poleg Habsburžanov najimenitnejša in najmogočnejša rodbina na slovenskem ozemlju. Po svojih ženidbenih zvezah so pridobili

l. 1423. položaj neposrednih državnih velikašev. Habsburžan vojvoda Ernest se je sam odpovedal fevdnemu gospodstvu nad celjskimi grofi. Leta 1436. so postali celò pokneženi grofi, njihova posest pa državna kneževina, enakopravna habsburški. Med obema rodbinama je nastalo strašno sovraštvo, takisto med celjskimi grofi in rodbino Hunjadijev, ki je vladala na Ogrskem. L. 1456., dne 9. novembra, je Ladislav Hunjadi, ogorčen, da je bil za ogrskega kraljevskega namestnika postavljen Celjan Ulrik, dal le-tega v beograjski trdnjavi ubiti. Z njim je celjski rod izumrl, njegova vdova je ostala sama, ker so bili njuni otroci že prej umrli.

Ulrikove dediščine se je hotel polastiti avstrijski vladar Friderik III. Po dolgotrajnih bojih, v katerih se je gledalo največ na oslabitev nasprotnika s plenjenjem, požiganjem in pustošenjem, so dobili Habsburžani po smrti ogrskega kralja Ladislava l. 1457. skoraj vso celjsko zapuščino.

c) Kratka doba vladavine celjskih grofov — 115 let — je pokazala, da so imeli celjski grofje izvestne načrte, ki so jih hoteli izvesti, čeprav bi morali posegati po nasilju. Na to kaže zlasti razmerje med grofom Hermanom II. in njegovim sinom Friderikom II. Ta je imel za ženo hčerko Frankopana z otoka Krka, pa je pozneje vzljubil plemkinjo iz nižjega rodu, Veroniko z Desenic. Svojo pravo ženo je dal umoriti, pa se je poročil z Veroniko. To pa ni bilo njegovemu očetu po volji. Ta ga je dal vreči v ječo, Veroniko pa je postavil pred sodišče. Tu je bila ona sicer oproščena od obtožbe, da je Friderika II. začarala, a grof Herman jo je dal navzlic temu utopiti v kadi na gradu Ostrovice (l. 1425.). Ta zgodovinska slika, pa vse diplomatično rovarjenje celjskih grofov priča o velikem poletu, ki so ga nameravali izvesti kot državniki. Vsaj je vzel zadnji Celjan Ulrik za ženo Katarino, hčerko srbskega despota Djurdja Brankovića, ki je bil pravo-

slavne vere. Vendar bi bilo zgrešeno, ako bi šteli, da so nameravali ustvariti slovansko ali slovensko nacionalno državo. V tej dobi namreč še ni govora o nacionalnih čuvstvih v modernem smislu besede, kot jih je prinesla francoska revolucija na kraju XVIII. stoletja. Ako bi bili Celjani ustvarili omenjeno veliko državno tvorbo, prevladovala bi v njej nemška orientacija prav tako, kakor pri Habsburžanih.

č) Katarina, že omenjena vdova poslednjega celjskega grofa Ulrika, je hotela navzlic temu, da otrok iz njenega zakona ni bilo več, obdržati celjsko posest, če že ne vso, pa vsaj deloma. Svojega glavnega zaščitnika je našla v ogerskem kralju Ladislavu, svojega imenitnega vojaškega poveljnika pa v Janu Vitovcu, ki je bil češkega pokoljenja, husit. Vojske so bile najemniške. Slovenskemu narodu se je vtisnil Jan Vitovec kot »hudiču zapisan heretik«, ki je s pustošenjem slovenske zemlje v mnogih bojih povzročil silnega gorjá, v zelo slab spomin. Narodna pesem je izpremenila naziv za njegovo pokoljenje *(»Behaim«)* v »Pagana«, ki ga je kranjski plemenitaš vendarle v dvoboju ubil, zato pa si izprosil, da bi »tri gradi«, ki jih ima na Kranjskem, bili njegovi, njegova last. Da gre tukaj za reminiscenco na večkrat ponavljajoče se izpremenitve iz fevda v alod (last) ali pa iz ministerialske posesti v fevdsko, je jasno. Sicer pa Jan Vitovec, ki je pogosto menjaval svoje gospodarje, za Slovence ni imel političnega pomena, še manj pravnozgodovinskega. Navsezadnje je postal po milosti ogerskega kralja Ladislava »ban slavonski in grof zagorski«.

d) Za razumevanje naravnost dušečega mrtvila v pogledu pravnih prilik med Slovenci se moramo ozreti tudi še po napadih od strani Turkov, turkmenskih nomadov. Zrušili so l. 1389. srbsko državo na Kosovem polju, porazili l. 1396. pri Nikopoli križarsko vojsko ogrskih, nemških in francoskih vitezov pod povelj-

stvom kralja Zigmunda. (Za njegovega vladanja se je vršil cerkveni koncil v Konstancu l. 1414. do 1418. ter je bil Jan Hus l. 1415. sežgan.) Prvič so Turki vdrli leta 1396. preko Slavonije do Ptuja. Še večje napade pa so izvrševali od l. 1415. dalje. Že tega leta so pridrli preko Bosne in Hrvatske, Kočevja in Ribnice do Ljubljane. Nekoliko desetletij za tem so pustili slovenske pokrajine pri miru, od l. 1469. pa so pošiljali skoraj vsako leto svoje čete, da so plenile zemljo in odvajale njene ljudi v sužnost.

Habsburžani so bili nesposobni, da bi zaščitili slovensko ozemlje. Plemenitaši, cerkveni gospodje in meščani so si utrjali svoje kraje in skrbeli sami za svojo varnost. Takrat so postali trgi Kočevje, Lož, Višnja gora in Krško kot obrambene postojanke mesta. Kmetje so si ustanavljali, navezani samo sami na sebe, svoje tabore, t. j. pribežališča za ljudi in živino, največkrat okoli cerkve na hribih. Kranjski historiograf Ivan Vajkart Valvasor piše, da so po deželi gradili tabore od l. 1471. dalje, torej dve leti po začetku dobe vsakoletnih turških napadov. Zdi se pa, da so bile utrdbe okoli cerkva iz starejše dobe, da so se torej starejše utrdbe le popravljale, razširjevale itd. Vsekakor so bili tabori najboljša zaščita za ljudstvo še tri stoletja.

Najhujši naval Turkov se je izvršil z vojsko 15 do 20 tisoč mož l. 1478. na Koroško.

Ob teh strašnih časih pride naslednjega leta do političnodiplomatičnega nasprotstva med cesarjem Friderikom III. Habsburškim (1440—1493), zelo nesposobnim vladarjem, in ogrskim kraljem Matijo Korvinom iz rodu Hunijadov. Vzrok je bil ta, da je hotel Friderik ostrogonskega škofa, ki je pribežal k njemu od Matije Korvina, odškodovati s salzburško nadškofijo, a tamkajšnji škof ni hotel odstopiti, ampak se je zatekel v varstvo ogrskega kralja. V zgodnji pomladi l. 1480. se je pričela prava vojna med njima, v kateri

je Korvin zasedel slovenske pokrajine na vzhodnem Štajerskem in Dolenjskem. Vojna je trajala še leta in leta. L. 1489. je prišel Slovenjgradec pod Ogre. Turški napadi so se bliskovito ponavljali. Tedaj je prišlo med Habsburžanom in Hunijadijevcem do premirja. Mir še ni bil sklenjen, ko umre aprila meseca 1490. kralj Matija. Bivša salzburška posest pripade v miru, sklenjenem l. 1491. v Bratislavi, Habsburžanom.

Slovenska narodna pesem slavi Matija Korvina kot »kralja Matjaža« v prav posebni meri. Vzrok temu pojavu ni čisto jasen. Morda so postopali vojaki Matije Korvina manj sebično in surovo kot Turki ali vojaki Jana Vitovca. Bržčas so Slovenci videli v kralju Matjažu tistega kralja, ki bi imel moč in sposobnost, da prepreči turške napade. Njegov nasprotnik Friderik III. Habsburžan pa je bil povsod zaničevan in zasmehovan vladar. Predjamski gospod (Lueger) je prestopil celo na stran kralja Matjaža, ker je ta svoje ljudi bolje plačeval kot skopuški Friderik.

Vsa podoba je taka, da je oseba kralja Matjaža postala popularna, baš ker je bil Friderik III. tako zelo osovražen. Narodni pevci so si pač ohranili prvonavedenega še dolgo v spominu in upanju, da jih povede iz vseobčnih stisk. Sicer pa je motiv o vojski, ki spi z mogočnim vladarjem pod zemljo, prav lahko izposojen od Nemcev, ki so istotako imeli mistično vero v Friderika Rdečebradca. Želja po miru in blaginji, torej po pravnem redu, ki je zanj odgovoren vladar, pa se jasno odraža tu in tam.

5. Slika o vplivu gospodstva tujih narodov nad Slovenci pa ne bi bila popolna, ako se ne bi bavili še z najtežavnejšim zgodovinskim dejstvom v dobi izza ogerskih navalov do nemške reformacije, namreč z ogromno skrčitvijo ozemlja Slovencev.

Mešanje Nemcev in Slovencev s posledico raznarodovanja poslednjih se je pričelo v začetku IX.

stoletja, ko je bila na vzhodu odstranjena oberska nevarnost. Ali podonavsko in panonsko priseljeno nemštvo so strli madžarski navali. Slovenci se omenjajo na današnjih nižjeavstrijskih tleh skozi nekoliko stoletij, v Zgornji Avstriji so se nahajala posestva in podložniki s slovenskimi imeni še do XII. stoletja. V mnogih listinah je govora o »slovenskih kmetijah«, za priče se imenujejo vsaki zase, slovenski in nemški svobodni možje. Na Koroškem so se slovenske naselbine držale v goratem zgornjem delu ob rekah Drava, Möll, Malta, Lieser še trdno svojega slovenskega jezika. Vse kaže, da je najstarejši književni zapis slovenskega jezika, to so »freisinški spomeniki«, nastali vprav za zgornjekoroško slovensko ozemlje v okolici Lurnskega polja v času okoli l. 1000. Ta spomenik, danes shranjen v bavarski državni biblioteki, je tudi za pravno zgodovino Slovencev dokaj važen. Sestoji iz treh homilij, nabožnih molitev, v katerih se nahaja pravni izraz »pokazen« (gl. § 6., št. 7.); dodatki, ki so v zvezi stem spomenikom, pa kažejo strukturo gospodarskega življenja zgornjekoroških Slovencev. Pri vsem tem pa je značilno, da so se v tem času Nemci mnogo bolj naseljevali v spodnjem delu Koroške ob Dravi. Da, celo tam, kjer so danes v manjšini ali pa kjer jih sploh ni več, so bile goste naselbine Nemcev. Široke plasti naroda na zgornjem Koroškem so ostale do pričetka XII. stoletja še pretežno slovenske. Navzlic vsem raznarodovalnim stremljenjem Nemcev se je ohranil slovenski obred ustoličenja vojvod koroških do pričetka XV. stoletja v prvotni obliki, poslej pa v medlih simbolih do XVIII. stoletja, o čemer bo še govora.

Tudi zgornja Štajerska kaže glede raznarodovanja podoben proces. Slovenski kraji se drže še dolgo kot jezikovni otoki med številnejšimi nemškimi vasmi, ki so nastajale potem, ko so bili Madžari potisnjeni v podonavsko nižino. Današnje mesto Rottenmann je

označeno še v l. 1048. s slovenskim imenom Cirminah, to so ljudje, ki prebivajo ob reki Črmeni. Mnogo slovenskih imen se čita v bratovščinski knjigi samostana v Sekavi, zlasti rudarjev iz železniških rudnikov pri Ljubnem (Leoben). Slovenski jezik in slovenska obleka ni bila na zgornjem Štajerskem še v XIII. stoletju nič nenavadnega. Še v plemiških kronikah se uporablja slovenščina. Nemški pesnik Ulrik iz Lichtensteina piše v l. 1227., da mu je prišel nasproti v Muriški dolini vitez, preoblečen kot slovenska deklica, na Koroškem pa so ga v Ziljski dolini pozdravili vojvoda in njegovi spremljevalci s slovenskim pozdravom: »Buge waz primi, gralva Venus« (Bog Vas sprimi, kraljeva Venus. Gl. K o s M., Gradivo, V., št. 456.)

Štajersko, koder je bila plodovita ravan, so Nemci veliko prej zasedli, nego v goratih krajih. Šele južno od lipniškega polja, Kozjaka in Karavank ni bilo nemških kolonistov. O naselitvah večjega obsega na dravskem polju smo že govorili; kazale so znake »enclave«, ki ni zasledovala raznarodovalnih namenov, niti ni na okolico vplivala raznarodovalno.

Zunanji znak, ki ga je dobilo mešanje Slovencev in Nemcev v dobi začetkom XIII. stoletja, je ta, da se prideva slovenskim naselbinam zastran razlikovanja od nemških, pridevek »*windisch*«, to pa tim kasneje, čim bolj se pomikamo proti jugu. Prvič se je pojavil omenjeni pridevek na zgornjem Avstrijskem l. 1223. v imenu kraja *Windisch-Garsten*, na vzhodnem Štajerskem pa l. 1443. v imenu kraja *Windisch Pöllau*. (Ta kraj je okusil kmalu silne turške napade, pri katerih so Turki odvedli mnogo Slovencev v suženjstvo.) Kraji s pridevkom »*windisch*« leže severno od Drave in kažejo, da je bilo tamkajšnje prebivalstvo še do XV. stoletja mešano, slovensko in nemško.

Slovenski jezikovni otoki na vzhodnem Tirolskem, zgornjem Koroškem in zgornjem Štajerskem so se od leta do leta krčili, najposlej v XV. stoletju

pa so izginili. Vzhodna slovenska jezikovna meja se izoblikuje krajem teritorija, na katerem prebivajo Slovenci še danes strnjeno. Zapadna meja se je v glavnem dobro držala; samo neke vasi v Furlaniji so se potujčile. Italija sega v XV. stoletju le do Čedada, odtod dalje stanujejo Slovenci. Glede Trsta se more celo trditi, da so Slovenci polagoma prodirali na ožje ozemlje okoli Trsta navzlic temu, da se je mestna občina branila slovenskega pritoka. Tudi v severozapadni Istri se v poznem srednjem veku Slovenci pomikajo počasi k morju. Okoli l. 1300. je postavljen v Kopru poseben »*capitanus Sclavorum*«, ki ureja pravne zadeve koprskih slovenskih kolonov. V »Istarskom Razvodu«, listini o razmejičenju istrske zemlje goriško-pazinske, oglejske in beneške, ki se sama datira z l. 1325., a je po novejših raziskavanjih (Milko Kos, H. Pirchheger) falsifikat iz leta 1475., napravljen na podlagi pristnih listin, se uporablja jezik, ki je mešanica štokavščine, kajkavščine, čakavščine, pa tudi pristne slovenščine.

Pregled zgorajšnjih izvajanj o krčenju slovenskega ozemlja pokazuje kot usodepolno posledico madžarskih navalov in sledeče vladavine dinastije Habsburžanov — utesnitev slovenskega ozemlja že krajem XV. stoletja do prav blizu tiste črte, ki velja še danes kot slovensko-nemška in slovensko-italijanska meja. Slovenci so izgubili od ozemlja, ki je obsegalo v IX. stoletju še 70.000 km², skoraj dve celi tretjini, a tudi še ne ponemčeno ozemlje je ostalo v obilni meri izpostavljeno nadaljnjim raznarodovalnim nameram tujerodnih sosedov.

§ 8.

STANOVI IN SLOJI

1. Iz zunanjega orisa političnih dogodkov izza IX. stoletja je razvidno, da so Slovenci v svoji celoti,

tu prej, tam pozneje, najpozneje v Karantaniji podlegli premoči osvajalcev. Cerkveni vplivi in kolonizacija so izpremenili v mnogočem socialne in kulturne življenjske razmere. Germanizacija se je krepko zajedla v gmoto slovenskega, itak neenotno vladanega naroda, ona ga je tudi razjedla do tistih mej, o katerih smo govorili na kraju § 7., in odtujila od ostalih slovanskih narodov, ki so ohranili svojo politično samostalnost. Važen činitelj v tem razvoju je bila cerkev. Od X. stoletja dalje se opaža tudi na slovenskem ozemlju sprva vedno bolj ustanavljanje t. zv. lastninskih cerkvâ. Take postavlja na lastnem ozemlju velikaš, bogataš, one ostanejo njegova osebna lastnina. On nastavlja pri cerkvi duhovnika, on ima od nje gospodarsko korist. Te cerkve postanejo sčasoma farne cerkve.

Prvotno je dobivala cerkev po cerkvenem pravu desetino *(decimae)*, t. j. deseti del vseh pridelkov. Salzburški nadškofje pa so želeli, da priklenejo slovensko ljudstvo čim tesneje na katoliško vero in so od l. 796. dalje dovoljevali, da so Slovenci plačevali »navadno desetino po običaju Slovencev«, ki je bila manjša od cerkvenopravne. Ta desetinska pravila so prešla tudi na cerkvene uprave ostalih škofov nad Dravo. Toda, ko se je krščanstvo v XI. stoletju med Slovenci že okrepilo, so pričeli vprav Salzburžani prvi izterjevati pravo cerkveno desetino. V prav tisti dobi, ko je salzburški nadškof zvišal desetino, je tudi oglejski patriarh istotako postopal. Južno od Drave pa so pobirali desetino lastniki lastninskih cerkvâ; v kakšnem obsegu, ni znano.

V drugi polovici XI. stoletja so dobili Slovenci trdnejšo cerkveno organizacijo, prvo škofijo (l. 1072. na Krki) in prve samostane (Admont l. 1074., Osoje pred l. 1028.). To delo je bilo opravljeno do srede XII. stoletja. Sledile so mnogobrojne ustanovitve cerkvâ in farâ, kakor tudi samostanov od velikaških rod-

bin. Zlasti se je to pojavljalo, ko je l. 1122. wormska pogodba formalno zaključila borbo za investituro in odpravila mnoge hibe glede življenja tedajšnjih duhovnikov. Od konca XIII. stoletja so nam ohranjeni prvi podrobni seznami farâ na Slovenskem. Njih število ni veliko. Samostani so postali, kakor v ostali srednji Evropi, tudi med Slovenci zatočišče prosvete. Oni imajo tudi fare v oblasti. Od slovenskih najznamenitejših samostanov naj omenimo Stično (cistercijanski »beli menihi«, l. 1136.), Gornji grad (l. 1140.), Vetrinje (l. 1142.).

Ljubljansko škofijo je ustanovil šele cesar Friderik III. l. 1461.

Silno važno je, da so se cerkveni glavarji od vsega početka šteli za činitelje, ki jim gre velik delež pri deželni upravi. Smatrali so se za deželne velikaše, ki jim pripade v vrstnem redu celò mesto pred posvetnim plemstvom. Razumljivo je torej, da so cerkveni velikaši gojili v isti meri germanizatorične težnje, kakor posvetni.

Spričo vseh teh izvajanj moramo ugotoviti, da moremo od srede IX. stoletja dalje razvoj pravne zgodovine v pogledu državnega ustroja zasledovati le v smeri, da raziskujemo in razčistimo vprašanje, kako je germansko pravo izrinjavalo slovensko pravo in koliko se je poslednjenavedenega ohranilo navzlic bohotno se razširjajočemu in prevladujočemu germanskemu pravu. Listinski viri govore sicer še za prvo desetletje po 1000. l. o slovenskem pravu, za sredino XI. stoletja še o slovenskem običajnem pravu (gl. F. Kos, Gradivo, III., št. 11., 117.). Ali stvar je pač takšna, da te izjemne omenitve pomenjajo samo prav malo ali nič, od XII. stoletja dalje pa sploh nehajo.

2. Kar je nemški vladar pridobil v bitki od premaganca ali ob uporu od ukročenca, vse to je postalo po nemškopravnem naziranju last krone ali nositelja krone, vladarja zmagovalca. Da to naziranje ni bilo osamljeno, kaže primer države carja Dušana v Srbiji in Makedoniji, ki se drži istega načela. Za Slovence kot narodno celoto pa to načelo ni obveljalo, ker se niso mogli pospeti do enotne državne tvorbe. Tako je prišlo, da so nemški kralji in cesarji postali lastniki ogromnih pokrajin na slovenskem ozemlju. Sami jih niso mogli obdelovati, niti jim to ni kazalo, kajti oni, vladarji, so prišli do zmage s pomočjo svojih zvestih prijateljev posvetnega in cerkvenega stanu, le-te pa so morali obdarovati za zasluge, čeprav so imeli kot velikaši že od prejšnjih časov svoja lastna posestva kot alod. Nagrajevanje se je izvrševalo na germanskopravni način, po fevdskem pravu.

F e v d s k o p r a v o je urejevalo prvotno samo fevdno razmerje med vladarjem in fevdnikom. To razmerje je obsezalo dve koreniki: vazaliteto in beneficij. Vazali *(vassi, vasalli)* so imeli dolžnost, da služijo vladarju — početek sega v dobo arabskih napadov, ko se je vojska bojevala na konjih; to je bil *obsequium* — vazal pa je bil deležen podpore in zaščite od strani fevdnega gospoda tudi še potem, ko mu ni bilo več treba ostajati na samem dvoru svojega gospoda. Omenjena podpora je obstojala v tem, da je dal vladar od svojega lastnega ozemlja kot *beneficium* izvesten del na hasnovanje *(dominium utile)*. Od Karla Martela dalje, ki je premagal Arabce med Tours in Poitiers (l. 732.), so Karolingovci posegali tudi po cerkveni posesti, da so mogli utešiti zahteve svojih pomočnikov v vojni po ozemlju. Že za časa Karolingov se je pripetilo, da je dal vladar za nagrado dohodke izvestnega urada ali službe v fevd. To pa se je kmalu izpremenilo v tem smislu, da se je urad ali služba kot takšna smatrala za predmet podelitve v

fevd. Službene dolžnosti so se zamenjavale s fevdskimi dolžnostmi; prve so polagoma prišle v pozabnost.

Tudi grofovska služba je postala predmet podelitve v fevd, navsezadnje fevd. Po tej poti je prišlo do splošne fevdalizacije države in to še z značilnim momentom, da postane fevd tudi podedljiv. V dobi, o kateri nam je tu govoriti, je bil ta proces že završen. Pa ne samo službe, tudi regali so postali predmet fevda. Še nadaljnji razvoj omenjene dobe pa je že dovoljeval, da so tudi fevdniki sami določali in podeljevali svojim pristašem iz svojih sredstev fevde, ki so postali takisto podedljivi. Tako je bilo pravno stanje vprav v naši dobi: vedna borba med raznimi »gospodi«, ki so imeli posestva na slovenskem ozemlju, ali ta borba je šla mnogokrat v tej smeri, ali naj spadajo posredno preko drugega fevdnika višje vrste ali pa neposredno pod državo.

Druga institucija, ki je zasegla slovensko ozemlje, so bile imunitete; ona ni bila po svoji starosti in zgodovini nič manj važna od fevdstva. Kakor beseda sama pove, pomeni imuniteta nekaj, kar je prosto od bremen (kakršnekoli vrste). Da je bila kraljevska posest zemlje od vsega početka prosta vsakih bremen, leži na dlani. Podobno prostost pa je podeljeval vladar, kralj karolinški, s posebnimi privilegiji najprej cerkvenim velikašem, pozneje tudi posvetnim. K privilegiju je spadalo na eni strani: a) zabrana, da bi prihajali kraljevi uradniki na imunitetno ozemlje *(introitus);* b) zabrana, da bi se zahtevale kakršnekoli dajatve od prebivalcev na imunitetnem ozemlju od strani vladarja *(exactiones)*; c) prepoved uporabe državnih prisilnih sredstev napram omenjenim prebivalcem *(districtiones)*. Na drugi strani dobi imunitetni gospod dovoljenje, da izvršuje v svojem ozemlju sam sodno oblast, pa jo praktično daje izvrševati po svojem uradniku-odvetniku (*advocatus*, »*Vogt*«, pri Poljakih »vujt«). Tudi na slovenskem

ozemlju srečamo, seveda, imunitete. V listinah, ki so nam ostale baš iz dobe, o kateri razpravljamo, in so zaznamovane v delu F r. K o s, Gradivo, III., IV., je še največ takih, pri katerih gre za daritve, fevdske podelitve in zlasti za imunitetna razmerja.

Za slovensko ozemlje moramo poudariti, kar smo že v prejšnjem paragrafu navedli, namreč, da je na koroškokranjskem ozemlju obstojala vojvodina Karantanija, a poleg nje še Karantanska krajišna (ali mejna) grofija. Karantanska vojvodina je bila sama razdeljena na več grofij (Breško, Lurnsko itd.). V prvih časih X. in XI. stoletja so bili krajišni grofi nekoliko zavisni od vojvode. (Naslova kneza [*Fürst*], ki se je v osrednji nemški državi že pojavljal, v našem ozemlju za našo dobo še ni bilo.) Pozneje pa v državnopravnem pogledu vojvode niso imeli — razen bolj sijajnega naslova — nobenih prednosti pred krajišnimi grofi. Pa tudi krajišni grofje *(marchio)* sprva, t. j. v X. in XI. stoletju, niso bili nič drugega, nego grofje *(comes)*, samo da so imeli na meji države svoje ozemlje. Pač pa je po XI. stoletju naziv krajišnega grofa pomenil v primeri z grofom grofa višje vrste. Imel je tudi vobče grofovsko oblast nad obširnejšo zemljo in se je po njej samostojneje gibal. Najodličnejše pravice grofov so bile izvrševanje sodstva; nadziranje raznih državi koristnih naprav (mostov, cest, denarstva, mer, tehtnic, lova, gozdov itd.); nalaganje davkov, mitnine; upravljanje kraljevih posestev v mejah svoje grofije, od katerih jim je pripadal izvesten del dohodkov. V poznejšem razvoju, od XI. stoletja dalje, so imeli tudi še pravico, da so sami dalje podeljevali fevde. Dolžnosti grofov pa so bile: poveljevanje čet, ki so bile namenjene za pomoč vladarju, obramba meje krajišnih grofij in pa skrb za varnost njih podložnikov.

Poleg teh vrst plemenitašev nemškega porekla (vojvod, grofov, krajišnih grofov) je ostalo sicer malo,

pa vendar le še nekoliko svobodnega plemstva slovenskega izvora. Štajerska je štela okoli leta 1200. še tri starosvobodne plemiške rodbine. Drugod pa tudi ni bilo bistveno drugače. Razen slovenskih plemičev pa je še vedno eksistiral stan kosezov (gl. § 5., št. 6.). Vsi ti so se v novih razmerah stapljali z novim nemškim stanom vitezov, o katerih bo takoj govora. Tu naj samo še omenimo, da so tudi Slovenci v svojem jeziku razlikovali med plemstvom po rodu in plemstvom po službi; poslednje vrste plemičev so bili »blagi«. Izraz »blagastvo« v pomenu »*Reich*« je prešel še v prvi prevod nemškega izvirnika Gorskih bukev (l. 1543.) na slovenski jezik (l. 1583.).

3. V i t e z i so se deloma sami priselili iz nemške države, deloma so bili od tam na slovensko ozemlje poklicani. Viteški poklic je bil v srednjem veku, ko je celokupna vojskina organizacija slonela na osebni moči in hrabrosti, ne samo odličen, ampak tudi dobičkonosen, zato posebno zaželjen. Potreben je bil pa ta stan zlasti tam, kjer je šlo za obrambo. Nastala so branišča, ki so se osredotočila na utrjenih gradovih.

Slovenci sami vitezov še niso poznali. Izraz »vitez« ni slovanskega izvora, ampak germanskega. Prešel pa je v vse slovanske jezike, in to v češkega in poljskega celo v pomenu »zmagovalec«. Tudi slovenskim plemičem in kosezom se je hotelo po višjem stanu vitezov. G e r m a n s k o p r a v n o n a z i r a n j e, d a s e v o b č e n e v p r a š a p o s v o b o d n e m a l i n e s v o b o d n e m r o j s t v u, a m p a k p o n a č i n u ž i v l j e n j a s p r a v i c o n o s i t i o r o ž j e i n s s p o s o b n o s t j o p o s t a t i f e v d n i k, t o j e d a j a l o v t e j d o b i p r a v e c z a p o j m o v a n j e p l e m e n i t e g a s t a n u. Doseči je mogel in hotel tudi slovenski plemič ali koseg tak stan na ta način, da je stopil v službo kot upravnik, nadzornik, skratka izvrševatelj izvestnega dela uradne oblasti, ali pa kot stalno pripravljen bojevnik plemenitaša. V takšnem

položaju si je mogel pridobiti z zvestobo in pridnostjo ugleda, njegov nasvet je bil dobrodošel, postal je svojemu gospodu nepogrešljiv.

Vzporedno temu razvoju je šel še drugi. Pri nemških gospodih višjega stanu, ki so sprejemali in dajali službe *(ordo equestris maior)*, niti ni bil zadržek, da je bila taka oseba, ki se je nahajala stalno v bližini gospoda in v njegovi službi, nesvobodnega stanu. Te nesvobodne osebe so se imenovale m i n i s t e r i a l i *(Dienstmannen)*.

Institucija ministerialov se je v dobi od XI. do XIII. stoletja posplošila. Njihov stan je dobil naravnost siguren in prav odličen položaj. Zahteval je in tudi dobil svoje zapisane pravice. Ti zapisi se ujemajo med seboj zlasti v pogledu ministerialov, ki niso bili svobodnega stanu. Ti sprva niso imeli prostosti niti glede stalne naselitve, niti glede izbere poklica. Oni niso mogli prihajati na javne sodne zbore; pač pa so dobili pravico, da so se njihove sodne zadeve obravnavale na posebnih sodiščih. (Omeniti hočemo, da so imeli v tem pogledu enak položaj proniariji v državi cara Dušana.) Če je šlo za spor med njimi in svobodnimi ljudmi, jih je zastopal na javnem sodnem zboru njihov gospod.

Iz slovenskega ozemlja so znani primeri, da so gospodje minsterialov še v XIII. stoletju deco svojih ministerialov med seboj razdelili ali pa dodelili kakšnemu tretjemu plemiču, čigar zakon je ostal brez otrok, da jih je imel za svoje (prim. M. K o s, Gradivo, V., št. 130., 257., 432.). Freisinški škof in koroški vojvoda sta si l. 1232. razdelila otroke ministeriala iz Loke vsak na polovico (M. K o s, ibid. št. 523.). Zakon svobodne žene z ministerialom je bil dopusten, toda bil je *mésalliance*; otroci iz takšnega zakona niso mogli dedovati zemljišč svobodne matere. Vse to pa se je do srede XIII. stoletja obrnilo v korist ministerialov. Pojavljati so se začeli kot udeleženci na sodnih

zborih. Dobili so svobodo preseljevanja; obogateli so in tudi že sami zaposlevali svoje ministeriale. Šteli so se že sami med plemiče, ki so zavzemali mesto nad prvotnimi vitezi. (Postanejo *ordo equestris minor.)* Oznaka za ministerialsko plemstvo v zadnji etapi je bila »*liber baro*«, b a r o n s t v o.

Na slovenskem ozemlju so imeli ministeriali svoj poseben položaj v sledečem pogledu: Štajerska je bila dežela, ki je mejila na madžarsko državo. Vzdolž vzhodne meje si je morala ustanoviti in vzdrževati obrambene točke. Tu so nastali najprej s t r e l s k i d v o r c i, male utrjene zgradbe kot branišča, v njih pa so se nastanili oboroženi ljudje. F r a n K o v a č i č (Zgodovina štajerske dežele) našteva po zaporednih etapah troje pasov takšnih braniščo zoper Madžare. Prvi je bil okoli Braslovč, drugi na dravskem polju, tretji v Slovenskih goricah. Na teh braniščih nastanjeni oboroženi ljudje, poklicni vojaki, so dobivali po nekoliko kmetij v zajem, bili so oproščeni davkov in robote. Spričo posebnega pomena njihove službe so prišli do višje stopnje na socialni lestvici, čeprav so bili nesvobodnega rodu. Gospodje iz Ptuja n. pr. so bili v prvi polovici XII. stoletja še nesvobodni »kastelani« salzburškega škofa, obenem pa stražniki deželne meje proti Madžarom. Dobili pa so kot nagrado za zvesto službovanje fevde, zlasti na ozemlju, ki so ga oteli za svojega gospodarja iz rok Madžarov; obogateli so, zavzemali visoke deželne službe in se končno z ženitbami popolnoma izenačili s starim svobodnim plemstvom. Na Kranjskem so bili n. pr. gospodarji gradu Turjak *(Auersperg)* člani starega slovenskega plemstva Turjačanov. Ko pa je sredi XIII. stoletja njihov rod izumrl, zasede njihovo posest in prevzame ime Turjačanov — rod njihovih nekdajšnjih nesvobodnih ministerialov. Gospodje iz rodu Wallsee, imenovani v Kastavskem statutu Favaliči, so se priselili spočetka habsburške dobe iz Švabskega na Štajersko,

pa so kot ministeriali dosegli v kratkem času eno prvih mest plemstva na Slovenskem.

Ni da bi še dalje naštevali ministerialne rodbine, ki so doživele svoje povišanje v svobodno plemstvo, enako pa tudi ne bi bilo upravičeno misliti, da so vsi ljudje iz strelskih dvorcev itd. prišli do položaja vitezov ali ministerialov. Ugotoviti pa moramo, da se je od početka XIII. stoletja vse svobodno višje plemstvo, cerkveno in posvetno, v vseh deželah rado in pogosto posluževalo ministerialov. Vobče so šteli deželnoknežji ministeriali za takšne z višjo veljavo kot cerkveni. Seveda se niso povzpeli vsi do višje in odličnejše stopnje svobodnih plemičev. Za to je bilo treba posebnega, slovesnega čina »izpustitve iz ministerialitete«. Takisto je bil predpisan poseben čin prepustitve ministeriala iz oblasti enega gospoda v oblast drugemu, ki se je sprva izvršila tudi brez pristanka prizadetega ministeriala, dočim se to pri svobodnih vazalih nikoli ni smelo tako izvesti. Razlika med vazali in ministeriali je tičala baš v tem, da so bili vazali po pogodbi, ministeriali pa po rojstvu obvezani napram svojemu gospodu.

Velja opozoriti, da govori slovenska narodna pesem o »hlapčičih«, ki so spremljali svoje gospode na vojnih pohodih. Leži na dlani, da so tu mišljeni ministeriali, čeprav vitezi nižje vrste, ki pa so bili nesvobodnega rodu, iz vrste bivših hlapcev.

Kakor že omenjeno, so se ministeriali tudi sami obdajali z vitezi nižje vrste. Jemali so jih naravnost v svojo okolico ali pa jih naseljevali po svojih zemljiščih, vedno pa so jih oboroževali. Imenovali so se nemški »*einschildiger Ritter*«, »*Knappe*«, slovenski o p r o d a (pa tudi knapi, hlapčiči). (Izraz »oproda« je prišel po P l e t e r š n i k u iz madžarščine; verjetnejša pa se nam zdi razlaga M a ž u r a n i ć a, da je praslovenska beseda.) Za povzdignjenje v ta stan je zadostovalo, da je dotlejšnji služabnik dobil in spre-

jel od svojega gospoda viteški meč. S tem činom je postal vitez, ne da bi bil viteškega pokoljenja. Za viteško pokoljenje pa je bilo potrebno, da sta bila že njegov oče in ded viteza. —

Plemenitaši so se udejstvovali v državi na političnem polju od početka po običajnem pravu, pozneje po pogodbah, ki so jih sklenili z deželnim knezom. Ko so Babenberžani podedovali Traungavce na Štajerskem, so plemenitaši že dosegli t. zv. »georgenberški privilegij« (l. 1186.), v katerem je bila zapisana potrditev pravice ali svoboščine, da sodelujejo pri vladnih poslih z nasvetom in z dejanjem. V dobi bojev za časa vladanja Otakarja in neposredno za tem so dobili dvakrat, l. 1237. in 1277., potrditev svojih svoboščin, ki so jih razširili tudi na pravico dovoljevanja kovanja novcev in na pravico svobodne izvolitve deželnega kneza. Plemenitaši prihajajo še na deželne zbore *(Landtaiding)*. Nastopajo kot priče pri važnih pogodbah od početka prve polovice XII. stoletja. Izvojevali so si celò pravico, da se smejo, ako bi deželni knez z njimi postopal tiransko, pritožiti na državnega poglavarja, dalje, da smejo, če nimajo sinov, zapustiti svoj fevd hčerkam. Enaki podvigi plemiških pravic so se izvršili v XIII. stoletju na Koroškem in Kranjskem. Tudi tu pride do tega, da se zahteva pri vladnih poslih pred odreditvijo posvet s plemstvom *(consilium)*, pozneje celò pristanek *(conniventia)*. Tu pa so nastopali v isti vrsti s starim plemstvom tudi že ministeriali. Oba stanova se združita in štejeta za vasale *(fideles)* ali velikaše *(magni)*. V neki listini iz l. 1237. je govora o tem, da je cesar Friderik II. sprejel »*ministeriales et comprovinciales Styrie*«, kar je pomenilo štajerske ministeriale in deželane (gl. M. Kos, Gradivo, V., št. 671.) Deželni mir Rudolfa Habsburžana iz leta 1276. je bil že izdan po »nasvetu« cerkvenih in deželnih knezov, grofov, baronov in ministerialov v Avstriji, Štajerski, Koroški,

Kranjski in Slovenski marki. Leto za tem je Rudolf izdal ministerialom poseben privilegij, da polagajo prisego zvestobe novemu deželnemu knezu šele tedaj, ko jim je le-ta poprej potrdil njihove svoboščine.

Ko sta prišli Koroška in Kranjska pod Habsburžane (l. 1335.), so morali le-ti deželnim gospodom, vitezom in oprodam vse njihove stare pravice in svoboščine potrditi. Vitezi in oprode so dobili pravico nižjega pravosodstva glede svojih podložnikov, deželni gospodje pa tudi krvno sodstvo *(iudicium sanguinis)*. L. 1365. je sledilo nekaj podobnega za Istro in Slovensko marko.

Plemstvo je torej pridobivalo na moči od stoletja do stoletja, moč deželnih knezov napram plemstvu pa je v isti meri ginevala. Vse plemstvo ene dežele, sedaj obsegajoče že ministeriale, viteze in oprode (ščitonoše), se imenuje s skupnim imenom deželni gospodje, ali večji in boljši v deželi. Seveda štejejo sem tudi cerkveni dostojanstveniki. Svoje pravice napram deželnemu knezu so si dajali zapisati v posebne privilegije, ki so jih zvali »*Landhandveste*«. Po slovensko se jim je reklo, kakor vemo iz prvega prevoda Gorskih bukev na slovenski jezik (1583. l.), »ročini«.

Vrste plemstva se čedalje zgrinjajo po deželah, zborujejo v centrih dežel, sklepajo o svojih privilegijih itd. Začetkom XV. stoletja pride že do rednega stanovskega vladanja: najprej na Štajerskem (leta 1412.), dalje na Kranjskem (l. 1431.) itd. Sredi XV. stoletja, za vlade nesposobnega, slabotnega in zaničevanega cesarja Friderika III., postanejo deželni stanovi politični činitelj, ki je že enakovreden knezu. Tedaj so se začeli tudi stanovi različnih dežel sestajati na »generalne deželne zbore« (prvič v Velikovcu l. 1453., naslednji so sledili v Gradcu, Lipnici, Ljubljani).

O razvoju oblasti deželnih zborov v naslednjih stoletjih bomo govorili še pozneje. Tu pa moramo

ugotoviti, da je visoko plemstvo domačega in tujega porekla že pričelo propadati in da je že skoraj izumrlo, dočim so si priborili vodilno vlogo plemiči iz ministerialskega in viteškega rodu, ti pa bok ob boku cerkvenih dostojanstvenikov. Omeniti pa je treba, da se je pojavilo že v prvi polovici XIV. stoletja pod cesarjem Karlom IV. poleg plemstva po rodu tudi že plemstvo po pismu *(Briefadel)*. Listina, izdana iz posebne milosti vladarja, daje sama po sebi privilegije plemstva. Tudi s pridobitvijo dostojanstva *doctoris iuris* je bilo tu pa tam zvezano plemstvo.

Na kraju teh izvajanj naj privzamemo še dva dodatka, ker sta v zvezi z vprašanjem stanov in slojev na slovenskem ozemlju.

a) Razvoj plemstva kaže razmah na širino in v globino. Stanovi, ki do začetka dobe, o kateri razpravljamo, še niso imeli nič skupnega, so postali v toku treh stoletij mogočen državnopravni činitelj. Skoro neopažano pa se je mimo tega razvoja med Slovenci na Koroškem ohranil obred, kako se sprejema deželni knez ali vojvoda ob nastopu svoje visoke službe,ki ni imel nič opraviti s plemstvom, toda spominja izrazito na prvotni način svobodne izvolitve deželnega kneza po odraslih, svobodnih moških prebivalcih kneževine.

Že *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* je poročala o knezih Gorazdu in Hotimiru, da sta sprejela kneževstvo od karantanskega naroda. Prvo zanesljivo poročilo o umestitvi vojvode na Gosposvetskem polju imamo iz l. 1161.; tiče se Spannheimovca Hermana. U n r e s t in M e g i s e r sta dognala, da sta se dala ustoličiti vojvoda Bernard (1202.—1256.) in češki kralj Otokar (umrl l. 1278.). Švabsko zrcalo (*Schwabenspiegel,* nastal okoli l. 1276.) nam je točno opisalo obred ustoličenja koroškega deželnega kneza. Vršil se je ob t. zv. knežjem kamnu pri Krnskem gradu. Na ta »stol očetov« se vsede kmet iz rodu Her-

cegov ali Edlingerjev iz Blažnje vasi, nemški *Blasendorf*. Slovensko ime Blažnja vas izvira etimološko iz slovanskega izraza »blag«, ki smo ga že srečali (spredaj pod št. 2. in fine) in ki pomenja plemiča po službi, pretežno od višje oblasti nameščenega sodnika. (Staroslovenski substantivni adjektiv bolg, slov. blag, mil. Odkril je to Kranzmayer l. 1925., ki je izrazil mnenje, da je bil podkrnski »blag« naslednik virunskega *iudicis civitatis Carantanae*). Omenjeni kmet pričakuje s prekrižanima rokama kneza, ki se mu s svojimi velikaši približuje v kmetiški obleki in drži z eno roko lisastega vola, z drugo pa lisastega konja. Ko pride knez tako do prestola, vpraša ga kmet v slovenskem jeziku: Kdo je ta, ki se mi približuje? Spremljevalci odgovoré, da je to knez, ter zagotové kmetu, ki še dalje izprašuje, da je svoboden človek, da bo dober vladar, pravičen sodnik in branitelj krščanske vere. Končno mu spremljevalci obljubijo za prestol, ki naj ga prepusti knezu, 60 beličev, prej omenjeni živali, kmetiško obleko, ki jo nosi knez, ter oproščenja vseh davkov. Kmet udari nato kneza rahlo v lice, ga opomni, naj bo vedno zvest sodnik, nakar se z živalima vred odstrani. Sedaj sede knez na prestol, ponovi obljube, ki so jih storili zanj že njegovi spremljevalci, mahne z mečem na vse strani ter končno izpije iz svojega kmetiškega klobuka še malo vode. Nato je sledila maša v cerkvi Gosposvete, a popoldne je delil knez na knežjem stolu fevde. Iz tega obreda, ki je prvič popisan za ustoličenje Majnharda Tirolskega (l. 1286.) in o katerem pravi kronist, da je bil izvajan »*secundum consuetudinem a priscis temporibus observatam*«, izhaja, da so koroški Slovenci ohranili izbiranje svojih knezov v simbolični obliki tudi še v poznem srednjem veku. Vsekakor ima še Švabsko zrcalo določbo, da smejo Slovenci kneza, katerega jim pošlje cesar, zavrniti, ako jim ne ugaja, a cesar jim mora nato dati drugega. Dalje, da ima

koroški vojvoda pravico priti pred cesarja vsak čas v kmetiški obleki in s klobukom na glavi. Ko pa je bil ustoličen po starem običaju in od cesarja potrjen, ga ni smel nihče tožiti, niti nihče ničesar od njega zahtevati, »*den ain windischer man*«.

Če premotrimo ta za XIII. stoletje še veljajoča izvajanja Švabskega zrcala, vidimo, da je ves obred ustoličenja ostanek iz tiste dobe, ko so Slovenci svoje kneze sami izbirali. Odigraval pa se je od pradavnine dalje mimo procesa podviga plemstva, dasi se je le-ta brez dvoma tudi v koroški zemlji vršil na osnovi germanskopravnih naziranj. Zadnje ustoličenje koroških vojvodov je v zgodovinskih virih zabeleženo za dan 18. marca 1414. l., ko je prišel Ernst Železni na koroški vojvodski prestol. Da bi kmet iz Blažnje vasi postal plemič kakršnekoli vrste, tega ne poroča noben kronist. Pač pa se je še vojvoda Friderik, ki je bil tudi nemški kralj, leta 1443. obrnil s prošnjo na koroške dežele, naj mu zbog kraljevskega dostojanstva izpregledajo ustoličenje, kar da jim v nobenem pogledu ne bo v škodo. Temu so ustregli in s tem povzročili, da se odtlej dalje starodavni obred ni več vršil. V koliko pa se je v naslednji dobi (po razdelitvi naše knjige!) vsaj po rahlih spominih še vzdrževal, bomo izvajali pozneje (gl. § 14., št. 1.).

b) Drugo dejstvo, ki ga hočemo podčrtati v pogledu razvoja plemstva, pa je, da je pomenil porast moči plemstva v naši dobi avtomatično širjenje germanizacije. Ko dobi slovenski plemič ali koseg viteški ali še višji položaj med plemstvom, opusti slovenski občevalni jezik. Od druge polovice XIII. stoletja prevladuje nemščina v plemiških listinah vseh vrst. Plemiška uprava in sodstvo se poslužujeta nemškega jezika. Nižje spodaj bomo sicer dokazali, da so se še v novem veku nahajale plemiške rodbine, čijih člani so prisegali kot fevdniki v Gradcu

v slovenskem jeziku, pač pa zato, ker drugega jezika niso dovolj poznali. Seveda raba nemškega jezika ni še imela pomena, da se je smatral plemič v nacionalnem smislu za Nemca. Toda eno stoji: Ogromna večina plemstva na slovenskih tleh je v drugi polovici srednjega veka pristala na vseobčo rabo nemškega jezika, ki je bil nerazumljiv ogromnemu delu, naravnost centralnemu telesu slovenskega ljudstva — kmetom. S tem je vse plemstvo odtujilo sebe od ljudstva, ljudstvo pa od države. Ljudstvo je bilo prepuščeno samemu sebi, živelo je med seboj po svojih pravnih običajih, politično udejstvovanje pa mu je plemstvo vseskozi izpodrezalo, onemogočilo.

4. Tretji činitelj pri ostvarjanju pravnih prilik v državi so bila v dobi, o kateri razpravljamo m e s t a *(civitas, Stadt)*. Ne pomenjajo mnogo po svoji številnosti, najmanje po svojem vplivu na obstoj slovenskega naroda, pač so važna za g o s p o d a r s k o s t r u k t u r o prebivalcev slovenskega ozemlja.

Od naselitve Slovencev na lastnem ozemlju so bila tista mesta, ki so obstojala izza rimske dobe, kakor Emona (Ljubljana), Celea (Celje), Petovio (Ptuj), Carnium (Kranj), Bilachinium (Beljak) v notranjosti, Oglej, Trst, Koper, Pulj ob morju — po vihrah nomadnih napadalcev (Hunov, Obrov) porušena ali pa so životarila v brezpomembnosti. Postanek novih mest, ki so zrasla ponekod na ruševinah starih mest, je treba pripisovati vplivu germanskega prava. Raffelstättenski carinski red iz začetka IX. stoletja (gl. § 3., št. 5.) dokazuje, da so imeli Slovenci Vzhodne krajišne grofije in Karantanije tedaj že pravico svobodne trgovine. Jasno je, da se je trgovina osredotočila na tistih krajih, kjer so bili pogoji za njo posebno ugodni, to je ob križiščih trgovskih cest. Pa tudi gradovi, gospodarski dvori, farne cerkve so močno pospeševali nastanek tržišč kot izmenjavališč blaga. Tu so bile naselbine trgovcev, pa tudi obrtnikov.

Pravno pa so postale te naselbine mesta šele z izpolnitvijo izvestnih pogojev.

Značaj mesta je bil po germanskem pravu odvisen predvsem od podelitev tržnih pravic in razen tega redovito od zaščite prebivalcev z obzidjem. Obzidje pa ni bilo vedno potrebno za kvalifikacijo nekega kraja za mesto. Nadomestila ga je lahko kakšna naravna obrambna pomoč kot deroča voda, strma stena hriba in pod. Za mesto Kranj in mogoče tudi Ljubljano je bila izražena domneva (Žontar), da sta nastali kot nekdajšnji župni središči in da ju je obdajal — namesto obzidja — pas naselkov svobodnjakov *(Edlinger)*, ki so vršili stražo. To bi pomenjalo, da so tudi Slovenci ustanavljali na enak način mesta kakor Hrvati in Srbi (»gradobljudenje«). Prvo navedeni pogoj, podelitve tržnih pravic, pa je bil po germanskopravnem naziranju odločilni moment. Šele, ko dobi naselbina trgovcev pravico, da drži po en ali po več semnjev na leto in da ima pravico nadzorstva nad tržnim mirom glede teh semnjev *(Marktfrieden)*, v kateri je bila vključena tudi pravica izvrševanja nižjega pravosodstva, je postala pravno mestna organizacija z mestnimi pravicami.

Vobče se je nahajalo največ današnjih mest v X. do XII. stoletju še v stadiju trgov (Markt), n. pr. Kamnik do 1228. l., Kostanjevica do 1252. l., Maribor do 1254. l., Kočevje do 1377. l. Kranj pa je bil že l. 1256. mesto, Škofja Loka l. 1274., a kot važno trgovsko križišče ob Ljubljanici se imenuje že leta 1144. Stadt *Laibach*, dve leti pozneje pa *Lubigana*. Beljak je dobil l. 1016. tržne pravice, vendar že s pravico sodstva, kovanja novcev in pobiranja colnine. Od XIV. stoletja dalje dobivajo naselbine, ki so štele že za trge, pravice in značaj mest. Loka kot predmestje freisinških posestev l. 1317., Brežice l. 1353., Gorica l. 1398., Novo mesto l. 1365., Celje, ki je dobilo l. 1323. tržne

pravice, l. 1451., Lož l. 1477., Krško istega leta, Višnja gora l. 1478. itd. Da bi pri nas dobile večje naselbine brez prejšnjega tržnega značaja mestne pravice (t. zv. nemškopravna institucija »*Gründung von wilder Wurzel*«), se glede naših krajev ne more trditi. Sovzroki, da so nastajala od XIV. stoletja iz tržnih naselbin mesta, so bili v prvi vrsti vojaškoobrambnega značaja (Turki). Vsekakor pa so mesta, ko so dobila vse to, kar je bilo za značaj mesta potrebno, svoje pravice vestno čuvala, dala jih zapisati in po vsakem novem deželnem knezu posebej potrditi.

Prebivalstvo v krajih, kjer je bil sedež deželnega kneza, je obstojalo tudi iz njegovih uradnikov in služabnikov, a tem pa je bilo treba trgovcev in obrtnikov. Če ni bilo dovolj domačih, so jih deželni knezi klicali iz nemških krajev.

Mesta so jemala mitnino. Kjer so bili semnji ali tržni dnevi zelo obiskovani, so si samostani kot tedajšnji veletrgovci z deželnimi produkti (n. pr. Jurklošter, Stična) napravili posebne lastne dvorce kot shrambe svojih pridelkov.

Za meščane so se šteli vsi tisti prebivalci, ki so položili meščansko prisego in bili podrejeni oblasti mestnega sodnika. Praviloma so bili meščani svobodni. Če so imeli svoje zemljišče, sploh ni moglo biti govora o odvisnosti od mestnega gospoda. Če pa so si pridobili v mestu ali njegovi okolici zemljiško posest od mestnega gospoda, s tem še niso stopili v osebno odvisnost od njega, ker je za to pridobitev veljalo posebno pravo zakupa po grajskem pravu *(Burgrecht, ius civile)*, ki se ni tikalo osebne svobode, ampak le gospodarske. K sloju meščanov niso spadali duhovniki in plemenitaši. Tisti prebivalci, ki so že bili osebni podložniki duhovnih ali plemiških gospodov, niso mogli postati meščani, takisto ne klienti-varovanci, ki so se prostovoljno podajali v mestno zavezništvo (patronát). K temu je

treba pripomniti, da so bili plemenitaši veliki nasprotniki prebegavanja podložnikov v mesta. Zahtevali in dobili so pomoči od vladarjev. V štajerskem deželnem ročinu iz l. 1237., ki ga je potrdil habsburški vojvoda Friderik, je bila izrečena ostra prepoved preselitve podložnikov v mesta *(ad civitates vel villas forenses)*. Rudolf I. pa je l. 1267. odredil tudi posebno prepoved sprejemanja podložnikov, a l. 1277. je zaukazal, da se morajo prebegleci brez vsakega ugovora z vsem, kar imajo, poslati nazaj tistemu gospodu, čegar so. Pravica sprejemati pobegle ljudi iz dežele je nastala šele pozneje; Ljubljana jo je dobila šele l. 1478. »*Stadtluft macht frei*« je bila samo podlaga pravice, da dobi prebeglec osebno prostost, pogoj za sprejem med svobodne meščane pa je bil, da je oseba bivala izvestno dobo v mestnem zraku.

V naših mestih (pa tudi trgih) so obstojale retraktne pravice za vse hišne posestnike med seboj, tako da se je dala vsaka odsvojitev hiše, mlina, mesarije, vinogradov, travnikov in njiv v obgradju preprečiti, če je drug meščan v roku enega leta ponudil kupno ceno in vstopil v pogodbo *(»oblatio realis i. e. ad manum debet habere pecuniam«)*.

Uprava mest je bila avtonomna, a vršila se je po zapisanih mestnih pravicah. Poznamo zapise mestnih prav za Kostanjevico, Gorico, Ptuj, Brežice, Slovenjgradec. Od dolenjskih mest so imela isto pravo s Kostanjevico skupno Novo mesto, Metlika, Črnomelj, Kočevje in Lož. Reka *(Flumen apud sct. Vitum)* je imela svoj statut v latinskem jeziku. (Opozarjamo na obširno studijo z naslovom »Starejša kranjska mesta in meščanstvo«, ki jo je napisal l. 1929. F r a n Z w i t t e r).

Načelnik mestne uprave je bil sprva povsod mestni sodnik, ob strani pa mu je stalo dvanajst mož, ki so tvorili »notranji svet«. Temu se je pridružil v poznejši dobi tupatam še zunanji svet z 12 ali 24 sve-

tovalci, ki so bili večinoma zastopniki obrtnega stanu. Mestnega sodnika so si meščani vsako leto sproti volili. Mestni sodnik, notranji svet z zapriseženim mestnim pisarjem so se imenovali »magistrat«. Da le-ta ne bi kršil meščanskih pravic, postavljen je bil vsako leto kolegij »*die Vierer der Gemain*« z *veto* - pravico (na primer v Brežicah). Šele od leta 1504. dalje stoji na čelu Ljubljane namestu sodnika — župan. Nekatera mesta so dobila tudi pravico držati kovnico, nekatera pravico krvnega sodstva *(iudicium sanguinis)*. Še druga posebna pravica, ki je pritikala mestu, je obstojala v tem, da so morali okoličani dovažati gradiva za vzdrževanje mestnega obzidja.

Tržišča v mestih obvladajo domačo trgovino do cela in vzdržujejo stike z inozemstvom. Ljubljanski trgovci so dobili l. 1376. pravico trgovati z vsem blagom razen s ptujskim vinom. Ptuj si je pač znal obvarovati svoje trgovske pravice, ki so mu zaščitile pridelek domačih vinogradov pred tujimi tekmeci. Kmet, plemič, duhovnik, žid ne sme trgovati s tistim blagom, ki je pridržano mestnim trgovcem. Denarno kupčijo izvršujejo pred vsemi Židje. V naših mestih so morali bivati v posebnih ulicah ali oddelkih mesta. Ker so bili dobri davkoplačevalci in so mnogokrat, radi ali neradi, pa vendar, priskočili deželnim knezom na pomoč s posojili, so dobili privilegij, da je sodil v sporih med samimi Židi poseben židovski sodnik, v sporih med Židi in kristjani pa poseben sodnik za Žide, ki pa ni bil židovske vere. Bogate židovske naselbine so bile koncem srednjega veka v Celju, Mariboru, Slovenjgradcu, Ptuju in Radgoni. Razen Židov so posredovali denarno kupčijo tudi še toskanski bankirji z zastavnimi bankami v Slovenjgradcu, Ljubljani in Kamniku. Prišli so tja za časa goriško-tirolskega grofa Majnharda koncem XIII. stoletja.

Razvoj obrti v slovenskih krajih je stal pod velikim vplivom germanskih vzgledov. Od konca XIV. stoletja dalje so nastajali c e h i *(Zünfte, Gilden, Innungen)* s prisilno izvajano dolžnostjo, da pripadajo k cehu vsi obrtniki iste vrste kot člani. V prejšnjih stoletjih so obstojale kot predhodnice le cerkvene bratovščine istovrstnih obrtnikov. Ker so klicali nemški plemiči v mesta obrtnike iz nemških krajev, kar smo že prej spredaj poudarili, je povsem verjetno, da je bila obrt v XIII. in XIV. stoletju pretežno nemška.

Za priznanje varstva, ki je dajalo mesto trgovini in obrtu, so morali trgovci in obrtniki plačevati »letino« kot davek za poslujoče sodišče.

Od obrtnikov, ki so bili v mestih naseljeni, moramo razločevati prebivalce na deželi, ki so izvrševali neko obrt s posebnim dovoljenjem zemljiškega gospoda. Izdelovali so leseno robo, sode, vrvi, bili so pa tudi mlinarji in krčmarji. Nekateri so plačevali davek od obrti v naturalijah, drugi, predvsem krčmarji pa v denarju. —

Na kraju izvajanj o meščanstvu naj dodamo naslednjo bilanco: Ustanova »mestnega gospoda« je bila s p r v a v rokah: ali deželnih knezov (n. pr. Habsburžanov v Novem mestu, Mariboru, Radgoni, Slovenski Bistrici), ali cerkve (n. pr. v Škofji Loki, Ptuju, Brežicah), ali velikih, vodilnih plemičev (Spannheimovcev v Ljubljani in Kostanjevici, Andechsov v Kamniku in Slovenjgradcu); toda sčasoma je prišla v roke samo deželnega kneza kot takšnega. Borba za politično moč, ki se je vršila med deželnim knezom in plemstvom, je našla v meščanih povsod in vedno podpornike deželnega kneza. Naša mesta so uživala zbog tega pri deželnem knezu pomoč zoper plemstvo; odtod zaščita pred tekmovanjem plemičev, duhovnikov, tujcev pri trgovskih poslih s posebnimi zapisanimi privilegiji. V začetku XV. s t o l e t j a

pridobe mesta celò izvesten vpliv pri sodelovanju stanovskih poslov v deželnih zadevah. Pa to je bil zametek postanka stanu, ki se je šele v dobi XVI. stoletja krepko nadalje razvijal, o čemur bo še pozneje govora. Meščani in obrtniki so s plemstvom tekmovali v pospeševanju germanizacije slovenskega ozemlja. Kar je ostalo na slovenskem ozemlju še pristno slovenskega življa, to je bil le še slovenski kmet.

5. Že za dobo pred madžarskimi navali smo dognali, da je ostalo največ slovenskega ljudstva v stanu svobodnjakov. To so bili svobodni kmetovalci, ki so imeli samostojna, pa manjša posestva kot plemiči. Od X. stol. dalje je dokazano, da se je vršila obdelava zemlje racionalno, namreč na način triletnega izmenjavanja kulture (kolobarjenje ali ometanje, gl. § 6., št. 5.); le o izmerjenju kmetij v tem času še ni sledov. V časih madžarskih navalov vse dotlej, da so bili potisnjeni v Podonavje, se bistveno ni ničesar izpremenilo na posestnem stanju slovenskega kmetovalca. Med svobodnjaki se odlikujejo še vedno kosezi. Naselbine, v katerih so strnjeno prebivali, se naravnost imenujejo kasezi, koseze itd. in imajo izvestne predpravice. Vendar so se vobče njihove vrste krčile. Omenili smo že koroške koseze; v Teharju pri Celju se navajajo kosezi v listinah prvič l. 1362., pa so gotovo že prej eksistirali. Prvotno pismo o njihovih predpravicah je zgorelo; na novo so bile potrjene 25. maja 1537. l. Živeli so v posebni občini na okroglo 100 posestvih. Volili so si svobodno svojega »žepa« *(Schöffe)* ali sodnika, župana, ki je s 4 starejšinami upravljal vso naselbino. Posebna dolžnost, ki so jo imeli, pa je bila, da so morali v vojnih časih braniti celjski grad.

Tudi Zagorje ob Savi je združevalo v visokem srednjem veku več kosezov, 175 po številu. Pa še drugod so se kosezi vzdržali, kar sledi že iz poudarjenih imen naselbin. Zgodovinar Josip Gruden ime-

nuje (Slov. župani) vobče slobodnjake tudi plemičarje, očividno pod vplivom nemškega termina »Edlinge«, kar pa po našem mnenju ne ustreza pravemu položaju teh ljudi. — Samo tam bi ustrezala njegova razlaga, kjer so graščine dajale svoja zemljišča podložnikom v najem kot viteške kmetije *(Hube)*. To je dokazano po listini iz l. 1498. za graščino Vreme na Notranjskem, ki je imela na svojem posestvu tudi koseze (Kelemina, Staroslovenske pravde). (Posebne vrste svobodnjakov so bili langobardski svobodni vojniki »harimani«; imenujejo se l. 1280. »*arimani seu edelingi*«; vendar ni najti nobene opore za to, da bi se bilo kosestvo razvilo iz langobardskih harimanov. L. 1232. [gl. M. Kos, Gradivo, št. 557.] pa se imenujejo harimani poleg plemenitašev, ki so živeli v Istriji.) Skupni znaki kosezov so bili osebna pravica nositi orožja, prosto razpolagati s posestvom in pa izvrševati nižje pravosodstvo nad prebivalci koseske naselbine. —

Potem, ko so bili madžarski navali odbiti, je pričela intenzivna notranja kolonizacija slovenskega ozemlja z naseljevanjem tujcev. Le-ta pa je prinesla največji in najznamenitejši plasti Slovencev, poljedelcem močan preobrat. Nemci so uveli že omenjeno novost obdelovanja zemlje s kolobarjenjem. V XI. in XII. stoletju je bilo še zemlje dovolj na razpolago. Vladarji so jo darovali kot alod ali podeljevali v fevd svojim ljudem, cerkvenim ali posvetnim velikašem, v izmeri »kraljevske kmetije *(Hube)*«, ki je znašala okroglo 50 hektarjev. V isti dobi, ko je pritisnil nemški kolonizatorični naval, se je pojavila posebna izmera, približno četrti del kraljevske kmetije, torej nekoliko preko 12 hektarov kot nova »slovenska kmetija«, ki so jo dobivali radi obdelovanja slovenski nesvobodni podložniki bavarskih plemenitnikov. Ta izmera ni bila slovenskega porekla, ampak samovoljno določena po nemških go-

spodarjih. Stare slovenske kmetije ostankov slovenskih plemičev in svobodnjakov se niso držale teh mer, novo ustanovljene podložniške kmetije so tu namenoma manjše določene. Stare bavarske plemiške kmetije so obsegale nekoliko nad 24, bavarske neplemiške kmetije pa nekoliko nad 15 hektarjev. Kmetije, ki so se podeljevale kmetom (bilo svobodnim, bilo nesvobodnim), niso bile podeljene po fevdskem pravu, torej tudi ne fevd, ampak kmetiški zajem*) *(Bauernlehen)*.

Novote v pogledu načina obdelovanja in obsega obdelavane površine so vodile do izvestnih izprememb v stanu poljedelcev. Plemenitniki so si ustvarjali — vsaj od XII. stoletja dalje — gospodarska središča za svoja posestva, primerne dvore. Prvi se že omenja »Duleniduor« v slovenskem jeziku v neki latinski listini cesarja Otona od 7. marca 970. l. s pridodanim nemškim prevodom *Niedernhof* (Fr. Kos, Gradivo, II., št. 436.). Iz dvorov so nastale v nemirnih časih naslednjih stoletij utrdbe, gradovi *(castellum, castrum)*. Neposredno pod dvor ali grad spada kulturni svet (vrtovi, zemljišča, njive, pašniki, hoste), ki ga obdeluje zemljiški gospod v lastnem obratu s svojimi pridvornimi hlapci. Ostalo svojo zemljo prepušča v obdelavo podložnikom, ki nimajo polne svobode, pač pa bavarsko ali slovensko kmetijo v zajmu, za kar plačujejo davščine in opravljajo tlako.

Tu smo prišli torej že do dvojne vrste socialnega značaja slovenskega kmetovalca. So svobodnjaki, ki se pa v gospodarskem oziru, kjer ne prebivajo skupaj v večjih naselkih, le slabo drže, in pa nesvobodnjaki.

---

* Pripomnimo, da si je gornjegrajski graščak, škof Tomaž Hren (Crönn, 1598.—1630. l.), napravljal zapiske o izrazih, ki jih je slišal od kmetov pri sklepanju pogodb. Iz njegove zbirke je prevzet izraz »zajem«, pa tudi še mnogi drugi, ki jih bomo uporabljali pozneje v prepričanju, da niso nastali v času omenjenega zapisa, ampak mnogo let prej.

Saj niti prvi niti drugi nimajo večjih kompleksov, ampak le slovensko, kvečjemu bavarsko kmetijo (glej zgoraj). Število svobodnjakov pa se stalno krči. Gospodarski namreč niso mogli tekmovati z bogatejšimi nemškimi zemljiškimi gospodi. Nemška vladavina jim je tudi nalagala huda bremena: vojno službo, davke in sodne pristojbine. Da se rešijo teh bremen, so se, če le mogoče, podajali pod zavetništvo ali varstvo bližnjega samostana, cerkvenega ali posvetnega gospoda — graščaka. Poklonili so mu v ta namen vse svoje zemljiško imetje v dar proti temu, da ga dobe zopet od njega nazaj v zajem, za kar so plačevali dogovorjeno letno vsoto v denarju. Glavno jim je bilo, da so postali deležni močne zaščite gospoda, ki so mu postali podložniki, obenem pa prosti bremen, ki so jih tlačila kot svobodnjake. Župan Stinko iz ptujske okolice, torej gotovo ugleden mož, se je podal leta 1272. z vsem svojim imetjem v varstvo nemške viteške komende pri Veliki Nedelji, kar kaže jasno, da takšna izpremememba stanu ni veljala za sramoto ali ponižanje. Posebno treba poudarjati vseobčo prikazen med Slovenci, da se prebivalci strnjenih selišč ali vasi niso podajali hkratu pod eno in isto zemljiško gosposko, ampak različni pod različne, kakor so pač prilike nanesle. To je početek znamenitega pojava, da je spadala navsezadnje v novem veku v eni vasi skoraj vsaka hiša pod drugega patrimonialnega gospoda, ki je bil včasih po več ur oddaljen od svojega podložnika. —

Od nesvobodnih ljudi slovenskega ljudstva, o katerih je bilo govora zgoraj pod št. 5, §a 5., so pač preostali potomci, a težko, da bi prišlo še v dobi XI. ali XII. ali še poznejšega stoletja do ostvarjanja novih suženjskih rodbin, zlasti ne, ker je krščanska vera to odločno zabranjevala. Vzporedno tem pojavom si moramo misliti, da se je tudi pravni položaj

sužnikov znatno omilil. Vsekakor o pravici *vitae ac necis* ni moglo biti več govora.

Nadaljnji razvoj sloja nesvobodnih ljudi pa ni bil enoten. V najslabšem pravnem in socialnem položaju se je nahajala pridvorna služinčad (dekle, hlapci; *Knechte, Schalken; homines proprii, servi*), ki jih je zemljiški gospod potreboval za domača opravila na dvoru ali med obgradjem. Bavarski zemljiški gospodje so jim gospodarili nalik nad stvarjo, jih smeli prodajati, odstranjevati, bremena zvišati in pod. Takemu nesvobodnjaku ni bilo dovoljeno skleniti zakon, če ni gospodar tega odobril. Če sta se poročila hlapec in dekla različnih gospodarjev, je ostal vsak soprog naprej last prejšnjega gospodarja, otroke iz tega zakona pa si delita oba gospodarja med seboj. Da je bil pravni položaj teh nesvobodnjakov še precej podoben strogemu suženjstvu, se ne da prerekati. Ipak ne smemo več za praktično življenje misliti na tako poljubno razpolaganje, kakor je to veljalo še za časa oberskih vojnih pohodov. Tak nesvoboden človek je imel glede svoje poslovne sposobnosti pač nekako pravni položaj dece. Zlasti je to veljalo za tiste nesvobodne kmetovalce, ki so služili cerkvam ali samostanom. Dobra opora za mnenje, da so imeli nesvobodni kmetovalci pravni položaj dece, se nam vidi v tem, da se nazivljajo še v sredini XIV. stoletja pri Srbih nesvobodni kmetovalci naravnost »otroci« (gl. Dušanov zakonik čl. 46., 67., 103. itd.). Izraz »seber« — »*rusticus socius*«, ki je bil znan pri Srbih in Hrvatih, od poslednjih tudi pri Kajkavcih, pa je pomenjal Slovencem vlastelinskega podložnika, ki ni bil »otrok«, še manj pa »rob«.

Prišlo pa je v é l i k o o s v o b o j e v a n j e r o b o v v XIII. stoletju. Kmetovalci ne ostanejo osebno nesvobodni, oni se povzdignejo do sloja gori omenjenih nesvobodnih podložnikov, ki imajo zemljo v zajmu. T. zv. robstvo se je vzdržalo le še ponekod

glede hišnih poslov, pa še tu je ginevalo. Istrska mejna grofica Zofija je podelila v blagor svoje duše l. 1207. svoji dekli svobodo (M. Kos, Gradivo, V., št. 126.).

Nekateri nesvobodni hlapci, ki niso bili pridvorniki, so obdelovali gospodarjevo zemljo na svojo pest, a so morali oddajati gospodarju izvesten del pridelkov. Ti so dobili pravni položaj naseljenikov, »majerjev«, »kolonov«. Nahajali so se zlasti na slovenskem ozemlju ob morju.

Obdelovalci zemlje zemljiškega gospoda, ki so imeli v smislu germanskega prava pravni položaj »litov« *(Barschalken)*, t. j. ljudi, ki so uživali osebno svobodo, pa so bili vendar na zemljo priklenjeni *(glebae adscripti)*, so tupatam gotovo tudi na slovenskem ozemlju eksistirali. V loškem urbarju, torej v območju čisto germanskopravno orientiranih freisinških škofov, se nahaja še leta 1291. slovenski izraz »praznik« (*praecznick*; po Lud. Hauptmannu), v rodbinskih priimkih pa živi to ime še dandanes. Nemški izraz za »praznika« je bil »*Bar-schalk*«: Prvi del besede »*Bar*« je germanskega porekla in pomeni »donos, najemščina«; isti koren se nahaja tudi v znani besedi »*ur-bar*«. Drugi del »*Schalk*« pomeni v nemščini hlapca. *Barschalk* je bil torej hlapec, ki je plačeval zemljiške dajatve ali davščine, a je bil prost tlake. Po slovensko so se zvali *Barschalki* »prazniki«; saj so bili hlapci, ki so pa bili hlapčevskega in tlačanskega dela »prazni«, kakor se imenuje dan, na kateri se ne opravljajo hlapčevska dela »praznik«. Domnevamo, da so ti prazniki, ki so obdelovali svoja zemljišča brez dolžnosti tlake, v poznejši dobi postali, nalik posestnikom: *Frohnhöfe* v Nemčiji, slovenski »majerji«, a njihov dom se je zval marof *(Maierhof)*, pristno slovensko »pristava«. Grad in pristava sta morala biti gospodarski nerazdružni insti-

tuciji. Še v najnovejšem času se reče »to je grad in pristava« v pomenu »to je vse« (Pleteršnik).

Na kraju izvajanj o sloju slovenskih kmetovalcev naj vpletemo še nekoliko terminoloških opomb. V slovenski književnosti se uporabljajo izrazi »podložniki« poleg »tlačanov«, »nevoljniki« poleg »rojenjakov«. Te izraze je treba opredeliti tako-le: O podložnikih se dá govoriti pri tistih osebno ne polno svobodnih ljudeh, ki so bili stvarno v gospodarski odvisnosti od zemljiškega zemljišča. Tlačan je splošni izraz za vsakega hasnovalca zemljišča, ki mora iti na tlako; vendar je ta izraz tvorba novejšega časa in samoposebi razumljivo uporaben le glede podložnikov. Nevoljnik je izraz, ki ga slovensko ljudstvo ni poznalo; Pleteršnikov Slovar ga še ne navaja. V našo književnost se je vrinil šele iz maloruščine in označuje to, kar pojmuje Nemec pod pojmom »*der Leibeigene*«. Je torej sinonimni izraz za podložnike in tlačane, vsled svoje točnosti pa zelo priporočljiv zlasti za srednjeveške podložnike dotlej, ko se njihov pravni položaj ni mnogo razlikoval od suženjstva.*) Rojenjak je izraz, ki znači nemškega »*Erbhold*«-*a*, a ga je uporabljala uradna slovenščina še v drugi polovici XVIII. stoletja in pomeni podložnika, ki je imel posestvo v kmetiškem zajmu, a je bil glede pravosodstva, ženitnih in selitvenih zadev odvisen od zemljiškega gospoda. Adekvaten pojem za hasnovalce vinogorskih zemljišč s položajem rojenjakov so bili sogorniki *(Berghold)*. Za kolone in majerje pa pristnega izraza v slovenščini ni bilo.

6. Vsa doslejšnja izvajanja o izpremembah položaja slovenskega kmetovalca so veljala za prvi dve in deloma še tretje stoletje po zavrnitvi Madžarov v Po-

---

* Dragotin Lončar se poslužuje za »Leibeigenschaft« v najnovejšem času izraza »nesvojnost«, ki ga moramo odklanjati. Ni naroden, ampak skovanka, ki bi se vrh tega pri deci ali preklicanih osebah sploh ne smel uporabljati.

donavje; točneje se doba ne da označiti, ker se pojavi prelivajo drug v drugega le polagoma in nerazločno. Videli smo, da so svobodnjaki postajali odvisni od višje gospode, nesvobodni ljudje pa so izgubili značaj suženjstva, oni si položaj izboljšujejo. Ta splošna poteza pa dobiva še veliko bolj izrazito lice v dobi od nekako zadnje tretjine XIII. stoletja, ko se je pričela širiti t. zv. notranja kolonizacija med samim slovenskim prebivalstvom.

Plodovite zemlje v ravnini je že bilo malo. Deloma so se Slovenci pomnoževali naravnim potom, deloma je nemška kolonizacija zasedla tako zemljo. Dotlej samo začasno obljudene kmetije na hribih in planinskem svetu postajajo že zaselki, stalne naselbine. V listinah in urbarjih XIII. in XIV. stoletja se že pojavljajo imena naselkov z označbo »Novine«, »Novaki«, »Rovte« in pod. Poleg Spodnje ali Dolenje vasi nastane Zgornja, Gorenja vas. Kraji se cepijo v »stare« in »nove«. Za gospodarske razmere XI. in XII. stoletja tako važni dvori, iz katerih so pridvorni hlapci obdelovali gospodovo posest, izginjajo. Zemljiški gospod hoče imeti večje koristi od svoje posesti, ta pa se mu obeta ob manjšem trudu, ako oddaja svojo plodno zemljo v manjših edinicah v zakup. Tudi kmet sam je pri zakupniškem sistemu prisiljen zemljo intenzivneje izkoriščevati. Ko pridvornega gospodarstva ni več ali pa je zelo omejeno, se opušča osebna tlaka, plačuje se le neka dajatev v denarju ali v naravi kot nadomestilo tlake. To je bila rabotnina, *»relutum für Frohndienste«*. Zakupni pogoji postajajo v gospodarskem pogledu za prejšnjo služinčad, sedajšnje zakupnike udobnejši, pa tudi njihov socialni položaj se dviga. Če je bil zakupnik osebno še nesvoboden ali samo polsvoboden — postane skoraj enak tistemu tipu, ki je nastal za svobodne kmetovalce, ki so se s svojimi družinskimi člani vred prostovoljno podvrgli zemljiškim velikašem. Kmetije,

ki gredo v zakup, se že ne razločujejo več v slovenske in bavarske kmetije. Kmetije so bile po izmeri majhne, razmerje med zemljiškimi gospodi in zakupniki je obligatornopravne narave. Zemljiški gospod je imel spočetka pravico zakupnika vsak čas odpraviti od kmetije *(abstiften)*, pa le-to podeliti tretji osebi v zakup. Taka kmetija se je imenovala *Freistift*. Seveda pa tega ni storil brez tehtnega vzroka, saj je dobival od zakupljene zemlje izpogojene dajatve in davščine. Sčasoma in zvečinoma dobivajo kmetovalci kmetije v zakup za vse svoje življenje; šele po smrti zakupnika naj pripade zemlja zemljiškemu gospodu nazaj. Še v daljnjem razvoju je prišlo naravnost do podedljivosti v zakup podeljene kmetije, ponajveč po zahtevi tistih tujih naseljencev, ki bi se sicer ne bili hoteli naseliti stalno v novem kraju. Njihovemu vzgledu so sledili seveda tudi domači zakupniki. Od konca XIII. stoletja postane d e d n i z a k u p pravilo, p r o s t o z a k u p n a z e m l j i š č a *(Mietgrund, Freistift)* so le izjeme. Po bavarskem pravu (Schwerin) sta se razvila dva tipa dednega zakupa: zakup p o g r a j s k e m p r a v u in pa zakup s p r a v i c o p o l j u b n e p r o d a j e. V prvem primeru je smel zakupnik kmetijo izročiti drugemu, toda če je bilo gospodarstvo slabo, je mogel zemljiški gospod pod izvestnimi pogoji odstraniti novega zakupnika. (Prvič je omenjena podelitev »nach Burgrecht« v Kranjskem deželnem ročinu iz l. 1398.) V drugem primeru je smel dedni zakupnik proti plačilu vnaprej določene pristojbine poljubno drugemu prodati. Dasi je imelo bavarsko pravo velikega vpliva na naše zemljiške razmere, vendar na slovenskem ozemlju (razen morda v hribovitih krajih Koroške in Štajerske) do tako svobodnega pokreta zakupnih zemljišč ni prišlo. V poznem srednjem veku velja gospodarski sistem obdelovanja v kmetiškem zajmu za pravilo. Zemljiški gospod si prisvaja vedno *dominium directum*, a has-

novalec kmetiškega zajma ima *dominium utile*. To je bil zametek patrimonialne oblasti zemljiškega gospoda nad podložnikom, ki mu služi stvarno, pa mu je tudi osebno že podvržen glede izvestnih pravnih poslov.*

Stiki med zemljiško gospodo, ki se je v tej dobi že mnogokrat dala zastopati po svojih uradnikih, in podložniki — hasnovalci zemlje so se vzdrževali na ta način, da so skupno meje graščinske zemlje vsako leto na posebno določen dan obhodili ali objahali (»pojezda«). Pri tej priliki so plačevali kmetovalci tudi svoje davke in polagali poklone, ki so bili sprva prostovoljni prispevki za kuhinjo gospoda, pa so sčasoma postali redna davščina.

Orisani generalni tip podložništva slovenskega kmeta v poznem srednjem veku ni bil še nikjer zakonito urejen, niti ni postal enotno-homogena pravna institucija. Vse se je ravnalo po krajevnih tradicijah. O stalnosti izmere kmetije ni več govora. Kmetija *(Hube, mansus, predium)* je v tej dobi že lahko cela, polovična ali še manjša. Hasnovalci v zajmu se nahajajočih zemljišč plačujejo z ozirom na velikost kmetije primeren zemljiški davek, razen tega pa še posebne davščine. Cerkvena zemljišča dajejo »odvetščino«. Za uporabo paše svinj v hrastovih gozdih se daje poseben davek: »žirovina« *(glandiaticum)*. Za opremo planšarice se izvrši »poklon« (2 govedi ali ovci; Urbar freisinške škofije, 1291.—1318.). Kdor dobi lovsko pravico, plača »lovščino«. Obdelovalci vinogradov morajo odrajtovati »gorščino«, pa imajo še druge dolžnosti. Pri menjavi hasnovanega zemljišča med živimi se plača »primščina« *(laudemium)*, če pa gre za nasledovanje dediča, »mrtva-

---

* Izraza »hasnovalec« se poslužujemo namenoma, dasi je beseda madžarskega izvora, ker potrebujemo in rabimo izraz »uživalec« za *usufructuar* = *Nutzniesser*, preživitkar pa nam je »*Ausgedingler*«. Izraz »koristnik« pojmovno ne bi ustrezal.

ščina« (tudi »umrlina«, »*mortuarium*«). Cerkvi gre, četudi ni zemljiški gospod, »desetina« *(decimae)*. Vendar je mogel tudi posvetni zemljiški gospod dobiti pravico pobirati desetino od cerkve v fevd, pa jo je potem on jemal. Mnogokrat je šla desetina v posebne desetinske dvorce (žito, vino, sir, med, lan, perutnina, kože, živi prešiči, ovce in pod.)

O s e b n a t l a k a (takorekoč suženjska) je bila v XIII. stoletju večinoma že odpravljena. Podložnik je pošiljal namestnika ali namestnike, ki so opravljali izvestne dni izvestna dela, ali pa si je izgovoril, da plača namestu tega rabotnino. Da se je tudi med Slovenci opraščalo od tlake vobče, dokazuje kajkavski izraz »zveščenje«, kar pomeni osvobojenje kmeta od vsake tlake.

Poleg vseh davkov in dajatev, ki jih je podložnik plačeval zemljiškemu gospodu, je morala vsaka cela kmetija od l. 1230. dalje plačevati državni blagajni po 60 denarjev davka za državne potrebe, zlasti za vojsko.

Pregled o vseh davkih in davščinah je postal nujno potreben. Zapisi o njih so se imenovali u r b a r j i. Prve početke urbarjev na Slovenskem so zasledili že v XII. stoletju, sistematično urejeni urbarji pa so znani šele od XIII. stoletja dalje. To so bile velike knjige ali folijanti, v katerih so bili zapisani po vrsti vsi zemljiški hasnovalci iz vsakega sela enega gospoda z navedbo velikosti in naziva zemljišča in pa višine dolžnih dajatev. Mnogokrat so v urbarju sproti zaznamovali tudi opravljena plačila.

Dasi so bili hasnovalci gosposkinih zemljišč vobče p o d l o ž n i k i, vendar niso bili vsi p o d l o ž n i k i pravno enaki. Ugotovili smo že, da se je podložništvo razvijalo po krajevnih tradicijah. Neke pojave iz tega poglavja pa moramo še posebej razložiti.

a) Čisto posebno stališče zavzemajo prav gotovo v dobi XIII. in XIV. stoletja p o k r a j i n e z v i n-

skimi goricami. Tu gre za zemljišča, od katerih se pridobiva vino in sadje, ki se drugod ne more pridelati, ker ni za to naravnih pogojev. Želja po plemenitem vinogradskem pridelku se je vzbujala tudi pri takšnih, čeprav imovitih ljudeh, ki niso imeli vinogradov. Tej želji se je dalo ustreči, čim je zemljiški lastnik, gospod vinogorskega zemljišča, izročil interesentu vinograd z delom hoste, kjer se pridobiva nastelj za gnoj, kolje za trte in pod., v hasnovanje. Tu se je pa izcimilo trdno pravilo, da se glede osebne svobode takšnega »*extraneus*«-a, ki je bil lahko duhovnik, plemič, meščan, svobodnjak, nič ne izpremeni. Le-ta postane samo glede vinogradskega zemljišča neke vrste podložnik, namreč tako, da mora izpolnjevati dolžnosti, ki zadevajo tudi ostale *a priori* osebno odvisne vinogradnike, drugega pa nič. Ti vinogradniki so pripadniki svojega stanu, osebno čisto neodvisni, le stvarno podložni svojemu gorskemu gospodu. Praviloma niti niso bivali stalno na vinski gorici. V nemškem jeziku so se zvali »*Berggenossen*«, slovenski »mejaši«. O dokazih za eksistenco takšnega posebnega tipa svobodnih vinogradnikov bo še pozneje govora. Morali pa smo mejaše omeniti, kakor smo zgoraj že navedli sogornike, ker so oboji eksistirali nedvomno že dolgo dobo pred nemško reformacijo (1517. l.).

b) Samovoljno izpreminjevanje stanovskega položaja pri najnižjih ljudskih slojih ni bilo v korist zemljiškim gospodom, zlasti ne tistim, ki niso mogli pobeglih podložnikov nadomestiti z drugimi. Bremena pa so bila od XIII. stoletja dalje tako velika, da je bilo prebegavanje podložnikov od zemlje vseobčno in da se je zatorej občutilo kot velika nevarnost za zemljiško gospodo, zlasti za najimovitejše in veljavnejše plemenitnike. Ti so zahtevali od vladarja, da zajezi z vladarskimi naredbami odtok podložnikov (v prvi vrsti rojenjakov) v mesta in trge (gl. § 8.,

št. 4.). Dejanske prilike pa so se čim dalje tim huje poslabševale. Dotok v mesta in trge se je zbog omenjenih vladnih ukrepov sicer zmanjšal, ali željâ prizadetih podložnikov po izpremembi svojega pretežkega socialnega položaja v znosnejši položaj najostrejši ukrepi niso mogli utešiti: Odtok se je od mest in trgov usmeril v drugo vrsto novega življenjskega načina. Podložniki so se zatekali v vinogorske hrame ali zidanice, kjer so s svojo rodbino vred dobili zatočišče, ki jim ni nalagalo splošnih bremen, pač pa pomagalo, da so kot delavci vinogradniških imetnikov, bilo mejašev, bilo sogornikov, preživljali sebe in svojce. Da je bil dotok te vrste splošen pojav, spričuje jasno ročin, ki ga je izdal Friderik III. l. 1445. V njem najprej določa, da sme vsak gospod svojega podložnika, ki je pobegnil v mesto ali trg, zahtevati od sodnika v mestu ali trgu še dve leti po pobegu nazaj. Dalje pa še odreja pod naslovom: »*Das die pauern ir zimmer in perkrechten abthun*«, da naj vsi kmetje, ki bivajo v sobah v hramu ali v prostoru za prešanje, le-te zapusté in se vrnejo v svoja sela ali na grajska zemljišča in da naj tam ostanejo. Če ne bi ubogali, zadene jih prisilna odprava na staro bivališče, denarna kazen ali celò izguba vse zemlje.

Kako se je usoda teh prebežnikov, ki so se zvali »v s o b e n j k i«, pozneje razvijala, o tem bo pobližje govora v § 16., št. 3., c); ta vprašanja spadajo v dobo po nemški reformaciji. Tu smo hoteli prikazati le razvojno črto kmetiškega, čisto slovenskega prebivalstva, ki je še koncem XV. stoletja vodila izpod pravilne socialne in gospodarske uravnovesenosti navzdol do agrarnega proletarijata (vsobenjkov), gospodarskih nemaničev, ki so po svojem življenju pomenjali zvečine nekakšno nevarnost za ljudsko moralo.

c) Ni pa bilo vedno lahko pobegniti v mesto ali trg ali na vinsko gorico. Prebivalstvo se je množilo; stare kmetije so se delile. Obubožanje zastran turških

napadov, velikih elementarnih nezgod, zlasti pa tudi zbog davčnih bremen je raslo. Namesto gospodarjev na kmetiji, ki je mogla rediti celo rodbine, nastajajo ko se je preseljevanje v vinograde samo po sebi nehalo, k o č a r j i (kajžarji), ki imajo le malo kočo z vrtom ali njivico, pa se preživljajo s tem, da hodijo na dnino ali pa se ukvarjajo s kakšno domačo obrtjo, odnosno da so zaposleni pri obrtnikih. Vzporedno pojavu kočarjev, ki si grade kočo zvečine na tujem svetu (cerkvenem, zasebnem, vaškem), se opaža v XV. stoletju že proletarski sloj delavcev pri rudarskih podjetjih, fužinah ali pa drvarjev pri večji izrabi gozdov.

7. Na kraju tega poglavja naj sledi bilanca o razvoju slojev podložnih kmetovalcev v dobi od madžarskih navalov (od 894. l. dalje) do začetka reformacije (l. 1517.). Njihov položaj se je znatno poboljšal, ko so se sami podvrgli zemljiškim gospodom, vendar ni ostal na pridobljeni višini. V dobi velikih kriz sredi XV. stoletja, ki so jih povzročile vojne med Habsburžani in Celjskimi grofi, turški navali, priseljevanje ljudi, ki so pobegnili pred Turki, slabo duhovništvo, nesocialno plemstvo, silna devalvacija denarja (na eno petnajstinko prvotne nabavne moči), težki izredni davki, ki jih je nalagala država stanovom, a so jih ti prevaljevali na kmetovalce — vse to je potisnilo kmetovalca že posebi do silno težkega socialnega in gospodarskega stanja. Ko pa je omenjeno razvrednotenje denarja dajalo pobude zemljiškim gospodom, da so zahtevali več kot je bilo zapisano v »urbarju«, dalje da so strogo pazili na izvrševanje nadomestne tlake in oddajanje davščin v naravi na najtežji način (na primer pri mrtvaščini je moral iti »najboljši rep« iz pokojnikovega hleva zemljiškemu gospodu); — tedaj se je polastil kmetiškega prebivalstva obup, iz katerega zveni že grozeči klic po »s t a r i p r a v d i«, t. j. po zahtevi, da se izvršujejo pravice zemljiških gospodov samo po zapisih v urbarjih, a vsako prekoračenje

naj se zabrani, če ni druga če mogoče, z oboroženo silo.

Že koncem XV. stoletja so se pojavljali iz teh obupov upori, ki so pa bili še lokalnega značaja in kmalu strti. Prvi večji kmetiški upor na Slovenskem se je sprožil l. 1478. v Ziljski dolini na Koroškem. Nastale so zveze ali »punti«, na katerih so se kmetovalci pripravljali na borbo z zemljiško gospodo. Ali že prvi upor je nehal za kmetovalce nesrečno. Turki, ki so baš prihrumeli na Koroško, so ga zajeli, ostanek puntarjev je bil od gospode kaznovan. L. 1490. je bil upor v okolici Škofje Loke, l. 1495. na gornjegrajski graščini.

Vsekakor je nasilno potlačenje lokalnih kmetiških uporov dražilo k še hujšemu nezadovoljstvu. Tako se je pripravljalo dejansko stanje, čigar posledice so bili veliki, vsesplošni upori ob pričetku nemške reformacije. Prvi veliki upor pade še v l. 1515., dve leti pred omenjeno reformacijo, drugi, še večji, so mu pozneje sledili. O njih bo govora nižje spodaj.

Edina svetla točka v vsej bilanci razvoja kmetiškega prebivalstva na slovenskem ozemlju je: ostalo je docela slovensko, ne po nacionalizmu, pač pa po svojem jeziku, socialnem življenju in, kakor bomo še videli, po svojem pravnem prepričanju in le-temu ustrezajočih pravnih ustanovah.

§ 9.

ZAKONODAJA IN OSTALI PRAVNI VIRI

1. Pod pojmom zakonodaje tukaj ne moremo razumevati samo na določen način sklenjeno in izjavljeno emanacijo državne reprezentance glede norm, ki naj bodo obvezne za vse ali za izvesten del prebivalcev državnega ozemlja. To zakonodavstvo bi pome-

njalo zakonodajo v ožjem smislu, a mi se moramo oziati na zakonodavstvo v širšem smislu, t. j, na postanek za vse prebivalce v državi ali deželi obveznih norm, pa naj se pojavijo na kakršenkoli način.

V tem pogledu smo za najstarejšo dobo ugotovili, da slovensko ljudstvo ni živelo po zakonih, ampak po svojih pravnih običajih. Dejstvo, da so si Slovenci ohranili prosto volitev knezov tudi še po zavladanju Bavarcev, ne kaže, da bi bili le-ti uveljavljali katerekoli določbe, zapisane v *leges Bawariorum* ali *Capitulorum ad legem Bawariorum*. Prve so nastale kot *pactum* med kraljem in ljudstvom v času med l. 739. do 752., druge so bili dodatek k prvim iz l. 813. Nemogoče je zamisliti, da bi priznali tisti Slovenci, ki so si volili sami kneza v narodnem zboru, kakšen zakon, sprejet po tujem narodu, za svojega. Tudi *Capitularia mundana et ecclesiastica* karolingov, ki pri izdaji le-teh niso več vprašali po pristanku naroda, ampak le po pristanku svojih velikašev na dvoru, niso mogla prodreti med prebivalce slovenskega ozemlja. Saj ostane še odprto vprašanje, ali so se bavarski knezi sami držali takšnih odredb, če niso bile naravnost na nje naslovljene. Lep primer za to lahko navedemo glede kapitularjev Karla Velikega iz l. 809. in 813., ki so zabranjevali oderuško nakupovanje »letine na zeleni veji«, saj o teh predpisih na slovenskem ozemlju prav gotovo nikjer ni bilo spomina! Zakonodaja nemške države je šla svojo pot, zakonodaja za slovensko ozemlje pa svojo.

2. Po germanskem pravu je bil k r a l j pri svojih vladarskih činih vezan na z a k o n e. Tu so bili mišljeni tisti zakoni, ki so jih sklepali kralj in velikaši, ko so se zbirali že v frankovski dobi o priliki sestankov narodne vojske. Za pregled vojske je bil tak sestanek odrejen vsako leto spomladi *(campus Martius, Madius)*, k njemu so prihajali vsi velikaši in visoki uradniki. Poleg teh spomladanskih sestankov pa so se isti

velikaši in uradniki zbirali tudi v jeseni pri kralju radi posvetovanja. Ti sestanki so bili zametek državnega zbora *(Reichstag)*. Ohranili so se namreč tudi še poslej, ko ni bilo niti potrebe več, da se sestaja in pregleduje vsa vojska, niti ni bilo več takšne možnosti, ker je država postala preobširna. Na te prvotno jesenske posvete so klicali za primer potrebe poleg državnih velikašev, cerkvenih in posvetnih knezov, tudi še grofe in plemenitnike nižjega reda. Zastopniki državnih in škofijskih mest so prihajali na te sestanke šele koncem XIII. stoletja. Predmet posvetovanja so bila vedno vprašanja o državnih davkih, vojni, razdelitvi države v kneževine; prišla so pa razen teh na red tudi vprašanja o dogovorih s papežem, podelitvi fevdov, posebnih privilegijev in pod. V takšnih zadevah se je dala prilika državnim velikašem, ki niso prisostvovali pri sestanku državnega zbora, da so izrazili svoje mnenje pismeno. Poslalo se jim je pismo z vprašanjem o privolitvi *(Willebrief)*. Krajem XIII. stoletja pa pride do okrajšanja postopanja, tako da so se samo še v o l i l n i k n e z i morali vprašati za pristanek, čim neka zadeva ni prišla pred državni zbor velikašev. —

Najvažnejša naloga državne zakonodaje v Nemški državi v dobi po madžarskih navalih je bila skrb za d e ž e l n i m i r *(Landfrieden)*. Osredotočena je bila v borbi zoper p r a v i c o s a m o v o l j n e g a b o j n e g a n a p a d a n j a *(Fehderecht)*. V prvi vrsti se moramo zbog tega pojava pomuditi pri zakonodaji Nemške države. Na ta način bomo lahko ugotovili v tem pogledu razmerje med njo in pokrajinami, ki so bile obljudene s Slovenci.

Prvi državni zbor, ki je razglasil splošni deželni mir, je bil izdan l. 1103. od Henrika IV. Sledili so mu še zelo obširni zakoni enakega značaja. Friderik II. je razglasil l. 1235. mogunški zakon o deželnem miru, ki je znamenit v tem pogledu, da se poslužuje prvič

tudi nemščine. (Srbi so imeli že 16 let prej »krmčijo« napisano v narodnem jeziku.) Mogunški zakon pa je vseboval še druge splošne predpise neglede na deželni mir in je prišel sčasoma do velikanskega ugleda. Okrog l. 1400. ga je glosiral Nikolaj Wurm. Prišel je naposled zakon o »večnem miru« (1495. l.).

Nastane vprašanje: Ali je prišlo na ozemlju s slovenskim prebivalstvom do izraza in upoštevanja tisto pravo, ki je bilo ustanovljeno v navedenih državnih zakonih? Pri reševanju tega vprašanja se moramo ozirati na dejstvo, da so tudi samostojne deželne oblasti imele svoje sestanke velikašev in da so se morale tudi one brigati za mir v deželi. Za kranjsko krajišno grofijo se poroča, da so odredili sestanke svojih velikašev v Ljubljani in v Kranju krajišnik Poppo (947. l.), Udalrik (1062. l.), Bertold (1173. l.). Na Štajerskem so bili enaki sestanki, kakor se čita v ohranjenih listinah, l. 1173., 1174. V Savinjski dolini je vodil te zbore deželni gospod Koroški, drugod deželski sodnik; vršili so se pa večkrat v Mariboru. Leta 1196. (8. marca) je bil sklican »dvorni zbor« v Gradcu; navzoč je bil med drugimi plemeniti gospod iz Konjic *(Gumvitz)*. Leta 1281. je zbral Otokar v Mariboru štajerske velikaše; med njimi je bil »gospod Mogoj iz Hostnika *(Gösting)* pri Gradcu, dalje Negoj iz Jeznice, pa še drugi s čisto slovenskimi imeni. — Ti podatki seveda sami zase še ne zadostujejo, da bi smeli na njihovi podlagi napravljati splošne zaključke o stalnih in obveznih sestankih. Toda v zvezi z dejstvom, da je šlo za kopijo državnega zbora in da se je brez dvojbe javljala potreba po stikih med deželnim knezom in njegovimi velikaši na obeh straneh, moramo smatrati za pravilno, da so se vzporedno državnemu zboru izcimile tudi stalne oblike takšnih sestankov, ki so rodili deželne zakone. (Prim. izvajanja pod § 8., št. 3., o podvigu plemenitnikov.) Da so na takšnih sestankih upoštevali tudi državno zakono-

dajo, ni treba še poudarjati. Na drugi strani pa ni dvoma, da je bilo potrebno tudi za slovenske pokrajine, da se zajezi in zatre roparsko viteštvo. Razvaline gradov, skritih v soteskah ali stisnjenih pod strmo skalo ob rekah, pričajo jasno, kje je bilo roparsko viteštvo posebno razvito. Zakonodaja v posameznih pokrajinah glede vzdrževanja reda in mira v deželi, pa tudi glede drugih zadev je bila vobče celò živahnejša kot državna. Deželni mirovni zakoni so se sklepali le za izvestno dobo let; prizadeti so morali priseči, da jih hočejo izpolnjevati.

Na kraju teh izvajanj naj še omenimo važen državni zakon, ki je izšel še v dobi, o kateri razpravljamo, namreč državni notarski red Maksimiljana I. z dne 8. oktobra 1512. Uvedel je institut notarijata. Po njem so imeli notarji veliko večji delokrog, kakor po poznejši zakonodaji Jožefa II. (O pomenu notarskega reda za razvoj zasebnega prava med Slovenci bo še govora v § 22., št. 1.) Slednjič treba še navesti kot deželni zakon iz naše dobe ljubljansko »*Malefizordnung*« Maksimiljana I., izdano 20. avgusta 1514. O njej bomo razpravljali v drugi zvezi.

Drugi vir pravic so bili p r i v i l e g i j i, ki so jih dajali kralji svojim velikašem. Tudi privilegiji so se podeljevali v obliki zakona, torej od kralja s pristankom velikašev. Kako se je na podlagi teh privilegijev, pričenši od podeljevanj imunitetnih pravic pa do izdaje »ročinov«, razkrajala Nemška država na formalno še podložne, materialno pa že zelo samostojne deželne oblasti, takorekoč »državice v državi«, o tem smo že razpravljali zgoraj (§ 8., št. 2.).

Med najvažnejše uzakonitve privilegijskega značaja je treba šteti *Confoederatio cum pricipibus ecclesiasticis* iz 1220. l. in *Constitutio in favorem principum* iz 1232. l., ki sta obe posegali tudi v razvoj javnega prava v slovenskih deželah, dočim »zlata bula« *(bulla aurea)* Karla IV. iz 1356. l. za naše kraje ni

imela neposrednjega pomena. Kot stanovski privilegiji pridejo v poštev ročini, ki se pojavljajo v dobi po medvladju. Pisma Rudolfa I. iz l. 1276., 1277. so postala osnova ročinov za Štajersko in Koroško. Reformacija štajerskega ročina je postala akutna potreba 6. novembra 1445., ko je šlo za rešitev spora med stanom plemenitnikov ter mesti in trgi. Znana je potrditev ročina za Koroško iz l. 1494., ki je odobrila pravice deželnih sodišč in »deželno pravdo«. Istega leta je prišlo tudi za Kranjsko do potrditve že v letu 1465. ustanovljenih pravic vitezov in oprod v Slovenski krajini in kranjskem delu Istre.

3. Še tretjo obliko nastajanja prava poznamo poleg zakonov in privilegijev, obliko, ki posega tudi v resnično slovensko pravo, t. j pravo samo slovensko govorečih pripadnikov nižjih slojev. V mestih so se razvijala na podlagi drugačnih gospodarskih socialnih razmer tudi drugačna pravna pravila, to se pravi, takšna, ki niso soglašala s pravili, ki so veljala za podeželsko prebivalstvo izven mest, dasi je živelo v naselbinah, ki so pozneje postala mesta, prvotno mnogo kmetovalcev. Osnova posebnih pravic je bila *ius fori*, tržno pravo. Njegov obseg se je širil, vsebina zapisovala. Tržne privilegije je dajal kralj ali mestni gospod skraja le ustno, pozneje zapisane. Oni pa vsebujejo vedno tudi izvestno organizacijo v pogledu uprave. Pravo enega mesta je moglo preiti na drugo mesto. Prvo mesto je bilo materinsko, drugo hčersko mesto. Zveza med obema je obstojala v tem, da se je hčersko mesto obračalo po nasvete v pravnih stvareh na materinsko. Mesta so si zaznamovala v posebnih zbirkah svoje privilegije, pa tudi posebne določbe iz običajnega prava, imenitnejše sodbe in pravna napotila (gl. spodaj št. 5.). Tako so nastajale mestne privilegijske knjige *(Stadtbücher)*, v katere so sprva devali, pozneje zapisovali pogodbe glede nepremičnin in zapuščinskih zadev. Tu je treba

že poudariti, da so mestne knjige ena izmed korenik, iz katerih je pognala in nastala (češka deželna deska je druga, še mogočnejša korenika) moderna institucija zemljiške knjige, ki ne samo posvedočuje, ampak tudi ostvarja stvarne pravice na nepremičninah.

Vse to, kar smo doslej izvajali, velja v glavnem tudi za slovenske kraje in mesta. Eno ali drugo potezo je gotovo sprejelo tudi meščanstvo v naših krajih. Najpomembnejša od privilegijskih knjig je ljubljanska, ki jo je v posebni studiji obdelal Fran Komatar. Temu, kar smo že navedli glede mestnih prav, naj še dodamo: Prav posebno se je čutila in razvila potreba zapisati veljavno mestno pravo na obali Jadranskega morja, kjer je bil promet že radi tujcev večji. Če se oziramo pri tem vsaj na mesta v Slovenski krajini *(Windische Mark)*, vidimo, da nastajajo tam v poznem srednjem veku znameniti zapisi statutov za Kastav (1400. ali 1490.), Veprinac (1507.), Moščenice, Reko (Sv. Vid pri Reki). Ti statuti so nastali z zapisom starih pravnih običajev, toda tudi z odobritvijo mestnega gospoda, segajo pa le deloma še v dobo, o kateri razpravljamo.

4. V tej zvezi moramo še omeniti srednjeveško institucijo »pravnih napotil«, kakor slovenimo (že deset let) nemški originalni izraz »*Weistümer*«.*) Kjer ni stalnih, jasnih zakonitih predpisov, nastajajo dvomi, ki motijo pravosodstvo. Višje sodišče po stopnji stanov, katerim sodi, pa tudi mestna sodišča s starejšim materinskim pravom, dajejo na-

---

Naš izraz »pravno napotilo« je hotel nadomestiti Fr. Goršič s »pravorek« ali »navod«, Jak. Kelemina pa s »pravno premo«. Vse te izraze odklanjamo, ker ne ustrezajo docela smislu prvotnega pojma, niti niso narodu razumljivejši. Ne gre samo za navodilo, ki prepušča odločbo drugemu, ampak za obvezno napotilo. Pa tudi ne za že izjavljen pravorek, ampak za podlago bodočega sojenja.

potila nižjim. Sprva so bila to mnenja glede vprašanj, ki se niso tikala konkretne pravde. Izdana so bila v obliki abstraktne norme, ki pa je vsebovala pravno pravilo ali skupino določenih pravnih pravil, torej v obeh primerih nekakšno objektivno pravo. Ta oblika napotil se je uporabljala zlasti med mesti. Druga, zelo sorodna oblika napotil pa se je izcimila pri kmetiškem pravosodju. Tudi tu se je ta ali oni zemljiški gospod izjavil o posameznih vprašanjih, ki so se tikala razmerja med njim in podložniki, tudi njegova izjava je bila »napotilo«. Praviloma je šlo za izvestno skupino določb, ki so jih potrebovali in uporabljali pri sodnih poslih. Te pravne določbe so se sprva pred začetkom sodnega poslovanja, zlasti če naj je odločalo ljudstvo po svojih predstavnikih, razložile. Nadaljnja stopnja v razvoju je bila, da so se omenjene določbe ustalile in zapisale, a zapis se je na ljudskem zboru prečital. Zadnja stopnja pa je bila, da so se prečitane določbe še posebej od vseh navzočnih potrdile kot prave. Zapisovanje se je pričelo v XIII., XIV. stoletju. V katero svrho se je na slovenskem ozemlju tako zapisovanje vršilo, bomo pokazali v naslednjih izvajanjih.

5. Zadnje, za slovensko kmetiško prebivalstvo najvažnejše zakonodavstvo je bilo ono, ki je bilo v neposredni zvezi s pravnim virom *običajnega prava*. Sodbe so se morale vedno izrekati. Če je šlo za višje stanove, so bile upoštevane splošne zakonite norme; kjer teh ni bilo, so odločevali privilegiji. Ti so bili zapisani v pravnih knjigah, pri nas v Švabskem zrcalu (1275.). Kjer niti teh ni bilo, je odločalo običajno pravo. *Baš Švabsko zrcalo, ki je veljalo tudi za slovensko ozemlje, je slovesno proglasilo načelo, da je dobra navada ravno tako dobra kot zapisano pravo.* Vse to, kar smo doslej navedli, je šlo po germanskem pravu.

Za najnižje sloje slovenskega ljudstva ni bilo izdanih nobenih zakonov za vsakdanji promet. In vendar se je moralo vršiti pravosodstvo, a pravosodstvo je moralo imeti svojo izvestno, trdno podlago. To podlago je tvorila zavest starih izkušenih mož — »dobrih ljudi«. (Tako ali enako so se imenovali.) Oni vedó, kaj je prav, kaj ustreza tistemu pravu, ki so ga prejeli od svojih dedov in ki ga hočejo prepodati mlajšim, da ga tudi oni nekoč, ko pridejo na vrsto in prevzamejo sodstvo, uporabljajo in preizročé svojim potomcem. Ni, da bi bilo to pravo ostajalo vedno enako. Gotovo se je od časa do časa prelivalo malo ali več v drugo smer, ali v bistvu je bilo vendar po poreklu ljudska pravna zavest. Ko pa je postal svet vedno bolj pismen, pride tudi pri najnižjem sloju ljudi do želje, da se pravo zapiše. Zlasti pa so bile živahne želje na strani zemljiške gosposke, ki je hotela imeti svoje pravice zapisane.

Neposredne vire prava za najnižje sloje slovenskega prebivalstva bi morali torej iskati v prvotnih zapisih njegovega običajnega prava. Na žalost imamo takih pravnih virov v slovenskih pokrajinah le prav malo, zvečine pa so v ozki zvezi z vinogradništvom.

V svrho boljšega razumevanja razvoja slovenskega običajnega prava, ki se je izza prvih stoletij novega veka ohranilo zapisano v zapisnikih o vinogorskih zborih, kaže, da se bavimo vsaj po glavnih potezah s postankom vinogradništva v naših krajih in s pomenom njegovega pravnega položaja.

Vinogradništvo je bilo po najnovejših raziskavanjih (Dr. Fr. Leskoschek, *Geschichte des Weinbaues in Steiermark*) v Srednji Evropi domá v srednjem terciju, ker se je našla trta že v slojiščih rjavega premoga. Kelti so že imeli vinograde. Pri nas je kot posebna gospodarska panoga dokazana nekako izza III. stoletja po Kr. r. Že prej je bilo razširjeno po

Grški, Italiji, Galiji. Cesar Probus (276.—282.) je namenoma razbil vzdrževanje italijanskega vinogradniškega monopola in dal zasaditi trte v Porenju, pa tudi ob dolenji Savinji in Dravi. Hotel je nuditi svojim vojaškim legijam priliko, da se privadijo koristnim gospodarskim opravilom. Iz Sirmije pride vinogradništvo preko Hrvatske že zgodaj v slovenske kraje. Podnebje je bilo pred tisoč leti še mileje. Trta je uspevala tudi tam, kjer danes ni več vinogradov. Leta 944. je podaril briksenski škof Albrun nekaj vinogradov v junski dolini cerkvi. V življenjepisu Heme, grofice v Krški dolini na Koroškem, stoji, da je podarila l. 1046. vse svoje vinograde okoli Trušenj in Ostrovice na Koroškem samostanu v Krki. Blejska okolica je bila še v XI. stoletju polna vinogradov. Na Kamnitniku (pri Škofji Loki) in na Šmarjetni gori (pri Kranju) so imeli freisinški škofje svoje vinograde, ki so ostali kot takšni do XIV. stoletja. Škofja Loka ima še danes svojo ulico, ki se imenuje »Vincarji«.

Prvi spomini na posebno vinogradsko pravo datirajo iz XII. stoletja. Neka listina iz samostana *Heiligenkreuz* na Nižjem Avstrijskem iz navedene dobe govori prvič o »*ius montium in vineis, quod perchrecht dicunt*« (Luschin). Najstarejši sledovi za običaje, ki so veljali glede razmerja med slovenskim vinogradništvom in njihovimi gospodi — vinogorske gospode *(Bergherr)* jih imenujemo v razlikovanju od zemljiških ali patrimonialnih gospodov — so nam znani iz l. 1240. V Slovenski Bistrici so žiški kmetje na nekem shodu na slovesen način potrdili pogodbo, ki je veljala že od pamtiveka med vinogradniki in kartuzijanskim samostanom. Po tej pogodbi so že imeli vinogradniki pravico, da opravljajo »gorske pravde« sami, t. j. da sodijo o svojih sporih samoupravno. Anton Mell *(Das Steirische Weinbergrecht)* poroča o neki listini iz l. 1236., v kateri je vinogorski

gospod določil pravila za vinogradniške zadeve; on navaja, da je bil tisti vinogorski gospod nemški viteški red. O samostanu v Žičah svedoči listina z dne 15. aprila 1404., ki sta jo izdala avstrijski vojvodi Leopold IV. in Albreht IV. meščanu Rüschlin-u v Mariboru z nalogom, da naj nadzoruje oddajanje gornine; navedeni samostan je bil pač gorski gospod, meščan Rüschlin pa je posloval kot nekakšen gornik *(Bergmeister)*. Za čas od l. 1444. do 1447. imamo listinske dokaze za to, da so imeli vinogradniki svoje gorske zbore in da so zapisovali o njih zapisnike v Žitari vesi na Koroškem, kjer so bivali tiste čase še sami Slovenci. Prvi zapisi o pravnih običajih, ki so veljali na Štajerskem, je dal (po V r h o v c u) zapisati češki kralj Přemysl Otokar II., ko je zavladal na Štajerskem, med l. 1260. in 1276. Ti naj bi veljali za vse gosposke in za vse vinogradnike. Tisti zapiski so prišli do velikega ugleda. Narejali so se prepisi od njih. V deželnem arhivu v Gradcu imajo shranjenih 6 listov rokopisa, ki nosi že naslov »*Bergrechtsbüchel*«. Napisani so koncem XV. stoletja, vsebujejo pa zapise pravnih običajev, veljajočih po vinogorskih goricah. Tudi na Štajerskem so vinogradi segali v tej dobi precej višje na sever od Gradca kakor pa danes. Drugi zapisi omenjenih običajev, vendar iz poznejše dobe (XVI. stoletje), se nahajajo v ljubljanski licealni knjižnici. (Oboji so tiskani v Oest. Weistümer, VI. zv., št. 406. nasl.) Prvi graški listi so služili po občem mnenju strokovnjakov za osnovo vinogorskega zakona (t. zv. gorskih bukev), ki so ga štajerski deželni stanovi pričeli sestavljati šele l. 1531. O njem bo govora v naslednjem delu te knjige. Tu smo navedli samo toliko, kolikor se tiče vprašanja virov prava, zlasti pravnih napotil, ki so morala eksistirati na slovenskem štajerskem ozemlju od XIII. stoletja dalje. Ni za to dobo dokazov, da so se tista pravna napotila ob pričetku vinogorskega zbora prebirala. Verjetno pa je to, ker se

je to pozneje v novem veku tako vršilo in ker se je pri Nemcih izvajala ista pravna institucija na isti način.

§ 10.

IZVRŠEVANJE UPRAVNE IN SODNE OBLASTI

1. Za prvo polovico srednjega veka niti nismo posebej razpravljali o tem, kar pomenja v modernem pravu upravna in sodna oblast. Kar bi se dalo v pogledu upravne oblasti navesti, se je odražalo samo po sebi iz poglavja o zunanjem orisu slovenskega ozemlja in oblasti. Kar smo mogli ugotoviti za sodstvo, smo storili v poglavju o sledovih pravosodja. Ločitev upravne od sodne oblasti, obeh pa od zakonodajne, je plod dobe francoskih prosvitljencev koncem XVIII. stoletja. Poprej sta se stapljali upravna in sodna oblast v eno samo; ta je upravljala, lahko pa tudi sodila. Seveda to ni veljalo vselej in povsod enakomerno, ipak je bilo temu tako v drugi polovici srednjega veka, prav posebno še v slovenskih pokrajinah. Zato razpravljamo o obeh skupno, opozarjamo pa takoj, da gre razvoj pravnih institucij drugo pot, če veljajo za prebivalstvo višjih slojev, ki so že podlegli germanskemu vplivu, ali če veljajo za prebivalstvo nižjih slojev, ki so prej ko slej ostali Slovenci po govoru, duhu in pravu.

Na kraju izvajanj glede sodstva v staroslovenski dobi smo ugotovili, da so priseljeni plemenitniki izvajali takšne oblike sodstva, kakor so se ustanovile za frankovsko plemstvo, in da je veljalo to tudi za upravo. Po madžarskih navalih, ko nastopa germanska kolonizacija že porazno, uničuje domače plemstvo, osvaja mesta in trge, — v teh časih se je seveda g e r m a n s k o orientirano pravno življenje tudi med Slovenci razbohotilo in velik del prebivalcev Slovencev popolnoma zajelo. Zato se moramo v tem delu, v dru-

gi polovici srednjega veka, ozreti, čeprav zelo na kratko, pa vendarle, tudi na te pojave iz področja germanskega prava.

2. Po germanskem pravu je bil grof, pa tudi krajišnik, prav za prav samo uradnik kralja, ki je imel dolžnost skrbeti za mir in red, izvrševati sodstvo, zbirati, sestaviti in voditi vojsko. Za vse to je dobival izvestne dohodke. Kralj je bil tisti, ki je poveril grofu ali krajišniku del s v o j i h dolžnosti in pravic, da jih izvršuje, oziroma uživa oni v tistem delu države, ki mu jo je izročil v fevd. K dohodkom grofov in krajišnikov so spadale sodne globe, donosi trgov in carine, pa tudi čisti dobiček iz obdelovanja v fevd sprejetih posestev. Ta posestva pa so se kmalu po madžarskih navalih povečala v ogromne teritorije. Odtlej osebno izpolnjevanje omenjenih dolžnosti, zlasti uprave in sodstva, ni bilo več lahka stvar. Zato so grofi in krajišniki prepuščali del svojih dolžnosti nižjim edinicam. Polagoma razpadajo ti veliki teritoriji in njih sodno okrožje na manjše. Sprva dajejo sodstvo po teh manjših okrajih obavljati še po svojih deželnih zborih *(Landtaidinge, placitum generale)*. Deželni gospodje na Kranjskem in Štajerskem n. pr. so si pridržali še vedno pravico sklicevati in predsedovati deželnim zborom velikašev, ki je imel zakonodavne, upravne in sodne funkcije (gl. § 9., št. 1.). Ali po vsej priliki niti deželni zbori niso mogli na svojih sestankih vseh zadev obravnavati in primerno reševati. Deželni vojvoda v Avstriji jih je prepuščal v rešitev vrhovnemu d e ž e l s k e m u s o d n i k u *(iudex provincialis Austriae)*. Otokar II. je ustanovil, ker sam ni mogel poslovati na deželskem zboru velikašev, za dežele južno od Donave dva deželska sodnika, ki naj bi potovala od kraja do kraja in reševala tožbe glede nepremičnin deželnih gospodov, manjše kazenske stvari glede njih, pa še vse pravde zoper nesvobodne viteze. Obenem naj bi opravljala tudi povpraševanje,

kje se nahajajo splošnonevarne osebe *(inquisitio terrae generalis)*. Institucija deželskega sodnika se je ohranila tudi še pod prvimi Habsburžani, samo s to izpremembo, da je bil le en sam imenovan in da je dobil ime d e ž e l n e g a g l a v a r j a *(Landeshauptmann, capitaneus)*.

Zbori deželnih plemenitnikov *(placitum generale, Landtaidinge,* pozneje tudi *Land- und Hoftaidinge)* so se razvijali v različnih pokrajinah različno. V Ogleju so se shajali prelati, baroni, ministeriali, vitezi in še zastopniki mest; njihovi zbori so se imenovali »parlament« in so si izvojevali v sredi XIII. stoletja pravico, da smejo ukiniti, če treba, nevšečno patriarhovo odločbo. Vobče pa so postajali za pravno življenje vsi ti zbori velikašev preneokretno oblastvo; največ so se zavzemali za obavljanje svojih stanovskih zadev. Da zmorejo vse posle, so si postavljali, prvotno za omejeno dobo, pozneje za nedoločeno dobo, torej stalno, manjši kolegij izmed svojih članov, ki je posloval le v manjvažnih zadevah, važnejše pa odlagal za *plenum*. Predsednik temu kolegiju, ki se je bavil tudi s sodnimi stvarmi, je bil deželni glavar kot *caput totius nobilitatis*. V tej lastnosti se je imenoval ta manjši kolegij sprva »d e ž e l n a p r a v d a« *(Landrecht, iudicium provinciale)*.

O instituciji d e ž e l n i h g l a v a r j e v, ki so postali, kakor smo videli, velevažen činitelj v izvrševanju uprave in sodstva kot namestniki deželnega vladarja (vojvode ali kneza), naj navedemo nekoliko zgodovinskih podatkov. Vrsta kranjskih deželnih glavarjev se pričenja v l. 1268. z Rudelinom iz Hrušice, na Štajerskem pa že v l. 1170. z Rihardom, grofom Mariborskim. Na Koroškem je postavil Rudolf I. leta 1276. Majnarda Tirolskega za deželnega glavarja v Korotanu, na Kranjskem in v Slovenski marki. Na Goriškem se imenujejo namestniki deželnega kneza generalni kapetani. Henrik III., goriški grof, je bil

bržčas prvi goriški generalni kapetan od l. 1313. dalje. V Istri je bil prvi deželni glavar imenovan od avstrijskega vojvode Leopolda III. po l. 1374., toda oglejski patriarhi so si imenovali svoje namestnike v Kopru *(vicarius marchio)* že začetkom XIII. stol. Odtod je nastalo ime mestu *Caput Istriae*, Kapodistrija). Vsekakor je bila institucija deželnih glavarjev v XIV. stoletju povsod že v polni moči. Bili so namestniki deželnega vladarja, vrhovni sodniki v deželi, sprejemali od vladarja ukaze, načelovali deželnim zborom in deželni pravdi, podeljevali fevde, vodili deželno brambo ali zbrane čete deželnega plemstva. Deželno glavarstvo je postalo plemiško varuško in fideikomisno oblastvo, pa tudi oblastvo druge instance, ki je reševalo pritožbe zemljiških podanikov zoper patrimonialno gospodo. (Na Štajerskem je dobil deželni glavar pravico, da pošilja svojega deželnega pisarja v druge kraje izven svoje prestolnice, da sodi v njegovem imenu [P l a n e r, Recht und Richter]).

Ker so bili deželni glavarji mnogokrat iz dežele odsotni ali pa niso mogli zbog starosti izpolnjevati svojih poslov, so dobili namestnike, ki so se zvali d e ž e l n i u p r a v i t e l j i *(Landesverweser* ali *Landpfleger)*. Izvrševali so zlasti sodne posle. Tretji deželni dostojanstvenik je postal v i c e d o m (okrajšano iz *vicedomus)*; vodil je upravo deželnih financ, gospodaril s posestvi deželnega vojvode, določeval in zaračunaval mitnino, državno naklado na tlako in druga izredna bremena, ki so bila naložena s pristankom deželnih velikašev.

Vladarji avstrijskih dežel so čutili od XIV. stoletja dalje, da njihova vladarska moč raste. Stremili so po utrditvi svoje oblasti napram plemenitnikom. Ustvarili so si mimo deželnih zborov in mimo deželne pravde sodne instance, ki so imele centralno poslovno področje, a so jim predsedovali vladarji sami ali po njih postavljeni d v o r n i s o d n i k i *(Hofrichter)*.

Šlo je tudi za izenačenje stanovsko in teritorialno razcepljenega prava. Članov prisednikov teh sodišč je bilo (bržčas) šest, vendar ni bilo treba, da so plemenitniki; lahko so bili plačani uradniki z juristično izobrazbo. Recepcija rimskega prava je ta-le razvoj zelo pospeševala. Tako je prišlo do dvornih sodišč ali dvorne pravde *(Hofrecht)*, ki se je sklicevala le od časa do časa po potrebi. Kompetenca za deželno in dvorno pravdo se je uredila tako, da je bila deželna pravda po značaju *iudicium petitorium*, dvorna pravda pa *iudicium possesorium*. Prva je razpravljala o sporih proti gospodom (deželanom), ki so se tikali lastnine stanovskih zemljišč, dednega nasledstva, o tožbah iz pogodb, fevdskih zadevah, varuštvu, pa tudi o verbalnih in realnih žalitvah med deželani. Dvorna pravda pa je sodila o posestnih tožbah in pritožbah radi nasilnega otimanja stvari ali pregona s kakšnega zemljišča.

Pripomniti in podčrtati moramo, da se je deželna pravda *(Landrecht)* že zgodaj pričela imenovati tudi *Landschranne* (kar pomeni sodišče, ki posluje za pregrajo, grajno sodišče). Izraz *Landschrannengericht*, sedaj »*iudicium nobilium*« imenovano, se je začel uporabljati sredi XIV. ali začetkom XV. stoletja. Najdemo ga v koroškem deželnem ročinu iz l. 1414.; dognano je, da so imeli v Slovenski krajini in Metliki plemenitniki svoje grajno sodišče že v letih 1365. in 1375. Po vsej priliki so grajna sodišča pričenjala tedaj, ko so deželni zbori nehali zborovati na prostem prostoru in se preselili v dvorane, pa so ločili prostor v dva dela z grajo. Nikakor se ne da trditi, da bi bilo ime *Landschrannengericht* nastalo šele v tistem času, ko se je deželna pravda v daljnem razvoju združila z dvorno pravdo v enotno grajno sodišče, kar pa se do nemške reformacije še ni doseglo.

Dalje moramo še podčrtati, da so vladarji že od srede XIV. stoletja kaj radi dajali privilegije, zlasti duhovnim velikašem, po katerih so bili le-ti izvzeti iz podsodnosti deželnega ograjnega ali gosposkega sodišča in so spadali naravnost pod sodstvo vladarja. Tako je n. pr. l. 1427. salzburški knezoškof Eberhard IV. plačal 6000 fl. za to, da je bil za svojo osebo osvobojen od dolžnosti, da se stavi pred ograjno sodišče v Ljubljani.

3. Glede u p r a v e, ki se je izvrševala neposredno nad prebivalstvom, je treba pokazati na velikanski vpliv germanskega prava. V tem pogledu naj se sklicujemo za mesta in trge na izvajanja v § 8., št. 4., glede ostalega prebivalstva neprivilegiranih slojev pa je treba pokazati na nemško fevdalno organizacijo, ki je ločila vse ljudi po deželi v gospode in podložnike in postavila gospode za upravne in sodne gospodarje nad podložniki. Fevdni gospodje so si ustvarili celo vrsto upravnih uradov in osobja, ki so tvorili upravo. Imeli so svoje organe: *Hofrichter, Amtmann, Scherge, Waldbote* in pod. Ti so bili neposredni izvrševalci volje fevdnih gospodarjev, ki je edina odločala, ponajvečkrat po običajnem pravu, čestokrat pa tudi samovoljno. Mnogo imen kakor Vavta vas, Amtsmannsdorf še kaže, da so imeli tam svoj sedež taki nižji organi fevdnih gospodarjev.

Posebej odločeni upravni predeli ozemlja velikih zemljiških gospodov, ki so bili obljudeni s kmetovalci, so postali »s o s e d n j e« ali »s o s e č k e«, tudi »g m a j n e«. Praoblika jim je bila »mala župa«, ki je obsegala po deset kmetij, nazvano dekanijo, kar pa ni bila tvorba slovenskega prava, ampak posnetek romanskih *(decania)*, ali bavarskih institucij *(tegneia, tegnei, tochnei)*. Dokazano je, da so podeželske naselbine, vasi (prvotno *praedium*) nastale po skupni naselitvi kolonistov, ki so omenjene upravne edinice prinesli iz prejšnjih nemških selišč (n. pr. Godeše v letu

1291., Sorica v letu 1283.). Več malih žup je tvorilo okrožno župo. Izraz mala župa izgine na Kranjskem in Koroškem že v X. stoletju, drugod le malo pozneje. Na čelu sosednje ali sosečke stoji sosečki župan, toda ta naziv mu pritiče samo, če upravlja župni svet. Sosednje imajo izvestno samoupravo. Sestajajo se vsi člani sosednje, ki so upravičeni, da si jemljejo koristi od župnih pašnikov, gozdov, vodâ itd., vsako leto k sestankom, kjer so z žrebanjem dodeljevali omete *(Luss, Anteil)* in določevali delovni red na skupnem svetu. Na koncu leta se sklene »sosečki račun«. Da imajo takšne sosednje ali vasi pravico zborovanja, na katerih se vrše pravde, o tem bomo nižje razpravljali. Tu naj le še ugotovimo, da so bile tudi edinice, ki so se imenovale vasi, pa so bili vaščani vsi podložniki ene zemljiške gosposke. Ti niso imeli svojih zborovanj, pač pa tudi župana. Ali ta župan je bil le posredovalec med zemljiško gosposko in vaškimi prebivalci. Bili so od gosposke večinoma le iz ene in iste ugledne rodbine nastavljeni, dokler je pač imela pripravnih in sposobnih mož. Oni so morali izpovedovati o dajatvah svoje vasi, pobirati jih od vaščanov, napovedovati tlako, skrbeti, da se opravlja. Naznanitev zbiranja na delo za tlako se je vršilo s trobljenjem. To je opravljal ponekod vedno član iste rodbine, ki se je prijelo ime Trubarjev. (Iz take rodbine podložnikov Turjaškega grofa je izšel Primož Trubar, ustanovitelj slovenske književnosti.) Vaški župani so dobivali za opravljanje svojih poslov užitek zemljišča, ki se je zvalo »županice« ali »županje njive«. Ponekod so bili namesto te dobrote oproščeni od davščin in tlake. Drugod so jim sovaščani dajali naravne dobrine od domačega pridelka.

Podoben upravni pomočnik je bil pri vinogradniških gosposkah »g o r n i k« *(Bergmeister)*. Bil je posredovalec med gorskim gospodom in vinogradniki, obenem upravitelj policijske oblasti na vinski gorici.

Imel je tudi važno vlogo pri sodnih zadevah. Listinski so gorniki izpričani že v pravnih napotilih, o katerih smo govoril v § 9., št. 5.

4. V posebno smer je krenilo na slovenskem ozemlju oživotvorjeno, germansko orientirano sodstvo. Do XIII. stoletja se je držalo sodstvo še večinoma v mejah starih grofij. Ali obseg starih grofij je bil prevelik; razpadle so na manjše oblasti z lastnim sodstvom na nižja sodna okrožja. Le-to pa se je prvotno nanašalo le na zemljiške prepire, na razmerje med podložniki in njihovim zemljiškim gospodom. Pozneje se je kompetenca teh nižjih sodnih oblasti razširila na tepeže in razne prestopke, kjer ni prišlo do prelivanja krvi, na žalitve in na tožbe radi neplačanih dolgov. Pri večjih prestopkih in zločinstvih, zlasti če je šlo za prelitje krvi, za tatvine, posilstva, razbojništva, požige, motitve hišnega mira, je moral zemljiški gospod zločinca izročiti sodišču deželnega kneza, da ga ta sodi. Plemstvo pa je že zgodaj pazilo na ugodno priliko, da si razširi svoje sodne pravice, ki so donašale tudi lepe dohodke. Doseglo je, da je tudi sodstvo postalo predmet fevda, ki se podeljuje od kneza na podrejenega mu fevdnika z istimi pravicami. Čim pa je ta proces dozorel, je nastalo vse polno nižjih deželnih sodnij *(untere Landgerichte)*. One sodijo vitezom in meščanom, če ti ne uživajo privilegija eksempcije, vseskozi pa kmetiškemu prebivalstvu. Isti proces je je izvršil tudi v korist mest in celò trgov. Samostani dobe takisto vsaj nižje sodstvo. O vsebini sodnih pravic bo še pozneje govora. Tu naj ugotovimo (po Fr. Kovačiču), da je bila v XIII. stoletju že blizu četrtina dežele odtegnjena rednemu sodišču deželnega kneza, to se pravi, da je bilo sodstvo z dotičnimi prihodki že v rokah deželnih fevdnikov ali pa mest in trgov. Uprava teh knezu fevdno podrejenih nižjih deželskih sodnij je bila odvisna od volje zemljiških gospodov. Če niso bivali sami na sedežu sodišča, so prepuščali

sodstvo svojim ministerialom. Uprava v mestih in trgih je bila poverjena gospodom mest ali trgov, ravnala pa se je po privilegijih, kakor so bili v posebnem primeru dani (gl. § 8., št. 4.) Najvažnejši organ pravosodne uprave je bil mestni ali trški sodnik, kateremu stoji od XV. stoletja dalje zapriseženi notranji svet ob strani *(der geschworene Rat)*. Kjer je prišlo do volitve župana poleg mestnega sodnika, dobi župan civilno sodstvo, mestnemu sodniku pa ostane krvno sodstvo *(Blutbann)* z insignijami: »*Stock und Galgen*«. Kjer pa mesto ali trg nista imela takšnega krvnega sodstva, je mestni sodnik vodil samo preiskavo, nato pa delinkventa izročil knežjemu deželskemu sodišču. Da se spozna velikanski razjedalni učinek fevdstva na sodstvo, učinek, ki se je pojavil že v dobi, o kateri razpravljamo, pa se je razbohotil začetkom novega veka, naj omenimo, da je bilo v XVI. stoletju na Štajerskem že 90 do 100, na Koroškem pa 20 do 30 nižjih deželskih sodišč.

5. Razen upravnikov nižjih deželskih sodnij in mestnih ali trških sodnikov se nahajajo v virih poslednjih stoletij srednjega veka še spomini na neke vrste p o t u j o č i h s o d n i k o v. Njihov postanek je pač spraviti v zvezo s težnjami deželnih knezov, da se vzdržuje pravni red v deželi. Kajti jasno je, da razkrojevalni vpliv fevdstva na sodstvo ni ostal neopažen. Vojvoda Albrecht je izdal l. 1338. v Gradcu povelje za Koroško, ki pa je smiselno imelo tudi v sosednjih pokrajinah svojo moč; saj se je ujemalo s predpisi Švabskega zrcala. Grofje naj kot vladarjevi podložniki trikrat na leto izvršujejo sodne pravice v deželni pravdi *(Landrecht)*, a na tem sodišču naj vsi ljudje *(alle Leut)* pod prisego navedejo, ali je kaj škodljivega ali nesojenega v deželi *(»ob icht schedliches oder ungerichtetes sei in dem Lande«)*. Gre tu za poseben način vzdrževanja pravnega reda, za katerega morajo skrbeti prebivalci grofije s tem, da prihajajo

sami na izvestne dneve k sodišču in ovajajo zločinstva pod prisego. Institucija dveh deželskih sodnikov, ustanovljenih od Otokarja II., o kateri je bilo govora zgoraj pod št. 2., se torej ni obnesla, ali pa morda sploh ni bila oživotvorjena. Za slovenske dežele se takšni in enaki sodniki še dolgo po gori omenjenem povelju Albrechta ne pojavljajo; da bi se pa njegovo povelje dlje časa točno izvajalo, za to pa tudi ni listinskih dokazov.

Šele krajem XV. stoletja, za Wolkenstein v dolini Aniže l. 1478., za Celje v l. 1483., se imenuje krvni sodnik (panrihtar, *Bannrichter*) prvič kot neke vrste potujoči sodnik. Jasno je, da ni mogoče, da bi se ta institucija iznenada pojavila. Njen izvor je moral imeti svojo nujno potrebnost. Tschinkowitz misli, da so bili krvni sodniki nasledniki tistih uradnikov *(missi dominici)*, ki so jih frankovski vladarji pošiljali nadzorovat po grofijah ali pa po duhovnih imunitetah, torej po okrožjih z veliko avtonomijo, da vidijo, ali se ne dogajajo krivice.

Pač se omenja v neki listini oglejskega patriarha iz l. 1140. (Fr. Kos, Gradivo, IV., št. 157.) institucija »sindmanov« *(Sendleute)* iz okolice Gornjega grada. To so bili možje duhovskega ali pa viteškega stanu, ki so prisegli, da naznanijo vsak prestopek zoper nravnost, postavo in vero. Smatrali so jih za tako resnicoljubne priče, da se jim mora verovati. Morda so bili to, kar *testes synodales*, osebe, katere je sinoda priznala za zanesljive priče in ki se o njih resnicoljubnosti ne sme dvomiti. Da bi imeli gornjegrajski sindmani zveze z Otokarjevimi potujočimi sodniki, je že po času računajoč nemogoče. Njih omemba v eni sami listini kaže, da so bili le redka izjema.

Drugi avtorji (Praunhuber, Grāf) so smatrali, da so bili predhodniki krvnih sodnikov biriči *(praecones)*. Novejši raziskovalci pa so to domnevo popolnoma odklonili; med njimi treba navesti zlasti

Vladimirja Levca in Antona Mella. Imamo opraviti že od vsega početka z neko vrsto sodnikov, ki so bili deželski, vladarjevi sodniki in so združevali vse funkcije obtožbe, obrambe in sojenja v eni roki, a so imeli nalogo, da so hodili kot vladarjevi sodniki soditi po deželi. Potreba take pomoči je bila po našem mnenju nujna, ko se je izkazalo, da se sodstvo po povelju vojvode Albrechta iz l. 1338. ne da več izvajati. Pot, po kateri se je dalo tej nujni potrebi po pobijanju zločinstvenosti zadostiti, pa ni bila pretežavna: Deželni glavar si je lahko pridržal, ko je podelil pravosodstvo v fevd, krvno pravico, pa je n. pr. zbog oddaljenosti sodišča poslal svojega sodnika na kraj sodbe. To je bilo včasih tudi potrebno radi ostraševanja ljudi v okolici storjenega zločinstva. Na drugi strani pa si je tudi gospod, ki je imel v rokah kot fevd nižjo deželsko sodnijo, prav rad lastil dohodke rednega poslovanja, vendar je prepustil sodstvo sodniku deželnega glavarja, ker sam ni imel prilike izvrševati osebno sodstvo (n. pr. zbog odsotnosti, bolezni itd.) in si tudi ni hotel nastaviti pripravnega namestnika. Dejstvo je, da je v drugi polovici srednjega veka nastajalo mnogo sodnij zemljiških gospodov, ki niso imele lastnega sodnika, da bi izvrševal sam doma »malefično pravo«, a so ga, ker je bil potreben, klicale od sodišča deželnega glavarja, da pride in izvršuje malefično pravo na sedežu sodnije. Seveda se je ta institucija le polagoma razvila, a dozorela je do splošne uredbe v zadnjih stoletjih srednjega veka.*)

---

* Samo radi literarne zajemljivosti naj omenimo, da smo v svoji posebni studiji »Kazenska pravda zoper Veroniko Deseniško« (Ljubljana, 1930.) preiskovali pravni položaj krvnega sodnika v oznamenovani pravdi in prišli do zaključka, da grof Herman sploh ni dal Veronike soditi, ampak je ukazal samovoljno in nasilno, da naj se utopi (l. 1427.).

Kako se je institucija krvnega sodnika v novem veku razvijala; kako je bila zakonito ustaljena; kako se je prenesla še k drugim sodiščem, ki niso bila deželnoknežja; slednjič, kakšno je bilo poslovanje krvnega sodnika, o vsem tem bo govora v naslednjem oddelku knjige. Tu smo hoteli v tesni zvezi z razvojem germanskopravnega sodstva pokazati klice, iz katerih se je razvila institucija krvnega sodnika, o katerem govori slovenska narodna pesem le z izrazi gneva in groze.

6. Pridemo do vprašanja uprave in sodstva pri najnižjem sloju prebivalstva slovenske zemlje, kmetiškega življa po deželi.

Fevdskemu upravnemu območju so bile odmaknjene tupatam naselbine svobodnjakov (svobodnikov, svobodinov, *Freisassen*), prejšnjih kosezov. O njih upravi smo govorili deloma že v § 8., št. 5. Tu naj dodamo, da so imele omenjene naselbine poleg svoje upravne organizacije z županom na čelu tudi lastno sodstvo. »Ena glava — srenji postava«, veli slovenska rečenica. Za izvajanje sodstva je bil ponekod nastavljen poleg župana (oficiala) še poseben »s o d j a«, drugod pa je združil oboje posle sam predstojnik naselbine, torej župan, ki se v tej lastnosti imenuje *»scepho - supanus«*.

Ni bilo fevdskega vpliva pri županijah v Istri. One so se zelo dolgo ohranile in upravljale neodvisno od kakšne višje gosposke. L. 1199. omenjajo listine še sama slovenska imena istrskih županov n. pr. *Pribislavus supanus Barbanae, supanus Drasicha de Galegnana et Jurcogna et Bosegna de Barbana* (Pribislav, Drašič, Junkonj, Boženja; gl. S. R u t a r, Trst in mejna grofija Istra, II.) Poleg župana obstoji »dvanajstija«, katero si je ljudstvo izbralo. Posvetovala se je sedé okoli kamnite mize pod vaško lipo, v večjih krajih pred županske lopo. Ta dvanajstija je tudi sodila

o manjših zločinih in izrekala za kazen tudi »klado«, »trlico« ali »brlino« ob priklepanju na sramotni oder.

Pa tudi sela ali vasi, v katerih so stanovali sami podložniki zemljiške gosposke, so si še dolgo ohranile pravico, da so se zbirali njih prebivalci vsako leto pri svojih županih na »vaško pravdo« *(Dorfrecht)*. V loškem urbarju iz l. 1291. stoji: »*Item quilibet stifterius non habet aliquam iurisdictionem in homines sui officii nisi forte de modicis causis sibi aliquid commitatur.*« Nadrejena instanca za pritožbe zoper sodbe županskih sodišč so bile pri sodiščih svobodnih vaščanov namestnik deželnega glavarja, pri sodiščih podložnih vaščanov pa sam zemljiški gospod ali pa njegov oficial. Pri zemljiških gosposkah z zelo obsežnim ozemljem, podeljenim v fevd, je namreč zemljiški gospod razkosal vse ozemlje na »urade« *(officium)*, a tem je postavil na čelo oficiale ali dekane. Ti so vršili nadzorstvo nad vaškim sodstvom in tudi sami v okviru oblasti zemljiškega gospoda opravljali sodne funkcije. Tudi tem oficialom stoje ob strani vaški prisežni možje, »d v a n a j s t i ja« kot prisedniki pri sodišču. (V XVI. stoletju so se pri sacerbskem [na Strmcu pri Trstu] sodišč imenovali »cvelbarji«, ime (od *zwölf* = dvanajst), ki še dandanes živi kot rodbinski priimek.) Člani dvanajstije so bili ponekod zaprisežen i.

Po vseh teh izvajanjih nam postane razumljivo, da se pojavljajo kot preostanki nekdanje samouprave kmetiškega prebivalstva župani kot upravni in sodni organi za večje okoliše, drugod pa le za poedine vasi. Tako se nahaja koncem XIII. stoletja na škofjeloškem gosposkem ozemlju dvoje vrst županov: Prvi so načelovali okrožjem, ki so štela po 70 do 90 kmetij, drugi so bili predstojniki malih naselbin po 4 kmetije. G r u d e n (Slovenski župani v preteklosti) piše, da se more pri teh manjših naselbinah misliti na zadruge, ki se imenujejo po svojih starešinah ali gospodarjih, pa se pri njih v virih zabeležuje vselej tudi število

zemljišč radi oddajanja letnih davščin in rabote (skupaj »gospoščine«). Enake upravne uredbe so bile v v gospodstvu Laško, ki je bilo razdeljeno na 4 upravna okrožja. Te stare gospodarskoupravne uredbe, ki pa so se tikale tudi sodstva v označenem obsegu, so zapustile vsaj nekoliko sledu v krajevnih imenih Župa, Župeno, Župečja vas i. pod. kot znak, da je bil tam sedež uprave.

O drugi vrsti županov, ki so bili le organi zemljiške gosposke, posredovalci med njo in podložniki, naj navedemo glede sodstva, da je bila njihova poglavitna dolžnost, da so zločince ovajali in jih tirali pred zemljiško gosposko, da jih ona kaznuje. Zgoraj pod št. 3. omenjeni gorniki, ki se pozneje imenujejo tudi gorski župani *(Bergsuppan)*, pa so po vsej priliki imeli že v poznem srednjem veku nalogo, kakor še v novem veku, namreč, da so na zborih vinogradnikov, ki so izvrševali nižje pravosodstvo, nastopali kot obtožitelji oseb, ki so se pregrešile zoper predpise gorskih bukev.

7. Z ozirom na pojave ljudskega sodstva, ki se je v novem veku izoblikovalo v veče in gorske pravde in kot tako še dolgo ohranilo, moramo še pojasniti, kako si predstavljamo prehod iz županskih pravd v navedene nove tvorbe.

Če so si ohranili svobodnjaki in istrske županije čisto svobodno, od nobene sodne gosposke odvisno sodstvo, smemo ta pojav brez dvoma smatrati za preizročene ostanke starodavnega sodstva »dobrih ljudi«, o katerih smo že opetovano govorili. Svobodnjaki in prebivalci omenjenih istrskih županij pač niso prišli v pravni položaj podložnikov zemljiških gospodov. Onim pa, ki so prišli na kakršenkoli način v stanje podložnikov, so zagospodovali vseskozi germansko-pravno orientirani »velikaši«, »plemenitniki«, »duhovne gosposke«. Ti so skušali svoje gospodstvo nad podložniki po svoje uveljaviti, pa vendar niso marali sodstva izkoreniniti. Kompromisnim potom so — mol-

če odobrujoč ali izrazito dovoljujoč — dopuščali, da se ohrani to, kar je prej med ljudstvom živelo, še dalje, toda pod njihovim nadzorstvom. Kjer so imeli samo podložniki svoje upravne in sodne institucije, stvar ni šla težko. Ali kjer so v izvestnem okolišu imeli svoje interese podložniki skupno s svobodnjaki ali celò z meščani, plemenitniki, duhovniki, kakor na vinskih goricah, kjer so hoteli tudi nepodložniki svoje vino pridelovati — tu pa se je pojavljala nujna potreba, da se vzdržuje nekakšna avtonomija uprave in sodstva v korist vinogradnikov na splošno. V § 9., št. 5. smo že razpravljali o tem, da se je že v zadnjih treh stoletjih srednjega veka razvila institucija »gorskih pravd«. Ona vsebuje kot glavno podlago avtonomno upravo in sodstvo. Izvršuje se pač na način, prevzet izza časov, ko so sodili samo »dobri ljudje« v navzočnosti ljudstva, toda s pristavkom, da sedaj predseduje in vodi gorske pravde na gorskih zborih, ki so se obavljali bržčas po vzoru nekdajšnjih frankovsko-bavarskih centenarskih sodišč po dvakrat ali trikrat na leto, sam gorski gospod ali pa od njega poslan namestnik. Tu so se vršila posvetovanja o upravnih stvareh, tu so se reševali spori v civilnih stvareh in izrekale kazni za manj važna kazniva dejanje *(causae minores)*.

Značilno pa je, da pripada tem gorskim zborom pravica, da sodijo celò v sporih, ki nastanejo med gorskim gospodom samim in vinogradniki, ki so podložniki njegove »gorske palice«.

Pa tudi v še drugih krajih, kjer ni bilo vinskih goric, se je ohranila samouprava in sodstvo podeželskih kmetiških prebivalcev. Bržčas se je baš institucija gorskih pravd s svojimi ugodnostmi kazala kot posnemanja vreden vzorec zabranitve, da bi zemljiški gospodje pritegnili vso upravo in sodstvo nase. Pravico, da sodijo *causae minores* itak niso dobili vsi

zemljiški gospodje, ampak samo višji plemenitniki in pa samostani. (Seveda so ti, kakor smo že pokazali, dosegli mnogokrat tudi pravice sodstva za *causae maiores*). Kjer zemljiški gospodje niso mogli ali hoteli izvrševati pravice do sodstva nad podložniki, je pač ostalo pri stari navadi občega vaškega sodstva. Pri Nemcih se je že v drugi polovici srednjega veka udomačil izraz *Banntaidinge, Ehehafttaidinge*. Pri teh se vrše dajatve sodnemu gospodu (*Poiedenrecht*, polagaj), a se tudi sodi. Slovenci so pač svoje vaške pravde, o katerih je bilo zgoraj govora, tam, kjer so se ohranile, tej nemškopravni instituciji prilagodili, tam, kjer jih pa ni več bilo, po vzoru gorskih pravd, oživili. Oboji pa so ta sodišča v toku XIV. stoletja imenovali v e č e. Mnogi so celò plačevali za pravico, da so se smeli shajati na veče, zemljiški gosposki v e č e v n i p e n e z. V e č e s o t o r e j p o z n o s r e d n j e v e š k a k o m b i n a c i j a m e d s t a r o s l o v e n s k o v a š k o p r a v d o i n n e m š k o p r a v n i m i T a i d i n g i, ob katerih se dajejo tudi izvestni prispevki zemljiškemu gospodu. (K e l e m i n a, Staroslovenske pravde.)

Beseda »v e č a« je občeslovanska. Deblo »vet« tiči v modernih izrazih »s-vet«, »so-vet« itd. Po slovenskih krajih se je tako udomačila, da je ostala v nemških virih neprevedena *(Wetsch, Wötschengericht)*. V arhivu loške graščine (v muzeju v Ljubljani) se nahaja zemljiška knjiga, ki spričuje, dasi je napisana v l. 1501., da je od starih časov, zlasti pa od l. 1461. dalje obstojala navada, po kateri je bila vsako leto v Goričanah (nad Ljubljano) »sodba«. K tej sodbi so bili vsi kmetje vsega sodišča enkrat na leto pozvani, a tem zborom so rekli veče. Na ta dan so se razsojale sporne stvari in tožbe, ki so se pripetile med letom, pa niso bile poravnane. Tu se je vsakomur dajala pravica po odločbi, kakor je bilo za pravo spoznano. Kdor ni prišel k sodbi, je bil kazno-

van z globo. Listinskih dokazov za obstoj institucije veče imamo pa tudi še iz drugih krajev. Zlasti omenjajo urbarji iz XV. in XVI. stoletja večkrat l i p e, pod katerimi so zborovale veče. Pripomnimo, da so Goričane dobile krvno sodstvo v letu 1470., pa se je vendarle še leta 1501. dopuščalo, da so sodile veče. Če sodimo retrospektivno po pravnem položaju prvih stoletij novega veka, po katerem so se vršila na nekaterih krajih t. zv. »k v a t r n a s o d i š č a«, smemo trditi, da se je izvrševanje sodtsva po večah izvajalo ponekodi vsake kvatre na uobičajeni dan najmanj tudi že v zadnjem stoletju srednjega veka. Ker se je izraz *Quattemberrecht* uporabljal na Tirolskem (K e l e m i n a, Staroslovenske pravde), pa tudi na Bledu, ki mu je gospodovala briksenska škofija (iz Tirolske), dalje v Kostanjevici, ki je dobila mestne pravice od nekega tirolskega grofa (Z w i t t e r, Starejša kranjska mesta), slednjič tudi v Brežicah, ni izključeno, da je bil navedeni naziv zanesen med Slovence kot nadomestilo za izraz »veča«.

O nadaljnjem razvoju vinogorskih zborov in več v novem veku bo še govora (gl. § 19.). Tu je bilo treba pokazati, da so te institucije pognale krepke korenike že v zadnjem stoletju srednjega veka, torej baš v času, ko se je slovenskemu kmetiškemu življu nad vse slabo godilo.

§ 11.

POKRET V ZASEBNEM PRAVU

1. Tik pred madžarskimi navali in za časa njihovega trajanja so živeli višji sloji po germanskem, najnižji po staroslovenskem, vendar deloma že z germanskim duhom prekvašenem pravu. V nastopni dobi germanskega osvajanja dežel po svojih eksponentih in cerkvenega vplivanja na razvoj ljudske duše se je stanje, ki smo ga ravnokar na kratko označili, čedalje

bolj nagibalo na stran tujcev. Saj so le-ti dobili in držali takorekoč vso upravo v svojih rokah. Pravo, zlasti zasebno, v tej dobi sploh še ni bilo zavestno ustvarjeno pravo, ampak zgolj vsota poedinih pravil, ki med seboj niso iskale vzročne zveze, še manj uravnovesenja. K j e r p a n i b i l o o m e n j e n i h p r a v i l, t a m j e b i l o u s t v a r j a j o č e g i b a l o — s a m o v o l j n o s t, p a t u d i s i l a.

Zlasti je veljalo to za pravno življenje višjih slojev, dočim so najnižji sloji, kmetje, vzdrževali vendarle harmonijo svojih pravnih pravil po tradicijah, po običajnem pravu, ki so jih tupatam podajali tudi že v pravnih napotilih.

Šele v XIII. stoletju pride do zanimanja teoretikov za pravo. Tedaj nastajajo t. zv. »z r c a l a z a p r a v o«. Takoj prvo, »Saško zrcalo« iz časa pred l. 1235., skuša germansko pravo razlagati in ga spraviti v sklad z rimskim in kanonskim pravom. Na mah se pojavijo poleg deželskih in mestnih prav še posebna prava, dvorna, fevdna, ministerialna.

Doba recepcije tujega, rimskega in kanonskega, prava prekvasi germansko pravo v Nemški državi. Odtenki se pojavljajo tudi na slovenskem ozemlju, predvsem na cerkvenem. Albrecht II. je dal oglejskim patriarhom za njihova kranjska posestva t. zv. »*constitutiones*«, ki so (O r o ž e n, Vojvodina kranjska) veljale kot pravna načela in se naslanjale na langobardsko in rimsko pravo. V resnici je šlo bržčas za izvestna pravna napotila, izdelana pod vplivom omenjenih tujih prav. V ostalem pa za dotlej, da pridejo učeni pravniki kot člani sodišč do sojenja (§ 10., št. 2.), še ni dokazov za penetracijo tujih prav na slovenskem ozemlju. Sicer pa za nas taka penetracija pri slojih, ki so živeli itak po germanskem pravu, ni tako zelo važna, nego ona druga, ki si osvaja pravno življenje kmetiškega in vinogradniškega prebivalstva. Ta proces je trajal brez dvoma stoletje in še več! Ven-

dar imamo za to prebivalstvo kaj malo posebnih virov na razpolago. V glavnem gre baš pri raziskavah glede njihovega zasebnega prava samo za zaslutevanje, kaj se je izza staroslovenske dobe moralo izpremeniti, tako da najdemo na ta način most do dobe prvega stoletja novega veka, ko pridemo do zanesljivejše slike institucij zasebnega prava.

2. V staroslovenski dobi so bili Slovenci v pogledu socialnega sožitja kolektivistično organizirani. Oni so — po pravilni domnevi — živeli v »z a d r u g a h«. (Ta pravni izraz ni zapisan v nobenih virih dobe, o kateri razpravljamo. Poslužujemo se ga anahronistično, ker pravemu pojmovanju najbolje ustreza.) V trenju germanske kolonizacije po madžarskih navalih pa se slovenska zadruga (§ 6., št. 2.) ni mogla vzdržati, vsaj ne v takšnem obsegu, kot se je ohranila pri južnih slovanskih sosedih.

Zadruga bi morala biti gospodarska rodbinska zajednica s skupno in nedeljivo imovino, ki ji gospodari starešina, a je last članov več rodbin istega pokolenja. Od nemške *Markgenossenschaft*, ki se je pojavila še v frankovski dobi, jo je ločilo dejstvo, da so bili le-ti člani p o s e s t n i k i p o s a m e z n i h imenj *(Güter)** in da je baš posest le-teh imenj opravičevala uživanje skupne lastnine. Da so zadruge po smislu naše pojmovne opredelitve morale tudi še v dobi, kateri velja ta oddelek naše knjige, eksistirati, za to govoré predvsem tisti dokazi, ki smo jih omenili za staroslovensko dobo, a je njih dokazna moč trajala po vsej priliki še nadalje. Poleg njih imamo tudi še nove dokaze iz druge polovice srednjega veka.

Odkar so začeli izhajati sistematično urejeni avstrijski urbarji (§ 8., št. 3.; XIII. stoletje), moremo

---

* Ta izraz za »kmetiško posestvo« je prevzet iz Recljevega prevoda Gorskih bukev (1583. l.) in je priporočljiv, ker imajo Srbi in Hrvati enak izraz »imanje«.

slediti pojavu, da se imenujejo izvestni prebivalci na deželi »*socii*« (tovariši), »*complices*« (sodrugi), »*communes*« (zadrugarji), »*convivae*« (sožitelji), nemško »*geselle, mittail, gemeiner*«, nikdar pa ne »*markgenosse*«. Jasno je, da so veljali ti izrazi nekemu posebnemu načinu socialnega sožitja, ki germanskim sestavljalcem urbarov ni bil znan, pa so ga hoteli vsaj po najznačilnejših potezah jezikovno razlikovati od germanskega načina socialnega sožitja. Za škofjeloško gospodstvo se omenjajo v že večkrat citiranem urbarju iz l. 1291. precej pogosto primeri skupnega zadružnega gospodarstva. V četverih primerih imata po dva skupaj eno imenje (kmetijo, *Hube*), a ti »*socii*« ne morejo biti mišljeni kot polzemljakarji, ker so taki v samem tem urbarju še posebej našteti. V Svibnem se imenuje imenje, na katerem žive štiri rodbine. V Kamniku, Laškem, Poljčanah (l. 1249.) so enaki primeri navedeni; zadrugarji, razen starešine, se zovejo *socii, complices, Mitteil* (G r u d e n, Slovenski župani). Še krajem XIII. stoletja srečamo v tolminski gastaldiji pri sklepanju zakona (braka) v notarskih vpisih primer, da rodbinska zajednica nevesto, ki hoče vanjo vstopiti, prežene, ker ji ni všeč (Ž o n t a r, Slov. Prav., 1933., str. 166.). Že iz teh primerov se vidi, da zadruge niso bile omejene na gorate kraje (D o p s c h). Še bolj pa se da neutemeljenost takšnega mnenja razbrati z sledečega primera: Leta 1232. je potrdil kapitelj vesprimske cerkve prodajo nekega imenja, ki so ga Strochoni in njegovi bratje kot prodajalci opisali tako, da se začenja meja pri jarku »*inter aquam Lyboam et Muram*«, gre navzgor ob Muri do murskega otoka, na katerem je bila hiša družine (»*domus drusime*«) itd. Da je šlo tu za Strakonjo in brate kot eno zadrugo, pač ne more biti dvoma.

Za dokaz eksistence zadrug med Slovenci v drugi polovici srednjega veka moremo še navesti pojav, da se krajevna imena naslanjajo na osebna imena, pač

starešin zadrugarsko upravljane naselbine. To so Matjaševci, Štefanovci, pa tudi Boletina (od Bole-ta), Braslovče (od Braslava), Radgo[ji]na (od Radigoja), Čagona (od Čagoja), Okoslavca (od Volkoslava), Žice (Žitca vas, od Žitka). Še izraziteje se ta pojav odraža v Belokrajinskih selskih imenih Badovinci, Bojanci in pod.

Razen tega je treba še tudi omeniti, da navajajo škofjeloški urbarski zapiski (l. 1291.) imena nekih posestev pogosto po starešini ali županu, n. pr. Pri Marinu, Svobodinu, Semigoju, Veligoju, Lambertu. To spričuje obstoj patriarhalne oblasti imenoma navedenega načelnika v gospodarski zajednici več rodbin.

Začetkom novega veka pa ni več jasne zadružne organizacije na slovenskem ozemlju — razen na južnovzhodnem pobočju Gorjancev. (Gruden (l. c.) pravi, da »so se zadruge med Slovenci najdalje ohranile ob vzhodu in južni periferiji, kjer je bil nemški gospodarski vpliv najslabši in kjer je ohranilo življenje svoj prosti značaj«. Žontar (l. c.) meni, da so turške osvojitve hišno skupnost poživele v krepkejši obliki, ki jo danes zovemo »zadrugo«. Po našem mnenju se da ohranitev zadrug na označenem pobočju Gorjancev mnogo bolje razlagati z naselitvami Srbov iz Hercegovine in drugih krajev, ki so to institucijo prinesli kot pregnanci iz svoje domovine v Žumberk in okolico in jo tudi ohranili — do današnjih časov.

Da pa je drugod zadružna ideja izgubila svojo privlačnost in veljavo, to je treba pripisovati različnim činiteljem, predvsem vseobčim vplivom individualnega pravnega naziranja po recepciji prava. Slovenska kmetija je bila v primeri z bavarsko a priori gospodarsko slabejša, ta pa ni bila zadružno urejena. Prisilna fluktuacija prebivalstva po deželi, posledica pogostih turških napadov na slovensko ozemlje, je

gotovo tudi pospeševala ureditev gospodarstev po individualni orientaciji. Dalje je razvoj podeželskih strnjenih vasi silil, da so prevzele neke funkcije večjih zadrug. Slednjič je tudi nastajanje mnogih, pogosto obširnih cerkvenih posestev, ki so bila namenjena za dotacijo duhovnikov, župnij ali samostanov, posredno, toda uničujoče vplivalo na zadružno življenje.

Tista posestva so se imenovala v nemškem jeziku Videm; ljudje, ki so živeli na Vidmu, pa Vidmarji. Oni so bili pertinenca zemljišča, čeprav osebno svobodnjaki. Njihove življenjske razmere niso mogle ustrezati načelom rodbinske zajednice, zadruge.

Večje zadruge se niso dale več skupno upravljati. Velika gmota skupnih hasnovalcev zadružnega imenja je imela za posledico naraščanje števila nezadovoljnežev. Brez dvoma je bil vsak zadružnik opravičen imeti zase predmete osebne lastnine, moški kovčeg, ženska skrinjo. To se je ohranilo do današnjih dni na Belokranjskem, kjer se imenuje ta last »osebujek« (P l e t e r š n i k). Gotovo je prišlo tupatam do prostovoljne odselitve člana zadruge iz zadruge, včasih po dobljeni odškodnini (n. pr. če nevesta iz drugega kraja v zadrugi ni bila dobro sprejeta). Taki odseljenci so se imenovali »podružniki«.

Vsi gori navedeni činitelji so na vse zadnje zrušili strumno organizacijo zadruge, ki se je morala itak že precej prilagoditi drugim organizacijam upravnega značaja. To so bile gospodarski zamišljene zajednice, ki so imele za svrho, da samo izvestno skupno imovino skupno uživajo, pa niso obstojale iz rodbinskih članov, ampak iz posestnikov prejšnjih dvorov (gl. § 8., št. 5.) ali naselbin, ki so bile pred davnim časom še zadruge. To so bile zajednice, ki so bile prav podobne germanskopravnim »*Markgenossenschaften*«. Imenovale so se »s o s e d n j e«, »s o s e s k e« ali »s o s e č k e«. One so bile lastnice skupne nepremične imo-

vine, gozdov, pašnikov, celò brodov ali ladij itd. Kraj središča več sosedenj, sosečk itd. se je imenoval »srenja« (od sredine). Naziv občina se je pojavil šele začetkom XIV. stoletja, pa nima še pomena politične upravne edinice. (Občina kot upravnopolitična edinica je birokratična tvorba XVIII. stoletja.) Skupna imovina (»gmajna«) vasi se je imenovala v Prekmurju »veščina«, na Dolenjskem »skupnica«, na Štajerskem »čreti« ali »ledine«.

Za dobo XIV. in XV. stoletja, ko se preliva zadružna organizacija v označeno upravno organizacijo, je značilno, da se je kmetiško ljudstvo po deželi še vedno štelo — ne po dušah — ampak po o g n j i š č i h. N. pr. *Vermerckt die hernach geschrieben pharrchirichen, wie uil in yeder pfarr besessen f e w r s t a t t der pauerschaft sein*« stoji v neki listini o obsegu župnij na Štajerskem za Maribor, Cmurek, Radgono iz leta 1445. Enake pojave iz iste dobe dobimo v Srbiji pod turškim vladarstvom. Turki so namreč pobirali davke mehanično po hišah (ognjiščih). »Dimina« ali »ogorščina« so bili izrazi, ki so značili davek od ognjišča. Morda se je še tedaj, krajem srednjega veka, pobirala za sprejem v sosednjo, sosečko itd. posebna pristojbina, ki se je pozneje zahtevala na vzhodnem Štajerskem za sprejem v občinsko zvezo in se je imenovala »zvestnô« (K e l e m i n a).

Da pa so se med Slovenci pri najnižjih slojih prebivalstva vendarle še ohranile izrazite poteze kolektivne pravne orientacije baš za rodbino kot socialno edinico, in to še prav do XVIII. stoletja, o tem bomo razpravljali v naslednjem oddelku knjige.

3. Za r o d b i n s k o p r a v o se moramo sklicevati predvsem na izvajanja pri staroslovenski dobi (§ 6., št. 3.). Dopolnitve se tičejo vplivov germanskega in cerkvenega prava na domače. Višji sloji, ki so itak bili po večini neslovenskega rodú, so živeli po germanskih načelih. Člani rodbine se dele na dvoje skupin,

po moškem in ženskem spolu *(Vater-, Mutter-Magen)*. Zakonci morajo biti istega stanu, sicer velja za potomce iz mešanega zakona posebno pravo. Morganatski zakoni *(disparagium, Missheirat)* so izrečno omenjeni v Švabskem zrcalu: Visoki in nižji plemenitniki, ki sklenejo med seboj tak neskladni brak, povzročijo, da so vsi potomci manj plemenite krvi *(folgen der ärgeren Hand)*. Zakon (brak) se sklepa z dvojnim pravnim opravilom z zaroko in ženitbo. Glede oblike sklepa zakona je že od početka XII. stoletja obveljalo cerkveno pravo, ki je zahtevalo tudi oklice. Cerkveno predpisani so bili oklici na četrtem lateranskem (l. 1215.) in poslej dokončno na tridentinskem cerkvenem zboru (1545.—1563.) Sklenjen zakon spravi ženo pod moževo oblast. Deca iz pravega zakona uživa večje pravice kot izvenzakonsko rojena (v srednjeveški nemščini »*banchart*«). Vendar so dobili izvenzakonski otroci svobodnih žená koncem srednjega veka pravico, da zahtevajo od svojega nezakonskega očeta preživnino. Posebne umetne tvorbe rodbinske zveze je poznalo germansko pravo v dednih pobratimijah *(Wahlbruderschaften)*. One so ustanavljale razmerje, ki je istovetno z razmerjem med brati. Svrha jim je bila nasprotno dedovanje. N. pr. svaka Hugon iz Devina (pri Trstu) in Rudolf iz Viltuša (pri Mariboru) sta sklenila l. 1376. tako pogodbo. Ustanovila in razvila se je institucija, ki brez krvne vezi oživotvori sorodstvene odnose: S pogodbo med dvema osebama, ki se razlikujeta po starosti, kakor je to naravno med starši in otroki, nastane posinovljenje ali pohčeritev *(adoptio, Wahlkindschaft)*.

Za germanskopravno rodbinsko življenje poznega srednjega veka je odločilne važnosti, v kakšnih medsebojnih imovinskih razmerah sta živela zakonca. Upravljanje imetja obeh zakoncev je pristojalo vobče soprogu. Glede nadaljnje usode imovine zakoncev pa je veljalo več sistemov, ki so se uporabljali drug poleg

drugega, zdaj tu zdaj tam, toda vedno na podlagi posebnega dogovora med zakonci. Tipi so bili: a) Upravna skupnost *(Verwaltungsgemeinschaft)*. Ta je temeljila na osnovni zamisli, da ima soprog varuško oblast glede vsega, kar je prinesla soproga v zakon, po smrti svojega soproga pa dobi žena svoje premično blago *(Gerade)*, jutrno *(pretium virginitatis)* in polovico preostalih živil nazaj; tudi sme še 30 dni po soprogovi smrti uživati zapuščinsko imovino. Če pa umre soproga pred možem, dobe njeni ženski potomci samo njeno obleko in perilo *(Niftelgerade)*. Nepremičnine, ki jih je umrla žena prinesla v zakon, se razdele med njene dediče po stanju v času poroke. b) Imovinska skupnost *(Gütergemeinschaft)*: Ta je bila zlasti predmet obravnavanja v Švabskem zrcalu. Poznali so v srednjem veku »omejeno« in »splošno« imovinsko skupnost. Podvrste prvonavedene so bile a) »pridobivalna imovinska skupnost« *(Errungenschaftsgemeinschaft)*, pri kateri je postajalo skupna last zakoncev edino le to, kar sta premičnega ali nepremičnega blaga tekom zakonskega življenja pridobila, b) »premičninska imovinska skupnost« *(Fahrnisgemeinschaft)*, pri kateri je bila ali postala skupna last obeh zakoncev, kar sta v zakonu pridobila na premičnem blagu, in pa tudi vse nepremično blago obeh. Splošna imovinska skupnost — mlajšega datuma — se je razlikovala od omejene v tem, da je bilo vse, kar sta imela in pridobila zakonca, skupna last; posebna last se je smela samo s posebno pogodbo ustanoviti. c) Rimskopravni dotalni sistem: Ta je pridržal vsakemu zakoncu posebno last na njemu pripadajočem blagu, premičnin in nepremičnin; vendar izroči soproga svojo doto soprogu kot ločeno imovino, da ima na njej užitek *ad onera matrimonii ferenda*.

Soproga si lahko izgovori z ženitno pogodbo preživitek po smrti soproga *(vittum, vidualitium)*. V visokih plemiških krogih daje mož za to, kar mu je pri-

nesla soproga v zakon, zaženilo *(Wiederlegung)*. Preskrba tistega, ki je prodal zemljišče za živa, se izvrši s pogodbo, po kateri si izgovori prodajalec zase delež, ki ga v starosti uživa *(Altenteil)*. Kjer sta stopila v zakon vdovca ali kjer je bil vsaj en del vdovskega stanu, se moreta zakonca dogovoriti, da bodo otroci prejšnjega ali prejšnjih zakonov enakopravni otrokom iz novega skupnega zakona *(unio prolium)*. Ta institucija je veljala v frankovskem pravnem območju od XIII. stoletja dalje. —

Ko pregledamo vsa ta, izmed važnih najvažnejša pravila po germanskem pravu živečih, t. zv. višjih slojev na slovenskem ozemlju, moramo ugotoviti, da niso imela mnogo vpliva na rodbinsko življenje slovenskega kmeta, dokler je živel, če ne v izrazitih zadrugah, pa vendar v rodbinah, ki so ohranile v mnogočem poteze zadružnega življenja.

Glede sklepanja zakonov (brakov) se v časih veljavnosti krščanskih načel ne more več govoriti o otmicah. Pač pa je bil navidezni kup nevest gotovo še stalni običaj, bržčas že v obliki današnje »šrange«. Institucija »zaroke pred poroko« sicer ni bila narodna, a je morala nastati vsaj za tisti čas, v katerem naj se izvrše predpisani oklici. Izvenzakonska deca je prišla do upoštevanja šele potem, ko se je slovensko prebivalstvo pokristjanilo in je zadružno življenje že pojemalo. Njen pravni položaj se je uredil po vzoru nemških priseljencev, saj so Slovenci prevzeli za nezakonsko deco srednjeveški nemški izraz »pankrt«. Po vsej priliki je veljalo za slovenske nezakonske otroke vobče germansko pravo. Da je bil v poznem srednjem veku odločilen pogoj za sprejem v članstvo zadruge neke neveste ali ženina iz tuje rodbine pristanek zadrugarjev ali vsaj njenega starešine, domnevamo po zgoraj navedenem primeru iz tolminske gastaldije ob kraju XIII. stoletja (gl. št. 2.). Vsekakor takšna ureditev ustreza načelnim smernicam rodbin-

skih zadrug. Tudi dejstvo, da se je ohranila navada, da tisti, ki se priženi iz tujega kraja na dom, plača prebivalcem istega sela ali vasi še enkrat tako visoko »prikupnino«, kot če prevzame sin dom po očetu, kaže na oteževanje pri sprejemu tujih ljudi v ožjo zvezo sosednje, sosečke (pozneje občine; K e l e m i n a).

Oblika sklepanja zakona je postala rimskokatoliška, t. j. obstojala je v venčanju v cerkvi. »Mož ni človek, dokler ga žena ne krsti«, pravi pregovor. O razmerju med zakoncima po sklenjenem zakonu nimamo nobenih neposrednih vesti. Dotlej, ko je zadružno gospodarstvo veljalo, itak niso imeli povoda za ustanavljanje posebnih pravil. Poslej pa se je isti razjedalni vpliv, ki je vedel do prenehanja zadružnega življenja v toku sto in še več let, uvajal germanskopravne tipe imovinske skupnosti med zakonci. Seveda se ni usmeril enotno. Da dotalni sistem, ki je prišel po rimskem pravu, v ljudski pravni zavesti ni posebno dobro odjeknil v pogledu na pravni položaj soproge, kažejo slovenski pregovori: »Dota gre svojo pot, a baba v kot«; »Dota je zmota, revščina ostane«; »Dota pojde po potu, a žena ostane v kotu«. Vsi kažejo, da žena, ki nima drugega nego doto, največkrat izgubi še to, a v gospodarskem pogledu ničesar ne pridobi.

Prelivanje zadružnega v individualistično življenje, ki je vedlo do enorodbinskega sožitja sorodnikov, ki so le še sosedje, a ne več zadrugarji, je izbavilo tudi institucijo »k o t a«. Njen postanek stavimo šele v zadnjo četrtino srednjega veka, ko se je germanskopravno enorodbinsko gospodarstvo — po terminologiji hrvatskega in srbskega naroda »inokoština« — že do dobra posplošilo. Tu je prišlo večkrat tako, da je moral gospodar doma izročiti gospodarstvo mlajši moči, bodisi sinu, bodisi zetu, še za živa, ker je n. pr. sam obnemogel. Sin ali zet prevzame kot nov gospodar kmetijo starega gospodarja, toda ta si izgovori

»kot«, t. j. stanovanje, prehrano in še izvestne dajatve, na katere polaga važnost, to pa zase in za ženo, včasih še za druge. (Danes se govori v takšnem primeru, da dobe preživitek.) Beseda in institucija »kot« sta germanskega porekla. *Kott, kotten, Kottenhäuse* je po Grimm-u »*Nebenwohnung bei einem Bauernhaus*«. Da nima prvotno pomena slovenskega »kota« (= Winkel), moramo sklepati iz dejstva, da ostali južni Slovani niti nimajo te institucije, niti ne poznajo izraza kot v našem smislu. Da se je kot prvotno nahajal tudi pri Slovencih izven izročenega doma, sledi iz tega, ker se govori še danes (v okolici Litije, Kamnika), da živi preživitkar v »pustoti« (Pleteršnik, Kelemina). Pustote so imenovali neobdelana zemljišča, ki še niso bila razdeljena med občinarje in so spadala pod oblast deželnega kneza. Če se je umaknil preužitkar na pustoto, živi v kotu. Omenjamo nekoliko sorodnih pojmov. Na Belokranjskem se govori za *Leibgedinge* preužitnina, *Auszug* pa je »odmetek«. Čisto nemškega izvora je »liberga«, t. j. izgovorjeni užitek, preužitek *(Lieferung-a)*. Koliko je kot, ki je bil pravi pogoj za odmetek, v zvezi z nadaljnjim pojavom »odpravnine« ali »odpravščine« ostalih sorodnikov, zlasti bratov in sester prevzemnika, je vprašanje zase, ki v dobi, o kateri razpravljamo, še ni bilo rešeno. Bržčas so ostajali drugi sorodniki na kmetiji kot delavci, če se niso drugam priženili ali pomožili. Pripomnimo le še, da se imenuje »*Erbteil*« po slovenski »odvetek« in da je pač beseda »kot« po svojem slovenskem pomenu zabrisala prvotno germansko pravno potezo, da se kot ustanovi izven izročenega doma. Kot postane resnično tisti prostor na samem domu, ki si ga je stari gospodar pridržal.

Posinovljenje je bilo tudi Slovencem znana pravna institucija, ali prevzeta je bila iz germanskega prava. Na to kažeta izraza skutnik, skutnica *(Adoptivsohn, -tochter)*, kar prihaja iz germanskega »*skaut*«

= *Schoss, Saum.* Legitimiranje deteta se je namreč simbolično izvrševalo tako, da se je položilo pod krilo na kolena *(»unter Schoss setzen«)*. Legitimiranje nezakonskih otrok po sklepu zakona med roditelji se je dovolilo pod vplivom cerkvenega prava, ali še rajši je nezakonski oče vzel nezakonskega otroka na dom v rejo.

4. Kakor smo navajali za osebno in rodbinsko pravo najprej razne najvažnejše germanske institucije, ki so prepletale življenje na slovenskem ozemlju bivajočih višjih slojev, tako moramo postopati tudi glede d e d n e g a p r a v a.

Germansko pravo je do recepcije rimskega prava ostalo na stališču, da »napravi« umrli živečega »za dediča« *(»der Tote erbt den Lebendigen«)*. Prehod nastopi načeloma s trenotkom zapustnikove smrti. Dedič naj samo sprejme dediščino. Ni da bi o času zapustnikove smrti moral vedeti za smrt. Samo praktično, a ne pravno, je bilo to načelo prebito s tem, da je ostal soprog-vdovec ali soproga-vdova do kraja potrebnih spominskih obredov trideset dni na imenju. Sprejem imenja pa je moral dedič izvršiti na slovesen način. Zakonito dedno nasledstvo je bilo sprva zagotovljeno samo krvnim sorodnikom; šele doba po prvi polovici srednjega veka dopušča dedovanje zakonskih drugov. Določitev dediča pogodbenim potom je nasprotovala misli, da pritiče vse imenje rodbini kot takšni. V srednjem veku se je pred sklepom pogodbe o dedovanju zahteval pristanek drugih članov rodbine in pa izločitev izvestnega dela imenja, glede katerega ohranijo drugi dediči čakalno pravico *(Warterecht)*. Glede dednega nasledovanja so bili že v frankovski, še bolj pa v dobi po visokem srednjem veku poznati različni redi, ki se vobče naslanjajo na razlikovanje med ožjim in daljšim krogom sorodnikov. Ponekod je imelo prednost nasledstvo po paren-

telah. To je bila dosledna izvedba reprezentacijskega načela. V prvi vrsti stoje otroci, v drugi stariši, v tretji bratje in sestre. V parenteli sami si enakopravni dediči dele dediščino med seboj po načelu: »starejši obrazuje deleže, mlajši pa si jih izbira« *(»Der Ältere soll teilen, der Jüngere kiesen«)*. — Drugod je prednjačilo dedovanje po tem, da pridejo najprej na vrsto vsi potomci, potem vsi predniki, potem stranski sorodniki. Samo glede podedovanih očevin *(Erbgüter, Stammgüter)* je veljalo pravo zapalosti *(Fallrecht, ius recadentiae)*. Po tem je bilo nasledstvo urejeno tako, da naj pade očevina tja, odkoder je prišla: »*paterna paternis, materna maternis*«. Za stranske dediče germansko pravo praviloma ni poznalo utesnjevanja sorodstvenih mej. Dedovanje je bilo dopustno in možno *usque ad infinitum*. Vendar so po nekaterih pravnih redih ustanovljene izjeme, n. pr. do 7. ali 9. stopnje. Po mnogih pravnih redih je bilo dedovanje ženskih oseb izključeno. Med zakonskimi soprogi, kakor že omenjeno, sprva ni bilo dedovanja, ali baš v tem pogledu so se sklepale že vnaprej dedne pogodbe. Če ni opravičenega dediča, zapade dediščina deželnemu vladarju, pri zapuščinah podložnikov zemljiškemu gospodu.

Glede fevdov so veljale po germanskem pravu še neke posebnosti. Dedovati so jih smeli samo descendenti, do XIII. stoletja verjetno samo sinovi. Ni pa bila izključena podelitev fevda več osebam hkratu in obenem, kar je bilo praktično nadomestilo za dedno nasledovanje. Tudi glede žensk je veljalo prvotno izključno pravilo, da ne morejo fevda podedovati, ker ne morejo izpolnjevati vazalskih, vojnih dolžnosti. Fevd je bil kot gospodarska enota nedeljiv. Germansko fevdno pravo pa se je umaknilo langobardskemu. To je klicalo za dediče najprej descendente, če pa teh ni bilo, stranske sorodnike. Ženske so bile izključene, delitev fevda na več dedičev pa je bila dopustna.

Glede kmetiških imenj je veljalo poleg že navedenih (germanskopravnih) občnih načel še posebej, da mora biti dedič »*persona habilis*«, t. j. sposobna za gospodarjenje. Če je bil dedič še maloleten, dobi zastopnika, ki gospodari in uživa imenje za sebe, a mora, ko postane dedič polnoleten, le-temu izročiti imenje v neposlabšanem stanju. Zelo stara pravna institucija je bila, da naj deduje k m e t i j o e n sam dedič, dasi je več enakoupravičenih zapustnikovih sorodnikov. Pregovor je veljal, da ima kmet samo enega sina *(»Der Bauer hat nur ein Kind«)*. Ta edinoupravičen dedič se imenuje *Anerbe*, kar bi po slovenski rekli o č e v i n s k i d e d i č, ker je *terminus* dedič, ki je pomenjal prvotno res »*den Anerben*«, prešel v rabo za dediča vsakojake vrste. Ženske pri kmetijah praviloma niso bile izključene od dedovanja, toda vendar moškim zapostavljene: Čim je bilo kaj sinov, hčerke niso prišle v poštev, razen po pravilu *materna maternis*.

Iz institucije »*Totenteil*«, t. j. pokladanja imovinskih predmetov v zapustnikov grob (ki pa je v frankovski dobi že izginilo), se je razvila pod vplivom krščanstva institucija *Seelgeräte* (S c h w e r i n pa piše dosledno *Seelgewäte*), t. j. duševna priprava ali potrebščina, ki ne gre več v grob, ampak pripade cerkvi. Predmeti, namenjeni za dušno pripravo, so se izročevali zaupni osebi *(Salman)* na smrtni postelji, da jih odda po njegovi smrti cerkvi *(Gemächte)*. Duhovniki so dobili kmalu pravico testirati. »*Das Gemächte*« (t. j. odrejeno) je postalo prekliljivo, zaupnik je dobil pravico, da izvrši poslednjo voljo, ki se mu je izročila pred dvema pričama, ali pa so se tisti predmeti izročili župniku pred dvema pričama. Mnogokrat se je zahteval tudi pristanek sodišča ali ljudskega zbora, zlasti če je šlo za odredbe glede nepremičnin. Ti prvi zametki ureditve dednega oporočnega nasledovanja so bili v drugi polovici srednjega veka docela zamenjani

z rimskopravnim testamentom. Zaključni kamen tega razvoja je bil postavljen v zgradbo, nastalo tik pred reformacijsko dobo. Notarski red iz l. 1512. je namreč uvedel rimskopravno zasebno poslednjo voljo *(testamentum)*, ki se zapiše pred sedmimi pričami. (Glej tudi § 9., št. 1.)

Nanizani predpisi so bili po svoji namembi izdani tudi za germanskopravno orientirane višje sloje na slovenskem ozemlju. Vendar se ne da točno določiti, v kolikšnem obsegu in po katerih variantah so bili v veljavi. Za slovensko pravo, ki je živelo med najnižjim slojem kmetov in vinogradnikov, se more le domnevati, ali in v čem se je slika izpremenila, ki smo jo po vsej njeni bornosti v § 6., št. 4., narisali.

Podlaga za rešitev ravnokar stavljenega vprašanja mora ostati še vedno prvotno občeslovansko in iz njega nastalo medlejše staroslovensko dedno pravo. Le-to pa je izgubljalo svoj posebni značaj v isti meri, kakor je germanskopravna orientacija na slovenskem ozemlju pronicala v zadružno sožitje. Retrospektivno sklepanje od institucij, ki so se ohranile glede sorodnih problemov še do novega veka, nas opravičuje, da si glede obstoja dednopravnih institucij v drugi polovici zamislimo sledečo razvojno črto.

V velikem delu slovenskega ozemlja se je od druge polovice XIV. stoletja po ukazih deželnega glavarja upoštevalo langobardsko in rimsko pravo. V ostalih delih pa se prelivanje germansko- in slovenskopravnih načel gotovo ni vršilo skokoma, pač pa čim dlje tim hitreje in jačje, vendar ne povsod po enem načinu. Vsekakor ne smemo misliti, da je produkt penetracije tujega prava kar iztrebil vso miselnost slovenskopravnih institucij glede dedovanja. Kmetiški in vinogradniški posestniki so si ohranili izza zadružnega sožitja izvestna načela. Dedovanje n. pr. je bilo vezano na dejstvo, da je bodoči dedič pomagal imenje

obdelovati. Dedovanje je bilo pridržano potomcem, v prvi vrsti zapustnikovemu sinu. Če je iz kateregakoli vzroka izgubil posest, je smel zahtevati za izvestno dobo, da se mu pravo do zemlje povrne. Zahtevek, da se potomcu pripadajoče zemljišče v vinski gorici podeli baš njemu, je moral biti že zgodaj zavarovan zoper neprijazne nakane gorskega gospoda.

Mimo teh določb, ki so vsaj po veliki večini veljale smiselno tudi za koseze in svobodnjake, pa je prišlo — najprej s cerkvenim pravom — do posebnih določb glede oporok ali poslednjevoljnih odredb; predvsem zastran volil, ki so se naklanjala cerkvi. Ker smo zasledili poslednjevoljne odredbe še v začetku XVII. stoletja, ki so se javno izrekale in potrjevale na vinogorskih zborih, moramo misliti na to, da se je — pod vplivom rimskega prava — sprva vsaka posebna poslednjevoljna odredba živečega zapustnika predložila zboru vseh zbranih moških radi odobritve. Iz te zahteve zveni še vedno kolektivistično naziranje o sožitju, ki ne dá, da bi se kdo vtikal v dedno nasledstvo, če gre za prehod zapuščine od očeta na sina, pač pa hoče, da se drugačna ureditev dedovanja posebej preišče in odobri od tistih, ki bodo morali sosedstveno razmerje v izvestni upravni edinici z zadedi nadaljevati. Slovensko ljudstvo ni bilo naklonjeno prehodu kmetije na naslednika brez poslednjevoljne odredbe. »Kar kdo živ dá, sam dá, po smrti pa drugi delijo«, pravi pregovor. Toda v nadaljnjem razvoju, zlasti po uzakonitvi notarskega reda iz l. 1512., je vendarle prišlo do testamentov. Skoraj vedno je sodeloval pri njih duhovnik. Precej zgodaj, bržčas še na kraju srednjega veka, je moralo priti do uveljavljenja pravila »*paterna paternis, materna maternis*«; ohranilo se je še v XVII. stoletje. O germanskopravni instituciji *Salman*-ov pa ni med Slovenci nobenega sledu, ne za pozni srednji, ne za novi vek. Pač pa smemo misliti, da so se pogodbe med zakonci glede nasprotnega de-

dovanja
german
Ka
bivali
gotovo p
niki stremili za tem, da je imenje dobil tisti dedič, ki je bil za gospodarstvo najbolj sposoben, a vsi drugi njegovi sorodniki so ostali, če se niso drugam izselili, na domu. To je bilo praktično uveljavljanje načela očevinske dedne pravice *(Anerbenrecht)*. Precej slovenskih narodnih prislovic pa kaže izrazito ost zoper sorodstvo radi dedovanja. »Bratje in bratje se daleč narazen najbolj ljubijo«; »Žlahta je raztrgana plahta, ki se pa ne dá zašiti«. To so pač posledice uvanjanja rimskopravne individualne lastnine, pa tudi odsevi spominov na razmere, ki so ostale po izgubi kolektivno-zadružnega sožitja sorodnikov.

5. Čisto na kratko hočemo navesti nekoliko potez iz germanskega privatnega prava srednjega veka, da dobimo oslonca za rešitev vprašanja, katere izpremembe načel, ki smo jih v tem pogledu ugotovili za staroslovensko dobo, so se izvršile v drugi polovici srednjega veka.

Pri nepremičninah ustrezajo medsebojno germanskopravni obliki osebno proste lastnine (t. zv. alodov) slovenskopravna lastnina svobodnjakov in kosezov. Fevdskim posestvom slovensko pravo nima podobne ustanove. Podložniškim kmetijam nemškega počela ustrezajo domalega kmetije slovenskih podložnikov, samo za vinogradiška posestva veljajo posebna pravila. Almendi, t. j. imetju sosednje, sosečke, ustreza »gmajna«, skupnica, ledina itd. Lastnina podložnih dednih imenj se je zvala užitna last ali podlastnina (*dominium utile*, gl. § 8., št. 5.).

Pridobitev nepremičnine je bila po germanskem pravu spočetka vezana na plačilo dotične cene in se je delila na troje činov: preprodajo *(Übergabe, in-*

obdelovati. Dedovanje je bilo pridržano potomcem, v prvi vrsti zapustnikovemu sinu. Če je iz kateregakoli vzroka izgubil posest, je smel zahtevati za izvestno dobo, da se mu pravo do zemlje povrne. Zahtevek, da se potomcu pripadajoče zemljišče v vinski gorici podeli baš njemu, je moral biti že zgodaj zavarovan zoper neprijazne nakane gorskega gospoda.

Mimo teh določb, ki so vsaj po veliki večini veljale smiselno tudi za koseze in svobodnjake, pa je prišlo — najprej s cerkvenim pravom — do posebnih določb glede oporok ali poslednjevoljnih odredb; predvsem zastran volil, ki so se naklanjala cerkvi. Ker smo zasledili poslednjevoljne odredbe še v začetku XVII. stoletja, ki so se javno izrekale in potrjevale na vinogorskih zborih, moramo misliti na to, da se je — pod vplivom rimskega prava — sprva vsaka posebna poslednjevoljna odredba živečega zapustnika predložila zboru vseh zbranih moških radi odobritve. Iz te zahteve zveni še vedno kolektivistično naziranje o sožitju, ki ne dá, da bi se kdo vtikal v dedno nasledstvo, če gre za prehod zapuščine od očeta na sina, pač pa hoče, da se drugačna ureditev dedovanja posebej preišče in odobri od tistih, ki bodo morali sosedstveno razmerje v izvestni upravni edinici z zadedi nadaljevati. Slovensko ljudstvo ni bilo naklonjeno prehodu kmetije na naslednika brez poslednjevoljne odredbe. »Kar kdo živ dá, sam dá, po smrti pa drugi delijo«, pravi pregovor. Toda v nadaljnjem razvoju, zlasti po uzakonitvi notarskega reda iz l. 1512., je vendarle prišlo do testamentov. Skoraj vedno je sodeloval pri njih duhovnik. Precej zgodaj, bržčas še na kraju srednjega veka, je moralo priti do uveljavljenja pravila »*paterna paternis, materna maternis*«; ohranilo se je še v XVII. stoletje. O germanskopravni instituciji *Salman*-ov pa ni med Slovenci nobenega sledu, ne za pozni srednji, ne za novi vek. Pač pa smemo misliti, da so se pogodbe med zakonci glede nasprotnega de-

dovanja pojavljale tudi med njimi, vsaj tam, kjer so germanskopravne institucije še prevladovale.

Kako so tisti potomci, ki niso postali dediči, dobivali primerno odškodnino, tega ne vemo. Skoraj gotovo pa je, da so kmetiški in vinogradniški posestniki stremili za tem, da je imenje dobil tisti dedič, ki je bil za gospodarstvo najbolj sposoben, a vsi drugi njegovi sorodniki so ostali, če se niso drugam izselili, na domu. To je bilo praktično uveljavljanje načela očevinske dedne pravice *(Anerbenrecht)*. Precej slovenskih narodnih prislovic pa kaže izrazito ost zoper sorodstvo radi dedovanja. »Bratje in bratje se daleč narazen najbolj ljubijo«; »Žlahta je raztrgana plahta, ki se pa ne dá zašiti«. To so pač posledice uvanjanja rimskopravne individualne lastnine, pa tudi odsevi spominov na razmere, ki so ostale po izgubi kolektivno-zadružnega sožitja sorodnikov.

5. Čisto na kratko hočemo navesti nekoliko potez iz germanskega privatnega prava srednjega veka, da dobimo oslonca za rešitev vprašanja, katere izpremembe načel, ki smo jih v tem pogledu ugotovili za staroslovensko dobo, so se izvršile v drugi polovici srednjega veka.

Pri nepremičninah ustrezajo medsebojno germanskopravni obliki osebno proste lastnine (t. zv. alodov) slovenskopravna lastnina svobodnjakov in kosezov. Fevdskim posestvom slovensko pravo nima podobne ustanove. Podložniškim kmetijam nemškega počela ustrezajo domalega kmetije slovenskih podložnikov, samo za vinogradiška posestva veljajo posebna pravila. Almendi, t. j. imetju sosednje, sosečke, ustreza »gmajna«, skupnica, ledina itd. Lastnina podložnih dednih imenj se je zvala užitna last ali podlastnina (*dominium utile*, gl. § 8., št. 5.).

Pridobitev nepremičnine je bila po germanskem pravu spočetka vezana na plačilo dotične cene in se je delila na troje činov: preprodajo *(Übergabe, in-*

obdelovati. Dedovanje je bilo pridržano potomcem, v prvi vrsti zapustnikovemu sinu. Če je iz kateregakoli vzroka izgubil posest, je smel zahtevati za izvestno dobo, da se mu pravo do zemlje povrne. Zahtevek, da se potomcu pripadajoče zemljišče v vinski gorici podeli baš njemu, je moral biti že zgodaj zavarovan zoper neprijazne nakane gorskega gospoda.

Mimo teh določb, ki so vsaj po veliki večini veljale smiselno tudi za koseze in svobodnjake, pa je prišlo — najprej s cerkvenim pravom — do posebnih določb glede oporok ali poslednjevoljnih odredb; predvsem zastran volil, ki so se naklanjala cerkvi. Ker smo zasledili poslednjevoljne odredbe še v začetku XVII. stoletja, ki so se javno izrekale in potrjevale na vinogorskih zborih, moramo misliti na to, da se je — pod vplivom rimskega prava — sprva vsaka posebna poslednjevoljna odredba živečega zapustnika predložila zboru vseh zbranih moških radi odobritve. Iz te zahteve zveni še vedno kolektivistično naziranje o sožitju, ki ne dá, da bi se kdo vtikal v dedno nasledstvo, če gre za prehod zapuščine od očeta na sina, pač pa hoče, da se drugačna ureditev dedovanja posebej preišče in odobri od tistih, ki bodo morali sosedstveno razmerje v izvestni upravni edinici z zadedi nadaljevati. Slovensko ljudstvo ni bilo naklonjeno prehodu kmetije na naslednika brez poslednjevoljne odredbe. »Kar kdo živ dá, sam dá, po smrti pa drugi delijo«, pravi pregovor. Toda v nadaljnjem razvoju, zlasti po uzakonitvi notarskega reda iz l. 1512., je vendarle prišlo do testamentov. Skoraj vedno je sodeloval pri njih duhovnik. Precej zgodaj, bržčas še na kraju srednjega veka, je moralo priti do uveljavljenja pravila »*paterna paternis, materna maternis*«; ohranilo se je še v XVII. stoletje. O germanskopravni instituciji *Salman*-ov pa ni med Slovenci nobenega sledu, ne za pozni srednji, ne za novi vek. Pač pa smemo misliti, da so se pogodbe med zakonci glede nasprotnega de-

dovanja pojavljale tudi med njimi, vsaj tam, kjer so germanskopravne institucije še prevladovale.

Kako so tisti potomci, ki niso postali dediči, dobivali primerno odškodnino, tega ne vemo. Skoraj gotovo pa je, da so kmetiški in vinogradniški posestniki stremili za tem, da je imenje dobil tisti dedič, ki je bil za gospodarstvo najbolj sposoben, a vsi drugi njegovi sorodniki so ostali, če se niso drugam izselili, na domu. To je bilo praktično uveljavljanje načela očevinske dedne pravice *(Anerbenrecht)*. Precej slovenskih narodnih prislovic pa kaže izrazito ost zoper sorodstvo radi dedovanja. »Bratje in bratje se daleč narazen najbolj ljubijo«; »Žlahta je raztrgana plahta, ki se pa ne dá zašiti«. To so pač posledice uvanjanja rimskopravne individualne lastnine, pa tudi odsevi spominov na razmere, ki so ostale po izgubi kolektivno-zadružnega sožitja sorodnikov.

5. Čisto na kratko hočemo navesti nekoliko potez iz germanskega privatnega prava srednjega veka, da dobimo oslonca za rešitev vprašanja, katere izpremembe načel, ki smo jih v tem pogledu ugotovili za staroslovensko dobo, so se izvršile v drugi polovici srednjega veka.

Pri nepremičninah ustrezajo medsebojno germanskopravni obliki osebno proste lastnine (t. zv. alodov) slovenskopravna lastnina svobodnjakov in kosezov. Fevdskim posestvom slovensko pravo nima podobne ustanove. Podložniškim kmetijam nemškega počela ustrezajo domalega kmetije slovenskih podložnikov, samo za vinogradiška posestva veljajo posebna pravila. Almendi, t. j. imetju sosednje, sosečke, ustreza »gmajna«, skupnica, ledina itd. Lastnina podložnih dednih imenj se je zvala užitna last ali podlastnina (*dominium utile*, gl. § 8., št. 5.).

Pridobitev nepremičnine je bila po germanskem pravu spočetka vezana na plačilo dotične cene in se je delila na troje činov: preprodajo *(Übergabe, in-*

vestitura, sala), uvedenje *(Einzug)*, opustitev *(Auflassung, resignatio)*, ki se je ponekod izvajala simbolično z uporabo bilke *(festuca)* ali palice *(Spann)* kot *exfestucatio*. Od XIV. stoletja dalje se je pojavljala tudi simbolična tradicija *per cartam*, sprva ob istočasni preprodaji »grude in vejice« *(Torf und Zweig)* ali »bilke in treske« *(festuca, Halm, Stab)*.

Glede nepremičnin naj na tem mestu še omenimo počelo zemljiške knjige *(Grundbuch)* v mestih. V Nemčiji so začeli — prvič menda leta 1135. v Kolinu ob Reni — pravna opravila, zlasti opustitve, glede nepremičnin, ki so se izvršila, zapisavati na posebnih listkih *(Schreinskarten)*, pa so jih kronologično razvrščali in v knjige vezali. Ko so te knjige delili po četrtih ali ulicah mesta, kar se je ponekod dogajalo že v XIII. stoletju, so dobili lep pregled o izpremembah zemljiške posesti, toda le v dokazne svrhe. Šele z ustanovitvijo deželne deske *(Landtafel)* za Češko, Moravsko in Gornjo Šlezijo, ki je segala po zapisih tudi glede zemljišč plemenitnikov v provinciji, je prišlo do preokreta v tem smislu, da vpis v tako evidenčno knjigo dobi najprej perfekcijski, poslej konstitutivni pomen za nastanek pravnega posla. Ker pa tako pripravljanje institucije zemljiške knjige v dobi, o kateri razpravljamo, za slovensko ozemlje ni dokazano, se hočemo k temu vprašanju povrniti šele v prihodnjem oddelku te knjige.

Zelo važna institucija germanskega prava, ki se tiče pojmovanja stvarnih pravic, je bila t. zv. *die Gewere*. Ta izraz se izvaja iz besede *vasjan, vesjan* = *vestire*, znači obleko *(vestitura)* ter pomenja izvrševanje pravne oblasti nad stvarjo na način, ki je vidljiv *(saisine de fait)*. Kdor je imel svojo *Gewere*, je smel vsak napad na svojo oblast nad stvarjo siloma zavrniti; tudi je imel pri pravdanju glede lastnine na tisti stvari boljše stališče od onega, ki take oblasti ni imel. Izvzeta je bila samo *raubliche Gewere*, pri-

ropana oblast. Če hoče kdo posestnika stvari obdolžiti tatvine ali ropa, naperi zoper njega pravdo o svodu* *(Anefangsklage)*. Tožitelj, ki je trčil na stvar pri drugem posestniku, je smel svoje zasledovanje upotiti tako, da je, kakor da bi svojo oblast nad stvarjo vzpostavljal, položil roko na njo in trdil, da mu je ukradena ali uropana. Posestnik je moral tožiteljeve trditve ovreči, češ da je n. pr. tožitelj njenu stvar prostovoljno prepustil, ali pa je moral navesti svojega prednika, kateremu stvar »odrine«, da naj le-ta tožiteljeve očitke po svoje odrine. Sprva je bilo tako odrinjenje dovoljeno le trikrat *(intertiatio)*. Če tretji prednik ni mogel tožiteljevih očitkov ovreči, pa ta priseže, da oblasti nad stvarjo ni prostovoljno oddal, se je morala stvar tožitelju vročiti. Ponekod so stvar izročili »tretji roki« kot sekvestru. Tu ni bilo število prednikov omejeno (Goldmann).

Glede pridobitve premičnin od nelastnika je germansko pravo razlikovalo med ukradenimi in zaupanimi stvarmi. Za poslednje je veljalo »*Hand wahre Hand*«, t. j. roka zapustnika ima očuvati sprejeto blago lastniku (drugi roki); tretja roka ni, da bi se morala brigati za dejstvo morebitne tuje lasti. Pri ukradenih stvareh pa ima lastnik zahtevek radi povračila od vsake tretje osebe. (Po rimskem pravu pa je veljalo: »*Ubi meam rem invenio, ibi vindico*« in pa »*Nemo plus iuris transferre potest, quam ipse habet*«).

Okupacijska pravica je pripadala glede nekaterih premičnin (zlasti duhovnikov) vladarju, odnosno teritorialnemu gospodarju v obliki spolijske pravice ali regalov (lovski, ribarski, rudarski regal).

---

* Izraz je prevzet iz Dušanovega zakonika (1349.), omenjena pravna institucija pa je bila v slovenskem običajnem pravu še v novem veku znana. Mi uporabljamo ta izraz, dasi ima po Pleteršniku danes drugačen stvaren pomen.

Glede najdb je imelo germansko pravo natančne določbe o potrebnih razglasitvah in o dobah, po katerih pripade lastninska pravica najditelju, če se nihče ne oglasi kot lastnik.

Služnosti germanskega prava so obstojale tudi v obremenitvah z delovanjem *(in faciendo)*. Pravica sekanja drv v obremenjenem gozdu je bila urejena kot služnost *(ius lignandi)*. Pravica pašnje se je izvrševala na razne načine: a) Več posestnikov ima pravico pašnje na pašniku tretje osebe *(ius compascui)*. b) Lastnik obremenjenega pašnika ima poleg drugih upravičencev pravico pašnje *(ius compasciscendi)*. c) Več lastnikov si dovoli nasprotno pravico pašnje na svojih pašnikih *(ius compasculationis reciprocum)*. č) Več lastnikov ima skupno zemljišče za pašnjo *(gmajna, Almende)*.

Pri nameravani prodaji nepremičnin se mora dati prednost s tem, da se ponudi v nakup najprej bližnjim sorodnikom, t. j. svojasti*) *(Befreundte)*. Če teh ni ali če ne bi hoteli kupiti, pa sosedom zemljišča. Če niti ti ne marajo kupiti, sme biti kupec kdorkoli.

Ta institucija je bila sorodna z rimskopravno osebno predkupno pravico *(ius protimiseos,* a se je od nje razlikovala v tem, da ni nastala s pogodbo, ampak da je bila stvarna pravica, ki se uveljavi brez vsake pogodbe. Predhodna institucija te pravice je bila v germanskem pravu pravica preklica *(revocatorium)*, ki ga je smel že po Saškem zrcalu napraviti bližnji sorodnik, hkratu presumptivni dedič, zoper prodajo dedne zemlje brez njegove privolitve. Ta pravica ugovarjanja *(Beispruchsrecht)* pa je sčasoma oslabela v retraktno pravico *(Einstands- oder Näherrecht)* s pravico prvenstva pri nakupu.

---

* Svojast — *Sippe* — *consanguinitas* — je izraz, ki se nahaja v Hrenovem pastirskem listu iz l. 1631. Pleteršnikov Slovar ga prevaja s *Verwandschaft, Angehörige.*

Najstarejše listine o takšnih pravicah imamo iz langobardskega ozemlja iz leta 777., dalje iz frankovskega ozemlja iz IX. stoletja. Če je vplivalo langobardsko pravo na slovenske pravne razmere zbog krajevne bližine, je moralo trčiti pri Slovencih na institucijo zadruge. V dobi vinogorskih pravnih napotil v XIV. do XVI. stoletju je bila pravica prvenstva pri nakupu že zato uporabljevana, ker je bila sorodna ideji zadružnega socialnega ustroja. Tako si razlagamo nastanek potrebe, da se je ta pravica uredila tudi zakonito. To se je zgodilo v gorskih bukvah l. 1543.

Če se prodaja ni izvršila po pravilih, imajo fevdni gospod ali bližnji sorodniki ali sosedje pravico zahtevati zemljišče zase proti založitvi kupne cene, in sicer že po preteku več let, 1 do 3 *(retractus ex iure dominii directi, consanguinitatis vel vicinitatis)*.

Pri podložniških posestvih je bil prvi upravičenec, ki se mu je moralo ponuditi zemljišče v nakup, zemljiški gospod. Da je takšna pravica veljala zlasti tudi že v naših mestih glede mestnih posestev, smo že omenili v § 8., št. 4.

Zastava za dolg je bila, kar se tiče premičnin, že zelo zgodaj v navadi. Prvotno, v frankovski dobi, se je zahteval za veljavnost pristanek sodnika. Od XIII. stoletja pa je bilo zlasti v mestih dopustno, da se stranki sami dogovorita glede zastave. Funkcija zastave je bila prvotno ta, da gre za retencijo objekta zastave, ne pa za zadostitev iz njega. Objekt je bil izročen upniku v posest *(vadium, Wette)*. Posredovalci so bili Židje. Če je dal (n. pr. po Mühlhausenskem statutu iz l. 1220.) predmet drugemu prostovoljno v zastavo, ga hrani ta toliko časa, kolikor se dogovorita, najmanj pa 14 dni. Če v dogovorjenem času ni prišlo do rešitve zastave, si sme upnik na zastavljen predmet pri Židu izposoditi denar. Če bi pa Žid ne hotel posoditi na zastavljen predmet, mora upnik trikrat po 14 noči (6 tednov) bližnjim sosedom

razglasiti, da zastava še ni rešena, po preteku tega časa pa je smel zastavljen predmet prodati. Kupil ga je Žid, potem pa ga je prodal dolžniku nazaj z velikim dobičkom zase. V poznejšem razvoju prava do zastave je tisti, ki zastavi, ostal v posesti predmeta, a upnik je dobil pravico, da seže po istem predmetu, če dolžnik ni plačal. Slednjič pride do sodne rubežni *(strudis legitima)*: Skabin ali sodni birič vzame zarubljeni predmet. Če ne pride do plačila od strani dolžnika, dá sodnik predmet upniku, ki ga sme zastaviti dalje ali pa prodati.

Zastava zemljišča za dolg se je mogla izvršiti v obliki: a) pogojne preprodaje lastnine zemljišča *(Eigentumspfand)*, b) starejšega ustanovila *(ältere Satzung)*, pri katerem dobi upnik na zastavljenem zemljišču (posestvu) posest in užitek (torej »*Gewere*«); prenos se izvrši pred sodiščem ali pred svetom *(Rat)*; c) novega ustanovila *(neuere Satzung)*, pri katerem dolžnik obdrži zemljišče, vendar se njega zastavitev razglasi pred sodnikom.

Prisilno ostvarjanje zastavne pravice je bilo po germanskem pravu od frankovske dobe sem dovoljeno za tisto škodo, ki jo je napravila živina *(Schüttung*, in *clausuram inferre)*. Živina se zajame, da se zagotovi povračilo škode, torej odškodnina. Samolastno odvzetje zajetega predmeta *(Pfandkehrung)* je bilo zabranjeno. Ali vsa ta institucija je prišla ob veljavo kot neumestna, razen če so si prizadete osebe same s pogodbo takšno pravico vzajemno pristale. To je bilo od XIII. stoletja dalje tudi po državnih zakonih priznano.

Problemi germanskega stvarnega prava so se tikali tudi germanskopravno orientiranih pripadnikov višjih slojev na slovenskem ozemlju, oni pa so imeli precejšnjega vpliva na slovenske soprebivalce nižjih slojev, svobodnjakov in podložnikov.

V neposredni zvezi s pojavom, da je pojemalo in skoraj izginilo sožitje v zadrugah, stoji dejstvo, da se tudi stvarne pravice do nepremičnin v primeri s tistimi, ki so obstojale v staroslovenski dobi, pričenjajo cepiti in razlikovati. Ograjnica, o kateri je bilo govora v § 6., št. 5., postane bržčas svojenica, če je zorana, ornica. To so bila zemljišča izven sklopa »slovenske kmetije« (gl. § 8., št. 5.). Bile so, kar smemo domnevati, praktično potrebne že tiste čase, ko se je slovensko ljudstvo oklepalo še zadružne ideje, ker se je prebivalstvo številčno širilo, in pa tudi, ker so vplivali vzgledi iz germanskopravnih naselbin. Kmetiška imenja kot očevine *(Hube)* so se začele krhati, ostane pa članom zadruge in morda tudi podružnikom »veščina, ledina, gmajna, frajščina, skupnica« kot osnova za novo upravno zajednico »sosednjo, sosečko« (gl. še zgoraj št. 2.).

Ostalo je pri tem tudi še pozneje, ko so lastniki kmetij razpadali v gruntarje ali zemljake, polgruntarje ali polzemljake itd. Za XIV. in XV. stoletje se sme to s precejšnjo gotovostjo trditi. Razkroj zadružnega sožitja je vedel do zasebne lastnine na premičnini in nepremičnini imovine, posestnik dobi lastninsko pravico do imenja, če ni podložnik, če pa je, postane hasnovalec ali užitni lastnik imenja. Njegovi otroci smejo zahtevati od njega odvetek *(Erbteil)*. Več posestnikov tvori vas ali selo, meje med selskimi zemljišči več sel se določujejo v primeru, da postajo sporne ali negotove, z razvodom (v Istri po Mažuraniću, Prinosi itd., že l. 1264.).

Da je slovensko ljudstvo smatralo skupno last več lastnikov ali skupno hasnovanje več užitnih lastnikov za gospodarsko nevšečno ali pogubno, smemo sklepati iz še danes uporabljenega pregovora, da »Še pes na spolovini (polovici imetja) rad crkne«.

V naslednjem navedemo nekatere posebnosti slovenskega prava, ki so zgodovinsko izpričane. O prav-

nem pojmovanju institucije *Gewere* med Slovenci ni sluha. Pač pa je uvedenje v posest nepremičnine tudi med njimi znano. Vršilo se je z obhojo ali z objezdenjem mej. Prodaja zemljišča se je izvajala pri Slovencih simbolično, od XIV. stoletja dalje z listino, prej ko slej pa še dolgo z istočasno predajo »grude in vejice«. Ta način se imenuje v kranjskih listinah iz XVI. stol. kot predaja po »*Spann und Erd*« (treska ali palica in gruda), pa datira brez dvoma že za stoletje in več nazaj, po germanskopravnem vzorcu.

Za najdbe ne poznamo slovenskega prava, dasi so bili Slovenci čebelarji in so morali imeti glede zasledovanja rojev svoje pravne običaje. Bržčas je veljalo, da so gojili čebele v presledkih skupnih gozdov (severoslovanske »borte«), a da so si zaletene roje prisvajali kot ničijo stvar. Za germansko pravo je veljala zasledovalna pravica čebelarja samo izvestno dobo; če je ni izkoristil, je smel vsakdo zajeti roj (kot *wilder Wurm*). Partikularno pa je tudi veljalo, da ga sme tisti zajeti, na čegar zemljo se je roj spustil in usedel.

Zasledovanje lastninske pravice po načinu interciacije *(Anefang)* ima, kakor smo že zgoraj omenili, svojo vzporedno institucijo v svodu. Tudi tu se poizveduje od zadnjega posestnika izgubljenega predmeta nazaj po zaporednih prednikih, ki so tudi dobili posest. Ta institucija je občeslovanska, v sosedni Hrvatski že za l. 1244. posvedočena, v Dušanovem zakoniku urejena in se dá zasledovati tudi v slovenskem običajnem pravu novega veka. Torej se dá opravičeno sklepati, da so ga Slovenci v poznem srednjem veku poznali.

O pravici okupacije moremo domnevati, da se je vršila samo od nemških višjih stanov. Zdi se pa, da je narodna prislovica »Farško blago — konjsko meso« temeljila na občem srednjeveškem naziranju, ki je pripoznavalo pravico zasilne zaplembe zapuščine

umrlega duhovnika *(»ius spolii«, »ius exuviarium«, »rapite, capite!«, »Ripsrapsrecht«)*. To pravico pa so izvajali med Slovenci ne samo deželni knezi, cerkveni zavetniki, ampak poljubno vsakdo, kdor je hotel, prav kakor da bi šlo za kadaver poginulega konja (toda v poznejši dobi po našem mnenju samo glede premičnega blaga v kašči in kleti). To smemo retrospektivno sklepati iz dejstva, da se je smatrala takšna pravica še do najnovejše dobe za samoposebi umevna. Dr. Ivan Tavčar se je še v svojem delu »Slovenski Pravnik« (l. 1884., str. 273.) energično boril zoper »prečudno napačno vero, živečo med narodom slovenskim . . ., da je zapuščina umrlega samca, posebno duhovnika, prosto ležeča stvar in da sme sploh vsak po taki zapuščini pasti«; ta vera, je izvajal, je »gola domišljija«. Vedel pa ni, da je nekdaj veljalo tako pravo. (Prim. Kušej, Cerkveno pravo, II. izdaja, str. 572.)

Glede služnostnih pravic kmetijskogospodarskega značaja se je treba samo sklicevati na to, kar smo opetovano izvajali o izvrševanju pašnje ali sekanja dreves na tistem ozemlju planin, gozdov, vodâ itd., ki so ostala skupna last zadružnih članov, odnosno sosedov enega sela kot naslednika zadruge ali srenje. Zdi se pa, da so Slovenci smatrali te služnosti za javnopravne pravice, zvezane s pripadnostjo k selu ali vasi. Odločevali so o teh pravicah, če so postale sporne, na »sajah«, t. j. skupnih zborih upravičencev. Beseda ni ista kakor seja; ona prihaja od korena »sad+ja«, *plantatio, immissio in bona.*

Kar se tiče pravice prvenstva pri nakupu *(Einstandrecht)*, se sklicujemo na to, kar smo že zgoraj navedli. Dodamo le še, da je pravica prvenstva pri nakupu dobila svojo dobro oporo kot nekakšno nadomestilo za vzdržavanje zemlje v rokah sorodnikov ali sosedov, kakor da bi bivali med seboj še v zadružnem sožitju.

K izvajanjem o zastavni pravici na nepremičninah moramo glede podložniških zemljišč dodati, da je bila potrebna privolitev zemljiškega ali gorskega gospoda; saj se je isto zahtevalo tudi še pozneje v novem veku.

Glede pridobitve prisilne zastavne pravice, če je nastala škoda po živini na polju ali vinogradu, ni misliti, da bi bilo zgoraj označeno germanskopravno naziranje prodrlo med slovenske kmete in vinogradnike. Slovensko pravo je šlo svojo pot, zlasti v tem pogledu, da se je zahtevala pri realizaciji odškodninskega zahtevka intervencija zemljiškega ali gorskega gospoda. Dalje je bila dovoljena zasežba kakšnega dela obleke ali pokrivalo osebe, ki je škodo povzročila, ne kakor predmet zastavne pravice, ampak kot nujen dokaz za ugotovitev osebe kot storilca. Pač pa se je razvila za vinogorske kraje pravica, da je smel oškodovanec živino, ki jo zaloti v škodi, na mestu ubiti. To pa pravno ni imelo s prisilno zastavno pravico nič skupnega, ampak je bila le pravica samoobrambe. Če je bilo temu tako v poznejšem času, celò v novem veku, ne moremo še sklepati, da bi bilo germanskopravno naziranje veljalo že prej med slovenskim ljudstvom.

6. Najvažnejši problemi obligacijskega prava za gospodarsko življenje, ki so iz germanskega prava vplivali na razvoj slovenskega prava, bi bili sledeči:

Pogodbe so se do rimskopravne recepcije sklepale največ v obliki realne pogodbe, pri kateri pride do ostvarjenja pogodbenega razmerja po dejanski dajatvi. Pozneje se je pojavila mlajša oblika, kjer pride do ostvarjenja omenjenega razmerja po izročitvi in sprejemu nadavka ali are zastran potrdila sklepa. Še pozneje zadostuje za nastanek pogodbe zgolj strnjenje volje brez dejanske izročitve predmeta ali are.

Posebej je treba omeniti institucijo likofa *(Lit-, Leitkauf)*, ki je prišel med slovensko ljudstvo iz germanskega prava. Naravnost naveden je bil likof v

čl. 45. vinodolskega statuta (l. 1288.), kjer ima zelo širok pomen in obsega ceno in nagrado za posredovanje. Kakor uči Mažuranić (Prinosi itd.), ne najdemo likofa v nobeni drugi hrvaški stari listini, pač pa »poljevačina«, »zapoja«, »zapojnica«. Če je bil likof znan že v srednjem veku višjim slojem na slovenskem ozemlju, pa tudi že v hrvaškem Primorju; če je bil v novem veku splošno uporabljana institucija med slovenskim ljudstvom, moramo sklepati, da se je uveljavil na slovenskem ozemlju vsepovsod vsaj že v drugi polovici srednjega veka, ko je postal promet živahnejši. Po bistvu realnih kontraktov se je morala — tu pride seveda germansko pravo do veljave — vsaj karkšnakoli stvar v resnici dati in izročiti, in to šele znači, da se prejemnik obvezuje. Tista stvar je bila lahko manjši gotovinski znesek *(Festigungspfennig)*, ki se je resnično izročil, a od pogodnikov in prič kot *Wein- oder Litkauf* zapil. Oblika realnosti je bila simbolično še vedno obdržana, pa vendar modificirana. Ta način obveze z likofom je dobil v daljnjem razvoju novega veka izrazitejšo funkcijo, o kateri bo govora v § 23., št. 3. Ob recepciji rimskega prava je ostalo pri rimskopravnih realnih kontraktih poleg rimskopravnih konsenzualnih kontraktov. Toda v nadaljnjem razvoju se je pokazala težnja, da se sklepanje izvestnih pogodb zopet otežuje. Zahteva se, n. pr. pri pogodbah glede predmetov večje vrednosti, pismena oblika, pri pogodbah glede nepremičnin sodni ali notarski akt i. pod.

Germanskopravno zakupno pravo je točno razločevalo najemniške in zakupne pogodbe. Pri prvih je bila raba predmeta dovoljena, pri drugih tudi užitek. Oba tipa teh pogodb datirata šele iz srednjega veka. Takrat pa je veljalo zvečine pravilo, da kup predmeta ne ruši najema ali zakupa istega predmeta. Pravni pridobitelj najete ali v zakup dane stvari mora vstopiti v najemninsko ali zakupno pogodbo. Po re-

cepciji rimskega prava se je to pravno naziranje deloma v nasprotno izprevrglo, deloma se je prej veljajoče pravilo vzdržalo, samo da so se roki podaljšali, ki so veljali za to, da se izpraznijo najeti ali v zakup vzeti predmeti. Poseben tip zakupa je bil pri živini mogoč; dogovor je bil lahko takšen, da zakupnik deli z lastnikom živine dohodke od živine *(Vieh auf halben tun, cantractus socidae)* ali pa da mora zakupnik na zemljišču, ki ga vzame v zakup, na kraju zakupne dobe vprav toliko glav živine, kolikor jih je prevzel, vrniti; on tvega torej nesrečno zmanjšanje števila n. pr. zbog kuge, tatvine in pod. *(Eisernviehvertrag; »eisern Vieh stirbt nie«.)*

Posojilo se je smatralo po germanskem pravu za realen kontrakt. Šele s predajo denarja ali drugega nadomestljivega blaga se je ustanovila pogodba. Pri nadaljevalnih pogodbah posojila, kupa ali menje je bil dopusten dokaz po rovašu *(Kerbholz)*. Na razklani palici se napravijo pri vsakem obroku zareze. Vsaka stranka dobi polovico palice. Dokaz drži, če se zareze na obeh palicah ujemajo. Po G r i m m-u se je zarezavalo dolgove in terjatve tudi na kosu usnja.

Jamstvo *(Haftung)* za povračilo posojila je srednji vek v Nemčiji omilil. Dočim je moral prvotno dolžnik odslužiti svoj dolg, če ga ni mogel plačati, kot upnikov sužnik *(Übergabe zur Hand und Halfter)*, je prišlo v srednjem veku, zlasti v mestih, do zapiranja v javnem »turnu« *(Schuldturm)*. Pa tudi to se je sčasoma omejilo samo na določen čas, n. pr. 14 dni, na kar je bil dolžnik pripuščen k prisegi, n. pr. da bo tretjino svojega zaslužka izročal upniku, dokler ga ne poplača.

Poroštvo *(Bürgschaft)* je bila po starem germanskem pravu »*wadiatio*«, t. j. jamstvo za obvezanca po osebi poroka, ki pride v svrho sigurnosti povračila dolga v upnikovo ujetništvo *(Gisil, Geisel)*. V poznej-

šem srednjem veku porok ni več ujetnik upnika, on se smatra le še za predmet morebitne zasežbe. Če dolžnik dolga ne plača, sme njegov upnik zajeti poroka in ga kakor koli prisiliti, da plača *(Bürgen soll man würgen)*. Še poznejši razvoj vede do tega, da se porok sam zaveže za dolg, kakor da bi bil dolžnik, vendar tako, da bo plačal, če prvotni dolžnik ne bi plačal.

Pojačenje obveznosti poplačila dolga je bilo po germanskem pravu dopustno z obljubo zvestobe *(Treugelöbnis)*; zunanje znamenje take obveze z zastavo svoje časti je bila rokopodaja. Dalje spada sem obljuba pod prisego; če obvezanec take obljube ne izpolni, zapade kazni kot krivopriseženik. Slednjič dolžnik lahko obljubi, da ga upnik za primer, če pogodbe ne drži, proglasi javno za *Schelm*-a. Isti pomen ima tudi pogodbeni dogovor, naj postane dolžnik, ki ne plača, brezpokojnež, ki ga sme vsakdo ubiti, ali pa, da ga zadene izbacnenje iz cerkve (A m i r a). Slednjič se pojavlja od XII. stoletja dalje pojačenje obveznosti v instituciji »*obstagium*«-a. Ako imovit dolžnik ne plača ob določenem roku, sme priti upnik, natančno po dogovoru: sam ali s spremstvom, na dolžnikov dom ali v bližnjo gostilno in popivati in se veseljačiti na njegov račun, dokler ni dolg od strani dolžnika in njegovih sorodnikov poravnan. (Ta način iztirjavanja je bil l. 1548. zabranjen s posebnim državnim zakonom.)

Kolektivno jamstvo za zasebnopravne obveznosti, ki ga je po starem germanskem pravu dajal rod *(Sippe)*, je v srednjem veku že zelo popustilo. Le tupatam se čita v mestnih statutih o jamčevanju vseh utelešenih upravičencev do *almende*, da jamčijo skupno za tistega so-udeleženca, ki je bil dolžnik meščana in je bil tudi pred pristojnim sodiščem tožen. Kolektivnost je obstojala v tem, da je smel meščan vse osebe, ki uživajo *almendo* glede *Wasser und Weide*

skupno, t. j. z dolžnikom vred, zaseči in zapreti. Sicer pa se je germansko pravo čedalje bolj kretalo v smeri individualne odgovornosti. Mülhausenski statut n. pr. je določal (l. 1220.), da je mož za dolg svoje žene odgovoren le do zneska, kolikor je vreden njen nakit na glavi, a ta sme znašati le 6 penezov. To je torej še prilični ostanek odgovornosti soproga za člane svoje rodbine.

Kolektivna obveznost zastran poravnave škode, ki je posledica nedovoljenega ali celò kaznivega dejanja, je v germanskem pravu srednjega veka izginila. Še prej je nehala navada krvne osvete. Državna zakonodaja iz XII. in XIII. stoletja — *constitutio Moguntina* iz l. 1235. je nekakšen mejnik — je energično zahtevala, da naj preide kaznovalna pravica v roke državnih sodišč. Za škodo, ki jo je prizadela posamezna oseba, postane odgovorna edino le ona sama.

V pogledu na mezdno pravo je treba predvsem pokazati na dejstvo, da so bili velikašem spričo fevdalnega ustroja družbe vsaj do srede dobe, o kateri razpravljamo, na razpolago osebno nesvobodni ministerialci, drugi manj visoki gospodi pa nevoljniki. V zvezi z razmerami na patrimonialnih posestvih se je na vzhodu, pa tudi na jugu Nemčije izcimila pravica prisilnega službovanja *(Zwangsdienst)*. Vobče na deželi ni moglo priti do posebno živahnega razvoja mezdnega prava. Pač pa se je v mestih baš v srednjem veku dobro uveljavilo.

Značilna poteza je bila, da so se posli praviloma jemali na dom in postali člani doma, domačini. Posel ni izgubil osebne svobode, če jo je imel; pač pa je prišel pod gospodarjevo oblast, ki je vključevala pravico strahovanja na telesu. Tudi je posel zavezan, da ohrani svojemu gospodarju zvestobo, gospodar pa, da posla, če treba, na zunaj ščiti in zastopa. Že v srednjem veku so se sklepale mezdne pogodbe s posli na ta način, da dobi posel ob sklepu nadavek *(Drauf-*

gabe). Pogodbe med pomočniki in obrtniki so bile urejene po predpisih, ki so jih dajali cehi (§ 8., št. 4.).

Obligacijsko pravo, ki je veljalo na ozemlju, naseljenem po Slovencih, je bilo izmed vseh panog civilnega prava še najbolj nasičeno germanskopravnih pravil. To velja za dobo srednjega veka zlasti tamkaj in od tedaj, kjer in ko je zadružno sožitje ponehavalo. Prekvašenje obligacijskega prava Slovencev z germanskim se dobro opaža v prvih stoletjih novega veka, pričelo pa je prav verjetno že nekoliko stoletij prej. Spričo teh ugotovitev naj še pokažemo, v katerih točkah je slovensko pravo vendarle še neke posebnosti ohranilo ali pa samostojno oblikovalo. Toda s tem ne bi hoteli reči, da je takšna posebnost v vsakem primeru slovenskega izvora.

Na odobravanje prvotnega stališča katoliške cerkve, da posojevalec ne sme terjati obresti od posojila, kaže slovenski pregovor: »Vrag ne kopa in ne orje, ampak obresti išče«. Seveda je ta nazor odtlej dalje, ko se je jemanje obresti naravnost zakonito (l. 1654.) dovolilo, ostal le remiscenca srednjeveških pravnih razmer.

Za likof je treba omeniti, da ga je slovensko običajno pravo še v XVII. stoletju priznavalo za bistven, konstitutiven element pogodbe in da so tudi ljudski sodniki za izrekanje sodbâ zahtevali in dobivali svoj likof. Brez dvoma so Slovenci institucijo likofa vsaj v drugi polovici naše tu obravnavane dobe že poznali, čeprav šele v prvotni germanskopravni obliki. Čuditi pa se moramo, da narodne pesmi ne omenjajo likofa, dasi so nastale mnogokrat v vinskem nastrojenju.

Tudi nadavek kot oslabljena oblika za potrdilo realne pogodbe se tolikokrat omenja v zapisih slovenskega običajnega prava XVI. in XVII. stoletja, da ima ta institucija svoj izvor gotovo že v srednjem veku.

Institucija rovaša je stara. Izvršuje se rovaš samo na preklani palici. Po Miklošič-u in Mažuranić-u je izraz slovanskega počela (deblo ry-, rvati), po Jagić-u izvira iz madžarščine *(roni)*. Mislimo, da spričo dejstev, da so poznali Srbi podobno institucijo »porez«-avanja palic kot dokaz plačila davkov; da se čita v hrvatski latinski listini iz l. 1402. o tej instituciji (*tessera;* Mažuranić); da so v severni Italiji z urezavanjem glasov na rovaše vršili volitve; da so še v XVI. stoletju v Slovenski krajini glasovali z urezi na rovaših o sodbah, potem ni mogoče misliti, da bi dobili institucijo rovaša vsi navedeni Slovani od Madžarov. V tem primeru pa bi jo morali dobiti od njih tudi Nemci!

V vinogorskih zapisnikih iz XVII. stoletja se za slovensko običajno pravo navaja, da posojilna pogodba ni razdrta, dokler ni rovaš zlomljen. Kako daleč nazaj je segalo tako pravno naziranje, se ne dá dognati, kaor se tudi ne more trditi, da je veljalo splošno. Prav tako, kakor za likof, pa smemo tudi za rovaš trditi, da je bil znan med Nemci, Hrvati in Slovenci vsaj v zadnjih dveh stoletjih srednjega veka.

Osebna eksekucija nad dolžnikom, ki ne plača, se omenja še v vinogorskem pravu iz XVII. stoletja, osebna eksekucija nad poroki pa še v listini iz Karlovca (kajkavsko ozemlje) iz l. 1653. (po Mažuraniću). Poroki so se zavezali, da sme upnik brez vsake »tužbe s jakostjom listorovag lista ili nas poloviti ter držati vse do tih dob, doklem ih platimo i njihov ostanak zadovoljimo«. Zveznost in sorodnost z germanskim pravom je očividna in sega skoraj gotovo nekoliko stoletij nazaj. Potrditev poroštva s prisego je pa izpričana iz Raba že po listini iz l. 1237. (Mažuranić). Tu so se torej udejstvovali tudi vplivi romanskega prava. Ni pa, da bi mogli misliti, da bi bile omenjene pravne institucije, če so bile znane med Nemci in med Hrvati, slovensko ozemlje preskočile.

Značilno za slovensko pravo je, da eksistirajo še do danes pregovori, ki kažejo na težko stališče porokov, n. pr. »Porok je plačevavec«, »Porok je do smrti otrok«.

Neko posebnost slovenskega obligacijskega prava, zavezo pod odgovornostjo po klavzuli (pristavku) *»des allgemeinen Landschadenbundes«*, moramo že tu omeniti, ker segajo klice te institucije še nazaj v XIV. stoletje. Gre za posebno strogo obveznost s predpisano obliko potrditve pogodbe, ki so jo sprejemali nase sprva samo člani višjih slojev. V Zgornji Italiji so se že sredi XIII. stoletja pojavljale listine, ki so se imenovale *»instrumenta guarentigiata«*. To so bile garancijske listine, ki so jih napravljali notarji, a so dajale upnikom pravico, da si poiščejo povračilo za vsakojako škodo zastran neizpolnitve pogodbe iz vsakršne imovine dolžnika ali njegovega dediča, ponekod celò, ne da bi bilo treba poprej zaslišati dolžnika. Šlo je torej za nekakšno generalno garancijsko obvezo s pravico eksekucije brez intervencije sodišča. Ker so imeli v XIII. in XIV. stoletju laški trgovci (osobito toskanski) svoje zastavljalnice in banke na slovenskem ozemlju, je zelo verjetno, da je bila institucija prenešena po teh trgovcih iz italijanskega prava. Prav podobne garancijske listine so namreč znane, čeprav nimajo tega imena, na Štajerskem že iz XIV. stoletja. Najstarejša je z dne 16. oktobra 1355., dalje ena z dne 18. januarja 1373. (samostan sv. Lamberta); listina rodbine Teufenbach datira z dne 25. maja 1375. Slednjič imamo zbrane kupne pogodbe iz let 1414., 1456., 1466., vse iz Štajerske; one so skoraj identične z zgoraj označenimi pogodbami, le obveze za svoje dediče ni v njih. (Zbiranje omenjenih pogodb je opravil V l a d i m i r L e v e c; prepisi se nahajajo v njegovi književni zapuščini v narodnem muzeju v Ljubljani.) Institucija *instrumentum guarentigiatum* je pozneje zagrnila vso Srednjo Evropo. Kako se je razvila na

slovenskem ozemlju v pogodbe s pristavkom »*des allgemeinen Landschadenbundes*« v času od l. 1503., ko še ni uzakonjena, do 1533., ko je bila na Štajerskem že uzakonjena; dalje v kakšnih oblikah je nastopala in kakšen obseg je dobila, vse to bo predmet razlage v prihodnjem oddelku te knjige.

Kolektivna odgovornost za storjen zločin je bila med Slovenci najznačilnejši moment zadružnega sožitja. Zato pa tudi po razsulu zadrug kot rodbinskih skupnosti višjega socialnega pomena še ni izginila, ampak samo omilila se je v reprezentančno odgovornost hišnega gospodarja za škodo, ki jo napravi član njegovega doma, ki živi pod domačim krovom in se hrani ob gospodarjevem kruhu. V zapisnikih o pravdah pred ljudskimi sodišči iz XVI. do XVIII. stoletja imamo mnogo primerov in dokazov za to, kako globoko ukoreninjena je bila med narodom zavest o skupni odgovornosti rodbine, ki jo predstavlja hišni gospodar. Ni dvoma, da je bilo temu tudi v srednjem veku tako, osobito če uvažujemo, da so še v XV. stoletju šteli prebivalstvo po ognjiščih, ne pa po dušah, kar kaže, da so smatrali hišo ali dom za pravo institucijo skupnosti in koristi vseh domačih ljudi.

Glede mezdnih pogodb je veljalo pač tudi za slovenske nižje sloje vse to, kar je bilo pravo za višje sloje. Iz poznejših pravnih razmer v novem veku smemo sklepati, da so posli dobivali tudi že na kraju srednjega veka svoj zaslužek ponajveč, če ne izključno, v naturalijah in da so sklepali pogodbe za daljše dobe, največ od Božiča do Božiča. »Eno leto mora izslužiti, ako bi tudi drva sekali na človeku«, pravi slovenska prislovica; ali: »Kdor ne vzdrži vsaj leto dni v službi, ni dober služabnik«; »Kdor gre iz službe pred Božičem, ima kožuh brez rokavov«. Omenjene dobe so se vrstile leto za letom, posli so radi ostajali pri hiši tudi do konca svojih dni.

Posebne vrste zaposlencev so bili vsobenjki po vinogradih (gl. § 8., št. 6. b). Njihova naloga je bila, da so obdelovali vinograde svojih gospodarjev, za kar so dobivali stanovanje in deloma njive ali vrtove, da so si na njih pridobivali živeža zase in za svojce. Imeli so pa tudi pravico, da hodijo na dnino drugam, da si nekaj prislužijo. Oni so bili najemniki z značajem kolonov, vendar so bili praviloma poljubno odstranljivi. Njihov pomen je bil raz pravno stališče ta, da so bili svojevrstni uslužbenci hasnovalcev vinograda.

§ 12.

POKRET V KAZENSKEM PRAVU

1. Razvoj kazenskega prava med Slovenci, ki se je gibal v staroslovenski dobi še v splošnoslovanskem duhu, je krenil po madžarskih navalih v smer germanskega prava. Karolingi so p r i č e l i z oživotvorjenjem j a v n e g a kazenskega prava, zakonodaja glede javnopravnih pogodb o »*treuga Dei*« (l. 1235., gl. § 9., št. 1.) je k razširjenju načela, da se kaznuje iz r a z l o g o v j a v n e p o t r e b e, mnogo pripomogla. Toda še dolgo je veljalo pravilo: »Kjer ni tožitelja, ni sodnika« in srednji vek še ni mogel premagati privatnopravno pojmovanje kazenskega prava. Zločinstva so predvsem kršitve zasebnikov, kazen je bila v bistvu pravica zasebnika, ne pa države. Zasebna osveta je bila korenika kazenskega prava, ona pa se je dala odkupiti z globo. Skozi ves srednji vek se zasebna osveta v podobi »*faide*« navzlic napovedanim cerkvenim in državnim deželnim mirom ni dala odpraviti. Še na kraju naše dobe je *Bambergensis* l. 1507. odredila, da mora sodnik po vsaki obsodbi izreči svarilo tistim, ki bi se hoteli zbog izrečene obsodbe maščevati, češ da bi v takšnem primeru zapali isti kazni.

Germansko srednjeveško pravo je zastopalo stališče, da velja za vse stanove prav isto. Izjeme so se

dopuščale le v tem, da so bili brezpokojneži *(friedlose Leute)* izpostavljeni nevarnosti, da se smejo brez kazni ubiti; in pa, da so uživali duhovniki privilegij, da se jim naloži namestu krvne težke kazni blažja.

Zločini so se delili po germanskem pravu na težke *(Ungerichte, Halsgerichte)*, ki se kaznujejo krvavo *(an Hals und Hand)*, in pa na pregrehe *(Frevel)*, ki se kaznujejo na nekrvav način *(an Haut und Haar)*. Denarne kazni *(Gewette, Wandel)* so se plačevale (včasih poleg posebne globe, včasih ne glede na globo) sodniku. Če pa je šlo samo za kršitve oblastvenih zapovedi ali prepovedi, pripale so tistemu, ki jih je povzročil. Vražda *(Wergeld)* je v poznejšem srednjem veku, odkar je postal naklepni uboj (umor) »kapitalni zločin«, izgubila mnogo na svojem pomenu. Plačevala se je vražda le še pri usmrtitvi iz nemarnosti *(von ungefähr)*. Višina vražde je bila odvisna od stanu ubite osebe.

Germanskopravne kazni so bile krute. Prevladovala je generalna prevencija, t. j. ostrašitev drugih, da naj ne hodijo po zločinskih potih. Smrtna kazen je pogosta, nje poostritev dopustna. Okrnjenje telesa je tudi kazen, vendar se dá v izvestnih primerih odkupiti z denarjem. Tudi konfiskacija imovine je dopustna kazen, tupatam pa samoposebi umevna posledica pregona *(Acht)*. Kazni na prostosti so bile zelo redke; najprej so bile uvedene v mestih. Mnogokrat so se izvršile samo na prebnjo kaznovane osebe namesto težje vrste kazni. V ostalem pripomnimo, da so bile po Švabskem zrcalu, ki je prišlo za slovenske kraje še največ v poštev, zaščitene domalega že vse občepravne dobrine človeka kakor v modernem pravu: življenje, zdravje, imovina, čast itd. In vendar pride za dobo zadnjega stoletja srednjega veka do pojava, da se ob premajhnem razvoju zavestnosti lastne osebe ostvarja močna nezavestna zveznost med človekom na tem in onem svetu, ki

je izvor vere v čaranje pri priprostem, vere v astrologijo pa pri izobraženem svetu. Odtod tisti strašni delikti, ki so jih pripisovali čarovnicam in ki so bili v zvezi s krivoverstvom.

Duševnost, prepletena s fantazijo in simboliko, je morala v pravnem življenju vesti do strogega formalizma. Za to germansko kazensko pravo srednjega veka ni poznalo nasprotja med voljo storilca in njegovo besedo ali činom. Oboje je bilo eno; možnost notranjega nasprotja med voljo storilca in njegovo besedo ali dejanjem se je zanikala. Kar je nekdo storil ali govoril, na to je reagiral pravni red enako, ne da bi vprašal po notranjem nagibu, iz katerega je dejanje ali beseda prišla. Ni še potrebe po določitvi individualne etične krivde. Zunanji rezultat je odločilen: »*Die Tat tötet den Mann*«. Zločinski uspevek, ki se pojavlja na zunaj, je vzmet, ki sproži obtožbo in obsodbo morilca na smrt. Pravna pravila se morajo uporabljati tako striktno, kakor so napisana; ne smejo se šele tolmačiti. Sodba nima namena, da bi s kaznijo zločinca poboljšala. Tisti pa, ki je n. pr. kaznovan, da plačaj oškodovancu globo, če se spozna to za zadostno zadoščenje v pravnem smislu, ostane navzlic temu priznan član družbe. Ako pa presega dejanje mero dopustnosti tako zelo, da postane zločinski storilec za družbo nemogoč, proglasi ga le-tá za brezpokojneža, ki ga sme vsakdo pokončati. Odtod prihaja, da srednji vek praviloma ni poznal ječe ali zapora za kazensko sredstvo, ampak samo denarne globe, kazni na blagu in na telesu, zlasti usmrtitev. Le v mestih so se pojavljali primeri zaporne kazni.

2. Državni vladar je imel sprva pravico nad življenjem in smrtjo svojih ljudi, ali koncem srednjega veka te pravice ni smel poljubno izvrševati. Ugotovitev zločinskega dejanja po pravnih pravilih postane pogoj kaznovalne pravice. Toda to je bilo le pravilo. Enej Silvij pravi o Hermanu Celjskem, da je Vero-

niko Deseniško kaznoval s smrtjo »*ut est iustitia principum*«. Seveda je bila ta pikra sodba izraz mržnje med obema.

Kralj je imel pravico pomiloščenja od kazni na eni, pravico odtegniti podaniku kraljevsko milost na drugi strani. Kogar zadene takšna odtegnitev, ta ne sme več pred kraljevo obličje, on izgubi vse, kar ima. Zato se silno potrudi, da si zasluži vnovič milost in se v to svrho rade volje podvrže kakšni drugi kazni. Po tej poti je prišlo do neke vrste arbitrarne kaznovalne pravice kralja, ki je prešla v XIV. stoletju na teritorialne kneze.

Nekakšen korektiv za nevšečne posledice nedostatnosti srednjeveškega germanskega kazenskega prava pa je tičal v instituciji, da so se dale kazni tudi brez kraljevske milosti pretvoriti v blažje. Če sta prišla tožitelj in sodnik do medsebojnega sporazuma, se je smela vsaka kazen nadomestiti z blažjo. Tožnik je dobil odškodnino, spravnino, sodnik pa globo. Zunanji, spremljevalni pojav je bila prošnja za odpuščanje, obljuba romarskega potovanja in pod. Sprava je bila mnogokrat združena s prisego, da bo vladal za naprej med strankama mir. Le izjemoma se je dala doseči sprava, če je bil zločinec na samem delu zaloten, lažje, če je bil zločinec pozneje zajet ali pa če se je sam ovadil. Za pregovarjanje o kaznovanju in višini kazni je bilo dovolj prilike, dokler se je zločinec nahajal na varnem v »azilu«. Azilna pravica se je spoštovala.

Glede posameznih dejanskih stanov iz germanskega prava naj omenimo, da so v Švabskem zrcalu, ki prihaja za Slovence najbolj v poštev, pomešane določbe o kaznivih dejanjih med javno- in civilnopravnimi, zbog česar je pregled zelo otežkočen. Razen tega so določbe Švabskega zrcala gostobesedne; prinašajo v svojem tekstu cele povestice in čisto konkretne primere. Kazuistika je prav bohotna. Važno je, da odreja Švabsko zrcalo v svojem čl. 90. na splošno

talionsko načelo kot primeren način za izbero kazenskega sredstva.

O načinu postopanja v kazenskih zadevah naj tu navedemo le osnovne misli glede pristojnosti. Težke zadeve *(causae maiores)* so bile v srednjem veku pridržane deželnemu zboru, dvornemu sodišču, sodišču deželnega vladarja ali deželskim (mestnim) sodiščem s pravico krvnega pravosodja. Manjše zadeve *(causae minores)* pa so sodila sodišča zemljiških gospodov vobče, v posebnih, po običajnem pravu določenih primerih pa nižja avtonomna sodišča (vaška in kvaterna sodišča, vinogorski zbori). Izven vseh teh primerov so stala nepristranska sodišča, sestavljena iz sodnikov, ki so bili izbrani od nasprotujočih si strank.

Izvršitev izrečene kazni je bila po starogermanskem pravu stvar oblastnega zastopnika kot uradnika z verskimi funkcijami; on je moral postopati po ustaljenih obredih. Pozneje je prišlo do tega, da je poskrbel za izvršitev kazni zmagovalec v pravdi ali pa uslužbenec sodnega zbora. Oblika je bila predpisana, izvršitev ponoči zabranjena. V poznem srednjem veku je nastopal kot izvršitelj kazni birič *(Scherge)*. Pri izvrševanju kazni, izrečenih v globi, se je kazala mnogokrat čudna miselnost, tičoča še globoko v misticizmu in simbolizmu. Pri izvrševanju telesnih kazni je veljalo predvsem načelo: *Ostendere scelera, dum puniuntur.*

3. Predstoječi oris kazenskega prava iz druge polovice srednjega veka je veljal po vsej priliki tudi za slovensko ozemlje, kolikor so pač sodila zgoraj omenjena sodišča za *causae maiores* (gl. § 10., št. 4.). »Po vsej priliki« smo dejali, ker so viri tako nedostatni, da se ne dá razbrati, kaj se je smatralo za veljavno kazensko pravo. Švabsko zrcalo je pač zapis, ki ima mnogo določb za kazensko pravo, kakršno je veljalo v XIII. stoletju. Avtor je gotovo poznal prilike na

Koroškem, saj je pokazal, da je obveščen o potankostih pri obredu ustoličenja karantanskih knezov. Vendar si je težko misliti, da bi bili predpisi o materialnem kazenskem pravu, navedeni v Švabskem zrcalu, resnično splošno veljavni predpisi. Le vobče se smemo za najvažnejše probleme držati predpisov Švabskega zrcala kot odseva dejansko veljajočega prava, zlasti tudi iz vidika, da se oklepa v mnogih pogledih svetopisemskih načel, kar je ustrezalo docela tedajšnjemu duhu časa: Sveto pismo pa je bilo itak povsod znano. Sploh treba upoštevati, da je veljavnost Švabskega zrcala zelo pospeševala vladavina Habsburžanov, dobrih katolikov, ki jim je papeštvu zelo prijazno pravo tega zrcala, zlasti pa nauk o dveh mečih, zelo ugajalo. Razširili so njegovo veljavnost celò na češke dežele, ko so dobili tam svojo oblast.

Navzlic vsemu temu moramo ostati pri zgoraj izrečeni misli o veljavnosti in moči Švabskega zrcala za slovensko ozemlje. Če je n. pr. Švabsko zrcalo krvno osveto zabranjevalo prav tako kakor statutarična prava v mestih gornje Italije iz XIV. stoletja, ali smemo iz tega sklepati, da krvne osvete pri prebivalcih slovenskega ozemlja ni bilo, čeprav so bili germanskopravno orientirani? Za zanikanje tega vprašanja govori: prvič, dejstvo, da je še v XIII. stoletju bujno živelo viteško roparstvo in da sodišča niso zadovoljivo poslovala, a je oskrunjenje časti člana rodbine vendarle zahtevalo izvestnega zadoščenja; drugič pa dejstvo, da se je krvna osveta pri južnih Slovanih obdržala še prav dolgo, saj je v Črni gori še do francoske revolucije niso mogli iztrebiti.

Usmrtitev v pravično napovedanem boju in pri sodnem dvoboju (kot preostanku »božje sodbe«) je ostala brez kazni. Takisto usmrtitev v silobranu, toda, da je bil napad kriviČen, to je moral storilec dokazati ob mrliču, ki ga je pripeljal na sodišče. Če pa mrliča ni mogel pribaviti k sodišču, pa se je sam ovadil *(Ver-*

klarung) in se skliceval na silobran, je moral plačati vraždo. Če pa se ni sam ovadil, se ni smel napram tožbi radi ubijstva sklicevati na silobran. Nasnovanje je bilo predmet neposrednega obravnavanja pri ljudskem ropu (cap. 158. Švab. zrc.). Za zločin umora se ni več zahtevalo, da je bilo zločinčevo postopanje zavratno. Zastrupljenje je veljalo za delikt občenevarne vrste, kjer gre za poznavanje naravnih in nadnaravnih sil: Tu pa se stikajo že meje tega delikta s čarovništvom. Po Švabskem zrcalu, cap. 148., se kaznujejo kristjani, ki se bavijo s čarovnijami ali z zastrupljevanjem, tako, da se sežgó na grmadi. Uboj *(manslaht, totschlag)* je bila usmrtitev z naklepom, pa brez posebne zavratnosti. Poskus je bil po Švabskem zrcalu le deloma kazniv. Izrečno pravi cap. 277., če hoče kdo udariti človeka, ki pase konja, pa zadene le konja, ne pa človeka, ta naj dobi kazen, kakor da bi vendarle človeka zadel. Pri zločinih zoper življenje ima Švabsko zrcalo poleg usmrtitve v silobranu še druge dejanske stane o kulpoznih usmrtitvah, n. pr. pri lovu na ptice (cap. 25.), pri podiranju dreves (cap. 96.). Pri telesnih poškodbah se navaja že poseben delikt za pretepanje obrtniških vajencev *(Lehrkinder,* cap. 98.).

Glede verskih deliktov je značilno za germansko pravo, da je ustanovljena kazen ne samo za krivovernika, ampak tudi za sodnika, ako ne bi hotel obsoditi krivovernika. Še več! Ako posvetni knez ne bi odredil, da se sodi krivovernik, izreče cerkveno sodišče nad takšnim knezom kazen pregnanstva. Če se tak pregnan knez v enem letu ne vrne spokorjen, naj ga škof naznani papežu, da mu odreče knežjo oblast (cap. 261. Švab. zrc.). Posebno ostre določbe je imelo Švabsko zrcalo za obrekovanje zbog sodomije ali krivoverstva. Obrekovalcu, ki takšne obdolžitve ne more dokazati, naj se stró kosti na kolesu. Kdor obrekuje drugega radi izmišljenega umora, čeprav anonimno,

pa ga dobé, naj se kaznuje, kakor da bi bil sam morilec.

Žalitev sodnika ali njegovega sla zahteva le kazen globe v dvojnem znesku, kakor je določena za navadno žalitev drugih ljudi. (Omembe vredno je, da je Dušanov zakonik iz l. 1349. kaznoval v primeru, če je plemič žalil sodnika, z izgubo vsega imetja; če pa je zagrešilo tako dejanje celo selo, se je le-to oplenilo in porušilo.)

Kdor odvede siloma moža, ki je bil izročen sodišču radi težkega zločinstva *(Ungericht)*, se kaznuje z enako kaznijo, ki bi zadela odvedenega moža (cap. 12., 129. Švab. zrc.).

O tatvini in ropu ima Švabsko zrcalo na več mestih zelo natančne določbe, n. pr. za krajo trave, žita, drv, za pripomoč pri kraji; dalje posebej za tatvine v noči, za udeležbo pri nakupu ukradenih stvari. Razlikuje se še točno »velika« od »male« tatvine po vrednosti ukradenih stvari. Za veliko tatvino določa cap. 148. smrt na vešalih; če pa gre za vrednost izpod 5 penezov, se kaznuje storilec samo na »koži in laseh«. Rop človeka je tatvina *(der ein mensche stillt,* cap. 188.), ki se kaznuje s smrtjo na vešalih. Ista kazen zadene onega, ki je k takemu zločinstvu svetoval, ga zapovedal ali storilcu nudil pomoč. Glede izpoložbe deteta *(der ein Kind von ihm wirfet)* pa ni kazenske sankcije, ker se je smatrala za primer, da je dete umrlo, za ubijstvo. Pač pa daje Švabsko zrcalo odredbe glede usode najdenčkov. Spolno posilstvo *(notzoget)* se kaznuje različno po tem, ali je bila posiljena ženska še deva *(maget)* ali žena *(wip)*; v prvem primeru se zakoplje zločinec živ v grob, v drugem se kaznuje z obglavljenjem (cap. 259.).

Če se kdo polasti državnega blaga nevedoma, je kazen za njegovo delo globa desetkratnega zneska vrednosti blaga; če pa stori to vedoma, zadene ga kazen kakor za delikt felonije, namreč poljubna, po

mili volji vladarja. Oderuštvo ima zelo podrobne določbe, tako glede osebe storilca, kakor tudi glede načina storitve. Kazen za kristjane je cerkveno progonstvo in pa *cutis flagellatio et crinis obscissio*, ki se izvrši pred cerkvijo, a storilec se mora iz kraja, kjer se je oderuštvo vršilo, odstraniti.

V kolikšni meri je ustrezala praksa sodišč višje vrste na slovenskem ozemlju sliki, ki smo jo povzeli, kazenskem pravu Švabskega zrcala, je težko reči, ker ni virov. Ne smemo prezreti, da so se tudi najtežje kazenske zadeve reševale po sodnikih, ki niso bili izobraženi pravniki, mnogokrat pa so bili nepismeni ljudje. Niti za tako usodepolno pravdo, kakor je bila tista zoper Veroniko Deseniško, nimamo nobenih zapisnikov in je zato celò dvomljivo, ali se je vršila sploh kakšna pravda zoper njo (to trdi minorit Jurij Vinklin v Celju okrog l. 1461.), ali je pa bila Veronika justificirana brez pravde po nasilstvu (to sledi iz zapisnikov iz l. 1450. Eneja Silvija, poznejšega papeža Pija II.). Vsekakor pa je domneva upravičena, da so se višja sodišča oprijemala tudi na slovenskem ozemlju v bistvu načel, ki smo jih zgoraj naveli, ker je od tega spomenika pravnih običajev do *Constitutio Criminalis Carolina* (l. 1532.) pretekla le kratka doba poldrugega stoletja, obe pa se ne razhajati preveč druga od druge glede upoštevanja prilik na slovenskem ozemlju.

4. Drugače je bilo s pravom, ki se je uveljavljalo na kazenskem polju pri nižjih sodiščih, o katerih vemo samo, da so tupatam eksistirala, drugega pa takorekoč nič. Samo toliko je gotovo, da o izrazitem kazenskem pravu pri teh sodiščih še ni bilo govora, ampak da se je mešalo in zamenjavalo pravo kaznovanje s pravom na naložitev odškodnine, dalje, da je šlo vseskozi za lažje primere, kjer je bila dovoljena samo kazen »na koži in laseh«, slednjič, da ni moglo in ni smelo biti mnogo razlike med avtonomnimi ljud-

skimi sodišči in sodišči zemljiških gospodov. Saj so bila tudi poslednjenavedena sodišča pod upravnim nadzorstvom gospodov vasi ali vinogorskega okoliša in se le-ti gotovo niso hoteli oddaljevati od osnovnih načel svetega pisma.

Tudi glede nižjih sodišč na vinogorskih zborih imamo paralelo k CCC iz l. 1532.; malo let za tem so izšle »Gorske bukve«, izdane l. 1543. za Štajersko. Te gorske bukve imajo dolgo vrsto deliktov in vsa podoba je taka, da so določbe v gorskih bukvah glede deliktov in kazni samo posnetek običajnega prava iz zadnjih stoletij srednjega veka. O njih bomo razpravljali pozneje. Tu bi samo še poudarili, da je prevladoval duh Švabskega zrcala, naslonjenega na sveto pismo in na talijonsko načelo brez dvoma za vse kazensko pravo tako pri višjih kakor tudi pri nižjih sodiščih.

§ 13.

SODNO POSTOPANJE

1. V tesni zvezi z izvajanji o pokretu v civilnem in kazenskem pravu stoji vprašanje, kako se je c i v i l n o p r a v n o i n k a z e n s k o p r a v n o s o j e n j e v r š i l o. Tudi tu bomo morali razlikovati, ali gre za sodno postopanje na višjih sodiščih ali na onih za najnižje sloje, ki sodijo le za male stvari.

Najstarejše germansko pravo ni poznalo razlikovanja posebnega postopanja za zasebne in kazenske stvari. Pač pa je smatralo za samoposebi razumljivo, da mora biti sodnik vselej vsaj enakega stanu s tožencem. Temeljilo je: a) na načelu zasebnega samozasledovanja tožbene zahteve; *ex officio* se niti pozivi k sodišč niso izdajali; b) veljala je, če se sme uporabljati moderna terminologija, razpravljalna maksima; to se pravi, sodišče se ozira samo na dejstva, ki so jih stranke navedle in zatrjevale; c) upošteva se strogi formalizem; ni bil dopuščen niti popravek pomotne

izjave neke stranke. Veljalo je načelo: »*Ein Mann ein Wort*« in nič drugega.

V frankovski dobi, ko je kraljevsko pravo dobilo premoč, je stopila namesto načela zasebnega zasledovanja zahtev možnost oficialnega preganjanja. Največkrat se je to preganjanje sprožilo po popularni obtožbi. Kdorkoli iz ljudstva je hotel, je vložil tožbo. Ni nobenega zastopnika za inkriminiranje zločinov, čeprav ogražajo ali krše javne koristi. Strankam ni več treba nasprotnika klicati pred sodišče *(mannitio)*, vabi ga sodnik *(bannitio)*. Vse to je omajalo kolikor toliko formalizem, nevarnost zbog pomotne izjave strank ponehava. Na mesto strogoobveznih izjav stopijo pod vplivom kanonskega prava artikulirane izjave, t. j. stranke so cepile izjave na posamezne trditve *(articuli)*, nasprotniki pa so morali na vsako trditev sproti na posebnih narokih odgovarjati. Od početka XIV. stoletja se pozna že večja prostost postopka. Izdajajo se odredbe, da naj se pravde rešujejo »*simpliciter et de plano*«.

2. Germansko pravo srednjega veka je delilo tožbe na krvne tožbe *(peinliche Klagen)* in na državljanske, poslednje pa zopet na take za denar, za druge premičnine, dediščine ali premičnine.

a) Krvne (kazenske) sodbe so se sklepale po sodnem postopku, ki je bil različen za različne stanove. Pri dvornem sodišču, pri deželnih sodnih zborih so predsedovali vladarji sami ali njihovi namestniki. Otokar II. je uvedel kot svoja zastopnika pri okrožnih sodnih zborih »cudar«-ja *(iudex provincialis)*, pri večjih zadevah ali obenem z okrožnim predstojnikom *(praefectus, burgravus)*, pri manjših pa z majerjem *(villicus)*. (O njihovih funkcijah kot potovalnih sodnikih gl. § 10., št. 2.) Člani teh sodišč so bili v prvem primeru visoki plemiči, v drugem pa t. zv. vladike.

Posebna krvna sodišča so imela mesta. Kot mestno sodišče je posloval največ mestni svet sam, a pred-

sedoval mu je večinoma *Stadtschultheis* kot mestni sodnik *(Stadtrichter)*.

Vodstvo, ki ga je opravljal pri sodnih poslih predsednik, je bilo pri vseh sodiščih za večje stvari vezano na določne oblike. Pri vsakem koraku se je moral predsednik sporazumeti s člani sodišča. Stranke so si smele vzeti prolokutorja *(Fürsprecher, Vorsprecher)*; za poznejši čas se navaja slovenski izraz besednik. Izjave besednikov pa niso bile več neizpremenljive. Kakor že navedeno, so postale sčasoma artikulirane, a stranke so smele prositi za popravek *(Wandlung)*. Sodišče je smelo dovoliti celo poprejšnji pogovor stranke s svojim zastopnikom, v poznem srednjem veku celo ob navzočnosti izvedenih svetovalcev *(Horcher und Berater)*.

Pri dokazovanju se je v kazenskih stvareh še dolgo ohranila institucija »božje sodbe«. Švabsko zrcalo omenja še ordal potapljanja v vodo, prenašanja vročega železa, seganje v vrelo vodo in sodni dvoboj. Toda od začetka XIV. stoletja je veljalo tako dokazovanje že za zastarelo in neuporabno. Edino le dvoboj se je še ohranil kakor nekakšen način osvete. Vladarji in *curia regis* so pa uporabo dvoboja čedalje bolj utesnjevali. Nadomestilo za božje sodbe je postalo zapriseganje strank, podprto z zapriseženimi pomagači. To institucijo smo omenili že v staroslovenski dobi, hoteč s tem izraziti domnevo, da je nastala že ob pokristjanjenju Slovencev. (Gl. § 6., št. 7.) Mlajša oblika institucije priseżnih pomagačev dovoljuje, da se dá ovreči tak dokaz, če nasprotnik dokazovatelja privede še večje število pomagačev, ki zanj priseżejo. Najmlajša oblika pa se zadovoljuje tudi s tem, da dokazovatelj namesto, da bi privedel večje število pomagačev, kar sam položi tolikrat prisego, kolikorkrat je treba, da prekorači število priseg število nasprotnih priseżnih pomagačev.

Velik vpliv na razvoj tega ravnokar opisanega postopanja za težke zločine je imela neka druga institucija, ki se je razvila baje že v VIII. stoletju pri Langobardih (A m i r a), pa se je po vsej priliki v dobi XIII., XIV. stoletja razširila preko oglejske patriarhije na slovensko ozemlje in tudi še dalje. Namenjen je bil ta poseben postopek preganjanju tistih težkih zločincev, ki so zaslužili kazen smrti. Če je bil storilec zasačen na samem dejanju, je bilo dovolj, da ga je oškodovanec vjel in pripeljal pred sodnika, kjer so mu sprva pomagali zatrjevati storjeno zločinstvo možje, ki so mu došli na njegov »krik« na pomoč. Če jih je bilo šest poleg glavnega oškodovanca, je to zadostovalo kot polni dokaz in storilec je bil obsojen in kaznovan.

Iz dokazilnih pomagačev, ki so prihiteli na pokrik *(Schreimannen)* se je polagoma razvil stalen način postopanja po »presedmovanju« tudi če n i s o zasačili storilca na samem dejanju, pa je veljal osumljeni človek po splošni sodbi okolice, da je obče nevarni škodljivec *(homo damnosus)*. Namesto šest mož, ki so se odzvali na »pokrik« oškodovanca, je stopilo šest drugačnih oseb, ki so vzele na svojo vest, da je zajeti človek splošno na slabem glasu kot nevaren človek, ker je zagrešil smrtne kazni vredno dejanje. Pozneje je postalo presedmovanje *(Übersiebnung)* na splošno način postopanja, ki se je uporabljal pri vseh smrti ali težke telesne kazni vrednih zločinstvih.

Institucija presedmovanja se je gotovo tam še rajši širila, kjer je bila znana vzporedna institucija cerkvenih poslanskih sodišč. Le-ta so tudi sodila na podlagi pričevanja »s i n d m a n o v«, o katerih smo govorili v § 10., št. 5.

Na Bavarskem in v Avstriji pa je prišlo že zgodaj, bržčas v XII. stoletju do navade, da so se na občnih sodnih zborih izpraševali vsi udeleženci ali vsaj predstojniki srenj po tem, kdo velja v deželi za občenevarno osebo *(Landfrage)*. (O posebnem povelju v

tej smeri, ki ga je izdal za Koroško vojvoda Albreht v l. 1338., smo že govorili v § 10., pod št. 5.). Vsi ti so imeli dolžnost, da po svoji vesti in vrednosti ovajajo škodljivce, t. j. nevarne osebe. To postopanje se je imenovalo — po vzorcu cerkvenega sodstva — *Rügeverfahren*, karalno postopanje. Ovajena oseba se je morala, če je bila navzočna, opravičiti sama, bilo s prisežnimi pomagači, bilo z božjo sodbo, ali celò z dvobojem. Če pa ni bila navzočna, je zadostovalo že navadno presedmovanje s posledico, da je veljala za obsojeno.

Predsedmovanje pa se je tekom druge polovice srednjega veka opuščalo. Po cerkvenem procesnem pravu se je čim dalje tim močneje uveljavljal nazor, da mora biti glavno dokazilo priznanje storilca *(confessio regina probationum)*, če pa tega ni, pa je treba dveh, treh klasičnih (v vsakem pogledu nesumljivih) prič. Če ni bilo niti priznanja, niti omenjenih prič, se je dopustila tortura, t. j. mučenje dotlej, da storilec med strašnimi bolečinami, ki se jih želi oprostiti, dejanje prizna, a po mučenju priznanje ponovi. Ta institucija, najhujša pravna zabloda v človeški zgodovini, je prišla iz Italije, kjer je bil napisan že l. 1270. »*Tractatus de tormentis*«. On navaja predpise, kako naj se uporablja natezalnica za heretike, ki svojega delikta nočejo priznati. Tudi slovenski izraz »birič« za sodnega uslužbenca, ki je imel z natezalnico posla, je bil iz italijanskega jezika prevzet (»*birro*« — po Miklošiču; [Vl. Mažuranić dvomi o tem]).

Tortura je krajem srednjega veka presedmovanje izrinila.*) Veliko vlogo je imela v tem pogledu uvedba krvnih sodnikov, o katerih smo že razpravljali (§ 10., št. 5.). Tu še dodajemo, da so bili baš

* Cerkveno pravo ga je obdržalo kot dokaz po »sedmi roki« *(septima manus)*, t. j. po sedmih pričah, ki imajo potrditi verodostojnost strank, ako ni na drug način brezdvomno dokazano, da je zakon (brak) ostal neizveden.

krvni sodniki za to postavljeni in nastavljeni, da so delovali z natezalnicami, zlasti pri sojenju čarovnic. Njihovi delikti, spolno občevanje s hudičem *(crimen magiae)*, itak niso bili drugače dokazljivi nego s priznanjem. Pri tem pa moramo koncedirati sodiščem tistih časov, da so imela subjektivno prepričanje o možnosti storitve označenega delikta.

Glede sojenja v kazenskih stvareh na ljudskih sodiščih za lažje kaznive zadeve ni virov. Domnevamo, da so se pravni običaji glede javnosti, obče obtožbe, vrstnega reda pravnih činov ohranili in se tako udejstvovali, kakor smo to orisali v § 6., št. 9. in dopolnili v § 10., št. 6. Ta domneva je upravičena, ker se je prav tako postopalo še v novem veku, a imamo za ta poznejši čas listinske dokaze, da je bilo temu tako.

Naj takoj navedemo še nekoliko momentov, ki prihajajo za slovensko ozemlje posebno v poštev: Organizaciji sodišč po odredbah Otokarja II. moremo postaviti ob stran organizacijo na Goriškem: Tu so bili deželnemu glavarju podrejeni različni okraji, ki so jim načelovali »gastaldi«, — župani svoje vrste. Ti so imeli mnogokrat poleg sebe še pisarja. Obadva sta sklicevala najodličnejše osebe županije skupaj, da so sodili. Zoper tako sodbo je bila dovoljena pritožba na sodišče deželnega glavarja.

Slovenski zraz za *prolocutor*, ki smo ga zgoraj že uporabljevali, namreč »besednik«, je prevzet iz prvega slovenskega prevoda gorskih bukev (l. 1583.). Po vsej priliki je ta izraz nastal kmalu za tem, ko je bila po Švabskem zrcalu ta institucija na splošno prikazana.

Zdi se, da formalizem germanskega prava slovenskemu narodu ni bil všeč. Saj je nastal pregovor: »Beseda ni konj« — t. j. takšen konj, na katerem bi smel nepretrgano jahati. Drugi pregovor se glasi: »Beseda včasih pamet preleti«, kar kaže, da se mora smatrati ta ali ona izgovorjena beseda včasih za ne-

izgovorjeno, ker ni ustrezala pravi volji tistega, ki jo je izgovoril. Tudi pregovor: »Sedi krivo, sodi pravo« je prežet prepričanja, da od formalnega obnašanja sodnika ne zavisi pravičnost sodbe.

Izrazite spomine na božje sodbe smo že obravnavali v § 6., št. 9. Mlajši se nam zde spomini na prisežne pomagače. Da so jih poznali Slovenci, smemo sklepati iz dejstva, da so jih imeli naši sosedje v hrvatskem Primorju že v XIII. stoletju, in pa iz folkloristične reminiscence, ki živi še danes med Slovenci na Krasu: »On me je prešestnajšil«, ali na Štajerskem: »On me je prepetnajstil«. Tu gre za ostanek načina pravdanja, ki narodu ni ostal v dobrem spominu. Danes pomenijo ti in takšni reki, da je nekdo s takšnim dokazom drugo osebo prevaril, premamil *(= übertölpeln)*. Da so Slovenci poznali institucijo ponavljanja prisege ene in iste osebe v isti stvari, da nadomesti še nedostajajoče število drugih pomagačev, to se kaže izrazito še danes v ljudski duši tleče prepričanje, da se resnica bolj podkrepi, če se prisega ponovi. Mnogokrat se čuje na sodiščih zatrjevanje prič ali drugih oseb, da »na to lahko petdesetkrat, stokrat priseže jo«, čeprav vobče Slovenci ne jemljejo prisege na lahko vest. Pregovor pravi celò: »Boj se tega, ki rad prisega«, t. j. take pogoste prisege lahko nasprotnika upropastijo po krivem.

Kedaj se je vprav na Slovenskem pričelo izvajati mučenje (tortura), ob sedanjem stanju dokazov ni mogoče ugotoviti. Prav gotovo pa je, da so ostali tisti časi slovenskemu ljudstvu v britkem spominu. Sodišča, ki so izvajala sodstvo za težje kazenske zadeve, so se imenovala v poljudnem jeziku »krvave rihte«, krvni sodniki *(Bannrichter)* pa se v slovenski narodni pesmi proglašajo kratkomalo za rablje *(Freimann)*.

Presedmovanje je po listinskih virih dokazano za Dravsko dolino; morda so ga uvedli od Otokarja II. postavljeni potujoči sodniki. Poslovali so sicer le

malo časa, ni pa izključeno, da so se prelevili v krvne sodnike.

O sodstvu na Goriškem poročajo pač viri iz poznega srednjega veka, da sta si zgoraj omenjena gastald in njegov pisar pritegnila nekoliko mož, kakor sta jih pač dobila, in kar pred grajskimi vrati ali pod lopo na javnem trgu površno razsodila o tožbi. Zdi se z ozirom na germanskopravne vzore, da se je moglo tako postopati le, če se je posnemalo obliko sojenja ob presedmovanju. Da je bila zoper sodbo tega sodišča že dopustna pritožba, smo že zgoraj omenili. Pri drugih sodiščih pa smemo sklepati, da se je dopustnost pritožbe postopoma uvajala. Tisti, ki s sodbo ni bil zadovoljen, je moral osebno pri vsakem sodniku napraviti nekakšno formalno ustno pritožbo *(Dingnus)*. O takšni pritožbi pa so najprej sklepali sodniki sami, ali je prav, da gre pritožba na višjo instanco, ali ne. Zdi se, da je bil tak postopek krajem XV. stoletja splošno v rabi. Višja instanca je bila v pogledu patrimonialnih in ljudskih sodišč sodišče deželnega kneza.

b) Doslej smo govorili o postopanju glede kazenskih zadev, toda z izrečnim poudarkom, da se njih razlikovanje od civilnopravnih zadev v tej dobi še ni zavestno spoznalo.

Germansko pravo je poznalo pri zahtevi povračila denarnega posojila obliko priproste tožbe *(schlichte Klage)*; v tej se niso navajali nobeni razlogi zastran utemeljitve, da dolg obstoji. V takšnem primeru se je mogel toženec oprostiti s prisego, da ni dolžan. Druge vrste so bile substancirane tožbe, ki so navajale dejstva, iz katerih naj bi izhajala opravičenost tožbenega zahtevka. V teh primerih se je smel toženec sklicevati na nasprotna dejstva in šele nato je prišlo do dokazovanja. Pri tem je imel toženec boljši pravni položaj. Ni bilo izključeno, da je prešla prvotna priprosta tožba poslej v postopek po predpisih za substancirane tožbe. Nadaljnja vrsta tožbâ je bila

tožba za premičnine. Tu je moral toženec vedno navajati razloge, ki naj utemeljijo njegovo nasprotno stališče, čeprav tožba ni bila opremljena z izvajanji o dokazih. Poseben način postopanja za tožbe o svodu *(Anefangsklagen)* je bil že omenjen v § 11., št. 5. Še drugačne so bile tožbe za lastnino ali dediščino.

Plemeniti ljudje so se pravdali pred istim stanovsko pristojnim sodiščem, pred katerim so se reševale pravde zoper nje radi zločinov. Toda za zadeve manjše važnosti ni bilo treba polnega števila prisednikov. Mestna sodišča so imela o izvestnih vnaprej določenih časih zborovanja vseh svojih meščanov (4- ali 8krat na leto). Na teh je mestni sodnik s prisedniki razsojal o predloženih sporih. Glede postopanja so veljala pri vseh navedenih sodiščih prav enaka načela kakor pri kazenskopravnih tožbah, samo da krvni sodniki pri civilnopravnih tožbah niso imeli nobenega posla.

Priprosto ljudstvo na deželi si je ohranilo izza frankovske dobe svoj način sojenja. Razpravljalo se je pod vodstvom zemljiškega gospoda ali njegovega namestnika o tožbah vsakršnega značaja enako; kazenskopravne zadeve so se smatrale kot splošne tožbe, ki spadajo v delokrog teh sodišč. Ni pa bilo povsod uvedeno ljudsko sodstvo. Lahko je opravljal sodne posle takega značaja tudi zemljiški gospod sam ali pa njegov namestnik.

V prvem primeru je bilo več prisednikov, starih izkušenih članov srenje, 12 do 14, ki so kot dobri poznavalci starih šeg in navad poslušali na javnem zborovanju ljudstva tožbe in ugovore, uredili dokazovanje po pričah, listinah, po prisegi strank, odredili, kjer je bilo treba, svobodno postopanje, navsezadnje pa po svoji najboljši vesti in vednosti spoznali, kaj je pravo in pravično. Mnogokrat pa niso izrekli dokončne sodbe, ampak dali samo navodilo, kako naj izteče sodba, če ena stranka to ali ono dejstvo dokaže *(Beweisurteil)*.

Po izvedbi naročenih dokazov niti ni bilo več treba ponovnega razpravljanja o sodbi. Izvršba sodbâ je bila prepuščena zemljiškim gospodom. Prisilno sredstvo so bile globe, ki so se dale stopnjevati, dokler ni obsojena stranka izpolnila svoje obveze. Lahko pa je prišlo tudi do izgona iz kmetije, če je obsojenec vztrajal pri nepokornosti.

Podrobnejša izvajanja o postopku pri ljudskih sodiščih si pridržimo za naslednjo dobo. Naj ugotovimo le še to, da ljudstvo slovenskega ozemlja na deželi ni imelo zaupanja v sodstvo zemljiških gospodov. Sicer ne bi prišlo do kmetiških uporov. Pa tudi slovenski pregovori se izražajo jako pikro o zemljiških gosposkah: »Kar gospoda stori krivo, kmetje morajo plačati živo«; »Kdor ima moč, ima tudi pravico«.

Drugi del

OD ZAČETKA ŠESTNAJSTEGA STOLETJA DO UJEDINJENJA

A. OD NEMŠKE REFORMACIJE DO KRAJA FRANCOSKE REVOLUCIJE

§ 14.

NAJVAŽNEJŠI POLITIČNI DOGODKI IN TERITORIALNE IZPREMEMBE

1. V začetku te dobe je imel vse slovensko ozemlje v svojih rokah Habsburžan Maksimilijan I., ki se je imenoval izvoljeni rimski cesar. Umrl je l. 1519. Sledil mu je Karel I., ki je vladal od l. 1519. do abdikacije l. 1556., umrl je l. 1558. Za njim je prišel njegov brat Ferdinand I., ki je bil že od l. 1526. kralj češki in ogrski. Ta je v svoji poslednji volji (iz leta 1513.) določil svojega sina Maksimilijana (II.) za svojega naslednika za Češko in Ogrsko, glede nemško-avstrijskih dežel pa je izrekel željo, da bi jih vsi trije njegovi sinovi Maksimilian (II.), Ferdinand (Tirolski), in Karel (Štajerski) skupno vladali. L. 1554. pa je vendarle svoje navedene dedne dežele razdelil. V tem pogledu nas zanima samo to, da je dobil Karl Štajersko z grofijo Celje, Koroško, Kranjsko, Gorico, Trst in avstrijsko Istro, torej vse slovensko ozemlje. Dohodke iz vladavine naj bi si delili bratje po enakih delih, dolgove naj bi prevzel Maksimilijan na polovico, njegova brata pa vsak po četrtini. Vse to se je izvršilo šele, ko je Ferdinand I. l. 1564. umrl. Na Tirolskem so nastale zapreke za dedovanje otrok Ferdinanda (Tirolskega), ker so bili rojeni iz morganatičnega zakona s Filipino Welser. Rudolf II., sin Maksimiliana II. (umrlega l. 1576.), je bil za to, da se postavi za tirolsko-štajerske dežele skupna vlada. Do

tega je prišlo, še preden je Rudolf II. umrl. Maksimilian, nazvan *Deutschmeister*, je postal gubernator, po smrti Rudolfa II. (l. 1612.) pa deželni knez Tirolske. Za Rudolfom II. je postal cesar Matija (1612. do 1619.), za njim Ferdinand II. (1619. do 1637.). Ta je bil iz štajerske veje Habsburžanov in je združil prav vsa avstrijska kraljestva in dežele v svojih rokah. Odtlej so se pač še pojavljala vprašanja posebnega dedovanja glede poedinih dežel, dejansko pa vendar ni več prišlo do nobene delitve. L. 1703. je sklenil Leopold I. (1658. do 1705.) s svojima sinovoma »*pactum mutuae successionis*«, l. 1713. pa je bila izdana pod Karlom VI. (1711. do 1740.) »*sanctio pragmatica, lex perpetue valitura*«, ki je določila nasledovanje tudi v ženskem kolenu po načelu primogeniture, čim moških dedičev ne bi bilo. Ta cesarjeva odredba je bila od deželnih stanov Notranje Avstrije v l. 1720. odobrena. Oboje, omenjena cesarjeva odredba in pritrdilna izjava posameznih kraljestev in dežel, se imenuje skupno »p r a g m a t i č n a s a n k c i j a«.

V vsej dobi po začetku (l. 1517.) nemške reformacije pa do francoske revolucije ostane slovensko ozemlje (razen v dobi 1554. do 1621.) pod vlado tistih Habsburžanov, ki so bili obenem vladarji Avstrije pod in nad Anižo.

Naj omenimo na tem mestu še usodo institucije ustoličenje koroškega vojvode po nemški reformaciji. Maksimilian I. je pač obljubil, da se bo dal ustoličiti, pa ni utegnil priti sam na Koroško; zato sta v njegovem imenu dva pooblaščenca prisegla deželnim stanovom vojvodsko prisego. L. 1535. je pogorelo glavno mesto Celovec skoraj do tal. Zgorele so tudi tiste stare listine, s katerimi bi mogli Edlingeri iz Blažje vasi dokazati svoje privilegije glede ustoličenja. Ko je Karl (Štajerski) sprejel poklon koroških deželnih stanov, se je obred ustoličenja opustil. Pač pa je koroški vojvoda dne 28. januarja 1557. delil na vojvod-

skem prestolu fevde. L. 1651. le se je vršilo ustoličenje po zastopnikih Ferdinanda IV., Leopold I. je bil leta 1660., Karl VI. l. 1728. ustoličen kot vojvoda koroški, ampak v celovški deželni hiši. Poklona se je udeležil tudi kmet Tomaž iz Blažnje vasi; dobil je pismo z izvestnimi davčnimi privilegiji. Le-te sta potrdila Marija Terezija l. 1747. in Franc II. l. 1801. To so zadnji odtenki nekdajšnjega slovitega obreda.

2. Na kraju § 7., ki je razpravljal o zunanji orisih tujega gospodstva nad Slovenci, smo izvajali, da je obseg nekdajšnjega staroslovenskega ozemlja že koncem XV. stoletja zdrknil po priliki samo še na tretjino, torej skoraj že na današnji obseg ozemlja. Če bi hoteli na kratko v prispodobi označiti stanje vladajočega prava c e l o k u p n e g a prebivalstva tega majhnega ozemlja, torej po eni strani nemško in deloma rimskopravno orientiranih stanov cerkvenih in svetnih dostojanstvenikov in plemenitnikov, po drugi strani pa slovenskega življa kmetov, vinogradnikov, obrtnikov, morda tudi delavcev, zlasti vsobenjkov, mogli bi to izraziti tako: Slika je takšna, kakor jo nudi prerez pisane črnobele plošče marmorja. Ves pravni red je do skrajnosti prepleten z nemškopravnimi elementi (črne ploskvice), z rimskopravnimi vplivi (sive lise), a slikovito podlago dajejo svetlobele žile in ploskvice, slovenskopravni elementi. Nikjer na ploskvi ni pravega sistema, pravilnosti: Vse skupaj je pester konglomerat sestavin različne barve, ki se pa tudi druga v drugo prelivajo, a dajejo v svoji skupnosti povsem jedreno ploskev. Pri vsem tem to oblikovanje ni bilo posledica umetnega proizvajanja, ampak naravno nastajanje več stoletij.

Po tej splošni, čeprav simbolično izraženi označitvi prereza pravnega reda naj še ugotovimo vzrok, zakaj smatramo, da tvori početek nemške reformacije za mejnik pri nadaljnjem razpravljanju o slovenski pravni zgodovini.

Dne 31. oktobra 1517. je nabil Martin Luther na cerkvi v Wittenbergu svojih 95 tez in sprožil pokret, ki naj bi veljal preureditvi in oživljenju krščanstva na podlagi evangelija. To pa je bilo v dobi, ko se je srednja Evropa že okoristila z velikanskimi iznajdbami magnetne igle, smodnika, tiska; v dobi, ko je bila Amerika odkrita; pa tudi, ko so bili turški napadi na dnevnem redu in ko so se semintam pojavljali kmečki upori. Skratka, vsi ti dogodki so brez dvoma soodločali o novi orientaciji v verskih zadevah. Zlasti slovenskemu kmetiškemu ljudstvu je bilo versko življenje edino udejstvovanje duševnosti. Že so se pojavljale v drugi polovici XV. stoletja verske zablode kot posledice nastajajoče verske zmedenosti; pojavile so se sekte bičarjev in skakačev tudi na slovenskem ozemlju. Ko so proti sredi XVI. stoletja nastopali med meščanstvom že protestanti in ko so plemiči na svojih gradovih nastavljali predikante, da razlagajo tudi kmetom »čisti« evangelij v domačem jeziku, je napočila vsekakor nova doba z novim duhom. Posledica tega preokreta je bila slovenska reformacija s Primožem Trubarjem na čelu, ustanoviteljem slovenske književnosti. Prvi dve njegovi knjigi sta izšli l. 1550. v Tübingenu: »Catechismus« in »Abecedarium«. V njih podaja osnovne nauke luteranstva, pa tudi naročila za priproste ljudi, kako naj se uče branja. Slovenska reformacija se je dvigala, dosegla najvišjo stopnjo v l. 1578., poslej pa je dobila svojega hudega nasprotnika v katoliški protireformaciji. V letih 1599. do 1601. so hodile komisije po deželi in trebile med meščani in vaščani protestante. Kdor se ni javil za pristop h katoliški cerkvi, se je moral izseliti. L. 1628. je prišel ukaz, da se mora tudi plemstvo pokatoličaniti ali pa izseliti. Vse slovensko, pa tudi obmejno hrvatsko ozemlje postane zopet katoliško, edino le v Ziljski dolini in med prekmurskimi Slovenci so se ohranili

posamezni pripadniki protestantske veroizpovedi še naprej.

3. Podvig slovenskega ljudstva nižjih slojev iz dotlejšnjega verskega mrtvila se je kazal posebno v pojačanju upornosti zoper nasilja zemljiške gospode. Že koncem XV. stoletja so izbruhnili na več krajih manjši upori (gl. § 8., št. 6.). Do velikega in zelo obširnega upora pa je prišlo dve leti pred pričetkom nemške reformacije. L. 1515. se je razširil po Kranjskem, Štajerskem in Koroškem z geslom: z a s t a r o p r a v d o. To je pomenilo, da se kmetje borè za svoje pravice, ki so zapisane v starih urbarjih, hkratu pa tudi zato, da se dolžnosti ne smejo samovoljno raztezati. Svoje pravice so kmetje poskusili doseči s pritožbami, ki so jih poslali iz Konjic Maksimilianu I. Uveljavljali so, da so davščine previsoke, da je tlaka prehuda, da se vrše samovoljnosti pri prehodu zemljišč od zapustnika na dediča, slednjič, da se pravosodje izvaja samopašno in pristransko. Ko pa so kmetje videli, da so ostale prošnje neuslišane, so se zatekli k sili, pobijali so plemenitaše, požigali graščine. Uporniki pa niso bili zadostno oboroženi, niti vojaško izvežbani, zato je ta véliki slovenski upor žalostno končal: Sledile so krute kazni, novi davki, o preosnovi obdavčevanja ni bilo ne duha ne sluha. Upori so se ponavljali; n. pr. l. 1525. in 1557. na Ptujskem polju. Da so kmetje dosegli na samostanskem ozemlju Studenic (pri Mariboru) nekakšno pogodbo glede davkov, je upravitelj Kremer v neki listini priznal; pripomnil pa je, da je tista pogodba ugasnila leta 1570. L. 1573. je ljudska duša zopet vzplamtela zbog nevzdržnih razmer. Slovenskim kmetom so se pridružili hrvatski onkraj Sotle in Kolpe; graščak na Statenbergu Franc Tahi, Madžar po rodu, je povzročil s svojo neprimerno in brezmejno neusmiljenostjo nov velik upor. To pot so si uporni kmetje izvolili posebno vodstvo. Na čelo so postavili Matijo Gubca, za

vrhovnega poveljnika pa so si izbrali Ilijo Gregoriča. Ta pokret je imel dalekosežne cilje. Ustanovila naj bi se v Zagrebu stalna kmečka vlada za hrvatske in slovenske pokrajine. Le-ta naj bi imela vso skrb za upravo, pobiranje davkov in za brambo dežele pred Turki. Tudi ta vseobčni upor je končal nesrečno: Matija Gubec je bil 15. februarja 1593. na Markovem trgu v Zagrebu na razbeljenem železnem prestolu z razbeljeno železno krono venčan, navsezadnje še mrtev razčetvorjen. Ost nezadovoljstva in duh odpornosti pa nista odnehala. Krajevni upori so se še vedno ponavljali: l. 1627. na Tolminskem, l. 1634. v Studenicah pri Mariboru, l. 1635. v Voljski, Ostrovču nad Celjem, v Laškem in Gornjem gradu, l. 1644. v Šentpetru pod Kunšpergom, leta 1650. v Slivnici in Trbovljah, l. 1674. na Šovneškem gospodstvu, l. 1687. v Smledniku na Gorenjskem, l. 1713. na Tolminskem in Vipavskem (t. zv. »veliki punt«). Če je pisal Arnold Luschin-Ebengeuth (*Zerreissung der Steiermark*, 1921. l.), da je pomenil klic po »stari pravdi« edino le zahtevo po odpravi davčne preobremenjenosti, da pa ta ni imela uspeha, mu ne moremo popolnoma pritrditi. Iz zgorajšnjih pripomb glede pritožbe na Maksimiliana I., dalje iz dejstva, da imamo od l. 1583. dalje prevode gorskih bukev, od l. 1592. dalje pa celò zapisnike o gorskih pravdah, izhaja, da ni šlo samo za davke, ampak še za druge važne stvari: Saj so samostani, pa tudi graščinski gospodje deloma ustregli zahtevam kmetov s tem, da so vzpostavili pravilno pravosodje na ljudskih zborih.

4. Turški napadi, ki smo jih orisali v § 7., št. 4. c), v začetku nove dobe po nemški reformaciji niso nehali, ampak se celo pojačili, zlasti pod Solimanom II. (l. 1590. do 1566.), nazvanem »ljubiteljem krasote« *(Prachtliebender)*. Kako slabo je bila organizirana vojaška obramba zoper turške napade od

strani države, ki bi morala prva skrbeti za denarna sredstva, se razvidi iz dejstva, da je nadvojvoda Ferdinand I. l. 1526. zahteval in dobil od kranjskih deželnih stanov dovoljenje, da se popišejo in ob času turške sile porabijo cerkvene dragocenosti. Postavljena komisija je z veliko strogostjo iskala in jemala župnijskim cerkvam in podružnicam zlate in srebrne posode, kipce in vezenine. Vse je šlo v Gradec, kjer so bile kovine seveda prekovane v denar. S ponovnimi silovitimi napadi so si Turki priborili Bosno in prisilili bosanske prebivalce, ki niso hoteli prestopiti k Islamu, da so zapustili svoja domovja in pribežali v slovenske pokrajine (Istro, Kranjsko in Štajersko). Pričelo se je to preseljevanje že v XV. stoletju, na tisoč ubežnikov pa je prihajalo tekom XVI. stoletja, ko so pritiskali Turki proti severozapadu. Na kranjsko-hrvatski meji ob južnem pobočju Gorjancev so se naselili v večjih skupinah v Žumberku, ob Kolpi v Marindolu, šli so pa še dalje v Istro, okolico Maribora in Ptuja ter med ogrske Slovence. Imenovali so jih U s k o k e. V bojih s kmeti-uporniki so stali Uskoki vedno na strani plemenitnikov, ki so jih za vojaško službo seveda plačevali. Pozneje pa so postali ti Uskoki ljudska nadloga, ker so na svojo pest izvajali hajduške napade in ropali. Posebno težko prizadeti so bili kraji to- in onstran Gorjancev. Med hajduke pa so se često pomešali tudi domačini. Posebno drzni roparski pohodi so zabeleženi v l. 1665. za Gracarjev turen, v l. 1684. za kostanjeviški samostan, v l. 1720. za župnišče v Semiču, v l. 1775. na Vinico, l. 1776. na Kočevje.

Ko je Soliman II. v taboru pod Sigetom, ki ga je branil Nikola Zrinjski, umrl (1566.), je turško osvojevalno prodiranje proti severu oslabelo. Sicer je padla l. 1592. zelo važna trdnjava Bihač Turkom v pest, toda naslednjega leta so bili pri Sisku popolnoma potolčeni.

Precejšnja vloga pri nazadovanju turške vojaške sile je pripadala janičarjem. To so bili ujetniki, odvedeni iz slovenskih in hrvatskih pokrajin v turško suženjstvo, ali pa le-teh poturčeni potomci, ki so opravljali vojaško službo. Sčasoma pa so postali ti sicer hrabri vojaki nezadovoljni in silno nepokorni, kar je seveda rušilo disciplino in vojaško silo. Od turškega poraza pri Sisku, ki ga slovenska narodna pesem čudovito lepo opeva, so se Turki umikali na druga polja. Mnogo je k temu pripomogla tudi zgradba trdnjave Karlovec ob steku Korane in Kulpe (leta 1597.). Obleganje Dunaja (leta 1683.) Turkom ni uspelo. Po zmagi princa Evgena pri Zenti (l. 1697.) pride kmalu do mira v Karlovcih (l. 1699.); po njem pa slovensko ozemlje ni bilo več prizadeto.

5. Ne smemo iti mimo tridesetletne vojne (1618. do 1648.). Slovensko ozemlje ji sicer ni bilo bojišče, niti se niso tikali zaključki westfalskega mira glede verskih vprašanj neposredno slovenskega prebivalstvo, ker je to živelo že od prej po pravilu: »*Cuius regio, illius religio*« (gl. spodaj).

V arhivu stolnega kapitlja v Ljubljani se hrani knjiga vzorcev pisarja stolnega kapitlja Iv. Laybasser-ja izza časa od l. 1641. do 1660. V njej so zabeleženi tudi predpisi odlokov vlade, ki navijajo davke in urejajo valutne razmere, nastopivše v dobi tridesetletne vojne. O dejanskem vojnem položaju pa v vsej knjigi ni govora. O pobojih med meščani in vojaki regimenta Ferrari v sami Ljubljani, ki so prilično hitro, pa ne posebno krvavo nehali, vemo iz sodobnih drugih poročil. Vendar ti niso bili naravnost s tridesetletno vojno v zvezi, pač pa posledica napetosti med meščani in oholimi častniki imenovanega italijanskega polka.

Važno dejstvo je, da je po končani vojni prišla v avstrijskih deželah, torej tudi za slovensko ozemlje, doba absolutizma in centralizacija. Socialna, gospodarska in politična premoč deželnih sta-

nov, t. j. cerkvenega in prosvetnega plemstva, ki si je lastila pravico, da dovoljuje ali odreka deželnemu knezu vojne davke, čete za deželno obrambo itd., o čemur smo govorili v § 10., št. 2., je rasla po pričetku nemške reformacije še dalje; ona je tvorila v alpskoslovenskih deželah hkratu pravcato podstavo za razširjevanje protestantske vere med Slovenci. S porazom upornega češkega plemstva na Beli gori l. 1620. je dobila označena premoč deželnih stanov težak udarec tudi v drugih deželah, habsburška vladavina je postajala odtistihdob absolutistična: Vlade ne vprašujejo več deželnih stanov za pristanek, tudi zoper njihovo voljo se izdajajo vseobče veljavni zakoni. Še hujše je bilo z vplivom westfalskega mira (l. 1648.). V njem je bila sicer očuvana verska svoboda za Srednjo Evropo, toda posebej za avstrijske dežele se je odredilo leto 1624. kot *annus normalis*. Kar je bilo za to leto ustaljeno, to je poslej obveljalo. S tem so bili protireformacijski uspehi na slovenskem ozemlju za stoletja zasigurani. Plemstvo je izgubilo svojo politično moč, ono je bilo odslej dalje le še uslužno dvoru in njegovim zahtevam. Toda obdržalo je svoje privilegirano stališče v socialnem pogledu. Ono je ostalo pri polni oblasti nad kmetiškimi podložniki. Ohranilo si je vsa državna in deželnoupravna, kakor tudi častniška mesta v vojski. Plemenitniki so postali kot vladarjevi uradniki soodločujoč činitelj v državi do francoske revolucije in še pol stoletja dlje. To so bile važne posledice tridesetletne vojne.

V izvestni zvezi z izpremenjenim položajem plemstva je treba zabeležiti še podvig izobrazbe in s tem tudi zanimanje za domačo zgodovino, a v njej vsaj kolikor toliko tudi za pravno zgodovino. Od pisateljev, ki so se v tej dobi v označeni smeri odlikovali, moramo imenovati kot najpomembnejšega kranjskega historiografa Ivana Vajkarta barona Valvasor-ja (l. 1641. do 1693.). Izdal je leta 1689. »*Die Ehre des Herzogthums Krain*«. Dalje imenujemo

za Kranjsko Ivana L. pl. Schönleben-a (1618. do 1681.), sina ljubljanskega župana, ki je napisal »*Carniola antiqua et nova*«. Za Štajersko prideta v poštev Ferdinand pl. Rechbach, ki je izdal l. 1680. »*Observationes ad stylum curiae Graecensis et subordinatorum tribunalium Styriae, Carinthiae, Carniolae, Goritiae, Tergesti, Fluminis et amplexii*« in pa Nikolaj pl. Beckmann, ki je izdal l. 1688. »*Idea iuris statutionarii et consuetudionarii styriaci et austriaci cum iure romano collati*«. Za Koroško navedemo pisatelja Hieronymus-a Megiser, svoječasnega (1590., 1591.) ravnatelja celovške evangeljske deželne gimnazije v Celovcu, ki je med drugim spisal in izdal l. 1592. »*Dictionarium quatvor linguarum, videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae (quae vulgo Sclavonica appelatur) et Italicae sive Hetruscae*«, l. 1612. pa »*Annales Carinthiae*«.

Bilo pa je še drugih učenih mož in pisateljev; zlasti v Ljubljani. Tu so ustanovili več učenjaških društev; najimenitnejši sta bili l. 1693. započeta »*Academia Operosorum*« in pa l. 1698. ustanovljen »*Collegium juridicum Labacense*«. Omika označenih pisateljev kaže mnogo vplivov italijanske prosvete. Saj so posečali tisti, ki so stremili za visokošolsko izobrazbo, po večini visoke šole v Italiji.

6. Po vsem, kar smo doslej izvajali o posledicah tridesetletne vojne, mora biti jasno, da se je moč katoliške cerkve po uspeli reformaciji silno okrepila. Plemenitaši so se potegovali in dobivali najvišja duhovniška mesta, višja duhovščina postane med stanovi najvplivnejša. Razmere nižje duhovščine so se zboljšale. Prišlo in naselilo se je na slovenskem ozemlju mnogo novih redovniških samostanov. Med njimi so bili Jezuiti (red, ustanovljen l. 1543., od papeža Pavla III. potrjen, od vsega početka najostrejši nasprotnik nemške reformacije). Zoper Jezuite se pojavlja začetkom XVIII. stoletja vedno večja nevolja ostalih redov in javnosti sploh. Začelo se je novo versko

gibanje »janzenizem«, ki ga imenujejo francosko narodno herezijo; Utrecht je bilo njegovo izhodišče in opora (*»petite église«*). Na slovenskem ozemlju se je začel širiti kot »jožefinizem« za časa škofa Herberstein-a (l. 1772. do 1787.), opešal pa je šele v drugi polovici vladanja škofa Wolfa (l. 1824. do 1859.). Herberstein je hudo nasprotoval javnim cerkvenim pobožnostim in ni maral redovništva, bil pa je popolnoma vdan dvoru ter pristaš cezaropapizma. V miselni zvezi s cezaropapizmom, ki je dosegel svoj višek vprav pod škofom Herbersteinom, so bile tudi reforme Jožefa II. Prosvitljeni absolutizem je bila njegova poslednja in vodilna smer.

Vladavina njegove matere cesarice Marije Terezije (1740. do 1780.), hčerke Karla VI. (gl. št. 1.), je bila miroljubna in previdna. V duhu časa je izvajala obširne preosnove; zlasti je skrbela za ljudsko izobrazbo. Peter Pavel Glavar, župnik v Komendi (leta 1726. do 1748.), je bil nemara najimenitnejši predstavnik njenih državniških idej med Slovenci. Marija Terezija je odpravila davčne svoboščine plemstva in višjih duhovnikov (l. 1748.). Poskrbela je, da so bila sploh vsa zemljišča obdavčena, vendar tako, da so se poprej izmerila in razdelila po rodovitnosti v posebne razrede. Tako je nastal zemljiški kataster.

Njen sin Jožef II. (1780. do 1790.) si je predstavljal kot ideal močno enotno državo, stremil za tem, da doseže ta svoj cilj, ali vladal je vihravo. Predvsem je skušal moč še vedno privilegiranih stanov, duhovniških in posvetnih velikašev, zlomiti, vsako provincialno samostojnost odpraviti in uvesti centralistično upravo. S t o l e r a n č n i m p a t e n t o m (l. 1781.) je dal luterancem, kalvincem in razkolnim Grkom svobodo zasebnega bogoslužja. V osmih letih je zatrl 738 avstrijskoogrskih samostanov, za ostale pa je predpisal posebno organizacijo. Duhovništvu je utesnil občevanje z Rimom, odredil državni *placet* za papeške odredbe. Iz skupila za zatrte samostane je

ustanovil »verski zaklad«. Iz njega naj bi se plačevali stroški za nove župnije. Na Koroškem so bili zatrti samostani v Osojah, Podkloštru, Vetrinju, Grebinji, Beljaku itd.; na Kranjskem z Istro v Bistri, Škofji Loki, Mekinjah, Velesovem, Stični, Kostanjevici, Kranju, Novem mestu itd.; na goriškem in tržaškem ozemlju v Gorici, Solkanu, na Sveti gori; na Štajerskem v Žičah, Olimlju, Studenicah, Marnbregu, Mariboru, Ormožu, Ptuju, Muti, Slovenski Bistrici itd. Posebne samostojne verske občine za luterance in kalvince so bile osnovane v Trstu l. 1786., na Koroškem je nastala slovenska protestantska občina Zagorice v Podkloštersk župniji, med ogrskimi Slovenci pa so vznikle enake občine Pucinci, Križevci, Bodonci, Adrijanci in Hodoš.

Naj navsezadnje glede osebnosti Jožefa II. omenimo, da ni bila verska mržnja vzrok ukrepov v cerkvenih zadevah, ampak njegovo prepričanje o pravilnosti zgoraj orisanih državnopravniških idej. Josef Stooss *(Lehrbuch des oesterreichischen Strafrechtes)* pravi: ...»*er war kein Freigeist, sondern ein treuer Sohn der katholischen Kirche*«, ter se opira na pismo Jožefa II. z dne 20. julija 1777., ki se končuje: »*Je donnerais ce que je possède, si tous les protestants de ses Etats pourraient se faire catoliques!*«

O socialnih reformah glede kmetiškega sloja bo obširneje govora na drugem mestu.

7. Na kraju moramo še izpregovoriti o teritorialnih izpremembah dežel, da ugotovimo ustaljeni obseg ozemlja s slovenskim prebivalstvom za dobo, o kateri razpravljamo. Pri tem vnaprej pripomnimo, da splošna provincialna zgodovina v tem pogledu baš za dobo po nemški reformaciji še ni izčrpno obdelana. V najsplošnejših potezah smemo reči to-le:

Meje koroške dežele proti zapadu so bile od leta 1500. dalje vedno iste do današnjega dne. Severne

meje bivše Lurnske, Breške, Junske grofije so potekale geografično še tako kakor prej navedeno, toda v obeh je že potisnjena narodnostna meja proti središču dežele. Na vzhodu je bila slovenjgraška okolica, ki je spadala pod Solnograd, že v XV. stoletju Štajerski priključena. Srednjeveška Karantanska krajina od Lipnice do Vildona je bila deloma še slovenska; spadala pa je pod Štajersko.

V XVI. stoletju še ni bilo točnih mej med Hrvatsko zemljo in Štajersko. Zlasti v okolici Verženja so se vršili vedni spori za tok Mure. Ustanovitev vojne granice — vobče se sme smatrati za ustanovitveno leto 1546. — Slavonske (od Dolnje Lendave do Save s sedežem poveljstva v Varaždinu [od l. 1595. dalje]) in Hrvatske (od Save do morja [od l. 1575. dalje]) je uredila potek geografične meje po priliki tako, kakor je obstojala še do razsula Avstrije. Narodnostno pa je bila stvar malo drugačna. Sotla ni tvorila jezikovne meje. Na mesto Celjske grofije je stopila Celjska četrt, ki jo je upravljal vicedom štajerski. Šele Ferdinand III. jo je združil z ostalo Štajersko vojvodino. V Zagorju pa do Zagreba so govorili kajkavski. Zato ni čuda če je angleški potovalec Simon Klement še za l. 1715. v svojem potopisu *(Journal of Simon Clement, Travel's in Germany from 1710 in 1716, British Museum* [*London*], pod št. 3811) zapisal (prevod): »20. avgusta - Zagreb sem zapustil ob 3. uri popoldne. Po nekako 3 miljah smo šli čez Savo na čolnu in prišli smo na Hrvatsko.« Sklicujemo se še na spise Petra Petričića, škofa v Zagrebu (roj. l. 1600. v Sošicah, um. l. 1667. v Zagrebu), v katerih vedno poudarja svoje slovenstvo in govori o Slovencih v zagrebški vladikovini (Raič, Č. Slov. Mat. 1887., str. 203.). Zabeležujemo oboje dejstvo kot etnološko, ne pa politično, zlasti zbog tega, da pojasnimo, kako je prišlo do mnogih pravnih izrazov, o katerih je bilo že govora, ki se pa nahajajo še danes samo v

slovenskem in kajkavsko-hrvatskem jeziku, pri drugih Hrvatih in Srbih pa se pogrešajo. — Meje Kranjske, kamor je spadala tudi Slovenska Krajina *(Windische Mark)*, pa so se korigirale tako, da je Kranjska odstopila v XVII. stoletju Hrvatski okraj Čabrski. Okraj Žumberški, ki je spadal od leta 1541. dalje pod Kranjsko, pa je pripadel l. 1746. hrvatski vojni granici. Reka je spadala že od l. 1471. pod Kras. Okraji Postojnski, Senožeški in Kastav so se l. 1776. odcepili od Kranjske in priključili Istri. Glede Istre velja pripomniti, da je bila razcepljena na Avstrijsko in Beneško Istro, a njena severno ležeča notranja sredina je spadala pod goriško grofijo. Avstrijska Istra je imela že v XVI. stoletju poseben deželni zbor. Kastav je ostal pri Kranjski do l. 1815. Trst je tvoril z okolico samostalno samoupravno telo. Devinski okraj je pripadal v prvi polovici XVI. stoletja h Kranjski; šele l. 1815. se je pridelil Goriški. V kampoformijskem miru (l. 1797.) je tudi Beneška Istra (Koper, Piran, Buzet, Poreč, Rovinj, Pulj, Labin) prišla pod Avstrijo in dobila posebno vlado. Goriška grofija je pričela svoje meje ob morju šele pri Ogleju, ker je tvoril Tržič z okolico Gradiške do morja osredek (enclave), a meja je tekla — izogibaje se slovenskemu ozemlju — okrog Čedada ob Soči preko Julijskih Alp do Žilje in od tam na jugu do davno ustaljene zapadne koroške meje.

V cerkvenem pogledu naj omenimo še, da je imela Ljubljana od l. 1461. svojega škofa, da je dobila Gorica l. 1751. svojega nadškofa. Pravica imenovanja nadškofa pa naj bi pripadala za vedno Mariji Tereziji in njenim naslednikom na prestolu. Toda pod vplivi jožefinizma je prišlo do tega, da je bila goriška nadškofija zatrta, a na njeno mesto ustanovljena metropolija ljubljanska. Prvi in edini nadškof ljubljanski je bil baron Mihael Brigido; po njegovi smrti (leta 1806.) je bil sedež nadškofije prenesen nazaj v Gorico.

§ 15.

PRIVILEGIRANI STANOVI

1. Cesar Maksimilian I. je takoj, ko je zavladal vsem avstrijskim deželam (l. 1522.), ustanovil dvoje vlad, eno na Dunaju, drugo v Innsbrucku. Vsaka je bila kolegialno sestavljena in je imela vladarjevega namestnika kancelarja, pa dvanajst svetovalcev. Le-ti so bili ali plemenitaši ali juristi-doktorji. Zastopnik vladarja v posameznih deželah je bil deželni glavar. Najnižji upravni okoliši so bile, kakor v poznem srednjem veku, gosposke in deželnoknežja mesta. Skupnost gosposk in mest je predstavljal deželni zbor *(Landtag)*, ki so ga sestavljali deželni stanovi; po številu sprva trije, pozneje štirje. Stalne tekoče posle deželnega zbora je upravljal stanovski odbor *(Verordnetenstelle)*, ki je imel do l. 1791. po šest članov.

Deželni odbori so morali imeti inkolat ali indigenat, to je sposobnost, da se udeležujejo sej deželnega zbora ali posedovati plemiška posestva. Pridobitev inkolata ali indigenata je bila vezana na prošnjo, ki se naslanja na plemstvo in na lastninsko pravico na posestvu, ki je vpisano v deželni deski, ali na depozit vsaj 10.000 fl. pri deželski gosposki ali na to, da je prosilec zet deželana. Lahko pa je prišlo do inkolata ali indigenata po vladarjevi milosti. Da so prišli do priznanja kot deželani, so morali ob pristopu v ta položaj položiti deželnemu vladarju ali njegovemu namestniku vdanostno prisego v obliki fevdske prisege. Preden se obrnemo k besedilu te prisege, naj predočimo v r s t e d e ž e l n i h s t a n o v, to je: c e r k v e n i h d o s t o j a n s t v e n i k o v, g o s p o d o v, v i t e z o v in — pozneje še m e s t.

2. a) O značaju c e r k v e n i h d o s t o j a n s t v e n i k o v je odločalo kanonsko pravo. Vsekakor so spadali sem škofje in opatje, ki so imeli uradno oblast za zunanje območje, enako tudi prelatje z isto jurisdikcijo *(pro foro externo)*. Vobče je veljalo že

izza karolinške dobe, da so imeli tudi sodstvo nad svojimi podložniki, od prelatov seveda le pravi (ne pa častni). Infulirani prošti so šteli med prave prelate. Ni bil naravnost ustanovljen pogoj članstva v deželnem zboru, da bi morali imeti posebno posestvo, pač pa je bilo to skoraj povsod tako. Cerkveni dostojanstveniki so zasedali t. zv. p r v o k l o p deželnega zbora, torej najodličnejšo.

b) G o s p o d j e (prav za prav: d e ž e l n i g o s p o d j e) so bili enotni stan vseh plemenitnikov, ki so se po svojih nazivih sicer delili na grofe (konte), barone (prejšnje ministeriale višjega reda); ali to je bila samo še zgodovinska reminiscenca, združena včasih še s posebnim, sedaj brezpomembnim naslovom glede nekdanje dvorjanske vloge. Take službe dvorjanskega značaja so se zvale: Za Štajersko, Koroško, Kranjsko in Goriško: *Obristallmaister-Ambt, Obristlandkammerer-Ambt, Obristerblandhofmaister-Ambt, Erbfalkhenmaister-Ambt;* za Štajersko, Koroško in Gorico: *Obristjagermaister-Ambt;* za Koroško, Kranjsko in Gorico: *Erbtruchsess-Ambt;* za Štajersko in Kranjsko: *Erbfürschneider-Ambt,* za Koroško in Kranjsko: *Obrist-Erbstäblermaister-Ambt;* samo za Štajersko: *Erbpostmaister-Ambt,* samo za Koroško: *Obristschenken-Ambt;* samo za Kranjsko: *Obristmundschenkhen-Ambt;* samo za Goriško: *Obristerbschenkhen-Ambt.* Če so imeli ti g o s p o d j e hkratu kot vladni organi službeno oblast, kar se je po tridesetletni vojni kaj rado prigodilo, to nikakor ni oviralo, da so imeli svoj sedež v zboru deželnih stanov.

Posebej je treba še omeniti, da je dobilo plemstvo na slovenskem ozemlju v dobi po tridesetletni vojni novega pritoka iz Furlanije in Benečije, a ustvarjali so si ga tudi avstrijski vladarji sami iz uradništva, vojaštva, veletrgovcev, veleindustrijalcev in bankirjev. Ni bilo več odločilno pokoljenje, ampak poplemenitenje po vladarju. Tudi je plemiško življenje polagoma ponehavalo. Plemiči so zapuščali svoja

utrjena gradišča na strmih krajih in se selili v gradove v dolinah ali na lahko dostopnih pobočjih. Novi gradovi so bili opremljeni z vso udobnostjo, prav mnogokrat so kazali vplive italijanske kulture. Gospodje so sedeli v deželnem zboru v drugi klopi.

c) Vitezi so šteli k plemenitnikom nižje vrste od gospodov, oni so tvorili tretjo klop deželnega zbora. V bistvu so bili prejšnji srednjeveški pravi vitezi in njihovi oprode strnjeni v en sam red. Kakor je bilo že prej omenjeno, pa so postajali tudi neplemenite osebe po pismu vladarja plemiči *Briefadel)*. Ta pojav se je opažal že koncem XV. stoletja v nemških pokrajinah (gl. § 8., št. 3.). V slovenskem ozemlju pa se je pričelo pogostejše poplemenitenje ali nobilitacija med in po tridesetletni vojni. V že omenjeni zbirki formularjev Ivana Laybasser-ja sta zapisani dve prošnji za nobilitacijo. Iz njih izhaja, da se že odslužitev neposebno pomembnih uradniških služb smatra kot upravičeno osnovo za povzdignenje v plemstvo. V prvi navaja prosilec, da se je njegov oče bojeval zoper Turke, on sam pa služi že 20 let kot služabnik vojvodine Kranjske, drugi prosilec pa naglaša, da že 26 let služi v Ljubljani pri uradu za kameralne dohodke in da je že 54 let star. S sprejemom med plemenitnike je prosilec postal imetnik posebnega grba, dobil je poseben predikat in pravico pečatiti z rdečim voskom. Nobilitacija pa še ni dala sama po sebi pravice vpisati posestvo v deželno desko. Za to je bilo treba posebej prositi. V zgoraj omenjeni prošnji za nobilitacijo je bil predmet prošnje tudi to, da naj za prosilca za primer nobilitacije ne bi izvajalo pravo prvenstva pri nakupu *(Einstandrecht;* gl. § 11., št. 5.); dalje, da naj imajo nobilitiranec in njegovi dediči »*salvam guardiam*« in osvobojenje od dolžnosti vojaškega ukvartiranja. Seveda je jemal vladar za takšne milostne čine visoke takse.

Osebne predpravice članov doslej obravnavanih stanov [a) do c)] so bile podsodnost deželske pravde

(Landrecht), izključna pravica zasedati sodniška mesta in imeti v lasti stanovska posestva v tisti deželi, slednjič izvrševanje pravosodstva nad svojimi podložniki v prvi instanci. Do časov Marije Terezije in Jožefa II. so imeli deželni stanovi tudi pravico sklepati o zakonih. To se je izpremenilo. Vlada jih je poslej vprašala za mnenje, toda ni se čutila za obvezano, tisto mnenje upoštevati. Celo zelo važni patent o tlaki *(Robotpatent)* iz l. 1775. je bil izdan brez pristanka deželnih stanov, deloma celo zoper njihovo voljo. Na drugi strani pa je tudi člane deželnih stanov zadela dolžnost, upoštevati in držati se institucije retraktne pravice glede svojih zemljišč (gl. zgoraj opombo v prošnji za nobilitacijo). Da so morali od srede XVIII. stoletja tudi davke plačevati, smo že omenili v § 14., št. 6.

č) M e s t a i n t r g i do nemške reformacije še niso bila kot samostojna enota sostavine deželnih stanov. Pač pa je opora, ki so jo nudili mesta in trgi deželnemu knezu proti plemenitašem, vedno bolj dvigala njihov pomen. Kakor je razvoj mest v nemški državi postopoma prinašal vedno večjih pravic, tako je bilo prilično tudi na slovenskem ozemlju. V nemški državi so dobila mesta pravice državnega stanu za prav kratko dobo že l. 1254. pod cesarjem Viljemom Holandskim, priznana in kot državni stan pripuščena pa so postala l. 1500., čeprav ne še z atributom enopravnosti z ostalimi višjimi stanovi. Resnično polnovredni državni stan so postala šele po westfalskem miru l. 1648.

Tudi na slovenskem ozemlju mesta v času okrog l. 1500. še niso bila posebna skupina nalik cerkvenim dostojanstvenikom, gospodom in vitezom. Prihajali pa so že po svojih zastopnikih ob nastopu novega vladarja, da se mu poklonijo; s tem pa je bilo njihovo poslovanje že pri kraju. Ko pa je bilo treba zbog turške nevarnosti nalagati nove davke, so začeli na deželne zbore vabiti tudi zastopnike mest in trgov (v Ljubljani se je to prvič zgodilo l. 1504.). Ali vabilo se je gla-

silo le zastran posvetovanja o novih davkih. V ostalih deželnih zadevah niso imeli odločilne besede. Tam je obveljalo načelo starih deželnih stanov: *nihil de nobis sine nobis;* to je bilo pravo prvih treh klopi. Protestantske zmede so ustvarile nov položaj. Stari stanovi so pričakovali pomoči glede verskih stremljenj od meščanstva, obenem pa je bilo treba zbog hudih stisk ob turških napadih poskrbeti za nove davke, ki bi jih stanovi prvih treh klopi radi prevalili na mesta in trge. Po l. 1569. so stari stanovi dovolili zastopnikom mest in trgov udeleževati se posvetovanj tudi v verskih stvareh. Pri teh doslej navedenih razmerah je ostalo. Omeniti pa je treba, da je vprav reformacijska doba tudi notranje ustavno življenje mest ojačila. Lep zgled za to nudi borba mesta Kranj, ki se je vršila v pogledu uprave cerkvene imovine med kranjskim mestnim svetom in ljubljanskim škofom izza l. 1578., ko je mestni svet odstavil katoliškega vikarja in zbiral dohodke za protestantskega predikanta. Škof je poslal v sporazumu z oglejskim patriarhom novega vikarja v Kranj, toda mestni svet mu je cerkev zaprl. Šele reformacijska komisija pod škofom Tomažem Hrenom je mogla po več desetletjih vzpostaviti prvotno stanje (Ž o n t a r, Kronika I.). Po westfalskem miru l. 1648. dobe polagoma tudi na slovenskem ozemlju mesta in trgi svoje stalno zastopstvo *(Deputierte)* v deželnem zboru s pravico glasovanja. Sedaj šele je nastala izredna č e t r t a k l o p. Pravica glasovanja pa ni prišla povsod do veljave; na Koroškem so smeli zastopniki mest in trgov pri posvetovanju sodelovati, niso pa imeli glasovalne pravice.

3. Obrnemo se k vprašanju razmerja deželanov do avtohtonega prebivalstva na slovenskem ozemlju. Uvod v Gorske bukve (l. 1543.) se glasi tako, da vladar govori napram »*ein ersamb Landschaft unseres Fürstenthums Steier der dreier Ständ von Prälaten, Herrnstand und vom Adel*«. Andrej Recelj, župnik na Raki, ki je prevedel l. 1582. Gorske bukve za sloven-

ske vinogradnike na slovenski jezik, je ravnokar omenjeno mesto poslovenil tako: »*ena poftena nafha Landschaft nafhiga Furstoustua Shtayerja tih treh ſtanou od prelatou Gofpofkiga ſtanu inu od Shlahtnikou*«. *Landstände* prevaja z deželani; torej je izraz za »*Landschaft*« že ustanovljen in slovenskim vinogradnikom razumljiv. Mesta in trgi pa l. 1543. niso šteli med deželane. Vsi deželani so morali fevdsko prisego položiti. Ohranjeni so nam obrazci takih priseg, in sicer iz območja vlade v Gradcu in v Celovcu. Graški vladni obrazci so zbirka obrazcev vseh mogočih priseg v nemškem, pa tudi slovenskem in italijanskem jeziku; imenuje se *Juramentenbuch*. Njeni obrazci so se uporabljali za vladarstva Ferdinanda III. (1637. do 1657.), pa tudi njegovih naslednikov Leopolda I. (1658. do 1705.) in Karla VI. (1711. do 1740.). V posebni mlajši knjigi pa so bili zbrani obrazci, ki so veljali v dobi Marije Terezije (1740. do 1780.). Druga, celovška fevdska prisega se je uporabljala v XVII. stoletju v območju oblasti krškega škofa. Znamenite so te prisege, ker so napisani njih obrazci tudi v slovenskem jeziku.

Radi primerjave sledi besedilo obeh:

Škofovski obrazec (do 1653.)

JURAMENTUM SCLAUONICŪM

Vi bodete, moimo Gnadleuestimo Firsto, inu Gospudo, Gospudo Sigmundo Franco, Erzherzogo u' Österreichi, Firsto u' Burgundi, Steierske, Koroshke, Krainshke, ino Wirtembershke Deshel, Skoffou Augspurgi ino Gurku, Firstouemo Graffu u' Tiroli ino u' Gorici, Deshelskimo u' Elsasi na uashe Dushe mesti oblubili, nih Firstouei Suetlosti, sa uolo vasheh Lehnou pokhorni, ino strechiotsch biti, nih Firstouei Gnad ino Suetlosti sa uolo Vasheh Lehnou nuz ino dobroto pomislit, skodo oduerniti, inu kuli kadei, sa eniga Firsta smert permeri, supet te lehne zaslushiti, ino perjeti, ino ako bi Vi gdire Lehne sapadene nih Firstoue Suetlosti knih skoffu Gurske shlishoiotsh suedeli, te iste nih Firstouei suetlosti uedeiotsh pustiti inu skasati inu sicer u se to sturiti, kulikai ie eden u' shlehterni s'Lehni podloshen zhlouek suoimo Lehenskimo Gospodu, dolschan ino sauesan sturiti.

Responsio Vasali:

Vse le-tu, kulikai ie mene na pred Brano oblubim jest nih Firstouei Suetlosti ino nih namestnikom reshnitshno ino terdno dershati. —

Vladni obrazec (1637. do 1712.)

WINDISCHE ODER CRABATISCHE LEHENSPFLICHT

Vi boste oblůbili inu perségli timu naySvetlostimu naymozhéschimo inu naymogózhnimo Rimskimu Zesáriu, tudi Vogérskimu inu Pemskimu Kralu, Gospódu Ferdinandu temu Tretiemu Erzhérzogu vu Oesterreichi Hérzogu vu Burgundi, vu Steirye, vu Korotanu, vu Craine, vu Birtémbergo, Knezu vu Tiroli inu na Gorízi. Nashimu gnadlouistimu gospúdu, inu nega Suetlosti Erbam, suest inu Pockóran biti, To blagů inu diane kateru vam inu vashem Erbam bode possodeno od nega Zesársche Suetlosti kůliko krat pride sa schlushî inu spet preîeti, Inu ako vi kaku satáyeno blagů snédefte, alli sprashate, taistu negoui Svetlusti Iskásati, inu uidetsch sturiti, kaku enimu suéstimo inu Pokórnimo schluschábniko prute suoiemu Gospudo sturiti se spodobi, inu o letu dopernesti ie douschan.

Aliter magis Croaticé.

Vi bódeste alli hózhete prisezhi, temu nay Suetlostimu nay mogozhnimu I nay mozheneiskimu Rimskemu Zesaru tudi Vogerskimu I Pemskimu Kralu, Gospodinu Gospodinu Ferdinandu Erzherzogu Osterreischimu, u Herzogu Burgundskimu, y Stayerskemu, y Korotanskemu, y Cranskemu, nashimu premilouistimu Gospodinu, y nich Zesarskhi Suetlosti porodnim ali Firstnim Erbam, da hochiete suest y pokoran biti, Le-tu blago y dianie, kateru se sadai nam nashim porodnim otrokom possodi ali na possod izrochi, skuz nich Zesarsko Suetlost, tuliku kulicrat pride ali se prigodi sa schluschit, y supet priyeti, y akhu nikadai satayenu blagu suefte ali ispraschete, tuistu nich Suetlosti iskafat y napovedat, kaku animu suestimu y Pokornimu slugam se spodobi, u ufe tuistu dopernesti, kar iedan suest poddan pruti suoimu Gospodinu dolschan y oblubil sturiti po daschelski navadi y pravdi onoga isrozeinia ali possedenega blaga pravizi.

Nachzusprechen Mit drey aufgerekhten Fingern:

Kako meni ie sadai naprej $\frac{\text{brano}}{\text{steno}}$ y sapouedano, tako hozhin sturiti y Vuse dopernesti tako Bog meni pomozi Sueta Diva Maria Mate bosya y vufe Suetzi. —

K temu tekstu pripominjamo v jezikovnem pogledu: Izraz »blagu i diane« v graški vladni prisegi pomenja očividno doslovni prevod zloženke »*bene-*

ficium«, a je v celovški prisegi že zamenjana z »lehno« *(Lehen)*. Jezik »bolj hrvatske« prisege se razlikuje le prav neznatno od slovenskega teksta. Namenjen je bil »bolj hrvatski« obrazec nemara kajkavcem. V stvarnem pogledu pripomnimo, da imajo vsi nemški obrazci, navedeni v graškem *Juramentenbuch*-u še posebne obrazce za namestnike fevdnika, ki mora položiti prisego. Pri slovenskem obrazcu pa ni takih namestniških priseg. To znači, da tisti deželani, ki so polagali prisego slovenski ali »bolj hrvatski«, niso mogli položiti prisego drugače nego osebno; po namestniku ni šlo.

V arhivu graške vlade pa se nahaja — kakor že omenjeno — še druga knjiga priseznih obrazcev, ki je nastala za vlade Marije Terezije, a veljala »gosponu Franciscu odebranomo Rimskom Cefaru... kakti spolak-vladiteliu, takaiſe nihovom Velichanstvu naiszvetleifsoi y nai moguchneifsoi Principifsi i Gospi Gospi Mariae Theresiae«. Spolak-vladitelj je bil Franc Stefan Lotrinški. V tem obrazcu se imenuje fevd »*Lehen*«, sicer pa v tem tekstu do malega ni razlike od onega v prej navedenih. Samo to je vrinjeno, da mora fevdnik naznaniti ali cesarski dvojici ali »staierskoi Regirungi« vsak zatajen fevd.

V prvem *Juramentenbuch*-u je ime Ferdinanda Tretjega prečrtano in ob strani nadomeščeno z imenoma Leopolda in Karla, kar je dokaz, da je bil slovenski obrazec uporabljan tudi za časa vlade Leopolda II. in Karla VI. (Jožef I. je vladal le od 1705. do 1711., pa menda v teh šestih letih ni prišlo do uporabe slovenskega priseznega besedila.) V drugi zaprisežni knjigi pa ni dokaza, da bi se bil slovenski tekst uporabljal po smrti Franca Lotrinškega in Marije Terezije. To znači, da so bile pod Jožefom II. slovenske fevdske prisege že opuščene.

K temu je treba še pripomniti, da je že Leopold I. z generalnim mandatom z dne 13. aprila 1665. (Cod. austr., part. I., pag. 725) odredil, da fevdskih

priseg (niti nemških) sploh ni treba. V resnici se v Avstriji nad in pod Anižo fevdske prisege niso več polagale, ampak zadostoval je le pismen reverz (Cremer, *Das lang.-oest. Lehrensrecht I.*, str. 205.). Vsekakor pa so se na področju graške vlade osebne prisege vršile tudi še za časa Marije Terezije.

Ni da bi morali še podčrtavati pomen tega dejstva. Ono je dokaz za to, da so živeli od XVI. do XVIII. stoletja fevdniki, ki niso znali nemški, ampak govorili samo slovenski ali kajkavski, a graška vlada je morala ž njimi v njihovem jeziku poslovati in imeti seveda ljudi nastavljene, ki so bili tega jezika vešči. Prav isto pa velja tudi za fevdnike iz območja oblasti krškega škofa za XVII. stoletje. Da pa so tudi takšni deželani, ki niso bili vešči drugega jezika nego slovenskega, vendarle živeli po duhu germanskega ali italijanskega prava, smo že prej izvajali.

4. Tudi za meščane se moramo vprašati, kakšni so bili njihovi odnosi do avtohtonega, pa neprivilegiranega ljudskega sloja.

Meščani so razpadali v novem veku po germanskopravnih tradicijah v prave meščane *(Erbbürger)*, ki so imeli v mestu hišo ali pa vsaj v okolici lastna posestva, in pa v naselnike *(Beiwohner, Gäste)*, ki so bivali v najetih prostorih ali pa so spadali k služinčadi. Sprejem v vrsto pravih meščanov je bil odvisen od bivanja v mestu skozi dlje časa in izvestne zaobljube, mnogokrat tudi od položitve prisege.

Razen pravih meščanov in naselnikov pa je bilo v mestih na slovenskem ozemlju tudi že dovolj podložnikov *(Inleute, incolae, habitatores, commansionarii, commandantes;* oni niso imeli svoje zemlje, niti meščanstva, pa so morali nositi bremena mesta (Mell, Grundriss d. Verf.- und Verw.-Geschichte Steiermarks, str. 89.).

V dunajski vseučiliščni knjižnici se hrani rokopis *(sig. Manusc. III. 35)* iz dobe Ferdinanda II. ali III. (1619. do 1637. ali 1637. do 1657.), ki se je uporabljal uradno tudi še pod Leopoldom I. (1657. do 1705.) in Karlom VI. (1705. do 1740.). V tem rokopisu se nahajata tudi slovenska prisežna obrazca za meščane in »p o d l o ž n i k e« v Ljubljani. Skoraj identični so prisežni obrazci za meščane in podložnike iz arhiva mesta Kranj; bržčas so celo še iz starejše dobe kot prej omenjena (gl. § 18., št. 4., kjer prinašamo dvoje priseg za Kranj).

V naslednjem bomo navedli meščansko prisego iz dunajskega arhiva, torej za ljubljanske m e š č a n e, izpremembe, ki pa se tičejo »p o d l o ž n i k o v«, *Inleute*, v besedilu, bomo poočitili z oglatimi oklepaji.

BÜRGERLICHER [INWOHNER] AYDT WINDISCH

Jest N. perfefshen prutj Gospudj Bogu Ozhetú nebeskimu, da otzhem nafshimu Suetlimu Cefariú Inu deselskimu Firftu Ferdinandu, Inu tudi Gofpudj Burgermaiftru, Rihtariu, inu postenimu Ratu tiga Poglautiga defta Lublanè eden fuest, pernareden, pocorn Burgar [Inwohner alli Podloshnik] biti nich postaue ordnunge, sapouedi, prepouidi, pocorno dershati, super teifte nister napre ufeti, alli handlati, temuzh gmain meftá zaft, nuz inu prid, kokar meni bode nar uetzh mogotzhe, pomagati obderfhatj, Inu sped, use tu, kar bi gmain meftú moglo hudimu priti, obarouati, Inu kadar bi ieft ubrao Irungo, ali praudo ratall, dá ieft notshem nigder, kakor pred leto, moio gosposhino [Gospodam Richtariem] letega mefta, ordnungo inu nauada iskati, potech istich [op.: šest zadnjih besed je izpuščenih glede podložnikov!] praude daiati inu jemati. Jest tudi nozhem obeniga nefnaniga v' negoui kupzhije v' mojem imeni prenesti, alli scusi pomogati, v' obeni stalti ali uifhi. Pred usemi rizhmi pak, ozhem tudi nar uezh ta sueta samosue lizhna, Kershanska, Catoliska Rimska stara Vera pomagat terditi, shirmati, teiste fe dersfati, Inu obenj kryui ali fuper uolli inu mifli fe poduretshi, tomuzh se Vletim Vfim taku derfati, kakor se enimu Burgariu [Podlofsniku] pruti niegouiGofposhini spodobi, kadar bi pak iest zhes dolg alli kratick zhas se hotel pod druga Gofposka podati, alli se dezh sturiti, sem fe iest poprei ufelei per enimu pofchtenimu Magistratu [per gusudi Richtariu] dolshan pokorno oglafiti inu fe vshe moie Purgarfke perfege feuese [inu sa use moie sauese] handla inu diana,

funai praude alli sprauda kakor teifto bi moglo, imenouano biti, frey inu ledig fturiti inu s dobro uestio, inu sahualeniem, mui poften abschidt ufeti, fuestú inu pres usè faslikofti, kakor meni Gospud Bug pomagai, nà muj posledni dan in ura. Amen.

Na podlagi tekstov teh priseg moramo ugotoviti, da se je moralo zelo pogosto pripetiti, da so meščani ali podložniki prisegali v slovenskem jeziku. Slutiti moramo po strukturi meščanstva na slovenskem ozemlju — morda z izjemo Ljubljane, Maribora, Celja, Ptuja —, da je celo pretežna večina meščanov bila samo slovenskega jezika vešča, da pa je vendarle dopuščala, da so se uradni spisi napravili v nemškem jeziku. V stvarnem pogledu pa moramo iz besedila priseg ugotoviti, da v njih ni nobenega spomina o naselnikih (gl. zgoraj!). To si razlagamo tako, da so naselniki v slovenskih mestih imeli od vsega početka svoj položaj kakor »podložniki«, ker so se vprav največ podložniki iz dežele v mestih naseljevali. Ostali so stalno v mestu; ker pa niso mogli pričakovati, da postanejo takoj meščani, so se zadovoljili s položajem podložnika v mestu *(Inleute)*. Komu je veljalo podložništvo, se iz teksta prisege ne more razbrati. Mišljeno je bilo pač tako, da je mestno predstavništvo nadrejena oblast namesto prejšnje zemljiške. Podsodnost, obveza katoliškega življenja, pokornost, obljuba, da se izselijo samo potem, ko dobé odslovilno pismo, vse to je bilo enako kot pri meščanih, le personalna instanca podložnikov ni bil župan, ampak mestni sodnik. Ni bilo izključeno, da je podložnik pozneje napredoval in bil povzdignjen v meščanski stan, seveda po storjeni meščanski prisegi.

Posebne vrste meščanov so bile zastopane v c e h ih *(Zünfte)*. (Izvor besede je nemški, pride od »*Zeche*«, lat. *sodalitas, sodalitium, collegium opificum.)* Obrtniki enega značaja, pa tudi padarji, ranocelniki so se zgrinjali v posebnih cehih, ki so svoje potrebe samostojno in od vsakršnih oblasti neodvisno urejevali. Zlasti sprejem v ceh je bil odvisen od iz-

vestnih stvarnih in oblikovnih predpisov, in zato precej otežkočen. Do konca XVII. stoletja je cehovstvo imelo veliko vlogo v mestih in trgih. Z novim obrtnim redom iz l. 1689. pa so dobila mestna oblastva pravico, da smejo število mojstrov po potrebi pomnožiti ali zmanjšati, ne da bi smeli cehi ugovarjati. Leta 1732. se je cehovska samostojnost popolnoma zatrla; pravica ustanavljati cehe je bila pridržana le še vladarju. Cesar Jožef II. pa je cehe docela odpravil.

Glede t r g o v nimamo podobnih izvestij, smemo pa sklepati, da so bili v pogledu pravic tržanov *mutatis mutandis* organizirani po načelih, ki so veljala za mesta. Institut retraktne pravice je — vsaj ponekod — veljal tudi za tržane n. pr. v Mokronogu (P o l e c).

§ 16.

NEPRIVILEGIRANI SLOJI

1. Sliki, ki smo jo podali v § 8., pod št. 5. in 6., a dopolnili za novi vek glede kmetiških uporov v § 14., št. 3., vsaj za dobo do Jožefa II. ni treba ničesar bistvenega dodajati. Le podčrtati je treba, da se kaže ob padanju privilegijev višjega in nižjega plemstva po tridesetletni vojni in ob stremljenju plemstva po javnih službah ustrezno tudi odtujevanje plemstva od podložništva glede osebnih stikov. Posledica je bila, da je rasel vpliv in da se je višala moč uradnikov in uslužbencev zemljiških gosposk nad podložniki, s tem pa poslabšanje pravnega položaja kmetiškega in vinogradniškega ljudstva.

Otežkočenje vezi med plemstvom in zemljiškimi podložniki je vplivalo tudi na položaj tistih prebivalcev po deželi, ki niso bili nesvobodni. Slednjič so privedle izpremenjene razmere tudi do razlikovanj novih vrst podložnikov.

Za gotovo smemo smatrati, da so se preostanki »praznikov« (litov, *Barschalken)*, o katerih je bilo govora za XIII. stoletje, v dobi novega veka že davno

prelili v svobodne grajske oskrbnike, pristave i. pod. (gl. § 8., št. 6.).

V naslednjih dveh poglavjih bomo razpravljali o razvoju nižjih slojev podeželskega prebivalstva, ki so bili resnično Slovenci, do reform Jožefa II. V četrtem poglavju pa se bomo bavili s kmetiškim slojem po omenjenih reformah.

2. Na prvem mestu gre izpregovoriti o svobodnjakih (tudi svobodniki ali svobodini jih imenujejo v novejšem času; nemški »*Freisassen*«). Ugotoviti moramo, da o izrazih kosezi ali plemičarji v novem veku ni več govora. Pač so ostala še imena vasi ali sel, ki so v zvezi s kosezi, ali ljudstvo se ni več zavedalo, kaj so v zgodovini pomenjali. O »plemičarjih« — tega izraza se je v svojih spisih posluževal Josip Gruden — pa nismo zasledili nikjer spomina; med narodom izraz ni bil znan, skoval ga je Gruden sam bržčas po nemškem izrazu »*Edlinger*«.

Vendar so svobodnjaki resnično preostali izza staroslovenske dobe preko poznega srednjega veka kot svobodne, naravnost deželnemu knezu podrejene osebe, ne da bi bili njegovi osebni podložniki. Kakor *Edlinger*-ji so smeli sprva nositi orožje in zahtevati svoje pravice z mečem v roki ali pa pred sodiščem. V upravnem in sodnem pogledu so bili neodvisni od zemljiških gosposk. Plačevali so izvestne davščine, zlasti redni zemljiški davek in davke za vojne potrebe. Glede sodnih pravd so spadali naravnost pod stanovsko sodišče na sedežu deželne vlade *(Landrecht)*.

Razvoj sloja svobodnjakov v toku XVI. do XVIII. stoletja doslej še ni bil dovoljno preiskan. Vsekakor dela pri znanstveni obdelavi mnogo težav to, da so bili zelo maloštevilni, pa zelo raztreseni po slovenskem ozemlju. Domnevati smemo, da se je zlasti po tridesetletni vojni njihovo število zelo krčilo. Za Kranjsko vemo (za druge dežele pa smemo slutiti enake določbe), da je sklep deželnega zbora z dne 13. maja 1613. l. priznal deželanom retraktno pravico

napram tistim svojim podložnikom, ki so imeli kupna zemljišča (*Kaufrechtsgründe*, § 8., št. 6.), pa bi se hoteli odkupiti, da postanejo svobodnjaki, ki so neposredno deželi podložni. V takšen kup so mogli plemeniti deželani stopiti. Ako bi se izkazalo, da je podložnik, novi kupec, dajatve močno preplačal, je smel deželan, ki je hotel stopiti v kupno pogodbo, zahtevati cenitev in založiti samo primerno kupnino. Dne 14. marca 1622. l. je izšel deželnoknežji »*generale*« o isti retraktni pravici. Iz tega sledi, da je bil deželni zbor naravnost nasprotnik pretvarjanja podložnikov v svobodnjake.

V zapisnikih vinogorskih zborov, pa tudi še v drugih listinah izza kraja XVII. stoletja se nahajajo večkrat izrazi »*Berggenossen oder Freysassen*«, ali pa tudi »*Freymansschaft*«. Tu se torej istoveti »*Berggenosse*«, slovenski mejaš s »*Freisass*«-om = svobodnjakom. Vendar moramo ugotoviti, da mejaš *a priori* ni svobodnjak v tehničnem smislu besede, kakor smo jo mi razložili. Mejaši so bili stvarno glede vinogradov in vsega, kar je z njimi v zvezi, podvrženi oblasti gorskega gospoda, v osebnem pogledu pa so bili od njega neodvisni pripadniki drugih stanov, duhovni, plemenitniki, meščani itd. Celo svobodnjak je bil lahko »mejaš«, če je imel vinograd na vinski gorici gorskega gospoda. Kakor vse kaže, je bil izraz *Freysass* v pomenu *Berggenosse* le tam v rabi, kjer so ostali svobodnjaki, kakor n. pr. na ogromnem ozemlju samostana Stična; drugod pa je prešel v pozabo.

Ohranili so se svobodnjaki še v novem veku na Koroškem okoli Pokrč in Blažje vasi, kjer si je rodbina *Edlinger*-jev še vedno lastila pravico ustoličenja koroškega vojvode (gl. § 14., št. 1.). Tschimkowitz je pisal v l. 1827., da je na Koroškem živelo še okoli 800 svobodnjakov *(Freisassen)* in da so spadali do l. 1784. *realiter et personaliter* pred deželno pravdo *(Landrecht)*. Josip Gruden navaja za Koroško razen teh še dalje svobodnjake (ali: plemičarje?) v

Junski dolini, pri Beljaku, pod gradom Landskron in okoli Blatograda; na Štajerskem v Teharjih, na Gorenjskem okoli Zagorja, v Križah pri Tržiču, na Hudem in Brezjah župnije Kovor, na Dolenjskem na Dolgi njivi pod Višnjo goro. Zemljišča svobodnjakov po Grudnu niso bila obsežna. Lastnik galenberške graščine Juri Andrej Kacijanar je poročal o zagorskih svobodnjakih, da so njihove kmetije skoraj za polovico manjše od drugih. Vse to torej spominja na stare slovenske kmetije X. in XI. stoletja, ki so po obsežnosti zaostajale za bavarskimi.

3. Podložni kmetiški sloj ni bil enotnega kova. O »praznikih« tu ne bomo več govorili. V § 8., št. 5., smo izvajali, da je velika večina kmetov spadala med rojenjake *(Erb-* ali *Grundholden*, ali pa da so bili vsobenjki *(Inwohner)*. Glede vinogradov pa so se podložniki gorskih gospodov imenovali sogorniki *(Bergholden)* (gl. § 8., št. 5.). Rojenjaki so bili podložniki patrimonialnih (zemljiških) gospodov. Ker se je oblast ravnala vedno po hišnem domu z ognjiščem, je bila opredelitev podložnikov patrimonialne od gorske gosposke lahka in jasna. Prehod iz patrimonialne v gorsko oblast ali narobe ni bil izključen. Izvršil pa se je le s pristankom obeh gosposk, a bilo je treba upoštevati tudi obstoječe pravice prvenstva pri nakupu. Samovoljna zapustitev doma pod patrimonialno oblastjo s ciljem naselitve na gorici radi vsobenjkovanja dolgo dobo ni bila dovoljena; šele v sredi XVIII. stoletja se je stvar zasukala drugače; o tem bo nižje spodaj govora.

a) Rojenjaki (do reform Jožefa II.). To je bil splošni tip kmetiškega podložništva, »vboga gmajna«. Pleteršnikov slovar pozna rojenjaka samo v pomenu »desetega brata« (na Gorenjskem), dasi je bil ta izraz (po Kaspretu) uporabljan v zbirki cesarskih okrožnic in razglasov iz druge polovice XVIII. stoletja (prim. § 8., št. 5., *in fine*). Z nemškim izrazom so se imenovali *Erbholden* ali *Grundholden*, toda

(po Tschinkowitz-u) poslednji izraz koncem XVIII. stoletja ni bil več domač.

Tip rojenjakov je treba v pravnem pogledu premotriti po dvojnem vidiku. Realna stran se je kazala v pravici hasnovanja *(dominium utile)* podložnega zemljišča, zajma, na katerem je imel lastninsko pravico *(dominium directum)* sam zemljiški gospod. Osebna stran je obsegala dolžnosti rojenjaka k zvestobi in pokornosti zemljiški gosposki, omejitev svobodnega preseljevanja iz območja zemljiške gosposke *(nexus ad glebam, glebae adscripti)*, omejitev pravice testiranja in zadolževanja, utesnitev proste izbere zakonskega druga pa tudi življenjskega poklica, slednjič obvezo, opravljati tlako in izvestne službe na graščini ter plačevati davščine in pristojbine (prim. § 8., št. 6.). Nekaj povsem čudnega je bilo, da so patrimonialni gospodje posvetnega stanu pri ženitovanjskih svatbah in krstnih zabavah ponekod določevali svoto, ki se je morala zapraviti v njihovi gostilni. (L. 1718. je bila uvedena »letina«, to je »*landgerichtliche Gebühr*«, ki se je plačevala vsako leto od krčmarjev in drugih obrtnikov za pregledovanje mer.) V sodnem pogledu so bili rojenjaki podrejeni sodni oblasti patrimonialne gosposke (kolikor se ni vzdržalo avtonomno ljudsko sodstvo).

V XVIII. stoletju se ni moglo več govoriti o nevoljništvu (»*Leibeigenschaft*«, gl. terminologične opazke § 8., št. 5. *in fine*), kot pojem, ki se približuje suženjstvu. Kranjski deželni stanovi so v poročilu z dne 4. junija 1782. dokazovali, da na Kranjskem ni nevoljništva, ampak le *nexus ad glebam*, da pa niti rojenjaki *(Erbholden)* niso bili nikdar ovirani pri svobodni izberi soproge ali soproga (Polec). Za Štajersko se zastopa mnenje, da je bila ta omejitev le formalna stvar (Mell).

Izvajanjem v § 8., št. 5., o razlikah glede hasnovalne pravice nepremičnin pri dednih zakupnih kmetijah naj dodamo tukaj, da se je v novem veku pod-

ložniška hasnovalna pravica zakupnih kmetij že tako ustalila in utrdila, da zemljiška gosposka svojemu podložniku sploh ni smela zemljišča odtegniti razen, če je šlo za prav tehten razlog. Opaža pa se pozneje težnja podložnikov, da bi razmerje do zemljiške gosposke izpremenili tako, da se ravna z njihovimi dednimi kmetiškimi zajmi samo, kakor da bi bili v zakup vzeta zemljišča. Nasprotno pa si žele patrimonialni gospodje, da izginejo samo v zakup vzete kmetije in oddajo v dedni zajem. Knez Turjaški je n. pr. v drugi polovici XVIII. stoletja sklenil z upraviteljem svoje patrimonialne gosposke v Žužemberku pogodbo, da mora delati na to, da nastanejo iz zakupnih kmetij *(Miethuben)* take, ki pridejo v dedni zajem (menda po »grajskem pravu«, *nach Burgrecht)*, a prostih, v zakup vzetih kmetij sploh ni smel več oddajati. Vsak mesec naj upravitelj sproti poroča, koliko takšnih izpremememb se mu je posrečilo, a za nje naj deluje od osebe do osebe. Kmetje so si pač že želeli razmaha svojih pravic v smeri večje svobode.

V listinskem gradivu o pravdah pred patrimonialnimi gosposkami pa je mnogokrat govora o osebah, ki so *Untersassen* ali *Rücksassen,* dalje se uporablja čestokrat izraz »*Untersassgrund*«. V nemški pravni zgodovini pa se navajajo še »*Hintersassen*« in »*Landsassen*«. O teh izrazih moramo izpregovoriti, da opredelimo pojme, ki so z njimi povezani.

Hintersassen (A m i r a dodaja: *Untersassen, homines subjecti, Untertanen)* je bilo skupno ime za ljudi, ki so bili naseljeni na ozemlju lastnika, ki je pripadalo članu višjega stanu; ti ljudje so bili lahko svobodni ali nesvobodni (S c h r ö d e r, A m i r a, B r u n n e r itd.). Oni so morali položiti prisego zvestobe, zato pa jih je moral njihov gospod ščititi. »*Landsassen*« pa so bili samo osebno svobodni zakupniki zemljiških posestev *(freie Zinsleute)*. Imenovali so se tudi »*Landsiedel, Gast, hospes*«. — Izraza »*Rücksass*« in »*Untersass*« se uporabljata v Alpskih

deželah. Tschinkowitz je istovetil (leta 1824.) »*Untersass*« z »*Gemeindekeuschler*«. Wolfov nemško-slovenski besednjak (l. 1860.) prevaja »*Untersass*« s podložnik, »*Rücksass*«-a ne pozna. Netočnost omenjenega prevoda leži na dlani, ker bi bil potem *Untertan* isto kar *Untersass*. Pleteršnikov slovar (leta 1894.) pa pravi, da je zemljiški podložnik »*Erbhold*«.

V listinskem gradivu slovenskega ozemlja nismo zasledili izrazov »*Landsass*« *ali* »*Hintersass*«. Pojem »*Untersass*« pa se je pojavil, kolikor nam je znano, najprej v arhivalijah iz blejske graščine začetkom XVII. stoletja, v zapisnikih o gorskih zborih pa približno 100 let pozneje. Pravilno bo, kar je trdil Tschinkowitz, ki je kot arhivni upravni uradnik ta tip podeželskega prebivalstva sam poznal, namreč, da je »*Untersass*« mali naseljenec na svetu, ki je solastnina soseske *(Nachbarschaft)*. Če si je kdo izprosil od omenjenega skupnega sveta majhen del zemlje in na njem naredil hišo, njivo, vrt, plačeval soseski dogovorjeno svoto za uporabo, je vendarle ostal le podložnik tiste patrimonialne gosposke, ki je imela vrhnjo lastniško pravico na soseskinih zemljiščih. Tako bi prišli za slovenski jezik od izraza podpodložnik ali bolje: posredni podložnik. (Jakob Kelemina prevaja *Untersasse s* »podsed«-a; ali po Pleteršniku je podsed = »*Keuschler*«, »*Halbhübler*«, »*Inwohner*«, kar v bistvu ni pravilno.) Gosposka se imenuje v pogledu na posredne podložnike *(Untersassen)* v listinah blejskega grada iz XVII. stoletja »*Vogtobrigkeit*«. Ker se je tudi drugod plačevala »*Vogtey*« v pomeni priznavalnine, je bila po vsej priliki odvetščina *(Vogteygebühr)* poseben davek za posredne podložnike, bržčas tudi edini. Omenjamo, da je žužemberška graščina (knez Turjaški) v instrukciji za svojega upravitelja iz l. 1785. izjavila: »*Es gibt noch viele öde Huben und Untersassereyen, welche obschon sie gegen eine gewisse Zahlung im Bestand angelassen sind, dennoch der Herrschaft zur Last fallen.*« Tu je

šlo očividno za podložnike v zakup vzete kmetije in pa za kmetije posrednih podložnikov, ki bi jih graščina rada izpremenila v dedne zajme.

Kaj so bili »*Rücksassen*«? Po analogiji določb Gorskih bukev (1543.) o hasnovalcih kmetij, ki služijo »*mit aignem Ruckken*« (z lastnim dimom = ognjiščem), sodimo, da so bili na slovenskem ozemlju »*Rücksassen*« mali ljudje, ki so plačevali dimino. Za Štajersko je dognal Anton Mell (Zur Geschichte des Ausmasses bäuerl. Bes. in Steierm. 1896.) po listinah, da je vsak podložnik *(Untertan)* »*rucksassy*« *(Rücksasse)*, ki ima »*hueb, vorin der rauch aufgeet*«. Torej ni dvoma o pomenu izraza »*Rücksasse*« za Štajersko, sodimo pa da je s tem zveza med dimino in označbo zemljišča potrjena tudi za druge dežele. Ni izključeno, da so se imenovali na ostalem slovenskem ozemlju »*Rücksassen*« sploh vsi, rojenjaki ali podložniki, ki so plačevali dimino. Če primerjamo s to ugotovitvijo prejšnja izvajanja o odvetščini, pridemo do zaključka, da je dimina čisto enak davek in da utegneta biti v praktičnem življenju »*Untersasse*« in »*Rücksasse*« sinonimna pojma samo, da so bili prvi vselej na soseskinem zemljišču nastanjeni. (Gl. spredaj navedeno mnenje Tschinkowitz-a.)

Po velikosti obsega hasnovanega posestva so se rojenjaki ločili v zemljake (gruntarje) in kočarje *(Hübler — Keuschler)*. Kdor je imel 5 juter zemlje, ki se obdeluje, je bil četrtzemljak, 10 juter polzemljak itd. Jutro vinograda je štelo za dve jutri njiv, eno jutro travnikov za ½ jutra njiv; gozdovi se niso vpoštevali. [Na Štajerskem je bilo po uvedbi zemljiškega davka *(rusticalsteuer)* določeno, da šteje za zemljaka tisti, ki plačuje *zwei Pfund* = 21 fl. 30 kr., za polzemljaka *ein Pfund* = 10 fl. 45 kr., za četrtzemljaka *4 Schillinge* do *1 Pfund*. Kdor je plačeval 5 fl. 22½ kr. rustikalnega davka, je bil kočar *(Keuschler)*].

Sredi XVIII. stoletja je prišlo do nove delitve podložniških kmetij. Za vlade Marije Terezije je nastal načrt, da se uredi stalna vojska, ki bi branila državne meje. Minister grof Haugwitz je predlagal, naj se odpravijo pravice deželnih stanov, da dovoljujejo letne davke in vojake, vsaj za deset let, to pa v sporazumu z njimi. Zato pa naj prevzame država stroške za vojake in konje, kakor tudi za novačenje.

Deželni stanovi za Štajersko, Kranjsko, Goriško in Gradiško so sprejeli to ponudbo, koroški pa ne. To pa jim ni nič pomagalo. Dne 1. februarja 1750. je bila taka naredba *iure regio* uvedena za čas do l. 1770. Da se davki, ki naj zadenejo vsa zemljišča deželanov, kakor tudi nižjih slojev, pravično razdele, naj se vse nepremičnine zapišejo in ocenijo. Tako je prišlo do terezijanskega zemljiškega katastra, ki je ostal do l. 1819. podlaga za neposredno obdavčevanje. Po tem katastru je bila posneta nova zemljiška knjiga *(Gültebuch)*. Po tej novi zemljiški knjigi se je odločevalo, katero zemljišče je dominikalno, katero rustikalno. S patentom z dne 13. oktobra 1750. je bilo odločeno, da »*a die des neu errichteten Gültebuches respectu Rusticalis et Dominicalis des annus decretorius seinem Anfang genommen hat*«. To se pravi: Dominikalna so bila tista zemljišča, ki so jih gosposke same imeli pred novim *Gültebuch*-om, pa so jih po l. 1750. prodale podložnikom s pridržkom vrhnjega zemljiškega prava in pa dajatev. Rustikalna pa so tista zemljišča, ki so jih že pred l. 1750. hasnovali podložniki, pa so imele zemljiške gosposke nad njimi takisto vrhnjo lastniško pravo itd. Rustikalna zemljišča so imela svoje tekoče »urbarialne številke«, dominikalna pa takisto »dominikalne številke«. Glede siceršnjega pravnega položaja preimenovanih kmetij je pa ostalo začasno vse pri starem; o nadaljnjem razvoju po reformah Jožefa II. bo govora dalje pod št. 4.

b) Sogorniki (do reform Jožefa II.). Ta izraz smo prevzeli iz prevodov, ki so nastali za gorske bukve na Kranjskem. Nek odlok iz leta 1675., ki je bil v slovenskem jeziku za ptujsko okolico izdan, je uporabljal namesto tega izraz »gorman« (Štrekelj, ČZN. I., str. 40.). Bržčas je veljal ta izraz na Štajerskem splošno, kakor isto tako izraz sogornik na Kranjskem. O prvih početkih v razvoju tega sloja smo že govorili v § 8., št. 6., a) in v § 9., št. 4. Prav posebno znamenito zarezo v tem razvoju pa je pomenila izdaja Gorskih bukev. Dne 9. februarja 1543. l. izdane Gorske bukve so govorile čisto določno o mejaših in sogornikih. Prvi so se imenovali po nemškem izvirniku »*Berggenossen*«, drugi pa »*Bergholden*«. O sogornikih moramo ugotoviti, da je ustrezal njihov sloj v pravnem pogledu vobče sloju rojenjakov, vendar so veljali za nje navzlic temu, da so bili *glebae adscripti*, kakor rojenjaki, nekateri čisto drugačni predpisi o njihovih pravicah in dolžnostih. Na splošno bi označili medsebojno razmerje sogornikov, zlasti z ozirom na to, da so si ohranili svoje avtonomno ljudsko sodstvo, kot življenje, ki se približuje življenju v nekakšni veliki zadrugi. Podrobnosti v tem pogledu bomo navajali pozneje, ko bomo govorili o njihovem zasebnem in kazenskem pravu.

Na tem mestu pa moramo zabeležiti pojav, ki ga opažamo čim dlje v novem veku, tim izraziteje tako v slovenskih prevodih Gorskih bukev kakor tudi v zapisnikih vinogorskih zborov *(Bergtaidinge)*.

Sčasoma se je razlikovanje med mejaši in sogorniki precej zabrisalo. Odgovoriti nam je celò na vprašanje, ali sta bili to res dve vrsti vinogradnikov ali ena sama. Če se v nekaterih prevodih gorskih bukev govori sploh samo o mejaših ali, če se v nemško pisanih protokolih o vinogorskih zborih navaja v isti sapi »*Measchen oder Bergholden*«, ali če se o istih osebah piše, zdaj da so »*Measchen*«, zdaj da so »*Bergholden*«, izgleda, kakor da ni med njima nobene razlike. Res

je, da se prvotni izraz «*Berggenosse*« iz nemškega originalnega teksta gorskih bukev vsaj na Kranjskem ni sprejel, ker ga zapisniki o vinogorskih zborih le zelo redko, nekateri pa sploh ne uporabljajo. Res je tudi, da ima slovenski izraz mejaš danes v ljudski govorici tudi pomen najbližjega soseda. Ali navzlic temu imamo prav krepke dokaze za to, da se je razlika med mejaši (»*Measchen*« = »*Berggenossen*«) in med sogorniki (=»*Bergholden*«) stvarno ohranila še prav v drugo polovico XVIII. stoletja, do reform Jožefa II. Predvsem je treba omeniti, da so imeli mejaši in sogorniki v izvestnih pogledih glede svojih dolžnosti napram gorskemu gospodu resnično enak položaj, da njih istovetnost v nekih ozirih res obstoji. Na drugi strani pa ne smemo prezreti splošne smeri izenačevanja vseh slojev v pogledu na osvobojenje od osebne odvisnosti. Sogorniki (gormani) so se čim dlje tim bolj uveljavljali kot odločujoči činitelj na vinskih goricah. Osebni stiki med gorskimi gospodi in vinogradniki so izginjali, odkar se gorski gospodje (ki so po tridesetletni vojni silili v uradništvo, vojaštvo) niso več osebno udeleževali vinogorskih zborov, ampak so pošiljali, namesto da bi jim sami predsedovali, na nje svoje delegate. Da, prepuščali so v poznejši dobi celò, da so vinogradniki kar sami opravili svoj vinogorski zbor, samo da je o njem grajski pisar napravil zapisnik, da grajščini ne uidejo globe itd. To pa je imelo za posledico, da se tudi plemenitniki, duhovniki, meščani, pa niti svobodnjaki niso hoteli več osebno na vinogorski zbor potruditi, ampak da so se dali po svojih uslužbenci zastopati. Tako je prišlo, da zapisniki od XVII. stoletja dalje upotrebljavajo oba izraza *promiscue*, saj je bil večkrat pooblaščenec kakšnega mejaša kakšen sogornik, včasih jih tudi zamenjavajo, slednjič privzamejo za označbo resnično svobodnih ljudi izraz »*Freysassen*«. Da pa je prvotno veljalo razlikovanje mejašev in sogornikov, to je v zapisnikih o vinogorskih zborih iz dobe do kraja XVII. stoletja

točno razvidno. Nastopajo n. pr. kot interesentje samo mejaši ali samo sogorniki; ali oboji skupaj so »*Berggenossen*«, torej nekritično vobče interesentje. Še leta 1753. je veljalo v žužemberški gorski gosposki, da plačujejo mejaši kakor tudi sogorniki desetino in neke vrste gorščino *(Zehendt- und Bannwein)*, toda v »*Weinzehendtregister*« je bilo točno zaznamovano, da so samo mejaši (ne sogorniki) plačevali namesto vina denarni nadomestek. Iz računov glede posameznih goric pa se vidi, da je pri gorniku, če je mejaš, vedno njegov pridelek zaračunan, kjer pa pristavka o lastnosti mejaša ni, pa ne. Še leta 1787. stoji v nekem zapisniku Soteške graščine (1. sept. 1787.): »*Zum Schlusse bedanken sich die Bergmejaschen als alle übrigen Bergholden wegen der gehaltenen Bergdeutung*« itd. Tu pač ni mogoče govoriti o istem skupnem sloju mejašev in sogornikov, pač pa se lahko domneva, da je šlo njih pojmovno zamenjavanje, kjer se govori v zapisnikih *promiscue* o obeh, na rovaš zapisnikarjev na (drugih!) vinogorskih zborih, ki niso bili vešči slovenskih pravnih izrazov, še manj pa so poznali njihove pravne razmere. Tako je tudi Henrik Jurij Hoff, ko je v svojem »*Gemälde vom Herzogtum Krain*« l. 1808. prevedel gorske bukve iz slovenskega prevoda nazaj na nemški jezik, ne da bi nemški izvirnik poznal, uporabljal za izraz sogornik čisto napačno besedo »*Bergnachbar*«.

Vse tisto, kar smo zgoraj omenili glede dominikalnih in rustikalnih rojenjakov, je veljalo tudi za vinogradniška posestva. Številke v katastru so se imenovale pri vinogradnikih »gorske številke« *(»Bergnumer«)*. Kar je priteklo davkov pod eno tako številko, to je pomenjalo posebno edinico, čeprav je imel vsak mejaš tudi svojo lastno nepremičnino izven vinske gorice.

c) Vsobenjki *(Inwohner)* in kočarji ali kajžarji *(Häusler, Keuschler)*. Navajamo kočarje za vsobenjki, ker smatramo sloj kočarjev časovno za

novejšo tvorbo. Prvi početki vsobenjkov (vsobenjakarjev) spadajo v dobo XV. stoletja (gl. § 8., št. 6., b). Prve listinske dokaze o eksistenci kočarjev pa imamo po Antonu Mellu šele izza XVII. stoletja; vendar s tem ni rečeno, da se niso še prej uveljavljali (gl. § 8., št. 6., c).

Vsobenjki so bili taki ljudje, ki so iz kakršnegakoli vzroka zapustili svoje podložniško zemljišče (zajem), pa se preselili v vinograd, seveda z dovoljenjem vinogradniškega posestnika, bodisi da so si napravili stanovanje v dotlej neobljudenem lesenem hramu *(Gaden)* ali zidani kleti, bodisi da so prišli naravnost pod streho drugega vinogradniškega posestnika kot njegovi delavci. V tem smislu jih navaja nek zapisnik o vinogorskem zboru iz l. 1664., da so »*Untersassen*«.

Brez dvoma pa se je tudi mnogo pribežnikov Uskokov od XVI. stoletja dalje naselilo po vinskih goricah, kjer so živeli prav kakor vsobenjki (glej § 14., št. 4.)

Gorskim gosposkam vsobenjki niso bili všeč. Vzrokov je bilo dovolj. Predvsem so bili vsobenjki največkrat rojenjaki (tlačani), ki so utekli neki drugi gosposki, kar je povzročalo mnogokrat sitnosti in pravde. Dalje so bili nemaniči, ki so raje postopali kot delali. Celo tatovi so se neredko nahajali med njimi. Gorski gospodje pa so si v čl. 20. izvirnika gorskih bukev očuvali dobro oporo, da so jih smeli preganjati. Tu je stalo, da naj oni, ki služijo »*mit aignem Ruckken*« v vinski gorici, ostanejo na svoji kmetiji. Ta izraz »*mit aignem Ruckken*« je poslovenil Andrej Recelj (l. 1583.) »z lastnim hrbtam v gorshini sidezhi«. Pravilno pa bi se moralo glasiti: »z lastnim dimom«. Mišljeni so bili namreč takšni podložniki, ki so služili s posestvom, ki ima lastno ognjišče (*Rouch* = *Rauch* = dim) in so predstavljali posebno kmetijo (zajem; prim. izvajanja o »*Rücksassen*« spredaj pod b). Le-ti naj ne gredo od doma vsobenjkovat, ampak drže se naj svoje zemlje in jo

obdelujejo. V Soteski so n. pr. še v XVIII. stoletju vinogradniki sami na vinogorskem zboru neki ženski, ki se je hotela nastaniti v svoji zidanici v vinogradu, zabranili, da bi si tam postavila svoje ognjišče. V novejših slovenskih prevodih se je besedilo čl. 20. gorskih bukev kar preoblikovalo tako, da so se postavili, namesto oseb »z lastnim hrbtam v gorshini sidezhih«, vsobenjki, v drugih prevodih pa se je določba o njih sploh črtala. Da je bila prvotna misel pravilno zasnovana in da je tlela še v ljudskem pravnem mišljenju, nam potrjuje dejstvo, ki se navaja v nekem zapisniku o vinogorskem zboru, da naj se tistim priseljencem, ki so spodé iz gorice — »podró peči« *(die Ofen niederscl lagen)*. (Morda so bili ti priseljenci neljubi Uskoki.) Na drugi strani pa so vinogradniki sami radi videli vsobenjke, ko so jih potrebovali za delavce, n. pr. če sami niso več hoteli stalno prebivati na vinski gorici. Nasprotstva med mišljenjem gorskih gospodov in vinogradnikov o vsobenjkih so se nekolikokrat zaostrila v velike prepire. V l. 1705. so vinogradniki raje vinogorski zbor razbili, kot da bi se uklonili zahtevi kostanjeviškega opata, da naj bi vinogradniki vsobenjke iz gorice odpravili. Njegovo sklicevanje na čl. 20. izvirnika gorskih bukev ni nič pomagalo. Nasprotno. Dasi so gorski gospodje opetovano zahtevali in večkrat celò dosegli sklep vinogorskega zbora, da je treba vsobenjke iz gorice odpraviti (na primer v letu 1699. v Klevevški gosposki), so vinogradniki še vedno to zadevo puščali v nemar. Slednjič so celò zmagali, seveda šele v poznejši dobi. V očitnem nasprotju z določbami gorskih bukev se je od leta 1784. dalje na mnogih vinogorskih zborih naravnost sklenilo, da sme vsak vinogradnik obdržati po enega vsobenjka (seveda z rodbino) in — gorske gosposke so se uklonile.

Rojenjaki pa so se zatekali potem, ko ni bilo več lahko najti pri vinogradnikih primernega vsobenjiškega zavetišča, tudi v sloj k o č a r j e v (gl. § 8., št. 6.,

c). O njih smo že govorili. Tu naj še omenimo sledeče: V podložniškem patentu za Kranjsko iz l. 1782. je preveden — prevajalec je bil Ant. Linhart — nemški stavek »*Nun haben ... die ... sich anderswo ein Haus ankaufen oder als Inwohner niderlassen wollen*« tako: »Samú morejo ti ... kateri ... drugej si enu pohishtou kupiti ali koker gostazh se vsedsti volijo«. Iz tega izhaja, da nemški izvirnik tu ni mogel imeti pojma »*Inwohner*« za »vsobenjek«, ampak ta izraz je veljal pojmu »*eines Mietwohners*«, osebe, ki ima svoje stanovanje najeto v tuji hiši. Tu pridemo do nove oblike pripadnikov najnižjega sloja, do oseb, ki stanujejo v tuji hiši, pa obdelujejo nemara še kakšno v zakup vzeto njivo ali vrt. Imenujejo se gostači; če pa imajo oni sami še pri sebi osebe, katerim dajejo stan, so ti-le gostaški gostači (»*Aftermietwohner*«). (Hrvatje teh izrazov nimajo.)

4. Pod vlado cesarice Marije Terezije so se že pojavljale in uveljavljale zahteve moderne države, da treba dvigniti davčno moč in splošno blaginjo v državi. Država naj ne dela umetnih mej med seboj in svojimi podaniki. Tudi načela humanitete so velevala vladi skrb, da izboljša položaj kmetiškega prebivalstva, ki je ječalo pod težkimi bremeni mnogoštevilnih davkov in dajatev, pa je bilo še v sponah rojenjaštva, ki je pritiskalo ljudi k tlom zbog obstoječega *nexus ad glebam*. Centralna vlada ni več hotela iskati pristanka deželnih stanov; le za to je poskrbela, da je dobivala njihovo mnenje.

L. 1769. je centralna vlada odpravila dotlejšnjo pravico zemljiških gosposk, da so smele odrejati kot sodno oblastvo kazen vôze (*Zuchthaus*). Samo z dovoljenjem kresije (*Kreisamt*) se je smela takšna kazen še izreči. Kresije so bile državni uradi z državnoaprobiranim, tudi pravniško izobraženim uradništvom, ki je imelo dolžnost, da skrbi za točno izvršitev cesarskih naredb in za vzdrževanje javne varnosti in blaginje. (Ustanovljene so bile l. 1748.)

L. 1775. je Marija Terezija izdala v korist kmetiškega stanu robotni patent. V starih urbarjih tlaka ni bila previsoko odmerjena, ali prišlo je v navado, da so morale podložniške kmetije opravljati tlako preko določene mere, kakor je zemljiški gospod ukazal. Robotni patent je odredil, da več ko tri dneve v tednu ni noben podložnik dolžan delati tlako. Ostalo je torej še vedno dopustno, da je kmet moral 156 dni v letu tlačaniti.

Leta 1786., dne 1. septembra, je izdal Jožef II. podložniški patent, ki pomenja pričetek akcije za dosego pravičnejšega razmerja med patrimonialnimi gospodi in njihovimi podložniki. Istočasno, dne 1. septembra 1781., je bil izdan t. zv. podložniški kazenski patent. Po prvem je bilo odrejeno, da mora podložnik, ki ima od zemljiškega gospoda kaj tirjati ali ki je bil od njega oškodovan, poiskati pomoč pri sami zemljiški gosposki. Če pa ni dobil odgovora ali pa če z odgovorom ni bil zadovoljen, se je smel obrniti na kresijo. Ta je skušala doseči najprej poravnavo. Če se ni posrečila, je morala kresija sama odločiti, čim je šlo za davke, tlako ali druge politične stvari. Stranke so imele v teh zadevah pravico pritožbe od kresije na deželno vlado, v tretji instanci na cesarja. Če pa je šlo za civilnopravdne zadeve, je smela kresija izročiti stvar odvetniku, ki je bil nastavljen za podložniška zastopstva. Če pa odvetnika ni bilo, je moral *fiscus* (organ kresije) brezplačno zastopati podložnika pred instanco za zemljiško gospodo, torej pri deželni pravdi *(Landrecht)*. Po drugem, podložniškem kazenskem patentu, je bilo urejeno pravo kaznovanja uporni podložnikov po zemljiški gosposki. Naložitev denarnih kazni je bila popolnoma zabranjena. Samo s pritrdilom kresije je smela zemljiška gosposka izreči zaporno kazen za več ko 8 dni ali pa kazen prisilnega dela ali razstanitev kmetije *(Abstiftung)*.

Še globlje pa je Jožef II. segel, da poboljša položaj kmetov, ko je dne 1. novembra 1781. izdal za Češko in Moravsko nevoljniški patent, a ga je poslal 19. novembra 1718. notranjemu avstrijskemu guberniju z naročilom, da naj po zaslišanju štajerskih deželnih stanov čimprej prijavi, ali se more tudi na Štajerskem enako postopati. Tudi kranjski deželni stanovi so morali dobiti podobno naročilo, samo da se nam ni ohranilo (Polec). Pač pa je poznata vloga, ki jo je napravil stanovski odbor za kranjske deželne stanove na to naročilo in jo je deželno glavarstvo predložilo dunajski vladi dne 4. junija 1782. Stališče stanovskega odbora je zlasti v treh negativnih točkah zajemljivo: Prvič so trdili deželni stanovi, da na Kranjskem ni treba razglasiti patenta o odpravi nevoljništva, ker tega sploh ni. Drugič, na Kranjskem in na Štajerskem ni obveznosti, da bi v oskrbi in oblasti starišev živeči podložniški otroci morali stopiti v službo zemljiškega gospoda in mu opravljali posle služinčadi ali da bi morale sirote zemljiškemu gospodu na dvoru tri leta zastonj služiti *(Zwangsgesindedienste)*. Navzlic temu je prišlo konečno do izdaje nevoljniških patentov za Štajersko z dne 11. junija 1782., za Koroško z dne 12. julija 1782., za Kranjsko z dne 13. septembra 1782. Prva dva sta se skladala skoraj povsem s patentom za češke dežele. Prinesla sta: 1.) dovolitev porok, samo da se to gosposki prej naznani; 2.) prostost preseljevanja, samo da se mora vzeti od gosposke brezplačni odpustni list *(Entlasschein)*; 3.) prostost izučevanja rokodelstva in izbere poklica, ne da bi bilo treba odpustnice; 4.) ukinitev dvornih služb; 5.) sirote so obvezane, da za brezplačno opravljanje nadvaruških poslov odslužijo gosposki tri sirotinjska leta; 6.) vsa bremena, davki in dajatve, ostanejo še dalje, kakor so po urbarialnem patentu naložena, novi pa se ne smejo odrejati. Patent za Kranjsko je divergiral pri št. 1., da se poroke podložnikov kakor doslej tudi odslej dovoljujejo brez vsake omejitve; pri št. 2., pro-

stost naseljevanja se utesnuje tako, da se preselitev ne dovoli, preden podolžnik ne postavi na kmetijo sposobnega obdelovalca naslednika. (To je bilo tudi za Štajersko sprejeto.) Razen tega imajo zemljiške gosposke pravico zahtevati od izseljencev, ki imajo svojo imovino, da plačajo iz naslova primščine ali odhodnino za preselitev po 5% v isti deželi, 10% za izselitev iz dežele, in to od vrednosti imovine.

Cesarski odlok z dne 30. oktobra 1786. je odredil, da pravica zemljiške gosposke, po kateri sme pri prodaji zemljišč izreči, da pripadejo njej *(Einstandrecht)*, popolnoma odpade. Kupec mora vsak čas pridobiti prosto in nepogojno lastninsko pravico na nepremičnini.

Vse te določbe, zlasti pa one iz patentov glede nevoljništva, naj bi po njihovem samem besedilu pomenile uvedbo »*einer gemässigten Untertänigkeit (nexus subditelae)*« omiljeno podložništvo, ki ga je imenoval Anton Linhart »obmerjeno podloshnost«. Smiselno je veljalo vse to kajpada tudi v vsem ostalem ozemlju Slovencev.

Za prehodno dobo, da se izvedejo vse reforme, ki so bile zasnovane v prvih sedmih letih vladanja, pa se niso mogle kar na mah oživotvoriti, je Jožef II. izdal dne 21. avgusta 1788. še dvorni dekret, ki je odrejal: Patrimonialne gosposke, ki so izgubile nižje pravosodstvo, naj ustanove gospodarske urade *(Wirtschaftsämter)*, da bi poslovali v prvi vrsti v političnih zadevah. V nadaljnjem besedilu pa je bilo vendar dopuščeno, da naj obavljajo tudi justične agende, ampak brezplačno, »*da auf dem Lande nicht alles zum Gerichtsstande gezogen werden soll*«. Osobito je bilo tem uradom pridržano sodstvo v civilnih stvareh glede tožbâ za dolgove, če jih toženec pripozna, dalje glede zapuščin, slednjič v kazenskopravnih stvareh glede tožbâ radi žaljenja časti *(»Injurienhändel«)*. Takšnih gospodarskih uradov je bilo ustanovljenih

precej, na več krajih. O njihovem vplivu na obstoj in delo vinogorskih zborov bo še govora v poznejših izvajanjih.

S patentom z dne 10. februarja 1789. je bila uvedena pravica odkupa od tlake in drugih dajatev na ta način, da podložnik plača kot odkupnino največ $17^7/_9\%$ ugotovljenega kosmatega dohodka zemljišča. Vendar je bilo dopustno, da se obe stranki sporazumeti in da se ta denarna terjatev odsluži ali poravna v poljskih pridelkih. Pogajanja med kmeti in gosposkami pa so le počasi napredovala, ker so zemljiški gospodje terjali visoke odkupnine, podložniki pa sploh niso hoteli nič plačati v nadi, da bo cesar tlako še itak kar na splošno odpravil. Tu in tam je prišlo do krvavih uporov, ker so kmetje zahtevali s pretnjami uporabe sile odpravo tlake in davkov v žitu. Tak upor se je pojavil l. 1790. pred graščino Šrajbarjev Turn, kjer je bilo 14 kmetov za kazen ustreljenih, pa tudi še drugod, n, pr. v Loki pri Zidanem mostu, a so bili s silo zatrti.

5. Reforme cesarja Jožefa II. niso imele sreče; prenaglene so bile. Še za svojega življenja je moral mnogo svojih naredb napram Ogrski in Sedmograški preklicati. Ničesar pa ni preklical glede tolerančnega patenta in pa glede nove ureditve razmerja med zemljško gospodo in podložniki. Njegov naslednik Leopold II. je še l. 1790. odpravil jožefinsko davčno in urbarialno regulacijo, pa je vzpostavil Terezijanski davčni sistem in robotni patent iz l. 1775. Pri tem je ostalo do francoske revolucije.

§ 17.

PREGLED ZAKONODAJE IN OSTALIH PRAVNIH VIROV

1. O tem, da bi ljudstvo sklepalo zakone, za dobo od nemške reformacije do francoske revolucije ni nobenega govora. Zakonodaja se giblje v okviru, kakor je bilo to ustanovljeno v dobi zadnjih stoletij

srednjega veka. Deželna gosposka *(Landesherrschaft* ali *Landeshoheit, dominium terrae)* je postala pravšna »država« v »pravi državi«, zakonodajo pa izvršujejo še vedno cesar, državni zbori, deželni gospod ali knez, z njegovim pristankom tudi deželni stanovi. Za ozemlje, na katerem so prebivali Slovenci, je bilo temu prav tako, samo da državni zakoni niso bili neposredno veljavni, ampak le s privoljenjem vladarja Avstrije. Zelo nedostatno je bilo urejeno razglaševanje zakonov. Zadovoljevali so se s tem, da je izšel zakon v tisku, ali pa, da se je prečital trikrat v cerkvah s prižnice, v mestni hiši, na semnju. Pa tudi vsakoletno prečitanje pred sodiščem je bila včasih dovoljena publikacija.

Razen zakonov pridejo kot viri prava v poštev še pogodbe med deželnim knezom in deželnimi stanovi, privilegiji, statuti mest, zapisi prava v obliki knjig *(Rechtsbücher),* pravna napotila *(Weistümer),* v mnogočem pa tudi običajno pravo.

Poznavanje prava pri tako raztresenih pravnih virih ni lahka stvar. Od srede XVI. stoletja je bila orientacija nekoliko olajšana. Večji in važnejši zakoni so izhajali v tiskanih zbirkah.

Deželni stanovi, ki se boré za svoje pravice in odklanjajo novotarije, prihajajoče od recepcije tujih prav, se skušajo okoristiti iznajdbe tiska. Oni si napravljajo kodekse pravnih listin, deželnoknežjih potrdil, odločb in pogodb, v katerih so videli zaščito deželnih pravic. Tako da so nastali t i s k a n i deželni ročini *(Landhandfesten),* prvi na Štajerskem l. 1523., na Kranjskem l. 1598., na Koroškem l. 1610.

Pa tudi ta način publikacije ni zadovoljeval, ker so bile tiskane knjige redke, pismeni (gramotni) ljudje pa tudi. Marljivi perovodje ali protokolisti večjih uradov in sodišč so si zapisovali zakone in uredbe, pa tudi praktične sodne ali oblastvene rešitve poedinih pravnih stvari v svoje rokopisne zbirke. Iz takšnih zbirk se najlaže presoja, kaj je veljalo o času zapisa

kot pravni vir in pravo. Moralo jih je eksistirati na raznih krajih veliko število. Omenja se neki *promptuarium* za kostanjeviški samostan iz XVII. stoletja, ki nam, žal, ni ohranjen. Pač pa imamo v kapiteljskem arhivu v Ljubljani *Formularienbuch* Ivana Laybasser-ja (o katerem smo že govorili v § 14., št. 5.); ta nam služi v mnogočem za zanesljiv kažipot o veljavnosti zakonov v dobi sredi XVII. stoletja.

V naslednjih vrsticah se hočemo sumarično ozreti po tistih zakonih ali virih prava, ki jih smatramo za najvažnejše od važnih. Navajali bomo najprej zakone in druge pravne vire po časovnem redu, vendar po skupnih vidikih ene ali druge grane prava. Posebej se bomo pomudili ob pojavu »gorskih bukev«, o katerih je bilo že večkrat mimogrede govora, a jim je na tem mestu treba izčrpnejše razlage.

Na splošno velja o vsej zakonodaji, da stoji zelo pod vplivom recepcije tujega, rimskega in kanonskega prava; zlasti, kar se tiče razvoja javnega in zasebnega prava. Vendar je razvoj v mnogočem še zavit v črno meglo. Prav posebno velja to za zakonodajo slovenskega, na petero, šestero pokrajin razkosanega ozemlja.

2. A. Spredaj v § 9., št. 1., *in fine*, smo že povedali, da bomo govorili o ljubljanskem malefičnem redu *(Malefizordnung)*, ki ga je izdal Maksimilijan I. dne 20. avgusta 1514., šele pri razpravljanju o dobi nemške reformacije do francoske revolucije.

Ta izpremememba časovnega vrstnega reda se nam zdi potrebna. Navedeni malefični red je namreč v najtesnejši zvezi z redom za deželska sodišča Ferdinanda I. *(Landgerichtsordnung)* z dne 18. februarja 1535. Ljubljanski malefični red je kopija tirolskega iz l. 1499., vsebuje pa predvsem procesne določbe, zlasti o uporabi natezalnice *(Folter)*. Organi pravosodja so po njem župan, sodnik, svet. Drugi zakon — red za deželska sodišča — je veljal

za vojvodino Kranjsko in pripadajoče gosposke in grofije Slovenske krajine, Metliko, Istro in Kras. Ta zakon je kratek, nepopolen, mnogokrat zmešan. Vsebuje materialne in procesualne določbe kazenskega prava. V pravni književnosti se je pojavilo mišljenje (Hugo Högel), da je kranjski red za deželska sodišča z dne 18. februarja 1535. zadnje zakonodajno delo za kazenske zadeve na Kranjskem in da je pozneje »skoraj gotovo« obveljal tudi za kranjsko-štajerski red za deželska sodišča (o katerem bo takoj govora). Ta domneva pa ni upravičena. Prepis kranjskega reda za deželska sodišča v Laybasser-jevi zbirki formularjev (iz leta 1641.) priča, da je baš ta kranjski red v l. 1641. še veljal in da je bil še dopolnjen z dodatkom »*Ordnung Schöpf vund Geschier dem Pannrichter in Crain betreffend*« (t. j. red za postopanje krvnega sodnika na Kranjskem, gl. § 10., št. 5.), o kateri pa točnega postanka ne vemo.

S sklepom državnega zbora v Regensburgu je bila v tisku izdana »*Hals und peinliche Gerichtsordnung*« Karla V. z dne 27. julija 1532., ki pomenja viden mejnik kazenske zakonodaje Srednje Evrope. (Latinska označba tega zakona *Constitutio Criminalis Carolina* je dala okrajšavo po začetnih črkah CCC. O tem zakonu sledé v § 25. še bližja pojasnila.)

Za Štajersko je moral eksistirati še pred CCC enak red za malefične stvari, kakor smo ga ugotovili za Ljubljano in Kranjsko. Vendar se dotlej ni našel noben izvod takšnega zakona. Njegova eksistenca pa se mora presumirati, če se upošteva, da je bil red za malefične stvari za deželna sodišča na Štajerskem z dne 24. decembra 1574. označen kot »na novo« izdan. Ta novi red pa je že prilagojen vsebini CCC zlasti glede naštevanja in opredeljevanja posebno težkih kaznivih dejanj.

Za Koroško velja takisto, da je morala imeti svojčas že red za malefične stvari, ki pa se je izgubil. Dne 1. junija 1577. je namreč izšel »na novo«

koroški red za deželska sodišča. Ta pa razpravlja poleg kazenskega tudi o civilnem in ustavnem pravu.

V ozki zvezi s temi redi za deželska sodišča so tudi tiskane instrukcije za krvne sodnike, ki so izšle za Štajersko dne 22. maja 1726., za Kranjsko dne 16. julija 1767. in za Koroško dne 8. novembra 1774.

Po zakonih, ki smo jih naveli v pogledu kazenskega prava, je bilo v drugih avstrijskih provincijah izven Notranje Avstrije še več poskusov reformiranja kazenskega zakona, kateri pa za Slovence niso bili v nobenem pogledu pomembni. Šele s *Constitutio Criminalis Theresiana (Peinliche Halsgerichtsordnung)* z dne 31. decembra 1768. je prišlo tudi za slovensko ozemlje do novega, pa enotnega kazenskega zakonika. Z resolucijo z dne 2. januarja 1776. je bila tortura odpravljena, z resolucijo z dne 19. januarja 1766. pa že prej uporaba smrtne kazni bistveno utesnena.

J o ž e f II. je s patentom z dne 13. januarja 1787. razglasil nov kazenski zakonik, ki mu je sledil s patentom z dne 20. avgusta 1787. razglašen kriminalni sodni red. Oba ta zakona sta bila že sestavljena kot e n o t n i p r a v n i v i r z a v s e provincije Avstrije.

B. Tok zakonodaje naše dobe z a z a s e b n o p r a v o je še manj pojasnjen nego oni za kazensko pravo. Predpisi o »procediranju« prednjačijo pred materialnopravnimi.

Prvi pojav zakonodaje zasebnega prava na slovenskem ozemlju je bil »s o d n i k o v r e d z a Š t a j e r s k o« iz l. 1503., ki je bil 30 let pozneje izdan na Dunaju brez datuma kot »reformirani deželni red«. Tudi ta reformirani red je bil pozneje reformiran, njega izdaja pa pade prav na isti dan kakor zgoraj navedeni štajerski red za deželska sodišča z dne 24. decembra 1574. O nekih posebnih določbah iz tega zakona bo govora pozneje. Dne 30. marca 1622. pa je izšel d e ž e l n i s o d n i j s k i r e d z a Š t a j e r s k o, ki je mnogo določb iz prej navedenega reda

prosto prevzel. — V kranjskem deželnem ročinu *(Landhandfeste)* se nahaja povelje kralja Ferdinanda z dne 8. marca 1526., ki se tiče zabranjevanja nepravilnih rubeži; trdi se pa (Evgen Planer), da je imela Kranjska že od prej star red za ograjno sodišče. Dne 18. februarja 1535. izdani kranjski red za deželska sodišča (gl. zgoraj!) ni še prinesel nobenih bistvenih določb za civilne stvari, pač pa »popravljen« deželni red za Kranjsko, Slovensko krajino, Metliko in Kras z dne 15 januarja 1571. *(»Verbesserte Landschrannenordnung einer ehrsamen Landschaft in Krain«)*, ki se je bavil tudi s civilnopravnimi institucijami. Isto velja tudi za že omenjen koroški red za deželska sodišča z dne 1. junija 1577. (Do l. 1514. je bilo deželsko sodišče v Št. Vidu na Glini, Maksimilijan I. ga je na prošnjo deželnih stanov l. 1518. premestil v Celovec.) Omeniti je treba še zelo važen mandat nadvojvode Karla z dne 10. aprila 1590., ki potrjuje dogovor z dne 21. junija 1584., sklenjen med Štajersko, Koroško in Kranjsko, kako naj si te dežele druga drugi pomagajo pri sodnem pravdanju in pri eksekucijah. Če se nahaja v drugi deželi, ne v tisti, v kateri je postala izvršljiva sodba, toženčeva imovina, ni treba nove tožbe, ampak izroči se tožitelju »konpasno pismo« *(Conpasschreiben)* na ograjno sodišče druge dežele in eksekucija se sme vršiti v drugi deželi vsaj za takšne obveznosti, ki so bile sklenjene po klavzuli splošne deželne obveze (§ 11., št. 6.). (Kranjski red za deželska sodišča je dobil l. 1688. neke poboljšave.) Pod Marijo Terezijo in Jožefom II. so postala ograjna sodišča »deželna sodišča« *(Landrecht)*, v Celovcu l. 1747., v Ljubljani l. 1782., v Gradcu l. 1782.

Za državljansko (ali grajansko) pravo v slovenskih krajih je bilo vsekakor znano tudi to, kar sta določala policijska reda glede »posojil na letino ob zeleni veji« ali »trti«, ki sta izšla l. 1548. v Wormsu in l. 1577. v Frankfurtu, ker so se iste zakonodajne

ideje pojavile še l. 1743. na več vinogorskih zborih v sredini Dolenjske.

Glede dednega prava omenjamo, da se nahaja v Laybasser-jevi zbirki formularjev (iz l. 1641.) prepis nižjeavstrijskega dedovanjskega zakona, čegar izdapade v leto 1557. (Vendar govori Nicolaus de Beckmann v svojem delu *Idea iuris etc.* iz l. 1688. samo o »*niederoesterreichischen Landtsgebrauch*« glede dednega prava. Ta dedovanjski zakon je torej moral veljati tudi na Kranjskem vsaj za plemenitnike. To potrjuje tudi dejstvo, da je Laybasser reproduciral v svoji zbirki določbe vojvode Albrehta za Dunaj in določbe cesarske konstitucije za Nižje Avstrijsko z dne 23. aprila 1530. V snov o dednem pravu spada tudi štajerska »*Neue Gerhabschaftsordnung*« izza časa cesarja Leopolda I. (l. 1658. do 1705.), dalje red za plemiška varuštva iz l. 1687. Za Nižje Avstrijsko dne 28. maja 1720. od Karla VI. izdana »*Neue Satzordnung vom Erbrecht ausser Testament und andere Letzter Willen, auch was denn anhängig*« je bila uvedena leta 1729. tudi na Štajerskem, l. 1737. na Kranjskem in l. 1746. na Koroškem. Dne 18. junija 1755. je izšla v Gradcu »*Kindl-Beths Unkosten und Kind-Unterhaltungs-Resolution*«, ki je urejala tudi že važno vprašanje alimentacije nezakonske dece.

Za sporno postopanje nam je znana uredba Ferdinanda II. z dne 6. januarja 1623. o uvedbi revizije zoper sodbe in vpostavitve v prejšnji stan. Eksekucijski red je izšel l. 1702., menični red l. 1722., zemljiško-knjižna vprašanja so urejali patenti za deželno desko in zemljiško knjigo iz l. 1730., 1731., 1736. in 1768.

Občni sodni red za vso državo je izdal Jožef II. l. 1781. Patent z dne 3. novembra 1791. je določil, da dobi Gradec za Štajersko, Celovec za Koroško, Ljubljana za Kranjsko lastno z deželnim glavarstvom združeno deželsko sodnijo *(Landrecht)*.

Službene instrukcije za sodnike so bile izdane l. 1530. za Liburnijo (ozemlje med Istro

in Dalmacijo) in za Reko *(Fanum Sancti Viti ad Flumen)*, l. 1550. za Trst; za Štajersko, Kranjsko, Koroško in Gorico »*samt den Städten Triest, Aglern* [Oglej] *und St. Veith* (Reka)« je izdal Leopold I. dne 10. marca 1676. predpise o »*innerösterreichisches Regiment*« (vladanju).

C. Za javnopravne zadeve, zlasti takšne, ki so bile važne za narodno gospodarstvo, naj navedemo predvsem desetinski red Ferdinanda I. *(Zehendtordnung in Steyr vnd Crain)* z dne 5. junija 1551., ki pa ga je vojvoda Karel izdal v popravljeni obliki v Gradcu 27. marca 1573. Isti vojvoda je izdal 23. februarja 1575. na novo »*Perkrechtsordnung über all Eisen Perkgh vnd Hammerwerck des Fürstenthumbs Crain vnd fürstlichen Graffschaft Görz*«; stari rudarski red je bil izdan l. 1553. Obrtni red za ozemlje s slovenskim prebivalstvom je izdal cesar Leopold I. l. 1689. Pri njem je ostalo več ko sto let, le glede cehovstva se je, kakor smo že prej izvajali, stvar izpremenila.

Iz že opetovano citirane Laybasser-jeve zbirke formularjev poznamo dva »generalna patenta«, ki se tičeta gospodarske krize za časa tridesetletne vojne. Ferdinand II. je izdal 22. junija 1624. »*Khay. General sc. patent wegen Callierung der Münz*«, 31. maja 1625. pa ga je ponovil. V obeh daje smernice, kako naj se vrše plačila spričo devalvacije kovanega denarja. Deželni glavar in odborniki deželnih stanov pa so dne 21. marca 1644. proglasili posebno naredbo, ki je ukazala, da se morajo vsi zastanki glede redne in izredne vojne davščine plačati po možnosti, kakor je bilo določeno l. 1633.; namesto strogosti, pravi naredba, je treba izkazovati milost, ali tako ne gre več naprej: državi treba dati, kar ji gre, če ne pride eksekucija itd.

3. Za razvoj slovenskega običajnega prava so bile najpomembnejši pravni vir »gorske bukve«. Radi splošne karakterizacije gorskih bukev dodajamo do-

slejšnjim izvajanjem (§ 10., št. 7.) za dobo novega veka sledeča: imenovane bukve so bile nekakšen *codex generalis* za vse življenje, za ves promet vinogradnikov; one so vsebovale mnogo administrativnopravnih, še več pa kazenskopravnih predpisov, manj pa civilnopravnih. Zdi se, da med vinogradniškim ljudstvom sploh ni bilo govora o kakršnemkoli predpisu, ki ne bi bil zasidran v gorskih bukvah. Samo ob njih se je razvijalo izpopolnjevanje prava, zlasti običajnega.

Štajerski deželni stanovi so sklenili 10. decembra 1526., da bodo sestavili zakon, ki naj ureja vinogradniške pravne zadeve, zlasti razmerja med gorskimi gospodi in vinogradniki. Postavljeni so bili poročevalci, ki so zbirali snov. Po večletnih posvetovanjih je prišlo do troje osnutkov, ki so bili predloženi dunajski vladi v odobritev. Dunajska vlada je oklevala, vrnila je večkrat osnutke zaradi predelave. (Vse gradivo o posvetovanjih in različnih predlogih je izdala dunajska Akademija znanosti v monografiji A n t o n a M e l l-a.) Šele dne 9. februarja 1543. (torej po 12. letih) je Ferdinand I. potrdil končno dognano besedilo gorskih bukev. Original je pisan v nemškem jeziku. Gorske ali gorne bukve je izraz, ki so ga uvedli prevajalci teh predpisov na slovenski jezik.

Alegat k originalu izrečno ugotavlja, da so gorske bukve »*gnädigst confirmirt vnd bestätt*« in ukazuje prelatom, grofom, baronom *(Freyen Herrn)*, vitezom, oprodam *(Knechten)*, deželnim poglavarjem, upraviteljem *(Verweser)*, vicedomom, oskrbnikom *(Pflegern)*, deželskim sodnikom, županom, sodnikom, svetnikom, meščanom, občinam *(Gemainden)* »*und sonst allen anderen ambtleuten, unterthanen und getreuen*« (vinogradniki niso posebej omenjeni), — da naj se točno drže členov gorskih bukev. Izdajatelj cesar Ferdinand I. je izrečno pridržal zase in za svoje dediče in potomce kot štajerske vojvode, da smejo po priliki *(nach gelegenchait)* te člene razširiti, utesniti ali celo

ukiniti. Iz tega izhaja jasno, da bi se brez volje štajerskega vojvode na določbah gorskih bukev ne smelo prav nič premakniti. Res so bile gorske bukve po izvirnem besedilu še l. 1543. brez izpremembe tiskane. Ta tisk je bil sploh najstarejši uradni tisk v Notranji Avstriji. Sledili so še tiski v l. 1559., 1575., 1616., 1633., 1639., 1682., 1683., 1760.,pa vsi so po vsebini tako rekoč popolnoma enaki; edino valute za kazenske globe so navedene različno po sodobno ustrezajočih denarnih edinicah.

Kakor rečeno, so bili štajerski stanovi tisti, ki so gorske bukve za Štajersko izmoledovali, a Štajerska je bila po svoji južni polovici obljudena s slovenskimi vinogradniki, ki po ogromni večini niso bili nemščine vešči. Nastaneta dve vprašanji: Kako je prešla veljavnost gorskih bukev, izdanih za Štajersko, na Kranjsko, kjer je bilo mnogo vinogradov; ali je bil za Kranjsko uradno izdan poseben zakon o gorskih bukvah, eventualno, v katerem jeziku.

Ivan Vrhovec je trdil, da je nadvojvoda Karel potrdil »gorski zakonik za Notranjo Avstrijo« leta 1584., ki da je bil spisan v slovenščini; to da je bila prva v slovenskem jeziku izdana vladna listina. Josip Gruden je leta 1913. v svoji »Zgodovini slovenskega naroda« (očividno po Vrhovcu) posnel omenjeno trditev. Po obeh avtorjih bi bil osnutek za slovenski gorski zakonik prevod izvirnika, ki ga je napravil Andrej Recelj, župnik na Raki (Dolenjsko), l. 1582. Pozneje je Josip Gruden v svoji monografiji »Slovenski župani v preteklosti« (leta 1916.) svoje stališče izpremenil. Trdil je še vedno, da je Andrej Recelj predložil graški vladi svoj slovenski prevod v potrditev, da pa je bil novi zakon sprejet v nekoliko izpremenjeni obliki, češ, ker se vinogradniški običaji na Kranjskem niso strinjali z onimi na Štajerskem. V dokaz za to navaja naslov gorskih bukev, ki da so izšle l. 1595. in se nahajajo v ljubljanskem kapiteljskem arhivu: »*Beradtschlagte*

Pergrechtsordnung in Crain und der windischen Mark, Issterreich und Kharst«. Prevajati hočemo ta naslov na kratko »Pripravljeni kranjski osnutek« (prip. kr. osnut.).

K temu pripomnimo sledeče: Čeprav nacionalizma v modernem pomenu besede za dobo XVI. stoletja ni bilo, vendar ni kar nič verjetno, da bi bilo Andreju Recl j u naročeno, pisati osnutek gorskih bukev v slovenskem jeziku. Saj so vsi zakoni po tedajšnjih državnih in dvornih tradicijah izhajali v nemškem jeziku. Razen tega je protestantovstvo na Kranjskem baš v tej dobi (l. 1578.) doseglo svoj vrhunec, kranjski deželni stanovi so bili pospeševatelji protestantstva; da bi oni katoliškemu župniku naložili, naj oskrbi osnutek, ni misliti. Slednjič pa Recljev slovenski prevod iz leta 1582. sploh ni bil prvi prevod; v uvodu stoji čisto določno, da so »gorske bukve« od njega »is Nou uflauenfki Jefikh istulmazhan«; nekatera mesta pa so vendarle drugače prevedena, kot bi bilo po nemškem besedilu prav, toda imena krajev, ki leže v štajerski deželi, kot Cmurek, so pa ostala v prevodu neizpremenjena.

Glede »*Beradtschlagte Pergrechtsordnung*« etc. pa je treba najprej ugotoviti, da se nahaja resnično v Laybasser-jevem *Formularienbuch* njen prepis v nemškem jeziku, da se pa po besedilu znatno razlikuje od gorskih bukev iz l. 1543. Znano nam je tudi, da se nahaja v graškem Joaneju v nekem izvodu kranjskega ročina nepopolen rokopis, ki sega samo do 26. člena gorskih bukev, pa se prav ti členi ujemajo z besedilom »*Beradtschlagte Pergrechtsordnung*« iz kapiteljskega arhiva v Ljubljani. Iz tega sledi, da so se deželni stanovi v Ljubljani zares posvetovali o preosnovi izvirnih gorskih bukev iz l. 1543. Ni izključeno, da so odborniki *(Verordnete)* graški vladi predlagali novo izdajo po svojem, ljubljanskem osnutku. Toda ni nobenega dokaza za to, da je bilo predlogu ustreženo. Mi smo pregledali t. zv. Peritzhoffen-

ov register vseh sklepov in razprav ljubljanskega odborniškega kolegija, ves vložni register v namestniškem arhivu v deželnem stanovskem arhivu v Gradcu, dalje arhiv deželne vlade na Dunaju, a nikjer ni bilo najti nobenega spomina glede uradnega dopisovanja v obravnavani zadevi. Laybasser sam ni navedel nobenega datuma o potrditvi, ampak postavil je pod naslov samo letnico »1595«. Ko v isti svoji zbirki (iz l. 1641.) navaja slovenski prevod gorskih bukev, ki se precej razlikuje od izvirnika iz l. 1543., ne omenja niti z besedico, da bi bil to prevod od »*Beradtschlagte Pergrechtsordnung*, kar tudi ni, niti ne navaja letnice, odklej naj bi veljal ta prevod kot zakon. *Beradtschagte Pergrechtsordnung* tudi ni izšla nikjer v tisku. Kakor bomo še pozneje izvajali (§ 19., št. 2. b), predvideva prip. kr. osnut. za prehod vinograda ali zemljišča, da mora novi hasnovalec vzeti od gorskega gospoda listino *(Urkund)*. Pa tudi stari hasnovalci, mejaši in sogorniki, ki so imeli svoje vinograde od prej, naj bi si v enem letu preskrbeli listino za dokaz užitne posesti. Če bi bil prip. kr. osnut. postal res zakon, bi se moral upoštevati in morale bi o omenjenih pravnih poslih eksistirati listine ali bi se takšne listine vsaj omenjale. O vsem tem pa ni bilo nikjer ne duha ne sluha. Šele 200 let pozneje — 1781. l. — je Anton Fran pl. Breckerfeld (Stari grad pri Novem mestu) sprožil željo, da naj se uvede listinska svedočba posesti. To kaže jasno, da prip. kr. osnut. ni dobil zakonite veljave.

Ves ta pojav se dá razložiti tako-le: Deželni stanovi za Kranjsko so pač l. 1595. pripravili osnutek za novo izdajo gorskih bukev v nemškem jeziku, a ta ni dobil odobritve vlade za Notranjo Avstrijo ali dunajske vlade; bržčas sploh ni bil predložen. Do leta 1595. in tudi še pozneje pa so se štajerske gorske bukve iz l. 1543. uporabljale kot pravni vir za Kranjsko in priklopljene pokrajine, ker je veljala še vedno stara, od cesarja Friderika II. (1440. do 1493.) potr-

jena določba o kranjskih deželnih svoboščinah in pravicah iz člena 8. kranjskega ročina, ki se je glasil, da se treba: »*in allen anderen Sachen, die hier nicht verschrieben sind, richten nach den Rechten als unseren Herrn und Edelleuten in unseren Landen zu Steyr*«. Ta določba je bila reproducirana še v Kranjskem ročinu iz l. 1687., ki je bil istega leta izdan v tisku. S tem se ujema dejstvo, da prinaša na Kranjskem nastali slovenski prevod gorskih bukev še leta 1683. določbe za Štajersko, a na kraju prevoda navaja nekoliko členov, ki se nanašajo posebej na kranjsko deželo in njene denarne razmere. Vse to kaže, da niti ni bilo slovenske uradne izdaje gorskih bukev, niti niso izšle — razen za Štajersko — posebne gorske bukve. Pravni vir so bile slej ko prej gorske bukve za Štajersko iz l. 1543. tudi za Kranjsko in analogno tudi za Goriško ozemlje, kolikor ni itak spadalo pod Kranjsko (Devin).

4. Za lažje razumevanje pravnega položaja glede vinogradnikov moramo ugotoviti še sledeče: Nižja in Gornja Avstrija nista imeli gorskih bukev kot zakona ampak le vinogradniške rede *(Weingartenordnungen)*, ki so vsebovali le policijske predpise o redu. Pač pa se je tudi v teh pokrajinah ohranila navada, da so se vinogradniki zbirali na »*Bann- und Pergthaiding*«-ih *(iudicium rurale et ius vinearum vulgo Bann- und Pergrecht)*. Vinogradniški redi pa niso imeli moči zakona, ampak njih veljavnost je bila stvar sporazuma med gorskimi gospodi in vinogradniki. Imamo listino z dne 1. decembra 1567., ki pravi za Breitenbrunn pri Dunaju, da je »*Weingartenordnung von Neuem gepessert und aufgericht*«; listino z dne 21. oktobra 1610. za Herzogenburg, ki dokazuje, da je gorski gospod smatral dotični zapis o gorskem pravu »*für ein crafftlos zusamben geklaubte Invention, darin weder Landesfürst noch wür als völlig obrigkeit consentiert*«, itd. Pri tem je treba upoštevati, da so nemške vinogradniške pokrajine na Štajer-

skem okoli krajev Stainz, Ligist, Gradec razpolagale baš z gorskimi bukvami iz l. 1543. kot zakonitim, v nemškem jeziku tiskanim pravnim virom, dočim štajerski slovenski vinogradniki (enako tudi kranjski, kraški itd.) niso imeli tiskanega slovenskega besedila gorskih bukev. Posledice so bile: V štajerski deželi med Nemci ni moglo priti do izprememb razen s pristankom deželnega kneza, v isti deželi med Slovenci in enako med kranjskimi slovenskimi vinogradniki pa se nemški tekst sploh ni mogel neposredno uporabljati. Treba je bilo prevodov gorskih bukev na slovenski jezik; saj so se morale gorske bukve na vinogorskih zborih kot pravno napotilo zbranim vinogradnikom prečitati!

Tu pa je bila dana sama po sebi prilika, da se na izvirnem smislu besedila kaj izpremeni. Če se je pri Nemcih izven Štajerske toleriralo, da naj velja pravo po *Bann- und Pergrecht* za stvar sporazuma med gorskim gospodom in vinogradniki, se temu tudi v slovenskih krajih ni dalo mnogo prigovarjati. Prevodov je bilo treba tekom dveh stoletij gotovo na stotine, a na istost prevoda ni bilo mogoče misliti, ker prevajalci o raznih časih in v različnih pokrajinah drug za drugega niti vedeti niso mogli. Pa celo pri novih prepisih že obstoječih prevodov je prišlo mnogokrat do izprememb, deloma po zahtevi gorskih gospodov, deloma po želji vinogradnikov, navsezadnje pa vendarle sporazumno. Prevod je dal gorski gospod oskrbeti, toda ozirati se je moral na stare šege in navade, sicer bi vinogradniki izprememb ne sprejeli, in nastali bi prepiri in nemiri. V tem smislu, da je prišlo zdaj tu, zdaj tam do izvestnih izprememb ob prevajanju gorskih bukev na slovenski jezik; da so se vedno in vedno prilivale nove določbe iz ljudske pravne zavesti k staremu besedilu, moremo zasledovati v prevodih gorskih bukev razvoj slovenskega običajnega prava. Prav tisto običajno pravo pa se je vrhu

tega odražalo tudi v sodbah ljudskih sodišč, kakor so se zaznamovale v zapisnikih o njihovih zborovanjih.

V resnici ta pojav ni niti nasprotoval duhu gorskih bukev. Le-te so same določevale da sme sodišče, kjer opazi vrzel, besedilo gorskih bukev s á m o n a d o p o l n i t i. Kakor je A n t o n M e l l dokazal, je treba čl. 29. po rokopisu izvirnika čitati pravilno tako: »*die wändl und fäll, ... als hernach geschriben ... auch die perkgenossen selbst gesaczt* (ne pa »*gesagt*«, kakor je v tiskanem izvodu pomotoma navedeno) *und zu recht gesprochen haben*«; to pa je tako razumeti, da naj velja za trdno tudi, kar ljudski sodniki preko besedila gorskih bukev u s t a n o v é kot kazen ali globo (M e l l, l. c., str. 134.). Ni treba šele omenjati, da v XVI. stoletju niti govora ni o tem, da bi se ne smelo uporabljati analogično tolmačenje zakonitih predpisov. Niti za CCC ni kaj takega veljalo.

5. Ohranjenih nam je, kolikor vemo doslej, desetero slovenskih prevodov gorskih bukev. O nekaterih se niti ne more več trditi, da so prevodi. So pravzaprav le prikrojeni skrajšani izvlečki iz gorskih bukev, bržčas napravljeni, da je čitanje začetkom vinogorskega zbora trajalo manj časa.

a) Najstarejši prevod ima naslov »G o r n i h B u q u i o d K r a i l o v e S u e t l o f t i O f f e n i n n u p o t e r i e n g e n e r a l i n u P r i v i l e g i u m«. Našel ga je K a r l D e s c h m a n n v neki knjigi nekdanjega Dolskega arhiva, strastnega nabiralca starin Ehrberga. Prevajalec je podpisan kot župnik A n d r e j R e z l (Recelj) na Raki. O njegovem življenju vemo malo. A n t o n K o b l a r pravi, da je bil vikar na Raki pri Kostanjevici še 5. maja 1598. »Andrej Rezl«. F r a n P o k o r n je dognal, da je bila Raka že od l. 1454. utelešena samostanu Stični; torej bi bil tudi Recelj stiški, t. j. cistercijanski menih. V kapitlju v Novem mestu je bil umeščen kot kanonik Andrej Rezel, toda ta je bil po drugih virih prej fran-

čiškan. Zdi se, da gre vendar le za eno in isto osebo kanonika, ki je bil prej redovnik. Recljev prevod je najpopolnejši izmed vseh. Obsega uvod, vseh 52 členov, pa še sklep *(allegat)* izvirnih gorskih bukev. Od teksta se je odstranil le malokrat, toda pravno izrazito; menda namenoma. Rokopis se hrani v ljubljanskem državnem muzeju. Grafika hodi svoja pota, naslanja se — po Vatroslavu Oblaku — na Trubarjevo postilo. Prvič je bil v tisku priobčen v Let. Slov. M. l. 1889., pozneje še v Izvestju muz. dr. l. IX. Imenovati hočemo ta prevod skrajšano »Recljev prevod«.

b) Drugi prevod, čigar avtor nam je znan, ima naslov: »Gorskhe Bukve, pisane v tem leitu khadar se je pisalu 1646«. Prvi je opozoril na ta rokopis leta 1916. Josip Gruden (Slov. župani); nahaja se v večkrat že omenjeni zbirki obrazcev Ivana Laybasser-ja. V to zbirko je sprejet prepis nemškega izvirnika gorskih bukev z dne 9. februarja 1543., po tiskani izdaji iz l. 1575.; dalje še prepis že spredaj (pod št. 3.) omenjene »*Beradtschlagte Pergrechtsordnung*« itd. iz l. 1595. Slovenski prevod pa se ne sklada niti z izvirnim besedilom iz l. 1543., niti z onim prip. kr. osnutka iz leta 1595. Pravopis se drži precej Bohoričice. [*Elementale Labacense trium linguarum: latina germanica et sclavonica, 1584.*] Narečje je dolenjsko. Avtor Laybasser, tudi Labasser (morda pokvarjeno iz Klobasar) je bil pisar ali oskrbnik ljubljanskega stolnega kapitlja; ta je imel svoje vinograde v okolici Šentjerneja na Dolenjskem. Verjetno je, da je prevod Laybasser sam oskrbel, kakor tudi da je *Beradtschlagte Pergrechtsordnung* sam prepisal. Da je bil izobražen jurist, se ne more trditi; vsekakor je bil praktično verziran, ambiciozen uradnik s precejšnjo občo izobrazbo. Bil je posvetnega stanu. Med meščani, ki so navedeni v Ljubljanskih matrikah tiste dobe, se nahajata Ivan Laybasser in žena mu Marija Marjeta. Dne 15. julija 1657. se jima je

rodil sin Jakob. Pozneje se čita v isti matriki neki Ivan Jacob Labasser s predikatom pl. Laubenberg. Besedilo tega prevoda je tiskano v Kroniki IV. (iz l. 1934.). Imenovali ga bomo na kratko »Laybasserjev prevod«.

c) Tretji prevod, pri katerem vemo za avtorja, nima nobenega uvodnega naslova, na kraju *(postscriptum)* pa je zapisano: »*Die 17. octobris 1683. descripsit I. Kapsch-Reitenburgi*«. Nahaja se ta rokopis v ljubljanskem državnem muzeju. Grad Reittenburg leži blizu Šmarjete, slovensko se imenuje Čretež, a je danes razvalina. Da bi bil K a p s c h redovnik samostana Stične, kamor je spadal poleg Šmarja, Višnje gore, Šmarjete tudi Čretež, je malo verjetno, ker bi se v tem primeru podpisal s *p.(ater)* ali *fr.(ater)*. V a t r o s l a v O b l a k je objavil ta rokopis le delno v Let. Sl. M. iz l. 1889. Prevod je prvotno besedilo dokaj skrajšal; obsega le 42 členov. Grafika kaže le malo sledov Bohoričice.

č) Od sledečih prevodov avtorji niso znani. Najstarejši utegne biti oni z naslovom: »Nasiga Suetliga Cassaria G o r s k i h P r a u d V staierske V Koroske inu V Kranski Deselle Resnizho Poterienie«. Poleg napisa na platnicah rokopisa, ki se nahaja v ljubljanski studijski knjižnici, stoji letnica 1644. Morda je s tem označeno leto prevoda. Odkod je ta prevod prišel v studijsko knjižnico, se ni dalo dognati. Omenjen je prvič v Let. Mat. Slov. l. 1879. P e t e r p l. R a d i c z je tu dejal, da je to štajerski rudarski red iz l. 1543., ki da je izšel še prej, ko je Trubar izdal prvo slovensko knjigo. Na napake tega naziranja je opozoril F r a n L e v s t i k v Ljublj. Zvonu, l. l., in objasnil, da bi ga on imenoval »vinogradski zakon«. Kritično je izdal ta prevod V a t r o s l a v O b l a k v Let. Slov. Mat., l. 1887. Prevod se nahaja privezan na nemški tisk gorskih bukev iz l. 1639., ki obsegajo 52 členov, dočim jih ima slovenski prevod le 50. O b l a k je priobčil v tisku poleg prvih 16 členov slovenskega pre-

voda tudi nemški tekst toda izpuščen je uvod k gorskim bukvam, kar kaže, da je bil predmet čitanja na vinogorskih zborih samo meritorni del določb gorskih bukev. Grafika je nedosledna, na Bohoričev pravopis se ne ozira. Po najdišču imenujemo ta prevod poslej »prevod studijske biblioteke«.

d) »Gorski artikelni« neznanega avtorja iz XVIII. stoletja je peti neznani prevod. Omenil ga je mimogrede Vatroslav Oblak v Let. Sl. M., l. 1887. Besedila ni priobčil. Ta prevod hrani ljubljanski državni muzej. Prevedenih je 51 členov. Ta prevod ima tudi mal uvod, ki pravi na kratko, da velja za vse gornike in mejaše kakor tudi za vse gorske gospode. Na vsak način je bil prevod sestavljen pred l. 1781.; kakor že navedeno, je cesar Jožef II. odpravil denarne kazni; ta prevod jih pa še vedno navaja. Pravopis je nedosleden in se ne drži Bohoričice. Odkod izvira ta prevod, ni bilo moči dognati. Po najdišču ga imenujemo prevod »ljubljanskega muzeja«.

e) in f): Šesti in sedmi prevod se nahajata v vezani knjigi male osmerke, ki je bila last Ivana Vajkarta Valvasorja leta 1686. To stoji utisneno na platnicah. Na prvi strani znotraj se glasi naslov: »*Wagenspergischer Perg vnd Zehendregister*«. Prvi zaznamki na poslejšnjih listih se tičejo plačil gornine in desetine v letih od 1747. do 1749. Pozneje pride prepis od iste roke, ki je naslovljen z »*Die Perkh Ordnung auss der Teutschen in die Cranarische Sprach vertollmatsch wie folgt*«. Nato prične slovenski tekst, ki prinaša nekakšen ekscerpt iz uvoda nemškega izvirnika. Potem pride pred prvim členom nemška marginalna rubrika. (V nemškem prvotnem tekstu so bile rubrike zaznamovane, v nekaterih nemških ponatiskih pa izpuščene.) To se ponavlja pred 2., 4., 5., 6., 7. in 16. členom, dočim so pred drugimi členi slovenske marginalne rubrike zapisane. Pri členu 16., ki niti ni do konca preveden, se ta — prvi — prevod neha. Pravo-

pis ni dosleden, toda vplivi Bohoričice se vsekakor poznajo. Očividno se je zdelo prevajalcu neprimerno, da bi prevajal vse gorske bukve dobesedno. Precej za 16. členom na drugi strani je nova roka zapisala nov tekst: »Gorfske Freyeste Ad Cefarje Ferdinando 2:3«. Slede členi, ki so pa samo izvlečki iz nemškega besedila. Zvečine so sestavljeni samo iz enega kratkega stavka. Vseh členov je tu le 26, vsebujejo le kazensko-pravne določbe, za zadnjim, 26. členom stoji »*Ende*«. Zdi se, da imamo tu pravšen, za čitanje na vinogorskih zborih prikrojen izvleček, ki se je dal z lahkoto v nekoliko minutah prečitati. Grafika se drži v mnogočem nemškega pravopisa. Najdišče teh prevodov — prvi je fragment, drugi ekscerpt — je grad Wagenberg pri Litiji. Letnica 1686. na platnicah in zapis imena Ivana Vajkarta Valvasorja (— rojen je bil 28. maja 1641. v Ljubljani, umrl je v Krškem 19. septembra 1693., — pokopan je v Mediji v rodbinski rakvi —) bi kazala, da je tudi prevod v zvezi z njegovo osebo. Toda verjetneje je, da sta bila prevoda napravljena v isti dobi, za katero veljajo urbarialni zapisi; tisti čas pa je bil Valvasor še otrok. Knjigo je našel starinoslovec inž. Rösser na Wagensbergu, ki je bil last grofice Windischgräz. Od te jo je dobil v dar, a on jo je prodal tovarnarju Hinku Franclu na Prulah v Ljubljani. Teksta sta že natisnjena v Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo IX. (1926.). Imenovati hočemo prvi prevod »vagensperški fragment«, drugi »vagensperški ekscerpt«.

g) »Gorske Regelze al' Artikelni« se imenuje naslednji pravni spomenik, ki se nahaja tudi v ljubljanskem državnem muzeju. Vatroslav Oblak ga je omenil v Let. Sl. M., l. 1887., pod črto, rekoč, da obsega le pet listov in da se letnica ne da določiti. Avtor ni znan. Na rokopisu slede za naslovom — besede, da morajo ti členi: »per gorski Pravdi vsselej naprei brani inu islosseni biti«. Bržčas je ta rokopis našel ali muzeju izročil dr. Etbin Costa. Njegovo

ime je namreč na zunanji strani rokopisa zabeleženo. Ker je rokopis uvezan v knjigo z zapisniki o gorskih pravdah iz Boštanja ob Savi iz l. 1798., smemo sklepati, da je slovenski prevod nastal na tem gradu, ki je bil nekoč samostan. Po uvodnih besedah prevoda je služil zgolj praktičnim svrham, da se prečita na vsakokratnem vinogorskem zboru. Prevedenih je vsega skupaj 50 členov. Čas prevoda stavimo iz izstega vzroka, ki smo ga navedli za prevod ljubljanskega muzeja, — v dobo pred l. 1781. Imenovali ga bomo po najdišču »boštanjski prevod«.

h) »Casarske Gorske Prauize« je rokopis brez ovoja, popisan le na polovico listov. Našel ga je l. 1893. Anton Kaspet († 1921.) na gradu Soteska pri Novem mestu prav na smetišču stare registrature. Imenovani ga je podaril piscu teh vrstic. Avtor prevoda ni znan. Čas prevoda treba določiti, ker letnica nikjer ni označena, po stvarnih momentih, da razločevanja med nevoljniki in svobodnjaki (mejaši) ni več, dalje da so za kazen določene globe v denarju. Po vsem tem je moral nastati prevod v letih od 1750. do 1781., vendar je prevajalcu služil za podlago neki starejši izvod izvirnika, ki je navajal globe še v markah in šilingih. Vseh členov je le 44, uvoda ni. Grafika je nedosledna do skrajnosti, zlasti meša pravopis po italijanščini. Priobčen je ta prevod v ČZN (Maribor) l. XXV. (1930.). Imenovali ga bomo »soteški prevod«.

i) Zadnji prevod nam je znan samo v tiskanem izvodu. Opozoril je nanj dr. Josip Gruden v Slovenskih županih (str. 63.). Namenjen je bil ogrskim Slovencem pri Sveti Nedelji, natiskan je bil v prekmurskem koledarju »Kalendar Najsvetesega Serca Jezusovega na 1912. leto. Szombathely, cerkvena štamparija«. Naslov prevoda se glasi:»Artikulusi vrha nedeljskoga, ster szo nam na haszek szpravleni i poulek reda po etom nasem szlovenszkom jeziki na vekso razumnost vödani«. To delo pa ni več navaden prevod,

ampak precej samostojna predelava gorskih bukev, skrčena na 20 členov. Gruden je stavil postanek teh gorskih bukev v XVIII. stol. To pa ni pravilno; globe so namreč v njih navedene v »fl.« in »kr.«, in sicer po 7, 15 in 30 krajcarjev. Ker je šele cesarski dekret z dne 20. marca 1807. uvedel bakren novec po 30 in 15 kr., a so bili ti novci s ces. pat. z dne 20. februarja 1811. na petino reducirani, je treba pravi čas postanka prevoda postaviti v dobo med 1807. in 1811.; seveda pod ogrsko oblastjo. V koledarju se je tisti, ki je priobčil te gorske bukve pod naslovom »Nedeljski vrh«, podpisal s šifro »K j.«. Kje se nahaja izvirnik te predelave gorskih bukev, nismo mogli dognati. Imenovali ga bomo »prekmurski prevod«.

Vsa naša izvajanja o pravnem viru gorskih bukev od izdaje nemškega izvirnika (l. 1543.) pa do francoske okupacije velikega dela slovenskega ozemlja, kažejo, da je navzlic centralistični zakonodaji Jožefa II. ostalo kolikor toliko vendarle pri veljavnosti gorskih bukev tudi še preko pričetka francoske revolucije. Vendar poznejši prevodi gorskih bukev na slovenski jezik izza XVII. in XVIII. stoletja niso več reprodukcija prvotnih predpisov, ampak njih dokaj borno nadomestilo. Tudi dejstvo, da se je ohranilo tako malo prevodov gorskih bukev na slovenski jezik, priča, da sta se širša javnost, še bolj pa domače znanstvo malo zajemala za domače pravo, ki je sicer životarilo, pa vendar ostalo med najnižjimi ljudskimi sloji: *vulgus ex populo*. Lastne politične samostojnosti slovenskega naroda ni bilo, to je bil pravi vzrok označenega zgodovinskega pojava.

6. Ne kot pravni vir, ampak kot vir za spoznavanje običajnega prava med Slovenci pridejo v poštev zapisniki o delovanju ljudskih sodišč, pa tudi patrimonialnih sodnikov. Poznani so nam zapisniki iz Dolenjskega in Gorenjskega. Brez dvoma se bo dalo najti še

mnogo drugih zapisnikov. Njih vsebina je neprecenljive vrednosti, ker daje verno sliko prava, kakor je v praksi veljalo.

§ 18.

O IZVRŠEVANJU UPRAVE IN PRAVOSODJA (IZVEN LJUDSKIH SODIŠČ)

1. Za časa vladanja Maksimilijana I. (gl. § 15., št. 1.) je obstojalo dvoje vlad, ena na Dunaju, druga v Innsbrucku. Ko pa je prišla delitev dežel po smrti cesarja Ferdinanda I., je postavil nadvojvoda Karl II. kot vojvoda na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem itd. v l. 1564. oblastvo, ki se je zvalo »*Innerster Geheimer Rat*«, pozneje »*Hofkanzlei*« ali »*Hofrat*«, naslednjega leta (1565.) pa »*Inneroesterreichische Regierung*«, torej notranja avstrijska vlada. Le-tá je bila najvišje politično in pravosodno oblastvo deželâ, obsegajočih tudi slovensko ozemlje do malega v istem obsegu, ki ga ima danes. V pristojnost te vlade so spadale »*informationes, reformationes, appellationes, revisiones, restitutiones: in summa omnia ad conservandum statum, tam politicum quam economicum, tam ecclesiasticum quam secularem*«. Tej vladi so bila podrejena deželna glavarstva na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in v Gorici, dalje glavarstva v Trstu, na Reki, v Ogleju, Bovcu takisto seveda tudi vsi deželni upravitelji, vicedomi in ograjna sodišča teh deželâ. Ta vlada je tudi imenovala ali potrjevala sodnike, ki so jih predlagali ali izbirali trgi in mesta; dalje je zaprisegala krvne sodnike privilegiranih deželskih sodišč. V nekaterih posebej izvzetih primerih spornih in nespornih zadev je imela obavljati neposredno pravne posle. (Le v dobi treh let, med 1611. in 1614. letom,- je prišlo do delitve političnih in pravosodnih agend: Cesarski namestnik grof Wagenberg je imel samo politično vrhovno sodstvo, ljubljanski škof Tomaž Hren [Chrön] pa je bil vrhovni sodnik.)

Člani navedene vlade so bili vzeti največ iz baronskega in viteškega stanu, le deloma tudi iz vrst učenjakov. Od začetka XVII. stoletja je sestajala ta vlada iz cesarskega namestnika, vicenamestnika t. zv. regimentske kanclije, osem plemenitnikov (trije za Štajersko, po dva za Kranjsko in Koroško, eden za Goriško) in štirih učenih pravnikov. Vsakega od njih je imenoval sam deželni knez. Od učenih pravnikov, ki so bili člani te vlade, naj posebej omenimo Nikolaja de Beckmann (vrstnika Ivana V. Valvasorja); spisal je med drugim že večkrat omenjeno delo *Idea iuris* etc., ki nam služi v mnogočem tudi za spoznavanje pravnih razmer med Slovenci.

Funkcije te vlade so ostale v bistvu tudi po reformi sodnega reda iz l. 1622. (gl. § 17., št. 2., b) iste. Le eno pravico je še dobila na novo, da je smela zbog apelacije ene stranke izpremeniti odločbo na korist druge, ki se niti ni pritožila. Vendar je bilo treba za apelacijo in revizijo vedno posebej prositi. Cesarica Marija Terezija je tej vladi l. 1746. vzela politične posle iz rok in jih dodelila tajnemu svetu *(Geheime Stelle)* na Dunaju. Ko se je pa pri podrejenih deželah v l. 1749. ločila justica od uprave, je postala notranjeavstrijska vlada čisto pravosodno oblastvo, a politična uprava je prešla na »*Repräsentation und Kammer*«. L. 1763. ustanovi imenovana cesarica »notranjeavstrijski gubernij«, ki je imel poslej vlogo oblastev »*judicii revisorii*«, ki sodi »*ob apertam injustitiam vel nullitatem aut protractam iustitiam*«. Razen tega dobi notranjeavstrijski gubernij vse politične agende kronovin Štajerske, Koroške in Kranjskem v poslovanje. S patentom Jožefa II. z dne 18. aprila 1782. je bila notranjeavstrijska vlada v Gradcu nadomeščena z novoustanovljenim apelacijskim in kriminalnim sodiščem s sedežem v Celovcu za okraje Štajersko, Koroško, Kranjsko, Gorico, Gradiško, Trst in Tirolsko. Sestavljeno je bilo iz predsednika, podpredsednika, 14 sve-

tovalcev, treh tajnikov in potrebnega pisarniškega osebja. V letu 1790. je pristojnost za Tirolsko odpadla.

V posameznih deželah so vodili posamezne zadeve d e ž e l n i g l a v a r j i *(Landeshauptmann)* kot namestniki deželnega kneza, ki jih je sam nastavljal in iz državnih dohodkov plačeval. Ta institucija je samo nadaljevanje iste institucije, ki smo jo že obravnavali v § 10., št. 2. Vendar je dobila v poslejšnjem razvoju nekoliko drugačen delokrog. Deželni glavar je imel v tej dobi dolžnost, da ohrani in varuje pravice deželnega kneza, da skrbi za izvrševanje njegovih zapovedi, slednjič, da se pobriga za red in varnost v deželi. Razen tega je imel še izvestne pravosodne pravice, o katerih bo še pozneje govora.

Najnižje upravne instance so bile, prav kakor v srednjem veku zemljiške (patrimonialne) gosposke in deželnoknežja mesta. Pri prvih je izvrševal zemljiški ali vinogorski gospod sam ali po svojih uradnikih in uslužbencih policijsko oblast, deloma tudi pravosodje. Zlasti je moral tudi neposredne davke razdeljevati in pospravljati. V deželnoknežjih mestih in trgih je imel iste naloge magistrat.

O izpremembah glede izvrševanja funkcij zemljiških in vinogorskih gosposk, ki so sledile zakonodajnim reformam cesarice Marije Terezije in cesarja Jožefa II., se sklicujemo na izvajanja v § 16., št. 4.

2. Tudi d e ž e l n i s t a n o v i so imeli kot avtonomna politična telesa upravne in pravosodne funkcije. Kakor je bilo v § 10., št. 1., navedeno, je bilo njihovo *iudicium nobilium* pristojno za izvestne upravne in sodne posle, vendar je ostalo v zvezi z deželnim glavarjem, ki je bil obenem predstavitelj deželnega kneza in pa zastopnik deželnih stanov. Iz tega pa so se pojavljala mnogokrat nesoglasja. Dasi smo se že za pozni srednji vek bavili s postankom sodišč za plemenitnike, deželane, hočemo tudi na tem mestu dati v tem pogledu še nekoliko pojasnil. Saj spada dobršen

del razvoja omenjenih sodišč tudi v prvo stoletje novega veka.

Kakor znano, je ograjno sodišče (§ 10., št. 1.) nastalo p o združitvi dveh upravnosodskih oblastev: deželne pravde *(Landrecht,* poprej tudi *Landtaiding* ali *Land- und Hoftaiding)* in dvorne pravde *(Hofrecht).* O vprašanju po času iz vzrokih združitve se v književnosti ne najde pravega odgovora. Neposrednji vzrok tega stapljanja je bila po našem mnenju recepcija tujega prava, ki je dajala prednost s o d s t v u p o u r a d i h, katere so zasedali itak mnogokrat svetovalci italijanske izobrazbe. Sicer pa smo že izvajali, da so imeli že v XIV. stoletju tu pa tam t. zv. ograjna sodišča. Sodilo se je pri teh drugače kot prej. Poprej je zborovalo sodišče na prostem, na kraju, od pamtiveka določenem za sodišče. Sojenje se je vršilo pred zbrano množico p o s t a r i h š e g a h. Poslej, po penetraciji rimskega in kanonskega prava, se je polagala važnost na to, da naj se sodi p o p r a v u, t. j. po pisanih zakonih in knjigah. Zato so tisti, ki so imeli skrb za pravilno sodstvo, kaj radi sklicevali sodne zbore, ki so se itak redno shajali samo še v malih kolegijih, v u r a d e, ki so dobili primernejšo opremo, t. j. ločen prostor za sodnike, a ograda (pregrada) ga je delila od prostora za stranke. Misliti moramo, da je šlo zapored: Najprej je prišla utesnitev števila prisednikov, ki nadomestujejo *plenum;* potem preselitev sodniškega kolegija iz kraja za »*placitum*« v uradno poslopje; nato dobi sodna dvorana smotreno opremo; po novi opremi z ogrado pa dobi sodišče, bila deželna, bila dvorna pravda, novo ime. Ta proces je trajal od srede XI. do srede XII. stoletja, a zmagal je popolnoma princip sodstva po kolegijih v zaprtih poslopjih. Spričo sorodnosti poslov deželne in dvorne pravde; spričo dejstva, da sta se tako deželna kakor kakor tudi dvorna pravda nahajali v bližini in pod vodstvom deželnega glavarja; slednjič spričo okolnosti, da je prisotnost mnogih članov kolegija zahtevala

dosti gmotnih žrtev, se je morala pojaviti potreba po poenostavljenju sodstva. V tem cilju pa se je izkazalo za najumestnejše sredstvo opustitev dvojnih kolegijev in nadomestitev obeh z enotnim ograjnim sodiščem *(Landschranne)*. Ta proces je bil na slovenskem ozemlju sredi XVI. stoletja dovršen. Kajti v zadnji četrtini tega stoletja so že nastale v § 17., pod 2. B., omenjene «*Landschrannenordnung*«-e.

O sestavi ograjnih sodišč navajamo še to-le: Predsednik je bil slejkoprej deželni glavar kot *caput totius nobilitatis*. Na Kranjskem, v Ljubljani, so bili prisedniki od deželnih stanov plačani; l. 1571. je znašala plača za gospode po 64 fl., za viteze po 50 fl. L. 1593. je bilo dvanajst prisednikov, ki so dobivali po 200 fl. na leto itd. V Gradcu so prisednike že zgodaj plačevali; navsezadnje jih je bilo 25. Za Koroško je znano, da so se člani okrajnega sodišča imenovali »*Schrannenprocuratoren*« in da so bili plačani od leta 1518. dalje. Pri vseh treh ograjnih sodiščih je bil nastavljen po en pisar, ki je dobival prejemke iz sodnih pristojbin. Zastopniki strank so bili stalno zapriseženi advokati ograjnih sodišč. Nastavljalo jih je sodišče samo, toda oni so smeli zastopati pri vseh sodiščih v deželi. Za časa cesarja Maksimilijana I. so bili v Ljubljani trije odvetniki ograjnega sodišča; okrog l. 1700. štirje. Stalni in plačani organi so bili še komisarji za zasliševanje prič, v Ljubljani dva, eden za Gorenjsko, drugi za Dolenjsko *(Zeugenverhörskommissäre)*, dalje še izvršilni organ *(Weisbote)* in slednjič dostavljavci *(Landboten)*. V Gradcu je imelo ograjno sodišče razen 24 navadnih odvetnikov še enega posebnega za podložnike *(advocatus subditorum)*.

Na Kranjskem je bilo ustanovljeno posebno kavzalno sodstvo za rudarske zadeve. L. 1573. se že navajajo imena nižjih rudarskih sodnikov *(Unterbergrichter)* in pa ime višjega sodnika *(Oberbergrichter)*. Po rudarskem redu z dne 30. januarja 1576. je bil poslednji prva sodna instanca v vseh rudarskih za-

devah, razen če bi šlo za težke kriminalne primere. Pritožbe zoper odločbe tega sodnika so šle na deželnega vicedoma, od tega pa na »notranjeavstrijsko vlado, združeno z dvorno komoro«. Na Štajerskem in Koroškem pa so sodili nižji rudarski sodniki v prvi stopnji, a višji rudarski sodnik *(Obrist-Bergmeister)* je bil že prizivna (druga) sodna stopnja.

O pomenu ograjnih sodišč naj dodamo še to, da so sicer združevala vse kompetentne prejšnje deželne in dvorne pravde, da pa je nekoliko ostankov nekdajšnje ureditve vendarle obdržalo svojo veljavnost. Če je šlo za sporne zadeve, ki so prvotno pritikale deželni pravdi, predsednik (glavar ali upravitelj) ni odločil samo osebno spora, kakor pri dvorni pravdi, ampak je imenoval enega izmed prisednikov, da naj ta izreče sodbo, ko je v stvari poročal in povprašal prisednike za mnenje. Tudi so morale stranke prvotno pred deželno pravdo prihajati osebno, pred dvorno pa so se dale lahko zastopati. V dvorni pravdi ni bilo apelacije, dopustna pa je bila prošnja revizije. Kdaj so vse razlike, ki so izvirale iz starega pravnega položaja, popolnoma izginile, ni še določno dognano, vsekakor pa je bilo v tesni zvezi s propadanjem ugleda deželnih stanov. L. 1747. je prišlo do reform v smeri ločitve justice od uprave (gl. spredaj št. 1.). V poedinih pokrajinah so bile postavljene »kameralno-komercialne politične reprezentance« cesarske deželne vlade, a leto za tem je prišlo do razdelitve pokrajin v k r e s i j e (okrožne urade, *Kreisämter*). Pri deželni reprezentanci so obstojala deželna sodišča z državno nastavljenimi sodniki, na čelu reprezentanci je stal deželni glavar, ki je bil še vedno odgovoren tudi za zadeve deželnih stanov. Kresije (okrožja) so upravljali kresijski (okrožni) glavarji. S tem pa je bil stari fevdalni sistem v živo zadet; kresije so odslej nadzorovale graščinsko politično upravo. V tem pogledu se sklicujemo na izvajanja v § 16., št. 4. Ograjnih sodišč pod temi razmerali ni bilo več treba. Leta 1782.

se je izvršila popolna ločitev sodišč od upravnih instanc, ustanovljeno je bilo c. kr. deželno sodišče za Kranjsko in Koroško v Ljubljani, za Štajersko v Gradcu. Istega leta je pričelo poslovati apelacijsko sodišče v Celovcu kot prizivno in višje kriminalno sodišče v Celovcu. L. 1791. je dobila Koroška svoje posebno sodišče za prvo instanco v Celovcu.

3. Zelo važen činitelj pri izvrševanju pravosodja v kazenskih stvareh je bil krvni sodnik *(Bannrichter)*, a stal je v najožjem stiku z deželskimi sodišči. O teh sodiščih smo že v § 10., št. 4., ugotovili, da so bila nasledniki starih grofovskih sodišč in da jih je bilo v XVI. stoletju na Štajerskem 90 do 100, na Kranjskem in Koroškem 20 do 30, slednjič, da so imela vobče samo funkcije nižje deželske sodnije, ki niti niso imele pravice držati si svojega krvnega sodnika. V zadevah, kjer niso potrebovale krvnega sodnika, so nižje deželske sodnije sodile v kolegijih od 3 do 8 sodnikov pod predsedstvom imetnika sodišča. Sodnike so naravnost prosili, da naj pridejo (zapisnik blejske graščine z dne 26. julija 1619. »*durch die hernach benannte ... erbetten arbitros ... nachfolgender Ausspruch geschehen*«). Bili so to duhovniki, ugledni posestniki, zlasti pa selski župani.

Samo nekatera od deželskih sodišč, večja, imenitnejša, so imela lastnega krvnega sodnika: to so bila privilegirana deželska sodišča, druga, ki si ga niso mogla vzdrževati, ker so bili s tem zvezani preveliki stroški, so zdrknila na pravni položaj neprivilegiranih deželskih sodišč, ki so si morala klicati za primer potrebe krvnega sodnika od drugod. Pa tudi prva, privilegirana deželska sodišča so sčasoma počela rajši klicati krvnega sodnika, ki je bil nastavljen na sedežu deželnega kneza, da tudi njim predseduje in izvršuje »malefično pravo«. Tako klicanje je »red za malefične stvari na Štajerskem« z dne 24. decembra 1574. (t. zv. štajerska *Carolina*)

izrečno dovoljeval. Takšen razvoj pa je bil deželnim knezom všeč! Privilegirana sodišča so bila vladi na potu. Kjer jih je le mogla, jih je spravila pod svojo vrhovno oblast. Nazadnje je jela dajati njihovim krvnim sodnikom navodila prav tako kakor svojim. Navedena štajerska *Carolina* je pač dajala predpise za pravdno postopanje, ali kompetenca sodišč še ni bila dovolj jasno določena, organizacija krvnih sodišč pa se je dolgo držala zgolj starih običajev. Še v *Regierungsinstruction* cesarja Leopolda I. z dne 10. marca 1676. (pisani izvirnik je v arhivu višjega deželnega sodišča v Gradcu) stoji samo to-le: »*Unser Statthalter soll auch in Unserem Namben Und an Unser Stath in Unseren Inneroesterreichischen Fürstenthumben und Landten Paan und Aacht also offt es die Notturft erfordert und sich Zuthun gebührt doch allerweg im Beysein der Regierung verleihen und solche Verleihungs Paan brief in Unseren Namben, wie Stylus der Canzley ist, fertigen lassen*«. To je torej označena pravica splošnega nastavljanja krvnih sodnikov po notranjeavstrijski vladi v Gradcu. Toda šele okolnost, da nekatera privilegirana deželska sodišča niso več hotela vzdrževati svojih krvnih sodnikov, ampak da so jih zahtevala od deželnega kneza in da so pa baš ti krvni sodniki, ki so potovali k deželskim sodiščem, odirali imetnike teh sodišč, je privela do tega, da so deželni stanovi sami zahtevali pravilno ureditev poslovanja deželnoknežjih krvnih sodnikov.

Na tako zahtevo je vlada notranjeavstrijskih dežêlâ izdala instrukcijo za deželno-knežjega krvnega sodnika v Gradcu in v Ljubnu l. 1726.; k obema tema krvnima sodnikoma je prišel še deželnoknežji sodnik v Celju l. 1742. Kajpada je skušala vlada v svoji instrukciji predvsem kolikor moči agend odtegniti deželskim sodiščem in spraviti jih pod svojo vrhovno justično oblast. Kar se ji še ni posrečilo docela v štajerski instrukciji, to je poskusila doseči in je dosegla z večjim uspehom pri kranjski instrukciji iz l. 1767.

in v največji meri pa v Koroški iz l. 1774. (torej le dve leti prej, ko je bila tortura odpravljena).

V kranjski instrukciji so privilegirana deželska sodišča naravnost imenovana: imajo jih glavno mesto Ljubljana, grofija Pazin (v notranji Istri), jezuitska rezidenca Pleterje (na Dolenjskem), graščini v Goričanah in v Kastvu. Štajerska in koroška instrukcija govorita pač o privilegiranih deželskih sodiščih, ki naj jim še dalje ostane pravica, da smejo lastnega krvnega sodnika imeti, vendar niso njihova imena našteta. Pač pa izvemo iz *Idea iuris* etc. Nikolaja de Beckmann (l. 1688.), da so imela na slovenskem ozemlju pravico nastavljati svojega krvnega sodnika Celje, Maribor, Ptuj, Radgona, Slovenska Bistrica in Slovenjgradec.

Razmerje med deželnoknežjim in drugimi krvnimi sodniki se je čedalje bolj nagibalo k povečavanju pravic deželnega kneza. Tako poznamo določbo, da si ljubljanski deželnoknežji krvni sodnik po svoji zaprisegi izprosi krvno pismo *(Bannbrief)* naravnost pri notranjeavstrijski vladi, ostali kranjski krvni sodniki pa so morali biti najprej predlagani deželnemu glavarstvu po svojem deželskem sodišču in šele po prestani izkušnji jim je deželno glavarstvo naročilo, da si izprosijo podelitve krvne pravice v Gradcu. Vladna instrukcija cesarja Karla VI. z dne 18. avgusta 1734. je vladi za Štajersko zabičila, da mora ne samo deželnoknežjim, ampak še prav posebno mestnim in trškim krvnim sodnikom, »*dann denen dazue besonders privilegierten Herrschaften oder ihren privat-Pann-Richtern*«, podeliti »*Pann und ach*«, toda »*Examine et approbatione praevia*«! V tej določbi se torej že zahteva, da mora biti krvni sodnik — izprašan; zlasti še »privatni« krvni sodnik (t. j. tisti, ki ni deželnoknežji). Da bi pa moral biti izšolan pravnik, še ni bilo rečeno.

Krvni sodnik je bil spočetka res sodnik o življenju in smrti; sodil je vitezom, meščanom (če niso uži-

vali eksempcijske pravice), kmetom in vinogradnikom in je vršil te pravice samostojno. Višek njegove sodne oblasti je pomenila procedura, da je nad glavo na smrt obsojene osebe prelomil svojo palico, ne da bi bila še kakšna pritožba dopustna. Na kraju dobe, o kateri razpravljamo, pa je bil samo še nekakšen potujoč preiskovalni sodnik, ki izvede to, kar mu je vlada naročila, posredovalec med vlado ali deželno gosposko in deželskimi sodišči, pa izvrševalec kazni in nadzornik ječ. Formalno se je institucija krvnega sodnika vzdržala še preko francoske revolucije. (Zadnji krvni sodnik Pavel Kopper v Celju je bil l. 1850. imenovan za višjega sodnega svetnika c. kr. okrožnega sodišča istotam.)

4. Da so deželni knezi izgravali m e s t a i n t r g e napram deželnim stanovom, ki so stremili po čim večji oblasti na kvar deželnim knezom, a da so ob teh razmerah mesta in tudi trgi dobivali čim dlje tim več pravic, o tem smo že razpravljali (gl. § 8., št. 4.; § 15., št. 4.). Ena izmed najodličnejših pridobitev je bila eksempcija od sodstva deželnostanovskih ali zemljiških gosposk. Ograjna sodišča izza XVI. stoletja glede mest niso izvrševala nobenega pravosodja.

Razvoj mestne uprave je bil v vsej Notranji Avstriji podoben. V glavnem je pomenil le nadaljevanje organizacije, o kateri je bilo govora za prejšnjo dobo do nemške reformacije (gl. § 8., št. 4.). V važnejših mestih je bila uprava v rokah zunanjega in notranjega sveta. Na čelu mesta je stal v tej dobi župan, razen njega ali namesto njega sta poslovala mestni sodnik in mestni pisar. Ko je bilo treba, da se mestna uprava vrši po pisanih zakonih, je postal mestni pisar samo še takšen prosilec, ki je pravnik. Imenuje se od začetka XVIII. stoletja dalje »*syndicus*«.

Notranji svet *(Innerer Rat der Geschworenen)* je sestajal iz 12 najimovitejših, mnogokrat plemenitih meščanov; bil je pravi steber mestne avtoritete. Mnogokrat se imenujejo »*Ratsgeschworene*«. Oni so bili

tudi prisedniki pri mestnem sodišču, pa so morali biti zapriseženi. Prisega se je glasila (po vzorcu za mesto Kranj iz prve polovice XVI. stoletja) tako-le:

»*Eines Rattherrn Ayd:*

Jest N. perseschen Wogu, da tscho jest en swest rath jenu suetnickh witti, Kharkuli vse ty wode naprey vsetu olli gouoryenu,khar edin vsackhateri retsche olli gouori tiga nicomer pouedati, manschega olli weckhschiga, moyem peryatelam ne drugim eno glich jenu praudo reztschi timu wosimu khokhir timu wogatimu, s moyem pravdnim retschenzem nickhoger preteschati jenu nickhomer naprey pomagati sk'hosi eneriga daru peryasni souraschtua olli eneriga strachu naschemu gospodi Khraylu jenu deschellskhimo viuodi, richtaryu jenu rathu vsakhemu ztschafsu pockhorni suest jenu volan witti, tiga lmein nutza pomagati potrachtati jenu schkhodo ventati po moyem promoscheinem, tackho meni Wog pomagay Amen.«

Zastopniki meščanstva pri notranjem svetu so bili v Gradcu štirje, zato so se imenovali *Vierer*, kar se je včasih zamenjalo s *Führer*. V Celovcu so bili zastopniki meščanstva voljeni; bilo jih je osem. V Brežicah so bili tudi voljeni, a bilo jih je samo štiri. Imeli so nalogo, da branijo občino in njene koristi pri notranjem svetu. Župan in notranji svet so bili voljeni vsako leto. Zunanji svet ni bil v vseh mestih postavljen; pripadalo mu je 12 manj imovitih obrtnikov. V Ljubljani je imel notranji svet dvanajst, zunanji pa štiri in dvajset članov.

Mestni sodnik je bil vodja sodnih obravnav pred notranjim svetom. Za mesto Kranj nam je ohranjena njegova prisega v slovenskem jeziku; glasi se:

»*Eines Richters Aid.*

Jest N. perseschem Wogu jenu naschemu gospodi Khreyllu, deschelskemo viuodi, jenu tudi temu gmein mestu, da zho jest en glich praui richtar witi thimu wosimu khokher wogathimu, wogatimu khokher vwosimu, glich prauo praudo voschiti jenu dopomagathi skhosi eneriga suitu, daru strachu olli skhusi eneri peryasni olli souwraschtua verhindrat, temetsch naprey dopomagathi jenu tho, kher se vpraudi alli osuetu rezhe pro naprey pernesti, rezthi nickhar tiga preoberniti jenu drugu skhasati, vse to kher meni en p o s c h t e n r a t h jenu g m e i n a

mey sebo swerojeno meni porotzhe, tho isto swestu glich derschati, tho mallu jenu tho velickho, wresch nich sweta nischter dyati, tho chudu straffati, malefizi olli vdrusih rezhech po moyem promoscheineim, khokher jest otscho tiga na moy duschi vschiti proti gospodi Wogu, Amen.«

K tema dvema prisegama pripomnimo, da sta starejši od onih, ki smo jih naveli za mesto Ljubljano v § 15., št. 4. Opozoriti je namreč treba, da velja prisega k r a l j u Ferdinandu, ki je bil le do leta 1556. samo kralj, od tega leta dalje pa tudi cesar; dalje prisežna vzorca ne govorita še ničesar o tem, da bo priségavec ščitil katoliško vero (kar kaže na čas pred katoliško reformacijo; prim. prisego na ljubljanske meščane v § 15., št. 4.). Slednjič je važno za določitev dobe postanka prisežnega vzorca, da je meščanska prisega za Kranj vsebovala tudi to, da priségavec ne bo oškodoval mesta na »aufschagkhig. zolech, mostninach«, a da je Kranj imel do srede XVI. stoletja pravico pobirati davščine, carino in mostnino (Ž o n t a r). Po vsem tem se lahko trdi, da je nastala prisega v prvi polovici XVI. stoletja, najbrže po nekem še starejšem vzorcu in da so v tistih časih poslovali taki člani notranjega sveta in mestni sodniki, ki so znali samo slovensko; od meščanov se dá to domnevati še v večji meri.

Notranjeavstrijska vlada v Gradcu je imela pravico potrjevati sodnike in jim podeljevati krvno pravico za mesta. Isto je veljalo za Ljubljano. O pristojnosti mestnega sodnika, ki se je raztezala na civilnosodne in kazenskopravne stvari, pa tudi na menične zadeve, bomo razpravljali še pozneje na priličnem mestu.

V kranjskih mestih je dobil sodnik v Ljubljani l. 1364. krvno sodstvo nad rojenjaki nemškega viteškega reda in župnika v Ljubljani; to je ostalo še dolgo dobo. Nemški viteški red je bil še s pogodbo z dne 9. marca 1615. l. zavezan, da mora zločinca, kakor je

bilo to od pradavnih časov v navadi, tri dni po zajetju izročiti pred vrati svojega poslopja ljubljanskemu mestnemu sodniku. Rudolfovo *(Rudolfswerth* = Novo mesto) je dobilo krvno pravico takoj pri ustanovitvi mesta dne 7. aprila 1365. po Rudolfu IV. V instituciji za krvne sodnike na Kranjskem iz l. 1767. se navaja le še ljubljanski krvni sodnik; novomeško mestno sodišče pozneje torej ni bilo več privilegirano.

V Gradcu je bila služba mestnega sodnika l. 1783. ukinjena, a magistrat je navzlic temu obdržal poleg upravne oblasti tudi še sodno, ki pa ni segala nikjer na slovensko ozemlje. V Celovcu je bil sodni mestni oddelek ukinjen l. 1806. V Ljubljani je mestno sodstvo — po vsej priliki — nehalo l. 1791., ko je bilo ustanovljeno samostojno c. kr. mestno in deželno sodišče *(Stadt- und Landrecht)*; saj je dobilo vso civilnopravno in kriminalnopravno jurisdikcijo nad vsemi prebivalci svojega okoliša brez izjeme, tudi nad plemiči in duhovniki.

O upravi in sodstvu v trgih velja, da so se ravnali po posebnih predpisih privilegijev. Če pa takih ni bilo, je ostalo tudi glede vprašanja, doklej seže upravna in sodna oblast, ki jo je predstavljal zlasti župan, pri starih navadah. Virov je v tem pogledu prav malo obdelanih. V Slovenskem Pravniku iz l. 1891. je popisal Simon Rutar pravno življenje v Štanjelu na Krasu pred 300 leti; v srednjem veku je bil imenovani kraj še utrjeno mesto. Župan (po italijanskem vzoru: dekan) je smel tu n. pr. podeljevati pravico prodajanja na semnju, a vsakdo, ki je to pravico dobil, mu je plačal po 2 beliča. Župan je imel dolžnost, da pogosti graščinskega oskrbnika, ko pride sodit. Dalje mora postavljati straže in kaznuje stražnike, če ne vršijo svojih dolžnosti pravilno, z denarnimi globami. Kadar ni bilo pri roki graščinskega oskrbnika kot rednega patrimonialnega sodnika, je smel vsakega zločinca zapreti. Za dolgove izpod ene marke je smel

dolžnika zarubiti 14 dni za tem, ko mu je naznanil to zadevo. Županova nagrada je bil pridelek od dveh njiv in pa ena marka v denarju, ki se je plačala iz desetin. Takšna ali podobna slika uprave in sodstva je veljala tudi za druge trge na slovenskem ozemlju od početka novega veka pa do reform Jožefa II. Po teh pa je ostala tudi trgom samo še krajevna policijska oblast, kakor vsaki občini.

5. Na tem mestu naj izpregovorimo nekoliko pojasnilnih besed, zakaj smo se v doslejšnjih izvajanjih te knjige kolikor toliko izogibali izrazu »o b č i n a«, pač pa uporabljali izraze »srenja, soseska, selo, vas« in pod. Kakor smo že prej naznačili, smo storili to zbog tega, da se ne daje povod za krivo tolmačenje, kakor da bi bile vse občine do srede XVIII. stoletja identične z današnjo občino, torej s politično tvorbo najnižjih samoupravnih teles, ki so »pravne osebe«. Res je, da se je smelo že za dobo srednjega veka govoriti o »mestnih občinah«, ki so imele organizacijo v smislu samoupravnih edinic; v tem pogledu se je pravo razvijalo na temelju rimskopravne institucije »*civitas*«.

Tudi strnjene naselbine kosezov ali svobodnjakov so imele že zgodaj značaj samoupravnih občin. Vasi ali sela zemljiških podložnikov pa so pač skupno upravljale svoje »gmajne«, »sosečke« itd.; imela so lahko tudi svojega izvoljenega ali imenovanega župana, starešino srenje in pod., ali političnih pravic samouprave preko uživanja morebitnega skupnega imetja, kakor n. pr. odredb glede cest in potov, vodâ, pobiranja prispevkov za skupne zadeve, vzdrževanje reda s kaznimi in pod. niso imele. Vse to je bilo v rokah patrimonialne gospode. Za slovensko ozemlje pride še to v poštev, da so bili prebivalci v eni in isti vasi mnogokrat podložniki različnih patrimonialnih gosposk, ki so vrh tega bile zelo oddaljene. Vse to je bila ovira, da bi se vasi ali sela oblikovala v samo-

upravne občine. V poznejšem času so se pokazale naravnost težnje vlade, da naj se ljudstvu ne dovoli nikakšnih samoupravnih pravic.

Državne potrebe, ki so se pokazale za časa Marije Terezije, so privedle do ustanovitve katastra (gl. § 14., št. 6.; § 16., št. 3. a). Da se more okrepiti vojna moč, je bilo treba prebivalstvo prešteti, popisati. Leta 1753. se je poskusilo to s konsignacijami spovedancev, ki bi naj jih pošiljale župnije. Ko to ni šlo radi odpora cerkve in ko so tudi deželska sodišča odrekla, je vlada na Dunaju odredila novo štetje po častnikih (konskripcijskih oficirjih), ki so imeli hkrati nalogo, da izvedejo tudi numeriranje hiš. Ker so bile župnije (predjožefinske), ki so tvorile številne enote, prevelike za zaporedno numeriranje hiš, jih je bilo treba razdeliti v pododdelke. Vasi so bile naravni pododdelki, kjer pa je prevladovalo naseljevanje po raztresenih samotnih kmetijah, so popisovalni častniki po svojem preudarku združevali po več takih kmetij v poseben pododdelek, vendar niso prekoračevali mejâ župnij. Ti pododdelki so ostali podlaga za novačenje in obdavčenje. Tako so nastale k o n s k r i p c i j s k e o b č i n e. Deloma so že imele od prej, deloma so šele sedaj dobile svoje načelnike, župane, rihtarje, dekane. Ti pa niso imeli nobene sodne oblasti več. Dvorni dekret z dne 19. januarja 1789. ter z dne 16. marca 1802. jim je najstrožje zabranjeval vsako sodno pravico nad občani. Pač pa so bili rihtarji od l. 1765. dalje oproščeni tlake, vojaške priprege in so dobivali polovico tistih glob, ki so se izrekale kot kazni izvestnih deliktov policijske narave. Po določbah patentov z dne 10. februarja in 17. septembra 1799. so rihtarje volile občine, a njih naloga je bila tudi, da pobirajo državne davke. Občine so pa še vedno lahko razpadale v soseske kot podobčine. Le-te so si iz svoje srede volile po dva odbornika, ki sta zastopala sosesko v občinskih zadevah, nju je gosposka o teh poslih zaslišavala.

§ 19.

UPRAVA IN SODSTVO V OKVIRU LJUDSKIH ZBOROV ALI SODIŠČ

1. Kot podlaga sledečih izvajanj služijo: a) izvirnik gorskih bukev; b) slovenski prevodi gorskih bukev; c) zapisniki o vinogorskih zborih (shodih) in o ljudskih sodiščih, ki so se napravljali o rešenih zadevah. Pravo, o katerem poročajo ti trije viri, je bilo slovenski pravni zavesti ustrezajoče, v tisti dobi v tistem okolišu veljajoče pravo. Doslej so bili znanstveno uporabljeni zapisniki kostanjeviške opatije iz leta 1631. do leta 1655., novomeškega inkorporiranega urada nemškega viteškega reda iz leta 1721. do leta 1772., cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pletrju od leta 1590. do leta 1800., klevevške in boštanjske graščine od konca XVIII. do začetka XIX. stoletja, in slednjič zapisniki žužemperške in soteške graščine iz iste dobe. Samo deloma so obdelani še mnogoštevilni zelo obširni foljanti z zapisniki blejske graščine. Razen žužemperških in soteških zapisnikov, ki so spravljeni v arhivu knezov Auerspergov v Losensteinleiten (Zgornja Avstrija), se vsi ostali zapisniki hranijo v arhivnem oddelku muzeja v Ljubljani. Utemeljeno je pričakovanje, da bodo odkriti še novi slovenski prevodi gorskih bukev pa tudi zapisniki o vinogorskih zborih. Žal, da so bile radi nerazumevanja velikega pomena teh pravnih virov za slovensko običajno pravo cele skladovnice zapisnikov o vinogorskih zborih uničene (n. pr. v gradu Luknja pri Novem mestu).

O značaju zapisnikov o vinogorskih zborih je treba poudariti, da so sestavljeni največ v prid gorskega ali zemljiškega gospoda, da pa vendar ni, da bi mislili, da so se mogle vršiti potvorbe. Saj so nastajali ali na samem ljudskem zboru (shodu) ali neposredno za tem, ko je bil opravljen, a stranke so imele možnost pritožbe na prihodnjem ljudskem zboru, če

bi ne bilo kaj prav zapisano. Vsaka odločba v stvari, vsaka rešitev pravdnega spora je dobila v zapisnikih poseben oddelek. Pravnih izvajanj v omenjenih zapisnikih ni, vsaj praviloma ne. Toda iz dejanskega primera se dá vedno izluščiti uporabljena pravna norma. Pomniti je treba, da gre tu vseskozi in samo za avtonomne ljudske zbore (shode) ali sodišča, čijih sorodnost s frankovskim »*das echte Ding*« se ne dá prezreti.

Med take avtonomne ljudske upravne ali sodne institucije moramo šteti vinogorske zbore (ali shode; *Bergtaidinge*), ki so imeli upravne in sodne funkcije; kvatrna sodišča *(Quattemberrecht)*, ki so bila samo sodna instanca; povšja sodišča *(Billichrecht)*, ki so bila upravna in sodna oblast; slednjič nepristranska sodišča *(Unparteisch-Recht)*, ki so poslovala le za poedine pravne zadeve *ad hoc*. Vinogorski zbori so v naši dobi opirali svojo pravno eksistenco na določbe gorskih bukev. Povšja sodišča so koreninila bržčas samo v analogni uporabi določb za vinogorske zbore. Kvatrna sodišča so institucija, ki se znači kot podaljšanje več (gl. § 10., št. 7.), torej so takisto ostanki izza frankovske dobe ohranjenih ljudskih sodišč. Nepristranska sodišča pa so se izcimila začetkom novega veka po nemškem vzorcu, vendar so stala tudi pod vplivom določb gorskih bukev.

Gorske bukve so predvidele tudi še višje instance za rešitev pritožb zoper sodbe, ki so bile izrečene na vinogorskem zboru. Kot druga instanca je posloval kletarski mojster deželnega vladarja *(des Landtsfürsten Källermeister)*. Prvi je bil imenovan za Štajersko v Mariboru v l. 1353.; na Kranjskem je imel svoj sedež v Ljubljani. Ta kletarski mojster je imel nadzorstveno oblast glede poslovanja gorskih gosposk, zlasti pa je imel nalogo razsojati o pritožbah zoper določbe vinogorskih zborov kot ljudskih sodišč. Sodil pa je ob

sodelovanju izvestnega števila deželanov in meščanov, ki so pa morali biti sami posestniki vinogradov. Tretjo instanco je predstavljal deželni glavar, deželni upravitelj in vicedom, toda le, kolikor je to cesar sam dopustil (čl. 28. izvir. gorskih bukev).

Višje instance pri povšjem sodišču in pri kvatrnem sodišču niso poznane, pri nepristranskem sodišču je šla pritožba včasih na vinogorski zbor. V vseh teh primerih je šlo za »*urbarrecht*«, o katerem je izjavil freisinški škof Sikst, »*dass noch in menschengedächtnis niemand in diesen landen hat gedingt* (pritožbo vložil) *von den Fürsten urbarrecht, ... aber jetzt dingt man ohne unterschied davon vor unsern allergnädigsten herrn den Römischen Kaiser*«. Iz teh besed se jasno vidi, kako se je ljudska miselnost po recepciji tujega prava izprevrgla; vendar mislimo, da je šla na slovenskem ozemlju pot pritožbe pri navedenih sodiščih najprej do deželnega glavarja, dalje pa ne.

2. Zunanja organizacija vinogorskih zborov po zakonitih predpisih ni bila identična s prakso. V nemškem tekstu gorskih bukev iz l. 1543. je stalo, da se morajo gorske pravde obavljati vsako leto med veliko nočjo in binkoštmi na tistih mestih, kakor je od pamtiveka običajno in da se v tem pogledu ne sme brez posebnih razlogov ničesar izpreminjati. Tu so torej podani znaki germanskopravnih »pravih sodnih zborov« *(»das echte Ding«, »Taiding«* = *»Tage-ding«)*, ki so: polni zbor, pravi čas, pravo sodišče *(Gerichtsstätte)* in pravi pristojni sodnik. Ker pa gre pri vinogorskih zborih zgolj za osebe, ki spadajo pod gorsko palico *(Bergstab)*, se imenuje ta zbor (shod) — »*Bergtaiding*«. V slovenskih prevodih se nahaja za vinogorske zbore izraz »gorska pravda«, ki je sinonimen za »*Bergrecht*«. Radi jasnega razlikovanja med obema pojmoma kaže, da se uporablja za »*Bergtaiding*« izraz »vinogorski zbor« (najbrže so dolenjski vinogradniki govorili o »shodih na gorici«,

kar pa bi bil preokoren izraz), za »*Bergrecht*« pa »gorska pravda«.

Glede števila vinogorskih zborov za vsako leto je Recljev prevod (1582.) ostal pri izvirniku, da se vrše po enkrat na leto. V prip. kr. osnutku (1595.) pa je stala že nova določba, da naj se vrše vinogorski zbori po dvakrat na leto, kakor ima to gorski gospod v navadi, v jeseni prvič, na spomlad drugič. Ni da bi navajali za vse prevode gorskih bukev točno, kaj v tem pogledu odrejajo; naj zadostuje, da se držé Laybasserjev, Kapšev in boštanjski prevod določil prip. kr. osnutka, od ostalih prevod ljublj. štud. biblioteke, muzejski, vagensperški fragment pa prvotnega izvirnika, dočim vagensperški ekscerpt opušča ustrezno določbo, a prekmurski zahteva trikratno zborovanje v vsakem letu. V praksi pa je odločevala — stara navada, ki pa je bila v različnih krajih in časih različna. Že 60 let za izdajo izvirnika gorskih bukev (1543.) so se vršili vinogorski zbori n. pr. pod istim gorskim gospodom, opatom cistercienskega samostana v Kostanjevici, tu po enkrat, drugod po dvakrat na leto. Iz nekaterih zapisnikov o vinogorskih zborih pa se zrcali tajna želja graščinske gosposke, da bi se število vinogorskih zborov utesnilo. Deloma se je to napravilo tako, da so se sosedne vinorodne gorice, ki so imele prej vsaka za-se svoj zbor, združile na en sam skupen zbor. Deloma pa so tudi kar opuščali vinogorske zbore, zlasti tam, kjer je ta ali ona gorica opešala in ni dajala letine, ki bi pomenila pravilno odtehtanje vloženega denarja in truda. Ali v nekih zapisnikih pa imamo dokaze za to, da so se vinogradniki utesnjevanju števila vinogorskih zborov protivili. V klevevškem okolišu so zahtevali in prodrli, da so bili od vinogorskega gospoda ukinjeni vinogorski zbori vzpostavljeni. Nekoč so zahtevali od njih pomnožitev, namreč tako, da bi se vršili vsake kvatre, da bi torej postali »kvatrna sodišča«. Celò to je posvedočeno v zapisnikih, da so vinogradniki sklenili navzlic

temu, da je gosposka izjavila, da vinogorskih zborov ne bo več, da pridejo sami na dan sv. Mihaela vsi, ki plačujejo gornino, in obavijo svoj zbor s sojenjem, čeprav brez gosposke ali njenega zastopnika.

Za n a č i n s e s t a j a n j a so veljale po besedilu gorskih bukev stare navade. Torej je bil način vobče dobro znan. V praksi pa se tisti zbori niso obavljali vedno v razdobju, ki ga je izvirnik (1543.) določil. V klevevškem okolišu so bili takšni zbori že v prvih mesecih leta, torej pred veliko nočjo, na Raki pa so imeli zbor na dan sv. Lovrenca, t. j. 10. avgusta (od tod *St. Laurenzenrecht)*, v žužemberš tem okraju na 17. marca, t. j. na dan sv. Jere (od tod *Gertraudisrecht)*. Če se je dan izpremenil, ga je bilo treba oklicati v cerkvi. Ponekod so pričetek zborovanja oznanjali, drugod se je zbor pričel s sveto mašo na kraju zborovanja. V zapisnikih se čita tudi o borbah vinogradnikov, da naj se prične vinogorski shod najkasneje ob 9. uri; očividno grajski ljudje, ki so se ga morali udeležiti, niso radi prihajali na gorico zgodaj.

Glede k r a j a sestankov vinogorskih zborov *(Gerichtstätte)* je veljala stara navada. Ali navzlic temu, da poudarja kar cela vrsta prevodov, da se kraj zborovanja brez posebne sile ne sme izpreminjati, vidimo iz zapisnikov o vinogorskih zborih poznejše dobe, posebno iz XVIII. stoletja, da se je pri gorskih gosposkah kazalo stremljenje, da se pritegne kraj zborovanja v graščino, očividno zbog komoditete gosposkinih organov. Tudi zoper takšne nakane so se vinogradniki, n. pr. klevevški gosposki, uprli in se dogovorili, da ne pridejo, na kar se je gosposka udala. Do izpremembe kraja pa je seveda moralo priti ob združitvi več okolišev v enega samega. Zborovanje se je vršilo kakor od pamtiveka običajno, tu v cerkvenem poslopju, tam na prostem pod košato lipo ali ob slabem vremenu v prostrani zidanici.

Predpisi o d o l ž n o s t i v i n o g r a d n i k o v p r i h a j a t i n a v i n o g o r s k e z b o r e so v ozki

zvezi z vprašanjem, kakšne vrste slojev so bili vinogradniki. V tem pogledu se sklicujemo predvsem na izvajanja o »mejaših« [§ 8., št. 5. a) in § 16., št. 2.], sogornikih (§ 16., št. 3., b) in vsobenjkih (§ 16., št. 3., c). Če pravi nemški izvirnik gorskih bukev v čl. 1. »*Ein jeder*«, torej vsakdo (brez odstavka, ki bi meril na stan), mora priti na zbor ali pa poslati namesto sebe nekega drugega, sicer ga zadene kazen 72 penezov, in to, ne da bi ga bilo treba pozivati posebej na zbor, da bo tam slišal, ko bi imel gorski gospod ali nekdo drugi zoper njega kakšno pritožbo ali ovadbo, potem ni in ne more biti dvoma, da je zadela dolžnost priti na vinogorski zbor tako mejaše, kakor tudi sogornike, samo da so imeli možnost, dati se zastopati. Ali je poslednje veljalo za vsobenjke, ki so bivali na gorici, je vprašanje, ki v praksi pač ni imelo pomena. Toda kranjskim mejašem, ki so bili svobodnjaki, meščani, vitezi, baroni ali duhovniki, ta strogi predpis ni ugajal: V prip. kr. osnutka (1595. l.) stoji že, da je *jeder Berghold* dolžan priti sam ali pa naj pošlje namestnika. L a y b a s s e r-jev prevod (1646.) navaja glavni predpis (»Sleherne sagorsek je dolzhan priti sam«), izpušča pa določbo o možnosti namestovanja. Istotako govori K a p s c h-ev prevod (1683.), da mora prisostvovati vinogorskemu zboru »sagornik sam aly eniga poshtenega Mosha na Suoym meisti poslati«. Prevod stud. bibl. določa, da naj »en vsakateri sagornik« pride ali drugega pošlje, da bo slišal, ako ima gorski gospod ali nekdo drugi zoper njega kaj navesti. Še mlajši prevod, muzejski (XVIII. stoletje) pa navaja »En sleherni Mejash ali Sagornik« mora priti ali pa naj poštenega človeka pošlje. Vagensperški fragment (1747.) pa je stvar obrnil, namreč, da mora vsaki vinogradnik sam priti, a n e sme nobenega namestnika poslati. Dodana motivacija pravi: Ako bi moral gorski gospod zato, ker ni prišel, pozvati vinogradnika posebej na zbor, zapade kazni, razen če je bil vzrok neprihoda tehten. Vagensperški

ekscerpt (sredina XVIII. stoletja) pravi samo, kateri mejaš ne pride k gorski pravdi, zapade kazni; slično stoji v soteškem prevodu (druga polovica XVIII. stoletja). Prekmurski najmlajši prevod pa (začetek XIX. stoletja) ima določbo, da treba zapovedati, da morajo »vse gazde ceiloga Hegyszega« (= vinogorskega okoliša) priti; kdor ne pride, plača kazen. Oddaljeni gazde morajo biti pozvani deset dni prej.

Izmenjave v govoru stoječe določbe o dolžnosti prihajanja na vinogorski zbor kažejo, da se je prvotna dolžnost, veljajoča za mejaše, sogornike in vsobenjke, obrnila po običajnem pravu tako, da mejašev taka dolžnost več ne zadene, da pa imajo vedno pravico priti, zlasti če imajo sami kakšno tožbo. V zapisnikih o vinogorskih zborih se čitajo imena grofov (n. pr. Barbo), vitezov, župnikov, kaplanov, ki so se udeležili zbora osebno ali po svojih namestnikih kot tožitelji ali pa tudi kot toženci; običajno pravo je predpisovalo »obiskanje« (izvensodno opominjanje, gl. § 26., 4. b). Brez dvoma pa so bili dolžni priti na zbor vsi osebni podložniki gorskega gospoda, ki so plačevali gornino. To je bil kriterij, ki so ga vpoštevali vinogradniki na znamenitem zboru na Bojniku pri Klevevžu dne 16. marca 1767., kjer so sklenili, da pridejo, gosposki na kljubàj, sami na dan sv. Mihaela na zbor, če jim ga gosposka noče odrediti; oni da bodo svoje zadeve kar sami opravili. S tem pa so prisilili gosposko, da je vendar še dalje dopuščala vinogorske zbore. Če pa govore najmlajši prevodi gorskih bukev zopet o mejaših, znači to samo, da so se pojmovni izrazi zamešali in da so prejšnji »mejaši«, ki zbog socialne pregrupacije niso več hoteli udeleževati se zborov, kakor tudi ne gorski gospodje, izgubili svoj značaj, a na njih mesto so stopili v novi dobi sogorniki, ki so se po reformah Jožefa II. že svobodneje kretali.

Glede kvatrnih sodišč je treba še poudariti (gl. § 10., št. 3.), da gorske bukve zanje *a priori* niso veljale, da pa se vendarle v zapisnikih o kvatr-

nih pravdah nahajajo tudi citati iz gorskih bukev. Kakor ime pove, so bili ti sodni dnevi vsake kvatre, n. pr. v Kostanjevici redno v sredo vsakega kvatrnega tedna. Kvatrni sodi so bili sklicani vedno v cerkvene prostore. To je umevno; saj ta tip ljudskih sodišč ni imel ničesar opraviti z javnoupravnimi zadevami, kar pa je bilo za vinogorske zbore v največji meri važna zadeva. Zborovališče je v zapisnikih le redkokrat omenjeno. Za pletrška kvatrna sodišča se je brala maša že ob 6. uri zjutraj v samostanski cerkvi. Zapisniki o kvatrnih pravdah so nam doslej znani samo iz kostanjeviškega in pletrškega okraja. Omenjajo pa se kvatrna sodišča tudi v listinah iz drugih okrajev, kot iz Brežic, Bleda in Kamnika. Prisilne dolžnosti udeleževanja se kvatrnih sodišč ni bilo; saj tudi splošnih, vse prebivalce okraja tičočih se zadev, ki bi mogle biti predmet občnega posvetovanja, ni bilo. Misliti si moramo, da so bili zavezani priti le tisti, ki so bili povabljeni od gosposke kot stranke, morda tudi še tisti, ki so bili od nasprotnika že poprej pravilno »obiskani«, t. j. pozvani, da pridejo. Vsekakor pa so bila tudi kvatrna sodišča javna, torej dostopna vsakemu domačinu.

P o v š j a s o d i š č a, ki so posvedočena samo za kostanjeviški in pletrški okraj na vznožju dolenjskih Gorjancev, so poslovala vsako leto samo enkrat, in sicer za Kostanjevico stalno v torek po binkoštih *(Erchtag nach den Pfingstfeiertagen)* in to še sredi XVIII. stoletja. (Za okoliša Žužemperk in Soteska nimamo zapisnikov o povšjih pravdah, pač je posvedočeno v listinah nekoliko določb iz prava do lova na polhe, o katerih bo še govora.) Podobnost z vinogorskimi zbori je v tem pogledu izrazita. Bila so postavljena za neke splošne zadeve, o katerih so cele vasi imele korist, za lov na povhe, katerih je moralo biti po Valvasorjevih navedbah na stotisoče. Morda je obstojala dolžnost prihajanja vprav za prebivalce

omenjenih vasi; vsekakor pa so morali priti tisti, ki so bili posebej pozvani.

Nepristranska sodišča so bila vedno le *ad hoc* sklicana. Iz dotičnih zapisnikov o takem »*Unparteiisch Recht*« ali »*Extraordinary Recht*« se razvidi, da so bili klicani v taka sodišča včasih samo sogorniki in da so sodili pod vodstvom delegiranca. Postavljal je nepristranskega sodnika ali sodišče patrimonialni gospod ali pa so se stranke nanj in na njegove prisednike same zedinile.

3. Notranja organizacija vinogorskih zborov je oprta po izvirniku gorskih bukev predvsem na predpis, da naj gorski gospod zasede vinogorski zbor (»*solch Recht*«) s svojimi sogorniki (t. j. *Perchholden*), ki se imenujejo v isti zvezi tudi *Perggenossen*, t. j. »mejaši«. Oboji so smeli torej biti člani sodišča, koliko njih po številu, gorske bukve niso navedle, pač pa dodale, da naj gorski gospod, ki nima sam toliko, kolikor treba, sogornikov, ki so za sodno poslovanje na vinogorskem zboru sposobni, pozove sodnike iz drugih goric. Ni rečeno, ali smejo biti »druge gorice« le tiste, ki spadajo pod istega gorskega gospoda, ali pa so lahko vinske gorice drugih gorskih gospodov. Iz zapisnikov pa se dá razbrati, da je veljala v praksi druga varianta.

Poleg že omenjenih organizačnih činiteljev, t. j. gorskega gospoda in pa sodnikov-prisednikov imenuje izvirnik gorskih bukev še naslednje: *Pergmeister* (čl. 21., 29.), *Hubmeister* (čl. 27.); v čl. 58. pa je govora sinonimično o »*Bergsuppan oder Bergmeister*«. V čl. 51. se nahajata še izraza »*Baumann*« in pa »*Geschworene Bauleute*«, ki pa po smislu ne moreta pomeniti ničesar drugega neko gorskega gospoda in sodnike. Pač pa bi morali baš iz te določbe sklepati, da se je zahtevala od sodnikov izvestna sodniška prisega. Za naše slovenske kraje pa nismo v zapisnikih nikjer zasledili takšne prisege, še manj njenega besedila. Brž-čas se pri nas zapriseganje ni vršilo.

V smislu čl. 4. nemškega izvirnika tvorijo vsi ti navedeni činitelji sodišča »*in der ersten Instanz*« ali »*sein ordentliches Gericht*« za vsakogar, kjer »*von alter herkommen, all sachen so das Perckrecht berürt, fürgenommen und gehandelt werden*«. Kot druga instanca posluje deželnega glavarja kletarski mojster *(des Landsfürsten Källermeister)*. Kot tretja *Landshauptmann, Landsverweser vund Vitzdumb*. (O tem smo že govorili pod št. 1. tega paragrafa.) Ta notranja, dokaj enostavna organizacija pa je dobila v praksi še mnogokatero dopolnitev.

Po slovenskih prevodih gorskih bukev predvsem izrazi za gori navedene činitelje niso niti točno niti dosledno prevedeni: »*Perckholden*« se prevajajo tupatam s sogorniki, drugod z mejaši; »*Bergmeister*« je gornik ali pa goršek; »*Baumann*« je gospodar; »*geschworene Bauleute*« so po Recljevem prevodu: zapriseženi vinogradarje. Mnogokrat so se prevajalci izognili prevodu in dotično mesto kar izpustili. Važnejše oddaljitve od teksta izvirnika glede notranje organizacije bi bile te: L a y b a s s e r-jev prevod dovoljuje klicati z drugih goric za sodnike samo »mejaše«, ne pa sogornike. Boštanjski rokopis navaja izrečno število sodnikov; mora jih biti dvanajst. Soteški prevod določa, da morejo biti sodniki vinogradniki mejaši, vsobenjki (osabeniki) pa so izključeni. Prekmurski prevod pozna *hegybiro* = gorskega sodnika, imenuje pa ga na nekem mestu — ritar *(Richter)*. Tudi prekmurski prevod omenja število sodnikov rekoč, da jih mora biti dvanajst. Gornik mu je *hegymeister (Bergmeister)*.

Vsi prevodi proglašajo nalik nemškemu izvirniku vinogorski (stanovsko organiziran) zbor za pravo instanco kot navadno in redno *(ordentlich)* instanco. Sankcija za prekršaj te norme pa je zapisana v prekmurskem prevodu. Tu stoji v čl. 14.: Če bi kdo brez gorskega sodnika in prisednikov šel naravnost pred svojega gorskega gospoda ali »vladnika« zametavši

»*Hegyszeg*« (gorski zbor), zadene ga kazen 2 fl. Pri tem pa je tudi še to določeno, da sklicuje vinogorske zbore — ne gorski gospod — ampak gornik.

Vobče se sklada s popisanim stanjem notranje organizacije vinogorskih zborov tudi slika, ki nam jo nudijo zapisniki; vendar je treba podčrtati, da velja to le prav posebno za čas od začetka napravljanja zapisnikov (1590.) pa nekako do kraja XVII. stoletja. Pozneje pa se je prvotna natančnost postopanja po predpisih precej zrahljala.

4. V naslednjem naj razpravljamo o činiteljih uprave in sodstva glede vinogorskih zadev nekoliko pobližje.

a) G o r s k i g o s p o d je »zaukazal« in imel *(»gehalten«)* zborovanje. On ga je otvarjal in zaključeval, kajti bil je sodni gospod *(Gerichtsherr)*, imetnik gorske palice *(Bergstab)*, simboličnega znaka vidne oblasti v pogledu pravice do glob kot sodnih kazni, pa tudi do davščin in dajatev, kot gornine, primščine, mrtvaščine, vožnje vinskega pridelka iz goric od zore do mraka (*»paraveredi«* v frankovskem pravu, »dizanje« po srbskem). Vinogorski zbori so delovali ne samo kot sodna oblastva, ampak tudi kot upravna. V praksi je bilo njihovo upravno delovanje poudarjeno; n a j p r e j se je govorilo in razpravljalo o zadevah, ki se tičejo celokupnosti vinogradniških posestnikov. O njih je odločal avtonomno p o l n i z b o r. Šele potem, ko se je sklenila in zapisala primerna obča sodba *(Gemeinurteil* — o tem pridejo podrobnejša pojasnila zdolaj pod št. 4.), je prišlo do tega, da so sodniki razpravljali o tožbah in pritožbah. Gorski gospod je vodil posvetovanja, on je skrbel za to, da se je vsak sklep zapisal v zapisnik; tupatam je zapisnik sam narekoval. Sklepe je strankam izdajal s svojim podpisom in pečatom. Sčasoma pa se je zanimanje gorskih gospodov za tako formalno poslovanje na vinogorskih zborih ohladilo. Saj smo že ugotovili, da se je po tridesetletni vojni plemstvo vobče zanimalo bolj za službo-

vanje v državni upravi, kot za svoje nekdanje stanovske predpravice. Seveda je pripomoglo k temu, da so gorski gospodje jeli predsedniške funkcije na vinogorskih zborih zanemarjati, tudi dejstvo, da je bilo postopanje gosposke mnogokrat predmet ostre kritike. Na Štajerskem ni bilo dopustno, da bi gorska gosposka tožbe, ki so bile zoper njo naperjene ali pa katere je ona sama sprožila, sama reševala, ampak deželni kletarski mojster je imel dolžnost, da postavi za take spore nepristranskega sodnika. Na Dolenjskem pa je ostala pravica reševati take spore ljudskim sodnikom na vinogorskem zboru. Vendar se je včasih sklicalo nepristransko sodišče, a na njem so sodelovali mnogokrat zopet ljudski sodniki, čeprav največkrat le v manjšem številu kot na vinogorskih zborih. Pravica ljudskega sodišča, da sodi tudi o zahtevah, tožbah in pritožbah vinogorske gospode zoper vinogradnike same, pa tudi — seveda redkeje — vinogradnikov zoper gorsko gospodo ali njene uslužbence, zlasti gornika, seveda vinogorskim gosposkam ni prijala. Saj je prišlo večkrat do tega, da je gorski gospod pravdo izgubil, da, včasih pa so se sodniki svojemu gorskemu gospodu očitno uprli. Posledica je bila, da so gorski gospodje izostajali in se dali rajši zastopati po kakšnem namestniku. Na splošno se pa vidi, da so se gorski gospodje posvetnega stanu prej odtujevali in odtujili prostemu ljudstvu kot pa oni cerkvenega stanu. Seveda so bile tudi izjeme: Ugledni plemenitnik in graščak iz Starega Grada, Ivan Žiga pl. Brecker-feld, je še v drugi polovici XVIII. stol. mnogokrat predsedoval vinogorskim zborom v novomeški okolici.

Namestnik gorskega gospoda se je imenoval skoraj vedno *iudex delegatus*. Bil je lahko duhovnik, gospod sosedne graščine, uradnik gorskega gospoda (v Kostanjevici *Hofrichter*), upravitelj ali celo gornik sam. Po razpustu stiškega samostana s cesarskim odlokom z dne 25. oktobra 1784. je prišel le-ta pod upravo religijskega fonda. In vendar je zadnji admi-

nistrator graščine Klevevž p. Jožef Köschner otvarjal še do 21. februarja 1786. vinogorske zbore pod naslovom *administrator et iudex*. Po njegovem odhodu pa je predsedoval vinogorskim zborom vsakokratni upravitelj religijskega fonda. Ti so se vzdržali še v dobi francoske revolucije.

b) Sodniki na vinogorskem zboru se imenujejo v zapisnikih »*Beysitzer*«, ali pa po svojem stanu »*Measchen*«, odnosno »*Perchholden*«. Pristavljena so njihova imena, pa ne povsod. Tupatam stoji v zapisniku samo »*die gewöhnlichen Measchen und* »*Perchholden*«. V nekem zapisniku iz gorice južno Gorjancev se sodnik imenuje »sodoz« = sodec. Na čelu sodnikom je bil starešina. Ponekodi je sodil s sodniško palico v roki *(Richterstab)*. Če je krvni sodnik *(Bannrichter)* prelamljal palico nad glavo obtoženca, ki je obsojen na smrt in je ta procedura simbolizirala višek sodne oblasti, smemo pač v izrazu, ki se vedno in vedno uporablja v zapisnikih pri oprostitvah od obtožbe »*(er) wurde von der Klage entbrochen*« zazreti tudi simbolični izraz za nasprotno sodniško udejstvovanje. Listina o oprostilni sodbi se je imenovala »*Entbrechsbrief*«.

Posebno priljubljeni starešine so bili župani ali mestni sodniki. Zdi se, da je bila čast sodnika starešine dosmrtna, če ni sam zaprosil, da naj se ta čast podeli drugemu. Prav verjetno je, da so bili starešine voljeni od sodnikov prisednikov izmed svoje srede, da pa je bilo treba morda še privolitve od strani gorske gosposke.

Sodniki prisedniki — včasih »*Beysitzertoffel*« imenovani — so tvorili »srenjo« (od »sredina —«, »*Ring*«). Njih število ni bilo tako določeno, da bi pomenjala manjša ali pa preko-velika zasedba zadržek za obavljanje sodnih poslov na polnovreden način. Po največkrat navajajo zapisniki 12 ali 14 prisednikov, pa tudi po 24 imen se nahaja navedenih. Bržčas je to veljalo za take vinogorske zbore, ki so

nastali po združitvi več goric. Po staležu so bili mejaši ali sogorniki. V zapisnikih stoji včasih poleg imena tudi stan, n. pr. župnik, dvorski sodnik, ki so bili gotovo svobodni ljudje, pa tudi »*Perchhold*«. Zdi se, da je bila stvar vsaj prvotno — morda še pred izdajo gorskih bukev (1543.) — tako urejena, da je bilo za zadeve svobodnih stvari predpisano izvestno število mejašev — »svobodnjakov«, da se je pozneje ta razloček zabrisal. Opetovano čitamo v zapisnikih »*die gewöhnlichen 12 (24) Measchen und Perchholden*« ali pa celo »*Measchen oder Perchholden*«. Prisedniki so bili izvoljeni. O aktu volitve ni niti v gorskih bukvah niti v zapisnikih o vinogorskih zborih nobene omembe. Način volitve je bil pač po običajnem pravu od pamtiveka tako znan, da ni bilo treba nobene posebne določbe. Samo slutiti smemo, da so bili člani srenje identični z onimi, ki so skupno hasnovano »gmajno«, »sosečko« i. pod. v imenu vasi ali sela, tu vinske gorice upravljali. Upoštevati moramo, da so bila ista imena prisednikov navedena leta in leta, celo desetletja, torej je veljala srenja, to je zbor prisednikov kot sodišče tako dolgo, da je eden ali drugi izmed njih odpadel radi smrti, obolenja i. pod. Šele za ta primer so ostali prisedniki izbrali izmed uglednih vinogradnikov, ki te časti še niso uživali, novega tovariša. Táko izpopolnjevanje prisednikov je posvedočeno v nekih istrskih statutih in prav nobenega razloga ni misliti, da bi se drugod med Slovenci stvar drugače vršila. Sicer bi bila v zapisnikih gotovo posebej omenjena.

Glede izostanka prisednika je po nekem zapisniku iz Pleterja (1630.) veljalo: »*Quicunque assessorum se a judicio sine legitima causa absentaverit, dabit domino fundi poena 1 aureum et assessoribus 1 urnam vini.*«

Radi nemarnega izpolnjevanja dolžnosti prisednika glede prihajanja na sodbe vinogorskega zbora so ga smeli ostali sodniki tudi izločiti iz svoje srede.

Neki zapisnik (Pleterje, l. 1688.) postavlja pravilo, da opravičuje izostanek samo višja sila *(Gottesgericht)* ali pa nujni posli *(wichtige Geschäfte)*. Če je pomenilo že veliko sramoto, da je bil kdo odslovljen iz zajednice vinogradnikov in zato tudi iz sodne zveze, kar je nekolikokrat v zapisnikih zabeleženo, tim večja sramota je zadela tistega, ki je bil vržen iz srenje. To pa se je smelo zgoditi in se je tudi nekolikokrat pripetilo, če je prisednik sam zagrešil kaznivo dejanje ali pa se je izkazal kot nepoboljšljiv prepirljivec ali zdražbar.

Niti starešina, niti prisedniki niso dobivali denarne nagrade ali odškodnine za pot in trud. V praksi pa so si znali — preko določb gorskih bukev — priboriti za svoje poslovanje vendarle nekakšno nagrado. Izrekali so sebi v prid kazni v izvestni količini vina ali mošta. Ta način odškodbe se je razpasel tako zelo, da je prišlo malone na vsakem vinogorskem zboru do veseljačenja pri pijači. V nekem zapisniku je naravnost rečeno, da je bil neki sodnik prisednik »*Weingastgeber*«, a v Kapschevem prevodu gorskih bukev se nahaja zapoved, da morajo vsi udeleženci zbora biti trezni in da ne smejo nobenega »likofa prinašati na mizo«.

c) Gornik (goršek) je bil stožer vinogradskega gospodarskega in pravnega življenja. Njegov delokrog je v vseh prevodih gorskih bukev več ali manj orisan, njegovo ime in delo pa zasledujemo v zapisnikih prav na vsih vinogorskih zborih. Toda njegova naloga je bila v podrobnosti različna po okoliših raznih gorskih gospodov, da celò pod isto gorsko palico ni, da bi morala biti za vse gorice enaka.

Najprej je treba omeniti, da se je institucija »*Hubmeister*«, ki ga navaja čl. 27. izvirnih gorskih bukev, na Dolenjskem izpremenil v službo gornika. »*Hubmeister*« je bil uradnik po alpskih germanskih pojmih, ki je izterjaval »*das Hubgeld*« in je bil »*Zinseneinnehmer*«. »*Hubgeld*« pa je bil tisti znesek dav-

ka, ki je bil predpisan za eno leto od ene »*Huobe*« — kmetije. Takšen način obdavčevanja se pri nas nikjer ne omenja. Iz »*Hubmeister*«-ja pa je postal, dasi v izvirniku gorskih bukev poznan — pač »*Bergmeister*«. Recljev prevod je pač še prevzel nemški izraz Hubmeister (brez prevedbe), ostali prevodi pa ga puščajo v nemar. Pripr. kr. osnutek je postavil namesto njega »Kellermeister«-ja. V zapisnikih vinogorskih zborov ni nikjer sledu o kakšnem »Hubmeistru«.

Gornik je bil vobče organ in predstavnik uprave vinogradov v svojem okolišu. V najstarejši dobi naših zapisnikov je bil namestnik in zastopnik gorskega gospoda; pa tudi pozneje je napravljal tožbe za gorskega gospoda. Bil je pa mnogokrat sodnik-prisednik ali celo starešina sodnikov. To kaže, da je bil hkrati zaupnik gorske gosposke kakor tudi ljudstva. Drugačna slika pa se nam kaže iz dobe sto let pozneje iz novomeške okolice. Tu pa je bil samo še izvršilni organ nemškega viteškega reda kot gorske gosposke, ni nikdar sodil, pač pa je v imenu gorske gosposke obtoževal. Po vsej priliki je opravljal službo policijskega organa v vinski gorici, ki je tam vse ljudsko življenje nadzoroval. To nalogo je izvrševal včasih tako strogo, da so ga vinogradniki naravnost sovražili! Nadzorovalna vloga gornika se je udejstvovala v gospodarskem, moralnem in pravnem pogledu. Pazil je v gospodarskem pogledu, da se pota popravljajo, plotovi izboljšujejo, da se s trgatvijo čaka, da določi na gornikov predlog gorska gosposka dan pričetka, da se živina, zlasti koze, ne pasejo po vinogradih. V moralnem pogledu je nadziral obisk maš in procesij, dalje pomladanskega obhoda vinogradne gorice na predpisan dan (v Kostanjevici na dan sv. Žige ali sv. Florijana). Če je zvedel za prešuštvovanje, nečistovanje z živino, bogokletstvo, je moral to pred vinogorskimi sodniki javiti, da se krivci kaznujejo. V pravnem pogledu je bil gornik posredovatelj med gosposko in podložniki. Pri njem so se napravljale ovadbe radi

nemoralnih dejanj, tatvin, popašenj i. pod. Pri njem se je oddajala živina, zajeta pri pašnji na tujem svetu, da je služila v zastavo za odškodninsko zahtevo. Gornik je bil stalni cenitelj škode, izvrševalec sklepov vinogorskega zbora ali gosposke, nadzornik glede izvoza mošta in žita iz gorice, glede streljanja zoper točo itd. Njegova najvažnejša pravica je bila, da je v imenu gorskega gospoda vinograd zakrižal ali klet *(Gaden)* zapečatil, kar je pomenilo zabranitev vhoda za lastnika in njegove ljudi, ki zapadejo hudi kazni, če greše zoper njo. Na vinogorskih zborih so imele tožbe, ki jih je napravljal gornik, prednost pred vsemi drugimi zasebnimi.

Za svojo službo je dobival gornik plačilo v obliki deleža izrečenih glob. To je bilo brez navedbe višine deleža določeno v čl. 48. izvirnika gorskih bukev. Toda v nekaterih prevodih ta člen ni preveden. V zapisnikih o gorskih pravdah, ki je v njih prišlo do takšnih glob, pa ni nikjer omembe glede višine deleža. Samo v treh zapisnikih iz l. 1806. je navedeno, da naj dobi gornik za pot in trud pri cenitvi, ki jo opravi, po en bokal vina. Pač pa izvemo iz nekaterih starejših zapisnikov, da je bil gornik ponekod oproščen od plačila gornine in desetine, zato pa je moral dajati ljudem gorskega gospoda, ki so prišli po službenih poslih v njegov kraj, hrano in pijačo, desetinarjem, t. j. odposlancem cerkvenega desetinskega upravičenca pa le hrano in potrebno oskrbo *(»Speis vnd Notturft«)*.

Gorniki so bili glede svojega poslovanja odgovorni ne le gorskemu gospodu, ampak tudi vinogradnikom. V zapisnikih je večkrat govora o pritožbah zoper gornike zastran malomarnega izvrševanja, pa tudi prekoračenja delokroga svoje službe ali zastran pijančevanja. Gornik je bil obtožen in sodba mu je naložila, da se mora poboljšati, ker bo sicer odpuščen itd.

Čast gornika je bila ponekod v izvestnih posebno imovitih in uglednih rodbinah podedljiva. Kjer pa takih rodbin ni bilo, je gorski gospod dal vinogorskemu zboru priliko, da ga je izvolil ali ga je sam predlagal, pa je bil ta predlog od vinogradnikov odobren. Vsekakor je bil — do poslednjih desetletij te dobe — potreben trojni sporazum: od gorskega gospoda, od vinogorskega zbora in gornika samega. (Šele v XIX. stoletju so neke gorske gosposke, n. pr. v Soteski, gornike postavljale, a ti so morali ta posel sprejeti, sicer so bili kaznovani.)

č) V ozki zvezi s funkcijo gornika je bila služba ž u p a n o v. Iz zapisnikov spoznamo dvoje vrst takih služb: »gorski župani« *(Bergsuppan)* in pa »župani« *(Suppan)*. Prvi so bili selski župani na gorici, ki so tam združevali funkcije selskega župana in gornika. Drugi so bili samo selski župani. To sledi iz zapisnikov za vinogorske zbore nemškega viteškega reda; kajti v neki slovenski prisegi (z dne 24. oktobra 1730.) sta imenovana oba hkratu vsak za-se. Drugod, n. pr. v Pleterju se omenjajo s e l s k i p o d ž u p a n i *(Suppleuth)*, ki so imeli nalogo, da so pošiljali ljudi grajski gospodi na tlako. Županske funkcije, o katerih smo za selske župane vobče govorili v § 10., št. 6., so pač ostale iste od vekov. Če je tak župan stanoval na vinski gorici, čeprav je imela ista več selišč s posebnimi župani, in je postal tudi gornik, se je zval gorski župan. V kostanjeviškem okraju ob jezikovni meji proti Hrvatski so se imenovali okoli l. 1600. soseskini poglavarji »knezi«; to je posvedočeno tudi v zapisnikih vinogorskih zborov.

d) Iz praktičnih potreb se je razvila posebna vrsta organov vinogorskih zborov, o katerih niti izvirnik niti noben slovenski prevod gorskih bukev ne omenja ničesar. To so bili v zapisnikih tako nazivani »*Referenten*«, torej »poročevalci«. Po funkcijah, ki so jih imeli na vinogorskih zborih, pa moramo razločevati dvoje vrst poročevalcev, namreč poročevalcev

a) za občo sodbo, *b)* za primere glede sodbe v posameznih pravdah.

K *a)* Vinogorski zbori so imeli, kakor smo že ponovno poudarjali, v prvi vrsti tudi avtonomno upravno oblast. Takoj v začetku vsakega zborovanja se je po prečitanju gorskih bukev razpravljalo o zadevah, ki so se tikale obče dobrobiti celokupnosti vseh vinogradnikov dotičnega okoliša. (To je spominjalo krepko na nekašne velike zadruge, ki so se sestajale vsaj enkrat na leto zbog pregledovanja poslovanja v preteklem letu in ukrepanja za prihodnost — pri rojakih na jugu, kar za Gorjanci!) Tisti sklepi o skupnih zadevah so bili čin samouprave, po katerih je prihajalo do izraza, kaj smatra celokupni zbor vinogradnikov za koristno ali potrebno v prid vseh in kaj bodi obvezno po načelu: vsak za se, vsi za vsakega. Ta samoupravni čin, storjen po posvetovanju, se je imenoval »*Gemein Urtl*« — občna sodba. Vsak zapisnik o vinogorskih zborih pričenja s tako občo sodbo, prvi njen stavek pa je ponajveč zagotovilo, da »se hočejo vinogradniki po določbah gorskih bukev ravnati« ali da »se vsebina gorskih bukev potrjuje«. V prvih časih pa se je obča sodba glasila tudi tako, da je pomenjala nekakšno opozoritev gorski gosposki, naj tudi ona izpolnjuje in spoštuje predpise gorskih bukev; n. pr. »*Die Pergartikel wurden punctatim vorgehalten, sollen allseits observiert werden.*« Omenjeno pa je že bilo, da so bili sklepi obče sodbe tupatam tudi uporni (gl. še št. 2.). Razpravljalo se je in tudi sklepalo o tem, da mora gorska gosposka pri pobiranju gornine uporabljati prejšnjo mero, ne pa nove, ki je večja. V nekem primeru je zabeležen pristavek, da bodo mero, s katero pridejo gosposkini odposlanci, razbili na drobne kosce, če ne bo ustrezala njihovi zahtevi (Slinovce, 1660. l.) Takšne obče sodbe so morali grajski pisarji sami v zapisniku posvedočiti! Tudi o tem se je sklenila obča sodba upravnega značaja, da naj se prenese kraj zbo-

rovanj drugam. Odredbe gorske gosposke so bile predmet kritike ali pa jih je zbor molče na znanje sprejel.

V poznejši dobi pa se je udomačila skoraj v vseh zapisnikih fraza, da se vinogradniki svoji gosposki zahvaljujejo, da je dala opraviti vinogorski zbor. Vendar moramo posebej omeniti, da so si vinogradniki treh vinogorskih okolišev, ki so spadali pod Klevevž, oziroma pod upravo državnega verskega zaklada, drug za drugim v času od 12. do 18. marca 1801., torej prav med francoskimi revolucionarnimi pokreti, sami izpremenili vsebino gorskih bukev in se zavezali, da jih bodo pod kaznijo držali.

Pa razen ravnokar orisanih upravnih potez obče sodbe razberemo iz zapisnikov skoraj vseh vinogorskih zborov sklepe, ki se tičejo gospodarjenja. Semkaj so spadali silno pogosti ukrepi celokupnega zbora o potrebi popravila potov, vzdrževanja plotov ali ograj, zasipanja luž, dovoljevanja pašnje, dolžnosti sosedov, da pomagajo, če hodi živina v škodo, pričetku trgatve, kontrole pravilnega obdelovanja vinogradov, zabrane aleatorične prodaje letine na zeleni trti, prepovedi dela v petek in svetek ali med procesijo. Tu so vinogradniki določevali, da se zgradi ali popravi kapelica ali znamenje, ali, koliko mora vsak vinogradnik prispevati v gotovini za streljanje zoper »čarovnice v oblakih, ki delajo točo«. Tu so se pa tudi sprejemale v vednost in zapisovale poslednjevoljne odredbe ali volila vinogradnikov. Tu se je v prvih časih javno sporočevala vsaka izpremememba posesti, pa tudi vnaprej zahtevala odškodnina, ako bi že grozeča škoda res nastala.

O vseh teh na kratko opisanih vprašanjih upravnega ali gospodarskega značaja je moral nekdo na vinogorskem zboru sprožiti razpravo; saj o njih ni sklepal samo zbor sodnikov prisednikov, ampak vsi na zboru prisotni vinogradniki, ki so imeli tudi dolžnost, da se zbora udeleže. Nalogo, da spravijo taka vprašanja na posvet in da predlagajo pametno in pra-

vilno rešitev kot »občo sodbo«, je naložila praktična potreba posebnima organoma: dvema vinogradnikoma, bodisi mejašema, bodisi sogornikoma, ki sta uživala največji ugled. To sta bila referenta (poročevalca) za občo sodbo. Ona sta se predvsem v imenu vseh vinogradnikov poklonila gorskemu gospodu ali njegovemu namestniku *(iudex delegatus)* — ceremonijel ni znan, spominja pa stvar na viteški *homagium* — nato pa stavila primerne predloge, da se o njih razpravlja pred celokupnim zborom. Ko je predlog obveljal, je postal s tem o b č a s o d b a, zapisala se je v zapisnik in je bila za vse vinogradnike, tudi neprisotne, obvezna. Ta dva poročevalca nista bila sodnika; njuni imeni sti redkokrat v zapisnikih navedeni, včasih niti ni omenjeno, da sta poročevalca nastopila v taki funkciji. Iz tega pa ni, da bi zaključevali, da jih sploh ni bilo. Nekdo je moral vedno staviti primerne predloge. Iz nekega zapisnika pričetkom XIX. stoletja izhaja, da je na vinski gorici posloval izvesten »odbor« *(= Ausschuss)*. Domneva je upravičena, da so tvorili gornik in pa poročevalci za občno sodbo ožji odbor za upravo vinogradništva na gorici.

K *b)* Druga vrsta poročevalcev pa so bili predlagatelji, kako naj se reši v posamezni pravdi sporna zadeva, ali, z drugimi besedami, kakšna bodi sodba. O tožbah ali pritožbah se je razpravljalo po obči sodbi. Zaslišale so se stranke, izpraševale priče, ko pa je bilo vse to opravljeno, se je moral nekdo kot prvi izmed sodnikov oglasiti, da pove, kaj smatra za prav in pravično. To so bili nasledniki germanskopravnih *Urteilsfinder*, iz katerega instituta se je razvil institut »rahinburgjo« *(Bürge — Bewahrer des Rechtsschusses)*, oziroma skabinov *(Schöppen, Schöffen)*. Naši zapisniki niso navajali v tem pogledu pravil, kdo odda prvi svoj glas in stavi s tem predlog. Pri končnem sklepanju se je želela vsekakor soglasnost, ki se je v ogromni večini primerov resnično dosegla. Prav redke so beležke, da je bil sklep storjen samo z ve-

čino glasov. Postopek pri glasovanju je bil pač od pamtiveka vedno enak, pa splošno znan, da ga ni bilo treba v zapisnikih zaznamovati. Največkrat je bil poročevalec za sodbo posameznega primera najuglednejši izmed sodnikov-prisednikov v srenji. (V nekaterih krajih so ga imenovali »sodjo«.) So pa tudi taki primeri posvedočeni, v katerih poročevalec za sodbo ni bil prisednik. Mogoče je bilo, da je bil poročevalec nekoč prej prisednik, pa zbog starosti ni mogel več prihajati redno na vinogorske zbore, dočim so prisedniki v srenji vprav na njegovo mnenje polagali največjo važnost. Enako lahko bi bilo mogoče, da so prisedniki sami pozvali nekoga iz avditorija, da naj pove svoje mnenje, ker je morda vprav on posebno dobro poučen o dejanskih prilikah. So pa tudi taki primeri v zapisnikih zabeleženi, v katerih se je neki prisednik pred votiranjem poročevalcev oglasil s svojim nasvetom, pa je bil radi tega kaznovan. Prav ta prisednik pa je dobil vzpodbudo, da naj navzlic kazni ostane še dober prisednik (Pleterje, 1619. l.). Vidi se, da je vladal ta čas še velik formalizem.

V nekaterih zapisnikih sta navedena imenoma celò po dva poročevalca za sodbo, v drugih le po eden, večkrat pa je bila navedba imen poročevalcev za sodbo opuščena. Vse to je bilo po tradicijah urejeno. Bržčas se je tam, kjer niso imeli vnaprej določenih poročevalcev za sodbo, vršila procedura praktično tako, da je starešina sodišča pozval najstarejšega ali najimenitnejšega prisednika, da pove svoje mnenje, drugi pa so šli za njim ali pa svetovali drugače, da je slednjič prišlo do soglasja ali vsaj večinske sodbe.

e) Zapisnikarji so bili potrebni, da so iz poteka vinogorskega zborovanja ugotovili in zabeležili sklepe in sodbe. Saj jih je bilo treba na zahtevo strank izdajati, a ti izdatki so pomenjali nov vir dohodkov, namreč izvestnih pristojbin *(»Sporteln«)*. Pisani so ti zapisniki v nemščini, le tupatam je zabeležen slovenski izraz, bodisi ker je odločilen (n. pr.

psovke), bodisi ker se ni dal po nemški povedati (n. pr. nekoliko priseg, ki so bile zapisane tako, kakor so se prečitale stranki, ki je prisegala, torej v slovenščini). Ker se je razpravljalo brez dvoma le slovenski, je bilo treba zapisnikarja, ki je bil vešč slovenskega in nemškega jezika. Preskrbela ga je vedno gorska gosposka sama. Iz nekih zapisnikov izvemo, da so bili sestavljeni po diktatu gorskega gospoda, ki je predsedoval zboru. Ni bilo treba, da so se zapisniki sestavljali sproti. Po pravnih običajih tistih časov se zapisniki niso podpisovali. Le prav redko in iz posebnih razlogov pride do podpisa. Imamo pa dovolj opore za trditev, da je bil v tisti dobi, ko gorski gospodje niso več sami predsedovali, zapisnikar mnogokrat zelo naobražen mož, ki je bil vešč rimskega in kanonskega prava (n. pr. Matija Arzt, redovnik, Ivan Žiga plemeniti Breckerfeld). Taki zapisnikarji so vpletali latinske izraze za pravne pojme ali norme. Zapisniki so bili vedno vezani v velike folijante, ki so se spravljali v graščinskem ali samostanskem arhivu.

f) Gorske gosposke so se morale posluževati še izvestnih pomožnih organov, če je bil vinogorski okoliš tako razsežen, da gornik ni mogel vseh poslov sam opraviti. Zapisniki jih navajajo tupatam z različnimi izrazi. Največ so imeli posla s pobiranjem gornine, desetine in drugih dajatev, to so bili *Quartherrn* ali *Decimatoren*. Druge vrste poslov so imeli organi, ki so izvrševali rubežni za gosposko s tem, da so zapečatili vhod v klet, hišo ali drugo poslopje. Tisti ljudje so morali seveda oblikovne predpise poznati. V klevevških vinogorskih okoliših so se zvali »pečatarji«, zapisniki iz žužemperških in soteških okolišev pa navajajo kot nižje gosposkine organe, ki izvršujejo povelja, »*Weinzedl*«-e.

5. Kaže, da takoj izpregovorimo še o bistvenih razlikah glede notranjega ustroja med vinogorskimi zbori in ostalimi ljudskimi sodišči.

a) Razlike med povšjimi in vinogorskimi zbori (oziroma njihovimi sodišči) so bile manjšega pomena; saj sti obe (pri vinogorskih zborih pridejo tu le sodne funkcije zbora v poštev!) kavzalni sodišči. Iz malega števila zapisnikov o povšjih sodbah — okoli 30 — se razvidi, da je veljalo vobče običajno pravo, ki je bilo odločilno za vinogorske zbore, da so se tudi sodbe povšjih sodišč izvrševale analogno sodbam, poteklim na vinogorskem zboru. Toda prva bistvena razlika je bila, da so prihajali na povšje sode interesiranci na povšjem lovu in da so seveda tvorili srenjo zopet taki posestniki zemlje, zlasti gozdov, ki so imeli povšji lov. Druga razlika pa je bila ta, da obče sodbe niso bile uvedene. Iz povedanega sledi, da so bili udeleženci povšjih sodov lahko svobodnjaki in pa tudi tlačani, da pa ne vemo, ali in kako so patrimonialne gosposke ustanavljale revirje povšjih lovov. Lahko da so bili od pamtiveka razdeljeni po običajnem pravu ne glede na to, da je bil sicer lov na divjačino od srednjega veka dalje regalna pravica gosposke. To pa vemo iz zapisnikov o povšjih pravdah, da so lovski upravičenci dajali gosposki davščino v denarju ali pa v izvestnem številu nalovljenih povhov (v Žužemperku deseti del).

b) Glede kvatrnih sodbâ je treba predvsem uvaževati, da je veljal za Kranjsko še pred izdajo gorskih bukev (l. 1543.) posebni red za deželska sodišča iz l. 1535. (omenili smo ga v § 17., št. 2., mimogrede), v katerem je stala naslednja določba: »*Wenn sich unter gemeinen Bauersleuten, auch andere der Landleute Unterthanen Unzuchten und Unbescheidenheiten zutragen, als offt geschieht, dass einer den anderen an seiner Ehre antastet oder einer Untat, als Dieberei beschuldigt, dazwischen sich Maulstreiche und Haarraufen begeben und das man mit Wehren zu trockenen Streichen kommet, aber doch niemanden kein Leibschaden zugefügt, oder so einer beschädigt, blutrünstig oder lahm geschlagen wird, wo er auch seine*

Wehr nur schlecht entblösst, zu verstehen, dass dadurch keine peinliche oder Halsstrafe verdient wird« — v teh primerih naj se sklicujejo nižja sodišča za male kazenske zadeve. Seveda ni s tem še rečeno, da so bili to kvatrni sodi. Saj bi šlo po tem besedilu le za *causae minores*, dočim so se na kvatrnih sodiščih obravnavale tudi malenkostne civilnopravne zadeve. Pač pa smemo trditi, da se je zakonodajalec zavedal, da že obstojajo takšna nižja sodišča med ljudstvom, ne da bi jim hotel vzkratiti nadaljnje poslovanje. Toda prav gotovo je, da so graščinske gosposke po izdaji gorskih bukev ves ustroj teh nižjih sodišč, ki so bila prej znana tudi pod imenom več (§ 10., št. 7.), popolnoma prilagodile vinogorskim zborom. Patrimonialna gosposka je sklicevala kvatrne sodne zbore vzporedno kot vinogorske, seveda po običajih, ki so za te veljali. Predsedstvo, vodstvo, sodstvo, vse se je vršilo prav enako, kot pri vinogorskih zborih, samo »obča sodba« je odpadla, saj tu ni šlo za upravne, ampak samo za sodne zadeve. Vobče so prihajali le manjši okoliši v poštev, zato je sodilo vedno le po 12 ali 13 sodnikov. Referenti za sodbe so dajali svoje nasvete kakor pri vinogorskih pravdah, zapisniki so se vodili enako, v njih se čitajo tupatam celò citati za vir prava — iz gorskih bukev ... Včasih pa se v zapisnikih kvatrnih sodišč samo ugotavlja, da ni bilo nobenih pravd, ki bi se obravnavale.

c) Dodatno k doslejšnjim izvajanjem naj prikažemo obliko ljudskih sodišč, ki se je izcimila iz občega običajnega prava pod vplivom vzporednega razvoja v nemških pokrajinah. Ta oblika nima nobene opore v določbah gorskih bukev in vendar so jo folianti zapisnikov o gorskih in kvatrnih pravdah sprejemali tudi v zapisnike o pravdah pri nepristranskih sodiščih, kakor da bi bilo njihovo poslovanje istovetno s poslovanjem tipov ljudskih sodišč. Res je sodobna književnost iz XVII. stoletja (n. pr. Ferdinand von Rechbach, *Observationes ad Stylum*

curiae Graecensis etc., l. 1680.) trdila, da ima sleherna zemljiška gosposka prvo instanco nad podložniki in da zato mora v civilnih zadevah ali sama ali pa po nepristranskem sodniku o stvari »*verhören und sentenzieren*«, torej razpravljati in soditi. Ali razvoj do srede XVII. veka je drugačen. Nepristranski sodi (»*Unparteiisch Recht*«, »*Extraordinary Recht*«) so bili, kakor sledi že iz drugega naziva, nekaj samo izredno dopustnega, v resnici so bila razsodišča *ad hoc*, izbrana za rešitev posameznega spora. Na Štajerskem in Nižjeavstrijskem so bila (po Nicolaus de Beckmann, *Idea iuris* etc., 1688.) od recepcije tujega prava dalje dopustna, 1) če se je tožaril zemljiški gospod sam s svojimi podložniki radi zemlje ali pravic; tu se ugotavlja rimskopravno načelo *nemo iudex in propria causa;* 2) če se podložnik pritožuje zoper svojega zemljiškega gospoda. Izključeno pa je bilo tako razsodišče *in casibus fevdalibus et communalibus.* Pritožbe zoper odločbe nepristranskega sodišča so šle na deželnega glavarja samega, oziroma v vinogradniških zadevah na kletarskega mojstra. Vendar so veljale izjeme: če je tekla pravda radi zemlje, je šla pritožba na ograjno sodišče, če pa je šla zoper gorskega gospoda, na deželnega glavarja.

V foliantih zapisnikov o vinogorskih pravdah imamo številne dokaze o sodstvu nepristranskih sodišč. Vendar se dejanski položaj ni ujemal niti s pravnim stanjem, kakor smo ga razložili ravnokar za Štajersko in Nižjo Avstrijo, niti s stanjem, o katerem je poročal Rechbach. Na Dolenjskem je teklo mnogo pravd gorskega (patrimonialnega) gospoda kot tožnika zoper njegove lastne podložnike, pa tudi narobe, — in vendar je v njih sodilo avtonomno ljudsko sodišče. Pritožbe zoper sodbe nepristranskih sodišč so šle res včasih na kletarskega mojstra, včasih pa — na vinogorske zbor. Vobče so prišle pred nepristranske sodnike posebno imenitne ali važne zadeve ali pa zelo nujne pravde. Niti *causae criminales* niso bile izklju-

čene iz njihove pristojnosti. L. 1639. je bilo postavljeno nepristransko sodišče pod vodstvom krvnega sodnika v Pleterju za sojenje tatvine petih prašičev. Postavljal je nepristransko sodišče patrimonialni gospod, tupatam pa sta se stranki že prej zedinili na nepristranskega sodnika in ga je patrimonialni gospod samo potrdil. Skoraj vedno je bilo nepristranskemu sodišču pridodeljenih nekoliko prisednikov. Število se menja od 3 do 24, ali nagiblje se vobče k manjšim številkam. V kostanjeviškem okraju je leta 1598. stranka zatrjevala, da po pravnih običajih prisedniki nepristranskega sodišča ne smejo biti podložniki istega gorskega gospoda; celò samolastno so se razšli, ker temu pravilu gorski gospod, opat sam, ni hotel ustreči. Drugod pa najdemo, da so bili prisedniki od prvega do zadnjega podložniki, gornik pa načelnik tega nepristranskega sodišča. Krajevne navade so pač odločevale. Načelnik je bil vobče prominentna osebnost. Zapisnikar pri nepristranskem sodišču je bila ista oseba, kakor pri vinogorskih in kvatrnih pravdah, ter je zapisovala izid v isti foliant kakor odločbe o drugače imenovanih pravdah. Skratka, vse je bilo urejeno kakor pri gorskih in kvatrnih pravdah, edino le notranja organizacija je bila drugačna. Zdi se, da so tudi gorske gosposke tak način sodstva pospeševale, ker so na ta način spravljale sodstvo iz rok avtonomnih sodišč naroda v svojo, tako zaželjeno odvisnost. Kako nevšečni so bili gorskim gospodom vinogorski zbori, dokazuje dejstvo, da se I. V. Valvasor v svojem tako obširnem delu o Kranjski kruto norčuje iz istrskih ljudskih sodišč, ki so bila že ukinjena, da pa niti z besedico nikjer ni omenil vinogorskih zborov, dasi je bil sam gorski gospod in jih je dobro poznal po ustroju in pa pomenu; pač ni hotel priznati zunanjemu svetu, da so na Kranjskem koncem XVII. stoletja še obstojala in poslovala ljudska sodišča na vinogorskih zborih.

Dočim se je institucija vinogorskih zborov ohranila preko francoske revolucije, se veče kot naslednice vaških sodišč (§ 10., št. 7.) izza druge polovice XVII. stoletja nikjer več ne omenjajo. Samo še na Goriškem, pri beneških Slovencih se je ohranila navada, da so se shajali vaški zbori *(popolo, parlamento)* vsako leto po en- do trikrat k »pravdam«. Drugod pa so pritegnile zemljiške gosposke vse nižje sodstvo na-se in ga obavljale po svojih uradnikih, ne da bi se ozirale na nekdajšnje sodstvo po ljudskih sodnikih. Ista usoda je v mnogih krajih, zlasti na Štajerskem, zadela sodstvo na vinogorskih zborih.

§ 20

OSEBNO- IN RODBINSKOPRAVNA VPRAŠANJA

1. a) Za časa recepcije tujega prava se je pomen širše rodbinske zveze vobče utesnil, pomen osebnosti kot pravnega individua pa zelo pojačil. Ali to je veljalo predvsem za plemstvo in meščanstvo slovenskega ozemlja. Za te so se osebna vprašanja reševala v duhu znanih rimskopravnih predpisov. O njih bomo le mimogrede govorili. Za najnižji sloj, za podeželsko slovensko ljudstvo, pa so ostale vendarle neke poteze, ki kažejo na naravni razvoj iz dobe pred recepcijo. Slovensko ljudstvo, ki prihaja tu v poštev, so samo samo najnižji, kmetski in vinogradniški sloji; od poslednjih so seveda izvzeti mejaši, kolikor so bili pripadniki višjih slojev deželnih stanov.

b) Pravne institucije nevoljništva, rojenjaštva in tlačanstva niso računale z osebno nesvobodo, čeprav so cesarski patenti še iz druge polovice XVIII. stoletja slovenili »*Leibeigenschaft*« s »sužnost«. Tudi izraz »rojenjak« se je uporabljal v cesarskem patentu iz l. 1782. za »*Leibeigenschaft*«. Kakor smo že navajali v § 16., št. 4., *nexus ad glebam* ni imel značaja brezpravnosti, ampak je pomenjal delno utesnitev poslovne sposobnosti. (Pač smo zasledili v vinogorskih za-

pisnikih še v XVII. stoletju primer izvajanja t. zv. suženjstva zbog neplačila dolga *(Schuldknechtschaft)*, ko je župnik Bogataj vrgel v keho dva zakonca, ki mu nista plačala dolga. Toda ta poedini primer se ne sme posploševati.) Vendar rojenjaki v dobi od početka XVI. do zadnje četrtine XVIII. stoletja niso še smeli svobodno izbirati domovališča ali poklica, pač pa so imeli pri nas že v XVIII. stoletju ženitno svobodo. (Da je bilo to drugače na Češkem, gl. § 16., št. 4.) Kar se tiče sogornikov pa glede utesnitve ženitne svobode od vsega početka veljavnosti gorskih bukev zapisniki o pravdah na vinogorskih zborih ne omenjajo ničesar. Po vsej pravici smemo iz tega sklepati, da so imeli sogorniki do XVIII. stoletja nekoliko boljši položaj od rojenjakov.

Kdor je bil sogornik, pa je gorskemu gospodu utekel, tega je smel gorski gospod, kakor patrimonialni gospod svojega rojenjaka ali tlačana, po sodišču nazaj zahtevati. Za sogornike je veljala doba dveh let, v kateri se je mogla taka zahteva pri sodišču staviti. Sposobnost, da je kdo hasnovalec vinograda, se je pri mejaših smatrala kot samo po sebi razumljiva Ne pa pri sogornikih. Zapisniki o pravdah na vinogorskih zborih govore o zapadu vinograda iz nekih vzrokov kot n. pr. »nepriljubljenosti osebe« pri sosedih. Odreka sposobnosti živeti od vinograda ima za posledico izgon iz vinske gorice, ki pa po svojem bistvu ni istoveten z germanskopravnim institutom *Friedlosigkeit*. Iz zapisnikov poznejše dobe izhaja, da se je pravna sposobnost, imeti in uživati zemljo, odrekala le za osebo izvestnega vinogradnika-sogornika, ki je zagrešil hud zločin (zlasti v pogledu morale) ali pa je bil prepirljivec, nepoboljšljiv zdražbar. On postane nesposoben imeti in pa hasnovati vinograd, njegovi dediči so se pa vendarle smeli ukupiti v posest. Pa tudi nasprotno je bilo mogoče, da se je proglasil grešnik za nesposobnega podedovati vinograd za tisti čas, ko mu umre oče. S tem stoji v zvezi, da se sme

vsakdo, ki ne spada med prave vinogradnike, t. j. hasnovalce vinogradov, ampak je vsobenjek, izgnati, če nima posebnega dovoljenja od gorskega gospoda ali če mu to zabranjuje obča sodba vinogorskega zbora. Izključeni od pravice, stanovati na vinski gorici so bili ljudje, ki so veljali za škodljivce *(»schadhafte Leuth«)*. Mišljeni so bili predvsem lastnini nevarni ljudje brez stalnega bivališča.

Tretja vrsta utesnitve poslovne sposobnosti, izbirati si svobodno in izvrševati izvesten poklic, je veljala za rojenjake do reform Jožefa II. Deželni stanovi kranjski so se upirali še l. 1782., da bi se dovolilo rojenjakom »zapustiti plug« in si izbirati udobnejše rokodelstvo. Vendar o tem vprašanju zapisniki vinogorskih zborov nikjer niso govorili. To si smemo pač tako razlagati, da je bil po gorskih bukvah itak vsakdo, ki ni pomagal očetu vinograd obdelovati, izključen od dedne pravice, da pa se je taki nevarnosti izognil na ta način, da je prosil za dovoljenje preselitve v drugi kraj, kar je pomenilo največkrat pravico iskati si novega poklica. Tudi v tem pogledu so bili torej sogorniki v boljšem pravnem položaju kot rojenjaki. Kako je bilo s patenti z dne 11. junija 1782. za Štajersko, 12. julija 1782. za Koroško in 13. septembra 1782. za Kranjsko to vprašanje rešeno, smo že izvajali (§ 16., št. 4.): Prostost izbire poklica, zlasti rokodelstva ali umetnosti, je bila priznana vsakomur.

c) Še nadaljnje vrste delne nesposobnosti so se izcimile na podlagi običajnega prava med vinogradniki. V zapisnikih vinogorskih zborov je večkrat govora o domačinih, ki so odšli iz domače zemlje brez vednosti svoje zemljiške gosposke ali brez poštenih razlogov, pa niso pomagali svojemu očetu obdelovati zemljiške posesti *(»sein Guetl«)*. Za te je veljala določba člena 12. izvir. gorskih bukev, da izgube pravico do dediščine, razen, če bi se jim izkazala milost. (Glej zgoraj pod b.) Tu je šlo torej za možnost utesnitve pravne sposobnosti nekega vinogradniškega

potomca, da postane resnično dedič vinograda, ko nastopi smrt prejšnjega hasnovalca vinograda. Gorskim gospodom namreč vinograd brez obdelovalca sploh ni donašal koristi. Torej se je poskrbelo, da izgubi izseljenec dedno sposobnost, a namesto njega naj se naseli drug. Na isti gospodarski zamisli sloni tudi določba čl. 17. izvir. gor. buk., da zapade pravica posesti in uživanja vinograda tistemu, ki ni plačal tri leta zapored gornine. Na drugi strani pa je bila tistim, ki so »*aus gueten gegrundten ursachen aus dem land gewesen*« po čl. 11. priznana pravica, da jim dediščina ne zapade, dasi se to ni javilo na gorskem zboru. Naj tu omenimo iz dobe pred postankom gorskih bukev (1543 l.), da je nižjeavstrijska vlada in komora, ko je oddajala mnenje o sprejemljivosti osnutka za gorske bukve štajerskih deželnih stanov, priporočala, naj bi se osebe, ki so odšle v inozemstvo, stavile v isto vrsto z dediči, »*die noch nicht mundig oder wogtpar sind*«. To mnenje pa ni prodrlo, ampak je ostalo pri navedenih določbah čl. 11. in 12. izvir. gor. buk., kar kaže, da se odseljevanje vinogradnikov že za časa postanka gor. buk. nikakor ni hotelo trpeti, še manj pa pospeševati. S tem se dobro ujema borba kranjskih deželnih stanov zoper svobodo preseljevanja še za časa Jožefa II.

2. a). V izvestnem pogledu je pravna sposobnost pričenjala že pred porodom otroka. Tako je bilo po rimskopravnem naziranju, ki je veljalo za plemstvo in meščanstvo, tako pa tudi po slovenskem običajnem pravu: *nasciturus iam pro nato habetur*. Tudi slovenski ljudski sodniki so vpoštevali *foetus* zastran njegovih pravic do dediščine, samo da je morala biti zatrjevana nosečnost vdove po videzu verjetna. Sodniki so v nekem primeru (Raka, 1644.), ko je bila vdova »*grossen leibs*«, s sodbo naravnost izrekli, da živi dedič v materinem telesu in da mu gre torej po pravici dediščina. Pa tudi če nosečnost še ni bila izkazana, so to sodniki upoštevali; vendar so poskrbeli

za odlog pravde, da se pokaže, ali pride otrok pravi čas na svet ali ne.

Po občem germanskem pravu je bilo treba za domnevo zakonskega rojstva, da je dete rojeno najmanj 182. dan po sklenitvi zakona, a najpozneje 300. dan po razrešitvi zakona. Ta domneva pa se je mogla razdejati, če sta zakonca živela razdružena, ne pa, če se je postavila trditev, da je mati otroka spolno občevala s tretjo osebo. Izpodbijanje takega zakonskega rojstva se je izvršilo po illegitimitetni tožbi. O vprašanju veljavnosti pravkar navedenih predpisov občega prava nimamo v zapisnikih vinogorskih zborov nobene opore za rešitev. Bržčas je veljalo v tem pogledu v tistih maloštevilnih primerih obče pravo. O tem, da bi slovensko običajno pravo zahtevalo dokaz za življenjsko sposobnost »*posthumus*«-a *(vitalitas)*, ni govora. Glede vpliva spola na pravno sposobnost je recepcija rimskega prava izenačila oba spola. Temu nasproti pa moramo zabeležiti pravilo običajnega prava med slovenskimi vinogradniki iz XVII. stoletja, da pripade ženskim potomcem samo dediščina po materi, a da je to veljalo zlasti glede nepremičnin (glej spodaj § 21., št. 3.). Druga vrsta pravic žensk se omenja v nekem zapisniku o vinogorskih pravdah iz kraja, ki meji na Hrvaško. Tu se je tožitelj skliceval na to, da ženske po hrvaškem pravu *(Walachisches Recht)* ne smejo napraviti poslednje volje; slovenski ljudski sodniki pa so ta pravni nazor pobijali kot nepravilen. Bržčas je izviral »hrvaški nazor« iz miselnosti zadružne organizacije na Hrvaškem, ki je dopuščala, da dobe ženske samo opravo ob možitvi, dediščine pa ne. Pri Slovencih pa je pod vplivom rimskopravnega dotalnega sistema takšna ureditev že izginila. In vendar so ljudski sodniki obdržali še misel, da ženske ne morejo biti testamentne priče. To je veljalo tudi za časa tridesetletne vojne o osebah, ki spadajo med višje sloje (gl. L a y b a s s e r-jev Formularienbuch). V drugih pogledih pa je slovensko običajno pravo priznavalo

ženskam pravico, imeti in hasnovati tudi vse nepremičnine. Imele so popolno svobodo, da so nastopale samostojno kot stranke pri pravdah, kar po pravilih za nekatere nemškopravne *Banntaiding*-e Nemške Avstrije ni bilo dovoljeno. Ali so smele sodelovati pri sklepanju občih sodbâ za vinogorski okoliš dotične gorske palice, iz vinogorskih zapisnikov ni razvidno. Sodnice ženske nikoli in nikjer niso bile. Domneva pa je upravičena, da so bile vsaj posestnice, ki so plačevale gornino, upravičene glasovati pri občni sodbi; saj se je glasovanje pri tem gotovo le sumarično izvajalo.

c) Dotlej, da postane oseba samoupravna, ni imela poslovne sposobnosti. V tem oziru se je recepcija prava uveljavila za obče pravo tako, da je do izpolnjenega sedmega leta veljala doba detinstva *(infantia)*, to je absolutna poslovna nesposobnost. Rimsko razlikovanje med *impuberes* in *minores* pa se ni upoštevalo. Obe skupini ste imeli praktično isti položaj, t. j. da niste bili sposobni za pravno obvezo brez posredovanja zastopnikov. Doba te maloletnosti je segala na Štajerskem po »novem varuškem redu« *(»Neue Gerhabschaftsordnung«)* Leopolda I. (1658. l. do 1705.) za moške do izpolnjenega 22., za ženske pa do 20. leta. Zdi se pa, da je za najvišje plemstvo ostalo pravilo srednjega veka, da se doseže polnoletnost z izpolnitvijo 18. leta. (Iz Laybasser-jeve zbirke listin posnamemo: Ob času tridesetletne vojne je veljalo za pripadnike deželnih stanov v pogledu oporočnih prič, da moški izpod 14 let niso dorasli [*unfochtbar = ohne Vogt*, jerob]. Vendar je bilo pripomnjeno, da se za primer, da ni nobena oporočna priča 14. leta dovršila, oporoka ne sme zavreči; češ — besedilo dotičnega traktata — do 14 let je za doraslost [*Vogtbarkeit*] dovoljna — odločuje, *und nit wie etliche vermeinen 18 Jar geraicht«.)* Za slovensko običajno pravo je zelo dvomljivo, ali so bili ti občepravni predpisi veljavni. V čl. 45. izvir. gor. buk. v Recljevem prevodu, pa tudi v drugih prevodih, vendar pod dru-

gimi zaporednimi številkami, imamo določbo, ki se tiče »malih otrok« *(»unvogtbare Kinder«)*, ki nimajo varuha ali jeroba *(Vormunder oder Gerhaben)*. Glede teh se določa, da ne izgube svoje pravice do vinograda, čeprav ga neka druga oseba uživa, ampak oni imajo pravico zahtevati vinograd za-se še 16 let. Tu pa moramo uvaževati, da gre za izvestno mladostno dobo kot vzrok zaščite izvestne osebe brez poslovne sposobnosti, da pa vendar ni navedeno, doklej naj traja ta doba. Tudi zapisniki o vinogorskih pravdah ne omenjajo o tem ničesar. Jasno je, da niti godnost za možitev niti kazenskopravna doraslost nista mogli biti istovetni s poslovno sposobnostjo, ali v najožji zvezi pa prav gotovo stoje vsi trije momenti. Po cerkvenem pravu, ki se je naslanjalo na določila rimskega prava o doraslosti, je nastopila zrelost za sklep zakona pri moških z dovršenim 14., pri ženskah z dovršenim 12. letom. V statutih severne Italije srednjega veka se navaja kot starostna meja za kaznivost storilca največkrat 14. leto. Vse to prihaja v poštev. Priznati se mora, da je tako cerkveno, kakor tudi severno-italijansko pravo imelo vpliva na slovensko običajno pravo in da je moral slovenskim ljudskim sodnikom lebdeti pred očmi neki fizični ali intelektualni pojav, ko so sodili o polnoletnosti določene osebe kot meji poslovne sposobnosti. Ali dejstvo, da ljudski sodniki niso nikjer navajali dobe polnoletnosti po številu let, kaže, da zanje ni bilo odločilno število izpolnjenih let, ampak gospodarska osamosvojitev pri sinovih, možitev pri hčerah. To ustreza pač germansko-pravnemu institutu *»emancipatio oeconomica sive Germanica«*.

Dokler ne nastopi osamosvojitev, odnosno možitev, so taki otroci pod očetovsko oblastjo. Koliko so bili s tem v svoji poslovni sposobnosti utesnjeni, je odločevalo praktično življenje po svojih potrebah. Pravd, ki bi njih rešitev bila odvisna od teh vprašanj, v zapisnikih vinogorskih zborov ni. Na vsak

način je bilo vsem ljudskim sodnikom iz lastnega opazovanja znano, kateri stranki, ki je tožila ali bila tožena, je bilo prisoditi poslovno sposobnost v smislu naše razlage. Da so bili otroci v ožjem smislu besede — po slovenskem običajnem pravu najbrže do 11. ali 12. leta, poslovno popolnoma nesposobni, to smemo sklepati iz iste ureditve vprašanj pri drugih Slovanih, na pr. Čehih in Srbih. Na drugi strani pa so se ljudski sodniki vendarle tupatam bavili s tako nezrelo mladino: za njihove pregrehe so jim dajali kazen šibe. Prav tako je tudi skoro gotovo veljalo, da je treba pripravljati mladeniče za bodoče gospodarje. Stari običaj je bil, da so jih ob ustanavljanju mejâ zemljišča za ušesa vlekli. Ta običaj spričujejo še stihi Valentina Vodnika iz l. 1814.: »Mladenzhe vuhájo, kdar stavio mejô . . .«

Kar se tiče »visoke« starosti, ni v slovenskem običajnem pravu nobenih določb v tem smislu, da bi pomenile zabrano poslovne sposobnosti. Edino o tem je bilo na vinogorskih zborih večkrat govora, da zbog visoke starosti ni bil nihče primoran prevzeti posel gornika. Starostna meja pa se ni nikjer označila po številu let.

č) Nerazvitost duha pri deci je bila sovzrok, da so se ljudski sodniki držali dosledno v vsej dobi, za katero veljajo naša izvajanja, pravila, da so bili za pregrehe dece, kakor tudi za škodo odgovorni njihovi hišni gospodarji (seveda tudi očetje), če so živeli otroci ob njihovem kruhu pod njihovim krovom.

Duševne bolezni se ne omenjajo nikjer kot vzrok poslovne nesposobnosti. O »preklicanju« duševno bolne osebe ni nikjer govora, čeprav je bila ta institucija izven slovenskega prava pod vplivom recepcije rimskega prava že znana. Na telesne bolezni se ni oziralo, razen pri gluhonemih, ki so dobivali varuha. Pač pa imamo v zapisnikih o vinogorskih zborih dokaze za to, da so ljudski sodniki smatrali blaznost za vzrok izključitve kazenskopravne odgovornosti. To je vse-

kakor iz tega vzroka znamenito, ker v tisti dobi še ni bilo pravilnega razlikovanja med civilno- in kazensko-pravno odgovornostjo.

d) Slednjič je treba omeniti povsem edinstven pojav po slovenskem običajnem pravu, da je mladi mož, ki je šel k rekrutom, izgubil za prihodnost izvestne pravice, ki so mu dotlej šle. Po ljudskem prepričanju je veljalo, da je rekrut zapisan takorekoč gotovi smrti ali vsaj, da se ne vrne nikdar več nazaj. Odtod je tudi prihajalo, da so se mladi možje na vse pretege branili, da gredo med rekrute, in le sili uklonili. Tak rekrut glede dediščine ni več upošteven. Preden odide, napravi, če je oženjen, poslednjo voljo, včasih pogojno, da velja, če se ne vrne čez 6, 12 ali celò 20 let. Pripetilo se je tudi, da so ljudski sodniki rekrutovo ženo in otroke preskrbeli v pogledu dediščine, ki bi jo imela pričakovati po rekrutu. Preskrba pa se je smatrala za popolno. Kjer pa rekrut ni imel svojcev iz zakona. se nanj navadno sploh ni več oziralo, prav kot bi bil postal brezpravna ali pravno nesposobna oseba.

3. a). Glede prava, ki je veljalo za rodni dom (domači dom) in sorodstvo izven okvira slovenskega običajnega prava od časov recepcije tujega prava dalje, je najznačilnejša poteza, da so vse obveze, izhajajoče iz roda *(Sippe)* po starejšem pravu, izginile. Ostalo je le pri tem, da so se, kjer količkaj mogoče, samo sorodniki postavljali za varuhe in da so dedne pravice temeljile na sorodstvu. Samo pri visokem plemstvu je vez sorodstva pomenila nekaj več, predvsem dolžnost, da se morejo člani sorodniki, ki pridejo v stiske ali neprilike, podpirati. Pa ne samo sorodstvo, tudi domačija (rodni dom) v novem času ni več nikakšna pravna ustanova. Gospodarjeva oblast, ki že v srednjem veku ni bila povsem enaka napram vsem prebivalcem na rodnem domu, se je v novem veku cepila na posebne osebne pravice, ki so izvirale iz ženitve, potomstva, varuštva ali službe. Oblast na rodnem domu ali doma-

čiji se je osredotočila v domačem redu, ki velja za ožji krog ene rodbine, ne pa roda.

O slovenski rodbini in domačiji ni niti v izvirniku, niti v prevodih gorskih bukev posebej govora. In vendar so morale obstojati določbe o sklepanju in ločitvah zakona (braka), o zarokah, dotah, jutrnah, o pravnem razmerju med zakoncima, med starši in otroki, sorodniki in svaki, o postavljanju varuhov in skrbnikov, o rodbinski imovinski skupnosti. Namesto vsega tega prinašajo gorske bukve samo dvoje določb. Prva je iz čl. 12., da dedna pravica do vinograda propade tistemu potomcu vinogradnika, ki odide brez dovoljenja gorskega gospoda ali sploh brez tehtnih vzrokov iz dežele in ne pomaga obdelovati svojemu očetu zemljo; druga pa ona, že pod 2 c) omenjena, ki govori o potrebnosti, da dobe mali otroci varuha ali skrbnika. Vzrok, da so gorske bukve prinesle baš ti dve določbi, tiči v tem, da je od njih predpisov odvisna rešitev vprašanja, kako naj se ohrani vinogradnikova posest v takšnem stanju, da bo gorski gospod dobival od nje dohodkov. Če se vinograd ne obdeluje ali če ne dobi svojega stalno naseljenega obdelovalca, odpade dohodek od pridelka, vinograd postane pušča, a težko, da bi bilo mogoče pozneje ga vnovič napraviti. Praktično pravosodstvo slovenskih ljudskih sodnikov ni imelo mnogo posla glede takšnih rodbinskih prilik, o katerih so deželni stanovi štajerski mislili, da morajo biti v gorskih bukvah predmet razpravljanja. V naslednjem se hočemo dotakniti nekoliko vprašanj iz prava glede rodbine ali domačije. Poudarjamo pa, da se pravni položaj, kakor je bil opisan za dobo pred reformacijo, tudi v dobi po njej za plemstvo in meščanstvo ni izpremenil.

b) Z a k o n s k a (b r a č n a) z v e z a se ustanavlja s cerkveno poroko. Pred poroko so se sklepale zaroke z zamenjanjem prstanov; potrjevali so jih z likofom *(Leitkauf)*. Delala so se tudi ženitna pisma, vendar le brezobličnо, po pismenih ljudeh, največkrat

seveda po grajskih pisarjih. Če se je zaroka pozneje razdrla, se ni prisojala odškodnina za sramoto ali kako drugačno moralno nevšečnost, ampak dopustila se je le *restitutio in integrum* zbog premičnin, ki so se bile podarile, zamenjale in pod. O t. zv. divjih ali koruznih zakonih je bilo v praktičnem sodstvu nekoliko spominov, vendar le v tem smislu, da se oba nezakonska druga kaznujeta, v najhujših primerih celò za kazen zapodita iz gorice. Oklici so se vršili cerkveno po predpisih četrtega lateranskega (l. 1215.), pozneje tridentinskega cerkvenega zbora (1545. do 1563. l.).

O času poroke dá oče nevesti balo. Če očeta ni več med živimi, se zvršijo njegove poslednjevoljne odredbe glede poroke hčerâ. Če pa takih odredb ni, je dolžan dati balo tisti brat, ki je prevzel domačijo. Kakovost bale se je ravnala po starih šegah. Zlasti se je polagala važnost na veliko skrinjo perila in obleke, ki jo dobi nevesta, ko gre iz rodne hiše. Za počaščenje poroke so prispevali tudi izvanjski, daljnejši sorodniki z darili. Darilu so rekli, da je za »pogačo«, a porabiti se je moralo v namen, da se poravnajo stroški za poroko in svatbo.

Rodbina, ki ima svojo domačijo v vinogradniškem okolišu, ima svojega starešino in gospodarja v možu-soprogu, odnosno očetu. Njemu je pokorno vse zakonsko rojeno sorodstvo in vsa služinčad. (Hrenov pastirski list iz leta 1631. je prevedel izraz »*Verwandtschaft*«, = sorodstvo, z besedo svojast; mi smo jo uporabljali v § 16., št. 2.). Dokaz za zakonsko rojstvo se je izvajal po župnijskem potrdilu *(Attestation)* in obveljal vselej brez ugovora. Čuditi se moramo, da so ljudski sodniki sploh smeli razpravljati o zakonskem rojstvu, zlasti če je bila duhovniška oblast imetnica gorske palice; saj bi spadali taki spori pravilno pred duhovno sodišče.

Zakonska zvestoba se je zahtevala vselej do skrajnih mej. Predzakonsko spolno občevanje, ki je imelo

za posledico zanositev, je bilo tupatam predmet pravde, vendar vobče ni veljalo, da bi bil tisti, ki je dekle zavedel k spolnemu občevanju, dolžan jo poročiti. Enkrat samkrat smo naleteli na primer (zap. iz Kost., leta 1658.) alternativne obsodbe, da naj toženec zavedeno dekle poroči ali pa naj ji plača odškodnino. Navadno je vzel nezakonski oče svoje dete v rejo, da se izogne plačevanju preživnine za otroka in mater ali vsaj za otroka. Če je zakonski oče priznal očetovstvo, je s tem naklonil detetu tudi že delež iz zapuščine, toda ne po pravilih, ki so veljala za njegove zakonske potomce, ampak le po primernosti. Da bi nezakonski otroci dobivali že pri krstu imena manj znanih svetnikov (kot n. pr. Pankrac, Servac, Tekla) v prozornem namenu, da se na ta način označijo kot nezakonski, o tem v dobi, o kateri razpravljamo, ni bilo nikjer govora.

c) Adopcije (posinovljenja, pohčerjenja) niso bile v navadi. Pač pa je slovensko običajno pravo poznalo »rejence«, ki niso bili nezakonski otroci gospodarja; njihov položaj je bil tak kot onih, ki so bili *filii adoptivi*. Imajo nekoliko pravic do imovine rejnika, toda pač le do gotovine in premičnin, ne pa do zemlje. Če pa se je stvar razdrla, da je rejenec zapustil rejnika, ni smel zahtevati odškodnine za opravljana dela.

č) Obseg očetovskih pravic je bil velik. Ni razlike glede očetovske oblasti, ali gre za sina ali za hčerko. Ljudski sodniki so smatrali celò pri odraslih osebah za dopustno, da oče sina za kazen udari ali tepe. Gorje pa, če pride narobe. Niti zastran obrambe se sin ne sme lotiti očeta, drugače ga hudo kaznujejo.

O ločitvi zakona (braka) pred ljudskimi sodniki ni moglo biti govora. Take pravde so spadale pred cerkveno sodišče. Samovoljnega razdiranja bračne vezi pa ljudski sodniki niso trpeli. Če je žena zapustila moža zbog njegove sirovosti, so mu zagrozili, da izrekó zapad njegovega vinograda, če nje ne pripravi

do tega, da se vrne k njemu. Če pa je žena iz objestnosti zapustila bolnega moža, so njej zagrozili s sodbo, da jo dajo siloma privesti nazaj, pa naj si jo najdejo pod katerokoli gosposko.

4. a). Varuštvo in skrbništvo sta bili instituciji, ki v občem pravu, veljajočem za naše duhovništvo, plemstvo in meščanstvo ni prevzelo toliko potez iz recipiranega rimskega prava, kakor pravo iz drugih gran. Razlikovanje med »*cura*« in »*tutela*« ni prodrlo, ostalo je le enotno varuštvo. Pač pa se je uveljavila institucija skrbništva *(Pflegschaft)* za tiste primere, kjer ni nastopila ne očetovska oblast, ne varuštvo, pa je bilo vendar potrebno zastopstvo v poedinem primeru. V tej smeri se je razvila »*cura anomala*«, ustrezajoča rimskopravni »*cura absentis*«, pa tudi »*cura ventris*« za zanošeno, pa še ne rojeno dete. Prav posebno pa so se pojavljale težnje po podržavljenju varuštev. Država kaže od XVI. stoletja v raznih policijskih redih (1548., 1577.), da se zavzema za varuške zadeve. V tej smeri je bil izdan tudi zgoraj pod 2. c) že omenjeni varuški red Leopolda I., ki je veljal tudi za slovensko ozemlje: Vršenje varuških dolžnosti in pravic postane uradni posel, nadziranje te službe je osredotočeno zlasti v mestih v višji varuški oblasti *(Obervormundschaft)*. Nadaljnji razvoj se pokaže v tem, da določa varuha sodna oblast, največkrat iz kroga sorodnikov, da odreja ista oblast dolžnost naznanitve nastopivše potrebe postavitve varuha in da ustanovi potrebne vzroke, ki opravičujejo odklonitev prevzema varuških poslov. Razlikovalo se je med »*geboren vormund*« in »*gekoren vormund*«. Varuh ostane zakoniti zastopnik varovanca, toda v izvestnih primerih mora sodišče njegove ukrepe odobriti, sicer nimajo veljave. Za skrbnike je veljalo smiselno isto kot za varuhe. Duhovniki, tujci, ženske — razen mater in starih mater — se niso postavljali za varuhe.

b) Slovencem, ki so nekdaj živeli v hišnih zadruhag, je morala misel, da naj se postavljajo varuhi ali jerobi, zveneti nedomače. Opravičeno moramo domnevati, da so šele v dobi postanka gorskih bukev po recepciji rimskega prava prišli v pravne stike s to institucijo: V čl. 45. izv. gor. bukev so se uporabljala oba nemška izraza hkratu: »*vormunder oder gerhaben*« ki se postavljajo za »*unvogtbare Kinder*« *(Vogt-advocatus).* Slovenski prevajalci gorskih bukev so ob tem pleonazmu izrazov stali pred zagonetko, kaj naj pomeni »*Vormund*« (po stari nemščini »*Foramunde*«), kaj »*Gerhab*« *(gerhabe);* pa tudi izraz »*vogt*« jim je bil nerazumljiv. (V resnici je bil v srednjem veku »*Vogt*« isto kot »*Vormund*« ali »*Pfleger.*) Prevajalci so se izvijali iz teh neprilik na različne načine. Nekateri so rekli »kateri nikar varhou jenu gierobov imajo«, ali »gerbu ali dobrih nameistniku« nimajo. Drugi so šli daleč preko pravega smisla, prevajajoč »gerobou inu sogornikou«. Tretji je to mesto sploh izpustil, prevod neznanega avtorja iz l. 1644. pa rabi za obe besedi samo en izraz »namestnik«. S tem je še najbolj pravo zadel: Po vsej priliki namreč sta bila izraza v sredi XVII. stoletja sinonima.

Doba samoupravnosti je bila odvisna od polnoletnosti, le nepolnoletni otroci *(»unvogtbare Kinder«)* so morali imeti svojega varuha (jeroba, namestnika). Izraz »*unvogtbare Kinder*« se prevaja zopet različno: »neodrastheni otrozi«, »majheni«, »neizročeni«, »nezresteni« (?) otroci. Doklej so bili otroci še potrebni varuštva, o tem smo že razpravljali zgoraj pod 2. c). Tu pa kaže, da tam dobljene izsledke, ki stoje v očitnem nasprotstvu z recipiranim tujim pravom, pa tudi z Leopoldovim varuškim redom, preizkusimo v pogledu določbe čl. 45. izvir. gor. bukev, ki pravi: Kdor uživa in ima v posesti *(»nuz und gever«)* vinograd ali zemljišče, ki leži na vinski gorici, leto dni (Jahr und Tag) brez ugovora *(unversprochen)* od strani osebe, ki stanuje v deželi, ta se lehkó sklicuje na to kot

svojo pravico, ter je gorsko pravico priposestvoval in se mu odtlej več ne izpodbija: izvzeti so samo »*unvogtbare Kinder die nit vormunde oder gerhaben haben, den soll es bis zu sechszehn Jare zu ersuchen bevorstehen*«. (»*Jahr und Tag*«, leto dni je pomenjalo po germanskem pravu eno leto, šest tednov in tri dni.) Vpraša se, ali naj bo maloletniku brez varuha dovoljeno do njegovega 16. leta življenjske dobe zahtevati od druge osebe uživano zemljo, ki je bila njegova, nazaj, ali pa je veljalo 16 let kot rok, v katerem je smel tudi »bivši« maloletnik, čeprav je 16. leto že prekoračil, zahtevati, da se mu njegovo posestvo vrne.

Iz zgodovine cit. čl. 45. vemo, da je bila prva redakcija krajša, ker ni govorila o priposestvovanju, ampak samo o tem, da je posestnik »*gen meniglich geruht*« (napram vsakomur počival). Dalje je znano, da je mnenje nižjeavstrijske vladne komore dalo členu 45. svoj »*placet*« samo pogojno: — »*doch mit dieser Milterung, das den minderjährigen für XVI acht jahr gesetzt werde*«. Toda navsezadnje pa je ostalo pri 16. letih! — Po našem mnenju je pravilno, če tolmačimo izraz »*milterung*« (olajšava!) v korist tistega, ki je zemljo priposestvoval, ko mu je »*jar und tag unversprochen*« ostala: O njem je govora, njegove pravice se ustanavljajo, toda z utesnitvijo, če si je bil prilastil zemljišče od nekega maloletnika, pravzaprav še otroka, ki ni imel varuha. Nižjeavstrijski vladni komori se je zdela doba 16 let za vzpostavitev pravice maloletnika predolga; hotela jo je skrajšati na polovico. V tem pogledu moramo vedeti, da je nemško pravo v srednjem veku izvajalo enak predpis: Kdor je imel zemljo »*in giwald und giwerin iar undi tac unvirsprochen*«, ta jo je priposestvoval. Toda če je bival prejšnji posestnik izven dežele, pa pride nazaj, ta imej pravico, da »*bin demi iari und bin demi tagi*«, odkar se je vrnil, vloži za zemljo tožbo. (Citati so iz *Mühlhäuser Reichsrechtbuch, l. 1220.*) Tu se ne

vpraša, kedaj se je prejšnji posestnik vrnil! Vidimo torej: prvič, da je šlo v obeh primerih za zamolčanje tožbene pravice, drugič, da je vsebina čl. 45. izv. gorskih bukev posneta po nemškem državnem pravu, da mora torej v obeh ozirih pomeniti to, kar smo zgoraj trdili, namreč, da je bila doba 16. let prekluzivni rok za tožbo, odnosno za reklamiranje posesti. Čim pa ta nazor sprejmemo za pravilen, moramo misliti, da je čl. 45. veljal samo za »otroke«, ki imajo varuha, ne pa za maloletnike sploh. Starostna meja za otroke pa je morala biti po slovenskem običajnem pravu prilično nizka, ne nad 12 let. Navedeno mnenje nižjeavstrijske vladne komore je potisnilo dobo za zamolčanje na 8 let, kar bi ustrezalo življenjski dobi 20. let za reklamacijo zemljišča in s tem tudi praktični potrebi po zaščiti. Pri 16letni dobi za zamolčanje pa se pride že v zrelo moško dobo (12+16 l.). Določba čl. 45. pa v praksi vsaj v nam doslej znanih zapisnikih ni prišla nikdar do uporabe.

Po vsem tem moramo trditi, da je imela določba čl. 45. izvir. gor. bukev v mislih le resnično detinsko dobo, dalje, da je doba 16 let pomenjala v pogledu oseb detinske dobe rok za reklamacijo lastnine, slednjič, da se je vprašanje samoupravnosti osirotelih otrok reševalo le *ad hoc* v primeru nastale potrebe, ne pa načelno pri vsaki osirotelosti, in da se je rešitev vprašanja ravnala po zrelosti osebe za vsak dejanski primer posebej, seveda upoštevajoč v splošnem vedno ista momenta, namreč telesne in duševne razvitosti.

c) Kdo je postal po slovenskem običajnem pravu varuh osirotelim otrokom? Pred vsem je treba poudariti, da je bilo dopustno, da je bila mati varuhinja. V neki gorski pravdi (Gazice, 1659. l.) so ljudski sodniki izrekli, da je mati celò nujna varuhinja *(Notgerhabin)*. Sicer se pa tudi moški sorodniki imenujejo tupatam »*Notgerhab*«; ne dá se pa iz listine izvedeti stopnja sorodstva. Mnogokrat je v pravdnih zapisnikih govora o varuhih, ki nastopajo kot moški sorodniki

za varovance-sirote. Varuh lahko samo upravlja kmetijo za siroto, pa le-to preživlja in odgaja, a preostali dohodek pripade njemu samemu. Po že večkrat omenjenem varuškem redu Leopolda I. bi morali varuhi ob nastopu gospodarstva položiti prisego in dajati vsako leto račun o uspehih gospodarstva. V naših zapisnikih o pravdah pred ljudskimi sodišči ni za dobo ne pred Leopoldom I., ne za njim nobenega spomina o kakšni takšni prisegi. Zato se nam zdi zelo dvomljivo, da bi bil omenjeni »novi« varuški red veljal za slovensko ljudstvo »pod gorsko palico«. Ljudski sodniki so pač po starodavnih svojih običajih — bržčas s pristankom gorske gosposke — odrejali sami varuha tistim osebam, ki zbog svoje mladostne dobe niso bile sposobne, da bi varovale svoje koristi, toda le tedaj, če je nastala za to p r a k t i č n a potreba. Včasih so odredili, da prevzame kmetijo sirote zakupnik, a dati je moral hipoteko za varnost zakupnine; včasih pa je imel dolžnost, da je oskrboval maloletnega dediča, kakor da bi bil njegov otrok.

č) V izvestnih primerih pa je bilo treba postaviti mladostni osebi takšnega zastopnika njenih koristi, ki bi ga imenovali po današnjem pravu s k r b n i k a. Toda ti primeri so iz mlajše dobe. V nekem zapisniku (Koglo, l. 1765.) je navedeno, da je treba postaviti varuha za otroke nekega posestnika, ki so mu ljudski sodniki ravnokar odrekli vinograd, t. j., ki so ga zapodili iz svojega okoliša. Pristavljeno pa je v sodbi, da gre za nekoga, *»velcher dessen Kinder zu Bechuet sich annehme«*. Tega pa naj postavi predvsem zemljiška gosposka, če pa ta ne bi hotela, gorska gosposka *(Bergobrigkeit)*.

d) Kdaj je prišlo do tega, da so vse varuške stvari prešle izven oblasti in pristojnosti ljudskih sodnikov, se iz zapisnikov o ljudskih sodiščih ne dá točno razbrati. Skrb za maloletne osebe je omenjena, kolikor smo mogli iz listinskih virov spoznati, v instrukciji za upravitelja graščine Soteska iz l. 1752. Toda zapisniki

iz soteškega okoliša nam pričajo, da so se take zadeve navzlic temu, še desetletja obravnavale na vinogorskih zborih. Graščinski upravitelj se imenuje l. 1754. pač »*Verwalter und resp. Vogtobrigkeit*« (pač v smislu novega varuškega reda Leopolda I.), toda tudi še po tem letu imamo primere, da se je rešilo vprašanje o ohranitvi dediščine pupila tako, da je šel skupiček pridelka v hrambo nekega duhovnika, prav kakor se je to že večkrat prej ukrenilo. Šele v letu 1761. zasledimo dispozicijo, da se pupilov denar naloži na gradu Soteska *ad fructificandum*. Leta 1804. pa je prvič govora o »*Seisenberger Waisenkasse*«. Kako je bilo v drugih okoliših ljudskih sodišč, ne vemo, ker nam znani zapisniki iz drugih okolišev ne segajo preko dobe Jožefa II. Vprav ta vladar pa je izdal jurisdikcijsko normo z dne 21. aprila 1781., po kateri so ostale pravice obavljati zapuščinske razprave, preskrba sirot in iz teh zadev izvirajoči posli zemljiški gosposki po starih običajih, ako je dobilo krajno sodišče *(Ortsgericht)* pravosodstvo tudi nad podložniki, ki imajo hišo ali stanujejo v hiši, ki spada pod drugo zemljiško gosposko. Z ustanovitvijo »gospodarskih uradov« *(obrigkeitliche Wirtschaftsämter*, gl. § 16., št. 4.) z dekretom od 21. avgusta 1788. pa so dobili le-ti v stvareh »*des adeligen Richteramtes*« nalogo, da nastavljajo varuhe in nadzirajo sirotinsko imovino. Kako ekstenzivno se je tolmačila pristojnost teh gospodarskih uradov, se razvidi iz dejstva, da se je pred krajnim sodiščem (gospodarskim uradom) v Žužemperku 27. in 28. marca 1794. vršilo postopanje zastran ugotovitve nezakonskega rojstva v obliki »*Injurienklage*«.

d) Imovinske razmere med zakonci so se v dobi, o kateri tu razpravljamo, še bolj razgibale v pravcu različnosti, ki smo jo že ugotovili za zadnja stoletja srednjega veka. Če so ugotovili znanstveni raziskovalci za nemškopravno območje okoli dve sto različnih tipov imovinskega razmerja med zakonci za novi vek v času do unifikacijskih zakonov

okoli prehoda iz XVIII. v XIX. stoletje, potem ni čudno, da tudi na slovenskem ozemlju ni bilo enotnosti, ne pri višjih stanovih, ne pri nižjih slojih. Edino v eni smeri so se vplivi vseskozi jačje pojavljali: to je bil rimski dotalni sistem.

V Laybasser-jevi zbirki obrazcev iz l. 1641. imamo nekoliko obrazcev za ženitna pisma kakor tudi za poslednje volje. Tudi tu se vidi, da je prevladoval navedeni dotalni sistem, vendar vseskozi individualno zaokrožen v specialne ženitne pogodbe. Včasih se navajajo ženitne pogodbe zgolj s »*Heirathsbrief*«, včasih z »*Randloser Heiratsbrief*«. V njih se določajo dote za ženina, jutrne, pa še posebej znatna darila zaročencev zaročenki ob podpisu pismenega sklepa ženitne pogodbe, ki pa se ne vrši pred notarjem ali javnim oblastvom, ampak med osebami nupturientov v navzočnosti prič. *Randloser Heyratsbrieff* pomeni v resnici zagotovilo, da dobi po smrti enega zakonca vso njegovo zapuščino drugi zakonec kot dediščino, samo določena volila mora izplačati. To pa že ni več ženitna, ampak dedna pogodba.

Zdi se, da so načelno prevladovale sledeče smernice: Vezi sorodstva po krvi niso več edino odločilne, moški člani družine so na boljšem v primeri z ženskami, a vendar je bil gmotni položaj žene-soproge dobro podprt. Ženin, ki nima lastnih sredstev, ne išče bodoče soproge. Za obljubo, da mu postane soproga, jo ženin iz svojega dobro nagradi, pa tudi za bodočnost, ako bi postala vdova, lepo preskrbi. Kaj značilna poteza za pravni red sredi XVII. stoletja je tudi vedna, pa globoka bojazen soprogov, da bi bile njihove odredbe glede preskrbe soproge v ženitni pogodbi ali poslednji volji iz kakršnegakoli pravnega vzroka ovržene. Obče pravo se je kresalo tudi glede pripadnikov višjih stanov z rimskim pravom, ko zakonitih norm še ni bilo. Izvestna negotovost je bila na dnevnem redu.

Po ljudskem običajnem pravu slovenskih vinogradnikov upravna skupnost med zakonci ni veljala, vsaj ne v tisti obliki, o kateri je bilo govora v § 11., št. 3. Le v nekaterih okoliših spominja postopek pri dedovanju po načelu »*was nach dem Huet khombt, soll auf den Huet i. e. Sohn und nit Tochter fallen*«, ali »*was nach der Petzen* (peča, žensko pokrivalo) *khombt, das fallt und gebührt den Tochtern*« — na to, da so se vendar nekako strogo razlikovale premičnine po izvoru prvotne lastninske pravice enega ali drugega zakonca. To pravo pa ni bilo identično z ustanovo germanskega porekla, ki se imenuje »*ius recadentiae*«. Ono se je ravnalo po načelu »*paterna paternis, materna maternis*« *(Fallrecht)* in je prišlo v poštev za primer, da v rodbini ni bilo otrok; v slovenskem običajnem pravu pa je veljalo omenjeno pravo vprav za primer dedovanja otrok obojega spola iz istega zakona.

Imovinska skupnost med zakoncima ni bil nikdar predmet pravd na naših ljudskih sodiščih. Še manj nadaljevalna imovinska skupnost *(communio prorogata, »fortgesetzte Gütergemeinschaft«)*, ki je dovoljevala, da ostane imovina obeh zakoncev po smrti prvoumrlega skupna last vdovelega soproga in otrok. Le izjemoma so slovenski ljudski sodniki dovoljevali vdovi, da je uživala vinograd do polnoletnosti sina.

Največkrat so dobivali ljudski sodniki na vinogorskih zborih posla s tožbami za doto, ki ni bila plačana, dasi obljubljena. Zelo značilno pa je za ves čas pravdanja po določbah gorskih bukev, da sta se zamenjavali instituciji dote in jutrne. Dočim je veljalo na Štajerskem strogo po rimskopravnem načelu, da znači jutrna »*praetium Commissae virginitatis post primam nuptiae diem*«, da je torej dar soproga, imajo po pravu, veljajočem na vsem Dolenjskem, možnost, da obljubijo jutrno *(Morgengab)* tudi tast, tašča, in sicer vnaprej, pred poročno nočjo ali samo poroko. Oblju-

buje pa jo soprog in sprejme soproga tudi še pozneje po poroki, celò s poslednjo voljo. Zasledili smo celò primer »jutrne«, ki obstoji v vinogradu, a jo je dala vdova svojemu drugemu soprogu *ad dies vitae*. Tu je bil torej izključen pravi rimskopravni pomen jutrne in je jasno, da se je pod tem izrazom pojmovala vobče vsaka *dos adventitia*. Tast je smel n. pr. zahtevati jutrno od moža nazaj, ko mu je soproga umrla, a možu so jo mogli ljudski sodniki pustiti nadalje do njegove smrti. Če je šel mož kot rekrut od svoje žene v vojake, je smela zapuščena žena terjati od svojega tasta obljubljeno »jutrno«.

Zaženilo *(contrados)* daje mož nevesti ali soprogi navadno v višini dote, ki jo je prinesla soproga v zakon. Omenja se v zapisnikih nekolikokrat; tudi slovenska narodna pesem pozna to institucijo.

Iz doslej navedenega gradiva se vidi na eni strani, da čisti rimskopravni dotalni sistem med slovenskim kmetiškim ljudstvom ni obveljal. Na drugi strani pa so slovenski ljudski sodniki včasih priznavali možu zelo dalekosežne pravice v pogledu na upravo imovine žene, dasi pravnega razloga za to ni bilo. Ko je žena v nekem primeru zahtevala vinograd, ki je bil njena last, pa ga ji je bil soprog prodal tujemu človeku brez njenega privoljenja, so ljudski sodniki preiskavali samo to, ali je bila kupna pogodba z *extraneus*-om od gorske gosposke potrjena, kakor to zahtevajo gorske bukve, ali ne. Ker je bilo temu tako, so njeno tožbo gladko zavrnili. Zelo pogostokrat srečamo v pravdah pred ljudskimi sodišči, da je zastopal soprog-gospodar svojo ženo pred sodiščem brez vsakega pooblastila od njene strani, ne da bi se bil kdorkoli na tem spotikal. Pooblastilo je bilo veljavno takorekoč *ex lege*, dasi gorske bukve tega niti z besedico ne oznanjajo. *Lex* je bila torej tu običajno pravo. Ne sme se pa na drugi strani prezreti, da je bil mož odgovoren za kazniva ali škodljiva dejanja svoje žene prav kakor tudi svojih otrok in služinčadi, če so živeli pod njegovo

streho in ob njegovem kruhu, torej po smislu kolektivne odgovornosti.

Iz vsega tega zaključujemo, da so se v pravni zavesti slovenskih ljudskih sodnikov borile za prvenstvo: iz pradavnine preostale poteze kolektivne odgovornosti, njej blizu stoječa germanska pravna ideja upravne skupnosti in pa rimskopravni dotalni sistem, ne da bi bilo prišlo do izrazitega slovenskega tipa za vse kraje in vse čase. In vendar bi bilo zmotno, ako bi hoteli iz tega sklepati na nekakšne kaotične razmere. Tudi pravno življenje v pogledu na imovinske razmere med zakoncima je ustrezalo patriarhalno-avtonomnemu značaju slovenske rodbine v tem smislu, da imej mož-gospodar prvo besedo v rodbini, a žena kot njegova zvesta družica pa najrazpolaga stem, kar si je vnaprej izgovorila s pogodbo.

e) V najožji zvezi z rodbinskim življenjem stoji preužitkarstvo. O preživitku smo govorili že v § 11., pod št. 3., in označili ga kot »kot«. Ta institucija je bila germanskopravnega porekla, pa se je uveljavljala samo pri kmetiških posestih. *Contractus vitalitius (Leibgedingsvertrag)* je bil pač še tupatam uporabljen med pripadniki višjih stanov. Kot »*Ausgedingsvertrag*«, t. j. preužitek ali »kot«, pa je imel pomen samo pri kmetijah. Ostareli starši (oče in mati) sklenejo z enim otrokom pogodbo, da prevzame poslednji kmetijo v posest in hasnovanje (pri svobodnjakih: v last), a se zaveže, da bo vzdrževal stariše do njihove smrti, druge brate in sestre pa izplačal na pogojen način (z »odpravščino«). Mi smo stavili prve take pogodbe o kotu (preživitku) v § 11., št. 3., v dobo zadnje četrtine srednjega veka. Moramo pa tu izjaviti, da se vinogorski zapisniki do konca XVII. stoletja niso bavili s pogodbami preužitkarskega značaja. Iz tega dejstva smemo sklepati, da je precej dolgo trajalo, preden je prišlo med vinogradniškim ljudstvom do uporabe te tuje institucije, pa tudi, da je v tistih redkejših primerih

uporabe institucije kota stvar dobro šla, da pritožb ni bilo in zato tudi ne tožbâ pred ljudskimi sodniki. Zadružna ideja je še dolgo dobo v novem veku pritajeno gospodovala: Stariši in otroci so bili po slovensko-pravni zavesti nerazdružljiva celota do smrti očeta-gospodarja.

Kdo je bil prejemnik kmetije po stariših, bodisi da gredo v kot, bodisi da pride do dedovanja po gospodarjevi smrti, o tem v gorskih bukvah ni bilo nikakšnih predpisov. Pravd zastran takšnega prevzema je bilo prav malo. Če količkaj mogoče, je prevzel gospodarstvo za očetom najstarejši sin. In vendar je prišlo precejkrat do delitve kmetije med več sinov, zlasti če je bila tako obsežna, da je mogla rediti več rodbin. O pravici »očevinskega dediča« *(Anerbe)* po tisti germanskopravni fikciji »*Der Bauer hat nur ein Kind*« (§ 11., št. 5.) in o dednih očevinah *(Anerbengut)* kot pravnih institucijah med Slovenci ni bilo govora. Pač pa lahko govorimo o nekakšni navadi, da so ostajali bratje in sestre prevzemnika do osamosvojitve ali omožitve vendarle na očetovi kmetiji in bili tam za pomoč pri delu. Zato pa so dobivali polno preskrbo. Seveda so se smeli tudi baviti z rokodelstvom, prekupčevanjem in pod., da so kaj postrani zaslužili.

Glede vinogradnikov v zapisnikih o vinogorskih pravdah ni nikjer govora o celo-, pol-, četrtzemljakih; pač pa, če je šlo za prejem posestva izven vinskih goric. To kaže jasno, da se vinogradniška posestva vobče niso delila med več dedičev. Največ pravd se je izcimilo zbog nezadostnega vzdrževanja starišev ali neizplačila prevzetih dolžnosti. O pravici prejema kmetije ni bilo pravd. Zdi se, da je imela v tem pogledu blagodejnega vpliva določba, da bi izgubil po gorskih bukvah vso dediščino tisti, ki bi zanemarjal dolžnost podpirati svojega očeta pri obdelovanju zemlje. Značilno je glede preužitkarskih pravd, da so se vršile vseskozi, kjer je šlo za mačehe. Ljudski sodniki so

reševali take primere po svoje; iskali in našli so največkrat mirne poravnave.

f) Ustanova rodbinske (hišne) zadruge se je vzdržala med priseljenci Srbi (zlasti iz Hercegovine), ki so kot »Uskoki« dobili na južnem pobočju Gorjancev svoja selišča. Naseljevanje se je pričelo v dobi od leta 1530. naprej kompaktno zlasti v Žumberku. Tu so si ohranili hišno zadrugo do današnjih dni, toda tudi ta zadružna ideja gineva: Peč poderò, kar znači simbolično, da nočejo več vzdrževati zadružne skupnosti in se razidejo. (Prim. § 11., št. 2.)

Drugod na slovenskem ozemlju se hišne zadruge v novem veku ne nahajajo; v vinogorskih zapisnikih najstarejše dobe (koncem XVI. stoletja), ki so se tikali sempatam tudi takih vinogradov, ki so ležali na južnem pobočju Gorjancev, se niti ne omenjajo. In vendar moremo tudi še za novi vek pokazati na pravne poteze, ki so se ohranile ali izobličile pod vplivom spominov na nekdanjo zadružno organizacijo prostega ljudstva. Tu pridejo v poštev dejstva, o katerih smo že govorili: Mož sme celò nepremičnino svoje žene odprodati; on je odgovoren za škodo, ki je nastala zbog kaznivih dejanj svojih ljudi, če žive pod njegovim krovom in ob njegovem kruhu. Dalje pa se moramo sklicevati na institucijo pravice prvenstva pri nakupu vinogradov (*Einstandsrecht*; gl. § 8., št. 4., in § 11., št. 5.), ki je sicer stvarna retraktna pravica, pa se v mnogočem razlikuje od germanskopravnega »*Näherrecht*«, ker poudarja zlasti obveznost ponuditi nakup zemljišča najbližjim sorodnikom, za tem šele sosedom. Po tej okolnosti sodimo, da je pravica prvenstva pri nakupu preostanek ideje hišnozadružne organizacije. Tudi Črna gora je imela čisto podobno institucijo še v zakonu vladike Petra iz konca XVIII. stoletja. Ker ta dežela ni poznala germanskega pravdnega fevdalnega ustroja, pač pa hišno zadružništvo, je jasno, da se je tam navedeni institut izcimil iz hišnozadružne ideje. Znano je, da so se tudi slovenski

vinogradniki otresali tujcev kot sosedov in da so stremeli za tem, da ostane zemlja domačinom, ki so se vsi poznali od mladosti. Saj so si prisvajali in krepko izvajali celò pravico izobčenja nevšečnega vinogradnika iz vinske gorice (gl. § 20., št. 1., b). Tudi način kažnjavanja na vinogorskih zborih kaže na krepko zavest o skupnosti domačinov na vinski gorici. Vsakdo, ki stanuje v vinogorskem okolišu, naj izve na skupnem zboru, s kom ima opraviti. Celò boljši pravni položaj nezakonskih otrok je nemara nastal pod vplivom ideje hišne zadruge. Po slovenskem običajnem pravu nezakonski oče sprejme nezakonske otroke mnogokrat za svoje na dom. Vsi ti momenti, zlasti pa še patriarhalično urejeno pravosodstvo nam kažejo, da je pravna zavest slovenskih vinogradnikov, da tvori vsak pozamezni vinogorski okoliš eno samo veliko kolektivno skupnost in celoto, še do druge polovice XVIII. stoletja ni docela izginila.

§ 21.

DEDNO NASLEDSTVO

1. Glede sistematike razdelitve, po kateri uvrščamo dedno pravo pred zasebnim stvarnim imovinskim pravom, moramo pripomniti, da je v dobi, o kateri razpravljamo, dedno pravo zlasti za fevdne zadeve pretežno javnopravnega pomena. Res, da ni dedovanja, če ni imovine, ali kdor javnopravne strani dednega prava ne pozna, ta tudi vloge zasebne imovine v dednih vprašanjih ne more pravilno presojati. Zato bomo o zasebnem stvarnem pravu govorili šele v naslednjem §-u 22.

K izvajanjem v § 11., št. 7., moramo glede bistva dediščine dostaviti sledeče: Nemara je že v poznem srednjem veku rimskopravno naziranje privedlo do tega, da zapustnikovi dolgovi in njegove obveznosti ostanejo in preidejo na dediča. V dobi po nemški re-

formaciji je v tem pogledu rimskopravno naziranje gotovo že prodrlo. Prehod dolgov in obveznosti na dediča velja splošno, ali za obveznosti iz nedovoljenih dejanj in za dolgove na denarnih kaznih obstojijo izjeme. Vendar obvelja tudi načelo rimskega prava, da odgovornost dediča ne sega preko vrednosti zapuščine, če zahteva, da se napravi inventar zapuščine.

Zakonito dedno nasledstvo je bilo v prvem stoletju nove dobe urejeno v duhu rimskega prava. Na prvem mestu so prišli v poštev descendenti (z reprezentacijskim pravom); na drugem ascendenti, pravi bratje in sestre (z reprezentacijskim pravom); na tretjem polbratje in polsestre z otroki; na četrtem ostali sorodniki. Preživeli zakonski soprog ni imel pravice dednega nasledstva do zapuščine umrlega soproga, razen če ni bilo nobenih upoštevnih sorodnikov. Pač pa je imela uboga vdova poleg sorodnikov dedno pravico do višine ene četrtine zapuščine, vendar odpade poleg več otrok nanjo samo tolikšen del, kolikšen pride na eno osebo, vštevši njo in otroke.

Poslednjevoljne odredbe so se v naši dobi imenovale pod vplivom rimskega prava že testamenti. Bili so ustni in pisani. Oblika rimskega zasebnega testamenta s 7 pričami je bila recipirana od občega prava, pa se v praksi ni mnogo uporabljala. Od javnopravnih oblik poslednjevoljnih odredb se je najbolj razširil pri sodišču napravljen ali tam založen testament. Poleg teh je bil uveden tudi notarialni testament. Med zakonci je prišlo do skupno napravljenih testamentov.

Za privilegirane stanove slovenskega ozemlja je veljalo v času tridesetletne vojne isto dedno pravo kakor za nižje avstrijske kraje. To moramo sklepati iz dejstva, da je Laybasser sprejel v svojo zbirko formularjev »*Tractat von denen Testamenten, Legitima vnd dergleichen welche zu testieren nit möchtig, Item welicher gestalt die Erbschafften auf die gesipten Fallen*«, ki je v resnici izšel in veljal za Nižjo

Avstrijo. Ta traktat je bil brez dvoma predpisan kot pravo za stanovsko sodišče, v Ljubljani pa se v glavnem ujema z zgoraj navedenimi osnovnimi potezami občega prava. Pismena poslednja volja je morala biti samo lastnoročno spisana, od zapustnika podpisana in s pečatno škatljico ali s pečatom opremljena. Prič za veljavnost takšne oporoke ni bilo treba. Če pa je dal zapustnik oporoko po drugi osebi spisati, je bilo treba, da obvelja, da jo sam opremi s pečatno škatljico ali s svojim pečatom in da pridodá ena priča svojo pečatno škatljico ali da pritisneti dve priči vsaka svoj pečat. Če zapustnik ni dal svoje pečatne škatljice ali pa pečata, obvelja testament, če dve priči pridodati svoji pečatni škatljici ali pa pritisneti vsaka svoj pečat. Oporoko, ki je zapustnik niti sam ni spisal, niti je ni opremil s pečatom, morati dve priči podpisati in opremiti s pečatno škatljico ali s pečatom. Potrebno pa je v tem primeru, da zapustnik izjavi osebno pred tema pričama, da je to njegova poslednja volja. Za ustno oporoko je treba zaprositi dve ali več prič, ki pa morajo vsebino sporočiti deželnemu maršalu (za Nižjeavstrijsko!), torej glavarju (za Kranjsko). Vsebina se zapiše in priče potrde s prisego, da je pravilna. Ženske ne morejo biti oporočne priče; glede oseb izpod 14 let smo že razpravljali (gl. § 20., št. 2. c). Dolžni ali nujni delež *(legitima* [*sc. portio*]*)* morajo roditelji otrokom zapustiti. Znaša pa delež različno: Če so štirje ali je manj otrok, tretjino zapuščine, če je pet ali več otrok, pa polovico. Pravica, zahtevati dolžni delež, zastara v 30 letih. Poslednja volja, ki se ne spomni otrok vsaj z dolžnim deležem, je izpodbojna. Bratje in sestre nimajo pravice do dolžnega deleža, vendar smejo poslednjo voljo izpodbijati, če je zapustnik (zapustnica) namesto brata ali sestre postavil tujo, nespodobno, ali tako osebo, ki je na slabem glasu. Oporoka naj se odpre ali proglasi na trideseti dan po zapustnikovi smrti, nakar se vsebina zapiše v deželnostanovsko spominsko knjigo.

Temu zapisu sledi zaznamek, kako se po običajnem pravu dediščine razdeljujejo med sorodnike. Sinovi ali hčere dobe po očetu ali materi enake deleže. Na vnuke pride delež predumrlega sina ali hčere (reprezentacijsko načelo). Isto načelo se izvaja glede pravnukov. Bastardi dedujejo samo pravico do prehrane, glede nepremičnin nimajo nikake dedne zahteve (L a y b a s s e r). Glede hčerâ, ki so se omožile in prišle izven rodbinskega kroga, je veljalo za meščane in za kmete, da dedujejo enako kot sinovi, za plemenitnike pa je bila stvar drugačna: Če se je hči ob poroki odrekla nadaljne dediščine, ni prišla več v poštev pri razdelitvi zapuščine roditeljev. Pa tudi glede neporočenih hčerâ, ki se niso drugam preselile, niti niso dale izjave o odreki, je veljalo, da iz očetove zapuščine ne dobe ničesar, pač pa jih morajo bratje iz očetove dediščine vzdrževati. Za primer, da dedičev ni, zapadejo lastna nepodložna zemljišča deželnemu knezu, podložna pa pritegne zemljiški gospod nase. Glede fevdov se je razlikovalo dvoje vrst, viteške in ženske fevde. Pri prvih so imele ženske le subsidiarno dedno pravico, namreč, če sinov ni bilo; pri drugih pa splošno, primarno. Zdi se, da vsa ta pravila na slovenskem ozemlju niso veljala.

Iz poslednjevoljnih odredb, ki so sprejete v L a y b a s s e r-jevo zbirko, odseva ona že na drugem mestu (§ 20., št. 4. d) omenjena bojazen, da bi oblastvo ne priznalo poslednje volje za testament in s tem oškodovalo koristi vdove; kot spasilo se odreja *clausula codicillaris*, ki pomenja, da naj obvelja poslednjevoljna odredba vsaj kot volilo.

Da so bile dedne pogodbe na Slovenskem Štajerskem že v XVII. stoletju precej tako kot v današnjem pravnem življenju v navadi, sklepamo iz besed Nikolaja d e B e c k m a n n-a *(Idea iuris etc.)*: *»Im Herzogthum Steyer ... pflegt es insgeheim zu geschehen, dass die Chonleute (conjuges) ... in communione bonorum leben ... und dass die überlebende Chon-*

Person in tali casu in omnia defuncti bona succedieren, intellige, si nullos ex matrimonio habeant superstites liberos.«

Od časa tridesetletne vojne pa do l. 1720., ko je izdal Karel VI. *Neue Satzordnung, vom Erbrecht etc.*, čije veljavnost je bila pozneje razširjena na vse notranjeavstrijske dežele (gl. § 17., št. 2. b), se je dedno pravo približevalo načelom rimskega prava. Nikolaj de Beckmann je izvajal *(Idea iuris etc.)* l. 1638. tako: V cesarskih dednih deželah je navada, da zaprosi zapustnik, ki hoče napraviti ustno oporoko, *(testamentum nuncupativum)*, tri ali štiri poštene može, ne pa žene, priče poslednjevoljne naredbe. Ti naj 14 dni po zapustnikovi smrti oporoko naznanijo njegovi gosposki in pa dedičem. Za dedovanje med soprogi pravi Beckmann, da žena ne deduje po možu, razen če je to v testament sprejeto ali pa »*pactis dotalibus (den randlosen Weg) a marito specialiter ordinatum*«. Na vprašanje dedovanja po načelu *paterna paternis etc.* se povrnemo še nižje spodaj.

2. Za dedno pravo nižjih slojev slovenskega ozemlja so veljali predvsem predpisi gorskih bukev. Kar je bilo tu odrejeno, je moralo veljati vsaj na Kranjskem in na Spodnjem Štajerskem na splošno. Po eni strani resnično nismo nikjer zasledili razhajanja med vinogorskimi in patrimonialnim pravom, kar se tiče pravih kmetiških zajmov. Po drugi strani pa niti misliti ne moremo, da bi mogle takorekoč na istem teritoriju takšne divergence obstojati. Celò za tiste mejaše, ki so bili pripadniki privilegiranih stanov, smemo smatrati, da je v zadevah dednega nasledstva tudi za nje veljalo pravo gorskih bukev, seveda edino le glede na vinski gorici ležečih nepremičnin. Za premičnine pa gorske bukve itak niso dajale nobenih določb.

Vendar moramo opozoriti, da je bil ta položaj že nekakšen kompromis, nastal v XVII. in XVIII. stoletju, ki ni bil brez izjem. Na Koroškem se je ohra-

nila oblika dodelitve podložniških zemljišč — preko dednih pravic — po poljubni nastanitvi *(Freistift)*. Patrimonialni gospod je smel dotično zemljišče po svoji volji kakorkoli in kadarkoli hasnovalcem vzeti pa sebi pridržati ali pa tretji osebi podeliti. Tu ni bilo substrata za dedovanje, ker ni bilo kmetiškega zajma. Take razmere so veljale tam še pozno v drugi polovici XVIII. stoletja. Dokaz za to so vladni patenti n. pr. z dne 21. oktobra 1766., 8. avgusta 1767., 26. januarja 1772., 13. novembra 1772., ki so zabranjevali ali vsaj skušali omejiti ta način dedovanja zemljišč in razstanjevanja pod sankcijami hudih kazni (primerjaj § 8., št. 6.). — Na Štajerskem pa so razlikovali, če ni šlo za vinograde, primere, pri katerih pridobi podložnik zemljišče po kupni pravici ali pa po dedni pravici. V prvem primeru je smel hasnovalec, če ni imel otrok, zemljišče prodati, samo da je moral upoštevati pravice prvenstva pri nakupu. V drugem primeru pa ni smelo priti do prodaje toliko časa, dokler je sploh še kakšen sorodnik hasnovalec ostal živ in ni zemljiški gospod zapuščine proglasil za kadukno.

Za Kranjsko so nam znani predpisi zapuščine iz l. 1588. graščine Kostanjevica, ki se glasi: »*Wann die im Gericht vnd Herschaft gesessenen Unterthanen umb Erbschaft oder andere sondere Contrakt widereinander zu clagen haben, müssen sy solliche in beschwärung der Herrschaft oder einem Pfleger fürbringen, der alsdann das recht darüber zu sprechen vnd zu nemmen hat.*«

Vsi ti predpisi kažejo na izrazito smer, da si zemljiška gosposka pridržuje pravico dedno nasledstvo po svoje urejevati, ne da bi se izvedelo, po kakšnih konkretnih načelih. Vendar smatramo, da tu ne gre za prave kmetiške zajme, ampak za preostanke preživelih se prejšnjih formacij, katerih pa v kostanjeviški graščini sploh ni bilo. Smemo upravičeno trditi, da se kostanjeviški urbarialno posvedočen predpis sploh ni uporabljal. Tudi če ni šlo za vinogradniške zadeve, ampak za kme-

tiške zajme, so se zapuščinske zadeve, zlasti pa pravde za dediščino, obravnavale na kvatrnih sodiščih. Ni namreč verjetno, da bi ljudstvo dopuščalo glede nevinogorskih imenj drugačno pravosodstvo nego glede vinogorskih. Pač dopuščamo, da je pri tistih primerih dednega nasledstva, pri katerih ni bilo nobenega spora, opravila vsa opravila pravnega značaja zemljiška gosposka po svojem skrbniku *(Pfleger)*. V naslednjih izvajanjih se na patrimonialno sodstvo kot takšno ne bomo ozirali, ker se je brez dvoma moralo držati onega po ljudskih sodiščih, ki se je opiralo v glavnem na gorske bukve, odnosno na običajno pravo, ki se je ob gorskih bukvah v ljudski pravni zavesti krepko uveljavljalo.

3. Določbe gorskih bukev delimo: A. na take, ki so zgolj javnopravnega značaja, in B. na take, ki so pretežno zasebnopravnega značaja.

K A.) V členu 2. je govora o tem, da mora gorski gospod dajati vsako leto priliko za pravdanje tistim, ki imajo tožiti za dediščino; razume se: na vinogorskem zboru pred zbranimi vinogradniki. Ta določba stoji tudi v prip. kr. osnutku in v večini slovenskih prevodov. Pomenja pa dolžnost gorskega gospoda, da odredi vsako leto sodno zborovanje, o katerem vé ljudstvo že vnaprej, kdaj se vrši, da more tista oseba, ki se čuti oškodovana v pogledu svojih dednih pravic, apelirati na ljudsko sodišče.

Izrazito javnopravnega značaja so tudi določbe členov 19., 22. in 23. Tu ni govora o primeru dedovanja, ampak o ukinitvi dedovanja glede gospodarske enote, ki tvori zapuščino v smislu gorskih bukev. To ni bila svobodna lastnina, ampak podložniška dedna očevina, ki ustreza nekako »podčinjeni baštini« v smislu Dušanovega zakonika.

Kdor se (po čl. 19.) ne pokorava določbam o vinogradskih davščinah, niti ne uboga, ko mu je bil

vinograd radi nepokorščine zakrižan, tega zadene globa 72 reparjev, kolikorkrat zgreši kršitev zabranitve vstopa v vinograd, klet ali hišo. Križ iz lesa na drogu ali kol z navzkriž pritrjenima snopoma slame, postavljen pred vhod, je poočitil zabranitev. Ko pa prekorači višina kazni vrednost po vinogorskem pravu podložne dedne očevine, vzame gorski gospod »*das Erb*«, torej baš omenjeno očevino po vsem obsegu za toliko časa nazaj, dokler se kazen ne plača. Mišljena je torej zabranitev dednega nasledstva, dokler ni poravnan javnopravni dolg, ki je nastal iz neupoštevanja koristi gorskega gospoda. Dedovanja ni! Seveda ustreza to pravni naravi vinogorskega zajma (fevda). Saj označuje celò fevdska prisega iz XVII. stoletja še vedno, da je »blago« fevdniku samo »posojeno«, a vsak novi pridobitelj naj si ga »zasluži« (gl. § 15., št. 3.). Zakonodajna ideja te določbe je jasna, ohranil jo je tudi prip. kr. osnutek, drugi slovenski prevodi pa je niso prevzeli. Laybasser je prevedel »*das Erb*« z »vinogradom«, kar naj bi pomenilo, da je zabranjeno dedno nasledstvo samo glede zakrižanega vinograda. Kapsch-ev in muzejski prevod pravita, da sme gorska gosposka zaseči samo užitek dediščine. Ostali prevodi so se izognili tej določbi ali pa se poslužujejo brezbarvnega izražanja.

Člena 22. in 23. se nanašata deloma na zapalost (kaduciteto), deloma na (fevdski) povratni pripad *(Heimfall)* podložne dedne očevine. (Pri povratnem pripadu pride vedno do zopetne proste lastnine fevdnega gospoda, pri zapalosti pa je to samo eden izmed več primerov; lahko zapade imenje deželnemu knezu, mestu, občini itd. Oba pojma treba strogo ločiti; tudi je zapalost pojem občega, povratni pripad pa fevdskega prava.) V primeru zapalosti gre za to, da je vinogradnik *(Berghold)*, torej sogornik, umrl brez dedičev *(keine Erben lässt)*. Tu postane omenjena očevina, vinogorski zajem, prosta za gorskega gospoda tako, da sme z njo svobodno razpolagati, jo, če hoče, obdržati,

vendar mora iz njene vrednosti obstoječe dolgove vsekakor poravnati. Ni navedeno, do katere stopnje sorodstva mora biti kaj dedičev, ker bi se drugače smatralo, da je dediščina, torej vinogorski zajem, ostala brez dedičev. Drugo navedeni člen 23. pravi v izvirniku: »*Item, welcher Berghgenoss*« (torej: mejaš ali sogornik?) »*seim Herrn sein Perchrecht oder Grund einzeucht und einem anderen oder ihm selbst eigendt zusagt oder gibt*«. Gramatikalno je treba to tako umeti, da gre za prepustitev dedne očevine ali sploh zemlje kot lastnino *a)* drugi osebi, ali *b)* sebi samemu (stati bi moralo: *sich selbst*). To k *a)* bi pač pomenilo, da se vinogradnik sam ponaša kot pravi lastnik, a ne kot hasnovalec zemlje. Prevajalci so šli svoja pota. Najprej naj omenimo, da je pripr. kr. osnutek (1595.) sprejel normo glede zapalosti, pa jo je dopolnil s tem, da postane imenje kadukno, čim zapustnik nima »*keine eheliche leibs Erben oder andere Erben*«; zopet ni jasno povedano, kje je meja. Glede določbe čl. 23. pa ta tekst rabi besede »*einen anderen der ihn selbst aignet zusagt und gibt*«. Morda se je tu vrinila pisna pomota »*der*« namesto »*oder*«, ali pa naj bi se popravek glasil nekako v tem smislu: »kdor nekemu drugemu, ki njemu samemu ugaja, obljubi in dá«. Tu bi šlo torej za primer fevdske nezvestobe, v katerem imenje zapade. Vsekakor vemo iz zgodovine kodifikacije člena 23., da se je tudi prvi osnutek za izvir. gor. bukev glasil: »*Item welcher perkgnoss sein herrn sein perkrecht oder grunt entzeucht und ain andern das gibt oder zuesagt ... so ist dasselbst erb ... ledig und verfallen*«. Ta zakonodajna misel se je pač tudi kranjskim deželnim stanovom zdela za pravilno, originalni tekst gorskih bukev iz l. 1543. pa za neuporaben. Slovenski prevodi so se držali deloma točno besedila izvirnika iz l. 1543. in ostali kakor ta nerazumljivi (R e c e l j, L a y b a s s e r), deloma pa so stvar okrajšali in poudarili moment, da se mora odvzetje imenja izvršiti skrivoma. Mlajši prevodi (mu-

zejski) imajo tudi določbo, da povratni pripad nastopi »brez vsake pravde«. —

Če pregledamo vse določbe javnopravnega značaja glede ukinitve dednega nasledstva, vidimo, da je našlo nedostajanje dedičev dobrega razumevanja in da so se te določbe dobro prilagodile domačim prilikam, ne da bi se vtopile v rimskopravnem pojmovanju, katera stopnja sorodnosti oseb sprečava, da dediščina ne more zapasti. V praktičnem pravosodju ljudskih sodišč pa je ta določba, vsaj kolikor sledi iz nam doslej znanih zapisnikov, ostala neuporabljana. Druga določba o prenehanju razmerja zemljišča med gorskim gospodom in vinogradnikom radi nekega felonističnega čina pa se v ljudstvu ni ukoreninilo; to moramo že iz dejstva sklepati, da je vsak prevod stvar nekoliko drugače zasukal. Ves institut »fevdnega« ali posojenega blaga ne prija slovenskemu pojmovanju o lastnini zemlje. Sicer pa imamo tudi za Štajersko poročila (B e c k m a n n, *Idea iuris etc.*), da se gorski gospodje sami niso posluževali stroge določbe čl. 23. izvir. gor. buk., ampak, da so rajši posredno n. pr. z zakrižanjem vinograda poskušali spraviti vinogradnika do tega, da izpolnjuje svoje dolžnosti.

K B). Zasebnopravne določbe o dednem nasledstvu se nahajajo predvsem v čl. 12., 21., 49. Po čl. 12. je bila ustanovljena nevrednost postati dedič, o kateri smo že govorili v poglavju o osebnopravnih vprašanjih (§ 10., 1. c). Dvoje razlogov je tu navedenih: Prvič, kdor brez vednosti svoje gosposke odide iz dežele, drugič, kdor brez drugega pravega *(redlich)* vzroka odide iz dežele in svojemu očetu ne pomaga obdelovati njegovo imetje, temu naj zato propade njegov dedni delež, — toda v obeh primerih se mu lahko izkaže tudi milost. V prvem primeru je pač mišljen samo sogornik, ki je *glebae adscriptus*. Prvi primer vsebuje moment, ki se dá presojati *ex ante*, drugi samo *ex post*. Posledice pa se, ker je pomilostitev dopustna, presojajo arbitrarno in to brez dvoma ne samo

glede kvalitativnih, ampak tudi kvantitativnih okolnosti (doba odsotnosti). *Ratio legis* je skrb gosposke, da bi vinogradi zbog slabega obdelovanja ne dajali tiste koristi, ki bi sicer prišla v poštev po alikvotni delitvi vse koristi. Pravnemu naziranju vinogradniškega prebivalstva pa je taka ureditev prijala, ker je sprečevala fluktuacijo mladine. Kdor hoče postati sam gospodar, naj se drži doma, sicer ga izgubi. Zapad dednega deleža tu ne povzroča povratnega pripada gorskemu gospodu, ampak delež nevrednega naslednika, ki bi bil sicer poklican, se izbriše; ne on, ampak nek drug dedič dobi domačijo. V slovenskih prevodih se vzdržuje ta važna pravna institucija skoraj vseskozi. Ona je zasidrana v narodnem pravnem prepričanju, da živi gospodar zemlje na njej kot predstojnik rodbine, a zemlja naj se ohrani od roda do roda. V tem smislu nekako posebej poudarja vagensperški fragment, da zadene vsakega gospodarja, ki je pobegnil iz dežele, posledica, da so njegovi dediči izključeni od dediščine. Pristnost slovenskega pravnega naziranja se kaže v tem, da se pobeg iz dežele v drugih alpskih deželah upošteva šele tedaj, če se pobegli dedič v določeni dobi ni vrnil in ni zahteval dednega deleža; celò »oklici« so bili ponekod v tem smislu predvideni. V vsem tem ni v naših vinogorskih zapisnikih nikjer nobenega sledu.

Sledeča določba čl. 21. izvir. gor. bukev pravi — ne da bi bilo kje drugod navedeno, na podlagi katerih »naslovov« (v smislu moderne pravne terminologije, seveda!) naj pride do dednega nasledstva —, da se morajo »*all Vermächt, Stifft, Keuff oder saz*«, ki se pripeté v gorici, storiti »*mit des Berkherrn oder seines Bergmaisters hand*«, inače ne veljajo. Kdor bi ta predpis kršil, tega kaznuje gorski gospod sam z globo, a pravni posel ne velja nič. Očividno se tiče določba v prvi vrsti pravnih poslov med živimi in gre tu pač za preostanke srednjeveške izročitve fevdnega (— posojenega —) blaga na simbolični način; saj se

nahajajo slični predpisi tudi v pravnih napotilih za druge avstrijske pokrajine, ki nimajo vinogradov. Da se podložniki s temi predpisi leto za letom seznanjajo, to je bil vprav sonamen podložniških, zlasti pa še vinogorskih zborov ali shodov. Glede osebe naslednika dediščine pa pravi čl. 49.: »*Item velchem ain auswechsel, geschäft oder vermächt zuestuende und in aim monat von der perkherrn handen oder ainem andern, dem ers bevilcht, nit emphieng, der ist dem perkherrn fellig vier mark phenig.*« Marginalna rubrika tega člena pa se je glasila: *Erbschaft inner aines monat von perkherrn hand zu emphahen,* kar je tudi ustrezalo prvotnemu osnutku štajerskih deželnih stanov, ki je pričel z besedami: »*Item welcher ain wenighst oder ander grunt im perkrecht gelegen durch erbschafft, keuf oder auswechsel Geschäft oder vermacht . . .*« itd. *Ratio legis* je jasna: fiskalični predpis radi resnične in skorajšnje poravnave pristojbin, zlasti mrtvaščine *(mortuarium),* odnosno pri pravnih poslih med živimi primščine *(laudeminum)* mora na vsak način obveljati. V prvem členu (21.) je govora le o »*Vermächt*« ali »*Stifft*«, oboje se stavlja v isto vrsto s kupom ali zastavo, kar so vse institucije singularne sukcesije, v drugem (49.) pa tudi o »*Erbschaft*« (dediščina) poleg »*Geschäfft oder vermöcht*« (volila), od katerih pomenja prva institucija univerzalno sukcesijo. Vidimo torej, da oba člena vsebujeta določbe, ki koristijo v prvi vrsti gorski gosposki. Niti nočeta urejati dedno nasledstvo na izvesten način, ampak predpostavljata v tem pogledu, da ostane vse v pravnem odnosu, kakor je že v vinski gorici to doslej bilo.

Prvotno besedilo čl. 19. so poskusili deželni stanovi kranjski v svojem pripravljenem osnutku iz leta 1595. temeljito izpremeniti, t. j. poboljšati, prilagoditi novim razmeram. Simbolična prepodaja posesti po germanskem pravu *(mit Torf und Zweig)* ali s »*festuca*« ki jo je nadomestila bilka, v slovenskih krajih »*span und erd*« ali »*span und wasen*«, očividno nave-

denim deželnim stanovom ni bila več všeč. Oni so hoteli ustanoviti določbo, da mora biti prehod vinogorskega imenja zbog volila, ustanove, kupa ali zastave potrjen od gorskega gospoda, a razen tega naj bi novi hasnovalec »*von dem Perkherrn ein Urkundt nehmen*«, sicer nima pravno opravilo veljave. »Bilka in ruša« kot simbol preprodaje naj se umakne listini. Motive za to izpremembo navaja ta člen sam, ko pravi »*wegen mehrerer rechtigkeit*«. Poleg tega pa še odreja, »*so auch ein jeder Perchgenoss, welcher khein Urkundt, aber seinen Weingarten hat, da selb nochmallen, von dem Pergherrn Jnner aines Jahrs, nach Publizierung dieses Pergbuchleins ersuchen und begehren*«. Tu gre v bistvu že za poskus uvedbe — zemljiškoknjižne naprave, ki je bila drugod že uvedena. (Na pr. na Solnograškem se že omenja v l. 1405. »*Brief und Urkunde*« kot dokaz za dedni prehod zemljišča.) Da se je poskus izjalovil, ker osnutek ni postal zakon, smo naveli že v § 17., št. 3. Vsekakor pa je čudno, da določba kr. pripr. osnutka, ki ustreza čl. 49. izv. gorskih bukev, ne zahteva nobene listine, a da se po svoji vsebini ne naslanja na z a k o n i t o razglašeno besedilo izvirnika gorskih bukev (1543.), ampak reproducira gori omenjeno besedilo p r v o t n e g a osnutka gorskih bukev. Zdi se, da so kranjski deželni stanovi dobili od štajerskih na razpolago prvi koncept in da so hoteli po tem svoj osnutek urediti.

Od prevodov na slovenski jezik ni, da bi na široko razpravljali. Čisto točno se ni držal nobeden prvotnega besedila. L a y b a s s e r-jev prevod in muzejski prevod sta se očitno naslonila na kr. pripr. osnutek. Prvo navedeni zahteva, da mora novi hasnovalec vinograd »v štirih nedelah nase prepisati«, če ne, se plača globa, vendar tu ni več predpisana listina. Muzejski prevod pa odreja »Usa saschaffila, Stifte ... le te se imajo skufs roke Gors. Gosp. ali pa negoviga Gorneka strite, prejet jenu jes pisme okraftat«. Vagensperški ekcerpt je že opustil zahtevo listinskega dokaza, pač

pa določa, da se mora prehod zgoditi »Sveitam jenu Dopuschainam«, dočim stoji v izvirniku na tem mestu »z roko«, v kr. prip. osnutku pa »z listino«. Studijski bibl. prevod govori o dolžnosti prehoda »suestio (z vednostjo) gorskiga gospuda ali negouiga gornika naredit inu gori udarit«. Soteški rokopis pa vsebuje določbo, da se imajo »safti, kupi ... pred gorskim gospudam ali pred niegovim gorschikam barati sicer tako Baratanie nima obene Muzhi«. (»Barattare« pomenja v italijanščini izmenjanje ene stvari za drugo, pozneje splošno pogajanje.) Pri določbi glede časa, v katerem se mora zemljišče prejeti »inu nase prepisat«, pa stoji namesto dobe enega meseca, samo doba treh tednov.

Dodatno k obojnim pod A) in B) obravnavanim določbam pa pride še sledeče, enako važno:

C) Dočim smo doslej pod B) razpravljali o dolžnostih dedičev in volilojemnikov, pridemo v naslednjem do skupine določb nasprotnega značaja, t. j. o pravicah dedičev in volilojemnikov in do ustreznih dolžnostih gorske gosposke. Tu pa ne sme več biti govora o spornosti dedovalne pravice. Kakor smo že zgoraj pod 2, A) izvajali, spadajo spori in tožbe glede dedovanja kot nujna zadeva pred sodišče ljudskih sodnikov. Dedovanje, bodisi kot univerzalna ali kot singularna sukcesija mora biti že likvidna zadeva, torej takšna, ki je nihče ne izpodbija ali prereka. Tu gre le za način, kako naj pride splošno kot dedič priznana oseba do svoje materialne pravice v razmerju do svoje gosposke. Kako se je likvidnost dedovalne pravice ustanovila, v gorskih bukvah ni bilo predpisano. Ljudski sodniki so se držali kolikor mogoče običajnega prava, ki je zahtevalo, da preide — če le mogoče — domačija v krvnem potomstvu od starejšega gospodarja na gospodarja-sina, a da se pri več otrocih ne cepi. Kolikor toliko pa so se upoštevala seveda tudi načela, ki so veljala za privilegirane stanove po občem pravu, o katerih je bilo že govora.

Da so se predpostavljale samo likvidne zapuščinske zadeve v določbah o načinu pridobitve dediščine, kaže začetek ustreznega člena 44. izvir. gor. bukev: »*Item ein Perckherr soll einem jeden Erben auff sein Gerechtigkeit so in angestorben ist, leihen, was er im von Recht daran zu verleihen hat.*« Tu gre torej za pravico, ki je po pravu pripadala onemu, kateri jo od gorskega gospoda zahteva. Nato šele sledi predpis o poti, ki naj jo dedič ubere. Najprej govori isti člen 44. o normalnem primeru, da gorski gospod sam ne prereka omenjene pravice, ki je med prizadetimi sorodniki itak že nesporna. Dedič mora v tem primeru sam z dvema drugoma kot pričama priti k gorskemu gospodu in zahtevati, da se mu podeli gorska pravica. V tem stanju zahtevanje mora vztrajati cele tri ure. V tem času naj gorski gospod izjavi, ali ugodi zahtevi ali ne.

Če ne ugodi, potem naj dedič *(der Erb)* obišče deželnega kletarskega mojstra in ga zaprosi, da on ugodi njegovi zahtevi. Deželni kletarski mojster naj na takšno prošnjo s pismom gorskemu gospodu ukaže, da naj podeli sogorniku *(Perchhold)* v 14. dneh njegove pravice *(Gerechtigkeit)*. Morda smemo sklepati iz dejstva, da je tu govora le o sogorniku, da to za mejaše ni veljalo, da se torej svobodnjakom, meščanom, duhovnikom, plemenitnikom ni bilo treba podvreči opisani, precej poniževalni proceduri. Skoro gotovo so oni dobivali svoje vinograde brez asistence prič, brez prošnje i. pod. Čl. 44. nadaljuje značilno: Ako gorski gospod še vedno vztraja na odklonilnem stališču, da ni dolžan izvršiti podelitev, potem mora v 14. dneh ljudske sodnike, ki tvorijo srenjo na vinogorskih zborih, sklicati. Oni naj odločijo, ali mora dediču podeliti zemljo ali ne. Misliti smemo, da temelji odklonitev na dejstvu, da je dedič postal nevreden dedovanja ali da ga sogorniki ne bi hoteli trpeti na vinski gorici. Ako bi pa gorski gospod ne hotel sklicati srenje v 14. dneh, potem sme deželni kletarski moj-

ster sam dediščino po svojem pravu podeliti *(verleihen)* zahtevajočemu dediču. Tudi ga je dolžan po pravici zaščititi *(vund ihme dazu zu Recht schermen)*, vendar ne sme ničesar na zemljarini ali gornini izpremeniti. Ta pot je bila torej po izvir. gor. bukev predpisana, da si izvojuje dedič pravico do dediščine.

Poznejši razvoj v tem pogledu pokaže, da je bilo vsaj kranjskim deželnim stanovom neprijetno, da bi posegal kletarski mojster s kategoričnim ukazom v zadevo, da naj gorski gospod v 14. dneh podeli gorsko pravico. Mislili so bržčas na primer, da je prišlo do odreke podelitve pravice zbog tega, ker je prejšnji hasnovalec ostal na dolgu davščine ali pod. in da se brani njegov dedič ta dolg priznati in poravnati. Zato se glasi kr. prip. osnutek tam, kjer pravi izvirnik: »*dass er den Perchholden auff sein Gerichtigheit in 14 Tagen vergleiche*« tako: »*dass er den Perkschaden, auch sein Gerechtigheit in 14 Tagen vergleiche*«, kar daje drugačen smisel. V ostalem pa je tudi kr. prip. osnutek sprejel določbe iz izvirnih gorskih bukev.

R e c l j e v prevod se je oprijel tesno besedila izvirnika; zajemljivo je, da je slovenil »*leihen*« z »*voshiti*«, »*verleihen*« pa z »*dovoshiti*«. Tudi muzejski prevod je ostal pri določbah izvirnika; »*leihen*« je prevedeno s »posoditi«, izraz »*verleihen*« je izpuščen. Tudi prevod studijske biblioteke se drži vsaj smiselno prvotnih določb izvirnika, »*leihen*« prevaja s »pravico izpustiti«; namesto dveh prič zahteva tri in določa, da morajo biti to sogorniki. Na kraju, ko govori izvirnik o nalogi kletarskega mojstra, če gorski gospod ne bi hotel sklicati srenje, pa pravi po svoje: »aku nesturi on tiga, taku more kellermeister po teim prauizo raunati inu andlati, vnder temu Gorsk. Gosp. nenegouih fraihaitih pres skode«. Boštanjski prevod pričenja ustrezni člen 41. značilno takole: »Vsakaterimu p r a v i m u Erbu, kedar on gorskiga gospoda objishe u treh urah teku izsrozhiti, kolku niemu po pravici shliši.« Torej dedič mora biti p r a v i, pač zakonit,

potem mora dobiti vse, kar mu gre po pravici; o pričah za prošnjo glede podelitve dedne pravice pa ni več govora. Nadaljnji tekst v istem členu ureja pritožbeno pot na deželnega kletarskega mojstra po svoje. Le-ta ima samo še to nalogo, da na pritožbo *(sic!)* »temu gorsk. gospodu skus pifsma nalsov« (naloži) »te niemu njegovo Erbshino izrozhi alli pak v 14. dnevih skusi Omejashe enu spoznaine stiriti pustiti, oku niemu pravica shlishe, ali nikar«. Značilno je, da naj se vprašajo omejaši (morda sosedje), a ne ljudski sodniki, in da ni več sankcije za primer, da bi gorski gospod ne hotel ustreči nalogu deželnega kletarskega mojstra. Laybasser-jev, Kapsch-ev, vagensperški, soteški in prekmurski prevod sploh nimajo več ustreznih določb. Vidi se torej, ako se upošteva dobo nastanka omenjenih prevodov (prim. § 17., št. 4., a) do č), da določbe glede obveznosti gorskega gospoda radi podelitve podložne dedne očevine, brez odloga in neokrnjene, čim pozneje tim bolj izgubljajo na svoji odločnosti, v mlajših prevodih pa sploh izginejo.

Č) Gorske bukve so ustanovile zastran zaščite pravega dediča glede dedne pravice za dvoje primerov še posebne določbe, namreč *a)* če se zbog izrednih neprilik pravi dedič ne bi mogel poslužiti svoje pripadle mu dedne pravice; *b)* če bi šlo za dediče, ki bi bili po pravu nasledniki, pa dejansko ne bi bili zaželjeni sosedje. V prvem primeru moramo misliti na težke socialne neprilike o času turških napadov ali splošne kuge, ko so bila cela sela uničena. O takih prilikah (primer *a)*) je prišel grabežljivec in se polastil zemljišča brez vsakega dednega naslova, a s tem odvzel potomcu iz rodbine to, kar bi mu po dednem pravu šlo. Ni so tu mišljeni primeri povratnega pripada *(Heimfall)*, niti zapalosti *(Kaducität)* vinogorskega imenja, ampak vprav tisti primeri, v katerih ni šlo za nedostajanje dedičev. Inače (drugi primer *b)*) pa se vidi, da je še vedno tlel podzavesten čut, da je

najbolje, če ostane — kakor nekdaj pri zadrugah — zemlja pri krvnem sorodstvu ali vsaj pri poznanih sosedih, dočim se je treba tujcev-priseljencev (Uskokov?) do skrajnosti braniti. Vsekakor si zavaruje gorski gospod svojo pravico, da dobi prvi priliko, pridobiti si dotično zemljišče kot izključno last, prav kakor da bi šlo za povratni pripad. Ti prehodi potom pravice prvenstva pri pridobitvi zemlje pa niso vezani samo na dedne primere; veljajo na splošno. Ali največkrat so prišli do uporabe in veljavnosti prav pri smrti hasnovalca podložnega vinogorskega imenja.

K primeru *a)*: O njem smo morali razpravljati že v § 20., št. 2., c) v zvezi z vprašanjem o zaščiti dece in maloletnikov. Tu je treba tamkajšnje izvajanje le še dopolniti z ozirom na slovenske prevode. Prip. kranj. osnutek je prevzel določbo izvirnika smiselno pravilno, Recljev prevod takisto, Laybasserjev pa je smisel izvirnika na kraju nekoliko izpremenil: »le-tu pak se von Vsame, kadar so she maihini reihsteni ottrozi, temu istimu stoy do 16. leta ta Erb obiskati«. Tu je torej jasno povedano, da ureja ta določba primere dediščine in dednega nasledstva. Izraz »reihsteni« otroci (v izvirniku »*unvogtbare Kinder*«) so bržčas otroci, ki so rejenci, v reji se nahajajoča deca. Ali vidi se, da je Laybasser v svojem prevodu mislil — drugače, nego smo mi razlagali to določbo — na to, da imajo dediči (samo) do 16. leta svoje starosti pravico zahtevati dediščino, ki si jo je drugi brez pravice prilastil, s tožbo nazaj. Muzejski prevod in ž njim Hoffov nemški zapis pa se nasprotno izražata tako, kakor smo mi razlagali, da »ima mladim otrokom 16 leith Obiskanie naprej state«. Doba za reklamacijo dedne pravice je torej ne glede na to, koliko so otroci stari, razširjena na 16 let, pač od zapustnikove smrti. Prevod studijske biblioteke določa enako kot muzejski, in se razlikuje samo v jezikovnem pogledu. Boštanjski prevod govori pa izključno samo o dednem prehodu in se izraža tako, kot

bi šlo za primer kaducitete; pravi namreč, »da ni obeniga Erba, kir bi fe satie na glafs dau inu meldau«. Tu je torej priposestvovanje s hasnovanjem leto dni utesnjeno na kadukna imenja, izvzeti pa so tudi tukaj tisti primeri »kedar so she maihini na izrozheni (menda varihu?) otrozi taistem do sestnaistiga Leita naprei stoji nich Erbshino objiskat«. Torej — kakor pri L a y b a s s e r-ju, toda po našem mnenju ne v soglasju z izvirnikom. Ostali prevodi so opustili prevod tega kočljivega mesta.

K *b)* Kakor že navedeno, pri teh primerih ne gre za prehod dediščine brez pravnega nasledstva, ampak za tituliran prehod s pravnimi posli med živimi ali pa zaradi smrti hasnovalca vinogorskega imenja. Obema primeroma je misel-vodilja, da naj se ohrani zemlja v smislu nekdanje zadružne ideje r o d u, ki jo je obdeloval že od pamtiveka. R o d znači v tej dobi okvir oseb, ki se pač zavedajo skupnega krvnega sorodstva. To je bila institucija pravice prvenstva pri nakupu *(Einstandsrecht,* ki smo o njenem izvoru že razpravljali v drugi zvezi [gl. § 11., št. 5.]).

Uzakonitev te institucije po izvirnih gorskih bukvah iz l. 1543. stoji v čl. 50. v neposredni zvezi z zapovedjo, da morata dedič ali kupec v enem mesecu zaprositi za podelitev imenja, t. j. vinogorskega zajma, od strani gorske gosposke. Čl. 50. določa: Če se postavi vinograd ali druga dediščina *(ein ander Erb),* ki spada pod gorsko palico, na prodaj, potem je treba zemljišče najprej ponuditi gorskemu gospodu v nakup. Ta pa mora isto vrednost plačati, kot jo ponuja drug kupec, in ga ne sme *»darwider nicht beschwär«*, t. j. na drug način obremenjevati ali v slabejši položaj spraviti. Če gorski gospod ne kupi, je treba staviti ponudbo najbližnjemu sorodniku *(Freund),* če tudi ta ne kupi, najbližnjemu sosedu *(Anrainer);* šele, če niti ta neče kupiti, sme kupiti kdorkoli. Ni povedano, kako se naj določi bližina sorodstva (svojasti) in do katerega kolena ali stopnje pride še v poštev. Rok,

doklej se sme pravica prvenstva pri nakupu še izvajati, v gorskih bukvah ni bil nikjer označen.

O pomenu teh določb za praktično življenje priča dejstvo, da so obdržali tako prip. kr. osnutek kakor tudi prevodi (razen enega samega, namreč prekmurskega) to institucijo in ji dali zakoniti predpis, ki se v bistvu strinja z onim v izvirniku.

V ohranjenih zapisnikih o pravdah pred ljudskimi sodišči v resnici mrgoli o pravdah radi prvenstva pri nakupu zemljišč. Na dolenjskih vinogorskih zborih nekaterih okolišev je imel vsak sosed pravico javiti pred vsem zborom, da namerava v bodočnosti kupiti vinograd, ako ne bo dedičev po vinogradniku. Značilno je, da se je stavil prehod po nakupu popolnoma v isto vrsto s prehodom po dednem pravu. Iz tega smemo sklepati, da tli v pravici prvenstva pri kupu še vedno pravna zavest izza zadružne organizacije: zemlja naj ostane rodu ali vinogradniku, ki prebiva v isti gorici.

3. Kakor sledi že iz gorejšnjih izvajanj, zlasti pod 2., C), se gorske bukve niso spuščale v vprašanje naslova, iz katerega naj bi izvirala dedna pravica dedičev. Vse je šlo po ljudskem pravnem čutu ali običajnem pravu, na katero pa je vplivalo v izvestni meri seveda tudi obče, za višje sloje uporabljano pravo. Pravila, ki so se v tem pogledu uveljavljala, tekom novega veka tudi izpreminjala, odsevajo iz praktičnih primerov sodbâ, ki so zabeležene v vinogorskih zapisnikih. Ta pravila so se tikala A) intestatnega (zakonitega) dednega nasledstva, B) poslednjevoljnih odredb glede dedovanja in C) dednih pogodb.

Ko gorske bukve o poslednjevoljnih odredbah in dednih pogodbah sploh nič ne govore, moramo sklepati, da so smatrale v gotovem pogledu intestatno dedno nasledstvo kot normalno dedovanje.

K A) Po intestatnem dednem pravu, torej v primerih, kjer ni bilo ne poslednje volje zapust-

nikove, ne dedne pogodbe, so imeli pravico dedovanja predvsem krvni potomci zapustnikov. Ti potomci morajo biti zakonski. *Posthumus* šteje za krvnega potomca, vendar so puščali ljudski sodniki končno ureditev dedovanja *in suspenso*, da se izkaže, ali pride otrok v pravem času na svet. Kako so ta pravi čas šteli, iz zapisnikov ni razvidno.

O dedičih nezakonskega rojstva je veljalo po občem pravu (N. de Beckmann), da »*spurii et incestuosi liberi excluduntur a successione*«. *Spurii* so bili izven zakona, *incestuosi* od poročene matere, toda od nesoproga zaplojeni otroci. S tem splošnim naukom se ujema dejstvo, da o dedičih nezakonskega rojstva nikjer v nobenem zapisniku o pravdah pred ljudskimi sodniki ni govora; samo pri tistih nezakonskih otrocih, za katere je zapustnik priznaval očetovstvo in jih vzel kot rejence na svoj dom, je slovensko običajno pravo dovoljevalo, da so dobili delež iz zapuščine kot primerno odpravščino.

O nevrednosti dedovanja v smislu čl. 12. izv. gorskih bukev (gl. § 21., št. 3. B) za prakso nismo našli nikjer nobene omembe. Pač je bil zabeležen primer, da je nekdo postal nevreden dedovanja, ker je zagrešil tatvino, čeprav je bil krvni potomec zapustnika. Dediščino so ljudski sodniki proglasili že za živih dni potomca za kadukno.

Če je bilo več zakonskih otrok, ki naj dedujejo po enem izmed roditeljev, je šla imovina zapustnika, ki ni napravil oporoke, največkrat v razdel, vendar ni bilo enotnosti. Opaža se pač ponekod izrazito, drugod vsaj dejansko, da naj dobe sinovi očetovo, hčere pa materino dediščinsko imovino, zlasti glede nepremičnin. Po občem pravu se je glasilo načelo »*paterna paternis, materna maternis;* vendar je veljalo na splošno le v nižjeavstrijskem pravu, pri štajerskih sodiščih pa »*patitur suos morales hyatus*« (N. de Beckmann)). Tu je bilo tako pravo upoštevano samo za plemenitnike. Na Dolenjskem pa je veljalo — vsaj še

v drugi polovici XVII. stoletja — za vinogradniška imenja in je dobilo svojega pristno-kmečkega izraza v rečenicah, navedenih že v § 20., št. 4. d), namreč »*was nach dem Huet khombt, soll auf den Huet, i. e. Sohn und nit Tochter fallen*«, ali »*was nach den Petzen* (peča) *khombt, dass fallt vnd gebührt den Tochtern*«. Da to pravo ni bilo singularno pravo Dolenjske, dokazuje nam Trsatski statut, ki pravi v čl. 58., da »sestra ne more dela pretendirati od očinstva, pače od materinstva«. Seveda pa se to pravilo ni dalo povsod do skrajnosti dobesedno izvajati. Prišlo je semtertja do čudnih kompromisov. Vobče niso radi videli, da bi dobil sin manj kot hči, to celo v primerih ne, ko je bila takšna želja izražena od zapustnika s poslednjevoljno naredbo.

O tem, ali dedujejo potomci zamrlih otrok *per stirpes* ali *per capita*, v vinogorskih zapisnikih nismo našli določnega pojasnila. Na Štajerskem je veljalo pravo dedovanja *per stirpes*, ne pa *aequaliter*, če so konkurirali sinovi ali hčerke z vnuki ali vnukinjami pred zapustnikom umrlih neposrednih potomcev (N. de Beckmann). Cesar Karel VI. pa je v svojem dedovalnem redu (gl. zg. pod 1.) ustanovil odločbo: Če so konkurirali samo otroci zapustnikovih otrok med seboj, so si delili dediščino *per capita*, inače pa *per stirpes*. Ljudski sodniki pa se tega — vsaj v l. 1781. — niso držali!

Primeri, kjer so se dedni interesi sorodnikov križali, so bili predmet svojevrstne patriarhalične ureditve po vidiku, da pristoja intestatna dedna pravica do zemlje predvsem moškemu potomcu, ki je sposoben za gospodarja. To načelo se uvažuje včasih tudi preko poslednje volje zapustnikove. Le za dušni blagor naj se na vsak način poskrbi z volili cerkvi, ako je to zapustnik v oporoki izrazil.

Sicer pa naj tisti, ki podeduje imenje, dobi le-to tako, da mu bo mogoče gospodarski izhajati. V tem

smislu so bili dediči-sinovi nekakšni očevinski dediči *(Anerben)*.

Poznejši razvoj, zlasti v prvi polovici XVIII. stoletja pa je šel v tej smeri, da se je pri več potomcih posestvo delilo na več naslednikov; to se je imenovalo, da gre posestvo v »razdel« (narodna pesem) ali v »spolovine«. Cesarska vlada pa je v bojazni, da se oslabi s tem kmetski stan glede obdavčevalne sposobnosti z zakonom z dne 6. novembra 1753. in raznimi poznejšimi naredbami odredila, da se kmetijska posestva ne smejo deliti. V zapisnikih o ljudskih sodnih zborih pa nismo nikjer zasledili nikakšnih odnosov na te določbe; bržčas je veljalo to za samoposebi razumljivo. Pri tem je ostalo do francoske okupacije.

Pojem nujnih dedičev je bil v vinogorskem običajnem pravu poznan. Omenja se, čim je šlo za konkurenco mačehe, ki naj bi dobila po testamentu vinograd, s hčerkami iz prvega zapustnikovega zakona in z zapustnikovimi hčerkami. Tu so ljudski sodniki rekli, da dobi hčerka vinograd *in natura*, toda ona mora del vrednosti vinograda izplačati mačehi v denarju; sestre zapustnikove pa da niso nujne dedinje, njim ni treba prav ničesar zapustiti *(unnötige Erbin)*. *A contrario* se da sklepati: Hčerki, ki je krvni potomec, pa se mora nekaj zapustiti.

Soproga, ki ni bila testamentarična dedinja, po intestatnem pravu ni bila upravičena zahtevati delež iz dediščine. Ona se je morala v takšnem primeru umakniti celo bratom zapustnika. Le če so ostali nedoletni otroci kot dediči, je smela vdova ostati na zemljišču do polnoletnosti otrok, po njihovi polnoletnosti pa dobi vdova to, kar ji gre po ženitnem pismu. To je veljajo po nižjeavstrijskem pravu vobče, vendar se taki primeri rešitve nahajajo tudi v sodbah naših ljudskih sodnikov.

Če ni bilo krvnih potomcev kot dedičev, n. pr. ker je zapustnik in lastnik vinogorskega zajma umrl v deški dobi, je bilo dopustno, da pripade zapuščina

enemu izmed preostalih roditeljev nazaj. To omenjamo, ker je veljalo po občem pravu posebno na Štajerskem, da roditelji niso dedovali *ab intestato* po svojih otrocih, ampak dediščina je pripala deželnemu knezu v last.

Vse to se je uveljavljalo p o l e g glavnega pravila gorskih bukev, da pripade vinograd gorskemu gospodu, če zapustnik nima krvnih potomcev. Posledica je bila, da so mogli ljudski sodniki le tedaj priznati zemljo sorodnikom v stranski črti ali soprogi ali soprogu, ki je svojega druga preživel, *ab intestato*, če je bila gorska gosposka s tem zadovoljna. Razen tega pa dedovanje *extraneus*-a (tudi cerkve) ne ustvarja absolutno neizpremenljive pravice, tako da bi jo ljudski sodniki morali upoštevati še pozneje vselej. So zabeleženi primeri, ko so ljudski sodniki cerkvi že prisojeni vinograd vzeli in ga obljubili bližnjim sorodnikom zapustnika, ako cerkev ne bo vinograda pravilno obdelovala. Dedovanje v stransko črto sorodnikov pa so smatrali ljudski sodniki za nekakšno naključje obogatitve in so v takšnih primerih radi nalagali iz svoje iniciative dediču, naj izplača volilo v dotični vsoti cerkvi ali ustanovi posvetilo za sv. maše. Izključeno pa je bilo, da bi si smel upnik zapustnika sam lastiti zapuščino v poravnavo dolgov, ki jih je pri njem napravil zapustnik. Toda tupatam so priznali sami ljudski sodniki s posebno odredbo zapustnikovemu upniku prezadolženi vinograd.

K B) Iz zapisnikov o pravdah pred ljudskimi sodišči se ne da določiti točna meja, v katerih primerih je slovensko običajno pravo dopuščalo da sme zapustnik razpolagati s svojim imetjem s poslednjevoljnimi odredbami. V obče so vplivi rimskega prava že precej prekvasili nekdajšnje zadružno-kolektivne ideje zemljiške posesti.

Kdo je smel napraviti p o s l e d n j o v o l j o? Glede starostne dobe zapustnika, ki ga šele usposablja, da napravi oporoko ali volilo, nimamo nobenih podat-

kov. V praksi pač ni bilo primerov, da bi nedorasla oseba smela pred smrtjo ali ob smrti razpolagati z lastnim imenjem ali premičninami. Imamo pa nekoliko primerov razpolaganja z dednim deležem, ki zapade šele pozneje, od strani oseb, ki so z doma za rekrute; ti pa so bili pač vseskozi že polnopravni.

Ženske po »vlaškem pravu« *(wallachisches Recht)* niso smele napraviti poslednjevoljne odredbe; to stoji zapisano v zapisniku o vinogorskem zboru na Gadovi peči blizu uskoških naselbin z dne 30. avgusta 1670., vendar s pripombo, da tako pravo na Kranjskem ne velja. Tudi v drugih zapisnikih o vinogorskih zborih na različnih vinskih goricah imamo spomina o oporokah žensk, ki niso bile priznane za veljavne. Vendar je težko odločiti, kaj je bilo temu vzrok.

Vprašanje, ali je moral biti testamentarično postavljen dedič gorski ali patrimonialni gosposki »*heres idoneus*«, je imelo v alpskih deželah svojo vlogo. Za Nižjo Avstrijo je n. pr. veljalo v drugi polovici XVI. stoletja, da sicer sme kmet svoje posestvo testamentarično zapustiti, ne da bi mogel zemljiški gospod izpodbijati testament, toda le-ta sme siliti dediče, da izroče zemljišče nekemu rojenjaku *(Holden)*, ki ga on določi. Takih primerov pa v naših zapisnikih o pravdah pred ljudskimi sodniki ni. Če je šlo za krvnega dediča po intestatnem nasledstvu, gorski gospod gotovo ni imel take pravice. Če je pa šlo za oporočnega dediča, je zapustnik pač postopal previdno in se oziral na mišljenje svojega sorodstva ali pa iznesel svojo zadevo pred vinogorski zbor. V oporoki izražena poslednja volja je bila skoraj vedno le takrat potrebna, kadar naj dobi zapustnikovo imenje celo, delno ali po določeni vrednosti tak dedič, ki mu po intestatnem pravu ne bi pripadalo. Največkrat je šlo za dedovanje cerkve. Volil cerkvam je bilo na stotine. Enako je bilo pri dedovanju po zapustnikih, ki niso imeli lastnih potomcev. Tu bi moralo priti po čl. 22. izv. gor. bukev do povratnega pripada. Toda s posebnim

privoljenjem gorskega gospoda, ki ga je izprosil ves asesorij sodnikov na vinogorskem zboru, dobil je vinograd tisti, ki mu ga je namenil zapustnik z oporoko (n. pr. njegov bratranec).

Stalne oblike poslednje volje ni. Včasih so zavili oporoko v obliko daritve za primer smrti, da bi bolj držala, ako bi jo sorodniki izpodbijali, osobito če je šlo za soprogo kot dedinjo, ki ni rodila v zakonu v zakonu s zapustnikom otrok. Niti stroge ločitve med oporoko in volilom ni. Gorske bukve so poznale le »*Vermächt(nuss)*« in »*Stift*«. Zgoraj pod 2.) je bilo že o tem mimogrede govora. Tu dopolnjujemo, da so bili »*Vermächt(nuss)*« ne samo volila *(legata)*, ampak tudi poslednjevoljne zapustnikove odredbe, ki so postavile dediča za celotno imovino ali alikvotni del imovine. Oporoka *(testamentum)* je veljala predvsem za imenja, volilo *(codicillum)* pa za denarne ali naturalne naklonitve cerkvi *(Stift, pia legata)*, za sv. maše, za zgradbo kapelic i. pod.

Oblika naprave oporoke ali volila je bila lahko javno-slovesna ali pa tajno-zasebna. Slovesne oblike so se posluževali največ koncem XVII. in začetkom XVIII. stoletja. Obstojala je v tem, da se je na prošnjo neke stranke vsebina oporoke na vinogorskem zboru objavila in nato zabeležila v zapisniku o tem zboru, n. pr. s pristavkom »*Urkundt dessen das gesamte assessorium in* ... (sledi kraj). Večkrat se čita, da prosi bodoči zapustnik *(testator)* za vknjižbo oporoke *(Testament einverleichen bittlich angesucht.) Mno*gokrat je tudi zapisano, da naj se da dediču »*einen ordentlichen Brief*« o zemljišču. Poslednjevoljna odredba pa se je napravila lahko tudi tiho, zasebno, brez intervencije vinogorskega zbora. O holografnih (lastnoročno pisanih) oporokah zapisniki o vinogorskih zborih ne vedo ničesar. Zasebnih poslednjevoljnih odredb, narejenih od drugih oseb, ne od zapustnika, pa je v praksi bilo; vendar več ustnih kot pisanih. Pravila glede ustnih testamentarnih prič, ki smo

o njih poročali po B e c k m a n n-u zgoraj pod št. 1.), se niso točno upoštevala. Res, da je največkrat govora o treh oporočnih pričah, ki nikdar niso bile ženske. Imamo zabeležen celo primer, ko ste dve priči že umrli, pa je po sodbi ljudskih sodnikov obveljala izpoved tretje priče, samo da jo je dedinja morala s svojo osebno prisego dopolniti. So zabeleženi tudi primeri, da je interveniralo več kot štiri prič (do sedem), a tudi manj kot tri. Mnogokrat so intervenirali pri oporokah duhovniki sami. Še takšne primere smo zasledili, kjer je duhovnik sprejel poslednjevoljno odredbo v prid cerkve — med spovedjo na štiri oči. Izjava poslednje volje »*inter pocula*« pa navzlic zadostnemu številu prič ni bila priznana za veljavno. V nekem, vsekako edinem primeru (iz l. 1699.) je obveljala poslednja volja, ko je prišel dedič na vinogorski zbor in tam sam povedal, da je odposlan odposlan od zapustnice, ki umira, pa je v zadnjih vzdihljajih tako odredila *(disponiert)*, da ji on po smrti oskrbi pogreb in plača njene dolgove, nato pa si poračuna poleg teh stroškov tudi svoj dolg pri njej iz imenja, ki ga prevzame.

Pravno naziranje ljudskih sodnikov glede postavitve soproge za dedinjo po poslednji volji v praksi ni bilo enotno. Imamo zabeležen primer, ko je zapustnik pred župnikom in šestimi pričami zapustil svojo imovino soprogi »*für eine vollmächtige Erbin*«, torej tako, da bi drugi sorodniki ne smeli ničesar podedovati. Toda vinogorski zbor ji je priznal samo dosmrtni užitek, to celò nepotrošno *(unverthunlich)*, po njeni smrti pa naj pripade vsa dediščina najbližnjim sorodnikom. V drugih primerih pa so pustili ljudski sodniki, da velja oporoka, ki prepušča dediščino soprogi kot polnopravno imovino, a po smrti soproge zapade »*undisputierlich*« krvnim sorodnikom zapustnika. Vse to se ujema s tem, kar smo izvajali glede intestatnega dednega nasledstva med zakonci (gl. zgoraj pod št. 3. A).

Tudi razdedinjenje se je lahko izvršilo s poslednjevoljno odredbo. Pravi pravnopriznan razlog napram sinu je bila njegova nehvaležnost *(»ob ingratitudinem exhereditiert«)*. Razdedinjenje pa je moralo biti v oporoki odrejeno. Samo zapustnikovo govorjenje izven časa smrtne nevarnosti, da sinu noče ničesar zapustiti, ni zadostovalo. Toda odredba razdedinjenja se je smela pobijati s tožbo pred vinogorskim zborom. Odreka glede dediščinskega deleža od strani dediča vinogradnika je bila v enem primeru (l. 1714.) »*zur mehreren Beglaubigung*« na vinogorskem zboru izjavljena in potrjena.

Querela inofficiosi testamenti (pritožba zbog nepravilno napravljene oporoke) je bila v praksi dopuščena. Imamo zabeležene primere, pri katerih je šlo za razdiranje oporočnih določb, ne po grajski gosposki, ampak s pravdo pred ljudskimi sodniki in so bile tiste določbe resnično ovržene.

Dokazovanje poslednjevoljnih odredb ni bilo urejeno na izrazit in enoten način. Včasih se je vršilo zasliševanje prič take odredbe na samem vinogorskem zboru pred ljudskimi sodniki, včasih pred gorskim gospodom. Ta zadnje navedeni način se uveljavlja osobito v XVIII. stoletju, ko je ugled vinogorskih zborov že obledeval. Naravnost ves zapis poslednjevoljne odredbe se nahaja v knjigi zapisnikov o vinogorskih zborih klevevške graščine iz l. 1802.

K C) O d e d n i h p o g o d b a h niso gorske bukve nikjer govorile. Tudi v zapisnikih o vinogorskih zborih ne najdemo razen enega primera iz leta 1645. (Kostanjevica) nobene omembe. V omenjenem primeru se je sklenila glede bodoče dediščine kupna pogodba pred kostanjeviškim opatom. Vendar moramo uvaževati, da je življenje samo sililo do ureditve nasledstva že za živa s primerno pogodbo, da se prepreči nevšečno tekmovanje različnih dedičev. Gospodar je v sporazumu s soprogo, otroki ali drugimi sorodniki stvar uredil in vse tiste, ki ne ostanejo doma, odpravil

z deleži svoje imovine, zlasti premičnine. Da se je moral odpravljeni otrok ali vnuk odreči pravice dedovanja glede na preostale dediščine, je bil pogoj za plačilo odpravščine. Takšna ureditev se je proglašala in potrjevala slovesno ter zapisala v zapisnik o vinogorskem zboru.

4. Doslej smo razpravljali pod 2.) o vlogi gorske gosposke napram dedičem in o vrstah dednih nasledstev. Preostane še, da se bavimo s primeri dodelitve ali razdelitve dediščine, če pride do sporov med dedići ali volilojemniki.

Po določbah gorskih bukev se smatrajo pravde o dednem nasledstvu za nujne zadeve. Gorski gospodje morajo skrbeti, da pridejo taki spori čim prej do rešitve po ljudskih sodnikih. Za te primere velja predpis, da morajo gorske gosposke izdajati individualna pismena ali ustna vabila strankam. V nekaterih slovenskih prevodih stoje celo določbe, da naj se take pravde rešujejo na posebnih narokih ne glede na splošen dan za vinogorski zbor.

Vprašanje, katera od strank, ki se pravdajo, dobi vlogo tožitelja, katera naj bo toženka, se po zapisnikih ne da rešiti. Pač pa se zdi, da je imel tožitelj za dediščino vobče boljši pravdni položaj kot toženec. Vobče so bile take pravde srdite in ljudski sodniki so imeli posebno težavno stališče, če se je potegoval za neko stranko plemeniti protektor, kar ni bilo posebno redko. Značilno pa je bilo, da se v takšne spore domača gorska gospoda ni smela umešavati; celò sama se je morala sodbi ljudskih sodnikov podvreči. (Prim. § 19., št. 3., a.) Reševali so pravde o dednem nasledstvu po svojem, od pamtiveka preizročevanem pravnem prepričanju brez pisanih zakonitih določb in se pošteno potrudili, da izravnajo križajoče se koristi in zahteve.

Prisoditev dediščine, kakor že omenjeno, ni bila vedno dokončna in neizpremenljiva. Če niso bili na

vinogorski pravdi vsi dediči navzoči, pa so se pozneje oglasili s svojimi zahtevami, je utegnilo priti do tega, da je ljudsko sodišče svojo lastno sodbo ovrglo in izdalo novo v izpremenjeni obliki. Pravde so bile zato včasih zelo dolgotrajne. Vlekle so se preko več vinogorskih zborov, pa so čez dalje časa zopet oživele. Konec je bil navsezadnje — mnogokrat — od ljudskih sodnikov zapovedana poravnava. Tista stranka, ki je v pravdi zmagala, je dobila prepis odloka ljudskega sodišča, ki je bil včačih naslovljen kot »*Behaabbrief*«. Na podlagi te listine pride stvar koncem koncev do dodelitve dednega nasledstva tisti stranki, ki je zmagala in plačala pristojbine.

Pa tudi potem, ko je bila pravica dednega nasledovanja v pravdi ustanovljena, je bilo včasih treba dejanske razdelitve dediščine ali pa ureditve položaja radi maloletnosti dedičev. V takih primerih je prišlo do inventure zlasti glede premičnin, saj so bile nepremičnine itak po legi obsega in vrednosti znane. Na podlagi inventure je prišlo do poravnave med strankami, ki jo je napravila in stavila za primer omalovaževanja pod hudo sankcijo gorska gospoda sama ali pa selski župan ali gornik, tupatam z zaupniki, ko so jih izbrali ljudski sodniki. Včasih je bila dopuščena, če niso bile stranke z delitvijo zadovoljne, nova tožba na vinogorskem zboru. Vendar ni šlo, da bi se dedič sprva ne brigal za svoje dediščinske pravice, pozneje pa vendar zahteval popravo razdelitve. Doba, po čije preteku se ni več dopuščalo uveljavljanje eventualne pravice do dednega nasledstva, je bila različna, v enem primeru 30 let, v drugem 20 let, v nekem nadaljnjem samo leto in dan, po novem štajerskem sodnem redu (iz l. 1622.) je bilo za dokončno priposestvovanje potrebno, da je preteklo 32 let.

5. V zapisnikih o vinogorskih pravdah proti koncu XVIII. stoletja se zrcali izrazito, kako se krepi oblast gorske gosposke in kako so se jačali vplivi rim-

skega prava. V zadnjem desetletju pred francosko revolucijo in v dobi revolucije same, srečavamo že vse polno inventur in prisojilnih listin, pa tudi posvedočb razdelitve dediščin, pri katerih niso več intervenirali ljudski sodniki, ampak le še grajski uradniki, včasih tudi gornik kot odposlanec gorske gosposke sam. Novi dedni nasledniki so dobivali od gorske gosposke listino kot slovesno potrdilo o upravičenosti do podeljene zemlje, ki se je imenovala »Gorni list«, pa tudi »*Schermbrief*«. Prvi nam znani gorni list, ki je bil tiskan na slovenskem jeziku, je iz leta 1800.

V tej dobi od leta 1720. naprej pa je bil pravni položaj glede zakonitega dednega nasledstva, ne pa poslednjevoljnih odredb že izpremenjen. Tudi oblast gorskih in patrimonialnih gosposk je bila vladarjevi oblasti na poti. Državna politika je uvidela, da je treba položaj kmečkega ljudstva zboljšati, inače se široki krogi kmetiškega stanu ne morejo tesneje pritegniti k plačevanju davkov v korist države. »*Neue Satzordnung vom Erbrecht ausser Testament und andere Letzter Willen etc.*« za Nižje Avstrijsko leta 1729., za Štajersko z dne 28. maja 1720. in njeni posnetki za druge dežele s slovenskim prebivalstvom (gl. zgoraj št. 1.) so se borili zoper to, da po deželnih običajih glede zakonitega dednega nasledstva ni bilo dedovanja od otrok na preživele roditelje in pa da je veljalo načelo *paterna paternis, materna maternis,* to pa ne samo za kmetiške sloje, ampak tudi za privilegirane stanove. V obeh pogledih pa slovensko običajno pravo ni bilo tako strogo dosledno kakor na Nižje-Avstrijskem. Razen teh načel karolinskega dednega prava naj omenimo še sledeče: Legitimirani otroci dedujejo prav tako kot v zakonu rojeni otroci; enako tudi adoptiranci. Tudi izvenzakonski otroci dedujejo po materi, vendar ne velja to za »*Herrn- oder Ritterstand*«, niti za tiste, ki so rojeni iz prešuštva ali v krvosramnosti. Ascendenti imajo dedno pravico, če descendentov ni, od kolateralnih sorodnikov pa samo

bratje in sestre in njihovi potomci. Zakonski soprogi dedujejo v smislu ženitnih pisem, če pa teh ni, samo, če ni krvnih potomcev. Imajo pa (omejeno) pravico uživanja zapustnikove imovine, če konkurirajo z otroki. Dedič mora nastopiti dediščino v 30. dneh. Glede primerov, ko zapustnik zemljišča umre brez intestatnih dedičev, predpisuje ta red, da taka zemljišča zapadejo deželnemu vladarju, razen če obstoji v deželi pravni običaj, da pripade zemljišče brez dedičev zemljiški gosposki.

Mi smo že večkrat izvajali, da so ljudska sodišča vršila praktično pravosodstvo v smislu patriarhalne pravičnosti. Če so si ljudski sodniki celo prisvajali pravico, da smejo iz višjih interesov celokupne soseske n. pr. radi nemoralnosti nekega vinogradnika izobčiti iz vinske gorice, tim bolj smemo za ureditev dednih zadev pričakovati, da so se ravnali po višjih vidikih, da dobi zemljo v hasnovanje domač človek, če le mogoče, krvni potomec, ne da bi upoštevali kakšna toga pravila za nasledstvo, čeprav po cesarskih naredbah izdana; edinole pravna zavest je odločala, kaj je pravično in pravilno *(ius aequi et boni)*.

Da takšne pravne razmere baš na Kranjskem patrimonialnim gosposkam niso ugajale, za to imamo dokaz v nekem poročilu Franca Ant. pl. Breckerfeldta, graščaka v Starem gradu pri Novem mestu, ki je bil rojen l. 1740. kot sin znamenitega državnika Ivana Žige pl. Breckerfelda (1689.—1760.), umrl pa l. 1806. Dne 1. marca 1781., pol leta pred izdajo patenta Jožefa II., ki je odpravil nevoljništvo, ga je napravil. Poročilo je bilo naslovljeno na Kmetijsko družbo v Ljubljani in je nasvetovalo izpremembo gorskih bukev. Uvede naj se vinogorski in priročni register, v katerem naj se vpisujejo pravi lastniki *(sic!)* vinogradov po hišnih rektifikacijskih številkah. Čim pa pride do razdelitve po dednem nasledstvu, naj se navedejo vsi posestniki *(sic!)* pod isto rektifikacijsko številko, raz-

drobljeni deli pa pod ustreznimi ulomki. Vsak vinogradniški sogornik *(Berghold)* naj si v izvestnem roku pridobi listino o posesti od svoje gorske gosposke. Pri dednem nasledstvu sme gorska gosposka zahtevati po 7 krajcarjev od prepisa (pri kupnih nasledstvih pa po 51 krajcarjev, če vrednost ne presega 50 goldinarjev). Patrimonialne gosposke naj vodijo knjige s zaznamki glede izprememb zemljišč *(Vormerkbücher)*, zlasti pri posledjevoljnih dednih nasledstvih in pri dednih delitvah imenj. Glede sodstva ljudskih sodnikov pravi, da bi bilo mnogokrat in mnogo bolje, ako bi obstajal, če se že noče vzeti karolinski za podlago — na splošno določen dedovalni red v primerih smrti kmetov, ki niso napravili oporoke, ne pa da bi ostalo pri tem, kot se tistih dob dogaja, da se ureditev prepušča mili volji *(Gutdünken)* vinogorskega zbora. V nadaljnjih izvajanjih se bere: V nekaterih vinskih goricah dobi soproga-vdova svoj delež z drugimi krvnimi potomci prvega zakona iz dediščine, poleg tega pa še iz ženitnega pisma. V drugih goricah pa se mora zadovoljiti samo z zahtevki po ženitnem pismu. Da bi se pa prav gotovo napravljala ženitna pisma, naj bi veljalo pravilo, da za primer, ko vdova po smrti moža svojih terjatev ne bi mogla dokazati niti z ženitnim pismom niti z zadolžnicami, njene zahteve ne bi bile veljavne, kakor bi tudi sicer *ab intestato* na zapuščini svojega moža ne bi smela biti udeležena. Glede primera, da zapade zemljišče, čigar zapustnik umre brez intestatnih dedičev, deželnemu vladarju ali zemljiški gosposki, Breckerfeldt ni prav ničesar izvajal. Torej je pol leta pred odpravo nevoljništva še docela vztrajal pri dotičnih določbah gorskih bukev. Opis teh dednih razmer po izobraženem vinogradniku in njegovi nasveti nam nudijo dragoceno potrdilo naših izsledkov iz zapisnikov o pravdah pred ljudskimi sodniki, zlasti, da praktična veljavnost karolinskega dednega nasledstva na Kranjskem ni bila velika.

§ 22.

ZASEBNO STVARNO PRAVO

1. Slika o zasebnih stvarnih pravicah, ki smo jo dobili za konec srednjega veka (gl. § 11., št. 5.) glede germanskopravno orientiranih ljudi na slovenskem ozemlju, ni tako pestra kakor za Nemčijo, vendar kaže, da je nastalo poleg lastninske pravice še več drugih stvarnih pravic, ki so prejšnje zadružno življenje Slovencev do malih spominov razkrojile. V kolikšni meri in v kateri smeri je recepcija rimskega prava zavirala germanskopravno diferenciranje izvenlastninskih stvarnih pravic, je vprašanje, ki se ne dá na kratko rešiti. Gotovo pa je, da je prišlo koncem XVIII. stoletja do neke stalnosti glede institucij zasebnih stvarnih pravic, ki se opira ponajveč na rimsko pravo pandekt, vendar z izvestnimi izjemami, ali bolje rečeno novotami.

O neznatnih izpremembah fevskega prava v novem veku ni, da bi obširno govorili; one so veljale zlasti langobardskemu fevdskemu pravu, a so dobile preko Nemčije tudi za slovensko ozemlje svojo upoštevnost. Z razrušitvijo Nemške države z mirom v Luneville (l. 1801.) so itak vse določbe glede fevdov izgubile svojo moč.

Kot eno glavnih in najvažnejših novot stvarnega prava glede nepremičnin moramo označiti postanek zemljiške knjige. O njej je bilo govora v § 11., št. 5., v tem smislu, da sega pripravljalni stadij, ki je vedel naposled do zemljiške knjige, v drugih deželah nazaj v dobo zadnjih stoletij srednjega veka. Na slovenskem ozemlju je bilo prvič govora o uvedbi evidenčnih zapisnikov vinogradskih zemljišč v prip. kr. osnutku gorskih bukev iz l. 1595., pa tudi pl. Breckerfeldt jih je krajem XVIII. stoletja zahteval. Resnica je, da je recepcija rimskega prava pomen zemljiškoknjižnih razvidnic oslabila. Toda za naše kraje so bile reforme Jožefa II. glede davčnih predpisov dobra pobuda, da se napravi zemljiščni kataster in

izda zemljiškoknjižni zakon, čeprav poslednji še ni bil zasnovan po modernih načelih javnosti, prisilnosti vknjižb in konstitutivnega pomena zemljiškoknjižnih pravic z vknjižbo ali vpisom. Spodaj bomo o tem problemu še posebej razpravljali.

Kot novoto je treba še omeniti, da so se v razvoju germanskega stvarnega prava pojavile posebne oblike kot *ius ad rem*, pravica do stvari. Po fevdskem pravu je imel tako pravico vazal v pogledu fevda po investituri pa še pred dejanskim nastopom posesti. Po občem pravu je imel tako pravico vsakdo, ki mu je bila zahteva priznana, da dobi stvar, napram svojemu obvezancu, v nekoliko manjšem obsegu tudi napram vsaki tretji osebi. Neučinkovitost vsake odredbe glede stvari, ki bi šla na škodo upravičenca, je bila pravna posledica takšne »pravice do stvari«.

Razvoj institucije zavarovanje pogodb pod »*Klausel des allgemeinen Landschadenbundes in*« *(Crain etc.)*, o kateri smo razpravljali v § 11., št. 6., za srednji vek, je bil v novem veku sledeč: Ko je bila ta institucija v reformiranem redu za Štajersko iz leta 1533. uzakonjena, je prešla v deželni red za Kranjsko iz l. 1571., dobila novo odobritev v novo reformiranem redu za Štajersko iz l. 1574., na Koroškem pa se je uzakonila v deželnem redu iz l. 1577. Od teh zakonov dalje je institucija zakonito priznana. S tem pa stoji v nasprotju koledarski zapisnik škofa Tomaža Hrena iz l. 1627., ki pravi: »*Landtschadenbundt in Steyer und Krain eingeführt 1624.*« (sporočeno nam po zapiskih dr. Schiffrer-ja od Janka Polca). Razlagamo si to dejstvo tako, da je škof Hren o priliki zasedanja deželnih stanov izvedel, da je ta institucija uzakonjena, da se pa v praksi še ni baš mnogo uporabljala. Morda je na njo opozorila notranjeavstrijska vlada, da bi dobile točne izpolnitve pogodb v težkih časih tridesetletne vojne večjega razmaha. To mu je dalo pač povoda, da je zapisal svojo opazko, misleč na praktično uvedbo.

Vsebina klavzule je bila dvojna, daljše in krajše oblike. Prva je bila na široko razpredeljena; ona je bila časovno brez dvoma starejša od druge. Druga oblika je čisto kratka in skoraj stalna, namreč obeta se izpolnitev pogodbene obveze »*alles getreulich und ohne Gefährde bei der Verbindung des allgemeinen Landschadenbundes des Herzogthums Krain* ali *Steyermark*« itd. Gospodarski pomen, ki ga je imela klavzula v tej ali oni obliki, je bil ta, da prizna zavezanec sopogodniku: 1) pravico takojšnje eksekucije brez tožbe; 2) pravico eksekucije *a)* na vso imovino zavezanca in njegovih dedičev (generalna hipoteka); *b)* za vsakršno škodo, *c)* brez možnosti pritožbe na kakšno višjo instanco. Na Kranjskem niti ni bilo treba pred zahtevo eksekucije zaslišati zavezanca, na Koroškem pa se je izdala dovolitev eksekucije šele po predhodni zaslišbi zavezanega dolžnika.

Izvor te klavzule se je razlagal nekritično tako, da so velikaši že l. 1338. v kraju Freudenberg na Koroškem sklenili nekakšno deželno zvezo zoper škodo, ki naj učinkuje, če se pogodba sklene s pozivom na to zvezo; odtlej da se je Freudenberg imenoval Landschadenberg. S to klavzulo se je bavila v tem smislu pravna književnost precej obširno že koncem XVII. stoletja (n. pr. Ferd. pl. Rechbach, Nikolaus de Beckmann) in začetkom XVIII. stoletja (n. pr. Iv. Bapt. Suttinger, Fran pl. Freyhoffen). Pravilno razlago smo dali v § 11., št. 6. Tu pa moramo dostaviti, da je postala ta klavzula splošno uporabljevana institucija. Ni je skoraj pogodbe med plemenitniki v XVII. in XVIII. stoletju, ki ne bi vsebovala te klavzule, pa tudi nižji sloji so se je kaj radi posluževali. Vendar se je njen pomen pozneje krivo tolmačil: pristavljali so to klavzulo celo tam, kjer ni imela, niti mogla imeti nobene moči, n. pr. pri poslednjevoljnih odredbah. Po svoji pravni vsebini je pomenjala predhodnico moderne institucije vnaprejšnje dovolitve izvršljivosti pogodbe, ki se

mora v tem primeru, da velja, skleniti v obliki notarskega akta. —

Institucija fidejkomisov, rodbinskih velikih posestev, ki so vezana na rodne dediče, neodsvojljiva in samo po posebnem redu podedljiva, je prišla na slovensko ozemlje po fevdskem pravu pod italijanskim vplivom. Načelo je bilo, da se ohrani »*splendor familiae*« s tem, da pride »*successio ex pacto et providentia maiorum*«. Pravna zgodovina naših slovenskih fidejkomisov še ni niti načeta, kamo li preiskana, a posebne važnosti ta institucija med Slovenci ni imela.

Zelo važno poglavje iz germanskega prava so realne zasebne pravice, h katerim spadajo pravica do lova divjačine, ribolova, rudarjenja, služnosti in sosedske pravice. Razvija se razlastitveno pravo *(Enteignungsrecht)*. Predpostavlja pa izjavo volje državnih predstavnikov, ki ustanavlja razlastitvenemu upravičencu lastninsko pravico do razlaščenega zemljišča, razlastitvenemu zavezancu pa pravico do odškodnine za izgubljeno zemljišče.

O teh in še drugih pojavih germanskopravnega razvoja bomo na kratko povedali, kolikor treba, vzporedno k izvajanjem o zasebnopravnih institucijah po gorskih bukvah in slovenskem običajnem pravu.

Predočili bomo najprej določbe o zasebnem stvarnem pravu, kakor so bile sprejete v gorske bukve, za tem se bomo bavili z določbami iste pravne snovi, kakor so se izobličile preko gorskih bukev v praksi slovenskih ljudskih sodišč.

2. Površen pregled prvotnega besedila gorskih bukev iz l. 1543. pokaže, da zakonodajec ni hotel ustanoviti nobenih p o s e b n i h predpisov glede zasebnega stvarnega prava. Smatral je pač, da so vsi predpisi, kakor so v tistih časih veljali, bodisi po sili drugih zakonov, bodisi po običajnem pravu, že *a priori* v veljavnosti in znani. Omenil jih je samo tedaj, ko je bilo to radi drugih specifično vinogorskih

zadev potrebno. Da je bilo tisto kot veljajoče predpostavljano pravo nekakšna zmes germanskopravnih, z rimskim pravom krekvašenih predpisov, se ne da prezreti.

Za sistematično urejeno rekonstrukcijo vseh stvarnopravnih norm bi morali pričeti pri vprašanju, kaj je v smislu gorskih bukev veljalo za »stvar«, osobito, kaj za premično, kaj za nepremično stvar. Vsebina gorskih bukev pa nam kaže, da se tičejo njihovi predpisi premičnin, nepremičnin in tudi pravic, da pa ne posegajo nikjer v razlago, niti ne delajo pojmovnih razrazlikovanj med njimi.

Za premičnine veljajo in se omenjajo kot takšne orožje, ki naj se odloži pred začetkom vinogorskega zbora, dalje koli, ki se rabijo v vinogradih, pa tudi denar, ki se plača za globo; živina, posoda *(assach)*, les, trte, sadna drevesa, vino, mošt, pa tudi gruda *(Erdreich)*. Nikjer ni govora o tem, da bi spadalo n. pr. izvestno število živine kot *fundus instructus* k nepremičninam, t. j. kmetiji kot pritiklina. Nikjer se ne ustanavlja čas, v katerem postane z zemljo zvezana stvar, n. pr. trta, drevo, sad, premičnina. Kot kriterij za stvar, ki je premičnina, se pač predpostavlja, da ima njen lastnik izključno oblast nad njo, a sadež postane last lastnika zemlje, na katerem zraste, brez ozira na to, ali ga je sam »pridelal« ali »ne pridelal« (substancialni princip). Premično blago pa se dá zarubiti lastniku, gorske bukve določajo celò kazen za brambo zoper rubežen. Slednjič gorske bukve predpostavljajo javnopravno pravico gorskega gospoda na pridelkih kmetije, po kateri tvorijo te premičnine zastavo za davščine in dajatve.

O pravicah na nepremičninah je govora na mnogih mestih gorskih bukev. Čl. 16. navaja kot nepremičnine, ki spadajo v obseg teh pravic, vinograde, gozde in njive. Omenjajo se pa posebej tudi še »zakupne njive« *(Mietzinsgüter)*. Ali o pravicah, ki pritičejo gorskemu gospodu kakor tudi njegovim pod-

ložnikom, gorske bukve ne govoré na splošno, ampak omenjajo jih samo prilično. O značaju teh pravic *mortis causa* ne bomo več razpravljali; pozivamo se na izvajanja v § 21., št. 5. Značaj pravic glede nepremičnin *inter vivos* pa pojašnjujejo načelne določbe gorskih bukev, ki se tičejo zapada vinograda, če se ne obdeluje pravilno, na korist gorskega gospoda, odnosno, ki pravijo, da se morajo izterjavati globe in kazni, kakor so v poedinih členih določene, pa tudi tiste, ki jih izreko sami ljudski sodniki, iz razloga »*darumb, dass sie ihr Erb und Gut den Leib dester sicher haben*«. Ves sestav gorskih bukev se torej po svoji osnovni zamisli opravičuje, da hočejo gorske bukve utrditi dedno imenje in življenje, torej vprav pravice, ki pristojajo vinogradnikom glede nepremičnin, pa tudi premičnin. Gorske bukve pomenjajo torej v tem pogledu zakon za zaščito pravnega reda. To, kar smo pravkar izvajali, stoji v čl. 29. izvirnika gorskih bukev, prevzel pa je ta člen tudi prip. kr. osnutek iz l. 1595., od prevodov pa samo nekateri, Recljev, muzejski in studijski. Poslednje navedeni pravi še določneje: da ima globe »gospud noter istiriati pustiti, de bodo V gorshinach ordnunge obdershane inu Sagorniki suviga lebna shichershi«. Osnovna zamisel gorskih bukev kot zaščite pravnega reda bi se dala razpletsti v sistematični razpredelitvi snovi. Pa se ni!

Samo toliko moremo ugotoviti, da gorske bukve omenjajo nekoliko predpisov o sosedstvenem pravu, da govore o služnosti pota in o priposestovanju, v glavnem pa se oklepajo misli, da se dá pravni red glede stvarnih pravic na nepremičninah zaščititi s kazensko-pravnimi predpisi.

Za zasebne stvarne pravice na premičninah je veljalo posebno pravo, različno od onega glede nepremičnin. Lastnik ima premičnine neodvisno od volje gorskega gospoda, niti gospodar dóma se ne sme vmešavati v razmerje med lastnikom premičnine in stvarjo samo. Natančnejšega

izrazitega razlikovanja premičnin kot pretiklin (pertinenc) zlasti po germanskopravnem pojmu »živega in mrtvega inventarja kmetije« ni moči zaslediti niti v gorskih bukvah. Vendar nikakor s tem ni rečeno, da v tem pogledu ne bi veljalo med Slovenci izvestno pravo, ker je bila taka ureditev vprašanj okrog inventarja za gospodarstvo neizogibno potrebna.

O značaju zasebne stvarne pravice na nepremičninah smo že razpravljali, ko smo se v § 16. bavili z neprivilegiranimi sloji podeželskega prebivalstva. Pravno se dá označiti omenjena pravica za podedljivo stvarno pravo, ki pa je bilo deljeno na *dominium directum*, pripadajoče gorskemu gospodu, in *dominium indirectum*, pripadajoče mejašu ali sogorniku, to pa tako, da so smeli mejaši ali sogorniki z vinogradniško nepremičnino v okviru določb gorskih bukev prosto postopati, zlasti jo po mili volji nekemu drugemu hasnovalcu izročiti. Samo zastaviti so ga smeli le s privolitvijo gorskega gospoda. Kulture izpreminjati pa je bilo po gorskih bukvah sploh — gorskemu gospodu kakor tudi hasnovalcu zabranjeno.

V gorskih bukvah omenjena zakupna zemljišča *(Mietzinsgüter)* so bila zemljišča, ki jih je patrimonialni ali gorski gospod oddelil od podložnih kmetij in jih oddajal ljudem, ki so živeli že na kakšni podložniški kmetiji, ali pa vsobenjkom proti zakupnini. Ta zakupnina se imenuje v slovenskih prevodih »štivra«, »pravda« ali »naložek«. Doba zakupa je lahko omejena po gospodarskih letih ali pa neomejena do smrti zakupca.

3. O vsebini p r a v i c hasnovalca, takorekoč gorskopravnega lastnika vinograda, izhaja iz gorskih bukev:

a) V zemljišče ne sme siloma posegati niti domač niti tuj človek. Ako bi se to vendar zgodilo, se mora tak poseg na vinogorskemu zboru ovaditi. Kdor bi to ovadbo opustil, torej zamolčal to, kar se je zgodilo,

— navaja se primeroma *Angriff, einleuff, Frevel und Gewalt*, torej sleherno nasilje: napad, udor, malopridnost in sila —, ta zapade denarni globi kot kazni.

b) Nepremičnina je zaščitena nasproti pravicam, ki bi jih mogle pridobiti druge osebe potom priposestovanja, zlasti glede služnosti potov. V tem pogledu veleva izvirnik gorskih bukev, da so vsi nenavadni potje k vinogradu ali od vinograda prepovedani po svetem Matiji. Ta svetnik se praznuje 24. februarja vsakega leta in je nekakšen mejnik za čas, ko se sneg stopi. Kdor bi nenavaden pot uporabljal po imendanu tega svetnika, plača globo 72 penezev. Razen tega velevajo gorske bukve še posebej, da se morajo skupna pota popravljati skupno, na kraju ob vinogradu *(Fürhaupt)* pa se morajo napraviti ograje. Kdor po svetem Matiji ne napravi ograje, plača globo od vsakega zamujenega dne po 40 penezev v prvem primeru, po 72 penezev pa v drugem primeru; vrh tega pa mora še škodo, ki bi bila nastala, vrniti. Te določbe so torej kombinacija obrambe novih potov z javnopravno dolžnostjo vzdrževanja vinogradov v primernem stanju, da se vzdrži donos v pravi višini. Prevodi gorskih bukev so obdržali vse te določbe, kar znači velik njihov pomen. Novi poti se navajajo v prevodih kot »krivi« ali »nepravi« poti.

c) Razen prisvajanja trajnih pravic, ki jih zagrešijo sosedje in drugi ljudje, pride lahko tudi do tega, da seže sosed še po sami zemlji, če prestavi n. pr. žive ali nežive mejnike ali pa če odnese grudo raz sosedov na svoj vinograd. Enako je bilo treba zaščititi vsak vinograd pred škodo, ki utegne nastati od sence sosednih dreves. Tem vprašanjem so posvetile izvirne gorske bukve dvoje skupin določb. Oboje tvorijo vsebino takozvanega s o s e d s t v e n e g a p r a v a. Na prvem mestu, v čl. 38., stoji zabrana, ki velja sosedu, da naj ne odnaša grude od sosedove zemlje in naj ne uporablja za naravno pognojitev *(Wildgail)* svojega vinograda gradiva iz tujega sveta, sicer zapade globi

72 penezev in plača posebej še vrednost zemlje. Druga določba, čl. 39., pravi, da, kdor mejnike izpodkopava ali navadni pot preblizu podkoplje ali uničuje, plača 5 mark penezev, torej zelo občutno globo, a to, kar je pokvaril na potu, mora zopet popraviti. Tretja določba se tiče pravice prevese in tudi pravice hasnovati zemljo tako, da mu sosedova zemljiška posest ne škodi. Čl. 46. namreč veli, če stoji neko drevo preblizu vinograda in dela škodo (n. pr. ker dela vsled košatosti senco), naj se to drevo ogleda po mejaših *(Berggenossen)* in če se izkaže, da stoji preblizu in dela škodo, potem naj se ta nevšečnost po »spoznanju« (t. j. s sodbo) mejašev odpravi. Vse te določbe so našle v slovenskih prevodih več ali manj točnega izraza. Recelj je prevedel »*Bergenossen*« v sogornike, torej ni mislil samo na sosede. Večina prevodov govori o gnoju ali blatu, ki se ne sme s tujega sveta prenašati. Vendar se vidi, da je ugotovitev škode, ki jo delajo drevesa s senco, prešla v mlajših prevodih od sodbe mejašev na mnenje gornika, ki naj pritegne nekoliko izkušenih mož kot svetovalcev. Najmlajši prevod, prekmurski, določa celo nagrade za tako poslovanje.

č) Kakor je bilo že pod c) navedeno, so gorske bukve dajale zaščito kar najuspešnejšega hasnovanja zemljiške posesti pod pretnjo glob, kar bi spadalo po modernem pojmovanju pod kazensko pravo. Ali poleg take pretnje se ustanavlja tudi dolžnost povračila škode. V isti miselnosti je zasnovana še nadaljnja zaščita mirne posesti vobče. Izvirnik ščiti grudo, osobito vinograd, napram škodi, storjeni s popašnjo živine (čl. 31.), napram samovoljnemu odvzetju cepiča, drevesa, posekanju ali osušenju drevesa (čl. 33.), posekanju »*von Hayholz*« (čl. 34.), tatvini kolov (čl. 35.), nasilnemu udoru v stiskalnico ali klet (čl. 36.), tatvini grozdja in sadja (čl. 40.), izpodžiganju vinogradniških trebežev *(»Hayholz«)* (čl. 42.), porezanju, posekanju ali pohojenju trsov (čl. 43.). Recljev prevod ima vse te

določbe, pa je »*Hayholz*« (čl. 34. in 42.) poslovenil s »koren les«, drugi prevodi pravijo »les v gorščini«, »kolosek«, »les iz košenice«, »graja«, »samu ali rejen leisfs«. V resnici pomenja »*Hayholz*« les iz trebeža, ki se potrebuje za kole. (»*Hay*-« je po A d e l u n g-u isto kot »*Hag*«, »*Hag-holz*«, »*gehagtes Holz*«, torej les, ki se prideluje za trebljenje sproti, kakor se potrebuje za kole v vinogradu.) Pri vseh teh določbah se je nalagala tudi dolžnost povračila storjene škode.

d) Nadaljnje pravice vinogradnikov so bile, da so smeli svoje vinogradniško imenje zastaviti za dolg ali ga tudi prodati, toda vprav tu pride jasno do izraza, da pravice niso takšne kot pri prosti lastnini, ampak podložniškega značaja. Eno stran, skoraj identično, smo že obravnavali, ko smo govorili o ureditvi vprašanja dednega naslednika s poslednjo voljo. Kakor volila in ustanove, tako so bile tudi prodaja, mena, zastava, najetje posojila na zemljo, prepustitev rabokupa po čl. 21. gorsk. bukev, pravnoveljavne samo »*mit der Berchhern oder seines Berchmeisters Hand, sonst hat das kain Kraft*«. Celò kazen zadene tistega, ki zagreši kaj tacega. V čl. 41. je bila ista misel še enkrat poudarjena, namreč, da tisti, ki bi za dolg na vinogradu jemal sam sebi pravico s tem, da bi si vinograd prilastil, izgubi vse in plača še posebej gorniku 5 mark, torej eno izmed najvišjih glob. Tu gre torej za vzdrževanje pravnega reda v tem smislu, da zemljišča (nepremičnine) nihče ne sme pridobiti na drug način nego s posredovanjem gorskega gospoda ali njegovega gornika. Če pa je šlo za čisto felonistično odtegnitev zemljišča gorskemu gospodu s krivično manipulacijo, je sledil za kazen povratni pripad zemljišča gorskemu gospodu. K vsemu temu pa pride še, da so gorske bukve ustanovile seveda tudi za prehod zemljišča *inter vivos* na kupca pravico prvenstva pri nakupu (gl. § 21., št. 2., Č, *b*).

Te osnovne misli so dobile primernega izraza v vseh prevodih, v nekaterih pa se najde še nova misel,

da se mora prehod hasnovalne pravice posvedočiti z listino.

Prvič najdemo to novo misel v prip. kr. osnutku iz leta 1595.; prevzel jo je muzejski prevod dobesedno. Soteški prevod pa pravi, da mora dati prodajalec gorskemu gospodu »en ventin«, kupec pa dva reparja »za prepisovanje«, kar kaže na izdajo listine. »Ventin« pomenja količino vina ali mošta, ki se daje kot primščina *(laudemium)*. Dopolnilo k temu naštevanju pravic vinogorskega lastnika ali hasnovalca pa je bilo dano v čl. 45., o katerem smo že razpravljali v rodbinskem in v dednem pravu, namreč, kdor dokaže, da je leto dni v nemoteni posesti zemljišča, temu naj ostane, le otroci do 16 let imajo prekluzivni rok za tožbo radi reklamiranja svoje pravice (glej § 20., št. 4., b).

4. O vsebini dolžnosti, ki so jih ustanavljale gorske bukve za vinogradnike, je treba pripomniti sledeče: Iz dejstva, da so bila vinogradniška imenja podložna gorski palici in da tvorijo pod to palico nekakšno zaokroženo gospodarsko celoto, ki služi koristim gorskega gospoda, so izvirale tako za sogornike kakor tudi za mejaše izvestne dolžnosti. Deliti jih smemo v takšne, ki izvirajo iz razmerja a) vseobčega javnopravnega značaja med gorskim gospodom in vinogradnikom, b) iz razmerja do sosedov, c) iz razmerja privatnopravnega značaja do gorskega gospoda.

K a): V občem interesu leži, da se komunikacije na vinogradniškem ozemlju vzdržujejo v dobrem stanju. Tu se določa, da morajo vinogradniški posestniki brž po oznanitvi priti sami ali pa neko osebo poslati, da sodeluje pri popravilu pravih potov, sicer plačajo globo. Kdo naj tako oznanitev izda, o tem izvirnik ne pove ničesar. Isto je veljalo za popravljanje plotov, mejâ in ograd. Glede teh je odrejeno, da se mora izvesti brž po svetem Matiji. Te določbe so bile tako

važne, da so jih vsi prevodi — razen vagenberškega ekscerpta — sprejeli. Interes skupnosti je veleval, da se je moral vsak vinogradnik držati roka, ki je bil določen za pričetek trgatve. Šlo je za praktično izkušnjo, da prehitro potrganje slabša kakovost letine in odvrača kupce, dočim se roji ptičev in žuželk navajajo na vinograde, ki še niso obrani, tako da zadnji trgači, ki bi hoteli dobiti prav zrel pridelek, največkrat trpé. Pri tem ima seveda tudi gorski gospod škodo. Važnost tega predpisa se zopet vidi iz dejstva, da imajo vsi prevodi razen vagensberškega ta predpis. Slednjič gre za že večkrat obravnavano dolžnost ponuditi vinograd ob nameravani prodaji gorskemu gospodu, sorodnikom odnosno sosedom v nakup. Tudi ta predpis imajo vsi prevodi, celo vagensperški ekscerpt; to pot ga je samo prekmurski prevod odklonil.

K b): Zadnje navedeni predpis se dotika že sosedstvenega prava. Do zelo izrazitega upoštevanja interesov sosedstva pa je prišlo v naslednjih predpisih: Noben vinogradnik ne sme ob meji zasaditi takih dreves, ki bi s svojo senco delala škodo sosedu. V primeru spora odločajo ljudski sodniki, ali naj se drevo poseka. Žive meje in brežine se morajo od obeh sosedov skupno trebiti ali požigati. Če se soseda ne bi mogla zediniti, odločajo sogorniki. Tudi ta dva člena se nahajata v vseh prevodih razen v dveh najmlajših.

K c): Sogorniki, pa tudi mejaši, morajo predvsem dajati gorskemu gospodu samo čist mošt od svojega pridelka. Izvirnik je določil, da se mošt ne sme iztiskati iz tropin, da se ne sme dajati v smrdljivo posodo *(stinckets Assach)*. Če ni bilo dobre letine v vinogradu, mora vinogradnik mošt drugod kupiti, kjer je trta dobro obrodila, da ga dá gorskemu gospodu. Gornina torej naj bi ne bila alikvoten del resničnega pridelka. Gornina se mora plačati tudi od gozdov in njiv, in sicer v moštu ali pa v denarju. Vedno pa vse do svetega Jurija (24. aprila). Če ta dan ne bi bila še plačana v moštu ali vinu, ampak bi se odrajtanje

odložilo na prihodnjo letino, se mora oddati dvojna količina. Če se pa ne dá v treh letih, zapade vinograd gorskemu gospodu nazaj v prosto last. Vinograd se mora vzdrževati v pravilni kulturi; do binkošti naj se vsako leto obreže in okoplje, sicer zapade bodoče leto gorskemu gospodu ali pa pride kazen v denarju, drugo leto dvojna, tretje leto pa zapade vinograd na vsak način. Brez dovoljenja gorskega župana (gornika) se ne sme izvažati iz gorice vino, mošt ali žito. Sankcija za kršitev tega predpisa zadene posebej voznika, ki se mu naloži denarna kazen, posebej hasnovalca vinograda, ki se mu izvoženo blago zapleni. Če zaplemba ne bi bila mogoča, sme gorski gospod svoje zapadle davščine, ki bi mu šle od vina, mošta, žita *(Fölligkeit)*, zahtevati naravnost iz vinograda; če pa jih vinogradnik ne poravna v 14. dneh, pride kazen, zapad imenja. Slednjič je vsak vinogradnik dolžan, da prevaža gornino svojemu gorskemu gospodu tako dolgo in tako daleč, da se vozi en dan od zore do solnčnega zatona. Jasno je, da je ta dolžnost iz davnine ohranjen petrefakt izza germanskopravne dolžnosti »*paraveredi*«, pa tudi iz Dušanovih določb o »dizanju« spoznamo podobno dolžnost, samo da se tiče le gornine in da je utesnjena na en dan vožnje.

Vse te dolžnosti so sprejete v pravilnem smislu v Recljev prevod. Prip. kr. osnutek (1595.) pa se ne bavi z vsemi zgoraj navedenimi dolžnostmi, pač pa posebej z dvema točkama: Če se gojenje in vzdrževanje vinograda zanemarja, mora to gorski gospod vinogorskemu zboru naznaniti in dati spoznati, ali trpi on, gorski gospod, od tega škodo. Če je temu tako, sme gorski gospod nemarnemu vinogradniku ukazati, da naj vinograd prav obdela ali pa v času pol leta proda in plača štiri marke globe. Če bi se pa sogornik iz trme ali objestnosti temu ne pokoril, potem se obrne gorski gospod znova do vinogorskega zbora, da spozna, da je tako, nakar se vinograd ceni, koliko je še vreden, in po isti ceni proda (čl. 26. izv. gorskih

bukev). Druga točka pa je ta, da naj velja dolžnost voziti gorščino za gorskega gospoda, samo v tistih krajih, kjer je bilo to v navadi od davnih dni; vendar naj se s tem nikogar ne obtežuje s silo. Tudi v tem se razlikuje ta izdaja od izvirnika gorskih bukev, da se ne zahteva gornina od gozdov ali njiv. V slovenskih prevodih so nekatere določbe posnete po izvirniku, nekatere po prip. kr. osnutku, vendar skoraj nikjer ne točno. Vagensberški ekscept ne prinaša n. pr. nobene določbe glede zanemarjanja kulture, pač pa odreja glede samolastnega izvažanja pridelkov naravnost okrutno: »Kateri pres gorsckiga gospuda Sveta Wodi most ali Schitu vankaje Sgore usame, taisti je use zapadu.« Prevod stud. bibl. in boštanjski pravita, da je vsak mejaš dolžan, »koker je stara navada, to gorschino en dan taku delezh dokler Sonze Sija pellati ali nesti inu Suvimu gospodu plazhati«. Tu je prišla torej tudi dolžnost »*parangariae*« do izraza, a za nadomestilo, če se noče »nesti«, treba pač pot plačati. Drugi prevodi so krajšali te določbe, prekmurski pa jih je sploh opustil; saj je nastal po času, ko je bila patrimonialna vez odpravljena.

Vse dolžnosti so morali vinogradniki natančno izpolnjevati, sicer jim je bil vinograd »zakrižan«, t. j. stavljen je z nekim zunanjim znamenjem, namreč s križem, pod prepoved, zbog katere lastnik, odnosno posestnik vinograda ni smel vanj stopiti, ker bi drugače zapadel denarni kazni. Kdor bi ponovno kršil tako prepoved, tega bi zadela dvakratna, trikratna itd. kazen, a kadar bi se nabralo tolikanj glob, da bi njihov znesek dosegel vrednost vinograda, zapade vinograd po sodbi na vinogorskem zboru gorskemu gospodu v svobodno razpolago.

5. V tem oddelku pristopimo k prikazu živega ljudskega prava, ki se nam kaže za zasebno stvarno pravo iz pestre prakse vinogorskih, kvatrnih in nepristranskih sodišč.

O vprašanju, kaj je premičnina v pravnem oziru, so ljudski sodniki le redkokrat sodili. Hram *(Gaden)* se je smatral za samostojno premičnino, saj je bil po večjem delu iz lesa. Izšle so sodbe, da naj se hram premakne na sosedov svet. Gnoj so smatrali za nekakšno pritiklino nepremičnine, vendar so ž njim postopali kakor s premičninami. Lastninska pravica nad premičninami je stala pod nadzorstvom gornika. Kdor pogreša premičnino, ima pravico poprašati posestnika, pri katerem se premičnina najde ali zaloti, odkod jo ima. Če le-ta ne dá sam povoljnega odgovora *(rechte Nachricht)*, ga toži gornik, da pove, odkod je dobil tisto stvar. To je zamisel nemškopravne institucije *intertiatio* ali srbskega »svoda«.

O razlikovanju raznih tipov podložniškega razmerja v pogledu na nepremičnine tu ne bomo ponovno govorili; sklicujemo se na izvajanja v § 16., št. 3. Podčrtati pa moramo dejstvo, da se je glede pravne sposobnosti, biti hasnovalec vinograda na izvestni vinski gorici, vzdržala še v prvi polovici XVIII. stoletja pravica celokupnega prebivalstva na vinogorskem zboru ali shodu, da izobčijo iz svoje srede dotlejšnjega tovariša-vinogradnika. Vzroki za tako izobčitev so bili storitev zločina (zlasti glede spolne morale) ali pa velika prepirljivost, o čemur smo že v drugi zvezi razpravljali (gl. § 20., št. 1., B). Zapisniki ne navajajo nobenega primera omenjene izobčitve iz skupnosti vinogradnikov, ki bi zadela mejaša. Brščas mejaši niso niti prebivali stalno na vinski gorici. Skoraj gotovo je bila pravica izobčenja ustanovljena po običajnem pravu izza davnine, ali le glede sogornikov in vsobenjkov.

Institucija zakrižanja vinograda, o kateri smo že govorili, se je razširila na podobno sredstvo, namreč na zapečatenje kleti, kar je imelo prav tiste pravne posledice. (Prim. tudi izvajanja glede gornikovih funkcij: § 19., št. 4., c.)

Druga, zelo dalekosežna izpremememba predpisov gorskih bukev po običajnem pravu je bila ta, da se mora kupec, ki je sklenil pogodbo s prodajalcem zemljišča, v izvestni kratki dobi (v Žužemperku in v Soteski v treh tednih) na zemljišče dati prepisati, sicer ga zadene kazen. Prepis se je poočitil v urbarju. Listine, ki so jih izdajale zemljiške gosposke, bodisi na prijavo novega hasnovalca kmetiškega imenja, bodisi po naredbi ljudskega sodišča, so se imenovali *Schermbrief, Übergabsbrief, Pergcheitliche Verbriefung*, slovenski pa »gorni list« (gl. § 21., št. 3., c). Ne sme se pa misliti, da je bil razvoj pravne institucije listinskega prepisa na zemljišče enoten ali povsod enak. Predvsem je bilo sprva kupno pismo, čeprav od gorskega gospoda podpisano, samo dokazno sredstvo. Imamo zabeležen primer iz l. 1596. (kostanjeviški zapisniki), da je vinogorski zbor s takšnim pismom izpričano prodajo vendarle razveljavil in uničil, češ da se toženec ne sme spraviti ob vse. Šele v drugi polovici XVIII. stoletja se sme govoriti o splošni obveznosti, da se mora prepis izvršiti z listino. V letu 1728. je n. pr. zahteval tožitelj na gorski pravdi v okolici Novega mesta od toženca, naj dokaže s kupnim pismom lastnino na vinogradu. Toženec pa se je izgovarjal, da se pred 20. leti, ko je on kupil vinograd, ni zahtevalo kupno pismo *(»keine Verbriefung, wie dato gepflogen«)*. Tožencev ugovor pa ni obveljal, ali on je bil uverjen, da ima prav in oglasil je apelacijo. L. 1732. pa so ljudski sodniki zahtevali, da si pogodnika dobita pri gorskem gospodu *»die gewöhnliche Einwilligung«;* če tega ne storita, zapade kupcu plačilo, prodajalcu pa vinograd na korist gorskega gospoda.

Gotovo pa je, da je bila uvedba t. zv. *»Gültebuch«*-a, nove zemljiškoknjižne ustanove, v sredini XVIII. stoletja odločilnega pomena tudi za vprašanja dolžnosti listinskega prepisa na zemljišče (gl. § 16., št. 3., b). Kresije so dobile po patentu o zemljiških

knjigah z dne 19. novembra 1768. nalog nadzirati, da se v mestih in trgih in pri zemljiških gosposkah vrše prepisi v javne knjige in da se le-te vodijo čisto natanko in pravilno. Gorske gosposke pa so o priliki izstavitve prepisne listine tupatam uveljavljale še posebne pravice v svoj prid; n. pr. v Žužemperku, da mora novi posestnik prihajati na graščinski lov kot lovec s kmetsko puško. Tudi so zahtevale »pisnino«. V zadnjih desetletjih XVII. stoletja so bile že uvedene golice za listine »*Gewähr- und Schirmbrief in der Rechtssprache, Kaufbrief in der gemeinen Sprache*«. —

Pravice, ki izvirajo iz hasnovanja kmetiškega ali vinogorskega zajma, so bile le redko predmet gorskih pravd. Iz patriarhaličnega medsebojnega življenja se je pojavljala dolžnost ljudskih sodnikov, da so ščitili prodajalca zemlje, če se je pri prodaji prenaglil, samo da je to ustrezalo pravičnosti.

Glede služnosti vožnje, se je ostro razlikovalo, kdaj gre za dovoljenje iz prijaznosti, kdaj za pridobljeno pravico. Služnosti so se mogle pridobiti tudi na samem vinogorskem zboru pri plačilu odškodnine nalik instituciji modernega prava pridobitve zasilne poti. Prevese so dajale mnogokrat povoda za pravde. Pri spolovnih drevesih na meji dveh posestnikov mora pustiti sosed drugemu sosedu, da pobira sad, ki pade na drugo stran. Sicer sme drugi sosed veje drevesa nad svojim svetom odsekati, ne da bi vprašal prvega soseda za dovoljenje.

Mnogokrat je prišlo do pravd, če se ni upoštevala dolžnost ponudbe pri pravici prvenstva pri nakupu (gl. § 11., št. 5.). Vsakdo je imel sprva pravico javiti na vinogorskem zboru, da namerava v bodočnosti kupiti vinograd, ako ne bo dedičev po vinogradniškem posestniku. V toku novega veka pa se je omenjena institucija razvila tako, da je bilo dolžnosti ponudbe že s tem zadoščeno, da se je nameravana prijava izvršila pri pristojnem gorniku. Sploh se ni več smatrala po-

nudbena dolžnost za *ius cogens;* zadeva se je dala tudi drugače ostvariti. Z naredbo Jožefa II. z dne 30. oktobra 1786. pa je bila ta institucija dokončno odpravljena.

Zastavljanje zemljišč je bilo po izvirniku gorskih bukev dopustno. V pravnem življenju je imelo precejšnjo gospodarsko vlogo. Oblika je bila vseskozi »novo ustanovilo« (gl. § 11., št. 5.). Do XVIII. stoletja se omenjajo v vinogorskih zapisnikih hipoteke sploh, od začetka navedenega stoletja pa se imenujejo še »specialne hipoteke«, ki nastajajo s posebnimi listinami »*Schuldsatzbrief*« ali »*Versatzbrief*«. Pravna posledica pri le-teh je bila, da so vsi dolgovi, ki so bili tako hipotecirani, prišli pred drugimi hipoteciranimi do plačila iz zemljišča, dasi so poslednji nastali pred prvonavedenimi. Zdi se, da se je v praksi priznavala nekakšna prioriteta hipotekam za cerkvene dolgove. Če je bil hasnovalec zastavljenega vinograda iz vinske gorice izobčen, so prišli njegovi upniki ob možnost, da poiščejo plačila iz zastavljenega vinograda.

»Povšje jame« so bile tudi predmet zastave, celo »dedne«. Če pa je dedič dolg vrnil, je moral upnik brez ugovora jamo takoj izročiti pravemu dediču in to v istem stanju, v kakršnem jo je prejel.

Tudi zastava pod »*Clausel des allgemeinen Landschadenbundes*« (gl. zgoraj pod 1.) je bila sporadično predmet pravde na vinogorskih zborih, kar kaže, da je ta institucija prišla tudi med vinogradniki-podložniki do uporabe. Žal, da ne poznamo slovenskega besedila te klavzule.

O zasebni pridobitvi zastavne pravice na živini, ki se zaloti v škodi, bo govora pozneje (gl. § 24., št. 4.) v zvezi s pravicami do odškodnine.

Hasnovalna pravica na podložnem zemljišču, ali »užitna lastnina« se je po vinogorskem pravu lahko priposestovala. Priposestovalna doba je znašala 30 let ali pa 30 let in en dan. Isto je veljalo za priposestovanje služnosti.

§ 23.

OBVEZNO PRAVO

1. Germansko obvezno pravo (pa tudi odškodninsko), ki se je uveljavljalo koncem XV. in začetkom XVI. stoletja, se je v naslednjih stoletjih v mnogočem bolj približalo rimskemu pravu, kakor pa istodobno rodbinsko ali stvarno. Promet se je od početka novega veka v Centralni Evropi polagoma dvigal, gospodarske koristi so zahtevale izvestno gibkost, ki je prejšnje germansko pravo ni poznalo. Državna oblast se je osredotočila in okrepila, ona poseza, kakor bomo videli, čim dlje tim bolj tudi v gospodarsko življenje z zakonodajo.

V XVI. stoletju se je država posluževala policijskih redov, da je kot vrhovna državna oblast urejala tudi gospodarski promet pod vidikom, da mora skrbeti za dobrobit državljanov. Že policijski redi iz let 1530., 1548. in 1577. so se bavili s prepovedjo prodaje letine ali sadeža na zeleni veji ali bilki — radi aleatoričnega značaja takšnih pogodb. Poslednje navedeni državni policijski red je šel še dlje v socialni zaščiti gospodarsko slabejših oseb: Posojilo na sadež na zelenem ali na grozdje na trti je bilo dovoljeno samo tedaj, če je bila dogovorjena k u p n a cena, ki ustreza tržni ceni o času sklepanja pogodbe, ali pa če se je dogovorila cena, ki bi veljala 14 dni po pospravitvi letine.

V obligacijskem pravu novega veka je nastalo pomembno pojmovno razlikovanje med dolgom in jamstvom. Recepcija tujega prava je trčila v tej dobi na germanskopravni formalizem, ali ona ga je premagala. Rimski konsenzualni kontrakt pri institucijah *emptio venditio, locatio conductio, mandatum, societas,* ki je dopuščal postanek dolgovanja in jamčevanja po sami strnitvi volje strank, je prišel do veljave. Celò priznanje ene stranke dobi obvezujočo moč brezobličnе pogodbe. Načelna brezobličnost pogodb se je,

seveda tudi pod vplivom naravnega prava *(Naturrecht)*, uveljavila zlasti v trgovinskem pravu (z malimi izjemami).

Jamstvo za stvarne hibe pri kupoprodajnih pogodbah glede živine se kreče še v okviru germanskega prava, pri ostalih takšnih pogodbah pa sledi rimskemu pravu. V prvonavedenih primerih jamči prodajalec za hibe, ki se pokažejo v kratki dobi po sklepu pogodbe. Njegov nasprotnik dobi pravico, da pogodbo razdre ob vrnitvi kupne cene. V drugonavedenih primerih dobi kupec »*actio redhibitoria*« ali »*actio quanti minoris*«.

Pri zakupnih pogodbah dobi veljavnost rimskopravno načelo »kup odpravi zakup«, toda v poznejšem razvoju pride do remedure, da se dá pravno razmerje po zakupni pogodbi v zemljiški knjigi kot stvarna pravica vknjižiti. Zakup živine *(contractus socidae)* ostane v gospodarskem prometu slej ko prej v rabi.

Pravo glede službenih pogodb se opredeljuje po posameznih vrstah; čim pozneje, tim jasneje. Za mezdne pogodbe poslov, rudarjev se pojavljajo že tipične oblike. Pri njih ima pomembno vlogo »zadavek« (ara). Težnje gredó za tem, da se pogoba sklene in tudi izpolnjuje izvestno najmanjšo, naprej določeno dobo. Od ostalih, doslej še ne omenjenih pogodb se razvijajo prav posebno delovne, prevozne, zavarovalne in pogodbe za življenjsko preskrbo *(Leibrentenvertrag, Tontinenvertrag)*.

Glede jamstva se je pod vplivom rimskega prava marsikaj od germanskopravnega značaja okrhalo. Obljuba zvestobe *(Treugelöbnis)*, potrdilo obljube s prisego ali s častno besedo odpade, *obstagium* (ugostitev radi plačila dolga) je bila l. 1548. tudi za naše kraje z nemškim državnim zakonom za vselej odpravljena. Obstala pa je institucija konvencionalne globe. Vsebina jamstva je v naši dobi po germanskem pravu skoraj izključno imovinska, jamstvo z osebo se je

ohranilo le pri prisilnem priporu zamudnega dolžnika in samo v redkih primerih. Po recepciji rimskega prava prodre v občem pravu mobilarne hipoteke. S tem je bila zaenkrat odpravljena ročna zastava kot edina oblika jamčevanja s premično stvarjo. Pozneje, v XVIII. stoletju, pa se pravo vrne nazaj k načelu račne zastave *(Faustpfand)*.

Rimsko pravo je pospeševalo uvedbo zakonitih zastavnih pravic pa tudi generalnih hipotek. Semkaj spada tudi zastava po klavzuli »*des allgemeinen Landschadenbundes*« (gl. § 22., št. 1.). Glede jamčevanja z nepremičnino je rimsko pravo, ki je poznalo le enaka pravila za mobilarne in imobilarne hipoteke, vedlo do mnogih neprilik, zlasti ker je nasprotovalo germanskopravnemu načelu publicitete kot rekvizita za ustanovitev hipotečnega razmerja. Brezobličnost in nejasnost ustanovitve hipoteke je dovoljevala zaporedno zastavljenje tudi, če se je prekoračila vrednost zastavljene nepremičnine. Kajpada so se s tem razmere glede realnega kredita zelo poslabšale. Le tu pa tam se je zahteval vpis hipoteke v javne knjige. Z XVIII. stoletjem se pričenja nova doba, ki vede k oživljenju nemškopravnih idej. Pojavlja se zahteva po posebni »hipotečni knjigi« ali po posebni »zemljiški knjigi«, za oboje obvelja načelo publicitete, specialitete, legalitete.

Realna bremena (zemljiške davščine, desetina, tlaka) so ostale tekom dobe, o kateri razpravljamo, po vlogi in pravni relevantnosti v istem obsegu, kakor v prejšnji dobi.

Rente so dobile posebnega izraza in pomena pri denarnih poslih že od XII. stoletja dalje, ko je kanonsko pravo zabranjevalo obrestovanja posojil. Kup rente je bilo pravno opravilo, po katerem je rentni kupec zemljiškemu lastniku dal v last izvestno glavnico proti dovolitvi rente iz zemljišča. Zemljiški lastnik je prišel tako do denarja, ki ga potrebuje, kupec rente pa si je pridobil obresti v obliki rente, ki se

določa navadno v denarju, le izjemoma v naturalijah. Od XVI. stoletja dalje se sklepajo take pogodbe kot zemljiščne pogodbe javno pred mestnim svetom ali sodiščem, a višina rente znaša redno 5% od predane glavnice. Trajanje rente je bilo praviloma neomejeno. Vendar so se sklepale rentne pogodbe tupatam tudi že za dobo življenja. Če pa je bila rentna doba določena za vedno *(Ewiggeld)*, je bilo vendarle dovoljeno, da se more dolžnik poslej odkupiti. To se je v XVI. stoletju celo uzakonilo. Rentni kup je ustanovil čisto stvarno jamstvo zemljišča. Ni, da bi mislili na dolg ali jamstvo rentnega prodajalca ali poznejših lastnikov. Rentni upnik sme svoje rentne pravice prodati ali zastaviti. Po recepciji rimskega prava se je rentni kup sprva ohranil, pozneje pa je prešel v posojilo, ki se obrestuje in daje s stvarnim jamstvom.

Vsa ta snov, ki smo jo samo radi pravilnejšega razumevanja sledečih izvajanj prikazali zbog obče karakteristike v najglavnejših potezah in še to zelo bežno, prihaja v poštev tudi za slovensko ozemlje, seveda le za privilegirane sloje, zlasti za deželane in meščane. Samo ti so se v svojih medsebojnih pogodbah okoriščali tu omenjenih pravnih institucij. O tem nam pričajo listine, pa tudi književnost, ki je nastala zlasti od konca XVIII. stoletja naprej in je veljala brezdvomno tudi za slovensko ozemlje (de Beckmann, Rechbach in še drugi).

2. Obvezno pravo med slovenskim prebivalstvom po deželi gotovo ni bilo po obsegu svojih predpisov tako pestro, kot ono, ki smo ga mogli prikazati v okviru izvajanj pod št. 1. Če smo v uvodu tega poglavja za srednjo Evropo mogli izjaviti, da se je začetkom novega veka trgovski promet dvigal, tega ne moremo v isti meri trditi za slovensko ozemlje. Saj je bilo le-to izpostavljeno silnim turškim napadom in je v XVI. stoletju dobivalo tudi pritoke Uskokov, ki so živeli po svojih od drugod prinešenih razmerah kot vojni begunci. Trgovine je bilo malo radi teh pravkar ozna-

čenih dejstev. Razen tega pa je bil trgovski promet silno oviran zbog cestnin in carin. Vsak večji kraj je dobil začetkom novega veka od deželnega kneza pravico, da je cesto zagradil in pobiral od trgovskih tovorov pristojbine. Od Ljubljane do Gorice n. pr. je bilo le 14 milj, a trgovci so morali plačevati 11krat carino in cestnino. Trgovski stan se je večkrat pritožil na vladarja, da se takšne ovire odpravijo; l. 1568. je celo zagrozil, da bodo trgovci svoje hiše poprodali za najnižjo ceno ter se na deželo izselili in pokmetili. Pritožba pravi, da kmetje, župnišča in graščaki trgujejo po svoje na škodo poklicnim trgovcem. Plemeniti niki pa so protestirali; sklicevali so se na to, da bi graščine ne mogle oddajati davkov, če se jim ne puste dohodki iz kmetiškega trgovanja; trgovci naj ne žive tako potratno glede jedi, pijače in obleke kot doslej. Pritožba res ni imela nikakšnega uspeha. Trgovanje kmetov v resnici tudi ni bilo tako obsežno, da bi resno ogrožalo pravo trgovstvo. Kmetje so trgovali le tako, da so prodajali graščinam, župniščem, meščanom, če jim je kaj od pridelkov ostajalo. Pridelovanje, pa spečavanje pridelkov v krajih, kjer so veljale gorske bukve kot zakonita podlaga praktičnega življenja, itak ni bilo obilno. Razvijati se je moglo le v najprimitivnejših oblikah. Kmet in vinogradnik sta živela v patriarhaličnih razmerah, medsebojne potrebe so se krile v naturalnem izmenjavanju blaga za blago. Če je prišlo do nesoglasij ali celo sporov, so se vršile ureditve takih zadev na ljudskih sodiščih, t. j. večah, vinogorskih zborih, kvatrnih sodiščih, ali pri nepristranskih sodiščih. Pravo, ki se je uporabljalo, pi je bilo ono, ki so ga iz gorskih bukev ali po starih običajih poznali in čuvali stari, dobri možje od roda do roda.

Tu je pač razumljivo, da za tak vsakdanji, primitivni promet v pogledu obligacijskega prava izvirne gorske bukve niso dajale predpisov, ampak da so le govorile o kupu, menji, poroštvu in dolgovih, ne da bi vse te pravne like na kakršenkoli način razlagale.

Isto velja pa tudi za vse znane nam prevode gorskih bukev. V naslednjih vrsticah bomo pregledali pravno obeležje pravkar omenjenih pravnih poslov, kakor se odraža iz gorskih bukev in prevodov. Nato pa bomo skušali predočiti vsebino ter pomen pravnih institucij, ki so morale eksistirati v gospodarskem sožitju, pa v gorskih bukvah niso posebej omenjene, ampak le predpostavljane. Slednjič bomo skušali podati sliko obligacijskega prava, ki se nam razodeva iz zapisnikov ljudskih sodišč glede teh pogodb.

a) K u p i n m e n j a. Gorske bukve upoštevajo ta različna pogodbena lika kot nekakšno enoto. Nemški izvirnik omenja kup na treh mestih. V čl. 21. je rečeno, da so vsa volila, ustanove, k u p i ali zastave, ki se sklepajo glede gorskih pravic, samo tedaj veljavni, če jih potrdi gorski gospod ali pa gornik. V čl. 49. pa stoji, kdor vinograd ali drugo zemljišče, ki leži na gorici, pridobi po dedovanju, kupu, menji ali volilu, pa si ga v enem mesecu ne dá od gorskega gospoda podeliti, zapade kazni. Tretjič je omenjen kup še v čl. 50., to pa v zvezi z odredbami, ki se tičejo pravice prvenstva pri nakupu, o kateri smo že govorili (gl. § 11., št. 5., § 12., št. 5.). Prevodi gorskih bukev ne prinašajo nobenih novih določil; Recelj sloveni »*Käuff*« s »kupilo«-m; »menja« pa se v muzejskem prevodu glasi »premneine«. Nekateri prevodi dodajajo, da brez dovoljenja gorske gosposke sklenjena kupna pogodba nima veljave. Noben teh predpisov ne vsebuje zahteve po listinski dokumentaciji izvršitve kupne ali menjalne pogodbe, še manj pa, da bi bil sklep take pogodbe od zapisa ali vpisa kjerkoli odvisen. Nikjer ni opore za mnenje, da bi veljalo za sogornike ali za mejaše nekaj različnega. Oba sloja sta v tem pogledu podvržena istim pravilom.

Nastane vprašanje, važno za gospodarsko življenje: Ali je bilo res treba za vsako kupo-prodajo in menjo potrdila gorske gosposke? Mislimo, da so bili izvzeti vsi kupi pri prometu glede premičnin, ki so

izvirale iz domačega obrata v gospodarstvu ali gospodinjstvu. Če je nesel gospodar koš sadja ali gospodinja kokoš ali jajca na prodaj, je bilo to po vsej priliki prosto kontrole gorske gosposke. Drugače pa glede vinskega pridelka in žita, od katerega je šla gorski gosposki gornina, pri prometu *inter vivos* primščina *(laudemium)*, *mortis causa* pa mrtvaščina *(mortuarium)*. To pravno tolmačenje je podprto v besedilu boštanjskega in muzejskega prevoda, ki pravita: »Vhse zastave inu kupzhie alli possojilla ali dougouvanie na Nograde, kar gorshine antiche«, odnosno: »kupe ali Saftave, ketiere se u gorsheni ali na gorsheni sture«. Kup in menja sta bila, kakor po rimskem pravu, prosta brezoblična konsenzualna kontrakta, ampak le, ako se nista tikala zemljišča ali zemljiščne letine v večjem obsegu. Kriterij tiči v tem, da se kup ali menja potrdita od gorskega ali patrimonialnega gospoda, čim je prodajni ali predmet menje sestavni del vrhnje lastninske pravice *(dominium directum)*. Če pa je šlo za take predmete brez zahtevanega dovoljenja, se kontrakt ni smel skleniti; če se je sklenil, je zadela kontrahenta kazen. Ali je takšen, brez potrebnega dovoljenja sklenjen kotrakt prišel *ex tunc* ob veljavnost, ali pa šele z izjavo patrimonialnega, odnosno gorskega gospoda *ex nunc*, to vprašanje v gorskih bukvah ni bilo rešeno. Vendar smemo sklepati iz zgoraj citirane določbe čl. 49., da je pogodba veljala, če je ni gorski (patrimonialni) gospod razdrl. Vsaj stavi ta člen kup in menjo v isto vrsto kakor volilo, a za volilo pa je jasno, da je obveljalo na vsak način, dasi mu je bilo treba potrditve iz fiskaličnih ozirov. Tudi ureditev pravice prvenstva pri nakupu kaže na to, da se dá veljavnost pogodbe tudi še *ex post* uničiti.

Glede letine iz vinogradov in njiv poznajo gorske bukve še neke nadaljnje utesnitve, ki so utegnile imeti vpliva na veljavnost kupoprodajne ali menjalne pogodbe: Niti mošt niti žito se ni smelo izvažati iz vinogradskega posestva brez dovoljenja gorskega župana

(*Bergsupan*, kar je prevedel R e c e l j naravnost z »gornikom«). Ta določba je bila sprejeta v gorske bukve očividno zato, ker niso hoteli dovoljevati, da bi se izvažal letni pridelek, preden ni bila gornina ali desetina oddana, to pa še celo, ko je moral vinogradnik po čl. 15. dajati »najpervifsno župo inu uina is tropin gueratı« (veljati). Vse to pa se ne bi bilo dalo izkoristiti, če bi bil trgovski promet glede mošta in žita prosto dopusten. Po vsem tem je veljalo: samo, kar ni spadalo k letini, je bilo predmet trgovanja brez ozira na dovoljenje. O zabranitvi prodaje živine, češ da je *fundus instructus*, ni nikjer govora. Prav tako tudi ni nobenega spomina v gorskih bukvah o posledicah prikratbe za nad polovico vrednosti ali o jamčevanju za hibe i. pod.

Ostane še vprašanje, kako je bilo pri zemljiščih svobodnjakov *(Freisassen)*, za katere ni veljala nobena utesnitev osebne prostosti. Zdi se, da je bila njihova zemljiška posest prosta vsakih spon glede pritrdila ob prodaji ali menji. Bržčas so veljale zanje, če je prišlo do razreševanja nastalih sporov pred sodiščem, vse norme, kakor smo jih izvajali pod 1.) Pač pa so evidenčne svrhe zahtevale, da se je pri njihovi zemljiški instanci, t. j. pri deželnem knezu ali njegovem namestniku morala vsaka prodaja ali menja zemljišč z listino izpričati.

b) P o r o š t v o. O njem govore gorske bukve samo v neposredni zvezi s prodajo vinogradov. Seveda se iz tega ne more še sklepati, da se za drugačne pogodbe ne bi smelo dati ali jemati poroke. Nemški izvirnik, čl. 41., ni bil popolnoma jasen. Doslovni prevod bi se glasil: »Item, kedar kdo proda vinograd in vzame za dolg poroke, on« (tu je mišljen kupec, ki kupnine ni štel) »pa mu ne drži roka in gre in se zlohotno *(»mit Frävel«)* brez njegove (prodajalčeve in gornikove) »volje polasti vinograda, potem naj gornik tistemu, ki je vinograd prodal, tega nazaj izroči, a če je kaj k temu napravil» (amelioracije), »to naj on

izgubi in potem (plača) gorniku 5 mark penezov, ker se je lotil pravico si napraviti sam brez sodišča.«

Da je v izvirniku prvič mišljen »kupec«, drugič pa »prodajalec«, to izhaja iz zgodovine postanka te določbe, daje ji pa šele pravega smisla. Tako so tolmačili smisel že Recljev prevod, prip. kr. osnutek in Kapschev prevod. Laybasser-jev prevod pa je prinesel nekakšno neubranost. V ustreznem členu 36. stoji: »Kadar eden enimu sui Vinograd proda, Inu ta kir ga kupi nima taisti Vuinograd plazati, de more eniga poroka postaviti, inu tiga Vn izgovurienega na Derzhi, Jenu se pres gornikove Vesti ta Vinograd delati potstopi, taku more ta gornik ſupet ta vuinogradt temu zhiger ie popreij bil isrozfiti Inu Mu ie lih kai V nim delal taku mu ſa taistu nizh nima biti inu je verhu tega gorskemu gospudu 5 Mark ſapadel.« Tu je izpuščeno privoljenje prejšnjega hasnovalca vinograda, ostalo je samo privoljenje gornika po zamisli, kdor nima, da bi plačal kupnino, pa niti njegov porok (samo eden! prej več) ne plača, ta tudi gorskemu gospodu ne bo dober plačnik, torej naj se odpravi iz vinske gorice, čeprav ne gre — kakor v izvirniku — za zlovoljno polastitev vinograda. Muzejski prevod se je držal bolje izvirnika, samo da je prevedel »*mit frävel*« »s Sillo«, kar daje zopet drugačen smisel. Od ostalih prevodov se nagiblje oni studijske biblioteke k Laybasser-jevemu besedilu, soteški je do nejasnosti okrnjen, ostali prevodi tega člena pa sploh niso sprejeli.

Iz vseh teh določil ne izvemo ničesar glede bistvenih vprašanj, kako se sklepa poroštvena pogodba, ter kdaj in zakaj je porok dolžan s plačilom uskočiti za glavnega dolžnika. Če je plačal dolžnik v dogovorjenem roku, seveda ni bilo treba nobene posebne odredbe. Če pa niso plačali niti kupec niti poroki, prime prodajalec poroka ali poroke za plačilo, ali do vzpostavitve posestnega stanja pred sklepom pogodbe pa pride — le amelioracije zapadejo — pod razdiralnim

pogojem, da se je vrinil kupec kot novi hasnovalec zlohotno ali siloma: tako po starejših prevodih. Mlajši prevodi, počenši z Laybasser-jevim, pa se zadovoljujejo s tem, da se je izvršila izprememba v hasnovanju zemljišča zoper voljo prodajalca in gornika ali celo samo gornika. Tu se vidi, kako so rimskopravna načela pridobivala na veljavnosti. Vprašanje ostane odprto, kako in kedaj je smel prodajalec prisiliti poroka, da plača. Odgovora ne dajejo gorske bukve. One ga očividno predpostavljajo v tem smislu, da sme prodajalec poroka prisiliti s tožbo k plačilu; saj bi drugače vsa institucija poroštva ne imela smisla. Dalje ne izvemo iz gorskih bukev, kakšna oblika se je za prevzem poroštva zahtevala, s čim je jamčil porok, z osebo, s svojim premičnim blagom ali z nepremičninami? Sicer govore gorske bukve o zastavi zemljišč. Ni pa podatkov, v čem se je razlikovala zastava od poroštva.

Le toliko smemo sklepati za poroštveno obvezo, da glede sredstev plačila ni bila tako dalekosežna kot zastava, kajti za zastavo zemljišč je bilo treba potrditve od strani gorskega gospoda ali gornika. Čl. 21. izvirnika gorskih bukev je celò odredil »*sollen mit des Bergherrn oder seines Bergmeisters hand beschehen und bestanden werden*«, kar kaže na izvesten formalizem. Recelj je to prevedel, da zastave »imaio s tiga gorniga Gospuda roko ali negouiga gurnika sturiene inu gori udariene biti« (o čemur smo že razpravljali v § 22., št. 3., d). Toda to pravilo se je v poznejši dobi okrhalo, vsaj v nekaterih krajih, n. pr. v okolici Vagensperka, čigar prevod je baš »zastave« izločil iz tistih pravnih opravil, za katere treba odobritve gorske gosposke, dasi je za kupe to izrečno zahteval.

c) »Dolgovanje« (vobče). Tudi to pravno institucijo navajajo gorske bukve, ne da bi jo razlagale. Po modernih pojmih bi šlo lahko za obligacije »*ex contractu*«, »*ex delicto*«, »*ex quasi-delicto*« ali tudi »*sine causa*«. Besedilo gorskih bukev daje samo

negativno oporo za opredelitev, namreč v tem smislu, da je treba izločiti obligacije, ki so sicer izrečno navedene, kup, menja in poroštvo. Vse ostalo je po gorskih bukvah »dolgovanje«.

O dolgu je izrečno govora v čl. 21. in 22. Iz razlogov umestnosti naj se bavimo najprej z drugonavedenim členom:

Izvirnik gorskih bukev se glasi v čl. 22.: »Item, *wann ein Berchhold mit Tod abgeht vnd kein Erben lässt, so ist dasselb Erb dem Herrn mit recht ledig worden, doch was rechtlicher schulden darauff sein, die sollen auss allem seinem Gut bezahlt werden, soverr sich erreichen mag.*« Pridevek »*rechtliche*« pri »*Schulden*« je bil ob nastanku gorskih bukev gotovo posebnega pomena, a tekom časa so si prevodi gorskih bukev dovoljevali precejšnje izpremembe prvotnega pomena. R e c e l j je prevedel »*rechtliche Schulden*« »kar je prauizhnich dolguu«, drugi prevodi pa govore ali samo o dolgovih (brez pristavka) ali pa vso to normo zmaličijo. Vidi se, da so imele gorske bukve v izvirniku namen, utesniti jamčevanje dediščine samo na take dolgove, ki so nastali pravno, t. j. po odobritvi gorske gospode, da pa se je v nadaljnjem razvoju jamčevanje raztegnilo na v s e dolgove vobče, samo da so bili iztožljivi. Hasnovalec vinograda, ki je dolg napravil, je v primeru, da ni bilo dediča, povzročil obvezo gorskega gospoda, da mora on iz zapale dediščine poravnati dolgove zapustnika. Ni tu govora o hipoteciranih dolgovih, ampak splošno o vseh dolgovih. Prav gotovo so spadali med take dolgove n. pr. pogrebni stroški za zapustnika.

Drugače pa je s čl. 21. (Citirali smo ga v § 22., št. 3., č.) V izvirniku ni govora o »dolgovanjih«, pač pa v treh mlajših prevodih gorskih bukev; namreč v L a y b a s s e r-jevem, b o š t a n j s k e m in s o t e š k e m. (Pač pa je stal v predhodnikih k izvirnim gorskim bukvam poleg izraza »*stift*« tudi še »*geschäft*«, kar bi pomenjalo vsako pravno opravilo.

Takšno tolmačenje pa ne bi imelo pravega smisla.) V navedenih mlajših prevodih je povedano, da mora biti tudi »dolgovanje« potrjeno od gorskega gospoda ali gornika. Da to dolgovanje ne more biti nič drugega nego obveznost *ex contractu*, sledi iz vzporeditve teh dolgovanj z onimi iz kupoprodajne, menjalne ali zastavne pogodbe. Omeniti je treba, da so prip. kr. osnutek (1595.), muzejski prevod in s poslednjim ujemajoči se H o f f-ov prepis zahtevali, da se morajo take pogodbe potrditi z listino, a prav v L a y b a s s e r-jevem, boštanjskem in soteškem prevodu tega dostavka ni bilo.

č) Samo še eno obligacijsko pogodbo omenjajo gorske bukve in prevodi izrečno: to je p o r a v n a v a g l e d e s t o r j e n e š k o d e. Ker pa je v najožji zvezi z odškodninskim pravom, jo bomo obravnavali pozneje (gl. § 24.).

Pač pa moramo ugotoviti, da so morale obstojati še druge možnosti sklepa pogodb, čeprav niso bile v gorskih bukvah izrečno omenjene. Vsaj mimogrede so bile vzete v misel posojilne pogodbe, ker so temelj za zastave za dolgove, o čemur smo že prej govorili. Tudi izraz »*leihen*« v čl. 21. izvirnika gorskih bukev kaže na takšne pogodbe. Boštanjski prevod je uporabil na ustreznem mestu namesto izraza »dolgovanja« kar naravnost izraz »posojilo«. Isto velja nemara še za rabokupne pogodbe, ker govori čl. 21. tudi o tem, da morajo biti »*bestanden*«. Razen tega so se prav gotovo dan na dan sklepale še mezdne pogodbe, poselske pogodbe. Nastajale so v praktičnem življenju obveznosti iz jamstva za hibe pri živini, prepiri zastran prikratbe za nadpolovično vrednost. Izvirnik gorskih bukev ni smatral za potrebno, da bi uredil te institucije s podrobnejšimi predpisi. Predvsem se niso tikale — vsaj po ogromni večini ne — razmerja med gorsko gosposko in vinogradniki, razen če je bil predmet pogodbe vinogradniško zemljišče. Za tak primer pa je itak veljalo, da mora biti pogodba po gorski gosposki

odobrena, sicer nima moči (čl. 21.). Slednjič pa je zakonodajec pri sestavljanju predpisov gorskih bukev o teh obvezah opustil posebne predpise, ker je smatral, da so že itak splošno znani in priznani od pradavnih časov, torej kot običajno pravo.

3. Izvirne gorske bukve so torej, kakor vidimo iz doslejšnjih izvajanj, posvečale kaj malo pažnje obligacijskemu pravu. Vse drugače pa je bilo v praksi, kakor se nam le-ta kaže iz zapisnikov ljudskih sodišč.

Naj pričnemo pri vprašanju, kako n a s t a n e pravnoobvezno razmerje. Gorska gosposka naj bi vse tiste pogodbe, ki so temeljile v hasnovanju zemlje, potrdila. Ponekod se je v praksi to zelo strogo izvajalo, pogodba brez potrditve je bila ob veljavo. Drugod je sledila le kazen za oba pogodbenika, pogodba pa je obveljala. V zapisnikih imamo pa tudi beležke o pravdah, ki so nastale iz pogodb, ki bi bile morale biti v označenem smislu potrjene, pa ni nihče ugovarjal, če niso bile potrjene. Dotično določbo smo zgoraj (pod 2. a) osvetlili kot tako, da spričo ostalih predpisov gorskih bukev ni mogla vsebovati vedno pogoja suspenzivne narave. V praksi je ta določba doživljala metamorfoze zelo različnih interpretacij, od najmilejše, ki te določbe sploh ne upošteva, do najstrožje, pri kateri so se izvajale težke posledice. V nekem zapisniku (iz leta 1693., Rožanc) stoji za označbo, da pogodba ni bila potrjena, značilna rečenica, da se je pogodba sklenila »*ohne einzige Begriessung des Bergherrn oder Pergmeisters*«, kar da je »*wider die Perkartikl*«. Pogodba je bila razveljavljena. Prodajalec je kup zemljišča preklical in kupnino vrnil. Ko je bil tožen, je ugovarjal, da se je bil prenaglil, ker brez vinograda kmetije ne more vzdrževati. Sodniki so izrekli sodbo, da naj vsaka stranka ostane pri svojem. Ali: Prodajalec je s kupnim pismom izročil svojemu upniku vinograd za dolg; pozneje si je stvar premislil, zanikal dolg in se vinograda samolastno polastil. Tožnik je zahteval od njega

vinograd nazaj, a sodniki so tožbo zavrnili, češ toženec se ne sme spraviti ob vse (»*nicht ihn ganz enterben*«). Tu ni bilo formalne odobritve kupne pogodbe. To se je upoštevalo. Ali v glavnem so ljudski sodniki sodili vprav na polju obveznega prava po svojem pravnem čutu, kaj je dobro in pravo, pa so s patriarhalično samozavestjo pustili striktne predpise gorskih bukev na strani. Če niso govorili izraziti razlogi pravičnosti in primernosti za veljavnost pogodbe, so predpise gorskih bukev vendarle spoštovali in pogodbe razveljavljali, toda čim dlje časovno, tim manj strogo. Koncem XVIII. stoletja je n. pr. v klevevškem okraju že veljalo, da ni treba, da bi gorska gosposka pogodbo sprejela in potrdila, ampak zadostovala je le obvestitev gorske gosposke. V neki drugi pravdi se je tožitelj pritoževal, da je bil ob menji vinograda z nasprotnikom, ki je bila izvršena pred štirimi leti, za polovico vrednosti oškodovan, pa je zbog tega zahteval, da se tista pogodba razdre. Sodniki pa se s vprašanjem prikrajšanja pri vrednosti niso bavili, ampak so pogodbo razveljavili, češ o njej nista bila niti gorski gospod niti gornik obveščena. Pristavili pa so še, da smeti obe stranki radi morebitne melioracije ali deterioracije vnovič tožiti. Navesti bi se dali še mnogi primeri, iz katerih bi se jasno videlo, da so ljudski sodniki postopali vedno v prvi vrsti po patriarhalni pravičnosti, v drugi vrsti šele po predpisanih določbah gorskih bukev.

Pri tem pa se je izcimila še druga oblika potrdila strnjenja volje stranke, ki je postala večkrat pogoj za obstoj pogodbe, namreč zahteva, da mora biti pogodba potrjena z likofom in to celo v navzočnosti gornika, če je šlo za pogodbeni predmet, ki je bil z gorniškim poslovanjem v zvezi. O postanku likofa smo že govorili v § 11., št. 6. Tu moremo le ponovno ugotoviti, da gorske bukve niti z besedico ne omenjajo likofa, da pa se je navada likofa razpasla v stoletjih po uzakonitvi gorskih bukev tako, da se je smatral likof za

bistven element pogodbe in da so celò ljudski sodniki na vinogorskih zborih zahtevali za izrek svoje sodbe svoj likof v vinu (gl. § 22., št. 2.).

Seveda ni bilo to povsod in vedno enako, vendar imamo listinske dokaze iz XVIII. stoletja, da je bil toženec, ki je prodal vinograd, pa se je skesal in ni hotel iti pit likof, ki bi pogodbo potrdil, obsojen, da mora vinograd prodati in piti likof v potrditev pogodbe. Nešteto je primerov v zapisnikih o vinogorskih zborih, na katerih so sodniki veleli, da se jim mora po izreku sodbe dati vina, včasih tudi kruha v izvestni količini za likof. Vsekakor tiči tudi tu ista misel, da se naj dovršenost neizpodbijane sodne sprave potrdi z likofom, pri katerem so bili udeleženi sodniki in stranke.

Tretja oblika postanka obligacije — pismena listina o pogodbi — je omenjena kot pogoj obstoja obligacije v pripr. kr. osnutku za gorske bukve iz l. 1595. (o katerem vemo, da ni postal nikoli zakon, da pa je imel brez dvoma vpliva za nadaljnji razvoj prava), dalje v muzejskem prevodu in v le-temu ustreznem H o f f-ovem zapisu in v soteškem prevodu. Tu se zahteva, da se mora o pogodbi, ki je bila potrjena od gorske gosposke, napraviti tudi še listina. Po soteškem prevodu gorskih bukev je bila naprava listine celò terminirana. V treh tednih se je moral prepis izposlovati; prodajalec vinograda je moral plačati en ventin (20 krajcarjev), kupec pa dva reparja kot pisnino (pristojbino za prepis). Isto je veljalo pri prehodu zemljišča po dednem pravu; to smo že omenili v § 22., št. 5.) Da so se tupatam napisale listine o pogodbi, o tem nam pričajo zapisniki že izza konca XVI. stoletja. Da bi pa bila naprava listine pogoj obstoja pogodbe, to je moralo veljati le po lokalnih običajih. Kajti iz nasvetov, ki jih je predložil l. 1781. F. A. p l. B r e c k e r f e l d t (gl. § 21., št. 5.) Kmetijski družbi v Ljubljani, sledi, da je šele o n zahteval zboljšanje vinogorskega prava na ta način, da mora

biti vsak kup posvedočen s kupnim pismom, a da se mora ta po svoji vsebini ujemati s priročnim zemljiškim registrom pri gorski gosposki. Če je F. A. pl. Breckerfeldt tako zahtevo stavil šele koncem XVIII. stoletja, gotovo dotlej še ni bila splošno v veljavi.

Zapisniki nam spričujejo, da so bile listine le dokaz za narejeno pogodbo, ne pa pogoj za sklep pogodbe. Le izjemoma je nekoliko spomina o tem, da je izstavljena listina veljala za realni instrument, t. j. počelo pogodbe med pismenimi strankami. To je bila t. zv. »*carta bianca*«, na kateri je zapisal obvezanec zgolj svoje ime in pritisnil svoj pečat, dočim je drugo besedilo, torej vsebino listine zadolžnice izpolnil tisti, ki mu je bil ta list izročen. Pogodba, zapisana na tak način, dobi torej svojo pravno vsebino šele po volji nasprotnega kontrahenta, morda celò brez znanja prvega kontrahenta; listina je nositeljica obveznosti in pomeni izpolnitev listine postanek pogodbe. Omenjena je taka listina l. 1761. (Koglo), sklenjena je pa bila med gorskim gospodom in stranko, ki jo naziva zapisnik »Herr Michael Shushnick«. Ta pa je bil prav gotovo mejaš, najbrže meščan.

Druga vrsta zadolžnic, ki so ustanavljale posebno obvezno moč šele s podpisom listine, pa so bile obveze pod klavzulo »*des allgemeinen Landschadenbunders*«).

Kot smo izvajali že na drugem mestu (gl. § 22., št. 5.), se omenjajo v zapisnikih o vinogorskih zborih tudi pogodbe, ki so sklenjene pod takšno klavzulo. Torej praksa v vinogorskih zadevah ni izkjučevala te oblike postanka listinske obveze.

Zadnja, najpogostejša vrsta postanka obligacijskih pravnih poslov je bil prosti sporazum strank pogodbenikov. Tu pa je že mnogokrat poudarjana patriarhalna pravna zavest ljudskih sodnikov upoštevala okolnosti, ob katerih je prišlo do sporazuma, pa je postanek pogodbe zanikala ali pa ugotovila

drugačno vsebino pogodbe. Ljudski sodniki niso vselej tankovestno preiskali, kaj je bila prava volja pogodbenikov in glede katerih dejstev se smatra pogodba za nesklenjeno. Za časa lakote je n. pr. oče obljubil sinu, da mu izroči proti plačilu 11 kron gotovine in po izročitvi žita za 1 libro vinograd na uživanje do smrti z izrečno utemeljitvijo, da se mu zdi pravilneje, da dobi sin vinograd, kakor da bi ga radi lakote vzela na-se tuja roka. Ko so pa nastopili boljši časi, je tožil sin očeta, naj mu že izroči vinograd. Oče pa se je zagovarjal: »*Not sonderlich durch Hunger kennt kein Gesatz und sey woll erlaubt, was zu versprechen, wenn man es woll schon nicht halten tut*«; dalje, da morajo otroci itak roditelje vzdrževati. Sin se je skliceval na to, da bi ga moral oče vsaj bolje obdarovati kot svoje druge otroke. Sodniki so dejali, da tožba resnično navaja znana dejstva glede veljavnosti pogodbe, pa niso rekli, ne da je veljavna, ne nasprotno, ampak razsodili so, da oče obdrži svoj vinograd do smrti, tožnik sin ga dobi v užitek šele po smrti, kakršen pač bo; pa še 5 srebrnih kron pred drugimi brati in sestrami. Pač pa mora oče sinu takoj izročiti eno postat* vinograda, ki jo je (oče) podedoval po stricu za užitek do očetove smrti; po tej pa pade ta postat v zapuščino očeta (11. septembra 1670., Kostanjevica). Tu so ljudski sodniki kar sami preoblikovali pogodbeno vsebino po svojem preudarku. V drugih primerih so kar sami poudarjali, da gre za primernost in da se ne ozirajo na vsebino pogodbe. Anica, tedaj vdovela, je iztoževala mezdo za pet let, ki si jo je zaslužila pri svojem stricu. Le-ta ugovarja kot toženec, da je bila, ko je prišla k njemu, še otrok, ki je še sama potrebovala nege. Sodniki smatrajo ugovor za upravičen, ali navzlic temu pa priznajo tožiteljici »iz dobre volje«

---

* Kos vinograda, ki ga obdela izvesno število delavcev drug poleg drugega navzgor ali navzdol na en dan. Širina je seveda odvisna od števila delavcev, ki se ravna po krajevnih navadah. (Prim. P l e t e r š n i k-ov Slovar.)

(»aus gueten Willen«) znesek, ki ustreza mezdi za eno leto (19. decembra 1663., Kostanjevica). Še drug primer: Vol toženca B. je poškodoval tožniku A. petdeset trt. Sklenila sta poravnavno pogodbo, da plača tožnik tožencu 2 fl. odškodnine. Po sklenjeni pogodbi pa se je B. premislil in ugovarjal, da je prišel vol v A.-jev vinograd, ker svet soseda C.-a ni bil tako zagrajen, kakor je predpisano v gorskih bukvah. Ta sosed naj plača! Sodniki se tukaj niso brigali za postanek in obstoj pogodbe, ampak so izrekli, če toženec dokaže, kateri sosed ni zagradil svojega vinograda, da je mogel vol škodo napraviti, naj ta sosed plača — polovico odškodnine (iz XVIII. stoletja, Novo mesto). Tu se je osebna poravnava zavestno prezrla, a obsojena je bila pod izvestnim pogojem tretja oseba, ki niti ni bila pravdna stranka. Še en primer! L. 1693. se je v Armbergu (žužemperški okraj) pritožil tožitelj pred vsem gorskim zborom, da mu toženec navzlic pismeni zadolžnici dolga še ni plačal; zahteval je, da naj se nasprotne stranke vinograd ceni in njemu izroči. Toženec je prosil za potrpljenje, češ on bo posojilo gotovo vrnil. Ljudski sodniki niso upoštevali dospelosti terjatve, ampak so naložili tožencu, da naj pridelek tekočega leta prepusti upniku, preostanek pa naj odplača polagoma. Toda če ne bo vinograda pravilno obdeloval, se vendarle odredi cenitev.

Takšnih primerov bi se dalo navesti še mnogo. Lahko se reče, da so bili tipični za pravno naziranje med slovenskim ljudstvom. Zdi se, da je podzavestno vplivajoča kolektivna pravna ideja dajala zastopništvu vinogorskega okoliša nekdaj pravico urejati pravne razmere med pripadniki gorske palice po načelih primernosti in pravičnosti v še večji meri, nego danes, ko se zahteva, da vladaj v pravnem prometu vera in poštenje *(Treu und Glauben)*. Volji reprezentance ljudstva, ljudskih sodnikov, naj se ukloni volja posameznih pogodbenikov: Ideja kolektivne volje zahteva prednost pred idejo individualne volje.

V naslednjih vrsticah naj obravnavamo tipične vrste pogodb, kakor so se v gospodarskem življenju med Slovenci na deželi sklepale; tudi hočemo navesti po vsebini zapisnikov ljudskih sodišč značilne okolnosti.

a) K u p n e p o g o d b e. Tožbe za plačilo prodajne cene so bile neštetokrat predmet sodbâ ljudskih sodnikov. Prodaje so se tikale zemljišč, letine, živine in še drugega blaga. O kupu in prodaji zemljišč je bilo že govora v poglavju o zasebnem stvarnem pravu (§ 22.). O prodaji letine je treba omeniti, da ljudski sodniki v izvestnih okolnostih niso dopuščali, da bi se prodaja letine iz vinograda prodala že na zeleni veji počez. L. 1743. so sklenili vinogorski zbori v mokronoškem okraju s t. zv. občo sodbo (torej načelno obvezno za vsakogar), da noben vinogradnik ne sme že poleti na zelenem počez prodati grozdja *(auf die Esst zu Pausch)*. Prekršaj te prepovedi se kaznuje z enim vedrom vina, od katerega pripade ena četrtina mejašem, tri četrtine gorski gosposki. Prepoved je bila absolutna ter se ni dala obiti na način, kakor ga je predvideval polic. red iz l. 1577. Neposredni povod te prepovedi za naše kraje ni naveden v zapisnikih. Prav gotovo pa je bil ta, da so ljudski sodniki hoteli preprečiti oderuštvo, ki so ga izvajali bogati prekupčevalci, zlasti gostilničarji iz mest, nad revnimi vinogradniki, ki so potrebovali že poleti denarja, pa so morali letino pod ceno prodati vnaprej. Gorska gosposka se taki prepovedi ni protivila, ker je uvidevala, da propast vinogradnikov škoduje tudi njej glede prihodkov. Da se je ideja zabranitve prodaje na zeleni veji pojavila že v državnih policijskih redih, smo že omenili zgoraj pod št. 1.). Pojem »z e l e n j a š t v a«, ki vsebuje zločinsko oderuštvo z izkoriščanjem kupa letine na zeleni veji, je bil tudi Hrvatom znan; izraz »v zelen prodavati« se nahaja — po M a ž u r a n i ć u v neki listini iz Broda na Savi. Znano je, da se je zelenjaštvo razpaslo zlasti po Srbiji in da se bori zo-

per tako oderuštvo kmetov naša država še danes. (Izdan je bil zakon o prodajanju nezrelih kmetijskih proizvodov z dne 7. junija 1931., ki ščiti proizvajalce na poseben način.)

Drug način izvrševanja prodaje, ki ga moremo v praksi zasledovati, je bil »kup na rovaš«. Take pogodbe so se tikale zlasti sukcesivne nabave nadomestljivega, potrošnega blaga, n. pr. vina in žita.

Rovaš je bil v časih obče nepismenosti dokaz o količini prodanega blaga. Opisa rovaša v zapisnikih ni; saj v tem pogledu ni bilo treba nobene razjasnitve (gl. § 11., št. 6.). (V srbskem občem državljanskem zakonu je dokazovanje z rovašem še dandanes kot pravna institucija ohranjeno.) Pri vinogorskih sodnikih je zadostovalo, da ste stranki pripoznali pristnost prinesenega rovaša, pa je bil dokaz o dobavi blaga izvršen.

Vinogorski zapisniki pričajo, da je bil razdor kupne pogodbe zbog prikratbe na vrednosti kupljenega predmeta preko polovice pravno dopusten. Latinski zraz »*laesio ultra dimidium justi pretii*«, ki se mestoma v zapisnikih uporablja, kaže jasno na vpliv rimskega prava. Sodniki dovoljujejo v takem primeru praviloma razdor. (V nemščini so imenovali takšno razdiranje »*retraktierung*« l. 1696.; Sv. Pavel pri Žužemperku.) Včasih so se ozirali na vprašanje, ali je gorska gosposka kup potrdila, včasih pa ne. Pravni pisatelj N. de Beckmann (l. 1688.) navaja za dobo, v kateri je po štajerskem pravu »retrakcija« (po njem *restitutio in integrum*) dopustna, rok šestih mesecev. V naših zapisnikih pa imamo primere, kjer je šlo za uveljavljanje takšne *laesio enormis* celò po štirih ali šestih letih.

Pri prodaji živine je prišlo do razdora ali izpremembe pogodbe, če so se pokazale hibe na živini. O tem bomo razpravljali v naslednjem poglavju.

b) Menja. Največkrat se omenjajo te vrste pogodb pri nepremičninah. Veljalo je v tem pogledu

isto pravo kot za kupne pogodbe; posebno je poudariti, da se je smela menja izpodbijati tudi radi prikratbe nad polovico vrednosti. Nek zapisnik (l. 1694., Vinji vrh) omenja rok za uveljavljanje te pravice z besedami »*im gebräuchigen Termin*«, vendar ga bližje ne pojasnjuje. Morda je bil mišljen rok šestih tednov in treh dni, ki se kot tak izrečno omenja v zapisniku iz l. 1681. (Raka).

c) Posojilo. V praksi so se te pogodbe pojavljale neštetokrat. Predmet posojila ni bil samo denar, ampak tudi vino, žito, seno in še drugo nadomestljivo blago. Oblika sklepa te pogodbe *(mutuum)* se v zapisnikih ne omenja (razen v primerih uporabe s »*cartae bianchae*« ali klavzule »*des allgemeinen Landschadenbundes*«, o čemur smo že opetovano govorili). O likofu pri teh pogodbah ni govora. Dogovor se je moral izvršiti tudi glede roka za vračilo. Mnogokrat je bil pogoj vračila prejšnja odpoved; navadno se je izvrševala »*quartaliter*«. O obrestovanju posojil je le redko govora; pač pa se je tupatam dogovorilo povračilo nekega zneska, ki pa je večji od posojenega. Zdi se, da je še vedno nekako motilo stališče kanonskega prava, ki je zabranjevalo jemanje obresti. Boj zoper oderuhe-zelenaše pa smo itak že omenili.

Listine kot zadolžnice se omenjajo mnogokrat v zapisnikih; če je bilo treba zavarovati posojilo (ali dolg) na zemljišču, se je napravil »*Behabbrief*«. Izraz hipoteka je zapisnikom glede zemljišč znan; pa tudi zastava premičnin za dolg se omenja. Povšje jame so bile tudi predmet, na katerem se je posojilo dalo zavarovati. Listine, ki so se uporabljale za zastavo, so morale biti potrjene od gorske gosposke. Napisal jih je ali grajski pisar, ki je dobil zato pisnino, ali kakšen duhovnik ali meščan; saj drugi ljudje po navadi niso bili pismeni.

V tej zvezi naj omenimo, da o posodbi in založbi *(commodatum* in *depositium)* v gorskih zapisnikih ni govora. Glede depozitne pogodbe seveda to ni nič čud-

nega, pač pa glede posodbene pogodbe. Saj se je prav gotovo v gospodarskem življenju mnogokrat pripetilo, da je gospodar posódil iz prijaznosti živinče ali voz za določeno dobo v brezplačno uporabo. Mislimo si, da so bile takšne pogodbe opetovano na dnevnem redu. Toda v tistih patriarhaličnih razmerah je bilo povprečno več poštenja, kakor v poznejši dobi. Zato ni bilo iz takih posodb iz prijaznosti nobenih pravd. Slovenska prislovica pravi »dobrota je sirota«, t. j, kdor zastonj posodi, ve, da bo moral, če treba, potrpeti.

č) Tudi p o r o š t v o je bila pogodba, ki je služila zavarovanju neke druge pogodbene obveze, zlasti posojila. Iz zapisnikov se ne dá spoznati, kakšna oblika je bila v praksi za veljaven prevzem poroštva potrebna. Imenuje se pa porok v zapisnikih skoraj vedno »*Bürge und Zahler*«, to pa pomeni solidarno obvezo. Ugovor, naj se dolg iztoži najprej pri glavnem dolžniku, in šele, če se pri njem ne dobi plačilo, pri poroku, ni držal. Takih primerov je mnogo. V nekem posebnem primeru je bilo omenjeno, da poroštvena pogodba ni iztožljiva pred domačim vinogorskim zborom, ker ni bila sklenjena pod domačo gorsko palico. Tu je šlo torej le za vprašanje kavzalne pristojnosti za take pravde.

V dopolnilo naj navedemo, da je po sosednjem hrvaškem pravu, kakor ga dokazujejo listine iz okolice Zagreba v XVII. stoletju, veljalo, da se je postavil porok za točno plačilo in da ga je za primer netočnosti za kazen zadela dolžnost povračila dvojne vsote. M a ž u r a n i ć, ki navaja te listine v svojih Prinosih za Rječnik itd., dostavlja: »Užasna lihva!« V naših zapisnikih takih oderuških poroštev nismo zasledili, vendar ni izključeno, da so se na drugih vinogorskih zborih, kamor je segal vpliv iz sosedstva, tupatam vendar dogajali. Oderuštvo je tudi med Slovenci cvetelo.

d) Delovnih in zakupnih pogodb je bilo nešteto; saj se obratovanje v gospodarstvu ali gospodinjstvu

sicer mnogokrat ne bi moglo vršiti. Toda sledov o takih pravdah je jako malo. (Le mezdne pogodbe delajo izjemo.) *Locatio conductio rei* je pravna institucija, pri kateri prepušča ena stranka uporabo stvari drugi za nedoločen čas proti odplačilu. Ta institucija je večkrat omenjena zlasti glede živine in vozil. Prepustitev izvestnih prostorov v zidanici ali vinskem hramu je celò vedla do posebne institucije vsobenjkov, njih protidajatev je bilo delo v vinogradu. Tu gre pa že za *locatio conductio operarum*. Da spadajo semkaj sploh vse mezdne pogodbe, ki so jih sklepali posli, pastirji itd., je jasno. Take mezdne pogodbe (mezda je staroslovanska beseda, v hrvaščini mazda) so dajale ljudskim sodnikom obilo posla. Vendar se opaža, da so ljudski sodniki rajši ščitili gospodarje kot pa posle. To je pač umevno, ko so sodili sami gospodarji patriarhalično brez pisanih zakonov. Poselske pogodbe so se sklepale največkrat za leto dni, od Božiča do Božiča ali pa na kvatre. Mezda je bila skoraj vedno izgovorjena v obliki prehrane, obleke in obutve. Tako je dobila dekla za šest let službe troje kril, troje peč in troje srajc (v XVII. stoletju, Kostanjevica). Nezvestoba posla je opravičevala gospodarja, da je odpustil posla sredi leta brez vsake mezde.

Zakup posestva se je mnogokrat izvrševal od strani same gorske gosposke. O zajemljivem pojavu, da so šla posestva nedoletnih otrok v zakup za dobo več let, ker otroci sami niso mogli posestva obdelovati in oskrbovati, smo že govorili. Radi amelioracije so nastale v takih primerih zelo nerodne pravde. *Locatio conductio operis* je naročilo izvestnega dela za določeno odplačilo. Takih pravd je bilo zelo malo. Semkaj bi štele pogodbe na obdelanje vinograda proti prepustitvi polovice letine. Tako pogodbe imajo aleatorične elemente v sebi in so dajale povod za srdite pravde tudi med najbližjimi sorodniki.

Iz prakse vinogorskih zborov je znano, da se je toženec ubranil iztirjanju tožnikovega zahtevka, če je

preteklo že več ko 30 let, odkar je obveznost nastala. Premalo je teh primerov,da bi se moglo postaviti posebna pravila glede zastaralne dobe za posebne vrste pogodb ali primerov obveze iz jamčevanja.

§ 24.

ODŠKODNINSKO PRAVO

1. Potreba po obravnavanju odškodninskega prava v posebnem poglavju se pokaže šele za dobo, v kateri se dá razlikovati odškodninsko od kazenskega prava. Ta doba je tista, o kateri razpravljamo v tem oddelku.

Gre za problem posledic n e d o v o l j e n i h d e j a n j. Če smo v prejšnjem paragrafu govorili o jamčevanju za škodo, je bilo jamčevanje pravna posledica že sklenjene pogodbe. Tu pa govorimo o posledicah, obstoječih iz dolžnosti do povračila škode, ki pa n i i z v i r a l a iz pogodbe. Tem dolžnostim do povračila škode ustreza na drugi strani pravni zahtevek do povračila škode. Po prvotnem germanskem pravu je pomenjalo nedovoljeno dejanje, ki je povzročilo občutno škodo, motitev pokoja *(Friedensbruch)*, ki je imela za posledico brezpokojnost *(Friedlosigkeit)*. Ta se je — v daljnem razvoju — dala odpraviti s spravo *(Sühne)* med oškodovancem in povzročiteljem škode: »*Nec implacabiles durant!*« Pozneje, v srednjem veku, pa so se počela nedovoljena dejanja diferencirati: Brezpokojnost (ekvivalent je obstojal v strogi kazni) je nastopila samo, če je zločin *(Ungericht)* zadel telo *(Hals, Hand, Haut, Haar)*, zlobnost ali samopašnost *(Frevel)* pa, če je nedovoljeno dejanje oškodovalo last *(Habe)*. Sprva je bila stvar oškodovanca, da je sam zločinca preganjal, spor med njima se je dal spraviti iz sveta, če sta se poravnala. Pozneje je za težje primere, pri katerih oškodovanec ni mogel ali ni hotel tožiti, j a v -

no oblastvo subsidiarno vlagalo tožbe. S tem pa je bila že pot otvorjena, da je šlo pravo zasledovanje svoja pota: pri težjih zločinih se je izkazala potreba po izključno javnopravnem zasledovanju, pri lažjih nedovoljenih dejanjih pa se je uveljavljalo zasebno kazensko pravo, ki pa se je koncem srednjega veka že preobličilo v zgolj odškodninsko pravo, ki se tiče samo imovinske sprave med obema strankama. Silno je vplivala na ta razvoj recepcija rimskega prava.

Za germansko pravo je bilo značilno, da naj bo vsakdo odgovoren za povzročeni uspevek *(Erfolg)*, neglede na morebitno zakrivljenje. Torej so bili odgovorni za škodo tudi umobolni in otroci. Rimsko pravo se je postavilo na drugo, pravičnejše stališče. Ono je odrejalo, da je za škodo odgovoren samo tisti, ki jo je zakrivil; če ni krivde, je dano naključje, ki pri njem zadene škoda oškodovanca, ne pa nekrivega oškodovalca: »*Casum sentit dominus*«. O načelu, da naj bo odgovoren za škodo, ki nastane v tehnično nevarnih obratih, ki povzročajo že sami po sebi težave, da se človek ubrani nesreče, v dobi, o kateri razpravljamo, še ni bilo govora.

Dasi se je odškodninsko pravo med Nemci razvijalo po rimskopravnih načelih, je ostalo nekoliko germanskopravnih pravnih predpisov: Gospodar je bil odgovoren za škodo, ki so jo povzročali njegovi ljudje. Imejitelj obrata odgovarja za oškodovanja, ki so jih zakrivili njegovi nastavljenci, vendar se dopušča izjema, če ga ne zadene nobena krivda, niti ne *culpa in eligendo vel custodiendo*. Poškodbe po živalih so se v srednjem veku na poseben način obravnavale: Žival, ki je človeka usmrtila ali težko poškodovala, se je morala usmrtiti. Pač pod vplivom kanonskega in rimskega prava se je ta pravna zabloda odpravila in nastopila je rešitev vprašanja, kdo je odgovoren za škodo tako, da povrne škodo, storjeno po živali, oni, ki jo ima za svojo, čim ga zadene kakršnakoli krivda.

Obseg dolžnosti povračila škode ob »spravi« je bil najprej odvisen od veličine storjenega zla. Poznejši ravzoj pa je določil stalno globo za spravo, kar je bilo nadomestilo za kazen, a poleg tega je moral storilec povrniti tudi dejansko škodo. Če se je povzročila na blagu škoda z nedovoljenim dejanjem, se je moralo tisto blago vrniti, zboljšati, odplačati. Za škodo, storjeno na časti, ni bilo dovolj, da se škoda dejanski vrne, ampak potreben je bil še dejanski preklic žalitve. Kdor je dekle zapeljal, za tega naj bi veljalo po kanonskem pravu, tudi če ni prišlo do zaploditve, *duc et dota*, po poznejšem razvoju pa *duc aut dota*. Institucija samopomoči je bila po prvotnem germanskopravnem naziranju zelo na široko dovoljena. Pod vplivom rimskega prava pa je prišlo do značilnih utesnitev. Ostalo pa je, da daje posest kot takšna pravico, da se odbije vsak samolastni poseg v posest. Glede živine dovoljuje pravo, da sme vsakdo živino zarubiti, čim jo najde na svojem, ko dela škodo ali jo je že napravila.

2. Gorske bukve iz leta 1543. kažejo vprav sliko odškodninskega prava, ki je obtičalo na pol pota med kazenskimi sankcijami in dolžnostmi odškodnine. Obe grani prava se mešati, pa tudi med seboj dopolnjujeti. Posamezne določbe, ki govore o odškodovanju ali o spravi, predvidevajo tudi kazenske globe. Zakonodajec je vestno poskrbel, da zajame vsaj tista tipična dejanja, ki prinašajo gmotno škodo na imovini. Mislil pa ni samo na povračilo škode radi sprave, ampak hotel je, da vpliva tudi na druge, da ne storé kaj enakega. V nekaterih, pa redkih primerih se pozna še germanskopravni sistem »kompozicijskega kaznovanja«: škoda se povrne vedno v istem, natanko določenem mnogokratniku predmeta (n. pr. kola, ki je bil vzet).

Primeri predpisov o odškodninah so v gorskih bukvah vzeti seveda iz vsakdanjega gospodarskega obrata na vinski gorici. Niso navedeni primeri usmr-

titve ljudi in živali, požigov ali dobrin glede spolnega življenja. Ob takšnih oškodovalnih dejanjih je moralo življenje iskati pravnih načel izven okvira gorskih bukev, vendar ne proti njegovemu duhu. Še druga vrzel se je pri gorskih bukvah pokazala. Kako se škoda iztožuje, to se dá razbrati iz ustreznih občih določb o pravdanju na vinogorskih zborih. Toda, kako naj se kdo ubrani preteče škode, o tem ne izvemo iz gorskih bukev skoraj ničesar. Semkaj se dá kvečjemu šteti določba čl. 7., da se mora vsako poseganje v pravice, nasilje in vsaka zlobnost, ki se je zgodila v času med dvema vinogorskima zborima, na poslednjem resnično ovaditi. Kdor tega ne bi storil, zapade sam kazni v prid gorske gosposke. Ta člen se nahaja v vseh slovenskih prevodih gorskih bukev, edino le v prekmurskem ne. K a p s c h-ev prevod — kot edini — dostavlja še, da se mora tudi vsaka storjena škoda na vinogorskem zboru javiti. Med določbo glede odpomoči zoper pretečo škodo smemo šteti tudi predpis glede dreves ob meji, ki delajo sosedu škodo.

Če utegne priti do škode od mejnega ali spolovnega drevesa, določa čl. 46. izvir. gor. bukev, naj se položaj v vinogradu premotri po sosedih-vinogradnikih in če ti spoznajo, da drevo stoji preblizu ali da dela v vinogradu škodo, naj se to odpravi. Tu ni načelno govora o storjeni, ampak o preteči škodi, ki naj se prepreči, če drugače ne gre, tako, da se drevo poseka. Vsi prevodi — razen prekmurskega — so sprejeli to določbo, vendar se razlikujejo v tem, kdo naj ogleda stvarni položaj. Nekateri poznejši slovenski prevodi odrejajo, da naj izvrši ogled gornik z nekaterimi sosedi ali možmi; torej si izbere on sam svoje zaupnike. Ni povedano, ali je ta sklep (spoznanje) po ogledu obvezen ali ne. Zdi se, da pot pravde na vinogorskem zboru ni bila izključena, vsaj v nekaterih vinskih goricah ne. Drugod pa je bila apelacija na vinogorski zbor izključena. Vsaj muzejski prevod zabičuje, »ako se snaide (skuz Sagornike), da je te skode toku ima ta

leiſs zdaiz doli dian jenu poſsekan biti«. Hoff-ov nemški prevod tega muzejskega slovenskega prevoda se glasi: »*so muss dieses Geholz alsogleich abgethan und abgehauen werden*«.

Gorske bukve so slednjič glede preteče škode še določale, to pa v prid gorskega gospoda, že večkrat omenjeno dolžnost, da mora hasnovalec vzdržati vinograd v takem stanju, da bo dajal dohodek, seveda tudi gorskemu gospodu. Kdor — pravi čl. 26. izvir. gorskih bukev — ne bi pravilno vinograda obdeloval in vzdrževal potrebne zgradbe, ta naj se naznani na vinogorskemu zboru. Tu naj sodniki razsodijo, ali se obeta škoda. Če je temu tako, naj izda gorski gospod ukaz, da se vinograd po potrebi obdeluje ali pa naj se v dobi pol leta proda, — vse to pod globo 4 mark. Če pa sogornik tega neče storiti iz trme ali samopašnosti, naj dá gorski gospod vinograd oceniti, pa se vinograd po cenitvi vrednosti proda (gl. § 22., št. 4.). Tu gre torej za primer javnopravne ureditve samopomoči napram preteči škodi. Toda ustrezni člen ni bil sprejet v vse prevode, zlasti ne v prip. kranj. osnutek. To kaže, da ni ustrezal pravnemu naziranju kranjskih deželnih stanov ali pa da se takšen način zavarovanja zoper pretečo škodo na Kranjskem ne bi dal izvajati, ker bi ga vinogorski zbori odklonili.

3. Posebne določbe glede povračila škode za nedovoljena dejanja, ki se nahajajo v izvirniku ali v prevodih gorskih bukev, so sledeče:

a) Prvo, za kar so gorske bukve skrbele, je, da se morajo plodna zemljišča, zlasti pa še vinogradi, s plotom, živo mejo ali podobno (po sv. Matiji) zavarovati zoper živino, da ne bi uhajala od sosedov v škodo (čl. 10.). Če pride do škode, jo mora sosed poravnati. Tu ni razlikovanja, ali se je zavarovanje opustilo nalašč ali iz malomarnosti. Da bi pa bilo tudi naključje ali tuja zloba, ki je sosed niti slutiti ni mogel, n. pr. poškodovanje ograje od viharja ali od zlikovcev ponoči, pravna osnova za zahtevo po odškodnini, ni mi-

sliti, ker pravi čl. 10., da gre za dolžnost ograditve, ki je kršena *(»wär das verpräch«)*. Golo nakljućje seveda ni bila kršitev. Glede višine škode v izvirnikih ni določbe. Vagensberški prevod (torso) pravi, da morajo biti vinogradi na vseh štirih straneh zagrajeni, muzejski prevod pa določa, da mora biti škoda d o b r o plačana, nekateri drugi prevodi odrejajo, da se naj stranke glede škode poravnajo (»zglihajo«). Ta določba čl. 10. stoji v uvodnem delu gorskih bukev, kar znači njeno posebno in splošno važnost.

b) Glede škode, storjene po živini, imamo v gorskih bukvah še posebno določbo čl. 31., ki odreja čisto enostavno, kdor po živini stori škodo, ta je dolžan čisto škodo povrniti, vrh tega pa plača še od glave živine globo bilo pozimi, bilo poleti. Dočim je bilo v čl. 10. govora o osebi, ki je povzročila kot neposredni krivec škodo, gre v čl. 31. za abstraktno osebnost lastnika živine, čeprav bi bil pravi krivec nekdo drugi, n. pr. pastir, hlapec. L a y b a s s e r-jev prevod je to naravnost poudaril, ker pravi, da je odgovoren lastnik, katerega je živina.

c) Posebna skupina predpisov o dolžnosti povračila škode velja izvestnim nedovoljenim dejanjem iz gospodarskega življenja. Čl. 33. pravi, da mora tisti, ki vzame, poseka ali posuši cepič ali mladiko, globo plačati in cepič (mladiko) vrniti; nekateri prevodi dodajajo, da mora storilec škodo poravnati. Čl. 34. se tiče posekanja »*haiholz im perchrecht*« (les za kole, ki se vsako leto sproti prideluje); razen kazni za posekanja od neupravičene osebe, mora storilec »po spoznanju mejašev« ali povrniti isto množino prisvojenega lesa ali pa plačati škodo v denarju. Čl. 35. govori o vzetju kolov; tu je določeno poleg globe kot kazni še povračilo dvojnega števila kolov. Prevodi se drže do malega izvirnika; L a y b a s s e r-jev določa, da se mora vrniti »tri gube« škode, vagensperški prevod (ekscerpt) se ne drži kompozicijskega sistema, ampak določa za vsak kol kar pet

mark globe. Čl. 38. se tiče tatvine »*Erdtrich*«, ki ga prenese storilec »*zu Wildgail in seinem Weingarten*«. Kakor smo že prej razložili na drugem mestu (glej § 22., št. 2., č), gre za naravno poboljšanje vinograda s tujim blatom ali prstjo, listjem ali gnojem. Čl. 40. govori o tatvini grozdja ali vsakovrstnega sadja; zagroženo je alternativno, ali plača storilec globo 4 šilingov ali pa se mu odreže eno uho, v vsakem primeru pa mora poravnati škodo *(»und den andern sein schaden abzulegen«)*. (O kazni odrezanja uha bomo govorili pozneje, gl. § 25., št. 5., a.) Pripomniti je treba, da so prevodi to določbo glede poravnanja škode variirali, pa tudi docela opuščali ali pa odrejali samo globo kot kazen.

č) Razen kraje in tatvine določajo gorske bukve še druge imovinske delikte: V čl. 43. je govora o zlobnem posekanju trt *(»mit Frävel«)*. Izraz »*mit Frävel*« dela prevodom težave. Glase se: »skufi fraull« (R e c e l j), »s syllo« (K a p s c h), »is frej voll« (stud. bibl., kjer je še dodano »ali če jo svinja obje«). Določba glede odškodninske dolžnosti se glasi v izvirniku enostavno: »*und dem andern sein Weinstock widerzukehren*«, v prevodih pa se glasi različno, n. pr. da naj se vrne trta, da naj se vrne dvakratno število trt ali da se naj škoda vrne; nekateri prevodi pa so določbo sploh izpustili. — Čl. 42. izvir. gor. bukev daje predpise za »*Absenger*« = »požigalca«. Tu je treba pripomniti, da je »*Land- und peinliche Gerichtsordnung*« z dne 24. decembra 1574. za Štajersko stavila požig v isto vrsto deliktov kakor veleizdajo, rop, pobuno ali nasilni upor, torej za dejanja, ki pomenjajo težko motitev pokoja v deželi *(Landfriedensbruch)*. V gorskih bukvah pa je šlo očividno za manj težke primere običajnega pomladanskega spodžigavanja vinogradov, grmovja *(gehäger)* ali trebežev *(haiholz)*, ki utegne povzročiti uničenje vinogradov itd. V mnenju o tem členu, ki ga je nižjeavstrijska vlada oddala, preden so gorske bukve postale zakon, je bilo izrečno nave-

deno, da je v govoru stoječi predpis dober, ako se zgodi požiganje »*durch unfleissig verwarlosung oder fursezlich*«. Torej je šlo za škodo, storjeno nalašč ali pa malomarno, vendar ni smela zadeti zgradbe, ampak le zemljiščne nasade. Zato je v izvirniku določena poleg globe le dolžnost, da storilec povrne škodo. Prevodi se vobče drže izvirnika, samo vagensberški ekscerpt se je postavil na stališče, kakor da bi šlo za pravcati požig; on pravi: »kateri druhega pozhge, ta je use zapad«. Če drugi prevodi govore o dolžnosti odškodnine, ta pa ne, moramo domnevati, da je požigalcu v vagensperškem okolišu gorska gosposka prodala vse imenje in iz izkupička izplačala odškodnino.

d) V ozki zvezi s temi oškodovalnimi dejanji so poškodbe ali uničenja hiše ali hrama, če udere storilec v nje in bije zlobno po prebivalcu v hiši *(»auf in mit Frävel schlecht«)* (čl. 36.), dalje izvršitev nasilstva na osebah in predmetih v vinogradu (čl. 37.). Po čl. 36. naj se izreče za prvo omenjeno dejanje kazen na telesu in blagu *(an leib und guet)*, v čl. 37. pa je določeno, da zadene storilca za tako dejanje kazen 5 mark in da mora škodo povrniti. V prvem primeru je naravnost zahtevana dolžna storitev, v drugem se mora le-ta predpostavljati *(schlecht oder überlauft ainer dem andern)*. Prevodi so ti dve določili zelo različno tolmačili. Na eni strani (boštanjski prevod) je stavil sankcije že na poskus takega dejanja, torej, kjer škode še ni bilo, na drugi strani (soteški prevod) pa se je zahtevala pravcata izvršitev takega dejanja: namreč, kriv je, kdor »hram resbie ai eniga vgori do kirvi udari«. Prekmurski prevod pa je čisto kratek: »In esi sze sto szvadi ali na bitje ide u Vrhi, steri je kriv placsa kastige f. 4.«. O odškodnini ni izrečno govora.

e) Odškodnina v naravi v obliki *restitutio in integrum* je predpisana v čl. 39. izv. gorsk. bukev, če nekdo mejnik izkoplje ali če navadno pot napravi preblizu tujega zemljišča ali če jo pokvari ali uniči;

razen tega je določena še globa 5 mark. Določbino besedilo ni jasno, zato prevodi kolebajo. Laybasser je rekel: »Kateri bi en Melnik Iskopal ali enimu gmain potu preblizu kopal..., ta pot ako mu je kaj kshkodi popraviti.« Prevod stud. bibl. je prevedel: »Kateri en minik Vukej iskopa, alli en nou nenouadin pot della...« Zdi se, da je najbolje zadel smisel tega člena boštanjski prevod: »kateri bi en Meinik iskopov ali pre blizu eniga gmein Potha pokopou...«; on pa določa, da se mora škoda v dvakratnem znesku vrniti. Uvaževati je treba, da so javni poti bili mnogokrat meja in da se ni smela taka pot samolastno pomakniti naprej ali nazaj.

4. Vse te določbe gorskih bukev niso mogle zadostovati potrebam praktičnega življenja. Zlasti ni bilo v izvirniku gorskih bukev nobene določbe glede določitve višine škode. Odškodnina se je morala n. pr. pri popašnji takoj oceniti, sicer je izgubil oškodovanec pravico, da jo terja. Šele neki slovenski prevodi so postavili zahtevo, da se mora škoda »dobro« oceniti in prisoditi. Še bolj pa se je izpopolnilo odškodninsko pravo v praksi ljudskih sodišč. Neštevilno odškodninskih tožbâ in sodbâ, ohranjenih v vinogorskih zapisnikih, nam kaže lepo zaokroženo sliko običajnega prava glede pravice do odškodnine in njene izmere. Glavne poteze, ki segajo preko okvira gorskih bukev, bi bile sledeče:

a) Vprašanje samopomoči. V duhu zgoraj pod 2.) navedenih določb izvir. gorsk. bukev o obrambi preteče škode je potekla obča sodba, da je vsak sogornik, ki vidi ali naleti na človeka v škodi, dolžan, da to osebo in njegovo škodljivo dejanje naznani, sicer kaznujejo njega samega (1695. l., Stara vina). Še dalje je šlo običajno pravo pod žužemperško gosposko: Vsak sogornik, ki vidi v vinski gorici kjerkoli škodljivo osebo, jo mora takoj odpraviti (l. 1712., Šmaver).

Največ škode pa je prihajalo od živine. Tu pa določbe o samopomoči zoper pretečo škodo, ki so jih dajale gorske bukve, nikakor niso zadostovale. Če je vinogradnik zalotil n. pr. kozo, ki je obirala trtne poganjke in uničevala s tem njeno rodovitnost morda za več let, ni mogel dopuščati, da se škoda nadaljuje niti najmanjši čas. Tu je posegla praksa navsezadnje preko določb gorskih bukev, pa tudi preko germanskopravnega naziranja, ki je dovoljevalo samo zajetje živine, ki dela škodo. Slovensko običajno pravo sprva, t. j. v prvih desetletjih, ko so izšle gorske bukve, ni dovoljevalo niti zasebne rubežni živine radi storjene škode. Iz nekega zapisnika (l. 1606., Gazice) izvemo, da so ljudski sodniki označili z a s e b n o rubežen* za kaznivo dejanje, kar je bilo protivno germanskemu pravu. Vinogradnik, ki je vola, ki mu je delal škodo v vinogradu, sam ujel in brez intervencije gornika zaprl, pa niti ni o tem gornika obvestil, je bil obsojen, da mora gornika za odpuščanje prositi, češ da se je postavil v lastni zadevi sam za sodnika. Poleg tega pa je moral plačati opatu kot gorskemu gospodu globo. Poznejši razvoj pa se je usmeril drugače: Začelo se je razlikovati med več ali manj nevarno živino. Za manj nevarno živino, zlasti za govedo, je obveljalo, da se sme zajeti, če se najde v škodi. Če se ne more zajeti, se mora opazitev škode naznaniti gorski gosposki (leta 1712., Šmaver). Kdor bi to dolžnost opustil, se kaznuje s tem, da mora dati zborovalcem pri ljudskem sodišču eno vedro vina na razpolago. (O tem bo še govora spodaj pod b.)

Tekom dveh stoletij so bile sklenjene različne obče sodbe vinogorskih zborov, ki so določbe o obram-

---

* Raz pravno stališče bi ne smeli govoriti o zasebni rubežni, ampak o zasebni zagotovitveni pravici *sui generis*, ker pravila, ki veljajo za ročno zastavo, kakor bomo nižje videli, ne pridejo v poštev. Radi kratkoče se poslužujemo vendarle imenovanega izraza.

bi pri škodi, storjeni po živini, zlasti glede nevarnejše živine, čim dlje, tim ostreje izražale.

Glavni vidiki so bili: koze in prašiči so vinogradom najbolj nevarna živina. Še začetkom XVIII. stoletja (l. 1720.) je veljalo, da je treba te živali, če se zalotijo v škodi, enkrat ali dvakrat zapoditi, tretjič pa se smejo kakorkoli ubiti, tudi ustreliti. Ponekod je veljalo, da se smejo prašiči ustreliti, če se najdejo v škodi, pa so last posestnika, ki je podložnik t u j e gorske palice, kajti v tem primeru se lastnik prašičev ne dá kaznovati (*sc.* po ljudskem sodišču, ki zboruje in sodi [l. 1759.], Gorence). Sredi XVIII. stoletja pa je veljalo (l. 1758.): »*Hornvieh im Schaden soll eingetrieben werden, die s. v.,** *Schweine dürfen sogar totgeschossen werden.*« *Še pozneje*, l. 1772., pa je občna sodba odredila: »*Die* s. v. *Schweine, wann solche im Berg angetroffen werden, sollen zammschlagen werden.*« Glede posebno nevarne živine, svinj in koz, se odreja drugod na več mestih še to, da je treba najprej na pomoč poklicati sosede, da bodo »*Schreimannen*«, priče za dokaz, potem se šele sme živina v škodi ubiti. V besedilu gorskih bukev, ki so si ga klevevški vinogradniki sami avtonomno sestavili (1801.), pa je stalo, da se mora škoda, nastala zbog popašnje, povrniti v polnem znesku, cena naj se določi prav dobro, oškodovatelj mora plačati gorniku za cenitev in za pota eno četrt vina, koze in svinje, ki se zalotijo v vinogradu, pa sme vsak ustreliti. Tu se torej ne vpraša več, ali je kakšna škoda nastala, tudi ni treba klicati nobenih sosedov za dokaz škode, dejstvo samo opravičuje vsakogar, da ubije označeno živino v vinogradu. Ravno to pa je bilo že sklenjeno več kot sto let prej na Vinjem vrhu (l. 1698.), kar kaže, da je bilo pravno

* »S. v.« pomeni opravičilo zapisnikarja, da zapiše »grdo besedo«: *Salva venia (verbo)*; v našem primeru »*Schwein*«.

prepričanje, da se sme ubiti živina izvestne vrste v škodi, precej splošno, dasi je Leopold I. koncem XVII. stoletja odredil, da ni dovoljeno ubiti živinče, razen v primeru zalotitve pri poškodovalnem dejanju *(pauperies)*. Mimogrede bodi navedeno, da je o. d. z. za Avstrijo (l. 1811.), ki velja še danes na slovenskem ozemlju, ustanovil pravilo (§ 1321.), kdor živino na svoji zemlji dobi, zbog tega ni upravičen, da jo ubije; on jo mora s primerno silo odpoditi ali »zarubiti«.

Nekaj podobnega se je izobličilo glede p r e v e s n i h d r e v e s. Nekdo je n. pr. posekal tožniku dva oreha, pa je bil tožen za odškodnino. Zagovarjal se je, da je dvakrat opomnil tožitelja, naj že vendar poseka oreha, ker mu delata škodo s senco. Ko pa jih ni hotel tožnik posekati, jih je on sam, torej, ne da bi se obrnil na sodišče za odpomoč (gl. zgoraj pod št. 2.). Ljudski sodniki so izdali sodbo: »*Dem Beklagten wird durch Recht* (sodišče) *solches factum für recht* (pravo) *approbiert.*« Samopomoč napram šele preteči škodi je bila odobrena preko predpisov gorskih bukev.

b) Samopomoči zoper pretečo škodo sorodna pravna institucija je vnaprejšnja z a g o t o v i t e v o d š k o d n i n s k e z a h t e v e, če se je škoda že pripetila, ki je vedla do rubežni, in pa takojšnje z a g o t o v i t v e d o k a z a s t o r i l s t v a g l e d e o š k o d o v a l n e g a d e j a n j a. V obojem oziru gorske bukve še nimajo nobenih določb. One poznajo samo primere rubeži, ki jo izvaja gorska gosposka.

Kjer ni šlo za zelo nevarno živino (kot govedo, konje), ki se niso smeli ubijati v vinogradu, je dovoljevalo običajno pravo, da se sme ujeti, zajeti in odvesti na dom oškodovanega vinogradnika ali gornika. Vobče je veljalo, da se zajeto živinče ne sme odvesti v hleve gorske gosposke; saj ga je bilo treba krmiti. Samo pod žužemperško gorsko gosposko je bilo uvedeno, da odvede gorski birič *(Weinzedl)* ži-

vinče v graščino. Seveda vse to ni bilo izvedljivo, če je živinče zbežalo. V tem pogledu je ponekod zadostovalo, da si je oškodovanec živinče zapomnil *(»gemirkt«)* in ga pozneje spravil na varen kraj, najraje v gornikov hlev. V tem primeru je obstojala navada, da je dobil gornik tretjino od kazni, ki je bila prisojena gosposki. Vedno in v vsakem primeru je morala biti zasebna rubežen živine, bilo katerekoli vrste, takoj naznanjena lastniku živine, pa tudi gorniku. Le tupatam se je dopustilo, menda, če je gornik prebival zelo daleč, da se je rubežen naznanila sosedom. Brez obvestitve gornika *(»ohne Begriessung des Pergmeisters«* pravi zapisnik iz l. 1697.) se zajeta živina sploh ne sme odvesti. Obveščeni lastnik živine ima pravico, da ponudi takoj denarni ali drug ustrezen znesek v višini storjene škode, a to se mora zgoditi »prijazno«; potem mora oškodovanec to poravnavo sprejeti. Vsekakor je treba zarubljeno živino kmalu rešiti *(»relazion«)*, da ne nastane preveč stroškov s prehrano. Ponekod je veljalo za pravo, da se mora rešitev zgoditi v treh dneh, sicer sme oškodovanec živino zaklati. Drugod pa takšnega roka ni bilo, pa tudi ni bilo dovoljeno, da bi se živina brez predhodne ocenitve zaklala ali ubila. Sploh je veljalo po običajnem pravu, da se odškodninski zahtevki ne smejo pretiravati. Pa tudi pri rubežni za škodo se ni smelo pretrdo postopati. Če bi nekdo zarubil več kot je znašal njegov odškodninski zahtevek, mu prisodijo ljudski sodniki samo tolikšen znesek odškodnine, da dobi lastnik živine vsaj eno tretjino cene nazaj.

Na drugi strani pa o d p o r zoper samopomoč radi vnaprejšnje zagotovitve škode ni bil dovoljen. Ko je vzel toženec samolastno zarubljenega vola iz gornikovega hleva, ne da bi bil škodo poravnal, so ga ljudski sodniki občutno kaznovali na korist gorske gosposke, razen tega pa so ga s sodbo prisilili, da se mora glede škode s tožnikom poravnati (l. 1710., Kostanjevica). Še manj je bil dovoljen odpor zoper

uradno poslovanje gornika v zadevi rubežni živine; občutna kazen je bila samoposebi umevna posledica za tako dejanje. Ljudski sodniki pa so celò zapretili, da zapade vinograd lastniku živine, če se ne bi hotel poravnati z oškodovancem (l. 1601., Straža).

V dokaz, da je izvestna oseba škodo storila, ji je smel tisti, ki jo je pri tem zalotil, vzeti del obleke ali pokrivalo, n. pr. pastirju suknjič, drugim odraslim osebam klobuk ali orodje, posodo, ženskam pečo in pod. Tak predmet se je moral nesti k gorniku, če pa je šlo za *corpus delicti*, k gorskemu gospodu. V glavnem je bil pomen in namen tega postopka zasiguranje osebe storilca, ki mora priti k gorskemu gospodu po dotični vzeti predmet in si izprositi odpuščanje za storjeni greh.

c) O d m e r a o d š k o d n i n e. V pogledu tega vprašanja velja, kar smo že uvodoma (pod št. 4.) poudarjali, da gre za patriarhalično pojmovanje pravičnosti in primernosti ljudskih sodnikov, ki se ne dá še pospraviti pod čisto točno opredeljene vidike. Vobče odgovarja storilec nedovoljenega dejanja po označenem pojmovanju ne samo za subjektivno (psihološko) krivdo (rimskopravno načelo), ampak tudi za objektivno (sociološko) krivico, storjeno napram okolici, družbi, torej bolje rečeno: za povzročitev škode kot take v pogledu na dobrobit okolice (germanskopravno načelo). Na teh temeljih so prišli ljudski sodniki neredkokrat do sklepa, da je treba škodo deliti, odnosno priznati samo deloma, dočim naj ostali del trpi oškodovanec. Enotnih načel torej ni, razen če smatramo zahtevo po upoštevanju pravičnosti in primernosti za abstraktno načelo. Iz nekaterih primerov iz prakse se bo dalo vse to najbolj posneti. Nesreča se je pripetila, ker je nekdo vtaknil cev izposojene puške v ogenj, da bi se razbasala, pa se je razletela in neprevidneža ubila. Tožen je bil lastnik puške, ki jo je prepustil ubitemu. Zagovarjal se je, da on ni dejal ubitemu, naj dene cev puške v ogenj. Sodniki pa so

vendarle sklenili, naj toženec vdovi in sinčku ubitega ponudi spravo, da preneha sovražnost, ki je med njimi nastala. Ko se sprava sklene, naj dá lastnik puške otroku ubitega pšenice, ajde, rži, prosa, nekoliko takoj, drugo v jeseni. Za primer pa, da bi prišlo po takšni spravi do novega sovraštva, plača tisti, ki ga prične, dva zlatnika (Pleterje, l. 1624.). Zdi se, da se je tu oživela ideja »umira« (odkupnina za krv) iz zadružnega ustroja gospodarstva. Drugi primer: Nekdo je obstrelil iz nepazljivosti dekle, da ostane za vedno bolehna. Toženec je ugovarjal *casus fortuitus*, za kateri ni odgovoren. Bil je vendar obsojen, da naj plača stroške za lečenje takoj; razen tega pa se mora s tožnico poravnati (l. 1742.). Dalje: Toženka je bila obdolžena, da je zažgala mlin na čarovniški način. Upirala se je, da ni nič kriva, niti se ni posluževala čarovnij; še za to se je pritoževala, da ji je mati županja v gostilni ponujala glavico česnja in jo hotela s tem ujeti, da je čarovnica. Priče niso mogle ničesar navesti, kar bi govorilo v prid tožbe. Krivda ni bila z ničemer dokazana. In vendar so sodniki razsodili, da naj trpita toženka in tožnik vsak polovico škode. Toženka se ni pritožila, pač zato, ker je bila še vesela, da je niso preganjali radi čarovnije. — Nekdo je zalotil petletno svinjo v svojem vinogradu in jo tako stolkel, da je zadnji konec života za seboj vlačila in kmalu poginila. Lastnik živali ga je tožil za plačilo odškodnine za ubito žival. Sodniki pa niso obsodili tega, ki je žival ubil, ampak tretjo osebo, soseda, ki je plot pustil v tako slabem stanju, da je mogla svinja uiti na tuj svet čez sosedovo zemljišče. Temu sosedu so naložili plačilo ene tretjine škode, dasi niti tožen ni bil, dve tretjini pa naj trpi lastnik svinje sam, ker ni dovolj pazil, da bi svinja ne ušla (l. 1606.). Takih primerov, pri katerih so ljudski sodniki naložili delno povračilo nastale škode nenavzočni stranki, ki se niti zagovarjati ni mogla, bi lahko še več navedli. Oni kažejo izvestno razširjeno kolektivno odgovornost vsa-

kogar, ki je v zvezi s škodo, samo da biva v domači vinski gorici.

Še izraziteje se vidi vprav omenjena pasivna kolektivna odgovornost iz primerov, v katerih mora hišni gospodar odgovarjati za dejanja, ki so povzročila škodo, ker so jih storili njegovi ljudje, sorodniki in posli, živeči pod njegovo streho in ob njegovem kruhu.

Na to institucijo smo že opozarjali v § 12., pod št. 6., v prepričanju, da se je še bolj izvajala v drugi polovici srednjega veka neposredno ob ginevanju zadružnega gospodarstva v naših krajih. Tu naj še poudarimo, da se je taka odgovornost gospodarja za svoje ljudi, ki so naravnost v njegovi oblasti, ker žive v njegovi rodbini ob njegovem kruhu, dala utemeljevati z dejstvom, da je gospodar reprezentant rodbine, njegova odgovornost pa reprezentančna pasivna odgovornost rodbinskega poglavarja za svoje ljudi. To načelo se je vrlo strogo izvajalo. Oče je moral dati odškodnino, ker je njegov že odrasli sin ukral z drugimi vola, pa ga je zaklal pod očetovo streho, ne da bi le-ta o tem zvedel ali imel od tega kaj dobička. Tožba je bila v omenjenem smislu napravljena, ali ljudski sodniki so jo odbili, ker sin ni več živel ob očetovem kruhu. Vidi se, da se je vršila tudi v slovenskem običajnem pravu nekakšna borba med rimskopravno-individualističnim in slovenskim kolektivističnim pojmovanjem o odškodnini. Zelo zanimiv je v pogledu te borbe sledeči primer, ki se je pripetil v Vinjem vrhu l. 1698. Toženčev sin je vdrl v tožnikovo klet. Tožnik je trdil, da je toženec za to vedel. Najprej je potekla sodba, ki je obsodila toženega očeta, češ da ni imel sina »*in besserer Disziplin*«. Toženec je oglasil apelacijo, na kar se je sodba izpremenila (»*in pleno assessorio amplectiert*«), da naj oče kazen dečku (»*bueben*«) odtegne danes ali jutri od njegovega dediščnega deleža (»*Erbsportion*«). Oče sam pa, ki ni vedel za sinovo pregreho, pravi sodba, da je nedolžen. Če bi kdo

toženca ali sinu zbog tega kaj očital, bo kaznovan z globo treh zlatnikov. Še pozneje pa je v zapisniku tuja roka, morda tistega patra, ki je vinogorskemu zboru predsedoval, vse skupaj črtala, a ob robu zapisnika pripomnila, da naj išče tožnik (okradeni vinogradnik) »*regress bei seinem väterlichen Anteil*«. Na vsezadnje je torej prodrlo docela rimskopravno pojmovanje, da je pogoj odškodnine zakrivljenje škode. Ali to, kar je v tem primeru obveljalo, se drugod še dolgo ni uveljavilo. Imamo tudi še v XVIII. stoletju dovolj primerov, da je moral oče plačati odškodnino kot hišni gospodar in reprezentant rodbine za dejanja oseb, ki so nekakšno pod njegovo *patria potestas*. Celo podedljivost odškodninskega zahtevka take vrste, ki se obrača zoper hišnega gospodarja, dasi ni ničesar osebno zakrivil, je v zapisnikih posvedočena.

č) Izterjanje odškodnine se je vršilo po običajnem pravu lahko na različne načine. Predvsem se je smela skleniti poravnava nad prizadetima brez intervencije sodnikov, gorske gosposke ali gornika. Oškodovanec pa se je mogel obrniti tudi na gornika, da naj posreduje, zlasti če je bila zajeta živina pri njem spravljena. Ta pot je bila najnavadnejša. Če ni vedla do cilja, je ostala kot tretja pot le še tožba pri vinogorskem zboru (ali kvatrnem sodišču). Najčešče je prišlo do tožbe, če je bilo dejstvo poškodovanja sporno in je bilo treba o tem zaslišati kaj prič. Pogostokrat je ljudsko sodišče poverilo gorniku samemu ali pa njemu in izvestnemu številu sosedov, da naj kot pošteni možje (»dobri ljudje«) preiščejo položaj in izrečejo svojo sodbo, ki bodi obvezna. Mnogokrat so dobili možje navodilo, da smejo obsoditi samo, če se izkaže, da je dan tak pogoj. Vse to je bilo pač posledica, da se stvar ni dala brez lokalnega ogleda presoditi, a za lokalni ogled po celotnem ljudskem sodišču ni bilo ne časa, ne prilike.

O višini škode se je le redkokrat razpravljalo pred ljudskimi sodišči. Navadno je dobil gornik na-

log, da preceni škodo pritegnivši nekoliko poštenih ljudi. S tem je dobila pravda svojo rešitev. Če tako določene škode stranka ne bi poravnala, ji je smel gornik zakrižati vinograd ali pa zapečatiti klet in tako posredno plačilo izsiliti. Praksa ni podpirala tožarjenja in je zato po navadi poleg odškodnine izrekla kazen po predpisu gorskih bukev, kakor za delikt, v prid gorskega gospoda. Da se oškodovatelj izogne takim kaznim, se je raje podvrgel nasvetom gornika. Gorske gosposke so tako postopanje, ki ni bilo docela v skladu z gorskimi bukvami, molče tolerirale. Odškodnina sama je imela mnogokrat vlogo kazni. Ko je bila plačana, je potreba po kaznovanju sploh prenehala.

d) Zastaranje odškodninskih zahtev ni bilo niti po običajnem pravu urejeno. Gospodarsko življenje je zahtevalo, da se odškodninske zahteve hitro likvidirajo, zlasti če je bilo treba izvedbe dokazov. V zapisnikih v pravdah pred ljudskimi sodišči nismo zasledili nobenih primerov zastaranja odškodninskih zahtev.

§ 25.

KAZENSKO PRAVO

1. Kazensko pravo, ki je veljalo za germansko-pravno orientirano plemstvo in meščanstvo slovenskega ozemlja, je bilo koncem srednjega, začetkom novega veka neuravnovešeno, neurejeno, značilno le po eni skupni potezi, da se je posluževalo strašno krutih kazni. Zamisel, da se vrši kazenski proces v okviru privatnopravnega spora (gl. § 12., št. 1.), je pala.

Edina svetla stran se je pojavila, ko je Maksimilijan I. l. 1495. ukazal večni pokoj v deželi *(»ewiger Landfrieden«)*, ki je zabranjeval vsako maščevalno

napadanje. Kdor bi navzlic temu takšen napad izvršil, ta bi zagrešil prelom pokoja, ki naj se strogo kaznuje. Toda preden je docela prodrla temu ustrezna miselnost, je preteklo še mnogo časa.

Prvi reformatorični poskusi se pokažejo v nekih deželnih kazenskih pravdnih redih; med njimi je za tirolskim malefičnim redom (l. 1499.) ljubljanski malefični red (l. 1514., gl. § 17., št. 1.). Frankovski baron Ivan Schwarzenberg pa je že l. 1507. sestavil kazenski zakonik »*Bambergensis*«, v katerem je po italijanskih vzorcih obravnaval materialno in procesualno kriminalno pravo. Temu je sledila *Brandenburgica,* imenovana po avtorju grofu Juriju Brandenburgu, a na to je izdal Karel V. l. 1532. svojo CCC.

Po svoji bistveni zasnovi CCC. ni bila kazenski zakonik, ampak kazenski pravdni red, ki je v njegovo sredino potisnjen kazenski zakon. Nemški naslov nemško pisanega zakonika je bil »*Peinlich Gerichtsordnung*«. Izraz »*peinlich*« mučen, kriminalen, je pomenil, da gre v njej za zločinstva, ki se ne kaznujejo z »*bürgerlich*« kaznijo, t. j. z zasebno kaznijo, ki se plača oškodovancu, ampak »*peinlich*«, t. j. z državno kaznijo na življenju, telesu, telesnih udih in na časti. To so bile *causae maiores.* Njim so stale nasproti *causae minores,* ki se niso tako hudo kaznovale. V pogledu ureditve kompetence za te zadeve se sklicujemo na citat deželnega reda za Kranjsko iz leta 1535., ki smo ga naveli v § 19., št. 5., b). Moderno kazensko pravo zabranjuje radi sigurnosti prava nedoločene, sodišču na prosto dane kazni, prav tako pa tudi analogično uporabljanje kazenskopravnih predpisov. V CCC pa imamo na mnogih mestih določbe, da naj sodnik kaznuje, kakor presoja osebo in stvar. Tudi naj se v primerih, kjer v zakonu ni posebne potrebne določbe, kaznuje: »*wie es unseren Kaiserlichen Rechten und dieser unserer Ordnung am gemassesten ist*« (čl. 105.). Mučna kazen se sme torej izreči ne samo v primerih, v katerih jo določa »*unser Kaiserlich*

Recht«, ampak tudi *»in derselben gleichen« (sc. Sachen)*. Čl. 104.: *Kaiserlich Recht* pomenja rimsko pravo. Torej naj se vrzeli v CCC izpopolnjujejo najprej po rimskem pravu, potem po analogiji.

Glavna vrlina tega zakona je bila stremljenje po enotnosti kodifikacije v lepem, jasnem jeziku. Občega dela v vsej širini CCC še nima, pač pa že ustanavlja jasne pojme o poskusu zločinstva in o silobranu. Kazni, t. j. sredstva za kaznovanja, pa so še zelo sirove in krute. Veljavnost je imel ta zakon samo subsidiarno; kajti partikularni zakoni in statuti so bili v publikacijskem patentu na kraju knjige vzdržani v nadaljnji moči. Ta določba se je imenovala »salvatorična klavzula«. Uzakonitev te klavzule za slovensko ozemlje ni imela mnogo pomena, ker je bil kranjski red za deželska sodišča iz l. 1535. zelo soroden, štajerski enaki red iz l. 1574. pa v mnogočem le posnetek CCC.

Po l. 1532. se kazensko pravo ni dvigalo; nasprotno, raz stališče današnjega pojmovanja je celò propadalo. Na eni strani je bilo temu krivo preganjanje čarovnic, na drugi strani pa je razcepljenost pravosodja vedla do needinosti in trdot. Sicer je CCC izrekla glede smrtne kazni, da naj se uporablja samo v primerih, v katerih se je uporabljala tudi po rimskem pravu. Ali krutost izvrševanja smrtne kazni je obtičala v poostritvah smrtne kazni. Samo po sebi umevna posledica vseh kazni, ki jih je izvršil rabelj (krvnik), je bila brezčastnost.

CCC je dala navzlic vsemu temu podlago za nadaljnji razvoj kazenskega prava tudi v znanosti, ki je odklanjala krute kazni. V praksi so se počele uveljavljati zahteve po kaznih drugačnega značaja, t. j. kaznih na prostosti. Pričele so ustanavljati kaznilnice, prisilne delavnice. Naravnopravna šola XVIII. stoletja je naposled omajala zaupanje in ugled CCC in po njej posnetih deželskih zakonov. Nastale so nove kodifikacije kazenskega prava pod cesarico Marijo Terezijo, cesarjem Jožefom II. (gl. § 17., št. 2.).

Za vso dobo od nemške reformacije pa do francoske revolucije smemo trditi, da se je tudi na slovenskem ozemlju uporabljalo za *causae maiores* kazensko pravo, ki je bilo prežeto duha CCC. Zlasti se je šopirila pravna zabloda tajnega inkvizicijskega procesa, ki se je posluževal dokaznega sredstva natezalnic *(Tortur)* in na ta način tiral vse polno žrtev na grmado. *Crimen magiae,* ki se je podtikal nesrečnici iz zlobnosti ali nevednosti, je imel vedno najhujše posledice, smrtno kazen. Na Slovenskem je bila zadnja »čarovnica« sežgana l. 1701. (Helena Šešark iz Ribnice). Bližje bomo o teh stvareh razpravljali v poglavju, ki se tiče kazenskega postopka.

Kakšno pravo je veljalo izven vinskih goric, ako ni šlo za kriminalno pravo *(peinlich Strafe),* ni moči točno povedati. Znani so nam zapisniki od mnogih patrimonialnih gosposk, v katerih pa ni najti za *causae minores* nobenih posebnih zakonitih določb. Vse se je pač kretalo po običajnem pravu v okviru privatnopravnega zasledovanja in »kaznovanja«, toda pri kazni v denarju odpade prevesen delež v prid patrimonialne gosposke. Zdi se, da se je v teh manjših zadevah kazensko pravosodstvo izenačilo z onim, ki je imelo za podlago gorske bukve vse dotlej, da ni bilo patrimonilno sodstvo sploh odpravljeno.

O posameznih deliktih, ki so posebnega pomena za germanskopravno pojmovanje, bomo sproti na prikladnih mestih govorili, seveda le toliko, kolikor je za lažje razumevanje problemov slovenskega običajnega prava potrebno.

2. Za gorske bukve smo že v § 17., št. 4., ugotovili, da uporaba analogije ni bila zabranjena; torej se je smelo kaznovati tudi preko določb gorskih bukev. Odločevala je pač pravna zavest, ukoreninjena v običajnem pravu. Ta pravna zavest se ni zaustavljala niti pred sodstvom glede zadev, ki so bile *causae maiores.* Pravzaprav ljudski sodniki niso vprašali po značaju zadeve v smislu zakonov; glavno jim je bilo, da se

vzpostavi red, ki ga zahteva občestvo, a da dobi pri tem tisti, ki je bil okrnjen, oškodovan, zadoščenje v obliki odškodnine. Zato ni ostrih mej med *causae maiores* ali *minores*, še manj med civilno- ali kazenskopravno krivico. Zato moramo tudi ugotoviti, da ljudski sodniki po slovenskem običajnem pravu niso smatrali kaznovanje za potrebno, če sta se nasprotni stranki pobotali pred ali pri pravdni razpravi. Nasprotno, želeli so si mirne poravnave, včasih so jo naravnost zaukazali. Še leta 1770. so ljudski sodniki v neki pravdi radi tepeža razsodili, da naj se toženec, krivec, s tožiteljem, ki je dobil smrtne rane, poravná; ako se to zgodi, bodo oni kot nepristransko sodišče skrbeli, da se nadaljevanje pred deželskim sodiščem radi *causa maior* ne prične, vendar so pristavili, da sme zemljiška ali gorska gosposka vendarle izreči zasluženo kazen. Posvedočeni so v vinogorskih zapisnikih primeri, da se je določila vnaprej kazen, ki zadene tisto stranko, ki se ne bi hotela poravnati. Včasih so ljudski sodniki razsodili, da ostane tisti, ki toži za odškodnino, brez zadoščenja, če se ne bi hotel poravnati. Ako pa je prišlo do poravnave (sprave), pa je ena od strank ponovila sovražnosti napram drugi, smatrali so to ljudski sodniki po svoji praksi za poseben delikt, ki se mora kaznovati, dasi v gorskih bukvah ni v tem pogledu prav nobene določbe, niti ne migljaja. To so miselni preostanki germanskopravne institucije »*Urfehde*«, ki je pomenjala prisego obeh strank, da se odrečeti osveti radi dejanja, ki je dalo povod sporu.

Kazensko pravo se je poleg dednega prava med ljudstvom še največ uporabljalo. V njem se je na podlagi gorskih bukev še najbolj odražala patriarhalična pravna zavest slovenskega podeželskega prebivalstva.

V naslednjih vrsticah bomo skušali sestaviti sistematično urejeno sliko označenega prava, kakor se nam kaže najprej glede splošnih načel, kar bi ustrezalo v

modernem smislu občemu delu kazenskega zakonika; dalje glede kazenskih sredstev in načina kaznovanja; nazadnje glede posameznih kaznivih dejanj.

3. Slovensko običajno pravo je zahtevalo glede kazni preko gorskih bukev vobče, da se stori pozitivno dejanje, ki je nasprotno ljudski zavesti o pravici. Značilno je, da so gorske bukve same v čl. 7. določile tudi opustilni (omisivni) delikt. V smislu te določbe naj bi se kaznovalo vsako zamolčanje dejanj, s katerimi je bodisi domačin bodisi tujec posegel v gorske pravice ali pa zagrešil nasilje. V izvirniku je označeno nasilje kot »*Fravll vnd Gewalt*«. R e c l j e v prevod je dodal, da mora biti zamolčanje »uedezhe«. Tudi drugi prevodi se trudijo dati misli izraze, da gre za naklepoma izvršeno zatajitev kaznivega dejanja. V prekmurskem, torej v najmlajšem prevodu, pa se ustrezno mesto glasi drugače. Če »nesmesnyak«, plemenitnik, ali kmetovalec *(Paver)* ne pride na pomoč, ko ga nekdo pozove s krikom, da pridrži tatu, se kaznuje. Vsi ti čisto omisivni delikti gorskih bukev pa so ostali na papirju, kajti v zapisnikih o pravdah pred ljudskimi sodniki ni zabeleženih nobenih takih primerov kaznovanja. Pač pa so se opetovano izrekale globe po čl. 9., ki kaznuje tistega, ki ne pride popravljati potov, če je bilo to ukazano. To pa ni več čisto omisivno dejanje, ampak dejanska nepokorščina.

Glede vprašanja obstoja krivde se v modernem pravu razlikuje med naklepom *(dolus)* in malomarnostjo *(culpa)*. V pravu gorskih bukev pa to razlikovanje še ni jasno prodrlo. Kakor v poznem srednjem veku med Germani, tako tudi še dolgo po veljavnosti gorskih bukev prevladujeti dve načeli, ki sta kot taki v zapisnikih o vinogorskih pravdah iz l. 1595. (Kostanjevica) celò izrečno zapisani, namreč: »*Qui causam damni dedit, damnum dedisse videtur*« in pa »*In quo quis peccavit, in illo puniatur*«. Odločilno vpliva nastop objektivne škode, škodljivega učinka dejanja. Civilnopravna krivica vpliva, o kazenskopravni, etični

krivdi še dolgo ni govora. Šele v XVIII. stoletju se pojavljajo primeri, da se upošteva neuračunljivost storilca: človeku, ki je v polni pijanosti opsoval in pretepel drugo osebo, odpuste kazen (l. 1720., Vinji vrh); blaznež, ki je podžagal brv in s tem ljudem pot zaprl, se ne pokliče na odgovor (l. 1797., Slančji vrh). Glede otrok, ki so storili kakšen zločin, pa se ni preiskovalo, ali so godni za kaznovanje ali ne. Če zanje ni odgovarjal oče po načelih reprezentančne odgovornosti, pa so kaznovali tudi dečke.

Glede vprašanja, ali se kaznuje storilec, ki je uračunljiv, v vsakem primeru, bodisi da je dejanje zagrešil naklepno (dolozno), bodisi malomarno (nehoteno, kulpozno), še tole: Po srednjeveških virih se pač zahteva za nekatere zločine, da so naklepoma storjeni, ker to leži v njih naravi, n. pr. pri umoru, tatvini, ropu, spolnem posilstvu. Pri drugih se predpostavlja vsaj vedečnost *(Wissentlichkeit)* n. pr. pri krivi prisegi, ponareji novcev. Še za druge zločine je bil pogoj kaznivosti izvestna sovražnost. Malomarnost se po germanskem pravu pravilno označuje kot storitev dejanja, ki bi se moralo opustiti, pa se vendarle brez izrazitega namena stori. Mnogokrat se meša pojem malomarnosti s pojmom naključja *(casus fortuitus)*, toda kazen je bila v takih primerih vedno le denarna globa.

Izvirnik gorskih bukev se načelno ne ozira na različnost krivdnih oblik, pozna pa vendar dejanja nasilnosti *(Gevalt)* in posega v pravice *(Eingriff)*, pri katerih si moramo po duhu jezika predstavljati *dolus*. Pri pojmu »*Frävel*« (zloba) je stvar že vprašljiva, ali ste mišljeni samo zlobnost, objestnost, ali pa tudi velika malomarnost. Pri posebej opredeljenih zločinih je obče potrebna dolžnost, zlasti če gre za poškodbe na telesu ali imovine, storjene »*corpore corpori*« (tepež, tatvina, napad na hišo). So pa vendarle tudi takšna dejanja, n. pr. požig trave, grmičevja, kjer se lahko govori o doloznosti, kulpoznosti ali celò naključ-

ju. Te nejasnosti izvirnika so skušali prevodi gorskih bukev popraviti. Na eni strani so v prevod unesli izraze, ki naravnost kažejo, da se hoče samo dolozno storjeno dejanje kaznovati. Na drugi pa so nekatere primere kaznivih dejanj, kjer so se zdele kazni za storitev brez zlobe pretrde, kratkomalo črtali.

Nejasnost zakonitih odredb je imela seveda tudi velik vpliv na prakso. Razlikovanje naklepa od malomarnosti ni bilo točno. Nekdo je n. pr. tožil nasprotnika, da mu je usmrtil pastorka. Ljudski sodniki na kvatrnem sodišču niso hoteli, da bi šla zadeva pred pristojno sodišče (zap. 4. junija 1653., Kostanjevica), ampak naložili so tožniku, da mora dokazati, da je pastorek umrl od udarca *(von den Schlag gestorben)*; če tega ne bi dokazal, ga proglasijo za nečastneža *(infam observiert)*. Ali je bil udarec zadan iz sovražnosti ali po malomarnosti ali le po naključju, o vsem tem v zapisniku ni govora, dasi ga je narekoval sam zastopnik gorskega gospoda, opata v Kostanjevici. Drug primer: Nekdo je zažgal grmovje na svojem, da bi svet zboljšal s pepelom; zbog njegove nepazljivosti pa pogori še sosedovo grmovje in nekoliko dreves sliv. Sodniki niso preiskovali značaja krivde, ampak obsodili so ga na razmerno zelo hudo kazen in na povračilo škode (Gor. Orehovica, l. 1740.). Meje med naključjem in malomarnostjo ljudski sodniki niso hoteli ugotavljati. V primeru, pri katerem je nekdo obstrelil dekleta, da je postala trajno bolehna, nesposobna za delo in za možitev, so zadevo brez nadaljnjih poizvedb odkazali deželskemu sodišču, dasi je obtoženec ugovarjal, da je šlo za nesrečen slučaj (l. 1740., Kostanjevica). Čudno so pa upoštevali malomarnost, ko je voznik, ki je vozil župnikovo vino, iz nerodnosti povzročil, da se je voz prevrnil in da je vino izteklo. Obsodili so nerodneža, da je moral plačati župniku polovico vrednosti vina (Kostanjevica, l. 1625.). Vidi se, da po pravni zavesti ni bilo treba o tem razmišljati, ali je storilec postopal naklepno ali malomarno, am-

pak glavni pravec je bil, kako naj se v danem primeru po čutu pravičnosti in primernosti porazdeli odgovornost za škodo. Vobče je veljalo, čim večja škoda, včasih — nevarnost škode, tim hujša kazen.

Po teh vidikih se ravna tudi silobrambena pravica: Da se škoda prepreči, je po nazorih ljudskih sodnikov dovoljeno ljudi-škodljivce *(schadhafte Leut)*, ki se zalotijo v vinogradu ponoči, tudi ustreliti. Podnevi pa se smejo, če nimajo v vinski gorici svoje imovine, samo prijeti, zadržati in pred gorsko gosposko privesti (l. 1608., Bučka; tako pravo je veljalo že 300 let prej po Vinodolskem statutu). Enako je bilo dovoljeno, da vinogradnik ubije sosedovo svinjo, ki jo je zalotil v škodi, dasi bi jo bil lahko zapodil (l. 1606., Gazice).

Ker je odločilne važnosti objektivni moment povzročitve škode, ni da bi moral odgovarjati za škodo samo storilec. Tudi tretje osebe pridejo v poštev. Tu tiči pravna opravičba že gori omenjene institucije reprezentančne odgovornosti hišnega gospodarja za svojce in služinčad, ki živé pod njegovim krovom in ob njegovem kruhu neglede na leta starosti. Tako je razumeti tudi dejstvo, da pride lahko do obsodbe neke osebe, ki v pravdi sploh ni bila udeležena. Lastnik svinje, ki jo je vinogradnik našel v škodi in jo ubil, je tožil na odškodnino. Obsojen pa ni bil toženec, ampak sosed, ki je plot tako nemarno vzdrževal, da je mogla svinja na tuj svet uiti. Ta plača eno tretjino, dve tretjini pa trpi tožitelj sam (l. 1606., Gazice). Tudi pri popašnji so ljudski sodniki večkrat obsodili tistega posestnika, ki je zakrivil, da je živina ušla (l. 1606., Kostanjevica), ne pa toženega lastnika živine.

Pravkar obravnavano načelo, da se polaga odločilna važnost na povzročitev škode, je vplivalo tudi v pogledu, kako stališče je zavzemalo pravo gorskih bukev glede poskusa kaznivega dejanja. V german-

skem pravu srednjega veka »Saško zrcalo« niti omenjalo ni poskusa. »Švabsko zrcalo« pa se že v čl. 277. izraža kazuistično, da naj se kaznuje tisti, ki hoče udariti človeka, ki pase konja, pa zadene le konja, tako, kakor da bi bil vendar človeka zadel. Šele CCC ima v čl. 178. pravo definicijo poskusnega kaznivega dejanja, pa je tudi — pod vplivi italijanske pravne šole — že uvidela, da je treba pri poskusu kaznovati v nekih primerih blažje, v drugih težje. Od jugoslovanskega prava Dušanov zakonik poskusa ni omenjal, pač pa je Vinodolski statut določil kaznivost poskušenega umora (čl. 31.), spolnega nasilstva (čl. 56.), pripravljanja čarovnije (čl. 71.). Gorske bukve, ki so v glavnem kompilacija določb iz XIV. in XV. stoletja, so ustanovile — kakor v mestnih pravih srednje Evrope — za primer, da nekdo kani izvesti napad *(Anlaufen)*, delikt posebne vrste, dasi ni prišlo do škode. Nikjer pa ni prišla do izraza splošna norma, da je poskus kazniv tudi pri tistih zločinih, ki jih kot takšne navajajo gorske bukve same. Tudi slovenski prevodi na tem niso ničesar izpreminjali. Šele tekom XVIII. stoletja se je v praksi pokazalo, da so ljudski sodniki spoznali kaznivost poskusa. Za poskus telesne poškodbe z nožem je dobil n. pr. storilec visoko globo 4 mark; za kazen pa se mora z nasprotnikom še pobotati, dasi ni utrpel le-ta nobene škode. Obenem pa so ljudski sodniki tožencu zapretili, da ga zapodé iz vinske gorice, če bi se vnovič tako pregrešil (l. 1721., Koglo). V drugem primeru je bil nekdo obtožen, da je izvršil poskus tatvine vina in 8 tolarjev, kar je bilo po CCC *causa maior*, pa je bil pri tem zasačen. Obtoženec je pred sodiščem hvalil Boga, da je bil zasačen, da torej ni zagrešil tatvine. Priznal pa je, da je nekoč prej vzel 6 bokalov vina, ki so ga našli skritega pod streho hrama. Obsojen pa je bil radi te manjše in one druge neizvršene tavine (leta 1725., Vinji vrh) na občutno kazen.

Sostorilstvo, nasnovanje, pripomoč, udeleženost so krivdne oblike svoje vrste, ki jih moderno pravo točno razlikuje. Dušanov zakonik je omenjal nasnovatelja (»provodžijo«) in udeleženca (»vestnika«), pa tudi neke vrste ugodovanja, skrivanja ali dajanja potuhe zločincem zoper lastnino (tatovom in gusarjem). Ti storilci in ta dejanja se ostro kaznujejo. V gorskih bukvah o takih krivdnih oblikah ni bilo govora. Vendar je praktično življenje navajalo ljudske sodnike k spoznanju, da je treba v tem pogledu upoštevati razlike. Največkrat je šlo za krivdno obliko sostorilstva; vedno, seveda, pri prešuštvu, zelo mnogokrat pri tatvini. Opaža se, da ljudski sodniki presojajo pri odmeri kazni položaj v tem pogledu, kdo izmed sostorilcev je več ali manj pripomogel do celotne škode. Nasnovanje k zločinu — tudi če je ostalo brez uspeha — je predvsem kaznivo pri nagovarjanju k spolni nečistosti; tu vpliva največ verski moment pohujšanja. Udeleženost pri tatvini kot stvarno ugodovanje je bilo večkrat predmet tožbâ. Včasih je bilo huje kaznovano kakor tatvina sama, razen če je storilec-ugodovatelj svoj zločin skesano pripoznal. Tako daleč je šla nekoč strogost ljudskega sodišča, da so očeta, ki je nekoliko soli in masti, ki sta bili po sinovih ukradeni, použil, kaznovali z zapadom vinograda (l. 1670., Raka), ali pa drugi primer, da so vzeli vinogradniku, ki je pil od vina, ki so ga domačini ukradli v veličini 4½ vedra, vse imetje, kar ga je hasnoval pod gorsko palico (l. 1658., Kostanjevica). Morda je bil vzrok te strogosti ta, da je razen udeleženosti pri tatvini odločevala že večkrat označena reprezentančna odgovornost starešine za kazniva dejanja svojcev. To se je pokazalo prav posebno v naslednjem primeru: Ko je toženčev hlapec grozdje kradel, pa je toženec na pravdi odločno tajil, da bi bil o hlapčevi tatvini sploh kaj vedel, naložili so ljudski sodniki tožencu, da naj privede hlapca na pravdo;

če se izkaže, da je toženec vendarle vedel za tatvino, ga zapodé iz vinske gorice (l. 1696., Gazice).

4. Glede načina kaznovanja imamo točen pregled vrst kazni ali bolje: sankcij za kazniva dejanja že v gorskih bukvah. Kazensko pravo, ki se je razvilo na podlagi gorskih bukev in slovenskih prevodov, obsega le *causae minores*. Sankcije za kazniva dejanja so obtičale v prvi vrsti pri zadostitvi odškodninskih zahtev oškodovane osebe, šele v nadaljnji vrsti zadostitvi čuta pravičnosti. K tem potezam pa pride še fiskalni moment: Gosposke, bilo patrimonialne vobče, bilo gorske, zahtevajo, da gredo kazni njim v prid, če ne popolnoma, pa vsaj deloma. Vidi se, da je izvirala zasnova gorskih bukev kot zakonika iz miselnosti deželnih stanov, ki so imeli predvsem svojo lastno korist pred očmi. Kazni so bile dobrodošli vir dohodkov gosposke, zato so bile določene predvsem kot imovinske kazni, ki gredo v blagajno ali v last gosposke. O tem, da bi šle imovinske kazni v korist ljudskim sodnikom samim, ni niti v izvirniku, niti v prevodih nobenega spomina. Praksa pa je šla drugo pot! Tudi sodniki so si s sodbami naklonjevali neko povračilo za svoje poslovanje; pa to ni bilo slovansko, ampak germansko pravo. Že »Saško zrcalo« določa denarno odškodnino sodniku in vse polno srednjeevropskih prav sledi temu primeru, ne samo pri *causae maiores*, ampak tudi pri *causae minores*. Delež od kazni se imenuje »*Gewette*«, dajala pa se ni samo v denarju, temveč tudi v blagu. Vsemu temu je stopila nasproti CCC v čl. 205. Tu je bilo naravnost rečeno, da so prišla poročila, da zahtevajo sodniki za vsakega zločinca, ki se kaznuje »*peinlich*«, posebno poplačilo *(Belohnung)*, a to da je popolnoma »*wider das ampt vnd wider eynes Richters, auch das Recht vnd alle Billigkeit*«. Zato se odreja, da odtlej noben sodnik ne sme niti zahtevati niti vzeti od tožnikov nobenega poplačila. Toda v alpskih deželah se je vendarle ohranil nek rudiment poplačila ali nagrade. Namreč v štajerski instrukciji za krvne

sodnike, izdani 22. maja 1736., stoji sicer določilo, da naj se ukradene reči vrnejo lastniku v skladu s čl. 314. CCC brez stroškov, vendar s pristavkom »*ausser des gewöhnlichen Fürfangs und der unvermeidlichen Kosten*«. »*Fürfang*« je bila sodnikova nagrada za to, da je ukradeno blago ali pa osebo tatu razkril (gl. B i s c h o f f, Schönbach, Glossar 590, Oest. Weistümer). Kranjska in Koroška instrukcija (gl. § 17., št. 2., A) pa takšne določbe nimati. Pri sodstvu ljudskih sodnikov na vinogorskih zborih pa vidimo, da se je vendarle jemalo srednjeveško »*Gewette*«. V velikem številu sodbâ so ljudski sodniki prisojali poleg globe, ki zadene toženega zločinca kot kazen in odškodnina, tudi sebi samim izvestno količino vina ali mošta, včasih tudi še kruha ali celò cele peke. Ni v zapisnikih navedeno, kam je šla tista posebna nagrada, smemo pa domnevati, da so jo sodniki v družbi strank in drugih obiskovalcev vinogorskega zbora še tisti ali drugi posebej določeni dan izpili. Pijančevanje je bilo sicer zabranjeno, ali použitje omenjene nagrade je veljalo za »likof«. Po doslej znanih zapisnikih smo zasledili tako nagrajevanje ljudskih sodnikov pod kostanjeviško, klevevško in pleterško gorsko palico, drugod pa ne.

Spričo dejstva, da se kazensko pravo meša z odškodninskim pravom; da včasih prevladuje prvo, včasih drugo, smemo razlikovati predvsem javne in privatne kazni. K prvim bi šteli vse tiste, na katerih je interesiran gorski gospod, gornik ali vinogorsko občestvo. Privatne so pa tiste, ki uvažujejo na prvem mestu koristi oškodovanca. Lahko pa je za isti delikt predpisano oboje vrst kazni. Kdor n. pr. ukrade trto, plača globo 1 marko (javna kazen), razen tega pa mora povrniti oškodovancu 2 trti (privatna kazen). Javno kazen pa sme ljudsko sodišče v posebnih primerih omiliti ali celo odpustiti. V izvirniku gorskih bukev je stala pomilostitvena pravica samo za civilni delikt, če sin ni hotel pomagati očetu pri obdelovanju

vinograda. V tem primeru je gorski gospod smel izreči, da mu zapade dediščina, lahko mu je pa tudi to kazen odpustil (čl. 12.) V zapisnikih o vinogorskih zborih takih primerov nismo zasledili, pač pa je zaznamovanih nekoliko primerov, kjer so ljudski sodniki iz posebnih ozirov toženca pomilostili. O takšni pravici pa v gorskih bukvah, niti po izvirniku, niti po prevodih, ni bilo govora. Zdi se pa, da so si ljudski sodniki izza pradavnega časa še pred izdanjem gorskih bukev tako pravico prisvajali — po načelih, prevzetih iz germanskega prava. Srednjeveška kazenska sredstva so bila sicer silno kruta, toda mnogokrat omiljena po instituciji »sojenja po milosti«. Sodnik je imel pravico, namesto da kaznuje, izreči pomilostitev, včasih s pristankom tožitelja, včasih tudi brez letega. Milost je obstojala zlasti v tem, da je bil obsojenec izgnan, namesto, da bi bil krvno kaznovan. Celò krvniku je priznavalo »Saško zrcalo« pravico, da sme vsako deseto na smrt obsojeno osebo proti denarnemu odplačilu pustiti na svobodo. Slovenska narodna pesem je sprejela ta motiv v tej obliki, da na smrt obsojena ženska, ki vzame krvnika za moža, postane s tem svobodna. S tem germanskopravnim naziranjem je brez dvoma v zvezi tudi dejstvo, da se smatrajo ljudski sodniki v izvestnih primerih za upravičene, da izrečejo namesto obsodbe pomilostitev.

Samo kot inačica pomilostitvene pravice se nam pokaže postopanje ljudskih sodnikov v naslednjem, čisto osamljenem primeru. Nekdo je klevetal *(Schmachworte)* gorskega gospoda in prisednike; obsojen je bil, da naj si kazen sam izbere, ali plača 2 fl. nemške veljave ali pa sprejme od vsakega prisednika po tri udarce s šibo. Tu tiči pač nekakšna neodločnost ljudskih sodnikov, da bi *in propria causa* sami določno kazen izrekli (l. 1763., Jerenga).

Preden se obrnemo k posameznim vrstam kazenskih sredstev, moramo omeniti, da so gorske bukve uvedle dvoje vrst kazni na telesu, enako dvoje vrst

imovinskih kazni, torej skupaj četvero vrst. Praksa pa se je preko teh vrst posluževala še telesnih kazni šibanja, kazni na prostosti, častnih kazni in kazni izgona. Lepo se je odražalo načelo: »*in quo quis peccavit, in illo puniatur*« v t. zv. zrcalečih se kaznih (»*spiegelnde Strafen*«). Tu ni več govora o talijonskem principu »zob za zob, glavo za glavo«, o surovem objektivnem momentu zlo za zlo, ampak tu gre za psihični moment, po katerem naj pride do izraza, da se kaznuje tisti del telesa, s katerim je zločinec grešil. Takih kazenskih sredstev je uvedla praksa slovenskih ljudskih sodnikov več; o njih bomo nižje govorili. Tu naj samo navedemo, da med te kazni spadajoča sramotilna kazen, da se mora klevetnik po gobcu počiti (»*aufs Maul hauen*«), ko je z ustmi grešil, ne nahaja — po His-u — nikjer drugod nego pri starih Frizih. Ni mogoče stvar zamisliti, da bi bila od tam med Slovence prenesena. Torej je nastala samoniklo, po domačem običajnem pravu.

5. Slika sredstev, ki jih zagrožajo kazenske sankcije, nam kaže veliko pestrost, ki je omogočala tudi individualizacijo kaznovanj. Razlikujemo lahko petero vrs kazni.

a) Telesne kazni: *a)* »Odrezanje ušes« je bilo predpisano v čl. 40. izvirnih gorskih bukev za tatvino grozdja ali vsakovrstnega sadja alternativno z denarno kaznijo 4 šilingov. V slovenskih prevodih je bila ta določba glede sadja izpopolnjena, da velja le za plemenito sadje (»shlacht sad« po Reclju). Iz zgodovine germanskopravnih kazni »*an Haut und Haar*« vemo, da so imele te kazni značaj sramoteče, ne pa krvne kazni (kakor n. pr. vseskozi še v Dušanovem zakoniku) in da so bile od XIII. stoletja dalje načeloma izpremenljive v denarno kazen, razen, če so bile kot samostojne izrečene. Temu je ustrezala docela določba našega čl. 40. Če obsojenec hoče plačati, ne pride do »odrezanja ušes«. Štajerski stanovi, ki so predložili vladi Ferdinanda I. na Dunaju osnu-

tek gorskih bukev v potrditev, so dobili od te vlade nasvet, naj bi vendar opustili odrezanje ušesa zlasti pri otrokih izpod 14 let. Stanovi pa se niso hoteli ukloniti. Ni šlo namreč za resnično odrezanje uha, ampak za simbolično ožigosanje (stigmatizacijo) tatu. Odrezal se je le mali uhelj ali pa se je uhelj odločil z urezom od zgornjega dela ušesa. Zaznamovati tatu kot takšnega, to je bil namen kazni in nič drugega. Resnica pa je, da se je posebno na Nižjem Avstrijskem ta kazen kruto izvajala. Zato je cesarski red za deželna sodišča dne 30. decembra 1656. energično zabranil izvrševanje vseh telesnih kazni, ki okrnjajo ude.

Iz vseh teh izvajanj se vidi, da kazen odrezanja ušes ni bila nikoli samostojno določljiva kazen, ampak vedno alternativno z denarno, precej visoko kaznijo tako, da je imel obsojenec vedno pravico do zamene telesne kazni z denarno. Zdi se pa, da od konca XVI. stoletja, odkar poznamo sodne protokole vinogorskih zborov, ta telesna kazen odrezanja ušes pri slovenskih vinogradnikih ni bila upoštevana ali vsaj ne priljubljena. Kajti omenjena ni v prav nobenem protokolu, ne pred, ne po letu 1656. Tudi v nekaterih slovenskih prevodih se že več ne omenja, v prip. kr. osnutku pa se glasi določba povsem drugače: za prvo tatvino grozdja naj se obsodi storilec na globo 5 mark, pri drugi se mu odreže uho, pri tretji pa izrečejo sogorniki po svobodnem preudarku kazen, ki pač ni mogla biti drugačna nego izgon iz vinske gorice.

b) Druge vrste telesna kazen je bila po besedah čl. 36. izvirnika gorskih bukev »*der sol an leib und guet gestraft werden*« ali po slovenskem prevodu Andreja R e c l j a »na shivoti inu na blasi straiffan biti«. V tem primeru gre za nasilje, ki ruši hišni mir. Po germanskem pravu je bilo to sprva delikt »*die Heimsuche*«, »*invasio domus*«, »*assaltus in domo*«, ki je bil zločinstvo in se je kaznovalo največkrat s smrtjo. V čisto slovenski okolici Ptuja je veljalo v času od leta 1447. in 1451. za pravo, da se storilec, ki je vdrl v

hišo, kaznuje s tem, da se mu odseka noga, ki je prva vstopila v hišo, in roka, ki se je prva v hiši dvignila. Toda redi za krvna sodišča iz XVI. stoletja so šteli zločinstvo »*die Heimsuche*« med nekrvna dejanja in ga sploh niso obravnavali. Če pa se je pripetila pri njem v hiši poškodba, naj se ta kaznuje posebej. Na tak primer misli pač čl. 36. gorskih bukev. V praksi pa se morebiti ni pripetil prav noben tak delikt, vsaj kolikor pričajo protokoli o vinogorskih zborih in drugih ljudskih sodiščih od konca XVI. pa do začetka XIX. stoletja. Torej izvirnik gorskih bukev nikjer drugod ni dopuščal kazni »*an leib und guet*« nego samo pri »*Heimsuche*«. Ljudski sodniki pa so uveli sami in neredkokrat tudi izvajali tako kazen na »telesu«. Po vsej priliki je to pomenjalo, da se storilec s palico ali šibo natepe (dobi »batine«). Po katerem delu telesa, s kolikimi udarci, na katerem kraju, javnem ali nejavnem, o vsem tem ne izvemo iz sodnih zapisnikov ničesar. Vse to je moralo biti pač znano od pamtiveka, torej se je ravnalo po običajnem pravu. Nekoliko primerov: Začetkom XVII. stoletja odreja neka sodba za maloletne storilce, ki so v vinski gorici zagrešili vse polno razposajenosti *(Unfug)*, da »*für ihre Bubenstriche sollen sie gründlich geschmiert werden*«. Nekdo je žalil kostanjeviškega opata; poleg denarne globe in poleg naloga, da mora opata prositi za odpuščanje, je dobil storilec kazen, da bo »*billich an laib gestrafft*«. Tu je bržčas opat sam določil število udarcev in način izvršitve. V nadaljnjem primeru je bil nekdo tožen, da je tožitelja po krivem obdolžil tatvine grozdja in mu, ko je na vinogorskem zboru nastopil dokaz resnice za svojo trditev, pomolil figo pod nos, pa mu še zabrusil v obraz, da laže. Ta toženec je bil na licu mesta disciplíniran »*mit ein Stockstreich*«. Zdi se, da se je batinanje najraje uporabljalo napram mladostnim grešnikom. Tudi je bilo zelo mnogokrat zagroženo kot kazen, če bi se dejanje ponovilo, zlasti pri tatvini.

Na kraju poglavja o telesnih kaznih moramo še navesti, da ljudski sodniki tupatam niso hoteli sami določiti kazen, ampak so prepustili način kaznovanja rajši gorskemu gospodu samemu. V takih primerih je skoraj gotovo pela šiba, posebno na mladostnih osebah.

b) Č a s t n e k a z n i. Niti v izvirniku, niti v prevodih gorskih bukev ni omembe častnih kazni; šele v praksi so se izoblikovale. Seveda spadajo posledice izvršenih telesnih kazni prav gotovo tudi v okvir takšnih dejstev, ki zmanjšujejo obči ugled. V tem smislu so častne kazni samo nadaljevanje iste zamisli, ki je bila sama po sebi razumljiva, pa se vendar kaže za specifično ljudsko pravo.

a) V prvi vrsti je šlo za kaznovanje radi žalitve časti, ki se je vršilo na način zrcalečih se kazni. Taka kazen, ki naj v prvi vrsti difamira, je bila predvsem zapoved sodišča, da mora žalitelj žaljenca prositi za odpuščanje. Ta zapoved pa se je dala stopnjevati, da se izvrši prošnja za odpuščanje ne samo na štiri oči, ampak pred pričami, ali v srenji *(»im Ring«)*, ali kleče, tudi sklicevaje se na božjo milost *(»um Gottes willen«)*, ali celo s tem, da se je moral žalitelj sam po ustih (pač, ker so žalitev izrekla) z roko udariti. Na čistem načelu taliona pa je bila zasnovana kazen, ki se je za razžaljenje časti sicer redko, pa vendarle uporabljala, namreč, da mora obsojenec poleg prošnje za odpuščanje nasloviti žalilne besede na sebe samega *(»solche verba formalia auf sich anzuwenden«)*. Kdor je n. pr. obrekoval zbog zelo težkih, izmišljenih kaznivih dejanj, n. pr. zbog spolnega posilstva ali tatvine, dobi najhujšo kazen: on se mora sam sebe oglasiti za prešuštnika ali tatu, mnogokrat pa tudi poleg tega še sam sebe po »gobcu počiti« *(»aufs Maul schlagen«)* v krogu sodnikov, t. j. v srenji. To je bil višek osramotitve samega sebe.

b) Druga vrsta (častne) kazni sramoteče narave je bila zvezana tudi s telesnim trpljenjem, to je bila i z p o s t a v i t e v n a s r a m o t i l n e m o d r u, ki je

bila lahko združena s posebno žalečimi atributi. Osnove za tako kaznovanje je treba iskati brez dvoma v srednjeveškem pravu Srednje Evrope. Francozi so poznali »*mettre au violon*«, Nemci »*in die Gaigen setzen*«; Slovenci pa so obesili klado ali trlico kaznovani osebi okoli vratu. Poostrili pa so včasih to kazen moškim še s tem, da so jim nataknili na noge železne okove *(Fusseisen)*. Tudi na Hrvaškem in po Dalmaciji se je ta kazen pogosto izvrševala. Zapisniki o vinogorskih pravdah kažejo, da je bila med Slovenci zelo priljubljena. Še danes kažejo ljudje na najbolj obiskovanih krajih mesto, kjer so morali stati pred cerkvijo ali na trgu kaznovane osebe in sicer v nedeljo, ob času ko gredo ljudje k maši.

c) Kot posebno občutno častno kazen, ki niti s telesno niti z imovinsko kaznijo ni imela prave zveze, pa je zazreti v obsodbi, da se vinogradnik, ki je fungiral kot sodnik, izloči iz »srenje«, t. j. kroga prisednikov ljudskega sodišča. Zasledili smo jo en samkrat (v zapisniku vinogorskega zbora z dne 1. aprila 1714. na Vinjem vrhu).

c) K a z n i n a p r o s t o s t i. Dočim niti izvirnik niti slovenski prevodi gorskih bukev še z besedico ne omenjajo možnosti kaznovanja z utesnitvijo osebne svobode, so se vendarle tupatam vtihotapile takšne kazni v prakso vinogorskih ljudskih sodnikov. Kazni na prostosti so pridobitev zelo poznega časa. Šele v l. 1250. so dobili »*Leipziger Schultheiss und die 12 Consuln*« pravico, da kalilce miru in uporneže kaznujejo s kaznimi na prostosti. Do konca srednjega veka se sploh ni kaznovalo nobeno težje zločinstvo s kaznimi na prostosti. Pač pa je bila takšna kazen nadomestna kazen, če naložena globa ni bila plačana. Glavna vloga je pripadla ječam in podobnim napravam v tej smeri, da so bile kraj zavarovanja za dobo, ko je tekla zoper zločinca preiskava. Največkrat je bil tak prostor v stolpu ter se imenuje z a p o r značilno »turen« *(»Turm«)*. Slovenske narodne pesmi tožijo, da je ne-

usmiljeni graščak svojega kmetiča »vtepel v vozo« ali »v turen«, ker enega samega krajcarčka od desetine ni prinesel, pa je revež tam pozabljen zapadel smrti. Take prostore, ki so vsaki socialni zahtevi po človečanskem postopanju bili naravnost v obraz, so imenovali Nemci »*Gefengnuss*«, »*Stock*«, »*Hundsloch*«, »*Schwarzer Sack*«, pa tudi »*Temnitze*« ali »*Tumsen*« (slovansko poreklo: temnica). Tudi Dušanov zakonik govori o temnici v treh primerih, a misli na zavarovalno-prisilno sredstvo, da se zagotovi oseba-zločinec pred pobegom, da se pijanec v zaporu iztrezni in potem batina, slednjič, da se menih, ki je vrgel kuto raz sebe, povrne po bivanju v temnici v duhovno poslušnost. Šele po recepciji rimskopravne kazni »*condamnationes ad operas publicas*«, pri katerih so pričeli kaznence ponoči izolirati, je prišlo do posebnih zgradb za zapiranje kaznencev. Nastale so vôze *(Zuchthäuser, »maison de force«)*, ali vse to šele od začetka XVIII. stoletja. Pri takem stvarnem položaju se torej ni čuditi, da gorske bukve iz l. 1543. še niso imele pojma o kaznih na prostosti, toda praksa vinogorskih sodnikov pa jih je že precej zgodaj izvajala. Že leta 1616. (Pleterje) je potekla sodba tožencu, ki je svojo mačeho psoval s »kurbo«, s kaznijo, da plača globo 1 krono, posebej pa naj bo en dan zaprt. Če bi ga pa kdorkoli od njegove rodbine poslej žalil (sestra mu je rekla, da je »*ketzerischer bueb*«), zapade žaljivec vnaprej denarni kazni 5 cekinov. (Gotovo je šlo tukaj za vplivanje od strani gorskih gospodov Jezuitov, ki so gospodarili v Pleterju.) Neka žena in pastirji so pretepli šest vojakov, ki so prišli pobirat kostanj, pa so pri tem vaško živino s paše prepodili. Toženci so ugovarjali, da so vojake »*wegen solich bevorhabenden Diepstalls abgeschmiert*«, morali pa so vendarle za osem dni v keho (l. 1664., Kostanjevica). V neki pravdi radi nasprotnih žalitev zelo težke narave so ljudski sodniki obe stranki zaprli do večera v

»turnu«, toženec pa dobi še posebej 20 batin (l. 1741., Kostanjevica).

Za mesto Brežice vemo, da je imelo že koncem XVI. stoletja svoj »turen«, kamor je magistrat zapiral obsojence, navadno do 14 dni, včasih pa tudi za mesec dni.

Po modernem naziranju se strogo loči utesnitev osebne prostosti kot sredstvo kazni od utesnitve prostosti v času preiskave, oboje pa od utesnitve prostosti kot prisilnega sredstva, da se izvede sodni eksekucijski čin, n. pr. razodetna prisega ali storitev izpogojene dajatve, ki ni nadomestljiva. V času veljavnosti gorskih bukev pa so ljudski sodniki poznali utesnitev osebne prostosti, ki ni nič drugega nego preostanek personalnega arresta za plačilo dolga nevoljnika *(Leibeigne)*. Še v l. 1700. čitamo v zapisniku o vinogorskem zboru na Raki, da je župnik Bogataj *(Wagetay)* vrgel dva zakonca v keho »*wegen seiner Erbholdschaft*«, ker mu nista poravnala dolga.

Vobče so bile utesnitve osebne prostosti kot kazensko sredstvo velika redkost. Zapor kot sredstvo za preiskavo se omenja nekolikokrat, če je šlo za težke zločince *(Maleficpersonen)*, ki jih je čakala sodba radi »*causa maior*«. Zlasti so zapirali v keho čarovnice dotlej, da je prišel krvni sodnik *(Bannrichter)*, ki je izrekal nad njimi sodbo in izvršil smrtno kazen sežiga na grmadi.

č) I z g o n. V določbah gorskih bukev ni bila predvidena niti kazen i z g o n a iz vinske gorice. »Zapad dediščine«, o katerem govore gorske bukve na več mestih (gl. § 21., zlasti št. 2.), še ni izgon. Morda se je tak vinogradnik, ki so mu izrekli ljudski sodniki, da je njegov vinograd zapadel gorskemu gospodu, priselil k svojim sorodnikom ali prijateljem kakor vsobenjek. V praksi pa se je pojavil v nekaterih vinogorskih okoliših takšen izgon kot najtežja kazen sploh, ki jo smejo ljudski sodniki izreči: pomenjala

je uničenje eksistence obsojenca, ker je razlastila njegovo imetje. Stvar spominja na germanski institut brezpokojnosti *(Friedlosigkeit)*, ki pa se je omilila v »*Verfestung*« ali »*Acht*«. Obsojenec ni bil več brezdomovinec, ki ga je smel vsakdo ubiti, niti ni več postal brezpraven. Pač pa mu je bila vzeta sposobnost nastopati pred sodiščem, on ni smel izvrševati državljanskih pravic kot sodnik, priča, skrbnik, porok in pod. V nekaterih pokrajinah je bila v zvezi z izgonom razrušitev hiše. Pod vplivom cerkvenega prava se je to opuščalo, ker so nastajale nevšečne posledice, ko so taki izgnanci počeli divje živeti, krasti in pod. Skratka, vsa ta institucija se je proti kraju srednjega veka zelo ublažila, zlasti je ostala kazen izgona samo za zelo težka zločinstva. Izrekala pa se je lahko iz kraja bivanja na preklic, za določeno dobo ali za vse žive dni. Izgnanec je moral, preden je odšel, priseči, da dotičnega mesta ne bo več obiskal. Izgon se je zapisal v t. zv. »*Urfehdenbuch*« ali pa v mestno knjigo. Kdor se je vrnil navzlic prisegi, je bil zelo zelo strogo kaznovan, včasih celo s smrtjo. Največkrat je bil izgon združen še z drugimi kaznimi.

Če pregledamo te reminiscence iz germanskega prava, se moramo začuditi, kako je zašla pravna institucija izgona v pravosodje, ki je obsegalo na polju kazenskega prava samo »*causae minores*«, a to samo v okolišu klevevške grajščine in morda tudi še žužemperške in soteške. Zlasti v Beli krajini se je izrekala kazen zapada vsega imetja, kar je skoraj gotovo pomenjalo isto kot izgon. Iz zapisnikov vinogorskih zborov ne izvemo, v čem so se udejstvovale posledice izgona, dalje, ali se je tudi na slovenskem ozemlju polagala zgoraj omenjena prisega, slednjič, kakšna je bila kazen, če se je izgnanec vendar vrnil. Eno pa je gotovo: Izgnanci so bili vedno le sogorniki, nikdar mejaši. Gorski gospod jim je uskratil svojo naklonjenost in je podelil dotlej sogorniku pripadajoče imetje drugemu vinogradniku. Morda smemo razlagati dej-

stvo, da so zapisani primeri izgona kot kazni vseskozi iz XVIII. stoletja, tako, da poprej za izgon niti sklepa ljudskih sodnikov ni bilo treba, ampak da je zadostoval ukaz gorskega gospoda, ki ga je dal izvršiti po svojem gorniku.

Podlago za izgonsko kazen so tvorili največkrat življenje v nečistosti, prav posebno zaploditev nezakonskega deteta, pa tudi prepirljivost. Utemeljevala pa se je vseskozi tako, da ostali vinogradniki na vinski gorici osebo, ki naj se izžene, ne marajo med seboj trpeti, da jim torej ni všeč, prav kakor da bi živeli v veliki zadrugi. Kot posledico izgona smemo smatrati dopustnost, da se izgnana oseba zapodi z brahialno silo, kar pa mora skleniti »srenja«, torej ljudsko sodišče. Zabeležen je namreč primer, da je bil kaznovan prisednik na malenkostno denarno globo, ker je sam iz svoje moči grešnico, ki jo je zalotil pri spolnem činu, zapodil in, ker ni hotela bežati, do krvavih ran pretepel.

d) K a z n i n a i m o v i n i. Največ sankcij, ustanovljenih za storitev zabranjenega dejanja, je bilo po gorskih bukvah zagroženih v denarnih globah, nekolikokrat pa tudi v zapadu dediščine vinograda. Globe v denarju so bile zelo priljubljen vir dohodkov gorskega gospoda. Glob v vinu ali moštu pa gorske bukve niso poznale. Tu se je izkazala samotvorna moč ljudskega običajnega prava. Baš ta kazen, izrekana v količini vina ali mošta, je postala najnavadnejše in najizrazitejše kazensko sredstvo. Da, ko je t. zv. disciplinski patent Jožefa II. prepovedal patrimonialnim gosposkam, izrekati kazni v denarju, je ostala edino le globa v moštu ali vinu imovinsko kazensko sredstvo. V gorskih bukvah, ki so jih vinogradniki treh vinskih goric pod klevevško gorsko palico leta 1802. (torej že v dobi francoske revolucije) avtonomno v popravljeni obliki sklenili, so bile samo še globe v vinu kot kazni zagrožene. Denar je bil med kmeti in vinogradniki po deželi redka stvar; da bi mogel kmet

plačati denarno globo, bi moral del imetja prodati. Tako imetje pa je bilo najpriličnejše — vino. V žužemperški okolici in v Beli krajini je praksa izoblikovala celo pojem »*der Bannwein*«, torej kazensko vino ali vino, dano za kazen. V grajščinskih registrih o prejeti imovini in desetini se nahaja še posebej izkaz o prejetem »*Bannwein*«-u.

O kakšni enotnosti pravil glede izrekanja imovinskih kazni v praksi ne more biti govora. Zapad zemlje se je v nekaterih primerih glasil tako, da se vzame kršitelju predpisov samo postat vinograda, ne da bi bilo povedano, ali je kaj več imel ali ne. V samih gorskih bukvah je predviden primer povračila mnogokratnega števila ukradenih trt ali kolov po kompozicijskem sistemu za kazen, dalje primer zapada žita ali vina hkrati z vozilom kot kazen za neodobreno izvažanje iz vinske gorice. Vseh teh primemerov nismo nikjer zasledili v zapisnikih ljudskih sodišč. Zdi se, da slovenski pravni zavesti tak način kaznovanja ni prijal.

Denarnih kazni pa je kar deževalo, vendar ne, da bi se sodniki držali predpisov gorskih bukev glede višine. Vnanji vzrok je bil pač ta, da valutarne razmere po izvirniku gorskih bukev niso bile vzdržne. Le dva slovenska prevoda imata na koncu predpise o valuti. Takisto navaja valutarne zneske tudi prip. kr. osnutek iz l. 1595., o katerem pa trdimo, da nikdar ni postal zakon. Ljudski sodniki so postopali po svoje in določevali višino denarnih kazni po prostem preudarku, oziraje se na večjo ali manjšo stopnjo krivde in na imovinske razmere grešnika. Kazen je zapala takoj. Silno redko je navedeno, da naj se plača v določenem času. Šla je v prid gorskemu gospodu, odnosno pri kvatrnih sodiščih patrimonialni gosposki. Le tupatam je dobil oškodovanec del izrečene denarne kazni kot povračilo škode. Toda načelno je moral tisti, ki je kršil predpise, poleg plačane kazni povrniti tudi še škodo. To se je v praksi najdosledneje izvajalo. V

nekaterih okoliših (Kostanjevica in Pleterje) smo zasledili neko posebnost pri tatvini drobnjadi; namreč, oškodovanec je imel pravico, da si je sam izbral ovco ali koštruna, da si nadomesti ukradeno blago.

Glede kazni globe, izrečene v količini vina ali mošta, pa je bila stvar drugačna. Ta kazen se izreka načeloma v prid gorskemu gospodu. Toda neredkokrat pa mora dati zločinec nekoliko manjšo količino tudi prisednikom za nagrado ali likof *(Leitkauf)*. Tupatam je moral obsojenec, kakor že zgoraj omenjeno, izvestno količino vina kar med navzočno ljudstvo razdeliti, pa še pogostiti jih »z eno peko kruha«. Vse to kaže, da so ljudski sodniki svoj resen sodniški posel potem, ko so ga opravili, zaključili kaj radi s popivanjem. Nek slovenski prevod gorskih bukev je izrečno zabranjeval, da se »med zborovanjem ne sme prinesti noben likof na zbor«.

Zelo redkokrat so bile izrečene kazni v vinu ali moštu v prid cerkvam; pač pa se je glasila imovinska kazen za cerkev tupatam, da naj obsojenec preskrbi olja za luč v cerkvi ali kapeli (n. pr. radi bogokletstva, l. 1697., Grčevje).

Kako so se take kazni izterjavale, če jih ni plačal ali dal obsojenec, v zapisnikih o pravdah pred ljudskimi sodniki ni povedano. Vsekakor se je vršil tisti postopek, ki je bil v gorskih bukvah naznačen, namreč, da je gornik obsojencu vinograd zakrižal ali klet zapečatil. Gorske bukve, po izvirniku in prevodih, govore le o zakrižanju vinograda. Zapečatenje kleti ali hrama *(Gaden)*, ki je imelo isto funkcijo, je bila tvorba slovenskega običajnega prava. Z zakrižanjem ali zapečatenjem je bil poslej vsakomur vstop ali vhod pod denarno kaznijo zabranjen, tudi vinogradniku samemu. Kdor je navzlic temu stopil v vinograd ali klet (hram), je moral za vsako kršitev plačati globo 72 penezev. Ko se je nabralo večje število takih glob, je gorski gospod smel ves vinograd prodati, da je bil sam poplačan. Takih pravd, ki so se pojavljale

radi kršitve tega pravkar opisanega posrednega izvršilnega sredstva, ni bilo malo.

6. K a z n i v a d e j a n j a. Niti v izvirniku, niti v prevodih gorskih bukev, še manj pa v zapisnikih vinogorskih zborov, ni rečeno, da so kazniva dejanja, ki jih gorske bukve navajajo, *causae minores*, torej zadeve manjše važnosti. Zaman bi tudi iskali njih razvrstitev po sistematičnih vidikih. Po teoretičnih vidikih bi jih smeli vendarle označiti za krivice, ki so disciplinskega, administrativnega ali civilno- in kazenskopravnega značaja. Vendar se meje med njimi stapljajo druga v drugo, da jih je težko točno opredeliti. Sicer pa se patriarhalno sodstvo ljudskih sodnikov, kakor smo že omenili, niti ni ustavljalo pred možnostjo, da razpravlja in kaznuje tudi zadeve večje važnosti *(causae maiores)*.

a) Med disciplinske zločine smemo šteti nedostojno ponašanje na vinogorskem zboru. Kdorkoli pride na vinogorski zbor, ne sme dati nobenega povoda za prepir ali k poboju. Zato je veleval čl. 3., da mora vsakdo meč ali drugačno orožje odložiti, preden pride, če ne, plača globo 72 denarjev. Če izdere v prepiru meč in ž njim grozi, plača 1 marko; če pa koga udari, pa 2 marki. Prip. kr. osn. iz l. 1595. je dodal pred predpisom o prepovedi nošnje orožja še to, da se ne sme, dokler ni vse zborovanje do zadnje pravde skončano, nobenega likofa prinesti. K a p s c h e v prevod pa je to dopolnil tako, da se morajo sogorniki silno trezno zadržati. Nekateri prevodi so kršitev glede zabrane nošenja orožja stavili še pod hujšo kazen. Zlasti velja to za prevode iz XVIII. stoletja, ko so razne naredbe centralne vlade že prepovedale nošenje orožja preprostim ljudem po deželi. Disciplinsko-policijski delikt je bila tudi kršitev dolžnosti, prihajati na vinogorske zbore. O tej dolžnosti je bilo že govora; kazen je bila po izvirniku globa 72 penezev. Za kršitev dolžnosti, udeležiti se vinogorskega zbora

kot sodnika v srenji, ni bilo v gorskih bukvah nobene sankcije.

V praksi se je kaznovalo že surovo prednašanje tožbe, češ da se s tem izraža nespoštovanje sodnikom; to se je zgodilo n. pr. v Kostanjevici leta 1592. Tudi žalitev nasprotne stranke pomeni disciplinsko-policijski delikt. Zet in tast sta se pravdala za mezdo; tast je imenoval zeta za lažnjivca in se je vedel neslano; obsojen je bil, da mora sodnike prositi javno za odpuščanje in plačati 1 marko (l. 1611., Kostanjevica). Ko so sodniki objavili tožencu razsodbo, je ta zažugal enemu prisedniku s prstom. Ta mu je takšno ponašanje takoj očital, toženec pa je to kar prerekal in ponudil prisego za neresničnost svoje trditve. Sedaj pa je ponudil tudi užaljeni prisednik prisego in se sklicéval na vse svoje tovariše kot priče. Toženec je bil obsojen, da mora »za božjo voljo« tožnika za odpuščanje prositi, plačati globo, a zaradi ponudbe krive prisege naj ostane do noči zaprt v stolpu (l. 1620., Pleterje). Radi »laži« v prid soproge, osumljene vražarstva, je bil kaznovan soprog, češ da je njegovo vedenje nespodobno, na 5 cekinov globe (l. 1619., Pleterje). V nekem drugem primeru (l. 1697., Vinji vrh) je prišel toženec z orožjem na vinogorski zbor, pa je tolkel po mizi s palico in dvakrat udaril gornika, vabilo na zbor pa je metal po mizi. Njegovo ponašanje so označili ljudski sodniki kot nespoštovanje, izraženo gorskemu gospodu *(in despectum)*. Obsodili so ga, da plačaj gorskemu gospodu 3 zlate, sogornikom pa mora dati pol vedra vina. Leta 1705. je v Klevevžu nekdo imenoval svojega nasprotnika v pravdi, ki jo je izgubil, »*Schelmb*« (šema?). Obsojen je bil radi jezikanja; moral je prositi razžaljenca za odpuščanje, med sogornike pa razdeliti pol vedra vina.

Glede neprihoda na vinogorski zbor naj najprej navedemo, kako strogo je še v XVII. stoletju srenja pazila na to, da se vzdržuje zapoved gorskih bukev,

da mora vsak vinogradnik obiskati vsak vinogorski zbor. L. 1665. so ljudski sodniki sklenili, da se Mihi Keberle, ki vsako leto izostaja od vinogorskega zbora in s tem svoje »*gnädige Obrigkeit*« neče priznati, prepove hasnovanje vinograda dotlej, da se opraviči. Če pa se to ne bi zgodilo, bodi vinograd gorskemu gospodu na razpolago, t. j. sme ga oddati drugemu vinogradniku. V l. 1691. pa pravi zapisnik, da so nekateri sogorniki izostali samo radi slabega vremena, da so torej za ta dan opravičeni; toda, ker so že prej izostajali, se radi prejšnjih primerov kaznujejo in bodo tudi v bodoče kaznovani, če ne bodo prihajali. To je veljalo za Rosinac, kraj, ki je že na Hrvaškem. V najmlajši dobi zapisnikov soteške graščine so gosposke smatrale vinogorske zbore za shode, na katerih se razglašajo gosposkina povelja. Tu so se celò prečitala imena vseh vinogradnikov. Kdor ni bil navzočen, je bil kaznovan.

Druga vrsta neprihoda se je tikala sodnikov-prisednikov. Zdi se, da posel prisednika kot sodnika v srenji ni bil vedno zaželjen. Zamera na to ali ono stran se je pač mnogokrat pripetila. Poklican je bil tisti vinogradnik za prisednika, ki je bil po ostalih članih srednje izbran na mesto onega, ki je umrl, obolel ali se izselil. Že v l. 1595. je zabeleženo v zapisniku, da zadene kazen 5 mark gornika ali prisednika, če ne bi prišla na vinogorski zbor. Pozneje so se taka opozorila, kakor tudi kazni ponavljale, pa stopnjevale. Leta 1661. so kaznovali štiri prisednike, ki niso prišli izvrševat svoj »*Beisitzeramt*«, s tem, da je vsak od njih moral dati vedrce vina na razpolago. Pripetilo se je, da je nekdo ščuval prisednike, naj ne pridejo na vinogorski zbor. Bil je obsojen, da jih mora prositi za odpuščanje. Zdi se pa, da v nekaterih okoliših ni bilo nikoli takih pregreškov, ker se n. pr. v žužemperških in soteških zapisnikih ne navajajo nobeni primeri kaznovanja prisednikov. To znači, da so bile tamkaj razmere še veliko bolj patriarhalično konser-

vativne, ter da je bilo spoštovanje sodniških poslov nekaj samoposebi razumljivega.

b) Skupen kriterij za administrativne ali policijske zločine je, če vprašanje presojamo po modernih vidikih, da niso kršile nobene pravne dobrine neposredno *(in concreto)*, ampak samo na splošno *(in abstracto)*, a kaznujejo se radi vzdrževanja reda. Administrativni delikti so kršitve, ki stoje v neposredni zvezi z upravo vinogradniškega okoliša, policijski pa se tičejo vseh ostalih predpisov za vzdrževanje reda, h katerim je spadala osobito tudi dolžnost življenja po verskih načelih glede nravnosti.

V gorskih bukvah so izrečno navedene sledeče administrativne kršitve: prepoved napravljanja novih potov ali stezâ, ker se s tem odjemlje svet in napravlja neploden; zapoved, popravljati pota, mejne plote in lese; zapoved, plačevati gorščino; prepoved vhoda v zakrižan vinograd ali zapečaten hram; zapoved pravilnega obdelovanja in obrezovanja vinograda; prepoved pašnje po tujem svetu; prepoved rubežen odklanjati ali se ji zoperstavljati; prepoved samolastnega pričetka trgatve. V vseh teh osmih primerih so nagrožene nevisoke kazni, skoraj enotne globe po 72 denarjev ali penezev. Vidi se, da je dober del teh predpisov posvečen skrbi, da dobi gorski gospod čim večji delež na dohodku, ki ga naj daje vinograd ob pravilnem izkoriščanju. Deliktov policijskega tipa gorske bukve izrečno niso ustanovile, pač pa posnamemo dvoje takih primerov posredno iz vsebine čl. 7. in 29. V prvo navedenem členu stoji, da mora (pod kaznijo!) vsak vinogradnik na vinogorskem zboru ovaditi mimo ostalega tudi vsako silo in vsako zlobnost tujih ali domačih ljudi. V čl. 29. pa tiči pravica ljudskih sodnikov, da smejo tudi sami preko določb gorskih bukev ustanoviti kazen za kakšno dejanje. (Glej o tem tudi izvajanja glede prevodov gorskih bukev v § 17., št. 4., in zgoraj pod št. 2.) Ta člen razodeva v Recl j-evem prevodu celò posebno moti-

vacijo, »zatu kir oni (*scil.* gorniki) suj Erb inu Blagu inu ta ſhiuot s tem mirnejſhi inu žihriši morejo jemeti in ohranitj«. To je ista ideja, ki se je poudarjala tudi za časa Jožefa II. kot misel-vodilja prosvetljenega absolutizma, toda le v pogledu na vladarja, dočim so jo gorske bukve izročale v roke ljudskih sodnikov, v avtonomno sodstvo. Dasi sta člena 7. in 29. v nekaterih slovenskih prevodih okrnjena ali celò izpuščena, so vendar ljudski sodniki izrekali kazni za nemoralno življenje, ne glede na to, ali je bil v gorskih bukvah kakšen predpis o tem ali ne.

O t. zv. administrativnih deliktih se je na vinogorskih zborih silno veliko razpravljalo in sodilo, zlasti o popravi potov, zadelanju plotov, les, živih mejâ, o prepovedi popašnje. V poslednjem oziru se je ustanovila nekakšna »lestva« (skala), katere vrste živina, zalotena v škodi, se sme ubiti, katera pa se samo zapodi. O tem se je sklenilo veliko število t. zv. občih sodbâ *(Gemeinurteil)*, o katerih smo že razpravljali v § 24., št. 4., a).

Tudi s kršitvami prepovedi, vstopiti v zakrižan vinograd ali zapečaten hram, je imela praksa mnogo posla. Pri teh deliktih so se izrekale različne kazni, ki so tupatam celò presegale višino, ki je bila zakonito določena. Tudi se je v praksi pojavila posebna vrsta zakrižanja, namreč da je gornik že vnaprej določil vsoto, ki zapade za primer kršitve. V nekem primeru je bila izrečena kazen 3 cekinov »*zum exempel, so viel Petschaft vermögt hat*«. Gornik je bil namreč pod to kaznijo, o kateri pa v gorskih bukvah ni govora, vinograd zakrižal (l. 1684., Bačje). V nekem drugem primeru je vinogradnik odtrgal pečat na hramu, pa je križ iz vinograda zagnal; torej je gornik uporabil oba načina prepovedi vstopa. Ljudski sodniki so naložili grešniku za kazen, da mu gornik vzame pridelani mošt, a tudi ostalega vinogradnikovega premičnega blaga v vinogradu se sme gorski gospod po mili volji polastiti *(»impadronieren«)*.

Tudi neplačanje gornine spada med administrativne delikte. Niti tukaj se ljudski sodniki niso držali predpisov gorskih bukev. Nekoč so razsodili, da mora vinogradnik plačati dvakratni znesek gornine (to bi ustrezalo predpisu gorskih bukev); a vrhu tega so ga obsodili na 2 marki »*für den Frevel*« (l. 1658., Straža).

Na vinogorskem zboru na Vinjem vrhu (l. 1726.) je tekla tožba zoper vinogradnika, ker ni dovolil, da bi se vzela gornina iz tistega soda, kot so to želeli odposlanci gorskega gospoda. Toženec je pri tem gornika, ki je hotel posredovati, žalil. Obsojen je bil, da mora gornika javno prositi za odpuščanje, sicer ga zadene globa 2 mark, mejašem pa naj postreže z dobrim vinom. Vzroka, zakaj naj so bili deležni pijače samo mejaši, ne vemo; morda so bili samo mejaši prisedniki.

Glede preuranjene trgatve, ki jo gorske bukve izrečno zabranjujejo in ki je bilo glede nje ukazano, da mora pričetek trgatve za vse vinogradnike dovoliti gorski gospod ali gornik, so ljudski sodniki z občimi sodbami predpise gorskih bukev še dopolnjevali in izrekali sankcije za dejansko kršitev po svojem preudarku. Kazni pa so se izrekale v praksi včasih kar pavšalno za prebivalce enega dela okoliša.

Mnogo zanimivejši so delikti policijskega značaja, ki so bili proizvod pravne zavesti ljudskih sodnikov samih. V marsikaterem pogledu tvorijo nekakšno zrcalo prosvetnih razmer.

Na prvem mestu stoji skrb vinogorskih sodnikov za čast božjo. Semkaj spadajo kaznovanja preklinjanja, sakramentiranja, kar je bilo že po čl. 106. CCC kaznivo, in sicer »*an laib leben oder gliedern und gestalt der Person vund lesterung*«. Na Nižjem Avstrijskem so veljali posebni generalni predpisi Ferdinanda II. z dne 20. novembra 1621., ki so bili posebej še potrjeni l. 1633. za navadno, nebogokletno preklinjanje. Učenjaki, kot C a r p z o w, so razmotrivali, kako je treba kaznovati kletvice v tujem jeziku. V

gorskih bukvah, odnosno prevodih gorskih bukev, niso bili glede preklinjanja nobeni predpisi izrečno ustanovljeni — do boštanjskega prevoda iz sredine XVIII. stoletja. Tu pa se glasi poseben člen 48.: »Kateri je v gori s Bugam Sashentov, ta je zapadel 10. Markov.« Tako visoka kazen je bila v tem prevodu edino le še za podžiganje trebežev predvidena, kjer se napravi velika škoda. Zelo mnogokrat pa so nadopolnili vrzel glede omenjenih norm v gorskih bukvah z občo sodbo, da se ne sme pod določeno kaznijo v gorici psovati, preklinjati; da se ne sme delati v petek ali v soboto popoldne, zlasti pa ne na nedeljo ali praznike (drugod je veljalo to samo za čas med sv. Mihaelom in sv. Gregorjem); da se ne sme delati, ko je bil mošt že napravljen, na svete dni, zlasti, da se ne sme opravljati omenjene dni vožnje z moštom. V nekaterih krajih je bilo v navadi, da se opravi posebna gorska sv. maša *(die heilige Perchmis);* vsak sogornik mora biti pri njej navzočen. V drugih krajih je bila pred vsakim vinogorskim zborom ob 8. uri sv. maša. Za kršitev teh in še drugih podobnih predpisov so obče sodbe nalagale kazni. Drugod so izhajali brez zakonitih norm, pa izrekali kazni, včasih ostre, včasih mile, mnogokrat ustrezajoče načelu povračila škode Bogu. Na binkoštni praznik je nekdo Boga preklinjal; kazen: dati mora za eno svečo (l. 1609., Jablanice). Nekdo je bogokletno govoril, pa so mu vzeli ves pridelek vinograda tistega leta (leta 1704., Stara vina). Nekdo je na nedeljo sušil muljavo; za kazen je moral plačati eno marko globe za cerkev, drugo marko za gorsko gosposko (l. 1723.) Enake sodbe so potekale za sušenje sena, sekanja kolov, obiranja fižola v nedeljo, vse pod vidikom, da je zabranjena profanacija Bogu posvečenega dne počitka. Kazni so bile občutne, v XVIII. stoletju večkrat vedrce vina.

Tudi glede spolne morale je imela CCC izvestne določbe, tako za *adulterium duplex, stuprum violentum,* ki sta bila *causa maiores.* Državni policijski redi

iz l. 1530. (Augsburg), 1548. (Worms), 1577. (Frankfurt) pa so se bavili s pojmom »javnega presuštva« *(öffentlicher Ehebruch)*, t. j. s tistim »koruznim zakonom«, ki se vzdržuje javno tako brezobzirno, da rodi pohujšanje, in zahteva, da poseže »*eine gute Policey*« v tako razmerje in ga odpravi. »*Peinliche Gerichtsordnung*« za Nižje Avstrijsko je poznala kazni tudi za običajno presuštvo *(gemeine Hureray* ali »*concubinatus*«*)*. Kaznovati se je moral po *codex*-u Austr. 1. fol. p. 251. »*an laib*«, a »*liederliche Weibsbilder*« so se morale iztrebiti (*ausrotten;* cod. Austr. 1. fol., p. 729.). To omenjamo, da se vidi, kako občutna vrzel je bila v tem pogledu v gorskih bukvah. O tem niso nikjer ničesar omenjale, ali v čl. 29. vendarle dopuščale, da se njihova vsebina po preudarku ljudskih sodnikov dopolni. Tu pa moramo poudariti, da občih sodbâ o dolžnosti glede nravnega življenja v spolnem pogledu vinogorski zbori niso izdajali. Očividno se je smatralo, da je vsak pregrešek v tem pogledu po verskih načelih samoposebi umevno zabranjen in tudi kazniv.

V naslednjem se ne bomo bavili z deliktom presuštva, ker ne spada v vrsto policijskih deliktov, ko krši predvsem pravno dobrino zakonske zvestobe. Pač pa hočemo na nekaterih primerih pokazati, kako strogo so v ostalem ljudski sodniki postopali, tako da so celò rigorozni duh državnih policijskih redov nadkrilili. Niso namreč niti pripuščali sumljivega obnašanja, kamoli resničnih nemoralnih spolnih zvez. Sogornik se je »vlačil« s sumljivo, malopridno žensko že štiri leta navzlic temu, da je bil že posvarjen in tudi že kaznovan. Toženec je na novo gornikovo obtožbo ugovarjal, naj mu povedó, kdo ga je videl v grehu. Sodniki pa so smatrali njegovo nemoralno obnašanje za splošno znano in so ga obsodili, da mu zapade tekoče leto polovica letine, če pa se ne bi poboljšal v bodočem letu, mu zapade ves vinograd (leta 1695., Grčevje). V dveh drugih primerih je obtožil

gornik vinogradnika, da dopušča svoji hčerki, da živi kot nečistnica v domači hiši na gorici. Toženec je ugovarjal, da o tem ne ve ničesar. Radi nedostajanja dokazov sklenejo sodniki, da ostani stvar do nadaljnjega nerešena *(in suspenso)* (l. 1678., Gadova peč; l. 1689., Kostanjevica). Tu se je izkoristila celò reprezentančna odgovornost gospodarja za eventualne pregrehe hčerke. Če je pa bilo nemoralno spolno občevanje dokazano, so bile kazni izrečene, dasi je šlo za *adulterium*, po ljudskih sodnikih, seveda zelo ostro. Včasih se je sodba glasila, da zapade polovica, večkrat ves vinograd, poleg tega pa so mislili ljudski sodniki tudi še na posebno spravo z Bogom *(expiatio)*. Za nezakonsko rojstvo je moral plačati nezakonski oče 3 funte voska za sveče. Vobče se je kaznovalo sploh vsako spolno občevanje samskih oseb, čim je postalo znano, čeprav ni bilo zanositve, če je imel grešnik vinograd, z zapadom istega. Celò anticipirana je mogla biti ta kazen za tiste, ki še niso hasnovalci vinograda, pa pričakujej tako dediščino po stariših (leta 1725., Šmaver).

Še druge nerednosti, ki nimajo s spolnim občevanjem prave zveze, so se smatrale za pregreške zoper moralo. N. pr. veseljak je goslaril v adventu. Župnik šentjernejski ga je obtožil; kazen je bila globa ½ fl. v prid cerkvi v Šentjerneju, ½ fl. pa v prid cerkvi v Pleterju. Neka ženska je blebetala v pijanosti kakor neumnica; kaznovali so jo, da je stala tri ure na sramotnem odru s trlico (*in die Gaigen gesetzt;* l. 1680., Pleterje). Prav težak primer je naslednji: Sestra je prišla k bratu pozimi težko bolna. Brat ji ne privošči tople sobe, ona je zmrznila na prostem. Niti zagrebsti je ni dal. Šele ko so jo lisice in psi obgrizli, jo je dal pokopati, a to v vinogradu. Gornik ga je radi teh dejanj obtožil. Ljudski sodniki so ga kaznovali z globo 5 mark ter izrekli, da tisti del vinograda, v katerem je sestrino truplo pokopal, zapade cerkvi v last (leta 1665., Kostanjevica).

c) Za kriminalnopravne zločine štejemo tista dejanja, ki pomenjajo udejstvovanje antisocialnega (hudobnega) naklepa, po katerem pride do kršitve izvestnih pravnih dobrin, in so zbog tega po zakonitih predpisih stavljena pod kazen težjega značaja. Po zasnovi gorskih bukev so bile zaščitene predvsem pravice gorskega gospoda. O teh smo deloma govorili že v izvajanjih glede administrativnih zločinov. Deželni stanovi štajerski še niso skrbeli pri sestavljanju gorskih bukev za to, da zaščitijo vsako omalovaževanje ali upornost zoper svojo avtoriteto. Toda praksa kar mrgoli kaznovanj zbog razžaljenj, naperjenih zoper gorskega gospoda ali gornika. Zlasti se to opaža v tistih okoliših, ko so imeli svoje vinogorske zbore pod predsedstvom samih gorskih gospodov, kakor n. pr. redovnikov v Kostanjevici, Pleterju, Klevevžu, manj pa tam, kjer gorski gospodje, kakor n. pr. Turjačani, niso prišli v neposredne stike z ljudstvom.

Nekatere žalitve gorskega gospoda so bile pač skrajno surove in so se kaznovale — po smislu čl. 7. kot zlobnost po dopuščenju čl. 29. izvirnih gorskih bukev zelo ostro. Posebno strogo se kaznujejo dejanske ali besedne žalitve predsedujočega opata in sodnikov. Koncem XVII. stoletja sodijo ljudski sodniki v Kostanjevici, da mora takšen zločinec plačati gorskemu gospodu, opatu, 5 mark, vsakemu prisedniku po 60 penezev globe, a vse mora prositi za odpuščanje. Pa je še sodba izrekla, da je vreden tudi kazni na telesu. V nekem drugem primeru (l. 1738., Starci) je bil toženec obsojen, da se mora radi žalitve prisednikov in gorskega gospoda v osmih dneh v cerkvi opravičiti, sicer izgubi vinograd. Če se opraviči, prepreči s tem pač izgon, ali dati mora dve vedrci vina gorskemu gospodu in prisednikom za kazen, žaleče besede (da se »podela« na gorskega gospoda) pa mora sam na se obrniti *(und die Reden auf sich nehmen)*. Leta 1604. (Jablanci) je župan in obenem gornik razžalil

kostanjeviškega opata Andreja Arzta, o katerem je šel glas, da je bil mrk in vražast človek, ki se za moralo ni mnogo brigal. Iz dotičnega zapisnika ne izvemo za besedilo žalitve, ker je zapisnikar ni hotel zabeležiti, ali vsekakor so stali ljudski sodniki pod vplivom gorskega gospoda, ko so obsodili župana-gornika na kazen, ki naj jo opat sam določi, torej morebiti celò s šibanjem. Pristavili pa so, če ima župan-gornik vzroke, ki olajšujejo njegovo krivdo, naj jih dokaže. Za tak primer mu bodi samo kazen, da prosi opata kleče odpuščanja. Kako je stvar končala, iz zapisnikov ne izvemo. Značilno pa je, da okrutni in nepravični opat po tedajšnjem pravu ni imel pravice, da bi si poiskal zadoščenja brez sodbe ljudskega sodišča: Preživahen je bil še spomin na kmetiško »staro pravdo«, pa tudi protestantovski duh se še ni bil preživel. — Dne 13. aprila 1744. je predsedoval na Koglu administrator klevevškega samostana p. Danijel iz znane plemiške rodbine pl. Mordax. Obtožen je bil vinogradnik, da se je pri prevzemanju gorščine napram gorskemu gospodu predrzno *(vermessentlich)* vedel in ga psoval. Zbog tega, da mu je dal, pravi zapisnik, gorski gospod (pater Mordax) »*einen kleinen Streich*«, vinogradnik pa je udarec z roko vrnil in patra celò s cepcem v roki »na korajžo« poklical, grozeč mu, da ga ubije. Pred ljudskimi sodniki je obtoženec prosil za odpuščanje, vendar prerekal, da bi bil patra udaril ali mu grozil. Bil je navzlic temu obsojen: Za kazen je bil patru prisojen tisti toženčev vinograd z zidanico vred, na katerem se je dejanje pripetilo, toda obtoženčevi dediči ga bodo smeli odkupiti. Odkupnina naj znaša »*eine leidentliche Schatzsumme*«, kar kaže jasno na represivni značaj te kazni kot globe.

Navajali bi še lahko dolgo vrsto žalitev gorskega gospoda, a zadovoljimo se z navedenimi, samo da smo pokazali, kako so slovenski ljudski sodniki skozi stoletja sodili tudi o tožbah, ki so jih gorski gospodje sami v obrambo svoje avtoritete naperjali zoper svoje

podložnike. Isto značilno dejstvo se nam pokaže tudi pri tožbah g o r n i k o v, če so bili oni sami žaljeni, vsaj do XVIII. stoletja. Gorniki so bili v nekaterih okoliših bolj zaupniki vinogradnikov in posredovalci med le-temi in gorskimi gospodi, drugod pa bolj policijski organi gorskih gospodov. Na dlani leži, da je prišlo večkrat do razprtij in žalitev pri drugi vrsti poslovanja. Tudi glede gornikov ni najti v gorskih bukvah nobenih predpisov, če jih kdo žali. Šele praksa jih je izoblikovala, ali ista praksa je pa tudi dovoljevala izvestno kritiko njihovega poslovanja. Celò obče sodbe so dajale »lekcije«, kako naj se gornik vede, a mnogokrat je bila za privesek izrečena grožnja, da bo, če se ne poboljša, odslovljen. Vobče pa je bila vsaka dokazana žalitev gornika, storjena od poedinca, vedno občutno kaznovana. Značilna poteza je bila vedno vzpostavitev avtoritete in osebne časti.

Nekatere v zapisnikih zabeležene primere naj prikažemo radi relacije med krivdnim dejanjem in izrečeno kaznijo. Gornik je bil opsovan, da je »stari osel«; tudi mu je storilec zagrozil, da ga ubije. Kazen 10 mark globe, torej silno občutljiva (l. 1606., Jablance). Drugič (l. 1657., Kostanjevica) je nekdo obdolžil gornika, da je v gorici prešuštvoval. Obsojen je bil, da se mora v 14. dneh pred njim osebno opravičiti, sicer bo izgnan iz gorice. — Nekdo je govoričil, da gorniku ne gre nikakšna pristojbina pri prodaji vina. Sodba se je glasila: Toženec mora takoj po sodbi gornika vpričo enega prisednika na kolenih za odpuščanje prositi. Če bi tega ne storil, zadene ga kazen, da dá gorski gosposki štiri vedrca vina, prisednikom pa naj razdeli takoj pol vedrca vina (l. 1730., Klevevž). Gorniki v novomeški okolici niso bili tako priljubljeni kot drugod. Neki vinogradnik, Stefan Dorič, nemirne krvi, se je rad tožaril, dasi je bil sam prisednik, in je govoričil o gorniku, da mu ni nič za pravico in da zastran njega prisedniki neradi sedijo kot sodniki pri pravdah. Dorič je priznal dejanje in bil ob-

sojen: da plača gorskemu gospodu 3 marke radi svojega zlobnega jezika *(»wegen seines schlechten Mauell«);* dalje, da mora gornika pred »asesorji« prositi za odpuščanje; slednjič, da se mora pri prisednikih znova »vkupiti« *(einkaufen)* z dvema vedrcima vina, ako hoče še nadalje ostati prisednik (l. 1734., Vinji vrh). Gornik je, v nekem nadaljnjem primeru (l. 1786., Soteska), tožil vinogradnika, ki ga je obdolžil tatvine in zahteval od njega z grožnjami in sramotenjem, da naj odstopi. Nasprotnik je trdil, da bo dokazal, da ni govoril o tatvini, ampak da mu je gornik pri jemanju gorščine *»zu viel visiert«;* res da je izustil tudi izvestne besede, ampak le v jezi, ker ga je dregnil gornik s figo med zobe. Sodba se je glasila tako: Gornik naj svoje besede umakne in predloži vizirno orodje, s katerim je napravil tolikanj zdrahe med sogorniki, to pa tako gotovo, ker bi ga sicer *»mittels eines Bergarticl«* odpravili. Dotlej naj se z nasprotnikom poravna, da bo poslej mir. Ta zadnji primer kaže, da je ugled gornikov padal. V več drugih primerih iz poznejše dobe so vinogradniki z občo sodbo dali gorniku ukor, celò odstavili so ga.

Tretji primer uradnih žalitev se je tikal p r i s e d n i k o v. Le-ti so morali biti glede časti prav posebno zaščiteni. Saj bi drugače izginilo vsako spoštovanje pred ljudskimi sodniki. Zlasti velja to za tisto dobo neposredno po kmetiških uporih, ko so kmetje zahtevali svojo »staro pravdo«. Nekdo je žalil vse prisednike skupaj samo s psovko *»Schelme«*. Ta psovka ima v stoletjih od XVI. do XVIII. veliko vlogo. V polovici vseh zabeleženih primerov se je upotrebila, če ne sama zase, pa vsaj v zvezi z drugimi. Kako se je ta psovka glasila v slovenščini, žal, iz zapisnikov ne izhaja. Morda je bila to znana psovka »šema«, ki še dandanes na Dolenjskem izraža nekaj zaničljivega. Pač pa se uporablja v milejšem šegavem smislu beseda »šelm« v slovenski narodni pesmi iz Slovenskih goric (Slov. Narodne pesmi, IV., str. 716.):

»Žnidari so šelmi«. V nemškem srednjem veku je pomenil »*Schelm*« kadaver, kugo, pozneje kužnega človeka. V zgoraj omenjenem primeru pa so obsodili žaljeni prisedniki žalitelja radi navedene psovke, da mora plačati globo 5 mark v zlatu gorskemu gospodu, dve vedrci vina in peko kruha pa sogornikom; slednjič, da mora prisednike kleče prositi za odpuščanje, besedo »*Schelm*« preklicati in se sam po gobcu počiti (l. 1590., Jablanci). Pripetilo se je, da je prisednik tožil prisednika, ker mu je očital, da ni vreden prisedniškega mesta, ker je »*Schelm*« in tat. Obsojen je bil, da mora plačati gorskemu gospodu 5 cekinov v zlatu, razžaljenega prisednika pa kleče prositi za odpuščanje (l. 1670., Kostanjevica). Za zmerjanje prisednikov s psovko »*Halter*« (kravarji) se je odredila kazen, da mora toženec vse prisednike javno prositi za odpuščanje in jim dati pol vedrca vina (l. 1727., Vinji vrh).

Prisedniki pa so se smatrali za užaljene tudi tedaj, če se je eden izmed njih izkazal za nezanesljivega informatorja. Dne 13. oktobra 1751. je bil v Starcih prisednik Jožef Šimec. Tri leta prej je trdil kot prisednik, da njegov bratranec ne sme dedovati vinograda po svojem rajnkem očetu, češ, da ni bil njegov pravi, zakonski sin. Omenjenega dne pa je prinesel ta bratranec kot tožnik svoj krstni list v dokaz svojega zakonskega rojstva. Jožef Šimec je postal na mah iz sodnika — toženec. Zagovarjal se je, da je na gorski pravdi pred tremi leti pripovedoval samo to, kar je od drugih slišal, in da je pri razdelitvi vinograda postopal popolnoma v dobri veri. Ali zadela ga je kruta obsodba: Ker je Jožef Šimec z napačnim pripovedovanjem nedolžnemu tožniku preveč »insinuiral« *(sic!)* in ga pripravil ob očetovsko dediščino, se obsodi, da se mora v tekoči gorski pravdi sam po blebetavem gobcu *(loses Maul)* počiti in da mora tožnika »pošteno« za odpuščanje prositi. Razdelitev vinograda naj se znova izvrši, dediči pa morajo dati tožniku triletno

bonifikacijo od prihodkov vinograda. Jožef Šimec pa je *»wegen seines vermessenen Verbrechens als bishero bei der Bergthaidung gebrauchter Richter gänzlich excludiert und künftig von der Bergthaidung verwiesen worden«.*

Zaščita pravilnega sodniškega poslovanja je bila dana preko gorskih bukev v ustanovitvi posebnega delikta, ki ga zagreši član srenje s tem, da izblebeta nekaj iz posvetovanja sodnikov, ki se je vršilo tajno. Občutna kazen je bila na vinogorskem zboru dne 29. septembra 1596. (Straža) določena na 5 mark globe.

Drugi, podoben način žalitve se je tikal oseb, ki so imele posla s pobiranjem desetine, gornine ali vina za kazen *(Bannwein)*, in pa tistih, ki so opravljali cenitve po nalogu gorskega gospoda ali srenje, t. j. desetinarjev (decimatorjev), pečatarjev, dacarjev, biričev *(»Schirge, Weinzedl«)* in cenilnih mož. L. 1687. (Pleterje) je nekdo psoval ljudi, ki jih je poslal župnik, da poberejo zanj desetino. Moral jih je v polnem zboru *(»in der versammelten Perchthaiding«)* prositi za odpuščanje. Drugo pot je nekdo delal zdraho med dacarji *(Dăzer)* in sogorniki; obsojen je bil na kazen 5 mark (l. 1693., Klevevž). L. 1704. (Stara vina) je bil predmet tožbe psovanje mejašev, ki so cenili kmetijo, češ da so »svinjski pastirji«. Za kazen jih je moral prositi za odpuščanje in jim dati pod vedrca vina, gorski gosposki pa naj plača, kar ji gre po gorskih bukvah (čl. 33. je določal 3 marke globe). Gornik je tožil nekega vinogradnika (l. 1730., Verdun) zbog tega, ker je pri razdelitvi dediščine može cenilce žalil s *»Schelme«* in vrgel štirinajst postavljenih mejnikov iz zemlje. Sodba se je glasila: Če smatra toženec, da razdelitev ni bila pravična, ima pravico, da se pritoži. Za kazen so mu ljudski sodniki naložili globo, ki jo plača po gorskih bukvah gorskemu gospodu, dalje da mora razžaljene mejaše na dostojen način *(gebührend)* prositi za odpuščanje, nato še razdeliti med nje pol vedrca mošta;

razen tega pa se mora zastran izruvanih mejnikov poravnati z gornikom z dvojno pristojbino.

Ostale medsebojne žalitve vinogradnikov so bile zelo mnogokrat predmet sodbâ. Ni, da bi jih posebej navajali. Samo toliko pripomnimo, da so se pripetili tudi primeri tožbâ glede kolektivne žalitve vseh prebivalcev na eni viniski gorici, ki so imele za posledico zelo občutne kazni (globa, preklic, prošnja za odpuščanje »za božjo voljo«), dalje, da se je tudi predbacivanje čarovništva zelo strogo kaznovalo. Očitki glede spolne morale in tatvin, ki so bili zelo pogosti, so se kaznovali primerno tistim kaznim, o katerih smo razpravljali zgoraj pod št. 5., *a)* in *b)*. Omembe vredno je še, da je bil neki župnik, ki je razglasil po krivem uglednega posestnika za kolovodjo pri napadu Uskokov na župnišče, obsojen, da plača duhovni gosposki 20 cekinov globe in da mora krivo obdolžitev preklicati.

Posebno vrsto žalitev je pomenilo, če je nekdo o p u l i l d r u g e m u b r a d o. Da je bila med Jugoslovani brada kras moža in izrazit znak moške časti, dokazujejo hude kazni v Dušanovem zakoniku. Pa tudi v hrvaškem in slovenskem običajnem pravu so bile za opuljenje brade hude kazni. Šle so po cekinih, razen tega se je žalitelju naložilo, da mora žaljenca prositi za »božjo voljo«, da mu odpusti. Pa tudi tožitelja so včasih obsodili, da naj plača globo, če je dal sam povod za prepir in žalitev (l. 1674., Kostanjevica).

Slednjič naj še omenimo, da so ljudski sodniki večkrat določili posebno globo, ki jo plača tista od strank, ki bi po sodbi vnovič pričela z žalitvami (glej št. 2., zgoraj).

Pridemo do d e l i k t o v g l e d e m o r a l e. Germansko pravo Spodnje Avstrije in Štajerske je razlikovalo med »*adulterium duplex* in *simplex*« po tem, ali ste bili pri prešuštvu udeleženi osebi obe poročeni ali samo ena. Po CCC je spadalo »*adulterium duplex*« med *causae maiores*, torej pred deželsko sodišče, takisto »*stuprum violentum*«.

V zapisnikih je bil precej pogost predmet tožbe izvenzakonsko spolno občevanje, toda vselej je šlo le za *adulterium simplex*, nikdar za »*duplex*« ali »*stuprum violentum*«. Takšni primeri poslednjih dveh vrst so očividno šli pred deželsko sodišče. V prvomišljenih primerih pa so se izrekale težke kazni, največkrat je prišlo do zapada vinograda ali do izgona za moške, ali do izpostavitve na sramotnem odru za ženske osebe. Tudi zaporna kazen ali šibanje ali oboje se je včasih izrekalo »za pokoro«, zapor pa le do osem dni. Že samo nagovarjanje omožene ženske k nečistovanju se je kaznovalo z globo 3 mark (l. 1662., Jablanice). Večkrat nastopa kot tožitelj oče hčerke, ki jo je hotel nekdo zavesti k spolnemu aktu. Na drugi strani odseva kolektivna odgovornost iz dejstva, da sta bila obsojena soprog in tast, ker nista bolje pazila na ženo, odn. hčerko, da je v dobi zadnjih pet let zavajala hlapca k spolnemu občevanju. Če poslej ne bi bolje pazila, pojdeta v zapor za osem dni (l. 1743., Kostanjevica).

Od zločinov, ki kršijo pravno dobrino imovine, je bila najpogostejša tatvina. Gorske bukve so omenjale samo tatvino kolov in sadežev (gl. § 24., št. 3., c). Praksa pa je razširila pravico kaznovanja na vse mogoče vrste tatvin. Vendar nimamo podatkov, da bi mogli točno rešiti vprašanje, ali niso prišle pred ljudske sodnike tudi takšne tatvine, ki bi morale postati kot *furtum magnum simplex* (vrednost ukradenega predmeta 5 zlatnikov) ali pa kot »*furtum violentum*« (vlom, storitev z orožjem v roki) predmet obtožbe pred deželskim sodiščem. V prvem primeru je bila po določilih deželnih redov kazen arbitrarna, v drugem primeru pa smrt. Tudi večkratna ali ponavljana tatvina je bila v CCC kapitalni zločin. Manjše tatvine, kjer vrednost ukradene premičnine ni dosegla pet zlatnikov — *furtum simplex* —, pa so se kaznovale z izgonom. Po tedajšnjih načelih je veljala že tatinska poraba nekega predmeta za tatvino. Pri vsem tem so

se ljudski sodniki kaj malo ozirali na cesarske predpise. Zlasti v prvi polovici XVIII. stoletja je izšlo glede kaznovanja tatvine mnogo dvornih resolucij, ki pa zanje na Dolenjskem menda niso vedeli. Če so pa tupatam sodili tudi takšne tatvine, ki zanje niso imeli pristojnosti, so to storili seveda v dobri veri, da jim pritiče pravica kaznovanja.

O podrobnostih glede pojmovnih sestavin zločina tatvine zapisniki o gorskih pravdah ne kažejo ustaljenih načel. Včasih je veljalo za t a t v i n o, če je sosed odnesel iz vinograda nekoliko zemlje, dasi smatrajo gorske bukve to za poseben delikt v čl. 38. (gl. § 24., št. 3., c). Celò izpodkopavanje zemlje so sodili ljudski sodniki za tatvino (l. 1726., Vinji vrh). Nikjer nismo zasledili primera, da bi šlo za cerkveno tatvino. Takšne ovadbe so pač presojala deželska sodišča. (Lovske tatvine niso v zapisnikih o pravdah na ljudskih zborih nikjer omenjene. To pa je v zvezi z vprašanjem o pravici do lova na divjačino, ki se brez posebnih raziskovanj ne bi dala razložiti.)

Kazni so bile različne, le kazen narezanja ušes, ki je bila predvidena v gorskih bukvah, se ni nikoli izrekla. Pač se je mnogokrat izrekla kazen zapada vinograda ali izgona, pa tudi zapad pridelka tekočega leta. Seveda je vsaka sodba naložila obsojencu, da naj povrne škodo ali pa naj se z nasprotnikom glede odškodnine pobota.

Deležnost pri tatvini je bila večkrat predmet pravd. Bila je včasih še hujše kaznovana ko tatvina sama, razen če je storilec krivo dejanje skesano priznal. Skrivna premaknitev ali odstranitev mejnikov se je kaznovala po CCC na telesu. (Po Fr. Jos. B r a t s c h-u [*Peinliche Landgerichtsordnung in Oest. u. der Enns* iz l. 1751.] se je smela izreči za ta delikt smrtna kazen, ako bi se ž njim oškodovale meje province.) V zapisnikih o pravdah pred ljudskimi sodišči pa je bila stvar drugačna. Kazni so bile vseskozi le denarne

globe, razen tega se je izrekal nalog povrnitve škode in dolžnost plačila stroškov za postavitev mejnikov.

Zelo redki so bili delikti ponareje listin in krive prisege. Kazni so bile denarne. Posebno milo stališče sodnikov glede krive prisege kaže sledeči primer. Pri neki pravdi pred dvorskim sodnikom v Pleterju so bile zaslišane tri priče, med njimi dekla *(Dirn)* županje. Ta pa je po krivem prisegla. Ko je bila radi tega obtožena, ni mogla ugovarjati; njena krivda je bila dokazana po pismeni izpovedbi in po treh poštenih pričah. Sodniki so jo obsodili, da mora plačati vse stroške, ki so nastali v prvi pravdi, dalje, da mora dvorskega sodnika prositi javno za odpuščanje, slednjič, da se mora ž njim poravnati za trud, ki ga je imel v tej zadevi (l. 1621., Pleterje). Po deželnih redih bi morala kazen, če je šlo za kazensko pravdo, obstojati v tem, da bi se izrekla tista kazen, do katere je hotel spraviti zločinec svojega nasprotnika. Prvotno se je prakticirala v Avstriji do začetka XVIII. stoletja kazen odsekanja prvega člena prstov, ki so bili pri krivi prisegi dvignjeni.

Hudobno poškodovanje trt, mladik, cepičev je bilo že omenjeno (§ 24., št. 3., č), takisto podžiganje. Pravih požigov pa niso sodili ljudski sodniki.

Tepeži in hudobne telesne poškodbe so bile mnogokrat predmet tožbâ. Ugovor silobrambe se je pač mnogokrat uporabljal, toda bil je zelo malo upoštevan. Nekdo je tožil, da mu je nasprotnik v prepiru zlomil roko. Toženec je ugovarjal, da se je le branil. Obsojen pa je bil ne na kazen, ampak samo, da naj plača zdravnika, odhod zaslužka in pa nekaj za bolečine (l. 1598., Kostanjevica). V drugem primeru pa so sodniki ugotovili sami prekoračitev silobrambene pravice, kar je zapisnikar izrazil z besedo »*moderamen*«. Storilec je moral plačati odškodnino za lečenje in pa 5 mark globe (l. 1738., Straža). Kazen za tepež bi bila po čl. 36. gorskih bukev (gl. § 25., št. 3., *a*, *b*) izrečena »na telesu in blagu«; namesto tega je prišlo do denar-

nih glob ali pa do naloga, da dá toženec tožniku izvestno količino vina zastran zadoščenja *(zur Genugtuung)*.

Pri telesnih poškodbah se ni oziralo na svojstvo ranjenca kot uradne osebe. Nekdo je pretepel sodnega slugo, da je moral tri tedne ležati v postelji. Kaznovan je bil s tem, da naj plača 3 mernike žita za udarce, gorski gosposki pa dá eno vedrce vina. Zapisnikar omenja izrečno, da je bila kazen zvišana *(poena aucta)* — ne morda, ker je šlo za uradnega organa, ampak zato, ker je »revež« moral tri tedne ležati v postelji (l. 1741., Kostanjevica).

Silno redki so bili primeri nevarnih groženj; sodbe so bile zelo mile. Radi toženčeve grožnje, da tožnik po 14. dneh ne bo več živel, so ga ljudski sodniki obsodili na globo 2 mark, sogornikom mora dati nekoliko vina, s tožnikom pa naj se zopet sprijazni (l. 1712., Klevevž).

§ 26.

PRAVDNO POSTOPANJE

1. Prav v začetku dobe, o kateri razpravljamo, se je pravdno postopanje v kazenskih stvareh na eni, civilnih na drugi strani, še zelo malo razlikovalo. V tem pogledu so sodišča slovenskega ozemlja, ki so sodila privilegiranim slojem, sledila skoraj popolnoma germanskemu pravu. (Le glede zahtevka enega zemljiškega gospoda do drugega, da vrne podložnika, ki mu je utekel, pa ga pridržuje drugi, so obstojale izvestne posebnosti, v glavnem, da o tem sporu ni razsojalo deželno glavarstvo, ampak *ad hoc* sestavljeno »nepristransko« sodišče.) Vendar so bila načela za kazensko postopanje veliko natančneje ustanovljena in uporabljevana. Starogermanski obtoževalni proces in pa »karalno postopanje« *(Rügeverfahren*, gl. § 13., št. 2., a) sta prednjačila. Toda že od konca srednjega veka pride zbog recepcije rimskega prava do silnega

razmaha italijanskega inkvizicijskega procesa. Ves pokret v tem pogledu se jasno odraža v CCC (iz l. 1532.). Ta zakonik je dal za vrsto stoletij pečat kazenskopravni proceduri Srednje Evrope. Saj je CCC vsebovala, kakor smo že omenili v § 17., št. 2., a), v prvi vrsti procesno pravo.

Obtožba je bila zvečine že oficialna. Protokolirale so se obtožbe prav tako, kakor vsi nadaljnji sodni koraki po sodnem pisarju; stvar prehaja že v pismeni postopek. Ako je obtožba obtoženca dovolj obremenjevala, to se pravi, z navedbo dokazov verjetno izkazala, da mora priti do obsodbe zbog »kapitalnega zločinstva«, je sodišče obtoženca dejalo v zapor. Če se pa obtožba ni vložila po službeni dolžnosti od oblastva, ampak po zasebnem tožitelju, je moral ta založiti ali zagotoviti sodne stroške in morebitno odškodnino, ki naj se povrne obtožencu za primer oprostitve: Sicer bi moral iti tožitelj sam za tok pravde v zapor. Če je toženec tajil krivdo, pa ni mogel razpršiti sile dokazov, ki so govorili zoper njega, je prišlo za primer, da je bilo obtežilnih znakov *(Indicien)* pri roki, ki so se sodišču zdeli zadosti tehtni, do t. zv. »*peinliche Frage*«, to je od »izpraševanja pod mukami natezalnice« *(Folter)*. Toda priznanje med mučenjem še ni zadostovalo. Za dokaz je bilo potrebno vnovično priznanje tudi še po prestanih mukah. Če ni bilo moči doseči priznanja, ki je veljalo za »*regina probationum*«, je mogel tožnik nasprotniku še vedno krivdo dokazati, namreč po najmanj dveh klasičnih, to je nesumljivih pričah-očividcih (torej »svedokih«). Vsa dokazna sredstva, tudi zasačenje na samem dejanju *(»in flagranti«)* in ogled na licu mesta *(Lokalaugenschein)*, so dobila značaj in vrednost indicijev.

Inkvizicijski proces, ki se je izvajal brez tožitelja, je potekal prav tako, samo da je sodišče moralo po službeni dolžnosti skrbeti, da se sumljivemu ovajencu dokaže krivda. Pod sodiščem moramo razumevati krvnega sodnika *(Bannrichter)*, ki je nastavljen pri pri-

vilegiranem deželskem sodišču, ali pa krvnega sodnika deželnega kneza, ki je hodil sodit k neprivilegiranim deželskim sodiščem (gl. § 18., št. 3.).

Zločinca so uradoma zajeli *(»vom Ampts halben angenommen«)*, če je storil kaznivo dejanje *coram publico*, ali če je bilo le-to notorično ali če je bilo dotrjeno po verodostojni ovadbi. Zasliševanje se je vršilo zelo natanko po vprašanjih in odgovorih. Sklep postopka je bil »zadnji pravni dan« *(»endlicher Rechtstag«)*. Na njem se je prednašala, t. j. prečitala tožba ali ovadba, zaslišal obtoženec o zagovoru in objavila sodba. Ker je sodišče že prej o sodbi sklepalo in jo napravilo, se je dalo le v najredkejših primerih po razpravi na zadnjem dnevu v svojem prepričanju omajati. Označeni dan je imel pač nekoliko pomena glede ustnosti in javnosti, v vseh drugih pogledih pa je bil po kanonsko-pravnem vzoru tajen in pismen. Sodniki so sodili, pritegnivši na posvet skabine ali naprošene lajične osebe kot sosodnike. Ako se sodišče ni moglo odločiti, kaj bi ukrenilo, ali pa, če je stranka stavila sama ustrezen predlog, je moralo predložiti spise višji sodni instanci s prošnjo za pravni pouk. Tudi univerzi ali drugim pravnim veščakom so smeli predložiti tako prošnjo.

Sodba sodišča se ni dala izpodbijati s pravnim sredstvom, ampak se je takoj izvršila. To so bile po priliki osnovne smernice krvnosodnega postopanja pred sodiščem.

V poznejši dobi, počenši nekako s XVII. stoletjem, pa so opuščali način obtožbenega postopanja, ki je bil predpisan v CCC. Prišlo je do čistega inkvizicijskega procesa. Na mesto zadnjega pravnega dneva je stopila končna zaslišba obdolženca po sklenjeni preiskavi in nato še objava sodbe s prečitanjem odločbe.

Ohranjenih je precej in različnih predpisov že iz XVII. stoletja, ki odrejajo pristojnost deželskih so-

dič v pogledu krvnih sodnikov, v pogledu načina, kako se »malefična oseba« dene v zapor, kako zasliši, sodi in za kazen usmrti. Simbolika se je bohotno uveljavljala. N. pr. listino, na kateri je že sklenjena obsodba na smrt napisana, ovije domači sodnik deželskega sodišča okoli sodne palice in jo nese ob asistenci predpisanih sodnih oseb za sodno ograjo. Od njega sprejme k r v n i s o d n i k sodbino listino, zavzame za sodno mizo svoje mesto, objavi sodbo, pa prelomi nad obsojenčevo glavo palico. Poslej pahne krvnik *(Freymann)* obsojenca izven kraja sojenja čez potoček ali jarek, kar je pomenjalo, da se poslej nihče drugi več ne sme približati obsojencu, nego samo njegov spovednik, dotlej da se ne izvede usmrtitev. V slovenskih narodnih pesmih je večkrat govora o zadnjih pravnih dnevih, zlasti pa tudi o simboličnem prelomu sodne palice nad zločincem, ki je zapisan smrtni kazni. Značilno je, da uporabljajo zapisnikarji pri razpravah na gorskih zborih o manjših kazenskih stvareh in v civilnih pravdah, čim pride do oprostitve obdolženca ali do zavrnitve tožbe, prav do kraja XVIII. stoletja, simbolično izraz, da je stvar »*entbrochen*«, t. j. rešena v nasprotnem smislu, nego s prelomom palice nad obsojenčevo glavo.

2. Za dežele s slovenskim prebivalstvom je treba posebej obravnavati razvoj, ki je nastal v velikih kazenskih zadevah pod vplivom instrukcij za krvne sodnike (Štajerska od 22. maja 1726., Kranjska od 16. julija 1767., Koroška od 8. januarja 1774.; gl. § 17., št. 2., a). One že kažejo stremljenje avstrijske vlade, da se spravi postopek v kazenskem pravosodju kar največ pod njeno vrhovno oblast. Štajerska instrukcija je bila matica Kranjske in Koroške.

Predvsem imenovane instrukcije zabičujejo glede postopka krvnim sodnikom, da ne smejo iskati nobenih stranskih zaslužkov. V prvi vrsti pa oni ne smejo sprejemati »*Recompensen und Geschanknissen, welche ihnen wegen Condemnir- und Absolvirung schärfer*

— *oder minderer Torquirung etwo angetragen werden.*«

Krvni sodniki so bili upravičeni, da odpotujejo k deželskemu sodišču le na izrečno odredbo vlade, odnosno deželnega glavarstva. Za primer, da bi zboleli, niso smeli sami postavljati namestnikov.

Med splošnimi določbami za krvne sodnike je povedano, kateri zakoni so odočilne važnosti za njihovo poslovanje. Štajerska navaja za pravne vire »*unsere Landgerichtsordnung, die peynliche Carolina und Ferdinandea, di disfalls ergangenen fürstlichen Resolutiones, und von uns verfasste Pragmatic und was in Suplementum die gemeinen Rechte an die Hand geben.*« Kranjska ima isto besedilo, le »Pragmatika« je izpuščena; Koroška pa navaja samo »*unsere*« (sc. cesarice Marije Terezije) »*Landsgerichtsordnung, der peinliche Codex Theresianus, dann diesfalls engangene landesfürstl. Resolutiones*«; o subsidiarni veljavnosti občega prava že ni več govora.

Štajerska instrukcija opisuje delokrog krvnih sodnikov tako-le: Gledati morajo na ječe, paziti, da se v ječi ne nahajajo inkviziti, nadzorovati, ali so ločeni moški od žensk, ali so dovoljno prehranjevani, ali je dovolj prostora, zadosti razumnih uradnikov in slug. Dalje naj preiskujejo, ali niso zločinci pobegnili, ali se vodi pravilno sodna knjiga, ali se niso sodbe izrekle zgolj na podlagi osumljajev (indicijev). Če izve krvni sodnik, da izvestni primeri niso bili posvedočeni v sodni knjigi, naj pod prisego izpraša sluge deželskega sodišče in pokliče upravnika tega sodišča na odgovor. Ne sme se pripetiti, da bi deželska sodišča radi prihranitve stroškov za krvnega sodnika obsojevala delikventa samó na denarno globo kar sama. Take primere mora krvni sodnik deželni vladi naznaniti.

Kranjska instrukcija kaže še manj zaupanja v pravilno poslovanje svojih deželskih sodišč. Le-tem prepoveduje ukreniti kaj drugega nego zgolj splošno zaslišanje *(examen summarium)*; vsa *examina arti-*

culata so jim strogo zabranjena. Poskrbe naj v svojem delokrogu, da se dobe in ohranijo *corpora delicti*, napravijo naj z dvema dostojnima pričama in, če je treba, z enim zapriseženim kirurgom »*visum repertum*«! Predvsem naj izsledé s splošno inkvizicijo storilca. Ako so osumljaji zadosti krepki, smejo storilca tudi zapreti. Vse to se mora točno zabeležiti v sodnem protokolu, nato pa naj sodišče, če je primer takšen, da utegne imeti za posledico krvnosodno kazen, povabi krvnega sodnika. Konfrontacije in zaprisege so prepovedane. Ko pride krvni sodnik, naj se mu predloži sodni zapisnik.

Koroška instrukcija se drži predpisov Kranjske, dopolnjuje jih pa v tem, da zahteva, da morata biti dva ali vsaj en kirurg navzočen, ako gre za *visum repertum* pri zločinstvih: *homicidium*, *infanticidium* ali *veneficium*. Le pri samomorih se sme *visum repertum* po dveh kirurgih, torej raztelesenje opustiti. Tu sme pač deželsko sodišče samo poizvedovati o prejšnjem življenju samomorilca, sme tudi priče pod prisego zasliševati, da odloči samo, ali se pokoplje mrlič v posvečeni ali neposvečeni zemlji.

Proces sam se vrši po štajerski instrukciji tako: Krvni sodnik naj pazi, ali je obdolženec toliko trdnega zdravja, da se more izvesti postopek. Gledati mora, ali je bil proces dotlej, da je on sam nastopil, pravilno izveden, ali ni morda krivda že zastarana *(praescribiert)* in pa, ali ni storilčevo dejanje delikt take vrste, ki spada naravnost pred *forum* vlade same: Za take delikte se štejejo: »*Crimen laesae Majestatis humanae et Divinae, Magiae, Landesverrätherey, das falsche Müntzen, der guten Müntzen Beschneidung oder Sigel-Nachdruck, und Vergiftung der Wayd und Brunnen, Assassinium et Plagium, Rottirung vieler Leut.*« V teh primerih krvni sodnik niti torture ne sme odrediti, preden ne dobi od svoje vlade navodil. V drugih primerih mora, ako hoče zastaviti zločincu vprašanje po zločinstvu ob mučenju *(peinliche Frage)*, pri-

tegniti temu opravilu zadostno število prisednikov, kakor jih je treba za tisti delikt in kakor krajevne okolnosti nanesejo. Le-ti sklenejo nepristranski »*Beyurtheil*«, nekakšno vmesno sodbo kot podlago za nanadaljnje kazensko preganjanje. Krvni sodnik je še posebej dolžan paziti, da se tortura izvaja »*gradatim*«, gledati mora na obraz trpinčene osebe, da po tem torturo poostruje ali zlajšuje. Imetnik deželskega sodnika naj krvnemu sodniku kar sprva dodeli dva ali tri razumne prisednike; ko pa gre za sklepanje razsodbe in izvršitev kazni, naj mu jih pridoda še toliko, da jih bo vseh 12. Krvni sodnik, njegov pisar, pa tistih 12 prisednikov tvorijo skupaj »*das geheime Gericht, sowie es bisher in Land Steyer üblich gewest*«. Ko se sestanejo, privede se obdolženec pred nje, pisar mu prečita zločinstvo »*punctatim*«. Ko je izpovedbo v pripravljalnem postopku potrdil (ratificiral), ga odvedejo. Soba se zapre in krvni sodnik vpraša prisednike, kakšna kazen naj se mu prisodi. Pri tem jim mora pokazati vse tiste določbe zakona, ki pridejo v poštev. Stavi jim naj svoje predloge in navede vse okolnosti, ki utegnejo vplivati na izrek o kazni, bodisi obtežujoče, bodisi olajšujoče. O vsem, kar prisedniki tu slišijo, ne smejo ničesar izdati. Sklenjena sodba se ponovi javno pod milim nebom, nad krivcem se zlomi palica. Ako bi bili prisedniki pri posvetovanju drugačnega mnenja, naj jih skuša krvni sodnik »*auf den billigen Weg dirigieren*«. Če bi mu vzlic temu ne pritrdili, mora spise predložiti vladi. Ako so mnenja med prisedniki razdvojena, naj se odloči krvni sodnik za eno obeh sam po svojih mislih, vendar le, če je prisostvovalo vseh 12 prisednikov. Tudi pri izvršitvi kazni, zlasti smrtne, mora biti krvni sodnik z nekaterimi svojimi prisedniki navzočen; kajti ako bi obsojenec kaj preklical ali hotel še pred izvršitvijo smrte kazni kaj novega izdati, naj se takoj vpričo prisednikov zasliši. Ako revokacija ni dovolj utemeljena ali pa ako bi na novo izdano zločinstvo zahtevalo novih poizvedb,

ki bi ne moglo povzročiti znatno povišanje kazni, naj se sodba po odločbi krvnega sodnika in prisednikov kar izvrši.

Kranjska in koroška instrukcija imata glede pristojnosti krvnega sodnika pri poslovanju v primeri s štajersko dalekosežne utesnitve. Na Kranjskem in Koroškem ima on roki tako vezani, da niti v neizvzetih primerih ne sme več sam torture ukreniti, ampak dobiti mora tudi v navadnih primerih dovoljenje deželnega glavarstva. Pri izjemnih primerih — to so isti, ki jih navaja štajerska instrukcija — pa mora celò deželno glavarstvo samo spise predložiti notranjeavstrijski vladi in ta šele imenuje krvnega sodnika za svojega komisarja, da izvede vso pravdo. Vlada sama odločuje v takih primerih, ali naj se obdolženec torkvira in pa ali se naj sklenjena kazen izvrši.

Glede oseb, ki naj prisostvujejo torturi, pravi kranjska instrukcija samo, da gre za »*die benötigten Personen*«, Koroška pa že zaukazuje, da se mora krvni sodnik ozirati na telesno stanje mučene osebe, in predpisuje, da mora poročati vladi, ko predloži spise, kakšne postave je in ali je zdrava.

Za izvršitev smrtne obsodbe štajerska instrukcija nima natančnejših naredb. Kranjska pravi, da naj se smrtna obsodba naznani tri, koroška pa štiri dni pred eksekucijo, obsojenec mora dobiti vnetega duhovnika, da ga pripravi na smrt. Obiske sme sprejemati, če hoče, toda samo prvi dan po naznanitvi. Smrtna obsodba se mora izvršiti na delavnik, prisostvovati ji mora »nekoliko« prisednikov, kolikor je to pač mogoče. Vidi se, da je moral biti na Kranjskem križ s temi prisedniki. Koroška jih je predpisovala točno sedem. Izvršitev je javna, sodba se mora ljudstvu prečitati. *Jus aggratiandi* pristoja edinole vladarici, krvni sodnik nima v tem oziru prav nikakšnih pravic.

Kolikor se posli ne tičejo osebe obdolženca samega, veljajo sledeče določbe: Krvni sodnik ima pravico, da pokliče izvestno osebo pred sebe. Instrukcije to-

žijo, da postopajo krvni sodniki včasih kar *via facti* in da kršijo graščinsko-gosposkino jurisdikcijo in pa pravico oproščene strešne kapi. (Iz Bistrice imamo protokol z dne 18. dec. 1582., ki je določal »*Unter dem Tachtropfen hat jede Grundobrigkeit darinnen selbst zu richten.*«) Neposredna citacija (poziv, da pride nekdo) je le tedaj dopuščena, ako se to izkaže baš med pravdo za potrebno, ali pa ako obstoji bojazen, da bi se storilec skril, da bi ukradene predmete odnesel, ali pa, da bi nastopila nevarnost zavlačevanja. Ako teh pogojev ni, naj krvni sodnik kliče osebe po graščinski gosposki. Pove naj le splošno vrsto zločina brez posebnih osumljajev. Ako pozvani ne pride, mora mu krvnik poslati drugi poziv in temu pridodati svoj »krvnosodni patent«. Ako se pozvanec niti temu poklicu ne pokori, se zajame siloma s pomočjo organov deželskega sodišča. Vlada kaznuje gosposko, ki bi bila nepokorna. Kranjska in Koroška sta to postopanje nekoliko skrajšali. Drugi poziv, opremljen s patentom, sploh odpade. Ako se prvemu pozivu ne odzove v treh dneh, pride takoj sila. V kranjski in koroški instrukciji je predvideno že zasliševanje prič potom pravne pomoči (rekvizicija) po zaprosbi cerkvenih, svetnih in graščinskih oblastev, celò pod prisego, vendar le na podlagi priposlanih določenih vprašanj. Štajerska instrukcija zaslišanje po rekviziciji še ni poznala.

Ako se pri delinkventu ni našla imovina, je morala po srednjeveških nazorih trpeti stroške za njegovo prehrano tista oseba, ki ga je ovadila ali obdolžila. Toda instrukcije so to odpravile tako, da naj velja to le za osebo, ki je »*falsus vel iniquus denuncians*« na splošno. Kjer pa je bilo dovolj vzroka *ad inquirendum vel carcerandum*, se to zgoditi ne sme.

Glede jezikovnega vprašanja stoji v vseh treh instrukcijah, da mora pisar »*die Aussagen cum terminis formalibus genau und gewissenhaft auch soviel immer möglich mit denen nemliche durch Deponenten an-*

gebenden Worte« zapisati. Spričo narave nekaterih verbalnih deliktov se je morala tupatam navzlic nemškemu protokoliranju po slovenski zapisati. Glede celjskega krvnega sodnika pa je dognano, da se je zahtevalo za njegovo službeno poslovanje znanje slovenščine (poročilo deželnih stanov štajerskih vlad z dne 12. septembra 1637., gl. M e l l, *Das steierische Bannrichteramt*, str. 29.).

Postopek pri krvnosodnih stvareh se je v mnogočem ublažil po odpravi natezalnice l. 1740. v Nemčiji, l. 1776. pa v Avstriji, zlasti pa še, ko je Jožef II. z resolucijama z dne 9. marca 1781. in 22. avgusta 1783. ustavil vse izvršitve smrtne kazni. Dočim je Tereziana poznala še 58 deliktov za katere je bila odrejena smrtna kazen, je kazenski zakonik Jožefa II. poznal edinole smrtno kazen na vislicah v naglem postopku *(Standrecht)*. Res pa je, da je smrtne kazni zamenjal z oddajo v obmejne trdnjave in s prisilnim vlačenjem brodov, kar ni bilo manj strašno od smrtne kazni.

3. Germanskopravni proces v državljanskih zadevah se je prilagodil italijanskopravnemu postopanju. Skraja dopuščeni ustni postopek se je od leta 1507. dalje umaknil pismenemu. Tožbo je bilo treba vložiti pri sodišču, sodišče je odrejalo poseben narok, da priobči tožbo toženi stranki. Ko se je toženec udal, da hoče odgovoriti na tožbo, sta obe stranki storili prisego »*Kalumnien- oder Gefährdeeid*«. To je: toženec obljublja, da bo na prihodnjem naroku navedel svoje dokaze, tožnik pa, da jih bo sprejel, obe stranki pa imati založiti neko imovinsko vrednoto kot zastavo za resničnost izjave *(Wette)*. (Po starogermanskem pravu se je s prisego zastavilo življenje ali telesni ud, češ, naj propade, če bi prisega ne držala.) Šele nato je formuliral tožnik činjenice in dokaze, toženec pa ugovore in dokaze za nje v posebnih »členkih« *(Artikel)*, ki so se izročili sodišču. Stvar strank je bila nato, da nastopijo za tiste »pozicije«, ki jih je nasprotnik prerekal in izpodbijal, dokazovanje. Vrednost do-

kazil se je presojala po striktni dokazni teoriji. Prisega je bila pravica stranke, ki jo je ponudila, ampak prisega se je dala nasprotni stranki »odriniti«, ta pa jo je položila ali pa nazaj porinila *(zurückschieben)*. Pod izvestnimi pogoji je smel tudi sodnik stranki naložiti, da priseže, bodisi, da naj velja ta prisega za dopolnilo, ker je doprinesla z drugimi dokazili samo polovičen dokaz, bodisi, da pomeni razčistilno prisego, ki naj razbije vrednost izvestnih zatrjevanih činjenic. Na sklepni razpravi sta morali obe stranki izjaviti, da ne navajati več nobenih činjenic ali dokazov. S tem je postala stvar zrela za razsojo. Toženec, ki se ni hotel spustiti v pravdo ali pa ki je zamudil narok brez navedbe tehtnih razlogov, se je smel kontumacirati, to se pravi, tožnik je imel odtlej prosto izbero, ali predlaga, da se zaseže nasprotnikova imovina *(missio in bona)*, nasprotnik sam pa stavi pod preklic *(in Acht und Bann)*, ali pa da nadaljuje pravdo v cilju, da svoje trditve enostransko, pa točno dokaže.

Poznejša doba, izza srede XVII. stoletja, je prepočasno postopanje pobrzila. Dokazni članki strank so izginili. Sodišče je samo dokaze dopustilo in izvrševalo. Zasega in preklic se umakneta pravilnemu kontumacialnemu postopku z garancijami zoper zlorabe. Obstojala so v tem, da se pri »*Klagen zu Tagen*«, t. j. pri rednih civilnih pravdah, ni dalo kontumacirati, če nasprotnik ni bil trikrat pozvan k sodnemu naroku; šele, če četrtič ni prišel, je zapadel kontumacialni sodbi.

Doslej opisani razvoj postopka za civilne pravdne zadeve je vobče veljal tudi za poslovanje deželne pravde ali ograjnih sodišč ozemlja s slovenskim prebivalstvom, vendar se dajo ugotoviti za le-to sledeče posebnosti: Prvotno so poslovala omenjena sodišča za višje sloje (gl. § 18., št. 2.) vsakih šest tednov, kasneje so se shajala letno šest- ali sedemkrat, vselej za nekoliko dni. Posli pa so se množili in nastala je ob velikih formalnostih pravnega postopanja potreba,

da se je vršilo zasedanje samo dva- ali trikrat na leto, zato pa je trajalo štiri do pet mesecev. Vendar se je vsa ta doba zasedanja imenovala še prav tako, kot prvotno, d a n, »*der Tag*«. Ves postopek pred deželno pravdo« je bil uravnan na štirih takih »dneh«. Kdor je vložil tožbo, temu so določili za postopek drugi »dan«, t. j. prihodnje zasedanje; v enem zasedanju se ni smel vršiti več nego en sam procesni čin. Toda pravi dan zasedanja se je moral strankam za prihodnje zasedanje določiti, tako da so morale priti v nedeljo pred začetkom vsakokratnega zasedanja v Ljubljano in se zglasiti v ponedeljek, ko se je zasedanje redno začelo, pri sodišču ob 6. uri poleti, ali ob 7. uri pozimi. Najprvo se je določil kraj in čas prihodnjega zasedanja. Redno je bil ta kraj deželna zbornica v Ljubljani, izjemoma (n. pr. ob kugi) drugod (l. 1555. v Loki, 1579. v Kranju). Ko je bil kraj s časom vred za prihodnje zasedanje določen, je bil o tem sodni glasnik *(Weisbote)* obveščen ter je sklep javno naznanil. Nato šele so zasedli prisedniki svoja mesta in razprave so se pričele. Razlikovale pa so se redne civilne pravde in sumarni postopek.

Po knjigi »*Observationes ad stylum curiae Gracensis et subordinatorum tribunalium Styriae, Carinthiae, Carniolae, Goritiae, Fluminis et Amplexii od* F e r d i n a n d a plem. R e c h b a c h-a iz l. 1680., torej 100 let po preosnovi deželnih redov za notranje avstrijske pokrajine, je obstojala pristojnost deželskega, dvorskega sodišča, razen tega pa še s u m a r n e g a sodišča. Poslednje je razpravljalo o tožbah na podlagi listin o pravnih poslih, ki so vsebovali *Landschadenbundklausel* (§ 22., št. 1.). To je bil postopek, ki je veljal edino le vprašanju o dopustnosti takojšnje eksekucije na podlagi omenjene listine. Iz poznejših zgodovinskih virov izvemo, da je obstojal sumarni postopek v tem, da je zadolženec na podlagi listine z omenjeno klavzulo zahteval takojšnjo eksekucijo za vse svoje zahtevke pri sumarnem sodišču, le-to pa da

je dalo zadolžencu nalog, da naj plača v 14. dneh ali pa naj pride na prihodnje sodno zasedanje. Če ne pride, izide takoj zamudna sodba zoper njega, glede katere ni nobenega pravnega sredstva. Eksekucija na podlagi take sodbe gre tako, kakor pri generalni zastavni rubežni *(Generalpfandverschreibung)*; to je, sme se zahtevati povračilo za vsakojako škodo zastran neizpolnitve pogodbe iz vsakršne imovine dolžnika ali njegovih dedičev. Tak je bil razvoj sumarnega procesa izven Kranjske. Na Kranjskem pa niti ni bilo potrebno, da se dolžnik zasliši.

Ves sumarni proces v omenjenih zadevah pa je bil po mnenju sodobnih pisateljev odpravljen po § 298. občega sodnega reda in § 13. patenta z dne 12. aprila 1794. Toda v pogodbah se je vzdržala klavzula obče deželne obveze za škodo še nekoliko desetletij dalje po francoski revoluciji.

Iz pristojnosti posvetnih sodišč so bile izločene *causae matrimoniales*, bračni spori. Spadali so vseskozi v cerkveno sodstvo škofa.

4. Za ljudska sodišča na slovenskem ozemlju smo ugotovili njihove vrste in obseg pristojnosti že v § 19. Iz tistih izvajanj naj tu povzamemo samo glavno misel, da so ljudska sodišča (vinogorski zbori, kvatrna sodišča, povšja sodišča in nepristranska sodišča) sodila le manjše podložniške zadeve, pri katerih pa ni bilo jasnega razlikovanja med kazenskimi in civilnimi pravdami. Postopek pa je bil povsod isti ali vsaj enak. Poudariti pa moramo, da se je tudi v pogledu postopka o pravdah pravo, ki je veljalo po zakonitih predpisih, v praksi sčasoma izobličilo, čeprav ne *contra*, vendar pa *praeter legem*. Zatorej kaže, da v naših izvajanjih razpravljamo najprej o zakonitih predpisih (A), pozneje pa o praktični izvedbi zakonitih predpisov (B).

K A) Glede pristopa k pravdi izvirne gorske bukve niso imele nobenega izrazitega predpisa o tem, da sme gorski gospod sam, brez spoznanja *(Erkannt-*

nus) vinogorskega zbora neko sporno pravno zadevo rešiti. Samo toliko je izvirnik gorskih bukev naznačil, da naj goreki gospod tistim, ki tožijo radi dediščine »*allweg im Jahr Recht ergehen lassen schriftlich oder mundtlich fürbot thun vund ihn das zu einer jeder Zeit nicht verziehen, sondern fürderlich Recht ergehen lassen*«. Recljev prevod (l. 1582.) je zadnji stavek skrajšal tako: »Vsaku leytu praudo dati, s pismam alli bessedo naznaei dati inu nekar zaderschati.« To mesto je postavljeno na čelo (čl. 2.) gorskim bukvam, stoji pa vsekakor v najožji miselni zvezi s tistim mestom, ki se nahaja šele proti koncu gorskih bukev in odreja, kakor čl. 44. izvirnika, da naj gorski gospod vsakemu dediču »*auff sein Gerechtigkeit, so ihn anerstorben ist, leihen*«. Nadaljuje se pa, če dedič v navzočnosti dveh mejašev *(Perckgenossen)* prosi za prisojilo dediščine, pa je v treh urah ne dobi, naj gre s pritožbo do kletarskega mojstra, da ta zapove gorskemu gospodu izvršitev podelitve v roku od 14 dni. Če pa gorski gospod misli, da tega ni dolžan storiti, naj v isti dobi 14. dni, »*die Perchgenossen nidersetzen vnd erkennen lassen, that er dass nicht, so soll alls dann der Landfürsten Kellermaister jhme solch Erb auff sein Gerechtigkeit verleihen*«. Tu je šlo torej za neko sklicanje vinogorskega zbora v okrnjeni obliki, to se pravi, sodniki naj pridejo sami, ne pa kot vinogorska »srenja«, in odločijo sami v sporni zadevi med gorskim gospodom in dedičem. Misel, da ima gorski gospod pravico pozvati vinogorsko sodišče na posebno razpravo na sedežu graščine ali samostana, je prišla še jasneje do izraza v prip. kr. osnutku (Berat. B. O., 1595.). Tu je stalo v čl. 2.: »*Item es soll Jeder Perkherr denen so umb Erb zu klagen haben, die zwischen den angestellten Perktheiding angefallen währen, allerwegen im Jahr recht ergehen lassen, ein Schrifft oder mundlich fürpott thun vnd in dass zu einer Jederzeit nit verziehen, sondern fürderlich recht ergehen lassen.*« Iz vsega tega je treba sklepati, da je

bil gorski gospod v XVI. stoletju ne le upravičen, ampak celò dolžan, da sam skliče vinogradniške sodnike, ki spadajo k srenji, da sodijo izven običajnega vinogorskega zbora, če je že takšna potreba nastala. (Prim. k temu zgorajšnja izvajanja v § 21., št. 3., zlasti pod B).

Nekaj podobnega izraža še čl. 13. izvirnika gorskih bukev, ki pravi, da se kaznuje voznik, ki vozi vino ali žito brez dovoljenja gornika, z globo 21 penezov, lastnik vina ali žita pa izgubi vse svoje pravice. Ako gorski gospod ne more zajeti tovora še na svetu svoje vinske gorice, naj si poišče globo in vrednost vina ali žita iz vinograda ali zemljišča, »*doch das dasselb verbot in vierzehn tagen darnach gerechtfertigt werde*«. Recljev prevod je ta stavek tako povedal: »Vsaj de ta ista prepúid v stirinaistih dneh potle bode opraudana«. Kako naj se »opravda«, t. j. opraviči, ni navedeno. Isto stališče je zavzel prip. kr. osn. Laybasser-jev prevod pa sploh ne govori več o nikakšni opravičbi, še manj o roku za njo. Vagensperški fragment pravi, da ima »vse gorskemu gospodu v 14 dneh dano biti«, muzejski prevod govori o »opravdanju v 14 dneh«. Kapschev prevod prinaša več jasnosti: »vndar da se taista prepued Vstirnaistih dnevih potle Spraudo spozna«. Torej smemo trditi, da je bil gorski gospod primoran sklicati v 14. dneh sodnike, člane srenje, da mu prisodijo dotične zneske iz zemljišča ali vinograda.

Še tretji primer je bil, da so se smeli sklicati sodniki, člani srenje, na sodbo izven običajnega vinogorskega zbora. Po čl. 19. izvirnika gorskih bukev ima gorski gospod pravico, da dá zakrižati vinograd pod sankcijo globe 72 penezov. Če se nekdo pregreši zoper to prepoved vhoda v vinograd, ga zadene plačilo globe in sicer tolikokrat, kolikorkrat je bila prepoved dejansko prekršena. Če pa takšna nepokornost gorskemu gospodu ni všeč in ga ujezi *(verdreusst)*, potem »*soll er ihm ein Richter vnd sein Perckgenossen*

darüber darnieder setzen, vnd ime darauff fürfordern, vnd solche Buhs von den Raitten vnd Summieren lassen, vnd sich daraus des Erbs vberwinden hintz alslang dass er darüber bezahlt werde«. Ves ta odstavek o sklicanju sodnikov je Andrej Recelj točno prevedel, prip. kr. osnutek ga ima še, Laybasser-jev prevod kaže okrnitev teksta glede časa sklicanja; njegov tekst se dá namreč tolmačiti v tem smislu, da naj stvar počaka do prihodnjega vinogorskega zbora. Prav nič se ne ozira na v govoru stoječe vprašanje prevodov studijske biblioteke. Na prvotno določbo izvirnika se tesno naslanjata Kapsch-ev in pa boštanjski prevod. Muzejski prevod pravi, da gorski gospod lahko postavi sodnika ali pa svoje sogornike. Soteški prevod pa se izraža zopet bolj na splošno, da vinograd zapade »skuzi Spoznaine teh mejasev«.

Čl. 4. izv. gor. bukev pravi, da imej sleherni podložnik gorske palice svoje redno sodišče (»poredno Ryhto«) za vse reči, ki se vinogradov tičejo, kakor je bilo od pamtiveka običajno. — Tu je mišljena srenja ljudskih sodnikov na zborovanjih, ki se vrše na vnaprej določene dneve v letu, a tudi zbor sodnikov, članov srenje, ki jih skliče gorski gospod k sojenju na poseben dan. V poslednjem primeru ni treba, da gre za vinogorski zbor. V nekaterih primerih je imel gorski gospod pravico, da izreče manjše kazni kar sam brez vinogorskega zbora. Na splošno je to veljalo za vsa kazniva dejanja, ki se pripete v območju njegove »pravice strešne kapí«. Posebej pa je določal čl. 21. izvir. gor. bukev, da bodi kaznovan z 1 marko globe, kdor ne naznani volila, zastave ali odprodaje pri vinogradu. Tudi zagroziti sme gorski gospod kazni, toda vsekakor ima prizadeti pravico pritožbe na srenjo vinogorskega zbora.

Po čl. 25. izvir. gor. bukev ima gorski gospod, pa tudi njegov gornik, pravico, da pokliče vinogradnika pred se; če ne pride niti na tretji poziv, zapade globi 3 mark. To se ponavlja v vseh drugih prevodih, a

v Laybasser-jevem in soteškem prevodu je zabeležena celò poostritev, da zapade globa že pri prvi neposlušnosti.

Iz vseh teh ugotovitev vidimo, da so neke zadeve, dediščinske in kazenske, kjer gre za globe v korist gorske gosposke, izvzete iz splošne določbe, da naj pride takšna zadeva na rednem vinogorskem zboru do razpravljanja in rešitve. Toda navzlic temu gorski gospod stvari ne more rešiti dokončno po svoji misli in oblasti. On ima le moč, da pripravi stvar za sojenje po ljudskih sodiščih na ta način, da zasliši ali dá zaslišati vinogradnika svoje gorske palice in mu dá celò izvesten ukaz, toda prizadeti se sme prizvati na sodnike na vinogorskem zboru.

Gorske bukve niso imele določbe, da bi se morale sporne zadeve ali pravde še pred dnem vinogorskega zbora prijaviti gorski gosposki z zahtevo ali željo, da jih le-ta postavi na dnevni red zborovanja. Iz čl. 5. izvir. gor. bukev sledi celò nasprotno, da je bilo vsako samovoljno zadrževanje pravd od strani gorskega gospoda zabranjeno; v primeri odklanjanja pravde se je smel podložnik zoper gorskega gospoda pritožiti pri deželnem glavarju. Dalje je v čl. 7. ukazano, da je treba »*an dem Berchtaiding*« (izvir. gor. bukev in pripr. kr. osnutek), »ob sagornih pravdah« (Recelj), »na ti gorski pravdi« (Kapsch), »na vsaki gorski praudi« (Laybasser) naznaniti vse kršitve gorskih pravic, napade, nasilja itd. Navzlic temu ni, da bi bilo prizadeti stranki zabranjeno, poslužiti se v primerih nujne potrebe dejanske pomoči gorskega gospoda ali vsaj gornika. Saj je imela koncem XVII. stoletja sleherna patrimonialna gosposka kot prva instanca nad svojimi podložniki pravico, v civilnih zadevah stranke zasliševati in jim spore reševati (*«verhören und sententzieren«*) bodisi samostojno, bodisi po postavljenem nepristranskem sodniku. Saj se glasi tudi določba čl. 7. izvir. gor. bukev, da sme gorski gospod na zahtevo izdati »*ein Fürbot*«

ali »*napre vablene*« (R e c e l j), »*pečat ali naprei klicanje*« (K a p s c h) in za to zahtevati posebno pristojbino. Glede svrhe teh pozivov na teh mestih ni pojasnila, ali po vsej priliki je šlo za priprave k tožbi pred vinogorskimi sodniki ali morda za prošnjo glede posredovanja, da se poskusi še prej mirna poravnava. Tu gre torej vsekakor za neke vrste pristopa k pravdi, ki se že pričenja ali preti, da se prične, s posredovanjem gorske gosposke. Vendar je bila navadna, samoobsebi umevna in najpogostejša upotitev pravde ta, da je stranka prišla na vinogorski zbor ali kvatrno sodišče ali povšje sodišče, pa je predložila ustno svoje zahteve ali želje neposredno pred sodniki. Kako pa so morale stranke postopati, da so si prihod nasprotne stranke na ta sodišča zagotovile, o tem gorske bukve niso ničesar povedale. Bilo je pač to po običajih od pamtiveka tako splošno znano, da ni bilo treba staviti nikakšne posebne določbe v gorske bukve.

O načinu postopanja pri pravdah pred ljudskimi sodišči gorske bukve niso ničesar predpisavale. Le tupatam lahko povzamemo po nekih pravdnih ustanovah, kakšen red se je izvajal.

Predvsem vidimo iz določbe čl. 11. izvir. gorskih bukev, da je zelo poudarjeno fiskalično stališče v korist gorskega gospoda. Stranka, ki hoče tožiti glede dediščine, mora plačati pristojbino enega peneza. Ta določba pa se je pozneje razširila na vsakojake pravde; treba je bilo založiti tožnino vselej, ko se je tožba vložila. Podobno stališče je veljalo po izvirnih gor. bukvah glede nekih procesnih dejanj, ki so se izvrševala od strani gorske gosposke. Za vsako vabilo je bilo treba plačati en denar, pa naj ga izda gorski gospod ali gornik. V poznejših prevodih se zahteva ista vsota tudi za pošiljatev samega »pečata« (vabilo brez imena vabljenca); v nekaterih krajih se je imenoval »pečat« — »kompas«. Dalje se plača za vsak sodni spis (»rychtne listy« pravi R e c e l j), če ne vse-

buje glavne sodbe, po 12 denarjev; za pritožbo, ki zahteva razveljavljenje sodbe (»*Behöbnus*« — »pouzdiglist« po Recl-ju, »udignaine« po muzejskem prevodu) pa 4 šilinge denarjev. Pripomniti je treba, da se v tem pogledu prevodi med seboj zelo razlikujejo. Izvir. gor, bukev pravi, da za malenkostne zadeve sploh ni nikakšne pristojbine; ali tudi ta določba je v nekaterih prevodih izostala, bržčas iz fiskaličnih namenov.

Glede toka pravde na ljudskih sodiščih ni bilo nobenih meritornih predpisov. Pač se v gorskih bukvah odreja, da stranke ne smejo priti k gorski pravdi oborožene; če pa imajo vendarle orožje pri sebi, naj ne dajejo povoda za tepež. Vsi se morajo spodobno vesti. Nobena pravdna stranka se ne sme poslužiti besednika *(Redner)*, ki bi prihajal zoper voljo srenje vinogorskega zbora; če ga potrebuje, naj zahteva, da mu ga sodniki sami postavijo. Pravdači *(Beistandsherrn)* so bili pravi, od stranke najeti zastopniki, vendar niso imeli pravice nastopati pri vinogorskih pravdah, pač pa pri kvatrnih in nepristranskih sodiščih.

Drugih, po modernem pravu urejenih predpisov o tem, kdo ima sposobnost nastopati kot stranka; kako se vrste stranke pri razpravljanju; kako se izvaja dokazovanje; kako se posvetujejo sodniki; kako sklenejo rešitev pravdnega zahtevka; o vsem tem ni bilo zakonitih predpisov. Toda bili so slehernemu vinogradniku znani po ustnem izročilu, za katero so mu jamčili sodniki kot starejši, izkušeni možje, »dobri ljudje«. Samo glede pristojbin in glob v čl. 19. izvirnika in skoraj v vseh prevodih gorskih bukev je predpisano, da si jih gorski gospod ali gornik poiščeta z rubežnijo, ki se izvrši z zakrižanjem vinograda.

Da so gorske bukve predvidevale drugo in tretjo instanco nad vinogorskimi zbori, o tem je bilo govora že v § 19., št. 1. O postopanju pred njimi ni mnogo predpisov. Edino o zasedbi sodišča pri kletarskem

mojstru nam pove izvir. gor. bukev, da naj bodo prisedniki deželani in meščani, ki imajo sami gorske pravice (»*mit Landleuten vnd Burgern, so Perchrecht haben*«, čl. 6. izv.). Kdo jih skliče, kedaj, kako, kakšno je bilo postopanje, vse to je bilo utrjeno po starih navadah, zato tega zakonodajec ni objasnil v gorskih bukvah. Vsekako je bilo urejeno vse podobno, kakor je veljalo to za germanskopravno ustrojena sodišča na sedežu deželnega kneza.

Malo več povedo gorske bukve o primerih, kedaj in kako se sme zahtevati poslovanje druge instance. Prvi primer je bil dan, če se je rešitev, ki jo je vinogradnik od gorske gosposke pričakoval, zavlačevala. Prizadeti si sme poiskati pomoči — po izvir. gorskih bukev pri deželnem kletarskem mojstru (čl. 5.), po nekaterih prevodih pa pri deželnem glavarju. Drugi primer se tiče pritožbe zoper ukrepe ali sodbe: Prizadeti mora pred vsakim sodnikom od starešine do zadnjega člana srenje (sodnika-prisednika) stvar »glih dobru udinati« (izvirnik »*dingen*«), to pa s »pravdnim besednikom« (R e c e l j). Da bi imeli ti prisedniki pravico, pritožbo *a limine* odbiti, o tem po gorskih bukvah ni bilo govora.

O postopanju pred deželnim glavarjem ali upraviteljem *(Verweser)* ali vicedomom pa je govora le v izvirniku gorskih bukev, prip. kr. osnutku in v štirih prevodih. Poleg tega pa govori muzejski prevod o pritožbi zoper sodbe prve instance, toda v njem je izpuščen kletarski mojster kot druga instanca in gre tu pritožba takoj na deželnega glavarja. O postopanju pred tretjo instanco ima edino le prip. kr. osnutek poseben pristavek, da tisti, ki se pritožuje zoper sodbo kletarskega mojstra, »*mag alssdan daz für den Herrn landtshauptmann landtsverwessern vnd Vizedomb dingen, die als dan solche appellation vnd in bei sein der herrn Verordneten oder anderer herrn landtsleuth zu erledigen haben*«. »*Landtsleuth*« pomenjajo deželane, t. j. člane deželnih stanov. Na

Kranjskem se institut kletarskega mojstra ni dolgo vzdržal, bržčas, ker je imel premalo posla in bi bil predrag. Okoli leta 1700. so se vlagale pritožbe zoper sodbe ljudskih sodnikov na Kranjskem na deželnega glavarja (P o l e c). Pač pa je na Štajerskem ostalo pri starem, kakor so gorske bukve stvar urejale.

K B) Skrajno nepopolna slika določb o načelih poslovanja na ljudskih sodiščih, zlasti pa izpuščanje še teh bore malih določb v mlajših prevodih, kaže jasno, da je bil način postopanja torišče običajnega prava, nekakšnega »*usus fori*«, ki ni, da bi moralo biti povsod, pri vsakem sodišču enako. Saj za čisto germanskopravno orientirano procesualno pravo stvar tudi ni bila boljše urejena. Več jasnosti nam pa pokažejo retrospektivno o poteku pravd zapisani viri, zapisniki o vinogorskih zborih in drugih ljudskih sodišč, toda le za prvo instanco. O drugoinstančnem poslovanju ne poznamo nobenih zapisanih virov. V tistem redu, kakor pod 4. ad A) naj navedemo nekoliko glavnih potez postopka v praksi.

Prav redki so bili primeri, da je gorski gospod sklical posebej vinogorske sodnike na poslovanje o pravdi in še tukaj ni nikdar naveden pravi vzrok. Pač pa se večkrat imenuje tako sodišče — »*Unparteiisch Recht*« ali »*Extraordinary Recht*«, prav kakor da bi šlo za nepristranska sodišča po nemškopravnih načelih. To kaže, da ta način sklicanja ni posebno ugajal ne gorski gosposki ne ljudstvu. Prisedniki pač niso radi hodili v graščino, ampak so rajši razpravljali o svojih stvareh pred zbranim ljudstvom, ker so se ogibali nadzorstva gosposkinih organov. Tudi o vabilih in drugih pripravah za vinogorske zbore ali kvatrna sodišča v zapisnikih ni mnogo spomina. Pritožbe zoper odredbe gorskega gospoda o kaznih in pristojbinah sploh niso zaznamovane, pač pa je nekoliko omenjenih zoper izrek, da zapade vinograd.

Iz zapisnikov posnamemo, da je bilo treba pred uvedbo pravde v zasebnih zadevah nekega priprav-

ljalnega dejanja, namreč »o b i s k a n j a« *(»Besuchung«)*. (Prim. § 6., št. 9.) Pomenilo je izvensodni opomin na plačilo dajatve ali storitev, ki se naj o tej priliki med strankami natančneje opredeli. Ni razvideti iz zapisnikov, da bi se moralo to »obiskanje« (opomin) izvršiti po gorski gosposki. Čl. 3. izvir. gorskih bukev govori o posledicah, ki zadenejo prepirljivca radi nespodobnega vedenja na vinogorskem zboru, z besedami: »*seine schäden vnd forderung vorbehalten sein*«, kar bi se poslovenilo, da ostane njegova škoda in terjatev pridržana. R e c e l j pa je prevedel to mesto: »timu rashallenemu pak negouo skodo inu obijskaine napre ohranenu«, K a p s c h pa tako: »timu rashalenim negouo skodo inu obiskaine naprei stoy«. To bi na videz kazalo na gori omenjeno institucijo strankinega opomina pred pravdo. Ali v resnici je to le slab prevod izvirnika na obeh mestih. Vsi drugi prevodi namreč izpuščajo to »obiskaine«, kar kaže, da je bil izraz »*forderung*« mišljen v materialno-pravnem gospodarskem, ne pa v formalno-procesualnem pomenu besede. Vendar ni izključeno, da sta R e c e l j in K a p s c h posnela prevod po običajnem pravu svojih okolišev, ki sta bila prav blizu drug drugega na Dolenjskem, a dolenjska praksa je utegnila dobiti pobude in opore iz sosedne Spodnje Štajerske, čije sodni red za Štajersko iz l. 1618. je že v čl. 23. naravnost predpisoval »obiskanje« kot pripravljalni čin za upotitev pravd pred sodiščem. Za okolico Kostanjevice je moralo veljati obiskanje že koncem XVI. stoletja kot obvezen pripravljalni čin. V nekem zapisniku (6. septembra 1590., Straža pri Škocijanu) stoji izrečno: Ker je tožitelj »*wider den Landtsgebrauch geklagt vnd der Kläger nit zu vor ersucht, ist der Beklagte derzeit der Klag vnd von der Antwort müssig erkandt worden, ferner sol sy es ir suchen, wie es recht ist.*«

O uporabi fiskaličnih predpisov pri vložbi tožbâ zapisniki o vinogorskih zborih ne govore nikjer. Ta

pojav si smemo tako razlagati, da so gorske bukve v nekaterih prevodih, ki so se izgubili, morda res predpisovali zneske tožnine, da pa so se ti zneski po eni strani zdeli gorski gosposki premalenkostni, po drugi strani pa vendar precejšnja ovira za tožarjenje. Ker pa so tožbe po celotnem uspehu pomenjale lepe koristi za gorskega gospoda, ki mu pripadejo globe, zato ne bo smelo, če trdimo, da so v izvir. gor. bukev predpisane tožnine, vsaj na Dolenjskem, sploh odpale. Niti glede apelacij zoper sodbe ljudskih sodišč ni v zapisnikih o pravdah pred ljudskimi sodišči prav nobenega spomina o plačilu pristojbin. Vendar so se te zelo redke apelacije zapisovale bržčas v graščinskih pisarnah in je le mogoče, da so pri tisti priliki zahtevali in pobirali pristojbine. Vsaj za konec XVIII. stoletja vemo iz zapisnikov žužemperške in soteške graščine, da je grajski pisar dobival neko pristojbino za pisanje *(Schreibgebühr)*.

Na sami pravdi je prednašal najprej tožnik svojo tožbo, nasprotnik pa mu je odgovarjal. Tožniki so bili ne samo poedini zasebniki, ampak tudi gorski gospod sam, njegov dvorski sodnik, gornik, prisedniki sami, vsi sodniki korporativno, vsa soseska. Enako pa so bili tu navedeni lahko toženci, ne izvzemši gorskega gospoda. Inhabilitetnega vprašanja zapisniki nikjer ne omenjajo.

Vrstni red pravd je bil sledeči: Najprej so se obravnavale splošne zadeve, nato posebne, med njimi na prvem mestu tožbe gorske gosposke, zastopane včasih po posebnem pooblaščencu ali delegatu, največkrat pa po gorniku. Šele za temi pravdami so prišle na red tožbe in pritožbe zasebnih strank. Ženske osebe so smele samostojno nastopati kot stranke, omožene pa je smel zastopati mož brez posebnega pooblastila.

Zaključek pravdanja je bila »sodba« *(urtl, decisio)*, ali pa »rešitev« *(Abschied)*, včasih razsodilo *(Erkanntnuss)*. Vendar točne opredelbe, kdaj je bila

na mestu ena, kdaj druga oblika, ni. Žal, da tudi ne vemo, kako so tem oblikam po slovensko rekli.

Sodbe, ki so potekle ob navzočnosti tožene stranke, niso bile redke. Upoštevalo se je, da neposlušnost nasprotnika, ki je bil obveščen o nameravani tožbi po »obiskanju«, ne sme biti povod za zavlačevanje. Izjemoma pa se je rešitev sodnikov glasila, da morate obe stranki k lokalnemu ogledu, ki ga izvrši gornik, osebno priti; ako bi k temu poslovanju ne prišli, zadene ju globa po 2 marki (l. 1705., Telčji vrh).

Sredstva za dokazovanje so bila v glavnem priče in lokalni ogledi. Prav mnogokrat je bilo govora tudi o »rovašu« (gl. § 11., št. 6.). Ženske priče so se dopuščale. Včasih so ljudski sodniki celò priznali, da se je dokaz posrečil, čeprav je podprla dokazno trditev ena sama, ženska priča. Vidi se, da germanskopravna dokazna teorija o potrebnosti dveh prič za dokaz ne drži vedno (l. 1723., Koglo). Toda omeniti moramo, da se je sempatam ta teorija upoštevala, češ da je treba »*2 authentische Zeugen*«.

O zaprisegi prič je bilo tupatam govora; vendar ni razvidno iz zapisnikov o pravdah pred ljudskimi sodniki, da bi se načeloma zahtevala prisega. Tudi brez te se je verjelo pričam. O »odrinjenju« prisege stranke nasprotniku v tem smislu, da naj se ona s prisego očisti očitka ali suma, imamo v omenjenih zapisnikih le tupatam rahlega spomina.

Sodbe so se sklepale in izrekale po izvršenem ustnem postopku, če je bilo kaj dokazovanja, na kraju razprave, takoj in dokončno. Če pa do izvedbe dokazov na razpravi ni prišlo, se je glasila rešitev po sodnikih, da naj se izvedejo dokazi izven sodišča, na primer po gorniku in izvedenih možeh. Šele po izvensodni izvedbi dokazov pride do rešitve pravde. Največkrat pa stvar ni prišla ponovno pred ljudske sodnike, ampak so se stranke zadovoljile s pojasnili izvedenih mož in se mirno poravnale.

Sodili so prisedniki v srenji *(»Ring«)*; največkrat soglasno. Zabeleženi pa so tudi primeri večinskih sodbâ *(per vota maiora)*. Nasvetovali so sodbo sodni poročevalci *(Urtlreferenten)*, ki so se skraja morda imenovali »sodje«. Nikjer ni omenjeno, da so se vršila posvetovanja na gorskih pravdah tajno, torej v zaprtem prostoru; pač pa je to posvedočeno za kvatrna sodišča. Zdi se, da so se sprva, še pred gorskimi bukvami, sklepale sodbe javno, *coram publico*, pod vplivom starogermanskega procesnega prava, kakor na »*Thing*«-ih. Pozneje — pod vplivi kanonskega tajnega procesa — pa je prišlo do tajnosti sklepanja sodbâ. Vsekako izvemo iz vinogorskega zapisnika iz l. 1596. (Straža), da so ljudski sodniki sami že ustanovili poseben delikt za sodnika, ki izblebetá nekaj o tem, kar se je v tajnem posvetovanju razpravljalo; kazen je bila silno stroga: globa 5 mark.

Postopek v drugi instanci je hodil čudna pota daleč preko predpisov gorskih bukev. Rok za priglasitev apelacije ni bil zakonito določen. Redno se je napravila apelacija ali pritožba ustno »*praesente iudicio*«. Apelacije pa so bile dopustne tudi na »nepristransko sodišče«, bržčas sporazumno z obema strankama. Tudi takšni primeri so posvedočeni v zapisnikih, da je šla pritožba od vinogorskega zbora na kvatrno sodišče, ki je veljalo v tem primeru pač za nepristransko sodišče.

Vedno in dosledno je bilo za pot v drugo instanco potrebno, da je *iudex a quo* izrečno dovolil, da sme stvar iti pred *iudex*-a *ad quem*. V splošnem je bilo vlaganje pritožb zelo redka stvar, redkejša pripustitev, da se pritožba resnično predloži višji instanci. Še redkeje pa so prvi sodniki zbog pritožbe razpravljanje sami povzeli in sodbo izpremenili.

O dokončanih pravdah se je izdajal na posebno zahtevo stranke odpravek (dokonček; *Abschied*); bil

je samo prepis besedila, sprejetega v zapisnik. Skraja je dajal ta odpravek predsedujoči sodnik sam (leta 1596., Jablanice). Pozneje pa ga je podpisoval samo zapisnikar gorske ali patrimonialne gosposke.

O pritožbi na tretjo instanco zoper rešitev, ki jo je izdala druga instanca, navzlic zgoraj navedenim določbam gorskih bukev, ki so takšno možnost priznavale, v zapisnikih ni prav nikjer govora. Zdi se, da je praksa to možnost popolnoma odpravila.

Izvršba izrečene sodbe se je izvedla po predpisih gorskih bukev, torej z zakrižanjem vinograda ali z zapečatenjem hrama ali kleti, ki se je ukrenilo obenem z zapretitvijo nadaljnje globe, če terjatev ne bi bila pravočasno poravnana. Zdi se, da je moral biti rok za poravnavo plačila precej dolg, bržčas odvisen od prostega preudarka sodnikov ali pa gornika, ki je izvršbo vodil. Morda je bila skrajna doba paricijskega roka šest tednov in pet dni. Sklepati se dá to iz dejstva, da je v zapisniku gorskega zbora na Raki z dne 11. avgusta 1681. ta rok izrečno proglašen za »*landgebrauchiger Termin*«. Sicer je šlo v tem primeru za to, da nasprotnik v tem roku dokaže svojo trditev. Vendar je tudi drugod popolnoma splošno govora z istim izrazom o »terminu, ki je v deželi v navadi«. Domneva je torej opravičena, da je šlo za posnemanje nemškopravnega roka »*Jahr und Tag*« v tem smislu, da se rok šteje po dobi, ki preteče od enega do drugega sodnega dneva. To je bilo po starogermanskem pravu celo leto. V našem primeru pa so se vršili sodni dnevi pri ograjnem sodišču četrtletno. Vmesni rok torej ustreza dobi 45. dni.

§ 27.

PREGLED POLITIČNO-PRAVNEGA POKRETA IN TERITORIALNIH IZPREMEMB

1. »Cesar« Franc se je dal l. 1804. razklicati za »cesarja avstrijskih dednih kronovin«, dne 6. avgusta 1806. pa je odložil »nemško« cesarsko krono. Slovenci niso več bili v sklopu stare nemške države. Odslej je bila njihova usoda političnopravno trdo povezana z usodo novega »avstrijskega« cesarstva. Ali ideje prosvetljenosti in francoske revolucije, ki so mogočno vplivale na politično in socialno miselnost, so ostale še žive.

Že med francoskimi vojnami se je uveljavila trojica ljubljanskih izobražencev, ki so n o v i dobi utirali pot. To so bili Ž i g a baron Z o i s (l. 1747. do l. 1819.), A n t o n L i n h a r t (l. 1756. do 1795.) in V a l e n t i n V o d n i k (l. 1758. do 1819.). Zlasti poslednji je navdušeno pozdravljal nov Napoleonov duh in proslavljal oživljeno Ilirijo, ko so Francozi dejansko zavladali nad vsemi slovenskimi deželami razen Štajerske in vzhodne Koroške. Mejno črto je imenoval Napoleon dne 21. septembra 1809. l. svojemu pooblaščencu Champagny-ju »*la ligne de la Save*«, oficialni prevod listine z dne 14. oktobra 1809. l. na slovenski jezik pa je izjavljal (po V o š n j a k-u): »Dalje da (namreč svetli Cesar estrajski) svetlimu Cesarju francoskimu, kralu Italie, knežio Gorico, zemlo Monfalkone, poglavarstvo inu mesto Terst, Kranjsko deželo s svojim primorjam, Krassio Blasko na Korotanu inu vse druge zemle na desni strani Save, od tistega kraja, kjer ta voda iz Kranjskiga vun teče, inu za njo do turške meje v Bošni, to je en kos deželske Hrovatie, sest soldaskih okraju na Hrovaškim, Réko inu Vogrisko primorje, estrajsko Istrio al okrajno

mesto Kastue, otoke tim deželam podložne, inu vse druge zemle kakoršniga kol iména na desnim kraju Save, tako da bode velki curik te vode mejil med obéma kralestvima.« To so bile »*Provinces illyriennes*«. Sprva so imele značaj zavojevanih pokrajin, iz katerih naj bi se napravila vojaška granica proti izhodu. Pozneje se je Napoleon odločil, dati jim ustavo po francoskem vzorcu; bil je prvi, ki je spoznal veliki meddržavni pomen Balkana. L. 1812. so našteli v vsej francoski provinciji 1,483.000 prebivalcev.

Francoska vlada je trajala od l. 1809. do l. 1813., ustanovila je v Ljubljani vseučilišče ali akademijo s štirimi fakultetami. Ona je upoštevala narodnostne momente. Francoski zakoni so veljali — z redkimi izjemami — tudi za ilirske dežele. Iz njih sta nastali dve upravni celoti, prva je bila prej podložna tržaškemu guberniju, druga kranjski deželni vladi. Obema stoji od prihoda Francozov dalje »intendantstvo« na čelu.

Prva navdušenost za Ilirijo se je precej ohladila, ko je itak obubožano ljudstvo dobivalo ukaze, da mora skrbeti za vojaške potrebščine. Eno pa je bilo le ostalo tudi potem, ko so Francozi izgubili Ilirijo. Združitev skoraj vseh slovenskih dežel in še dela hrvaškosrbskega ozemlja v eno politično in ekonomsko skupino je razmahnila prepričanje o potrebnosti skupne politične uprave.

Cesar Franc sam je spoznal za pravo, da spravi Kranjsko in t. zv. avstrijsko Istro, dalje Zapadno Koroško (beljaško okrožje), Primorsko s Čedadom in Gradiško ter Reko z ogrskim Primorjem pod enotno upravo. Razen imenovanih pokrajin so spadale pod to upravo Hrvatska vojaška krajina, Dalmacija z Dubrovnikom in kvarnerskimi otoki.

Dne 3. avgusta 1816. je izšel cesarski patent, da so se Kranjska, beljaško okrožje, Goriška, Primorska, bivše ogersko Primorje, krajinski Hrvatski pripadajoči deli, Čedad in celovško okrožje povzdignili v kra-

ljestvo Ilirija. Upravljala naj bi se od dveh gubernijev; eno naj posluje za Koroško in Kranjsko, drugo pa za ostale dežele. Ustanovitev (avstrijske) Ilirije je bila naperjena proti Ogerski. Njen teritorialni obseg se je pozneje menjal. Najdalekosežnejša izpremenba je bila, ko se je l. 1823. odcepilo karlovško okrožje in reško ozemlje. L. 1825. se ji je priklopilo celovško okrožje. Državnopravno pa je Ilirija živela skoraj edinole v vladarjevem naslovu in v državnem grbu. Marčna ustava iz l. 1849. je izbrisala še tiste rahle zveze med Kranjsko in Koroško, ko je poslednja postala samostojna dežela.

2. Socialni, kulturni in politični položaj slovenskega naroda je bil v kraljestvu Ilirija (pod Avstrijo) obupen. Velike zmede so nastale v pravnem pogledu že takoj za tem, ko so Francozi zapustili slovenske dežele. Francoski zakoni, kolikor in kakor so bili uvedeni, so ostali naprej v veljavnosti. Različne, od avstrijskega cesarja postavljene komisije pa so se poslej trudile, da bi dale ilirskim deželam analogno upravo, kakor so jo dobile in imele druge nemške dedne dežele. Razboritih, slovenskemu narodu naklonjenih mož ni bilo. Domače plemstvo se je docela nacionalno odtujilo: S a j j e v p r a v f r a n c o s k a r e v o l u c i j a r o d i l a n a c i o n a l n o i d e j o i n j o p o s t a v i l a n a t e m e l j p r i p a d n o s t i k n e k e m u n a r o d u p o č u v s t v o v a n j u ž n j i m. Plemenitaši, čeprav so izhajali iz slovenskega ozemlja, so delali samo v koristi tujih narodov. Oni so videli v slovenskem življu, predstavljanem zvečine po kmetih, le »narod brez zgodovine« (saj je niso poznali!), brez narodnogospodarskega blagostanja, brez voditeljev v politiki. Meščanstvo je bilo neslovensko po duhu in po precejšnjem delu tudi po krvi. Mali trgovci in obrtniki, odvisni od tuje gospode, zlasti od ponemčenih uradnikov, so se skušali tem prilagoditi ali vsaj prikupiti. Kmeta so trli tlaka in desetina, preostanki starih fevdalnih razmer, pa tudi še veliki davki kot posledica

novejših časov. Ob takšnih razmerah ni bilo čudno, da se je kmetiško ljudstvo topo vdajalo hlapčevski ponižnosti, da mu ni bilo prave nacionalne zavesti. Edini stan, ki je čutil s slovenskim kmetiškim ljudstvom, so bili duhovniki. Le-ti pa so bili izpostavljeni šikanam vladnih krogov, če so se zganili v domorodnem pravcu, ki so ga nazivali vladni privrženci »panslavizem«.

Slovenci v tej dobi še skupnega imena niso poznali. Jezik se je označeval po pokrajinah; za Kranjce kot »kranjska špraha«, za Štajerce in Korošce kot »vindiš-jezik«. Politično robstvo je zagrnilo Slovence. Tiskana beseda — dne 4. januarja 1797. je izdal Valentin Vodnik »Lublanske Novice«, prvi slovenski časnik, ki pa je izhajal le do l. 1800. — se je lovila po pravopisu med bohoričico, metelčico in danjčico. L. 1843. se je posrečilo Kranjski kmetijski družbi, da je dobila dovoljenje, ustanoviti drugi slovenski časnik »Kmetijske in rokodelske novice«. Že naslov tega lista kaže jasno, kateri krogi slovenskega ljudstva so prihajali v poštev kot naročniki in bralci.

V pravnem oziru se je v naši dobi zakonodaja avstrijskih dednih dežel toliko modernizirala in centralizirala, da poleg nje ni prišlo nobeno domače pravo več v poštev. Le kot nekakšno prezretje od strani vladnih organov se nam mora zdeti, da so pravne razmere, ki so se izoblikovale pod vplivom gorskih bukev, ohranile še med francosko revolucijo in trajale vsaj deloma še preko nje.

Kakor smo že v § 19., št. 4., a) omenili, so se vinogradniki na treh krajih klevevške graščine še v l. 1801. trdo oklepali svojih gorskih bukev, jih kar na svojo pest preosnovali in med drugim določili, da bodo tudi za bodoče sklicevali v svojih okoliših vsako leto v postnem kvatrnem tednu vinogorske zbore. Kdor bi se na tem zboru ne javil ob določenem času, pa bi se zglasil z vinogorsko sporno zadevo v graščini, tega zadene kazen, da mora dati eno četrt vedra vina.

Tudi je bilo sklenjeno: »*Hierüber übergeben die Bergholden dem Bergmaister und Ausschussmännern die volle Exekutionsmacht und berechtigen sie mit diesem zum Besten des Bergs zu disponieren.*« Ti dogodki so zabeleženi v oficialni knjigi zapisnikov zastopnika verskega zaklada kot gorske gosposke v Klevevžu. Ne moremo si misliti, da bi se bilo takšno oklepanje gorskih bukev pojavljalo samo pod klevevško graščino. Saj so se vinogorski zbori nadaljevali tudi drugod, n. pr. v soteški graščini še desetletja po francoski revoluciji. V l. 1801. torej državni uradni ustroj še ni zatrl ljudskega sodstva.

Francoska vladavina pa je odrekla eksistenco vsakemu patrimonialnemu ali ljudskemu sodišču. V vsakem »kantonu« bi se moralo uvesti »mirovno sodišče«. Pri tem tipu sodišč pa sodniki niso bili pravniki. Starost najmanj 30 let in uživanje državljanskih pravic sta bila predpogoja za sodniško službo. Če bi kdo iz namere, uvesti »mirovna sodišča« po navedenem tipu, sklepal, da so Francozi s tem hoteli pomagati, da naj pride ljudsko pravno prepričanje do izraza, bi bil na krivem potu. Institucija mirovnih sodišč je bila tvorba francoske sodne uprave in kot taka v francoske ilirske provincije prenesena brez namere forciranja ljudskih sodišč.

Mirovni sodniki so spajali kazensko in civilno pravosodstvo. Pridržujoč si prikaz ustrojstva francoskih sodišč in upravnih oblastev na drugem mestu (gl. § 29., št. 2.), ugotovimo, da Francozi niso povsem strli fevdalizma kot takšnega; dalje, da je pod novo vlado Avstrije prišlo v mnogih pogledih do popolne restitucije *in integrum*, le glede uprave je prišlo do povsem drugačne rešitve: Ko je bilo namreč francosko medvladje pri kraju, naj bi v avstrijskih ilirskih deželah »dominiji« izvrševali upravo in pravosodstvo. Toda imetniki dominijev, prejšnjih patrimonialnih gosposk, so postali sicer zopet vrhovni lastniki podložniških zemljišč, a podložniki niso bili več o s e b -

ni, ampak samo stvarni podložniki, tako da so imetniki dominijev ponekod sodstvo izvrševali, vendar ne kot zemljiška gosposka, ampak v imenu in po nalogi države.

Stari fevdalni sistem ni imel več življenjske moči, kamoli privlačnosti. Dominiji so se po vrsti prostovoljno odrekali pravici na izvajanje pravosodstva, državni okrajni uradi (kresije) so prevzemali njihove posle. Poglavitni vzrok je bil ta, da graščine niso hotele nastavljati plačanih sodnikov z juristično naobrazbo. Po statistiki uradov prve stopnje v dobi pred l. 1848. ni bilo v ilirskih deželah, kjer so bili vladali Francozi, po dunajskem miru (l. 1814. do 1815.) nobenih dominijev, ne patrimonialnih sodišč več, ampak poslovala so samo državna oblastva.

Le za graščino Sotesko smo mogli ugotoviti po uradnih zapisnikih, da so se vinogorski zbori vršili še v letih 1825., 1836. in 1843. (Koliko vinogorskih zborov, pa ni bilo zapisanih, to se seveda določiti ne dá.) Vendar se je značaj teh vinogorskih zborov izpremenil. Oni so poslovali le še kot samoupravna edinica, po dobri volji gorske gosposke; sodijo pa nič več ne. Tudi gorniki niso bili več izvoljeni od ljudstva, ampak gorska gosposka jih je imenovala sama. (Bližje pozneje.)

3. Dne 22. marca 1848. so izšle gori označene »Novice« prvič brez cenzure. Nastopila je »pomlad narodov«. Program te, z rdečim robom opremljene številke »Novic« se je glasil: »Močna samostojna Avstrija pod vladarstvom našega dobrega ustavnega cesarja, nedotakljivost naše katoliške vere in varstvo naše narodnosti nam bodo tri zvezde, ki nas bodo vodile v vsem našem dejanju.« Samostojna narodna zavest dobi polnega razmaha. Ustanavljala so se nacionalna društva, propagiralo se je politično zedinjenje Slovencev v eno samo pokrajino in uvedba slovenskega jezika v šole in urade. Izhajati je začel prvi politični list »Slovenija«; živel je od l. 1848. do 1850.

Ena poteza v političnem življenju pa je zagrenila vseobče navdušenje teh let. Drugi narodi so se oglašali s svojimi zahtevami na podlagi zgodovinskega prava, Slovenci pa so se morali postaviti na stališče prirodnega prava. »Zedinjena Slovenija naj bi dala narodno avtonomijo, da bi se mogli lažje razvijati kulturno, a po združenju s Hrvati in Srbi bi bili postali narod v političnem smislu, ker bi bili bistven del zvezne avstrijske države, ki bi imela na Dunaju skupno ministrstvo za vojno, finance in trgovino, odgovorno centralnemu parlamentu, kamor bi pošiljale posamezne države svoje zastopnike.« To je bil slovenski minimalni in maksimalni program iz l. 1848.

Važno epizodo iz te dobe zazremo v sklicanju nemške narodne skupščine *(Deutsche Nationalversammlung)* v Frankfurtu, ki je zasedala leta 1848. in 1849. Imela je nalogo, da bi določila nemško državno ustavo v sporazumu z vladami posameznih držav, med njimi tudi Avstrije. Izvolila je za državnega upravitelja *(Reichsverweser)* avstrijskega nadvojvodo Janeza, ki je nastopil to mesto 11. julija 1848. v 66. letu svoje starosti. Mesec dni prej pa je bil v Pragi »slovanski kongres«. Palackýga je sklical v imenu Čehov z namenom, da združi vse Slovane v falango proti Germanom. Palacký je pa tudi zahteval Avstrijo kot močno trdnjavo zoper pretečo rusko univerzalno monarhijo, katere se je bal v interesu humanitete. Pa tudi nemški politiki so vabili Slovence iz iste čudne bojazni pred Rusijo k zedinjeni Nemčiji.

Volitve v frankfurtsko narodno skupščino so se vršile ob popolni ali vsaj pretežni abstinenci slovenskih volilcev; v Novem mestu je bil n. pr. izvoljen en poslanec, ki mu je dalo sedem volilcev glas, a vseh volilcev je prišlo devet. Nesoglasja med Prusko in Avstrijo privedejo Avstrijo do tega, da je 5. aprila 1849. svoje poslance iz Frankfurta odpoklicala. S tem je bila epizoda, ki je med Slovenci močno razburjala

duhove, končana. Pripomogla pa je mnogo do ustalitve orientacije Slovencev, da se popolnoma ločijo od Nemčije, pod izvestnimi pogoji pa pristajajo na sodelovanje z Avstrijo.

Različni poskusi avstrijske vlade, da bi se ustanovila konstitucija na podlagi zbora ljudskih zastopnikov, so se izjalovili. Cesar Franc Jožef I. je stopil na prestol 2. decembra 1848. Na dan 4. marca je sklical sam splošni avstrijski državni zbor.

V prvem državnem zboru na Dunaju so imeli Slovenci 16 poslancev, ki so bili izvoljeni na glavno politično geslo agrarizma. Nastopali niso niti kot nacionalna celota, niti po točnem programu. Med njimi sta bila jurista dr. Josip Kranjc in dr. Franc Miklošič, poznejša vseučiliška profesorja, prvi za obče državljansko pravo, drugi za slovansko jezikoslovje. Za glavne točke slovenskega programa so veljale zahteve po kmetski odvezi, razpadu kronovin, združitvi posameznih delov po narodnosti. Tudi to se je zahtevalo, da morajo vsi slovenščine nevešči uradniki zapustiti slovensko ozemlje.

L. 1849. so se pričela slovenska akademska predavanja o občem državljanskem in o kazenskem pravu v Ljubljani, nadaljevala pa so se nato obenem s predavanji o kazenskopravnem redu v Gradcu na pravni fakulteti, dalje s predavanji na bogoslovni fakulteti do leta 1855.

Dne 4. marca 1849. obnarodovana ustava *(Märzverfassung)* pa ni dobila pravega realnega življenja.

S cesarskim patentom z dne 20. avgusta 1851. je bila »marčna ustava« formalno odpravljena. Sledil je Bach-ov absolutizem in centralizem. Slovenski narod je bil obsojen ne samo na politično mrtvilo, ampak tudi na trpljenje. Ko je n. pr. Peter Kozler l. 1852. izdal svoj zemljevid Slovenske dežele in pokrajin, so ga postavili pred vojno sodišče, češ, med avstrij-

skimi kronovinami ni Slovenske Dežele; ime, ki ga je dal zemljevidu, da kaže na veleizdajo. Obsojen sicer ni bil, ali zaplemba zemljevida je obveljala. Do dovoljenja uporabe zemljevida je prišlo šele v ustavni dobi leta 1861.

B a c h-ov sistem brezobzirnega nemškega absolutizma je propal. Zaključni kamen je bil o k t o b e r s k i d i p l o m (20. oktobra 1860.), ki je bil uvod v S c h m e r l i n g-ovo ero. Navedeni diplom pravi sam o sebi, da je stalen in nepreklicen državni osnovni zakon, ki naj služi izenačenju prej med kraljestvi in deželami obstoječih razlik in pa smotreni udeležbi podložnikov pri zakonodaji in upravi. Pristal je na to, da bo zakonodajo izvrševal cesar s sodelovanjem deželnih zborov, odnosno državnega zbora. Poslednji bo obravnaval skupne državne zadeve.

Cesarski patent z dne 26. februarja 1861., t. zv. f e b r u a r s k i p a t e n t, je dal državnemu zboru nov ustroj. Nastali naj bi gosposka zbornica *(Herrnhaus)* in zbornica narodnih poslancev *(Haus der Abgeordneten)* s 343 člani, od katerih naj bi bilo 223 iz avstrijskih, 120 iz ogerskih dežel. Člani gosposke zbornice so po rojstvu princi cesarske hiše, dedni zastopniki veleplemenitašev, nadškofi, knezoškofi in dosmrtni imenovani člani. Narodni poslanci naj bi bili voljeni od deželnih zborov po izvestnem ključu. Hkratu s februarskim patentom so bili razglašeni deželni redi za izvenogerske pokrajine. Volilni redi za deželne pokrajine so bili napravljeni po načelu interesnega zastopstva (virilisti, veleposestniki, mesta in trgi, trgovske zbornice, druge občine).

Dne 29. aprila 1861. naj bi se državni zbor sestal, ali prišli so samo zastopniki nemških in slovenskih dežel. Madžari so izostali.

Središče slovenskega političnega delovanja postane od l. 1861. naprej L j u b l j a n a. Društveno življenje se je okrepilo. Slovenski narodni program kaže v primeri z onim iz l. 1848. kolebanje med dvema na-

zoroma. Kot Slovenci bi bili morali stremiti edino le za narodno avtonomijo, kot Slovani pa so se z drugimi federalisti potegovali za deželno avtonomijo proti nemškim centralistom. Posledica je bila, da se je zahteva po zedinjenju Slovenije umikala želji po deželni avtonomiji, kar pa je bilo zlasti za Štajersko in Koroško škodljivo. V tej dobi je pričel l. 1863. izhajati prvi slovenski politični časnik »Naprej«. Moral pa je kmalu prestati, ker se je naperila zoper njega tiskovna pravda vprav zbog članka o narodni enakopravnosti.

L. 1865. so se sešli slovenski politiki v Mariboru, da se izjavijo, kako naj se doseže zedinjenje vseh Slovencev. V debatah je prevladovalo zgodovinsko načelo; govorilo se je o ustanovitvi stare ilirske pokrajine. Ker bi pa v njej ne bilo štajerskih Slovencev, ki so stali izven bivših francoskih ilirskih provinc, je predlagal Einspieler notranjeavstrijsko deželno skupino (Kranjsko, Koroško, Štajersko, Primorsko). V deželnih zborih z mešanim prebivalstvom naj bi se ustanovile narodne kurije. Skupne zadeve ilirske kraljevine in štajerske vojvodine naj bi zastopal skupni zbor, kamor pošiljajo svoje poslance deželni zbori te skupine. Narodne potrebe Slovencev naj bi zastopal narodni zbor, sestavljen iz poslancev deželnozborskih kurij. Skupne državne stvari naj bi se obravnavale v državnem zboru, kamor pošiljajo deželni zbori svoje poslance, a tu naj se glasuje po skupinah. To je bil »mariborski program«, zasnovan na zgodovinski podlagi. Vodilno vlogo na zborovanju je imel dr. Janez Bleiweis.

Leta 1866. se je govorilo tem, da misli vlada združiti Kranjsko s Primorsko z enim deželnim zborom v Trstu; a semkaj naj bi spadali tudi beneški Slovenci, ki so tedaj bili še pod Avstrijo. Vojna l. 1866. med Italijo in Avstrijo pa je prinesla teritorialno izpremembo, da je bilo 35.- do 40.000 Slovencev odtrganih od ostalih rojakov. To je dalo povoda, da se je zahte-

vala vnovič pridružitev Štajerske in Koroške h Kranjski in Primorski.

4. Da se pride do poravnave z ogerskimi deželami, je bilo sklicano izredno zasedanje državnega zbora na 25. februarja 1867., ki pa ni uspelo. Prišlo je ministrstvo B e u s t-a, ki je sklical na 20. maja 1867. redno sejo državnega zbora. Po dolgotrajnih posvetovanjih avstrijske in ogerske deputacije so bile določene in ustanovljene »skupne zadeve«; priznala se je samostojnost ogerskih kronovin. Avstrijski državni zbor je sprejel dne 21. decembra 1867. celo vrsto državnih u s t a v n i h zakonov, med njimi tudi zakon o sodniški oblasti.

Dualizem, ki se je s tem ustvaril, je izročil do 100.000 Slovencev na Ogerskem in Hrvatskem madžarskemu gospodstvu. D r. T o m a n in S v e t e c, slovenska poslanca v državnem zboru, sta se izrazila v debati zoper dualizem. Glasovala pa sta z ozirom na solidarnost s Poljaki in z ozirom na to, da je B e u s t obljubljal razširjenje deželnih avtonomij, vendar le za dualistično adreso. Čehi so bili že prej, l. 1864., zapustili državni zbor. Pri glasovanju o novih ustavnih zakonih pa so se slovenski glasovi cepili; trije so bili za to ustavo, štirje pa proti.

Pod vplivom posledic dualizma je prišlo obče spoznanje, da je treba iskati novih potov, če se naj doseže narodna samostojnost. Pričela se je doba »taborov pod milim nebom«. Na njih se je ob ogromni udeležbi slovenskega ljudstva, zlasti še nižjih slojev, razpravljalo o načrtih. Juridično so ti zbori temeljili na zakonu z dne 15. nov. 1867. o shodnem (zbornem) pravu. Zahtevala se je na njih zedinjena Slovenija, narodna enakopravnost v šoli in v uradih, slovensko vseučilišče. Vlada vobče ni delala zaprek, dasi bi jih mogla na podlagi navedenega zakona dovolj najti. Brez dvoma so tabori zasidrali med ljudstvom programatično zahtevo po zedinjenju vseh Slovencev tako globoko, da je mogla najti pot tudi v deželne zbore.

Zgodilo se je to l. 1869. v štajerskem, l. 1870. pa v kranjskem in goriškem deželnem zboru. Pomagalo pa tudi to ni nič.

V ozračju, ki ga je prinesla francosko-nemška vojna (od 2. avgusta 1870. do 28. januarja 1871.; 2. septembra 1870.: »bitka pri Sedanu«) in pod vtiskom hrvatsko-ogerske nagodbe so slovenski politiki dne 1. decembra 1870. sklenili v društvu s hrvatskimi in srbskimi tovariši t. zv. ljubljanski južnoslovanski program. Njegove glavne točke so poudarjale edinstvo južnih Slovanov, potrebnost zedinjenja vseh moralnih in materialnih moči, da se zagotovi narodni obstoj. Le-ta naj se uresniči v habsburški monarhiji na vsak zakonito dopusten način, zlasti z ustanavljanjem društev, skupščin, zborov, časnikov itd.; ali ozirati se mora tudi na potrebe bratov onstran meje.

Po novem zakonu za volitve v državni zbor z dne 2. aprila 1873. niso več deželni zbori pošiljali poslancev v državni zbor, kakor prej, ampak dovoljene so bile direktne volitve za skupine veleposestnikov, mest, trgovskih zbornic, indirektne, t. j. po volilnih možeh, pa za skupino podeželskih občin. Še preden je prišlo do novih volitev po tem zakonu, je izbruhnil med Slovenci razpor med »mladimi« (»Narodovci«) in »starimi« (»Bleiweisovci«). Narodovci so se imenovali po časniku »Slovenskem Narodu«, ki je postal l. 1873. prvi slovenski dnevnik. Mladi so bili slovenski in slovanski narodnjaki; njim je bilo politično načelo narodnost in vsestranski slovenski napredek. Bili so pa protivniki cerkvene politike. Stari so bili zoper direktne volitve za državni zbor, držali so se državnopravnega programa, ki je podpiral fevdalne in cerkvene namere.

V l. 1875. do 1878. je dalo južnoslovansko gibanje, ki se je oziralo tudi na vprašanja okrog okupacije Bosne in Hercegovine, nove pobude za nacionalni razmah Slovencev.

L. 1877. so se vršile deželnozborske volitve na Kranjskem. Posvetna in duhovska gosposka sta nastopili zoper Slovence. Na kmetih so zmagali slovenski kandidatje, v mestih in trgih pa so propali. Slovenci so prišli napram Nemcem v manjšino. To se je popravilo pri državnozborskih volitvah l. 1879., ko so vsi slovenski kandidatje na kmetih in v mestih (z Ljubljano) prodrli, le veleposestniki so dali dva nemška mandata. Nesrečne volitve l. 1877. so pa otvorile pogajanje za zbližanje »mladih« in »starih«. Oba dnevnika, »Slovenski Narod« in »Slovenec«, naj bi se strnila v enega. Do premirja pa ni prišlo.

Politične stranke, ki so se pojavljale v nadaljnjih desetletjih, so nosile pečat osebnosti izvestnih voditeljev ene ali druge struje, ločile so se pa od nastopa dr. Antona Mahniča dalje v glavnem po svojem stališču napram cerkvi. Dr. Mahnič je bil izrazit nasprotnik t. zv. katoliškega liberalizma, vehementno je napadal dvoje načel: vsemoči države in absolutne narodnosti; potegoval se je za ustanovitev katoliškega centra v državnem zboru. Plod njegovih idej je bil prvi slovenski katoliški shod l. 1892. Ta je trajno ločil politične duhove na Slovenskem. V tej dobi pa se je tudi že širila in poglabljala socialna misel, ki je utirala pot socialno-demokratični politiki.

V državnem zboru na Dunaju so morali »katoliški« in »narodni« poslanci že iz taktičnih razlogov skupaj nastopati. To je pospeševalo približevanje strank tudi doma. Sad tega približevanja je bil vseslovenski shod l. 1897., ki se je izrekel za narodno avtonomijo, v gospodarskem oziru pa za idejo zadružništva. Vendar je prišlo glede vprašanja konsumnih društev kmalu do nasprotij. Ta so se l. 1898. odpravila s tem, da se je sklenila »sprava«. Po njej naj bi se delovalo za združenje vsega slovenskega ozemlja v eno upravno skupino s središčem v Ljubljani, za socialne reforme, za politično svobodo in razširjenje pravic na najširše kroge prebivalstva.

Tudi ta sprava pa se je kmalu razbila in nastopila je doba odurnega boja med glasili te ali one stranke, ki je povzročila padec ugleda slovenskega naroda doma in v tujini.

Leto 1900. je prineslo drugi slovenski katoliški shod. Tudi narodna stranka je leto dni zatem svoj program nagnila po socialni plati, l. 1906. pa je sprejela nov program organiziranja naroda na temelju nacionalizma, demokratizna in svobodomiselnosti. Od leta 1905. se imenujeti nasprotni stranki »slovenska ljudska« in »narodnonapredna« stranka.

Dne 14. in 21. maja 1907. so se vršile prve volitve po splošni in enaki volilni pravici za avstrijski državni zbor. Slovenskih poslancev je bilo izvoljenih 23, en mandat je štel za hrvaško-slovenskega. V parlamentu se niso združili v enotni klub. Pri volitvah 13. in 20. junija 1911. je dobila slovenska ljudska stranka poleg 17 prejšnjih še dva na škodo narodne napredne stranke.

V l. 1908. je Avstroogrska izvršila aneksijo Bosne in Hercegovine. To je spravilo jugoslovansko vprašanje zopet na površje. V kranjskem deželnem zboru je dr. I v. E v. K r e k utemeljeval resolucijo, ki je aneksijo pozdravljala. V svojem govoru je proslavljal združenje z drugimi južnimi Slovani; pokazal pa je tudi na nasprotstva med srbskim in hrvaškim narodom. Tudi narodnonapredna stranka je pozdravljala aneksijo, toda s pridržkom, da je bil način, kako se je izvršila, nepravilen. Jugoslovanska socialnodemokratična stranka pa je s »Tivolisko resolucijo« z dne 21. in 22. novembra 1909. proglasila, da smatra za končni smoter svojega narodnopolitičnega stremljenja popolno združitev vseh južnih Slovanov; sodobni četveri južnoslovanski narodi da so samo elementi, ki naj ustvarijo enoten narod.

Južnoslovanski nacionalizem se je poslej obračal zoper federalizem kakor tudi zoper trializem. Prišlo je do septemberskih dogodkov v Ptuju l. 1908. Iz-

zvani so bil najprej od ptujskih Nemcev in nemškutarjev (t. j. slovenskih odpadnikov), ki so napali skupščinarje Družbe sv. Cirila in Metoda, v Ptuju; nadaljevani pa so bili od avstrijske vojaščine v Ljubljani s posledico smrtnih žrtev. Po teh dogodkih so nastopale nekoliko časa vse stranke, tudi socialnodemokratična, skupno. Ko pa je dobila ljudska stranka l. 1911. v kranjskem deželnem zboru veliko premoč, vneli so se zopet strastni medstrankarski boji. L. 1913. se je vršil v Ljubljani četrti katoliški shod, ki so se ga udeležili tudi Hrvati.

5. Sarajevski atentat z dne 28. junija 1914. je dal Avstriji povoda za boj zoper Srbijo, iz katerega se je vnela in razvila svetovna vojna. V slovenskih pokrajinah je zavladal v zaledju, ker ni bilo ne državnega, ne deželnih zborov, vojaški absolutizem. Zlasti se je posluževal ovaduhov, rekvizicij in vojnih posojil pa ni bilo nikoli zadosti. Srbska vlada je dne 7. decembra 1914. v narodni skupščini v Nišu izjavila, da je postala vojna obenem borba za osvobojenje in združenje vseh nesvobodnih bratov Srbov, Hrvatov in Slovencev. Dne 1. maja 1915. so se jugoslovanski emigrantski politiki in publicisti združili v Jugoslovansko odbor, ki je imel nalogo, da vrši propagando v pravkar navedenem smislu. Predsedoval mu je dr. Ante Trumbić. V »Spomenici« so njega člani izrazili svojo programatično svrho, da naj se vse jugoslovansko ozemlje (vendar brez Bolgarske) združi v enotno neodvisno državo, a temu ustrezno naj Avstro-Ogerska razpade. Gmotno podlago je dajala Jugoslovanskemu odboru zlasti južna Amerika. Med Slovenci sta širila program tega odbora dr. B. Vošnjak in dr. N. Zupanić. V inozemstvu so nastali časniki, ki so težnje podpirali.

Po smrti cesarja Frana Josipa I. (21. nov. 1916.) je Jugoslovanski odbor podal v imenu sedmih milijonov južnih Slovanov, ki niso niti smeli niti mogli spregovoriti ob kronanju Karla kot ogerskega kralja, vnovič program, ki proglaša, da južni Slovani smatrajo sebe

za proste podložnosti in zvestobe do Habsburgovcev in avstrijsko-ogerske monarhije. Dva meseca prej je socialni demokrat dr. Fritz Adler ustrelil ministrskega predsednika Stürgkha. Drugo leto, v aprilu, je ruska revolucija strmoglavila carski absolutizem in zahtevala mir brez aneksij in vojnih odškodnin na podlagi samoodločbe narodov. Koncem l. 1917. je vstopila Severna Amerika v tabor držav, ki so se vojskovale zoper Nemčijo in Avstrijo.

Malo prej — 30. maja 1917. — je bil prvič v svetovni vojni sklican avstrijski državni zbor. To je pomenilo politični prevrat v smeri zoper absolutizem. Ta dan je podal dr. Anton Korošec v imenu državnih poslancev, združenih v skupni Jugoslovanski klub, izjavo, po kateri zahtevajo na temelju narodnega načela in hrvaškega državnega prava, da naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, združijo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospodstva tujcev in osnovano na demokratični podlagi. Za uresničenje te zahteve enotnega naroda bodo zastavili vse moči. S tem pridržkom se bodo udeleževali parlamentarnega dela. To je bila sloveča »majniška deklaracija«, ki je postala stožec preorientacije slovenskega naroda v interesu skupnih političnih ciljev vseh strank.

Krfska deklaracija je nastala kmalu za majniško, namreč dne 20. julija 1917. Podpisala sta jo na otoku Krfu ministrski predsednik srbske vlade Nikola Pašić in dr. Ante Trumbić v imenu Jugoslovanskega odbora. Ta se je izrekla za Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev na enotnem ozemlju in z enotnim državljanstvom, ki bodi ustavna, demokratična in parlamentarna monarhija z vladarsko rodbino Karadjordjevićev. Krfski deklaraciji je pritrdil tudi črnogorski odbor za narodno združenje v Parizu 11. avgusta 1917.

Dne 8. januarja 1918. je formuliral predsednik severnih ameriški držav Wilson svoj program v 14. točkah (pozneje jim je dodal 4 in še 5 točk), v katerem je glede avstrijsko-ogerskih narodov izjavil, da naj dobé priliko za avtonomni razvoj. Poprava italijanskih mejâ naj se izvrši po jasnovidnih narodnih črtah.

Ko se je na vseh krajih in koncih pravilno slutilo, da pride do katastrofe za avstrijsko-ogrsko monarhijo, so se vršile priprave za koncentracijo slovenskih političnih strank. Predvsem se je narodno napredna stranka po vzoru vseslovenske ljudske in vseslovenske socialnodemokratične stranke preobrazila v jugoslovansko demokratsko stranko, vse tri pa so se zedinile na ustanovitev Narodnega Sveta v Ljubljani, ki naj vodi vse priprave za ustanovitev južnoslovanske države. To se je zgodilo 16. in 17. avgusta 1918. v Ljubljani; predsednik mu je postal dr. Anton Korošec. Slovenska socialistična stranka je imela v njem delegate le v svrho informiranja.

Skupni nastop političnih zastopnikov Srbov, Hrvatov in Slovencev se je izvedel dne 24. septembra 1918. v Zagrebu. Sklenili so spomenico, ki jo je prečital dr. Korošec v seji državnega zbora na Dunaju 2. oktobra 1918. V njej se odreka avstrijsko-ogrski državi pravica, da bi pri pogodbah o premirju govorila v imenu slovansko-romanskih narodov; le-ti zahtevajo narodno samoodločbo v svrho ostvaritve samostojne države.

Ko je bila vojaška sila Avstroogrske in Nemčije na Kajmakčalanu poražena, je prosila Avstroogrska za premirje. Dne 5. in 6. oktobra 1918. je bilo nato ustanovljeno Narodno Vijeće v Zagrebu. Njemu se je pridružila tudi socialistična stranka.

Cesarski manifest avstroogerskega vladarja z dne 16. oktobra 1918. je proglasil, da naj bi Avstrija postala zvezna država. Narodno vijeće je ta manifest odklonilo in prevzelo vodstvo narodne politike v svoje

roke (19. oktobra 1918.). Wilson je odgovoril na prošnjo za premirje (18. oktobra 1918.), da je prisiljen zahtevati poleg avtonomije Čehoslovakov in Jugoslovanov kot podlage miru tudi to, da se ti narodi sami odločijo, katera akcija avstroogrske vlade zadovoljuje njihovim težnjam in pravicam. Na ta Wilsonov pogoj je avstroogrska vlada odgovorila (dne 28. oktobra 1918.), da pristane na ameriško stališče glede pravic Čehoslovakov in Jugoslovanov in da je pripravljena na tej podlagi se pogajati. Posledica te kapitulacije je bila, da so proglasili Čehoslovaki in Jugoslovani svojo državno samostojnost. Predsedništvo Narodnega Vijeća je postalo 29. oktobra 1918. najvišje izvršujoče oblastvo na ozemlju bivših avstrijskoogrskih južnih Slovanov. Nova država se je zvala država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Bila je notificirana inozemskim vladam ententinih (prijateljskih) držav. Obenem je bila izražena namera, da se hoče ta nova država združiti s Srbijo in Črno goro v skupno državo. Od dne 21. oktobra 1918. dalje so slovenski sodniki na deželnem sodišču v Ljubljani, ki so ostali na svojih mestih, proglašali sodbe ne več »v imenu Njeg. Vel. Cesarja«, ampak »v imenu zakona«.

V svrho popolnega političnega združenja s srbsko državo, zlasti z ozirom na okupacijo slovenskega ozemlja po italijanskem vojaštvu, so se pospešila pogajanja med političnimi zastopniki vseh jugoslovanskih strank: Dne 1. decembra 1918. je zastopnik Narodnega Vijeća v Beogradu pozdravil naslednika prestola Aleksandra z adreso, ki razglaša združitev držav SHS s Srbijo in Črno goro v enotno državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki ji vladaj kralj Peter, odnosno kot njegov namestnik regent Aleksander. Regent pa je odgovoril, da objavlja v imenu kralja Petra zedinjenje Srbije s pokrajinami neodvisne države Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki jim hoče biti vedno ustavni, parlamentarni in demokratični vladar. Dne 6. januarja 1919. (srbski

Božični dan) je izšel regentov manifest narodu Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je naznanjal tudi še formalno ustanovitev Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, kar je bilo materialnopravno že 1. decembra 1918. izvršeno.

6. Teritorialne izpremembe pokrajin s slovenskim prebivalstvom v XVIII. in XIX. stoletju so silno vplivale na število Slovencev. Predvsem, kar se je bilo odkrušilo od obrobnih pokrajin, to je bilo za skupnost narodnega telesa izgubljeno in raznaroditvi izročeno. To velja za zapadne in južne meje. Za Kranjsko smemo trditi, da bi Žumberk, ako ne bi bil odcepljen leta 1746., ali Reka, ako ne bi bila izločena l. 1776., ostali v sklopu kot s l o v e n s k i pokrajini. Tako pa je prebivalstvo prešlo v druge nacionalne vrste, seveda tudi slovanske. Za časa francoske okupacije so Francozi popravili kranjsko-štajersko mejo, ki pa ni pomenila nikakšne nacionalne izgube. Pač pa je Notranja Istra po dunajskem kongresu (l. 1815.) izpala iz sklopa Kranjske in se združila s Primorsko, ne da bi pretrgala vse zveze s slovenskim življem. Isto je veljalo tudi za Devin, samo da je goriško prebivalstvo ohranilo svoj slovenski značaj v podvojeni meri. Da je v l. 1866. slovenska Benečija odpala sosedni Italiji in bila s tem izročena raznarodovanju, smo že zgoraj omenili.

Za Štajersko in Koroško ni govora o izpremembah pokrajinskih mej, pač pa o silni raznaroditvi. Do srede XIX. stoletja se je narodna meja na Štajerskem pomaknila navzdol do razvodja med Dravo in Muro. Od Golice ob koroškoštajerski provincialni meji je šla po vrhu Radlja, med Arvežem in Lučanami, potem ob potoku Gomilice do Mure pri Ernovžu, odtod naprej ob Muri do Apačke kotline. Pri Radgoni je stopila na levo stran Mure, vključila slovenske vasi Potrno, Gorico, Dedonce, Leskovec in Žetince in se ob štajerskoogrski meji pridružila prekmurskim Slovencem. L. 1850. so našteli na vsem Štajerskem 642.000

Nemcev in 363.000 Slovencev. Poslednji so tvorili torej nekoliko nad tretjino vsega prebivalstva. Raznarodovalna politika avstrijske vladavine je imela v načrtu, da zveže Maribor po širokem pasu nemških naseljencev s strnjenim nemškim ozemljem na severu. Nemci so se pomnožili v drugi polovici XIX. stoletja v vsej kronovini po statistiki za 40.5%, Slovenci le za 12.5%. Ista statistika pa je ugotovila, da je bil naravni prirastek na porodih v razmerju s smrtnimi primeri pri Slovencih višji kot pri Nemcih. Razlika v nacionalni pripadnosti je šla torej izključno na rovaš potujčevanja Slovencev. L. 1910. je bilo na Štajerskem 983.000 Nemcev in 409.000 Slovencev. Poslednji so torej pali znatno izpod ene tretjine prebivalstva v štajerski kronovini.

Še slabeje se je godilo slovenskemu prebivalstvu na Koroškem. Sredi XIX. stoletja je tekla meja med Nemci in Slovenci po K o z l e r-jevem zemljevidu (iz l. 1854.): Pontabelj (nemški otok), Modrinja vas (mešana), Velika vas (nemška), Dolnja Bela (nemška), vzdolž po slemenu Dobračke planine do Toplic nad Beljakom (nemško), odtod, poleg Zile, od Št. Lenarta in Suhe (nemška) pa nad Osojskim jezerom do Kostanja (slovenski), od tu v celovškem pogričju in po polju Gospe svete mimo krajev Poročice (slovenske), Krnskega gradu (nemški), Gospe svete (slovenska), Temanja (Otimanja, slovensko), Sv. Gregorja, Kovačev, Sv. Urha (vsi trije nemški) do Djekš in Kneže (oba slovenska). Tu je dosegla meja najvišjo severno točko, odtod pa se je bližala čimdalje bolj po Podravju južnovzhodno preko slovenskih krajev Sv. Koloman, Sv. Martin, Dol. Labod. Nato se je zasukala ob Dravi severovzhodno k Soboti (slovenska), ki je pa že na Štajerskem. Do l. 1860. sta se govorila slovenski in nemški jezik po vsem Koroškem. Gospodarji so pošiljali svoje otroke na »menjo« v drugorodne kraje, da se priuče drugega jezika. L. 1880. so

tvorili koroški Slovenci še 29.38% vsega prebivalstva, l. 1890. le še 27.98%, l. 1900. pa 24.63%.

Rapidno nazadovanje slovenskega prebivalstva na Štajerskem in Koroškem je bilo posledica avstrijske politike, ki se je v nemškoosvajalnem duhu udejstvovala po vseh uradih, zlasti pa v šoli in pri sodiščih. Začetkom XX. stoletja se je vsako slovensko notranje uradovanje pri sodiščih zabranilo. Dejanski uspehi napredovanja nemškega življa pa so se vrh tega umetno ustvarjali s tem, da se je vršilo ljudsko štetje po »občevalnem jeziku«. Na tak način se je pojačil pritisk na prebivalstvo slovenskih krajev, ustvarjalo se je namerno potvarjanje štetja, seveda samo v korist gospodarsko in politično močnejših Nemcev.

Glede končne ureditve državne meje, ki seže že v dobo po ujedinjenju Slovencev s Srbi in Hrvati v lastni državi, naj vendarle ugotovimo strašanski »*minus*« zbog izgube Notranjske in Primorske, ki so prišle kot čisto slovenske pokrajine s preostanki beneških Slovencev vred pod Italijo, dalje zbog izgube koroških Slovencev, ki so do malega dela vzhodne Koroške pali pod Avstrijo, neznaten »*plus*« pa s pridobitvijo Prekmurja.

§ 28.

GLAVNE POTEZE RAZVOJA DRUŠTVENIH SLOJEV

1. V dobi med francosko revolucijo in neposredno po njej je ostalo na ozemlju, na katerem so prebivali Slovenci, glede društvenih slojev pri razporeditvi in pri tistih značajnih potezah, ki so se izcimile pod avstrijsko centralistično orientacijo izza dobe cesarja Jožefa II. Politični vplivi so formalno vzdrževali konservativne stanovske razmere. Stanovi so nastopali kot činitelj državne uprave, izključevali pa so vsako sodelovanje kmetiškega ali delavskega ljudstva. V tem pogledu so delile vse kronovine, obljudene s slovenskim prebivalstvom, povsem isto usodo do l. 1809. To

leto pa je bilo odločilno za oni del slovenskega ozemlja, ki je tvoril francosko Ilirijo. Preden izpregovorimo o izpremembah iz l. 1809., naj ugotovimo stanje družabnih slojev do l. 1809.

Stanovske korporacije so sestajale še vedno samo iz četverih stanov ali klopi: a) duhovne (škof, stolni prošti, komturji viteških redov, stolni dekan, mestni kanoniki); b) gosposke (knezi, grofje, baroni); c) viteške (drugi plemiči, ki so imeli stanovsko posestvo vpisano v deželni deski in bili v matriki plemiča zaznamovani kot imetniki inkolata, § 15., št. 1.); č) meščanske (zastopniki mest, pa ne vseh; mesta so imela samo po en glas, čeprav so pošiljala po več zastopnikov na zbor stanov).

Deželni zbori kronovin so bili sklicani po kronovinski vladi, so reševali do dobe francoske revolucije »deželnoknežje propozicije« in dovoljevali zahtevane realne davke. Svoje finance in svoje izvestne fonde so upravljali deželni zbori sami. Tudi so sodelovali pri izterjavanju davkov, — toda vse pod nadzorstvom vlade. Ta pa je čim dlje tim bolj utesnjevala vplivnost deželnih stanov. Od pričetka francoske revolucije se je vsako legislatorično delo deželnih zborov sploh sprečevalo, dasi je določal še dekret dvorne pisarne z dne 4. junija 1791. izrečno, da bo cesarska vlada zahtevala mnenje deželne vlade, a po tej tudi mnenje stanov, preden naj bi se izdal kakšen splošnoveljaven zakon. Pač pa je bila skoraj vsa politična uprava slovenskega ozemlja od deželnega glavarja do okrožnih komisarjev zastopana po članih deželnih stanov prvih treh klopi. Deželni zbori so volili svoje uradništvo višje vrste, dočim je imenoval nižje uradništvo deželni stanovski odbor. Ta je opravljal tekoče posle. Sestavljen je bil od l. 1796. dalje samo še iz štirih članov, od katerih sta bila dva od gosposke, po eden pa od duhovske in viteške klopi. Štajerski in koroški stanovi so imeli na dvoru svojega »agenta« in pa dvornega svetnika pri dvorni pisarni dednih dežel.

Deželno sodišče in viteško dvorno sodišče sta bili stanovski sodišči, prisedniki pa izključno deželani. Deželani so smeli nositi posebne uniforme. Kranjskim deželnim stanovom so služili kot merilo pravic in dolžnosti predpisi za štajerske deželne stanove.

Francoska vlada je v s e deželnostanovske predpravice odpravila. Že to ni ugodno vplivalo na rešitev, da bi se po odhodu Francozov iz dežele takoj vzpostavil stanovski društveni red. Še mnogo bolj pa je zadrževala omenjeno vzpostavitev absolutistična orientacija centralne vlade, ki je bila v strahu, da bi se tudi pri deželnih stanovih pojavila francoska prekucijska miselnost.

L. 1815. je prišlo do »*Bundesacte*«. Ti so sicer načelno vzpostavili v deželah, ki so spadale k Nemški državi, deželnostanovski društveni red, toda poleg tega je bilo izrečeno, da se celokupna državna oblast zgrinja v oblasti vladarja in da se sme ta samo v pogledu izvestnih pravic vezati na sodelovanje deželnih stanov. Pač so dedna dostojanstva, o katerih smo govorili v § 15., št. 2., b), še nadalje obstojala in se še podeljevala. Dunajska cesarska vlada je vrh tega izjavila, da pomeni vzpostavitev deželnostanovske uprave posebno milost, a pravico nalaganja davkov je pridržal cesar izrečno sebi samemu. Deželnostanovski zbori so imeli le še pravico, da predlagajo prošnje in pritožbe cesarju neposredno ali pa preko gubernija.

Več let nato trajajoča posvetovanja o k r a n j s k i deželni ustavi so vodila do cesarskega patenta z dne 29. avgusta 1818., ki je v glavnem določal sledeče: Stanovske klopi ostanejo. Za deželanstvo je potrebna lastnina zemlje, vpisane v deželno desko, plemstvo, polnoletnost in inkolat. Posestnikom podložnih zemljišč ne pripade na deželnem zboru nobeno zastopstvo. Pač pa imajo deželnoknežja mesta zastopstvo: Ljubljana pošlje dva, ostala mesta, ki so imela še od prej to pravico, pa po enega odposlanca. Davki se vsako leto sproti od vlade »postulirajo« (postavijo), deželni sta-

novi jih morajo pravilno na vso deželo repartirati. Ako bi se zdela postulirana davčna vsota preveč težka, sme se predložiti prošnja za znižanje, vendar se mora navesti, odkod in kako naj se vzame nadomestilo. Stanovski posli naj se obravnavajo ali v deželnem zboru ali pri stanovskih odborih. Le-ta se voli na šest let; ima po enega člana od vsake klopi. Predsednik deželnega zbora kakor tudi omenjenega odbora je deželni šef. L. 1835. je bil ta stanovski statut nekoliko izpremenjen. Osnovan je bil »pomnoženi stanovski odbor«; zval se je tudi »mali deželni odbor«. Štel je poleg odbornikov še osem odborniških svetovalcev, ki so bili izbrani iz celokupnega deželnega zbora. Tu so mogli priti na vrsto kot člani tudi meščanski odposlanci. Ta korporacija se je shajala k sejam po štirikrat na leto; na njih so se reševale nujne, pa manj važne zadeve.

Druge pokrajine s slovenskim prebivalstvom so imele podobne ustave. Po njih so imeli stanovi še precejšen zunanji ugled, na znotraj pa so bili brez moči. Štajerski deželni stanovi so si smeli predsednika sami izbirati, ne bi bilo zanj treba potrditve od vlade. Koroščí pa so imeli nekoliko več vpliva pri regulaciji davčnih zadev.

Po padcu francoskega kraljestva (francoska februarska revolucija 12. do 24. februarja 1848.) se je avstrijska vlada odločila, da se prilagodi modernemu duhu časa in njegovim zahtevam. Sklicala je odposlance deželnih stanov vseh kronovin na dan 3. julija 1848. na Dunaj, da bi določile smernice za »konstitucijo«, ki bi se naslanjala na provincialne ustave, pa vendar bolje ozirala na državljanske sloje. Zahteve modernega duha pa so šle preko tega plahega početnega popuščanja vlade. Sistem absolutističnega vladanja se z obetanjem koncesij na nove čase ni dal vzdržati. O tem smo že govorili v § 27., št. 3.

Medli odsevi predpravic deželnih stanov so ostali v deželnih volilnih redih, ki so dajali veleposestnikom pravico, da so volili v svoji kuriji več poslancev, ka-

kor bi jim šlo po številu svojih članov. Po ustavnih zakonih z dne 21. decembra 1867. o splošnih pravicah državljanov je bila zajamčena enakost vseh državljanov pred zakonom. Toda omenjeni privilegij je bil ukinjen šele veliko pozneje z uvedbo direktne splošne in enake volilne pravice.

2. M e š č a n s t v o se je v dobi od francoske revolucije dalje vzdržalo še dolgo časa v pravnih, odprej prinesenih, razmerah, le v svoji notranji upravi se je še bolj birokratiziralo. Postalo je v pogledu narodnosti naravnost eden izmed glavnih torišč raznarodovanja slovenskega ljudstva. Prav redke so bile izjeme, da je meščan ostal napram vladajočemu duhu poveličevanja nemštva trd in nedostopen. Razlika med deželnoknežjimi mesti in prostimi mesti je obstojala naprej. Župani deželnoknežjih mest so bili od l. 1793. naprej voljeni do smrti. L. 1803. je prenehala pravica proste volitve tistih magistratnih članov, ki so bili v civilno- in kriminalnopravnih senatih sodniki. Mestom je ostala samo pravica, predlagati jih, imenovani pa so bili od apelacijskih sodišč, odnosno, če so imeli opraviti tudi s političnimi posli, od deželnega šefa. V l. 1808. je bilo odpravljeno poslovanje političnih in ekonomskih magistratnih svetnikov. Mestno sodstvo in uprava se vodi samo še po plačanih uradnikih. Finančno gospodarstvo se je čedalje bolj podrejevalo državnem nadzorstvu. Slednjič se je omejila tudi pravica, da se izda izvestna vsota preko določene meje.

Francozi so v »ilirskih provincah« proglasili popolno obrtno svobodo. »Cehov« in »mojstrskih pravilnikov« ni bilo več treba upoštevati.

Nadaljnji razvoj mestnih pravic je bil v najožji odvisnosti od političnih izprememb. V l. 1848. so deželni stanovi na svojo pest klicali tudi meščane in kmete na svoja zborovanja. Na Kranjskem se je udeleževalo pripravljalnih posvetovanj za prihodnji deželni zbor šest meščanov in šest kmetov. Tako se je prikazala nova orientacija plemstva, ki je bila širo-

kim plastem slovenskega naroda prijaznejša. Ali do preobrata v organizaciji meščanstva kot stanjene gmote, prebivajoče v mestih, je prišlo šele po izdanju splošnega občinskega reda za vse avstrijske kronovine 5. marca 1862.

Navedeni zakon je prinesel temeljne določbe o ustroju občin in je prepustil, da deželni zbori na tej podlagi izdajo občinske rede kot deželne zakone. Iz tega sledi samo po sebi, da so različni deželni zbori različno postopali, da se torej občinski redi za mesta v pokrajinah s slovenskim prebivalstvom lahko med seboj razlikujejo; toda bistvenih razlik ni bilo. Pri tem pravnem položaju je prišla izpremememba po osnovnem (ustavnem) zakonu z dne 21. decembra 1867., ki je opustila določbo, da se morajo občinski redi gibati v okvirnem zakonu z dne 5. marca 1862., in prepustila vso zakonodajo glede ustroja občin deželnim zborom. Ostalo pa je pri načelni delitvi občin, ki jo je že zakon z dne 5. marca 1862. prinesel, namreč, da se smejo nekatere občine izvzeti iz vseobčega deželnega občinskega zakona in da tudi smejo dobiti svoj poseben statut. Na ta način so dobila glavna mesta samo po sebi, druga važna in večja mesta, pa še zdravilišča brez mestnega značaja, na svojo prošnjo posebne statute. Pri tem je treba poudariti, da je postala historična pravica do naziva »mesto« brezpomembna. Edino le pri volitvah v državni in deželni zbor je ostalo pri izvestnem privilegiju, da so imela mesta svojo kurijo z določenim številom poslancev.

Pravno so imela t. zv. statutarna mesta izjemno stanje v primeri z navadnimi občinami v tem pogledu, da so si svoje zadeve sama urejevala, da so bila podrejena neposredno deželnemu odboru in zboru (t. j. brez vmesne instancije okrajnega glavarstva), da so opravljala v imenu države izvestne agende (preneseni krog uradnih poslov) in bila v tem pogledu neposredno podrejena deželni vladi; slednjič je veljala za nje posebnost, da je moral biti župan potrjen od cesarja.

Teritorialni obseg statutarnih mest je povsod nastal z združitvijo historičnega mestnega teritorija in najbližjih selišč kot predmestij.

Organizacija mest sloni vobče na načelu, ki je že iz srednjega veka znano, namreč, da odločuje v najvažnejših zadevah svét (v Trstu je imel lastnost deželnega zbora), v manj važnih, zlasti pa pri pripravljalnih zadevah, pa ožji odbor. Mestni svet je organ, ki sklepa in odloča, izvršuje pa sklepe in odločbe župan s svojim pomožnim aparatom. Nazivi reprezentance mesta so pa različni, posebej ustanovljeni (»magistrat«, »delegacija« i. pod.).

Slovenska statutarna mesta so bila Ljubljana (stat. z dne 5. avgusta 1887.), Celovec (stat. z dne 20. aprila 1895.), Gorica (18. novembra 1850.), Rovinj (30. decembra 1869.), Trst (12. aprila 1850.), Celje (21. junija 1867.), Maribor (13. decembra 1871.) in Ptuj (4. oktobra 1887.).

V poznejšem razvoju so dobivali po deželnozborskih izpremembah občinskih zakonov razen trgov tudi nekateri industrijski kraji značaj mesta.

3. Ko govorimo v naslednjem o kmetiškem sloju, se ne oziramo na svobodnjake, niti ne na druge prebivalce mest, trgov in vasi, ki niso bili nikomur podložni. Razpravljati hočemo samo o kmetih in vinogradnikih kot podložnikih patrimonialnih in vinogorskih gosposk.

Omiljeno podložništvo (*nexus subditelae*, glej § 16., št. 4.) je trajalo tekom francoske revolucije do francoske okupacije. Avstrijska vlada ni več pospeševala izpremenitve tlake v denarne ali druge dajatve. S patentom iz l. 1798. je prepustila to povsem svobodnemu dogovoru prizadetih. Deželni stanovi, pa tudi vlada sama, so priporočali, da se naj takšne pogodbe ne sklenejo za vedno, ampak le za izvestno število let. Zdi se, da se med Slovenci te smernice niso upoštevale. Francozi so torej našli v novo pridobljenih ilirskih deželah tisto značilno kmetiško podaništvo, ki je po-

menjalo zakonito podlago krutega izžemanja kmetiškega ljudstva, naslanjajočega se na razne stare institucije kot na privilegij patrimonialnega sodstva, pa tudi na novejše vladne odredbe o davščinah. Da je ostalo na Štajerskem vse pri starem, je jasno, ker ni bilo od Francozov zasedeno.

Predpravic fevdalnega značaja glede kmetiškega ljudstva pa Francozi niso mogli, niti hoteli namah odpraviti, čeprav so razveljavili takoj ob svojem prihodu starodavno ustavo deželnih stanov. Dali so novim svojim deželam nove upravitelje. Od njih sta prišla v stik s preprostim slovenskim ljudstvom predvsem župan *(mer)* in davkar (»fronkar«); cesarski osnovni dekret z dne 15. aprila 1811. je bil pravna podlaga. Tudi kmetiškega podaništva niso mogli takoj odpraviti, niti niso mogli uvesti svobodnih selskih občin. Pač pa so Francozi odpravili pravico graščakov, da sodijo nad svojimi podložnimi kmeti. S tem so pale tudi možnosti sojenja po ljudskih sodnikih; *de iure* ni bilo več vinogorskih zborov. Če so se *de facto* ohranili še prav do l. 1843. (Soteska, Žužemperk), so bili le še sredstvo, ki so se ga graščaki posluževali, da so oznanjali svoje ukrepe svojim podložnikom.

Vendar je Napoleon napovedal v ustavnem dekretu, ki je veljal njegovi Iliriji, da bodo v francoskem cesarstvu uvedeni zakoni z novim letom 1812. dobili tudi tu zakonito moč. Do tistega časa, ko bi postal kmet ali vinogradnik popolnoma prost gospodstva graščakov itd., so se obetale omejitve zemljiške obveze. Nedeljivost kmečkih posestev so Francozi odpravili (gl. § 21., št. 3.). Vsak izmed sodedičev je smel zahtevati svoj delež. Če se ne doseže sporazum, je treba nepremičnino na sodni dražbi prodati.

Glede urbarskih in desetinskih obveznosti je šla stvar drugo pot kot je bilo v ustavi obetano. Dne 4. junija 1812. je izšla odredba generalnega guvernerja Bertrand-a, da morajo kmetje-podložniki vse svoje urbarske in desetinske obveznosti tudi še naprej iz-

polnjevati z edino izpremembo, da se njih peti del odpusti. Tlaka je bila odpravljena le za gostače, ki so opravljali po 12 dni tlake za hišo, v kateri so bivali. Citirani odlok pravi, da tlaka in dajatve ne bodo brez odškodnine odpravljene, da pa ima le cesar pravico odrediti ceno, po kateri se bodo posebne služnosti odkupovale. Tu je šlo očividno za poskus pomiriti in pridobiti patrimonialno gospodo, predvsem bivše plemstvo na svojo stran. Pomniti pa je treba, da te odredbe niti graščakov niti kmetiških podložnikov niso zadovoljevale. Duh francoske revolucije je prodrl tudi med kmete in naravnost upirali so se zoper to, da morajo plačevati davke, ki so jim naloženi kot državni davki, poleg tega pa naj še nosijo graščinska bremena. Dne 10. avgusta 1813. so Francozi še enkrat zabičevali kmetom, da morajo nasproti graščinam vse dolžnosti po prej citirani odredbi izpolnjevati. Za ilirske province je bilo predpisanega zemljiškega davka 4 in pol milijona frankov (»frank« postane simbol za davek). V jeseni l. 1813. pa so Francozi odšli.

Avstrijska reokupacija v novembru l. 1813. se je uvela z značilnim oznanilom »sa volo kmetichkih davkov ſvojim Gospóskam dolshnih«. Glavne misli tega oznanila so bile: Če je francoska oblast kmetom in drugim gosposkim rojakom *(Erbholden)* peti del gosposkinega davka odpustila proti temu, »de kmet ſvoji gospoſki dolshne davke ſam odrajtova,« s tem ni bila »feudalſka in prijmiska praviza overshena, ampah ſhe li vſelej per vſaki perloshnoſti terjena«. Nov avstrijski gubernij je opazil, da se širijo glasovi, kmet ni več ničesar dolžan gosposki. Te misli so prazne; zapoveduje se, da se vsa francoska naredba še nadalje izpolnjuje, vsak kmet naj dolžne »urbarske kakorshne koli davke naj bodo v' dnarju ali v' naturi, po odtegnenju pitiga dĕla, bres beſedvanja opravi«; vsaka gosposka pa se mora s tem zadovoljiti. Iz tega prvega zakonitega predpisa se jasno vidi, da je avstrijska Ilirija hotela graditi na pravnem položaju, ki se je iz-

oblikoval v dobi francoske okupacije. V poznejših odredbah gubernija je bilo rečeno, da ostane pri odpravi gostaške tlake, dalje da se mrtvaščina *(mortuarium)* ne sme več pobirati, toda zaostanki dolgov se morajo zemljiškim gosposkam po primernih odlogih v obrokih izplačati.

Glede za časa francoske okupacije razdeljenih kmetiških posestev ilirskih provinc je cesarska odločba z dne 17. januarja 1815. izrekla, da kmetiške zemlje, kar jih je bilo pod francosko oblastjo razdeljenih med spolovnjake, ostanejo tudi še nadalje takšne. Avstrijska vlada svojih prejšnjih zakonitih predpisov o zabrani delitve posestev sploh ni več obnovila. Toda poslej je moral dobiti zakoniti naslednik kmetiškega posestva vso zemljiško posest nerazdeljeno, razen če je bil sam z razdelitvijo zadovoljen. Pri delitvah pa so se morala deliti tudi bremena, kar je potrjevala kresija. Da pa se ne bi graščine še večale v svoji posesti, je bilo zakonito predpisano, da si graščine ne smejo pridobiti ali prisvojiti nobenega podložnega zemljišča, niti nikakšnega njegovega dela ne. Ko pa je bil obči državljanski zakonik z dne 1. junija 1811. na slovenskem ozemlju uveden, in sicer dne 1. maja 1815. v postojnskem, ljubljanskem, novomeškem in beljaškem okrožju, dne 1. oktobra 1815. pa v Gorici in Istri, so bile vse omejitve odpravljene. Tudi ta zakonik pa je še vzdrževal institucijo vrhovne in hasnovalne lastnine *(Ober- und Nutzungseigentum)*, toda podložniki so bili obvezani dajati graščakom samo tiste davščine, do katerih je imel pravico kot prvotni lastnik zemlje.

Kmetiške podložnike ste tlačili razen davkov zlasti še tlaka in desetina. Ne povsod enako, zato pa marsikje zelo hudo. V starih urbarjih je bilo zapisano, od katerih pridelkov se daje deseti del; to so bila žita, ne pa zelenjava. Krompir, detelja, koruza se niso šteli med pridelke, ki so podvrženi desetini. Kmetje so začeli baš te rastline v vedno večji meri saditi. Sedaj so pa grajske gosposke zahtevale tudi desetino od teh.

Nekateri so se začeli s kmeti pogajati in so dosegli, da so jim dajali dvajseti del. Mnogokje pa se sporazum ni dal doseči. Deželni zbor v Ljubljani je leta 1821. priporočal spravljivost. Pa pomagalo ni nič. Cesarski patent z dne 11. februarja 1833. je ukazal, da naj se daje na Kranjskem na desetinskih njivah dvajsetina krompirjevega pridelka, razen če se izkaže, da je bilo sklenjeno kako drugače. Samo če kmet dokaže, da je bil oproščen, naj to obvelja. Vendar je bilo priznano, kakor je bilo za časa Francozov določeno, da je ena petina dolžne količine odpuščena. Protest deželnega zbora kranjskega zoper te in pa nadaljnje določbe glede pobiranja krompirja je bil s cesarsko odredbo z dne 10. junija 1853. odbit.

Zadeva glede krompirjeve desetine je bila seveda le del vseh stremljenj kmetov po odpravi tlake in desetine. Šlo je v glavnem za način odprave zemljiške obveze.

Mali upori radi trdote pri pobiranju desetine so bili skoraj vsako leto na dnevnem redu. Spomladi leta 1844. so se kmetje na Kranjskem že splošno branili dajati graščakom stare podložniške davščine. Cesarski odlok z dne 14. decembra 1846. je bil zadnji poskus, da bi se razmerje med zemljiško gosposko in podložniki sporazumno razčistilo; pa je ostal brez uspeha. Ozadje problema je bilo v p r a š a n j e o s a m o s v o j i t v e k m e t a o d p o d l o ž n i š t v a. Zakon z dne 7. septembra 1848. je ukinil podložništvo in gosposkino zaščitno razmerje. Odkazal je vso civilno in kazensko pravosodje državnim sodiščem, upravo pa občinam in državnim upravnim oblastvom. Razveljavil je vse iz podložništva izvirajoče, podložnega zemljišča držečih se bremen, služnosti in dajatev, dalje vse iz zemljiško-gosposkinega vrhovnega lastništva, iz desetinskega, zaščitnega, vinogorskega gospostva ali iz selskega poglavarstva izhajajoče naravne, delovne ali denarne pristojbine, neizključivši primščine in mrtvaščine. Vendar je bilo določeno, da samo za razveljavitev iz

podložniške obveze in gosposkine pravice izvirajočih osebnih prejemkov ni treba plačati odškodnine, dočim se mora za na zemljišču bremeneče dajatve in pristojbine povrniti odškodnina. S patentom z dne 4. marca 1849. so bili izdani načelni predpisi glede odškodnine za odpravo zemljiške obveze. Izvedba je pripadala deželnim in okrajnim komisijam. Podlaga je bila faktično posestno stanje v l. 1848., glede vrednosti so odločevale katastralne cene. Pri tlaki *(robot)* je bila upoštevna vrednost enega dne, kakor je v občini znašala po katastralnih cenilnih načrtih. Ena tretjina se je povsod odbila kot pavšalni znesek za davke, ki jih je moral plačati upravičenec. Ves izračunani znesek odškodnine se je razdelil: polovico ga plača podložnik, polovico pa provincija. Letna čista odškodninska renta, ki jo je plačeval bivši zavezani podložnik, se je po ključu 5%, torej v dvajsetnem znesku, povzdignila v glavnico. To je bil znesek, ki ga je smel terjati upravičenec. Ta znesek je postal hipotekarno breme, vknjiženo na obremenjeno posestvo. To breme je imelo pravice davčnih zahtev.

Država je pospeševala izvedbo zemljiške odveze s tem, da je odredila komisije za ugotovitev vrednosti dajatev in dovolila obvezancem plačilo odškodnine z ustanovitvijo fondov za zemljiško odvezo za vsako pokrajino. Upravičenci so dobili s tem obligacije iz tega fonda, ki so se obrestovale, pa so se dale tudi prodati.

V fond so se stekale dajatve obvezancev, ki so pa jih smeli, če so znašale nad 10 fl., razdeliti v plačilo po 20 letnih obrestovanih anuitetah. Pol fonda je bilo ustvarjenega po pribitkih na davke, kar pa se je razdelilo na 40 let, ali po tem času naj bi bila zemljiška odveza dovršena. Obligacijski papirji z teh fondov so se obrestovali in vsako leto žrebali. Izžrebani so se na zahtevo izplačevali v nominalnem znesku. Leta 1895. je bila akcija glede zemljiške odveze zaključena. Obligacij iz omenjenega fonda ali ni bilo več, ali pa so

se prenesle v nekaterih deželah (Kranjska, Štajerska) na deželni dolg.

Osvobojenje kmečkega stanu od podložništva je dobilo šele slovesnega izraza v ustavnem zakonu z dne 21. decembra 1867., ki je odpravil podložniško razmerje z ustavno določbo čl. 7.: »Vsaka vez med gospoščino in podložniki je odpravljena za vsegdar. Vsaka dolžnost ali dajatev, katera se iz imena razdeljene lasti drži nepremičnega posestva, je odkupna ter se v prihodnjič ne sme nobena nepremičnina obtežiti s takšno neodkupno dajatvijo.«

In vendar se je v volilnih redih za državni zbor zrcalila še precej časa dalje nekakšna neenakost kmečkega stanu v primeri z drugimi, ker niso dobili kot drugi stanovi, pravice voliti neposredno, ampak le po izbranih volilnih možeh. Seveda to ni veljalo samo za slovensko ozemlje, ampak za vso državo.

4. Vinogradniki so spadali vsaj deloma, kolikor so bili sogorniki, k sloju podložnikov in so delili z njimi svojo usodo zlasti v dobi po francoski revoluciji. Toda spričo okolnosti, da so pomenjali v prejšnjih dobah naravnost stožer avtonomnega sodstva po svojih lastnih »dobrih ljudeh«, se moremo vendarle vprašati, kako se je ta posebna organizacija v toku XIX. stoletja izživela. Tu pa moramo razlikovati slovenske pokrajine, ki so prišle pod francosko Ilirijo, od tistih, ki so ostale v sklopu avstrijske države.

a) Da so od francoske vladavine dalje in še pozneje v avstrijski Iliriji *de iure* gorske pravde nehale, to smo že poudarili, pa tudi omenili, da so *de facto* nekatere gosposke vendarle dopuščale, da so se vinogradniki zbirali na vinogorskih zborih (Soteska, Žužemperk). Razmere pa so tudi drugače silile, da ostane pri upravljanju vinogorskih okolišev po avtonomno izbranih organih. Ker se je izkazalo to za nujno potrebno, je kranjska vlada izdala naredbo z dne 28. januarja 1832., št. 27.049., za novomeško okrožje. Ta je vsebovala red za vinsko trgatev *(Weinlese-*

ordnung). V uvodu te naredbe je bilo rečeno, da se »*die bereits seit urvordenklichen Zeiten bis zum Jahre 1809. beobachtete, seit dem aber ausser Anwendung gekommene Weinleseordnung*« zopet razglaša, vendar nekoliko izpremenjena. Tu se takoj vidi, da je tedajšnja deželna vlada namenoma govorila o »*Weinleseordnung*« namesto »*Bergtaidingsbüchlein*«, kajti res je, da so se nahajale v gorskih bukvah tudi določbe o trgatvi, ni pa misliti, da deželna vlada ne bi poznala gorskih bukev, ki so nekoliko desetletij prej še splošno veljale. V tisti naredbi je stalo, da se pred določenim časom ne sme pričenjati s trgatvijo, dalje, da določa dan trgatve gorska gosposka z »odbori« vinogradniških posestnikov vsake vinske gorice v vsakem letu, a to se mora določiti zadnjo nedeljo avgusta vsakega leta. Kazen za kršitev zapovedi je zapad posode na korist gornika *(Bergmeister)* in pa denarna globa 1 fl. konv. novca, ki pripade takisto gorniku, a izterjuje jo dotična okrajna gosposka *(Bezirksobrigkeit)*. Značilno pa je, da so odslej tudi gorska gosposka in dominiji, ki imajo v vinski gorici vinograde, vezani na enaki red prav tako kot drugi sogorniki in pod isto kaznijo. Gornik ima po tej naredbi dolžnost, da prehodi večkrat vinsko gorico, se prepriča o napredovanju zoritve grozdja in o tem poroča gorski gosposki. Ta pa naj z odborniki *(»Ausschussmänner«)*, med katerimi je gornik, določi, kdaj se sme — in tudi mora — pričeti s trgatvijo.

Kakor se vidi, je ostala od prejšnjega ustroja vinogorskega okoliša na poedinih vinskih goricah institucija »gornika« in pa »odbornikov«. Ti poslednji so pač nekdajšnji »*Urteilsreferenten*«, ki so dajali pobude za občo sodbo kot samopravno odločbo v občih zadevah vse gorice. V ostalem pa v tej »*Weinleseordnung*« niso več reproducirani predpisi o vinogorskih zborih kot samopravnih teles, ki so tudi sodila. Ostalo je torej le pri strogo gospodarskih predpisih nekdanjih gorskih bukev.

Ta naredba z dne 28. januarja 1832., št. 27.549., je izgubila svojo veljavnost s cesarskim patentom od 7. septembra 1848., ki je odpravil podložništvo. To je tudi poudaril ukaz kranjske deželne vlade z dne 11. septembra 1860., št. 14.643.; — imel je moč zakona —. Navzlic temu pa se je še vedno vzdrževala starodavna institucija gornika. Izbirali so si ga vinogradniki sami. Le ena izpremememba je nastopila, ker se je zemljiško podložništvo ukinilo; namreč, da naj potrjujejo izvoljene gornike namesto graščinskih gosposk — občinski župani. Ta zakon iz l. 1860. pač ni mogel prodreti. Z okrožnico kranjskega deželnega odbora v Ljubljani z dne 16. maja 1874. o zakonu za vinograde na Kranjskem so bila vsa županstva vinogradskih občin na Dolenjskem in Notranjskem opozorjena, da je »vinogradarska postava kakor je podoba dosihmal na škodo vinorejcem in vsej deželi, le mrtva črka in skoro popolnoma neznana postala«. Resno nalaga deželni odbor županstvom skrb, da se naj postava natanko izpolnjuje. Obenem s tem opozorilom pa je bilo še objavljeno, da je občni zbor Kmetijske družbe z dne 6. maja 1874. želel, naj stopijo namesto prejšnjih gornikov župani v funkcijo. Pa niti ta opomin ni več zalegel. Novi duh časa se ni več skladal z nekdanjo patriarhalno institucijo samouprave vinogradskih okolišev. Namesto gornikov je postavil zakon z dne 29. maja 1887. zapriseženе čuvalne organe, pa ne več samo za vinograde, ampak splošno za vse kulturne nasade. Enaka zakona sta izšla tudi za Goriško in Koroško.

b) V tistih delih slovenskega ozemlja, ki niso prišli pod francosko Ilirijo, torej zlasti spodnještajersko slovensko ozemlje, je ostalo glede ustroja uprave vinskih goric po vsej priliki pri institucijah po gorskih bukvah. Ni pa bilo v naši dobi več vinogorskih zborov, ker je bil vpliv centralističnih državnih zakonikov jačji. Brez dvoma pa je šel razvoj vinogradništva v drugo smer, namreč v to, da so se, čim dlje tim bolj,

radi obubožanja vinogradnikov, kakor kmetiškega sloja sploh, polastili vinogradov, najbolj seveda v boljših legah, meščani. Ti pa so ostali v svojih domovališčih in oskrbovali svoje vinograde po najetih ljudeh. Ta pojav se je tako posplošil, da je nastala potreba urediti razmerje med lastniki vinograda in neposrednimi obdelovalci s posebnimi predpisi. Poslednji teh predpisov so bili vsebovani v »postavi z dne 2. maja 1886.«, po kateri je bil ustanovljen viničarski red za Štajersko, izdan pa na predlog deželnega zbora vojvodine Štajerske od državnega vladarja. Ti predpisi so še danes v veljavnosti. Viničarji so po tem zakonu uslužbenci posestnikov vinograda, ki so od le-teh plačani v denarju ali v naturalijah ali v obeh za obdelovanje vinograda, pa imajo svoje hišno gospodarstvo. Službena doba je eno leto. Vsak viničar mora imeti viničarsko knjigo, ki mu jo izda praviloma domovinska občina. Viničarsko knjigo hrani lastnik vinograda. Službena pogodba se mora skleniti na ta način, da dá posestnik vinograda aro, viničar njemu pa viničarsko knjigo. Viničar se mora zavezati, da si ob nastopu službe preskrbi pomočnike in izvestno število domače živine. Gostače *(Inleute oder Gäste)* sme sprejeti samo z dovoljenjem lastnika vinograda. Viničar mora biti ukazom svojega gospodarja pokoren, ta pa mora z njim spodobno ravnati. Urejeni so primeri odpustitve ali opustitve službe pred iztekom službene dobe. Kdor vedoma kakšnega viničarja, ki je svojevoljno službo zapustil, vzame v svojo službo, se kaznuje z denarno globo in mora povrniti škodo, ki je nastala prejšnjemu gospodarju. Spore in pritožbe, ki izvirajo iz službenega razmerja, rešuje za časa trajanja pogodbe in še 14 dni poslej predstojnik občine, v kateri leži vinogradsko posestvo. Odškodninske terjatve naj presoja predstojnik do zneska 10 gl. sam. Preko tega zneska naj občinski predstojnik upoti poravnavo. Če se ta ne doseže, gre stvar svojo redno tožbeno pot. Kazni po tem zakonu se izrekajo po občinskem redu z dne

2. maja 1864. Generalni predpis glede kaznovanja po občinskem redu se glasi, da se vsaka naklepna pregreha ali grobo zanemarjanje dolžnosti, ki je v tem zakonu ustanovljena, na strani viničarja kakor tudi posestnika vinograda, kaznuje, če sicer ni hujša kazen določena, na zahtevo z globo 2 do 5 gl. Denarne kazni se morejo v primeru neizterljivosti izpremeniti v kazen zapora do petih dni. Denarne globe gredo v blagajno one občine, v kateri leži vinogradsko posestvo.

Dejstvo je, da je ostal navzlic določbam tega zakona gospodarski položaj viničarjev vobče zelo težak. Iz nekdanjih sogornikov se je razvil stan viničarjev in zdrknil še izpod pravnega položaja nekdanjih vsobenjkov.

§ 29.

KRATEK ORIS PRAVOSODJA IN UPRAVE

1. Videli smo, da je absolutistična vlada že izza konca XVIII. stoletja pritiskala stanovsko organizacijo čedalje bolj ob steno, vzporedno s tem pa ustanavljala in uveljavljala državne urade. Ni bilo več združljivo z duhom novejše dobe, da bi se gosposkina oblast s pravico kriminalnega s o d s t v a smela smatrati za privatno pravico in pritiklino zemljiške posesti. Tudi patrimonialna organizacija se je uvrstila med tiste zadeve, ki jih ureja deželni gospodar, vladar. Cesarica Marija Terezija je ustanavljala okrožne urade, »kresije«, ki so postale činiteljice za zaščito podložnikov. Cesar Jožef II. je izdal splošni sodni red iz l. 1781. (gl. § 17., št. 2., a) v želji, da se poenoti in poenostavi vse sodno postopanje. On bi bil že uvedel na splošno samo d r ž a v n a s o d i š č a, ako bi bilo to financijski izvedljivo. Pač pa je zelo utesnil patrimonialno s o d s t v o glede kaznovanja, kakor smo že razložili v § 16., št. 4, in uvedel pravico pritožbe tudi v civilnopravnih zadevah. Z reformami iz l. 1783. je Jožef II. odpravil sodstvo več dominijev v enem kraju

z mešanim prebivalstvom. Določil je, da naj sodi sploh samo tista patrimonialna gosposka (dominij), ki je postavila v kraju justiciarija, juristično izobraženega sodnika. Pozneje so ti justiciarji (l. 1803.) dobili tudi pravico, da sodijo v kazenskih zadevah o »težkih« policijskih prekrških in da vodijo politično upravo. Toda morali so biti tudi v teh panogah pravne znanosti izobraženi in storiti ustrezno prisego.

V upravnem pogledu je bila za časa Jožefa II. Kranjska podrejena graškemu guberniju, takisto pa tudi Koroška. Toda deželni stanovi kranjski in koroški so se pritoževali radi te združitve. Leopold II. je l. 1791. vsem trem deželam dal upravno samostojnost. Politični dogodki so povzročili kmalu pridružitev Goriške k Kranjski, Koroške k Štajerski, dočim sta ostala Trst in Istra ob strani. V kompetenco deželnih vlad ali gubernijev je spadala vsa uprava s prosvetnimi in šolskimi zadevami vred, vodstvo varnostne policije, obrtne stvari in cenzura knjig. Podrejene so jim bile kresije; prvotno, v dobi do francoske okupacije, so morale tudi davke pobirati. Do početka XIX. stoletja so bila nižja policijska ali politična oblastva patrimonialna (razen pri magistratih), vendar so morali biti njihovi uradniki — pravniki.

To je bila prilična slika fevdalnega sodnega in upravnega sistema do časa francoske okupacije. Na razvalinah tega sistema je bilo treba zgraditi nove tvorbe. Že pred francosko okupacijo so dominiji občutili kot težko breme, da so morali zaposliti radi izvajanja svoje uprave in svojega sodstva izobražene pravnike, dasi so jih smeli uporabljati tudi v svojih gospodarskih stvareh.

2. Francozi so odpravili za svoje »ilirske province« fevdalizem; s tem je začasno razpalo patrimonialno sodstvo v nič.

Vrhovno vodstvo vse u p r a v n e o b l a s t i za »ilirske province« je bilo v rokah generalnega guvernerja, ki sta mu bila prideljena generalni intendant

za finance in generalni intendant za pravosodje. Najvišjo upravno oblast je izvrševal »mali svet«, sestavljen iz treh že imenovanih članov vladnega vodstva in pa še dveh sodnikov ljubljanskega apelacijskega sodišča. Razsojal je v upravnih stvareh na splošno, dalje o pritožbah v pravnih sporih do 200.000 frankov vrednosti pravdnega predmeta. Preko tega zneska so šle pritožbe na kasacijski dvor v Parizu. Generalni guverner je postavljal mirovne sodnike, notarje, odvetnike in mêre (župane), le župane v Ljubljani in Trstu, Karlovcu (Zadru, Dubrovniku) je imenoval cesar Napoleon sam. Upravnih pokrajin je štela francoska Ilirija šestero, med njimi Kranjsko brez Vipave, Kastva, Lupoglave, Pazina, Kožljaka, Devina in Trbiža; Koroško z Beljakom; Istro s Trstom, furlanskim Tržičem, Vipavo in z grofijo Gorico.

Vsaka pokrajina je bila razdeljena na distrikte, ki so se ujemali z bivšimi kresijami pod Avstrijo. Distrikti so razpadali na okraje ali kantone, vsak kanton pa je obsegal po več glavnih občin. Politično upravo v sleherni ilirski pokrajini je imel intendant, nadzorstvo nad vsemi intendanti pa je pripadalo generalnemu intendantu ilirskih provinc.

V ilirskih deželah so Francozi izročili p o d r ž a v l j e n o s o d s t v o v prvi stopnji kantonskim mirovnim sodnikom, ki so smeli soditi v civilnosodnih stvareh do 100 frankov pravdnega zahtevka; o višjih zneskih so smeli skleniti samo poravnavo. V kazensko-pravnih zadevah so sodili le o prekrških (t. j. o najlažjih deliktih). Pritožbe zoper sodbe in odločbe mirovnih sodnikov so šle na tribunalna sodišča prve stopnje (v Ljubljani, Novem mestu, Gorici, Beljaku, Trstu, Reki itd.), ki so bila obenem kriminalna sodišča za težje delikte. Tribunali so izdajali kot prvosodna instanca v civilnih stvareh razsodbe do pravdne vrednosti 1000 frankov. Posebna trgovinska sodišča so bila ustanovljena l. 1812. v Ljubljani, na Reki in v Trstu. Sodila so v sporih o predmetu, ki nima vred-

nosti nad 1000 frankov. Spori o višji vrednosti pravdnega predmeta so šli pred prizivno (apelacijsko) sodišče. Dne 1. novembra 1811. je dobil francoski kazenski zakonik veljavnost za vso Ilirijo (izvzemši samo hrvatsko vojaško granico).

Francoski mirovni sodniki so bil zelo slabo plačani. Novo postopanje se ni obneslo; bilo je zelo dolgotrajno pa drago. Pač pa so se ljudje zelo zanimali za kontradiktorno ustno razpravljanje pri pravdah na prvi stopnji sodišča. Uradni jezik je bil samo posebi umevno francoski kot državni jezik, pripuščeni pa sta bili tudi nemščina in italijanščina. V šolah pa se je pustilo Valentinu Vodniku, da je postopoma uvajal slovenščino. Proti koncu francoske vladavine so se pravdni razglasi objavljali tudi v slovenščini. Nameravana je bila izdaja vladnega lista v četvero jezikih, kar bi pomenilo, da je vključen tudi slovenski. Toda do tega ni več prišlo, ker so Francozi prej odšli.

3. Ko so Avstrijci dobili Ilirijo zopet pod svojo oblast, sami niso več hoteli, da bi se v njej prejšnji pravni položaj povsem obnovil. Kakor smo že prikazali v § 27., št. 2., so sicer stvarno podložništvo restavrirali, ne pa osebnega, t. j. dopuščali so dominijem, da so izvrševali sodstvo le v imenu in po nalogu države.

Uprava se je naslonila na stari avstrijski sostav. Namesto francoskih komunskih mērij so stopile za upravo odločilne okrajne gosposke. Okrajem so se pridelile le nedeljene, cele komune, ki so jih imenovali »glavne občine«. Vsako teh glavnih občin je sestavljalo po več nekdajšnjih konskripcijskih ali davčnih občin, ki so jih odtlej začeli imenovati podobčine. To so bile v resnici večinoma poprejšnje jožefinske regulirane davčne občine (gl. § 18., št. 5.), ki so obdržale svoje staro ime in tvorile podlago za katastrsko merjenje in ustanovitev katastralnih občin. To se je izvršilo v 2. in 3. desetletju XIX. stoletja.

Pomožni organi okrajnih gosposk so bili občinski »rihtarji«. Organizacijski dekret z dne 23. junija 1814. je predpisoval, da mora vsaka okrajna gosposka v vsaki glavni občini postaviti sposobnega moža kot »nadrihtarja«, a njemu naj se pridele za podobčine v pomoč rihtarji ali župani. Lahko pa se postavi za več manjših podobčin (sosesk) po en sam župan. Vsaka podobčina je dobila po dva odbornika, ki zastopata svoj sosesko v občinskih zadevah. Župani-rihtarji in nadrihtarji *(Oberrichter)*, ki so bili imenovani od okrajnih gosposk, pa so morali kljub temu sporočati želje in pritožbe občanov kot njihovi zaupniki. Biriči so bili občinski sluge in izvrševalci povelj. Ker je bila pretežna večina županskih (rihtarskih) poslov policijske narave, a občina ni bila dovolj upoštevana, se vsa ta institucija takšne upravne edinice med ljudstvom ni dala ukoreniniti.

Okrajne gosposke (prej kantoni, sedaj *Bezirksämter*) se niso bavile z zemljiškoknjižnimi opravili. Ti so ostali, prav kakor tudi vsi opravki *ex nexu subditelae* (omiljeno podložništvo) pri zemljiški gosposki. Meje okrajnih gosposk so se, če le mogoče, ujemale z mejami prejšnjih francoskih mêrij. Poudariti pa je treba ponovno, da je bilo mnogo podložniških posestev tudi izven pravega, ožjega okoliša zemljiške gosposke, tako da so podložniki stanovali daleč od sedeža svoje graščine. Za vodstvo teh okrajnih gosposk so se zbirale pripravne graščinske gosposke, ker so pričakovali od njih, da bodo lažje vzdrževale dobre uradnike. Izza l. 1815. pa se ni smel priznati nihče za vodjo okraja (=okrajno gosposko), ki ni imel sposobnosti za političnoupravne in sodniške posle.

V zvezi s pravosodno preosnovo in ko je bilo sodstvo podeljeno med prave državne okrajne gosposke in patrimonialne okrajne gosposke, je bilo ustanovljeno v Ljubljani, Trstu in Gorici po eno deželno kneže »mestno in deželno sodišče«. Bilo je pristojno za vse kriminalne zadeve v svoji deželi in pa za druge

zadeve vseh svojih prebivalcev, tudi plemičev, duhovščine in drugih prej neposredno deželnemu sodišču podsodnih oseb (n. pr. svobodnjakov, v deželni deski vpisanih posestnikov-neplemičev).

Kot druga instanca se je ustanovilo za vse civilne in kriminalne spore apelacijsko sodišče. Poslovalo je za vse ozemlje avstrijskega kraljestva Ilirije v Celovcu.

Vse te organizacijske priprave za ustaljenje sodstva so se pričele majati. Kajti tudi tiste graščinske gosposke, ki jim je bilo poverjeno mesto okrajne gosposke, so se branile, da bi na svoje stroške nastavljale izučene pravnike kot plačane uradnike. Zapored so se odrekale naloženim pravicam, sploh svoji vlogi kot okrajne gosposke. Vlada je morala poskrbeti za nadomestilo. Našla ga je v ustanovitvi državnih okrajnih komisariatov. Tako je bilo na Kranjskem, Koroškem in Primorskem. V času okrog l. 1848. je bilo na Kranjskem 18 mešanih okrajnih gosposk (pri patrimonialnih gosposkah) mimo 20 samo deželnoknežjih gosposk ali okrajnih komisariatov. V Beljaškem okrožju so bile vse okrajne gosposke samo deželnoknežje. Na Primorskem je bilo 16 okrajnih komisariatov in le ena mešana, patrimonialna okrajna gosposka. Ljudstvo je bilo z okrajnimi komisariati zadovoljno. Na Štajerskem, ki ni bila pod francosko Ilirijo, so sodila patrimonialna sodišča naprej. Tudi v Celovškem okrožju je ostalo za ta čas še pri patrimonialnem sodstvu.

Od l. 1835. dalje se opažajo stremljenja po razdvojitvi sodstva in uprave. Načelno in popolnoma odstranjeno je bilo sodstvo patrimonialnih gosposk s cesarskim patentom z dne 4. marca 1849.

V dobo od francoske revolucije do načelne odprave patrimonialnega sodstva spada dvoje velevažnih dogodkov v zakonodaji, preko katerih ne smemo iti, ne da bi jih začrtali vsaj po glavnih podatkih. Prvi dogodek je bila uvedba občega državljanskega zakonika z dne 7. julija 1810. Slonel je ta zakonik na osnutku barona M a r t i n i-ja iz l. 1796., ki se je oziral kolikor toliko

tudi na slovenske pravne običaje zlasti glede skupnosti pri imovini zakonskih drugov. V avstrijskih dednih kronovinah je bil uveden s patentom z dne 17. julija 1811. Dne 1. maja, odnosno 1. oktobra pa je stopil v veljavo v avstrijskem kraljestvu Iliriji. Ta zakonik je bil zrelo delo, čegar vrednost ga je obdržala do danes v glavnem v moči. Drugi dogodek je bila uvedba zakonika o zločinstvih in težkih policijskih prestopkih s patentom z dne 3. septembra 1803. Ta zakonik je pomenjal sicer velik napredek, ali izvrševanje njegovih predpisov je bilo v praksi zelo nedostatno; zlasti, ker se izrečene kazni niso mogle točno izvrševati. Posledica je bila, da se je razpaslo r o k o v n j a š t v o in podobne neprilike za javno varnost tudi na slovenskem ozemlju.

Po l. 1849. se je izvrševalo s o d s t v o izključno le v imenu cesarja in samo od državnih sodišč. Organizacija in pristojnost sodišč se je dala poslej določiti edinole z zakoni. Sodniki so pri izvrševanju sodnih poslov samostojni in neodvisni od vlade. Če sodnik prekrši svoje dolžnosti v uradu, se sme skupno z državo tožiti na odškodnino. Sodno poslovanje bodi načelno ločeno od uprave.

Sodniški posli, ki so bili poverjeni v nekaterih kronovinah (kakor smo videli, tudi v slovenskih) še vedno mešanim okrajnim gosposkam *(Bezirksämter)*, so se po zakonu z dne 11. junija 1868. dokončno izročili posebnim okrajnim sodiščem *(Bezirksgerichte)*.

Absolutistična vlada je v dobi po l. 1849. organizirala u p r a v o tako, da je postavila na čelu provinc na Štajerkem in v Trstu deželnega namestnika *(Statthalter)*, na Kranjskem in Koroškem pa deželnega predsednika *(Landespräsident)*. Ti so bili tudi predsedniki finančnih deželnih direkcij. Na Štajerskem so bile prve namestništvu podrejene oblasti »okrožne oblasti«, le-tem pa »okrajna glavarstva«. Na Kranjskem, Koroškem in Primorskem vmesnih okrožnih oblasti ni bilo; deželnim predsedništvom so bila ne-

posredno podrejena okrajna glavarstva. Glavna mesta v kronovini so spadala takisto neposredno pod deželno vlado.

Sodne instance so bile hierarhično urejene. Na čelo vsega pravosodja je bil postavljen vrhovni sodni in kasacijski dvor; ustanovljen je bil na Dunaju za vso državo s patentom z dne 7. avgusta 1850. Neposredno so mu bila podrejena vsa višja deželna sodišča za apelacijske zadeve, le-tem pa deželna sodišča v glavnih mestih ali okrožna sodišča v večjih mestih. Ta so nastopala kot prvostopna sodišča v civilno- in kazenskopravnih stvareh, pa tudi kot drugostopna sodišča napram podrejenim okrajnim sodiščem z manjšo sodno kompetenco. Posebej je treba poudariti, da je avstrijski absolutizem pod B a c h-om poskrbel za to, da so bili Slovenci v tisti dobi podrejeni kar t r e m višjim deželnim sodiščem, graškemu, celovškemu in tržaškemu.

Pri vseh sodiščih so bila za kazenske zadeve radi izvajanja akuzatoričnega načela nameščena posebna državna pravdništva, čijih vrste so prilagojene funkcijam in nazivom dotičnih sodišč, pri katerem imajo svoj delokrog.

Porotna sodišča so bila uvedena že leta 1848. za tiskovne kazenske pravde, a l. 1852. ukinjena. Z zakonom z dne 9. marca 1869. pa so bila za tiskovne zadeve vnovič oživljena, po letu 1873. pa za najtežje kaznive in za t. zv. politične delikte definitivno urejena. Pri tem je ostalo do izbruha svetovne vojne. Slovenski porotniki so glede pravičnosti in razboritosti sojenja imeli izvrsten sloves. Posebno so se v tem pogledu odlikovali, če je bila porotna klop (12 moških) sestavljena pretežno iz kmetov in podeželskih trgovcev ali obrtnikov.

Od zakonov, ki so bili po letu 1848. izdani, je treba omeniti posebej kazenski zakon z dne 27. maja 1852., ki je bil pravzaprav nova izdaja prejšnjega kazenskega zakonika, samo da je obravnaval edino le materialno kazensko pravo. Dalje naj omenimo vsaj

še cesarski patent z dne 9 avgusta 1854. o postopanju izvenspornih zadev; trgovinski zakonik z dne 17. decembra 1862.; obči zemeljskoknjižni zakon z dne 25. julija 1871.; kazenskopravdni red z dne 23. maja 1873. Skupina zakonov o civilnosodnem postopanju, o izvršilnem redu iz l. 1895. je postavila civilnosodno postopanje na moderno, svetovno priznano podlago; v veljavnost je stopila 1. januarja 1898.

Vsa avstrijska zakonodaja se niti v načelu, niti v posameznosti ni ozirala na posebne potrebe, izvirajoče iz historičnih pravnih institucij nenemških narodov.

§ 30.

O JEZIKOVNEM VPRAŠANJU

1. Do francoske revolucije jezikovno vprašanje takorekoč še eksistiralo ni. Pač je bilo nekoliko važnejših cirkularjev prevedenih iz nemške uradne izdaje na slovenski jezik; imenovali so jih »okoli-povelja«. Najstarejše tako povelje datira še iz dobe cesarice Marije Terezije. Da se vidi, kaj se je smatralo za zelo važno, naj citiramo nekoliko primerov (G l a s e r, Zgod. slov. slovstva, II., str. 91.): o postavnem nakupu posestev v najem danih po Štajerskem in Kranjskem z dne 27. maja 1786., o prepovedanih nabérah novcev po občinah za pošiljanje izvoljenih pritožnikov z dne 14. junija 1786. (iz Gradca!); o cenitvah pri inventarjih podložnikov z dne 15. novembra 1786. (tudi iz Gradca). V Ljubljani je izšla 29. marca 1790. okrožnica vsem okrajnim sodnikom, v kateri se jim naznanja, da so dvorne in deželne komisije za uredbo davkov in pobiralcev davkov odpravljene. Izpraznena najemna posestva po smrti najemnikov na noben način ne smejo prehajati na dediče ter se ne more nobena gosposka siliti, naj bi jih oddajala v kupno pravico; to je bilo izdano v Ljubljani 7. oktobra 1790. Poselski red na kmetih z dne 29. septembra 1789. je izšel v slovenskem prevodu na Dunaju.

Francoska vladavina se navzlic toplemu sprejemu, ki ga je med slovenskimi izobraženci doživela, ni mogla ogreti za slovensko uradovanje niti ne za vsaj delno priznanje slovenskega uradnega jezika. Pač pa je *Télegraph officiel* objavljal posebno važne razglase tudi v slovenskem jeziku.

Ko je Avstrija obči državljanski zakonik izdala (l. 1811.), ki je stopil na Štajerskem že 1. januarja 1812. v veljavnost, je bilo v uvodnem razglasilnem cesarskem patentu rečeno, da je treba prebivalcem zakon razlagati v tistem jeziku, ki jim je razumljiv *(in einer ihnen verständlichen Sprache)*. Slovenski prevod tega zakonika pa je bil napravljen šele l. 1850. (Anton Mažgon in dr. Josip Kranjec sta bila avtorja); v tisku pa je izšel v 500 izvodih l. 1853.

Glede nastavljanja uradništva kažejo vladni dekreti iz prvih let avstrijske Ilirije tako glede upravnih kakor tudi glede sodnih služb skrb vlade, da naj bodo tisti uradniki, ki imajo neposrednega opravka s slovenskim ljudstvom, vešči njegovega jezika. Vendar se v tem pogledu opaža, da je omenjena skrb proti kraju avstrijske Ilirije znatno pojemala.

Na peticijo kranjskih deželnih stanov je ministrstvo na Dunaju dne 27. julija 1848. dovolilo poslovenjevanje zakonov, uredb in razglasov za kranjsko kronovino in namestilo prelagatelja z mesečno plačo 50 fl.

Preokret v jezikovnem vprašanju pride s cesarskim patentom z dne 4. marca 1849., št. 153. drž. zak. Ta je določil, da naj izhaja državni zakonik paralelno v nemškem in v nenemških jezikih, devetero po številu, torej tudi v slovenskem jeziku, in da naj ima vsako besedilo (torej tudi slovensko) veljavo avtentičnosti. Prvi urednik slovenskega dela državnega zakonika je bil Matej Cigale. Enako je bilo predpisano, da naj se izdajajo v posameznih deželah deželni zakoniki za ukaze deželnih oblastev v ustreznih, nenemških jezikih, vendar z vzporednim nemškim besedilom.

Toda že v l. 1852. je prišlo do korenite izpremembe: Določeno je bilo, da je državni zakonik v slovenskem (in v vsakem drugem nenemškem) jeziku le oficielen prevod nemškega besedila, ki je edino avtentično. V dobi od l. 1860. do 1861. se je po vladni odredbi izdajanje slovenskih državnih zakonikov sploh opustilo. Samo izrečno določeni razglasi so se tiskali v Gradcu ali Trstu v slovenskem prevodu. Ta prečudna odredba je bila l. 1861. preklicana; odslej so se vsi zakoni in ukazi, ki so bili namenjeni slovenskemu ozemlju, slovenili. Državni zakonik pa je izhajal od l. 1870. dalje zopet v posebni izdaji tudi v slovenskem prevodu.

V zakonu z dne 10. junija 1869. je bilo izrečeno, da so vsi zakoni, ki so bili že prej slovenski publicirani, samo še oficielni prevodi, nič več avtentično besedilo, kakor je to veljalo prvotno.

2. Državni osnovni zakon z dne 11. decembra 1867. je imel v svojem — bolj razvpitem kot proslulem — »členu 19.« sledečo vsebino: V prvem odstavku izjavlja, da so vsa plemena v državi enakopravna in da ima vsako pleme nepovredljivo pravico, čuvati in gojiti svojo narodnost in svoj jezik. V drugem odstavku je rečeno, da se enakopravnost vseh deželnih jezikov v šoli, v uradu in v javnem življenju priznava od strani države.

Navzlic jasnim smernicam, ki jih je ta zakon dajal, nemški birokratizem ni dopuščal slovenskih vlog ali govorov, češ da slovenski jezik ni sposoben za uradni jezik, dasi je že ukaz justičnega ministrstva z dne 29. oktobra 1850. izrekel, da je treba načelno smatrati tako na Kranjskem, kakor tudi v slovenskih okrajih Koroške poleg nemškega tudi slovenski jezik za sodiščni jezik *(Gerichtssprache)* in dasi je bila oficielno v letu 1853. izdana nemško-hrvatsko-srbsko-slovenska terminologija. Pričela se je borba za pravice slovenskega jezika pri sodiščih in drugih uradih, ki je imela zdaj več, zdaj manj uspeha, ker je

imela za nasprotnike sodnike pa druge uradnike, ki se niso niti ministrskim naredbam pokoravali, vedoč, da se jim to ne bo štelo v zlo.

Jezikovna naredba justičnega ministrstva z dne 15. marca 1862. je že nekako utirala pot slovenščini v sodišča in tudi slovenska pravna terminologija je doživela skrbnejšo nego. Veljala pa je »za vse sodne okraje s slovenskim prebivalstvom v graškem in tržaškem območju, vendar le glede strank, ki so s a m o slovenščine vešče«. (Pripomniti je treba, da je bilo n. pr. za Sežano in Devin že l. 1852. določeno, da je nemščina tam uradni jezik, da se pa smejo stranke posluževati vlog v nemškem ali italijanskem jeziku. Isto je bilo določeno za Cerkno in Komen l. 1856.) Omenjena naredba iz l. 1862. pa se je v praksi od neslovenskih sodnikov takoj tako tolmačila, da velja le v kazenskih in nespornih zadevah, za drugačna ustna zaslišanja in za vloge pa ne. Ukaz justičnega ministrstva z dne 20. oktobra 1866. pa je takšno utesnujočo razlago zavrnil. Navzlic temu se je neslovensko uradništvo — slovenskega skoraj da ni bilo — naravnost trudilo, da spreči uporabo slovenskega jezika. Posebno ponižanje je doživel slovenski jezik, ko je l. 1881. vrhovno sodišče na Dunaju izreklo, da je sodba, ki je bila izdana od okrajnega sodišča v Kamniku v slovenskem jeziku, nična, češ da je na Kranjskem nemščina izključni v deželi navadni sodni jezik.

P r a ž á k, češki rojak, je kot justični minister izdal ukaz z dne 18. aprila 1882. glede uporabe slovenskega jezika pri sodiščih na Kranjskem, na teritoriju okrožnega sodišča Celje, ki je takrat obsegalo tudi današnje okrožno sodišče v Mariboru, in za slovenska ter okrajna sodišča z mešanim prebivalstvom na Koroškem. S tem ukazom je prav rezko obnovil vse zgoraj navedene določbe v prid uporabe slovenskega jezika. Toda praksa se je oprijela utesnevalne razlage § 13. občega sodnega reda cesarja Jožefa II. iz l. 1781., ki se je glasil: »Obe stranki, kakor tudi

njihovi pravni zastopniki, naj se poslužujejo v svojih govorih v deželi navadnega jezika *(»der landesüblichen Sprache«)*. V zvezi s tem predpisom je prišel še v poštev predpis § 14. ces. pat. o nespornem postopanju (l. 1854.), da se morajo prošnje pisati v enem od jezikov, ki so pri sodišču uporabljani *(der bei Gericht üblichen Sprachen)*. Navedeni pojem »v deželi navadnega jezika« je praksa povsem samovoljno tolmačila; tako n. pr., da slovenščina ni v v s e j deželi navaden jezik. Zato so višje instance, kakor n. pr. višje deželno sodišče v Gradcu, deželno sodišče v Celovcu itd. odklanjale slovenske vloge. Prav posebno pa so pazili sodniki, da se niti najmanjša slovenska beseda ni smela uporabljati v notranjem uradnem poslovanju. Slovenski obrazci, tiskovine, pečati so bili odstranjeni še tam, kjer so se prej dopuščali.

Ko je prišla moderna preosnova civilnosodnega postopanja v letu 1895., je zakonodajec namenoma opustil, da bi uredil jezikovno vprašanje na sodiščih in je preko zgoraj citiranih določb osnovnega značaja kratkomalo ohranil v veljavnosti določbe § 13. občega sodnega reda Jožefa II., ki so se dale tako različno razlagati: Posledica je bila, da so se začela na vsej črti preganjanja slovenske besede na sodiščih.

Nemška birokracija je pač čutila potrebo, da naj sodniki vsaj pri sodiščih občujejo s strankami, ki so vešče samo slovenščine, v tem jeziku. Slovensko čutečih sodnikov pa niso marali nastavljati. Zato so ustanovili v Gradcu kurze za nemške sodne pripravnike in za starejše sodnike, da se v naglici priučé slovenščine. Na ta način naj bi prišli le-ti hitro do možnosti, da zasedejo vsa boljša sodniška mesta na Spodnjem Štajerskem in na Koroškem, tam pa pospešujejo kar največ nemškonacionalne cilje.*

---

* Gl. E. P l a n e r, Recht und Richter, str. 134., ki govori o teh kurzih kot »*Slovenische Unterrichtskurse*« in navaja tudi točno ime Slovenca, ki jih je vodil.

Razmere v jezikovnem pogledu na ozemlju tržaškega višjega deželnega sodišča so bile po uvedbi novega civilnosodnega reda boljše kot v graškem okolišu. Tam se je *via facti*, toda na zakoniti podlagi, sicer le deloma, pa vendar uveljavila tudi slovenščina nalik italijanščini kot notranji uradni jezik.

Bilanca v jezikovnem pogledu v dobi svetovne vojne je bila taka, da so Slovenci pri sodiščih imeli komaj še mrvice pravic uporabljanja svojega jezika, v upravi pa tako rekoč nič, čeprav jim je večkrat omenjeni »člen 19.« ustavnega zakona zajamčil enakopravnost z drugimi avstrijskimi narodi. To pa je bilo želo, ki je skelelo in peklo. Bilo je pravcata klica za protiavstrijsko mišljenje vseh pravih Slovencev.

§ 31.

NAJZNAMENITEJŠI PREDSTAVNIKI PRAVOZNANSTVA

Med najstarejše književnike v pravoznanstvu smemo iz dobe, ko še nacionalizma ni bilo, šteti dr. Martina Pegius-a iz Polhovega gradca pri Ljubljani; njegovo pravo slovensko ime še ni dognano. Živel je od l. 1523. do 1592. in napisal znamenita dela o pravici prvenstva pri nakupu in o služnostih. Bil je uradnik stolnega kapitelja v Solnogradu.

Krajem XVIII. stol. sta delovala Ferdinand pl. Rechbach in Nikolaj de Beckmann, ki smo ju z glavnimi deli vred že v § 14., št. 4., zabeležili. Tu naj le vnovič poudarimo, da so njuna dela posebnega pomena za pravno zgodovino in za zgodovino našega prava.

Mimo teh je treba zabeležiti iur. dr. Janeza Štefana Florjančiča pl. Grienfeld (leta 1663. do 1709.), ki je bil odvetnik in pospeševatelj ljubljanskega »*Collegium juridicum Labacense*«, dalje tudi vicedomovega tajnika in fiskala iur. dr. Frana Krištofa Wogatai (Bogataj-a), ki je kot profesor

civilnega prava otvoril v Ljubljani l. 1710. zasebna pravniška predavanja.

V XVIII. stoletju sta živela znameniti državnik Ivan Žiga pl. Breckerfeldt (l. 1690. do 1760.) in njegov sin, odbornik deželnega zbora Fran Anton pl. Breckerfeldt (l. 1740. do 1806.). Oba sta bila rojena na Starem gradu pri Novem mestu. Oba sta imela mnogo in pravega smisla za slovensko vinogradniško pravo. Prvi je še sam sodeloval na vinogorskih zborih pri novomeškem inkorporiranem uradu nemškega viteškega reda in je po vsej priliki avtor rokopisa, ki vsebuje deloma tudi pravnozgodovinski opis Novega mesta. Drugi pa je napisal l. 1781. poročilo za Kmetijsko družbo, kako naj bi se preosnovale gorske bukve, da bodo ustrezale duhu časa, vse to do tik pred odpravo tlačanstva.

Anton Pfleger iz Železnikov (leta 1746. do 1820.) je bil predsednik vrhovnega justičnega urada in je sodeloval pri končni redakciji obč. drž. zak.

Tomaž Dolinar iz Dorfarjev pri Stari Loki (l. 1760. do 1839.) je bil vseučiliščni profesor na Dunaju, prvak kanonistov in strokovnjak za zakonsko pravo, tudi sodelavec pri obč. drž. zak.

Dr. Jurij Dolinar iz Poljan na Gorenjskem je bil na pravni fakulteti liceja, ki je bila ustanovljena 1. avgusta 1810. v Ljubljani po Marmontu, guvernerju ilirskih provinc, predavatelj za civilne institucije in *Code Napoléon.* (Projektirani sta bili za pravno fakulteto še dve stolici.)

Med priročna dela, ki so bila važna za prakso, moramo šteti l. 1817. v Gradcu izdano knjigo »*Darstellung des politischen Verhältnisses der verschiedenen Gattungen von Herrschaften zur Staatsverwaltung, zu ihren Beamten mit Unterthanen in der k. k. oesterreichischen Monarchie mit besonderer Rücksicht auf die Provinzen Steyermark, Kärnthen und Krain*«; njen avtor je bil Ivan Tschinkowitz. Knjiga je

izšla v treh zvezkih, pa se navzlic svojemu naslovu z razmerami na Kranjskem skoraj nič ni bavila.

Anton Mažgon, kriminalni aktuar, je bil, kakor že omenjeno, prevajalec obč. drž. zak. (v družbi z dr. Kranjc-em) in je predaval o civilnem pravu na prvih početnih kurzih univerze v Ljubljani od 20. marca do 25. avgusta 1849. Dr. Ernst pl. Lehmann, uradnik finančne prokurature, pa je predaval vzporedno prej navedenemu o kazenskem pravu.

Matej Cigale iz Dolenjih Lomov (l. 1819. do 1889.) je bil jurist in jezikoslovec; pregledal in popravil je prevod obč. drž. zak. po Mažgonovi smrti do kraja. Sicer je bil stalno v službi kot prelagatelj državnega zakonika skoro 40 let. V uradni hierarhiji je dosegel čin vladnega svetovalca.

Podlaga za slovensko pravno terminologijo je bila ustvarjena z delom: »*Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs*«. Izdala ga je od dunajske vlade imenovana komisija leta 1853. (gl. § 30., št. 2.). V njej so sodelovali za slovenski jezik dr. Matija Dolenc, odvetnik na Dunaju, dr. Franc Miklošič, učitelj na dunajskem vseučilišču in uradnik dvorne knjižnice, pozneje najslavnejši slovenski slavist, in prej navedeni Matej Cigale. Obravnavalo je to delo — po besedah v predgovoru k slovenski izdaji — vsa tri »južnoslavjanska narečja«, in sicer »nekaj zato, da bi se s tem bližnja njih sorodnost kazala, nekaj pa zato, da bi se tu nasvetovani pravoslovni izrazi in izreki vzajemno podpirali, opravičevali in dopolnjevali«.

V Ljubljani započeta vseučiliščna predavanja so v Gradcu nadaljevali dr. Josip Kranjc (avstrijski obč. drž. zak.), dr. Janez Kopač (kaz. pr. red) in dr. Josip Skedl (kaz. pravo in finančna veda). Prvoimenovani je predaval do poletja l. 1853., drugoimenovani le do poletja 1852., tretjeimenovani do poletja 1854.

Dr. Josip Kranjc iz Škal pri Velenju (leta 1821. do 1875.) je bil, kakor že navedeno, po Mažgonovi smrti prevajalec obč. drž. zak. in se je udejstvoval, kakor smo tudi že izvajali, kot slovenski državni poslanec l. 1848. Vstopil je, ker ni mogel dobiti profesure, kot koncipient v odvetniško pisarno, skušal dobiti leta 1855. odvetniško mesto v Celju, pa je propadel. Šele nato mu je uspelo, da je dobil mesto univerzitetnega profesorja v Sibinju na Sedmograškem (l. 1855.), v Inomostu (l. 1870.) in slednjič v Pragi (leta 1872.). Njegov »*System des oesterreichischen Privatrechts*«, izdan po njegovi smrti po skriptih, je bilo prvovrstno delo trajne vrednosti. Dr. Janez Kopač, rodom iz Klanca, župnije Šmarje na Dolenjskem (l. 1793. do 1872.), je bil učenec in asistent Tomaža Dolinarja. Postal je l. 1832. univerzitetni profesor v Inomostu, leta 1850. pa v Gradcu. (O Josipu Skedl-u še ni podatkov v naši strokovni krnjiževnosti; le toliko vemo, da je bil dolenjski rojak, iz okolice Mirne.)

2. Dr. Radoslav Razlag (l. 1826. do 1880.) iz Radoslavcev pri Ljutomeru je bil odvetnik in politikar. Živel je v Brežicah, Ljubljani, nazadnje zopet v Brežicah. V l. 1873., ko se je v državnem zboru sklepalo o Stremayer-jevih cerkvenopolitičnih zakonih, je bil on poročevalec za »samostansko postavo«; stekel si je pri tem tako priznanje, da si je »dal cesar o njem poročati«. Bil je izvrsten jurist, prevajal je za Štajersko 11 let deželne zakone. L. 1862. je počel izdajati v Gradcu prvi strokovni mesečnik Slovenski Pravnik, ki pa je moral že po prvi številki umolkniti. Kot odvetnik je v Ljubljani l. 1870. obnovil izdajo Slovenskega Pravnika. Boril se je s znanstvenimi argumenti za enakopravnost slovenskega jezika v uradih, pa tudi za slovenska pravoslovna predavanja, torej za vseučilišče v Ljubljani. Po štirih letih pa je ta mesečnik zopet usahnil, zlasti radi sovražnosti nemške birokracije. Vnet podpornik Razlag-ovega Slovenskega Pravnika je bil dr. Ivan Geršak od Sve-

tega Petra pod Gorami ob Sotli (l. 1838. do 1911.). On je bil l. 1870. kandidat za docenta na pravni fakulteti in bi bil imenovan, da ni državni zbor odklonil od vlade že koncedirane podpore. Izdajal je časnik »Čitalnica«, v kateri je priobčil mnogo svojih poljudno napisanih pravniških razprav.

Od. l. 1881. do kraja l. 1883. je izhajal oživljeni Slovenski Pravnik pod uredništvom odvetnikov drja. Alfonza Moschéta in drja. Ivana Tavčarja. Poslednji je napisal za Društvo sv. Mohorja pod naslovom »Slovenski Pravnik« niz poljudnih pravniških razprav. Izhajale so v posebnih snopičih od l. 1883. do 1888. Prvonavedeni pa je izdal leta 1884. prevod občega sodnega reda iz l. 1781., ki je potekel največ iz peresa Aleksandra Hudovernika, poznejšega notarja.

Dr. Josip Tonkli, odvetnik v Gorici, je bil državni poslanec, ki je bil pri parlamentarnem razpravljanju o zakonu zoper socialiste l. 1885. poročevalec, pa se je izkazal kot strog konservativec. Bil je pa požrtvovalen založnik narodno-političnega društva v Gorici, ki je v letih 1873. in 1874. izdajalo publikacije, med drugimi tudi o zemljiških bukvah na Goriškem.

L. 1888. se je dr. Alfonz Mosché znova polotil izdaje strokovnega lista »Slovenski Pravnik«. Pridobil si je mnogo odličnih sotrudnikov, med njimi drja. Jakoba Kavčiča in drja. Janka Babnika. Prvi je prevedel kazenski zakonik in kazenskopravdni red na slovenski jezik (leta 1889. in 1890.); oba zvezka je priredil v priročni izdaji s kritičnim aparatom. Drugi pa je v mlajših letih napisal pravnozgodovinski studiji o Sledovih slovenskega prava in o Jugoslovanski zadrugi. Leta 1894. je sestavil Nemško-slovensko pravno terminologijo. Izdajatelj te knjige je bilo društvo Pravnik, ki se je ustanovilo dne 26. januarja 1889. v Ljubljani. Znatno podporo mu je dal v svrho omenjene izdaje deželni zbor

vojvodine Kranjske. Društvo Pravnik je prevzelo tudi izdajanje strokovnega mesečnika Slovenskega Pravnika; izdaja ga še danes. Razen tega je izdalo poleg že navedenih dveh zvezkov priročnik zakonskih izdaj (Jakoba Kavčiča) še pet enakih zvezkov; prireditelji so bili: Ivan Kavčnik, Štefan Lapajne in dr. Eduard Volčič. Omeniti je treba tudi Franceta Višnikarja rodom iz Sv. Križa v litijskem okraju, ki je bil od leta 1894. državni poslanec. Kot tak je sodeloval v ožjem odboru, poklicanem, da napravi dokončni tekst zadnjih osnutkov iz vélike skupine civilnopravdnih zakonov. Bil je vnet sotrudnik Slovenskega Pravnika.

Centralna postava v krogu delavcev okrog Slovenskega Pravnika je bil dr. Danilo Majaron, roj. 1860. v Borovnici, umrl l. 1931. v Ljubljani. Bil je soustanovitelj društva Pravnik, v letih 1889. do 1892., dalje od od l. 1894. do 1897. njegov tajnik, urednik društvenega glasila od leta 1889. do 1892., od 1894. do 1897. in od 1898. do 1922. Od leta 1907. do svoje smrti je bil predsednik društva Pravnik. Spisal je mnogo pravniških razprav. Največje njegove zasluge pa so: prvič, da je strogo pazil na čistost slovenskega pravniškega jezika in točnost ter enotnost pravne terminologije; drugič, da se je z besedo in dejanjem z vso žilavostjo zavzemal za idejo, da se ostvari slovensko vseučilišče v Ljubljani. Leta 1898. je spisal za vseučilišče v Ljubljani klasično spomenico. Po koncu svetovne vojne, v l. 1919., je kronal njegova prizadevanja dejanski uspeh. Po pravici velja za »očeta slovenske univerze« in s tem za enega prvih prosvetnih delavcev slovenskega naroda.

Pravi slovenski pravni zgodovinar je bil dr. Vladimir Levec, rodom iz Ljubljane (leta 1877. do 1904.). Bil je učenec graškega pravnega zgodovinarja Arnolda Luschina pl. Ebengreutha (leta 1841. do 1932.). Njegov oče je bil iz Ravnega dola pri Ribnici. Sam se je mnogo bavil tudi s pravnozgodo-

vinskimi problemi, izvirajočimi iz slovenskega ozemlja. Levec je neumorno raziskaval domačo zgodovino in pravno zgodovino in smel pokazati na lepe uspehe. Zlasti je zaslovel po svojih »*Pettauer Studien*«, ki se bavijo z agrarnopravnimi problemi zgodnjega srednjega veka. Poklican za profesorja nemške pravne zgodovine na vseučilišče v švicarskem Friburgu, je to častno službo pač nastopil, toda radi bolezni ni mogel niti ves prvi semester pri predavanjih izdržati. Preživel je le 27 let, pa se je kot pravni zgodovinar najbolj poglobil v zamotane, pa vendar tako zajemljive probleme pravne zgodovine slovenskega ozemlja.

V akademski karijeri sta se še pred svetovno vojno povzpela na visoko stališče profesor dr. Ivan Žolger (l. 1871. do 1925.) in dr. Leonid Pitamic (roj. l. 1885.). Prvi se je habilitiral za privatnega docenta na vseučilišču na Dunaju za upravno pravo. Postal je med svetovno vojno minister brez portfelja. Drugi pa je postal istotam privatni docent za ustavno pravo in pravno filozofijo. Med svetovno vojno je bil imenovan za izrednega profesorja v Črnovicah. Vendar pa te službe ni mogel več nastopiti, ker so Rusi prej zasedli to mesto. Žolger in Pitamic sta v družbi z dr. Bogumilom Vošnjakom (roj. l. 1882.), ki se je habilitiral kot privatni docent za ustavno pravo na zagrebškem vseučilišču, tvorila komisijo, ki je stavila predloge glede prve zasedbe stolic na nastajajoči ljubljanski pravni fakulteti.

§ 32.

DODATEK: SEZNAM NAJVAŽNEJŠIH UPORABLJENIH DEL

Abditus: Reformacija in socialni boji slovenskih kmetov. Ljubljana, 1908.

Albertoni A.: Per una esposizione del Diritto Bizantino con riguardo all'Italia. Imola, 1927.

Albertoni A.: Diritto bizantino, diritti balcanici, diritto italiano. Roma, 1930.
Andrejka R.: Selski predniki drja. J. Ev. Kreka. Ljubljana, 1932.
Apih J.: Slovenci in l. 1848. Ljubljana, 1888.
Aranicki O.: Ognjeslav Utješenović Ostrožniski. Zagreb, 1933.
Babnik J.: Sledovi slovenskega prava. L. M. Sl., 1882.
Beckmann, de, N.: Idea iuris statutarii et consuetudinarii Stiriaci et Austriaci. Graecii, 1688.
Baš Fr.: Maribor I. G. V., 1926.
Baš Fr.: Historično geografski razvoj Ptuja. Č. Z. N., 1928.
Beg A.: Slovensko-nemška meja na Štajerskem. Ljubljana, 1905.
Bischoff - Schönbach: Steirische und kärnthische Taidinge. Wien, 1881.
Bleiweis I.: Ain newes lied von den kraynerischen bauern. L. M. Sl., 1877.
Blaznik P.: Kolonizacija Selške doline. Ljubljana, 1928.
Bogišić B.: Pravni članci i rasprave; I. knjiga. Beograd, 1927.
Bobčev S.: Našeto Narodno Pravo v juridičeskutě ni poslovici. Sofija, 1932.
Borowski St.: Średniowieczny sad Senjorów miasta Gradca koło Zagrzebia. Warszawa, 1932.
Borowski St.: Statuti cara Stefana Duszana z lat 1349 i 1354. Warczawa, 1932.
Borowski St.: Statut winodolski z roku 1288. Warszawa, 1934.
Bratsch Fr. J.: Landgerichtsordnung in Oesterreich u. d. Enns. Wien, 1751.
Cigale M.: Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Wien, 1853.
Čáda Fr.: České právo kolem r. 1400 a knjiha Ondřeje z Dubě. Brno, 1927.
Čáda Fr.: Ondřeje z Dubě Práva zemská česká. Praha, 1930.
Čáda Fr.: K pozůstatkům desk zemských. Sbornik Friedrichuv, 1931.
Čáda Fr.: K recepci v českém právu. Brno, 1932.
Čebulj R.: Janzenizem na Slovenskem in frančiškani. Ljubljana, 1922.
Čulinović F.: Dušanov zakonik. Beograd, 1931.
Čulinović F.: Statut grada Senja. Beograd, 1934.
Dahm G.: Das Strafrecht Italiens im ausgehenden Mittelalter. Berlin, 1931.
Dolenc M.: Die Verfassung des oesterreichichen Strafgerichte und das Laienrichtertum. Heidelberg, 1910.
Dolenc M.: Von der Strafgerichtsbarkeit inneroesterreichischer Taidinge im 17. Jahrhundert. Gross' Archiv, 1910.

Dolenc M.: Dvoje fevskih priseg. Č. Z. N., 1911.
Dolenc M.: Postanek in pomen instrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem. Č. Z. N., 1912.
Dolenc M.: Pravosodstvo kostanjeviške opatije v l. 1631. do 1635. Č. Z. N., 1914.
Dolenc M.: Pravni razgled po slovenskih narodnih pesmih. Slov. Prav., 1914.
Dolenc M.: Pravosodstvo pri nemškem inkorporiranem uradu nemškega viteškega reda v letih 1721. do 1772. Z. Z. R., 1920./1921.
Dolenc M.: Pravni izrazi v prevodih vinogorskega zakona. Č. J. K. Z., 1920.
Dolenc M.: Kolektivna odgovornost za kazniva dejanja pa naše narodno pravo. Pr. Vest., 1923.
Dolenc M.: Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca XVI. do konca XVIII. stoletja. Z. Z. R., 1923./1924.
Dolenc M.: Doneski k pojmovanju krivde in kazni v poznem srednjem veku. Prav. Vest., 1923.
Dolenc M.: O streljanju na Slovenskem. Gruda, 1924.
Dolenc M.: Do kedaj so veljale gorske bukve na Slovenskem. Č. Z. N., 1925.
Dolenc M.: Naše vinogradništvo v luči pravne zgodovine. Gruda, 1925.
Dolenc M.: Dušanov zakonik. Ljubljana, 1925.
Dolenc M.: Pravosodstvo klevevške in boštanjske graščine od konca XVII. do začetka XIX. stoletja. Z. Z. R., 1925./1926.
Dolenc M.: Kmečko dedno nasledstvo za časa veljavnosti gorskih bukev. Č. Z. N., 1927.
Dolenc M.: Odkod vsobénjki? Č. Z. N., 1928.
Dolenc M.: Valvasor in slovenska ljudska sodišča. Gl. muzej. dr. za Slovenijo, 1928.
Dolenc M.: Dodatna pojasnila k vprašanju o poreklu vsobenjkov. Č. Z. N., 1929.
Dolenc M.: Die niedere Volksgerichtsbarkeit unter den Slovenen vom Ende des XVI. bis Anfang des XIX. Jahrhunderts. Breslau, 1929.
Dolenc M.: Prispevek k zgodovini zelenaštva med Slovenci. Šišićev zb., 1929.
Dolenc M.: Pravni institut »Klausel des allgemeinen Landschadenbundes« v slovenskih deželah. Z. Z. R., 1930.
Dolenc M.: Ljudsko pravo pod žužemperško in soteško gorsko gosposko od konca XVII. do začetka XIX. stoletja. Č. Z. N., 1930.
Dolenc M.: Kazenska pravda zoper Veroniko Deseniško, Ljubljana, 1930.

Dolenc M.: Slovenska ljudska sodišča v dobi od XVI. do XVIII. stoletja. Rad (Zagreb), 1930.
Dolenc M.: Die Rechtsidee des Kollektivismus im slovenischen Volksrechte. Przewodnik hist.-prawny. Lwów, 1931.
Dolenc M.: Sorodni odmevi črnogorskih pravnih zgodbic in slovenskega običajnega prava. Č. Z. N., 1932.
Dolenc M.: Kazenska sredstva po sodbah slovenskih ljudskih sodišč. Przewodnik hist.-prawny. Lwów,1934.
Dolenc M.: Osebno- in rodbinskopravna vprašanja v pravosodstvu slovenskih ljudskih sodnikov. Z. Z. R., 1934.
Dolenc M.: Ljubljanska rokopisna zbirka pravnih obrazcev in predpisov izza tridesetletne vojne. Kronika, 1935.
Dolenc M.: Pravne razmere v Brežicah v l. 1585. do 1651. Z. Z. R.,1935./1936.
Dolenc M.: Slovenski pregovori in reki pa naše pravo. Vodnikov Koledar, 1936.
Dopsch A.: Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpen-Slaven. Weimar, 1909.
Goldmann A.: Beiträge zur Geschichte des fränkischen Rechts. Wien, 1924.
Globočnik A.: Zur Reform unserer Gemeindegesetzgebung. Ljubljana, 1883.
Goršič Fr.: Župani in knezi v jugoslovanski pravni zgodovini. Č. Z. N., 1929.
Grivec Fr.: Pravovernost sv. Cirila in Metoda. Ljubljana, 1921.
Grivec Fr. Slovenska apostola sv. Ciril in Metod. Ljubljana, 1930.
Grivec Fr.: Orientalische und römische Einflüsse in den Scholien des Kyrillos und Methodios. Byz. Zeitschr., 1929.
Grivec Fr.: Vzhodne cerkve in vzhodni obredi. Ljubljana, 1930.
Grivec Fr.: Iz teologije sv. Cirila in Metoda. Bog. Vestnik, 1935.
Gruden I.: Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije. Ljubljana, 1908.
Gruden I.: Zgodovina slovenskega naroda. Celovec, 1911. do 1916.
Gruden I.: Slovenski župani v preteklosti. Ljubljana, 1916.
Hartinger I.: Hrvatsko-slovenska seljačka buna god. 1573. Osijek, 1911.
Hauptmann L.: Das Schöffentum auf slov. Boden. Zeitschrift d. hist. V. J. Steiermark, 1912.
Hauptmann L.: Staroslovenska družba in njeni stanovi. Č. J. K. Z., 1918./1919.
Hauptmann L.: Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi. Č. J. K. Z., 1920.

Hauptmann L.: Priroda in zgodovina v jugoslovanskem razvoju. Njiva, 1922.
Hauptmann L.: Staroslovanska in staroslovenska »svoboda«. Čas, 1923.
Hoff G.: Gemälde des Herzogtums Krain. Ljubljana, 1808.
Högel H.: Geschichte des oesterreichischen Strafrechts. Wien, 1904., 1905.
Jasinski M.: Kaj je najpotrebnejše za slovansko primerjalno pravno zgodovino? Z. Z. R., 1920.
Jasinski M.: Prehod od ustnega običajnega prava k pisanemu zakonu. Z. Z. R., 1924.
Jasinski M.: Iz storije kastavskog statuta. Z. Z. R., 1927.
Jasinski M.: Zakoni grada Veprinaca. Z. Z. N., 1926.
Jelić I.: O gostoprimskoj obljubi u našem narodu. Beograd 1933.
Jelić I.: Krvna osveta i umir. Beograd, 1926.
Jelić I.: Vasojevički zakon od 12 tačaka. Beograd, 1930.
Kadlec K.: Prvobitno slovensko pravo pre X. veka, Beograd, 1924
Kadlec K.: Introduction à l'étude comparative de l'istoire du droit public des peuples Slaves. Paris, 1933.
Karadjić V.: Srpski rječnik, Biograd, 1898.
Kaspret A.: O večah. Č. Z. N., 1907.
Kaspret A.: Tiranstvo graščaka Frana Taha in njegovega sina Gabriela. Č. Z. N., 1909.
Kaspret A.: Juri Dalmatin kot zagovornik škocijanskega župljana. Maribor, 1914.
Kelemina J.: Pravne starine slovenske v filološki luči. Glasnik Muz. dr., 1933.
Kelemina J.: Staroslovenske pravde. Gl. Muz, dr., 1935.
Kidrič Fr.: Zgodovina slovenskega slovstva od začetka do marčne revolucije. Ljubljana, 1929.
Kidrič Fr.: Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe. Ljubljana, 1930.
Koblar A.: Slovenica. I. Muz. dr., 1899.
Kocbek - Šašelj: Slovenski pregovori, reki in prilike. Celje, 1934.
Komatar Fr.: Kranjski mestni arhiv. Krainburg, 1913, 1914.
Komatar Fr.: Kostanjeviške mestne pravice. Krainburg, 1909.
Kos Fr.: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (I.—IV.). Ljubljana, 1903., 1906., 1911., 1920.
Kos Fr.: Slovenci za Karla Velikega. Ljub. Zvon, 1882.
Kos Fr.: Spomenica tisočletnice Metodove smrti. Ljubljana, 1885.
Kos Fr.: Iz zgodovine devinskih gospodov. Ljubljana, 1923.

Kos M.: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (V.). Ljubljana, 1928.
Kos M.: K zgodovini kralja Sama in njegove dobe. Č. J. K. Z., 1928.
Kos M.: Postanek in razvoj Kranjske. G. Muz. S, 1929.
Kos M.: Paleografske in historične studije k freisinškemu spomeniku. Č. I. K. Z., 1924.
Kos M.: Nove studije k freisinškemu spomeniku. Č. Z. N., 1924.
Kos M.: K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. Č. Z. N., 1928.
Kos M.: O Istarskom razvodu. Zagreb, 1931.
Kos M.: Stari trg in sorodna krajevna imena. Ljubljana, 1930.
Kos M.: K poročilom Pavla Diakona o Slovencih. Č. Z. N., 1931.
Kos M.: Slovenska naselitev na Koroškem. Geogr. Vest., 1932.
Kos M.: K postanku slovenske zapadne meje. R. Z. D., 1930.
Kos M.: O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku. Šiš. Z., 1929.
Kos M.: Zgodovina Slovencev. Od naselitve do reformacije. Ljubljana, 1933.
Kostrenčič M.: Vinodolski zakon. Zagreb, 1923.
Kostrenčič M.: Postanek dalmatinskih sredovječnih gradova, Zagreb, 1929.
Kostrenčič M.: Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskem. Zagreb, 1930.
Kostrenčič M.: Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV. veka. Beograd, 1930.
Kovačič Fr.: Trg Središče. Maribor, 1910.
Kovačič Fr.: La Styrie. Pariz, 1919.
Kovačič Fr.: Problemi ob zori naše zgodovine. Č. Z. N., 1923.
Kovačič Fr.: Poetovija in Celeja v starokrščanski dobi. (Buličev Zbornik, 1924.).
Kovačič Fr.: Slovenska Štajerska in Prekmurje. Ljubljana, 1926.
Kremer I. H.: Langobardisch-oesterr. Lebensrecht. Wien, 1838.
Krones F.: Landesfürst. Behörden und Stände des Herzogthums Steier 1283—1482. Graz, 1900.
Kušej R.: Cerkveno pravo; II. izdaja. Ljubljana, 1927.
Kušej R.: Die öffentlichen Patronate im Kaisertum Oesterreich und ihre Schicksale. Zeitschr. der Savigny-Stift. Weimar, 1930.
Lapajne I.: Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev. Ljubljana, 1884.
Lanović M.: Privatno pravo tripartita. Zagreb, 1929.
Leskoschek N.: Geschichte des Weinbaues in Steiermark. Graz, 1935.

Levec V.: Pettauer Studien I—III. Mitteil. der anthr. Ges. Wien, 1898—1905.
Lončar Dr.: Politično življenje Slovencev. Ljubljana, 1921.
Luschin A.: Geschichte des älteren Gerichtswesens. Weimar, 1874.
Luschin A.: Grundriss d. oesterreichischen Reichsgeschichte. Bamberg, 1899.
Luschin A.: Handbuch der oesterreichischen Reichsgeschichte. Bemberg, 1914.
Luschin A.: Die Zerreissung der Steiermark. Graz, 1921.
Mal J.: Nova pota slovenske historiografije. Čas, 1923.
Mal J.: Raffelstettenske pogodbe. Čas, 1923.
Mal J.: Epilog k staroslovenski svobodi. Čas, 1923.
Mal J.: Uskočke seobe i slovenske pokrajine. Ljubljana, 1924.
Mal J.: Zgodovina slovenskega naroda (II. del). Ljubljana, 1927. in nasl.
Marolt M.: Dekanija Celje, I., II. Maribor, 1931., 1932.
Mavrović M.: Opća pravna povjest, I. Zagreb, 1919.
Mažuranić Vl.: Prinosi za hrvatski prav. povjesni rječnik. Zagreb, 1908—1922.
Melik A.: Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ljubljana, 1919—1920.
Mell A.: Zur Geschichte des Ausmasses banerlicher Besitze in Steiermark. Graz, 1876.
Mell A.: Die historische und teritoriale Entwicklung Krains. Graz, 1888.
Mell A.: Grundriss d. Verfassung- und Verwaltungsgeschichte Steiermarks. Graz, 1921.
Mell A.: Das Steirische Weinbergrecht und dessen Kodifikation im J. 1543. Wien, 1928.
Mell A.: Beiträge zur Geschichte des Unterthanenwesens in Steiermark. Graz, 1928.
Mell - Pirchegger: Steirische Gerichtsbeschreibungen.
Mencken G. L.: De actionibus forensibus. Halle a. d. S., 1780.
Meyer H.: Das Mühlhauser Reichsrechtsbuch. Weimar, 1923.
Mitter F. W.: Die Grundlagen der Gerichtsverfassung und das Eheding der Zittauer Ratsdörfer. Leipzig, 1928.
Milkowicz Vl.: Die Klöster in Krain. Wien, 1889.
Mravljak J.: Vuzenica v srednjem veku. Maribor, 1929.
Mravljak J.: Doneski k zgodovini kmetijstva v Dravski dolini. Maribor, 1932.
Müller E.: Oesterreichische Weistümer, X. Wien, 1913.
Murko M.: Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven. Prag, 1927.
Namysłowski Vl.: Serbskie pravo sadowe w wiekach srednich. Lwów, 1926.

Namysłowski Vl.: Die Teilnahme der Bevölkerung an der Rechtssprechung in den mittelalterlichen kroatischen und serbischen Ländern. Breslau, 1927.
Namysłowski Vl.: Proces chorwacki XIII. wieka. Krakovo, 1927.
Namysłowski Vl.: O identycznośći niektórych norm w średniowiecznem prawie polskiem i południowosławiańskiem. Lwów, 1930.
Nestorowicz Wl.: Oskarioni i jego przysiega w rozwoju hystorycznym procesu Karnego. Warszawa, 1883.
Niederle - Ražem: Narava in kultura starih Slovanov. Trst, 1926.
Novaković St.: Zakonik Štefan Dušana. Beograd, 1898.
Oblak V.: Starejši slovanski teksti. L. M. S., 1889.
Oblak V.: Trije rokopisi slovenski. L. M. Sl., 1887.
Orožen Fr.: Vojvodina Kranjska. Ljubljana, 1901.
Ortner St.: Repetitorij iz pravne povjesti Germana i Slavena. Zagreb, 1898.
Ortner Sl.: Povjest Krapine. Zagreb, 1899.
Ottenthal Ph.: Der Zehent nach canonischen und oesterreichischen Rechte. Linz, 1825.
Rački Fr.: Statut Kastavski. Zagreb, 1890.
Radbruch G.: Die Peinliche Gerichtsordnung Kaisers Karls V. Leipzig, 1928.
Raič A.: Peter Petretić. L. SL. Matice, Ljubljana, 1887.
Ramovš Fr.: Osobênik, inquilinus, advena. C. J. K. N., 1928.
Rauscher R.: Slovenské právní dějiny. Bratislava, 1927.
Rauscher R.: O rodinném nedílu v českém a v uherském zemském před tripartitem. Bratislava, 1928.
Rauscher R.: O bratské adopci v zemském právu uherském do Verböczyova tripartita. Praha, 1928.
Rauscher R.: Karel Kadlec. Bratislava, 1928.
Rauscher R.: O regestu varadínskem. Bratislava, 1929.
Rauscher R.: Uherské a slovanské právní dějiny. Lwow, 1933.
Rauscher R.: O nálezech zemského soudu českého XVI. stol. Praga, 1933.
Rauscher R.: Několik úvah o programu a cíleh slovanských právních dějin. Bratislava, 1934.
Rechbach F.: Observationes ad Stylum curiae Graecensis et subordinatorum tribunalium etc. Gratz, 1680.
Rus J.: Kralji dinastije Vsevladičev, Ljubljana, 1932.
Rutar S.: Pokneženа grofija Goriška in Gradiščanska. Ljubljana, 1893.
Rutar S.: Trst in mejna grofija Istra. Ljubljana, 1896., 1907.
Saturník T.: Poznamki k dějinám práva soukromého u Slovanů v dobach starších. Praga, 1935.

Schatz J.: Glossar zu den Niederoesterreichischen Weistümern. Wien, 1913.
Schenk I.: Übersicht der oesterreichischen Gesetzgebung über Civilprozessrecht bis zum Schlusse der XVI. Jahrhundert. Wien, 1864.
Schenk I.: Der oesterreichische summarische Prozess. Wien, 1864.
Schmid H. F.: Die Burgbezirksverfassung bei den slavischen Völkern in ihrer Bedeutung für die Geschichte ihrer Siedlung und ihrer staatlichen Organisation. Breslau, 1926.
Schmid H. F.: Die wichtigsten neueren Hilfsmittel zur Einführung in die Rechtsgeschichte der slavischen Völker. Breslau, 1926.
Schmid-Trautman: Wesen und Aufgabe der deutschen Slavistik. Leipzig, 1922.
Schwerin Cl.: Sachsenspiegel (Landrecht). Leipzig, 1934.
Schwerin Cl.: Grundzüge des deutschen Privatrechts. Berlin, 1928.
Schroeder R.: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Leipzig, 1889.
Segale Jos.: Geschichte und Strafrecht der Reichspolizeiordnungen, Breslau, 1914.
Skaberne Fr.: Hišne ali rodbinske zadruge v Jugoslaviji. Ljubljana, Sl. Pr., 1935.
Skarczyński P.: Stanovisko cudziemców w dawnem prawie polskem koronnem. Lwów, 1932.
Slanc K.: Avstrijski Jugoslovani in morje. Gorica, 1912.
Slavič M.: Prekmurje. Ljubljana, 1921.
Solovjev A.: Odabrani spomenici srpskog prava. Beograd, 1926.
Solovjev A.: Sebrov zbor. Beograd, 1928.
Solovjev A.: Ugovor o kupovini i prodaji u srednjevekovnoj Srbiji. Beograd, 1927.
Solovjev A.: Zakonodavstvo Stefana Dušana. Skoplje 1928.
Solovjev A.: Jedan slovenski uticaj u Bizantinskom pravu. Beograd, 1932.
Solovjev A.: Privatnopravni ugovori XVI. veka iz poljičke župe. Beograd, 1934.
Sovrè A.: Gospodarske razmere pri starih narodih. Ljubljana, 1928.
Spektorski E.: Zgodovina socialne filozofije. Ljubljana, 1932., 1933.
Spektorski E.: Država i njen život. Beograd, 1923.
Stanišić A.: Über den Ursprung der Zadruga. Bern, 1907.
Stanojević St.: Istorija Srba, Hrvata i Slovenca. Beograd, 1924.

Stanojević St.: Shvatanje našega naroda o pravdi. Beograd, 1934.
Strmšek P.: Zur älteren Geschichte der westlichen Slaven. Maribor, 1929.
Stowasser O.: Niederoesterreichische Weistümer. Wien, 1925.
Strekelj K.: Slovensko cesarsko odločilo iz leta 1675. Č. S. M., 1904.
Strekelj (Glonar): Slovenske narodne pesmi. Ljubljana, 1895.—1923.
Taranovski: Istorija srpskog prava v Nemanjičkoj državi. I.—III. Beograd, 1935.
Taranovski: Uvod u istoriju slovenskih prava. 2. izdanje. Beograd, 1933.
Tagany K.: Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn. Berlin, 1922.
Tschinkowitz J.: Darstellung des politischen Verhältnisses der verschiedenen Gattungen von Herrschaften zur Staatsverwaltung. Grätz, 1823.
Unger J.: Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung. Wien, 1850.
Ullmann J. G.: Das Strafrecht der Städte der Marke Meissen, der Oberlausitz, des Pleissner, Oster- und Vogtlandes während des Mittelalters. Leipzig, 1928.
Valvasor W. I.: Die Ehre des Herzogtums Krain. Rudolfswert, 1877.—1879.
Vatovec F.: K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja. 1927.
Vatovec F.: Kolonizacija laškega okraja v luči krajevnih imen. Maribor, 1929.
Verstovšek K.: Celjski grofje in jugoslovensko ozemlje. Celje, 1905.
Vošnjak J.: O agrarnem vprašanju. Ljubljana, 1884.
Vrhovec I.: Zgodovina Novega mesta. Ljubljana, 1891.
Vrhovec I.: Die wohllöbliche Haupstadt Laibach. Ljubljana, 1886.
Vrhovec I.: Gorski zakon in gorske pravde. Gl. M. D. Ljubljana, 1897.
Vrhovnik I.: Trnovska župnija v Ljubljani. Ljubljana, 1933.
Wackernagel Jak.: Die geistlichen Grundlagen des mittelalterlichen Rechts. Tübingen, 1929.
Wolsegger P.: Das Urbarium der Herrschaft Gottschee von J. 1574. Laibach, 1890.
Zwitter Fr.: Starejša kranjska mesta in meščanstvo. Ljubljana, 1929.
Žontar J.: Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije.
Zwitter Fr.: Razvoj ljubljanskega teritorija. Ljubljana, 1930.

Žontar J.: Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije. Ljubljana, 1933.
Žontar J.: Hauptprobleme der jugoslavischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Stuttgart, 1934.
Žontar J.: Skupna podlaga zgodovine slovanskega prava. Sl. Pr., 1933.
Žontar J.: Problem lastniških cerkva in samostanov v pravni zgodovini Jugoslovanov. Sl. Pr., 1935.
Žontar J.: Kranjska gimnazija v dobi Napoleonove Ilirije. Kranj, 1931.
Županić N.: Les premiers habitants des pays Yougoslaves. Paris, 1919.

KAZALO

(Številke pomenijo strani.)

Absolutizem 199, 202, 442, 491, 525
adopcija 145, 149, 309, 352
adulterium 444
advokat 80, 521, 260
akademija 201, 484, 490
Almende 155, 158, 167
alod 71, 79, 98, 155
analogija 414, 416
Anefangsklage 157, 162
Anerbe 152, 155
Annus normalis 200
apelacija 476, 481, 521, 524
ara 164, 374
arest, personalni 433
Avari 2
avtonomija 442
azil 147, 176
Babina 38
Babník 536
bala 308
Bambergensis 173
banchart 145
bannitio 54, 183
Bannrichter 131, 264, 283, 433, 458
Bannwein 436, 452
baron 84, 207
bastard 325
baština 40
batine 429
Beckmann 201, 257, 296, 325, 342, 523
Behaabbrief 393
beneficij 79
Berathschlagte Perkrechtsordnung 245
Berggenosse 219, 226
Berghold 226
besednik 184, 187, 475
bičarji 195
bilka 156, 373
birič 131, 160, 177, 186, 523
blagastvo 82
blagi 82, 89
Bolgari 9, 10
borte 162
Bleiweis 492
bogokletstvo 286
boj 57
bolezen 305
Borut 5, 21
Bosna 496
božja sodba 57, 178, 184, 188
brada 453
brak 145, 307
bratovščina 96
bratske skupnosti 33
Breckerfeldt 246, 533
bremena, realna 375
brezčastnost 415
brezpokojnost 175, 396, 434
brižinski, gl. freisinški
bulla aurea 115
Carolina (C. C. C.) 181
carta bianca 388
causae maiores, minores 177, 295, 416, 438
cehi 96, 169, 216, 507
celjski grofje 69
centralizacija 199
cerkve, lastninske 77
cerkveno sodstvo 469
Cigale 528
Ciril (Konstantin) 11
civitas 269
Clausel des allg. Landschadenbundes (glej Landschadenbund)
compositio 47
coniuratores 55
contractus socidae 166
conversio Bagovariorum et Carantanorum 5, 15, 88
copula carnalis 37
crimen magiae 187, 416
cudar 183
cvelbarji 134

Čakalna pravica 150
Čarovnik(ca) 175, 179, 290, 416, 433, 453
častne kazni 430
čebele 162
Češko 233
čuvaji, zapriseženi 517
Dalmacija 484
dan 468
deca 145, 147
decimator 293
dedina 38
dedna očevina 40, 320
dedna pogodba 316, 349
dedno nasledstvo 38, 322, 350
dedno pravo 241
dedič 38, 344
dediščina 38, 344
dedni zajem 222
dekan 268, 270
deležnost pri tatvini 455
denar 43
denarna kazen 252, 254
desetina 77, 107, 242, 287, 293, 513
deska, deželna 156, 208
deželan 86, 206, 211, 214, 476
deželna pravda 124, 232, 259
deželni glavar 124, 206, 258, 273, 296
deželni gospodje 87
deželni mir 113
deželni stanovi 206, 210, 225, 258
deželni upravitelj 125, 273
deželni zbor 123, 206, 505
deželska pravda 209
deželska sodišča 262
deželski sodnik 123
dimina 144, 224
Ding, echtes 272, 273
disparagium 145
dizanje 367
dobri ljudje 53, 54, 119, 135, 136, 475
dokazovanje 57, 184
Dolenjsko 455, 475
dolgovanje 382
Dolinar 533
dolžni (nujni) delež 324
dominium terrae 236
domačija 306
dominij 361, 487, 516, 519, 522
dominikalno zemljišče 225, 228
Dopsch 20
doraslost 310, 311
dota 145, 148, 317
dotalni sistem 145, 148, 316, 318
družina 29, 141
državni zbor 113
državotvornost 3, 8
duhovnik 163, 174
duhovni posli 453
Dušanov zakonik 48, 422, 423, 427, 432, 435
dvanajstija 133
dvoboj (sodni) 56, 178, 184
dvor 99
dvorec, strelski 84
dvorna pravda 126, 259
Edlinger 193, 219
Eideshelfer 55
Einstandsrecht 163
Eisernvieh 166
eksekucija 240
emancipatio 304
Entbrechsbrief 283
exactiones 80
exfestucatio 156
Faida (Fehde) 113, 173
fare 78
februarski patent 491
felonija 180
fevd 61, 79, 151, 325
fevdalizem 487
fevdska prisega 206, 211, 212, 213
fevdstvo 79, 261, 355, 358
foetus 301
fidejkomis 358
filii adoptivi 309
formalizem 175, 183, 187
Fotij 14

francoska okupacija 520
Freie Herren (liber baro) 84
Freisassen 133, 218, 219
freisinški 11, 74
Freistift 105
fundus 359
Gastaldi 187
Gemächte 152
Gemain Urtl 289
georgenberški privilegij 86
Gepidi 4
germanizacija 99
Gewere 156, 160, 162, 311
glebae adscriptus 221
globa 191, 254, 255
gmajna 127, 144, 158
goljuf 49
Gorazd 6, 17
gorman 226
gornina (gorščina) 277, 301, 443
gorni list 352, 370
gornik 128, 135, 280, 285, 449, 488, 516
gorska pravda 136, 274, 515
gorske bukve 82, 121, 182, 210, 211, 242
gorske številke 228
gorski gospod 279, 281
goršek 280
gospodar 280
gospodarski uradi 234, 315
gosposka, deželna 236
Gosposvetsko polje 27, 88, 193
gost 34, 43
gostač 231, 511, 518
grajsko pravo 222
grad 39
grb 208
grof 207
grof, krajišni 81
grožnje 457
gruntar 161
gubernij 485
Gubec 197
Gültebuch 370
Handveste 87
harimani 98
hasnovalna pravica 512
Heimsuche 429
Hercegovina 496
hipoteka 374, 393
hiša 32
hišna skupnost 33
hišna številka 353
hlapčič 85
homagium 291
homines damnosi 185,
— proprii 101
Hrvatska 204
Hube 42, 106, 286
Hubmeister 285
Ilirija 483, 485, 515, 520
imenje 42, 140, 152
imovina 435, 454
imovinska skupnost 317
imuniteta 80
indigenat 206
inkolat 206, 504, 505
inokoština 35, 148
inquisitio 124, 416, 458
instrumentum guarentigiatum 171
intertiatio 157, 162, 369
introitus 80
inventar 361
inventura 351
investitura 78
Istarski razvod 76
iudicium nobilium 258
ius ad rem 356
ius aequi et boni 353
ius protimiseos 158
ius recadentiae 151, 317
ius vitae ac necis 37, 101
izgon 299, 433
izločitev 285
izobčenje 322, 369
izselitev 234, 307
izvažanje 367
izvršba sodbe 191, 482
Jahr und Tag 482
janičarji 199
jamstvo 166, 373
janzenizem 202
jezikovna meja 76

jezikovno vprašanje 466, 527
Jezuiti 201
jozefinizem 202, 205
justiciar 520
Justinian 35
jutrna 146, 317
Kadlec 20, 21, 23, 36, 54
Kapsch 251
karalno postopanje 186, 457
Karantanija 3, 4
Karolina (CCC) 238
kataster 202, 225, 270, 514
kazen (izvor besede) 49, 50
kazensko pravo 44, 173, 231, 238
kazni na prostosti 431
kletarski mojster 272, 280, 286, 296, 336
klopi 504
kmetija 106
kmetijska družba 517
kmetiški zajem 99
kmečki upori 195
knez 21, 23, 288
Kocelj 11, 16
kočarji 110, 224, 228
kolektivistična zajednica 34
koloni 103
kolonizacija 69, 104
kompasno pismo 240, 474
kompozicijski sistem 398, 401, 436
konskripcijske občine 270
konstitucija 506
konti 207
kontumacialni postopek 467
Kopač 534
Korošec 498
Koroška 5, 60, 238, 465
Koruzni zakon 445
Kos Fr. 21, 28, 78
Kos M. 1, 76
kot 148, 319
kovnica 95
kosezi 27, 30, 82, 97, 98, 133, 154, 155, 218, 269
koze 406
Krajina, slovenska 204
kralj Matjaž 73
Kranjska 62, 205, 237, 465
krajišnik 11, 61
krajno sodišče 315
Kranje 528
kraljevska kmetija 98
kresije 231, 261, 519
krik 185
kriva vera 175, 179
krompirjeva »desetina« 513
krvnik 415, 460
krvni sodnik 131, 186, 238, 239, 262, 263, 433, 458
krvno pismo 264
krvno sodstvo 95, 183
kup 378, 391
kupno zemljišče 219
kvatrna sodišča 138, 272, 277, 294, 328
La(y)basser 199, 208, 237, 241, 245, 250, 302, 316, 323
Landesherrschaft 236
Landfrage 185
Landfriede 113
Landhandfeste 87
Landrecht 232
Landsass 222
Landschadenbund 171, 356, 372, 374, 388, 468
Landschranne 126
Landstände, gl. deželni stanovi
Langobardi 4, 153
lastninska cerkev 77
laudemium 365
legitimirani otroci 352
letina (davek) 96. 221
— »na zeleni veji« 112, 240, 379, 391
Levec 537, 538
likof 164, 169, 285, 307, 386, 425, 437
liti 102
Ljubljana 491, 494, 499
Ljudevit Posavski 9
ločitev braka 309
lov 179, 279, 294, 358

Luther 195
Magistrat 95, 258
majer 102
majniška deklaracija 498
malefični red 237
maloletnost 310, 311
malomarnost 418, 420
Madžari 17
Majaron 537
mandat nadvojvode Karla 240
mannitio 54, 183
marka 60
marčna ustava 490
mariborski program 412
Marktfriede 92
Markgenossenschaft 140
materna maternis 151, 152, 154
Mažgon 534
Megiser 201
mejaši 108, 219, 276
mejnik 403
menja 378, 392
měri 251
mestni gospod 96
mestni statuti 94
mesta 91, 183, 209, 265
meščanska prisega 215
Metod 11
mezdno pravo 168, 172, 395
ministerialci 64, 83, 207, 208
mirovno sodišče 487, 521
misticizem 177
mitnina 93
morala, spolna 444, 453
Moravska 233
morganatski zakon 145
mrtvaščina 106, 379, 513
mučenje 188
Mühlhausenski statut 159, 168, 312
Nacionalnost 485
nadavek 168, 169
nadrihtar 523
Näherrecht 158
naklep 418, 420
najdba 158, 162
napetnajstiti 188
napotilo, pravno 117, 159, 236, 248
napoved 46
narodno vijeće v Zagrebu 499, 500
nasciturus 301
naselniki 214, 216
nasilje 418
nasnovatelj 179, 423
nastanitev, poljubna 327
nastopnik 38
natezalnica 186, 237, 416
nečistost, spolna 423, 435
— z živino 286
nepokorščina 418
nepremičnina 359
nepristransko sodišče 272, 278, 296, 417, 457, 477
nevračunljivost 419, 305
nevoljnik 103, 221, 353
nevoljniški patent 233
nevrednost za dedovanje 331, 342
nezakonski 309, 342
nexus ad glebam 221, 231, 298
ninski statut 35
nobilitacija 208
nosečnost 301
notar(ski red) 153, 154, 521
notranja avstrijska vlada 256
notranji svet 94, 265
Obča sodba 281, 289, 291, 295 444
občenevaren 185
občevalni jezik 503
občina 144, 269, 508
obči sodni red (§ 13) 530
obdavčenje 106
obhojenje 162
obiskanje 55, 277, 278, 478, 480
objezdenje 162
obrestovanje 169, 393
Obri 2, 4
obhod, pomladanski 286
običajno pravo 31, 118, 236, 248
obligacijsko pravo 43, 164

obrtni red 217, 242
obsequium 79
obstagium 167, 374
obvezno pravo 373
obzidje 92
očetovska oblast 304, 309
očevinski dedič 152, 155, 320, 344
odbor(niki) vinogradniški 291, 516
oderuštvo 181, 391
odgovornost 172
odkup(nina) 235
— za krv 410
odpravek 481
odpustni list 233
odreka dedovanja 349, 350
odrezanje ušesa 427, 455
odslužitev 235
odškodninsko pravo 396
odvetek 161
odvetščina 106, 223
ognjišče 144, 172
ogorščina 144
ograda 39
ograjno sodišče 126, 240, 259, 260, 296
oklici 147, 308
okolina 33
oktoberski diplom 491
okupacija 157, 162
omet 128
omiljeno podložništvo 509
oporoka 347
oppigneratio, gl. zastavitev
opole 33
oporoka 303
oproda 85, 208
opuljenje brade 453
ordalije 57, 184
ornica 161
orožje 475
osada 33
osamosvojitev 513
osebno pravo 298
osebujek 143
osramotiti(enje) 430
osveta (krvna) 168, 173, 178, 418
oškodovanec 417, 436
otmica 35, 147
otroci 101, 305, 419
ovadba 399, 459
ožigosanje 428
Palacký 489
palica, gorska 136, 156, 273, 281
panati 54
pankrt 147
Panonija 8
paraveredi 367
paricijski rok 482
pašnja 158
paterna paternis 151, 154, 317, 342, 352
peča 317, 343
pečat 324, 474
pečatar 293
peinliche Frage 458, 462
Peisker 20, 21
pest 66
pijanec(čevanje) 425, 430
pisar, grajski 393, 479
pisnina 371, 387, 479
plemenitnik 28, 207
plemičar 98, 218
plemstvo 207, 208
pobeg 332
pobratimija 145
podlastnina 155
podložnik(štvo) 103, 107, 215, 509, 513, 523
podložniški patent 232
podobčina 270
podpodložnik 223
podružnik 143
podsed 223
podžupan 288
pogača 308
pojezda 106
pokazen 49
poklonitev 291
pokora 46, 47, 454
pokoj, večni 413
pokrik 48, 185

pokristjanjenje 6
polagaj 137
policijski red 240, 373
poligamija 35
polnoletnost 311
pomilostitev 176, 426
pomirbina gl. umir
popašnja 287, 421, 442
popravek 184
popularna obtožba 183
poravnava 351, 384, 417, 477
poročevalci 288, 291
porok 166, 167
poroštvo 380, 394
porotna sodišča 526
poselske pogodbe 395
posest 398
posiljenje(stvo) 430
posinovljenje 149
poskus 179, 422
poslednja volja 290, 303, 323, 345
poslovna sposobnost 303
posojilo 166, 393
posthumus 302, 342
postopanje, sodno 50, 188, 457
poškodbe, telesne 179
pot 362
potapljanje 184
povračilo 189
povratni pripad 329
povšja sodišča 272, 278, 294
povšje jame 372, 393
praecones 131
pragmatična sankcija 193
pravdač 475
pravdništvo 526
pravica do stvari 356
pravica preklica 158
pravne knjige 236
pravno napotilo 236
pravosodje 256, 519
pravoznanstvo 532
prazniki 102, 217
Pražák 530
predkupna pravica 158
preklicanje 305
preklinjanje 443
prelomitev sodne palice 283
premičnine 359, 360, 369
prepisna zemljišča 370
presedmovanje 56, 185
preselitev 234
prešestnajstiti 188
prešuštvo 286, 445
preteča škoda 399, 400, 404
preužitkarstvo 319
prevesa 363, 371, 407
Pribina 11
priča 42, 56, 186, 303, 324, 480
prijatelji 24
prikratba na vrednosti kupljenega predmeta preko polovice 392
primščina 106, 234, 365, 379, 513
pripomoč 423
priposestovanje 362, 372
pripravljeni kranjski osnutek 245, 246
prisednik 279, 450
prisega 57, 167, 170, 176, 179, 348, 466
priselbine 359, 361
priseljevanje 1
prisežni pomagač 55, 188
prisilna služba 168
priteklina 361
pristaldus 54
pristava 102
pristav 41, 54
pritožbe 475, 481
privatno pravo 155
privilegijske knjige mest 116, 236
priznanje 186
prodaja 378
progon 181
prolocutor 184, 187
proniariji 83
prvenstvo pri nakupu 158, 163, 321, 340, 364, 371
pustota 149
Quartherr 293
Rabelj 188, 415
rabota 104

rabotnina 107
Rachinburge 291
Raffelstättenska carinska pravila 28, 43, 91
raptus puellae 33, 147
razdedinjenje 349
razdel 344
razglasitev zakonov 236
Razlag 545
razlastitev 358
razsodišče 296
razstanitev 232
razprava 417
razvod 161
recadentia 151
Recelj 249
recepcija rimskega prava 126, 142, 153, 237, 311, 355
Rechbach 200, 532
red za deželska sodišča 237, 294
redno sodišče 472
red za vinsko trgatev 516
regal 80, 157, 294
rejenci 309, 339
rekrut 306, 318, 346
religijski fond 282, 283
renta 375
reprezentančna odgovornost 47, 172, 305, 411, 421
rešitev 479, 523
retractus 94, 158, 209, 217, 218
rihtar 270
rimsko pravo 153
Ring 283
rob, gl. sužnik
robotni patent 209, 232, 235
ročin 87, 115, 116, 236
rod 306
rodbinsko pravo 35, 144, 298
rojenjak 103, 220, 221, 298, 299
rokovnjaštvo 525
rop, gl. raptus
rovaš 166, 170, 392, 480
rubežen 269
Rücksasse 222
rudar(stvo) 260, 358
Rügeverfahren 186, 457
rustikalno zemljišče 225, 228
Saja 163
Salman 154
salvatorična klavzula 415
Samo 3, 35
samopomoč 48, 50, 400, 404
samouprava 488
sarajevski atentat 497
saško zrcalo 66, 139, 158, 422, 424
Savinjska krajina 60
Schöff(pp)en 291
Slavinia 25
seber 101
sedma roka 186
selo 33
semnji 92
servituta, gl. služnost
silobran 178, 421, 456
simbolizem 175, 177
sindman 131, 185
sirota 233
skabin 160
skakači 195
skrbnik 310, 314
skupnost (upravna, imovinska itd.) 146
skupnik 149
sloj 76, 217
Slovenija 481
slovenska kmetija 98
služitev (brez plače) 233
služnost 158, 358, 362, 371
smrtna kazen 174, 175, 239, 283, 464, 466
sodba 479
sodišče 51, 52
sodni dvoboj 56
sodja 133, 292, 481
sodnik, mestni 93, 130, 283
— dvorni 125, 284
— na vinogorskih zborih 283
sodnijski red 239
sodstvo 129
sogornik 103, 220, 226, 276, 299
soproga 35, 145

sosečka (sosednja, soseska) 33, 127, 143, 161, 223, 270
sosedstveno pravo 360, 362, 366
sovražnik 44
spol 302
spolijska pravica 157
spolovina 344, 512
spolovna določba 371, 399
sprava 176 ,396, 397, 417
sramotilni oder 430
srenja 144, 283, 292, 336, 431, 481
Stadluft macht frei 94
stan(ovi) 76, 206, 503
stanovski odbor 206, 506
stara pravda 110, 196, 448, 450
starec 305
starešina (sodnik) 283
starost 305
statutarna mesta 508
statuti 117, 236
strahovanje 168
streljanje v oblake 290
strešna kap 465, 472
subditela 234, 523
sumarno sodišče 468
sužnik 28, 100, 166, 299
sužnost 298
svatba 37
svedok 56
sveto pismo 182
Svetopolk 18
svinja 406
svobodnjak 97, 133, 154, 155, 218, 269, 380, 524
svod 39, 157, 162, 190, 369
svojast 35, 40, 158, 308
svojenica 161
syndicus 265
Šiba 305, 429
škoda 164, 399, 400
škodljivec 185, 300
Schönleben 201
šranga 36, 147
Štajerska 62, 204, 238, 463
švabsko zrcalo 66, 88, 145, 174, 176, 178, 182, 422
Tabor 72, 493
Taiding 123, 273, 303
talionsko načelo 45, 49, 182
Taranovski 20
tat(vina) 180, 423, 427, 454
temnica 431
tepež 179
teritorialne izpremembe 501
testamnet 153, 323
tlačan 103
tlaka 107, 209, 221, 288, 513
tolerančni patent 202, 235
tortura 186, 188, 239, 264, 416, 463
tót 25
tožba 474
tožnina 474
tractatus de tormentis 186
Trsatski statut 343
treuga Dei 173
trg 209, 217, 265, 268
trgatev 443, 516
trgovinsko sodišče 521
tribunali 521
tridesetletna vojna 199
trlica 431
Trubar 195
tud 25
tujec 98, 441
turen 431
Turki 71, 75, 93, 195, 198
Ubijalec 178, 180
udeleženost 423
udor 403
Uebersiebmung 56
ugostitev 167, 374
ujezdi 42
Ulrik z Lichtensteina 75
umeščenje, gl. ustoličenje
umir 46, 410
unio prolium 147
Untersasse 222
Urbarrecht 273
uprava 256, 487, 519, 525
upravna skupnost 317
uradna oseba 457
urbar 107, 140, 370, 510
urbarialne številke 225

Urfehde 417, 434
Uskoki 198, 229, 321
ustanovilo (Satzung) 160, 372
ustava 490, 529
ustoličenje 27, 52, 74, 88, 178, 193
utek 299
Vabilo 54, 183
vadium 159
Valuk 4
Valvasor 36, 72, 200, 252, 253, 297
varstvo 310
varuh 306, 307, 310, 313
vas 33, 298
vazal 79
vboga gmajna 220
vdova 344
veča 135, 137, 272, 295, 298
večni mir 114
vedečnost 419
Veronika Deseniška 71, 176, 181
verski zaklad 203
vicedom 125, 273
Videm 143
Vierer 95, 266
viničarski red 518
vino za kazen 436, 452
vinodolski statut 165, 421, 422
vinogradniški redi 247
vinogradništvo 119
vinogorski zbor (shod) 272
vitez 82, 208
vittum 146
vladar 175
vladika 183
vlaško pravo 346
Vogt 80
vojna granica 204
vojvoda kranjski 67
volilo 290, 347
volilni knezi 113
voza 321, 432
vožnja 371
vražda 47, 174, 179
vseučilišče 484
vsobenjki 109, 173, 220, 228, 276, 280, 300, 395
Wadiatio 166
Weinzedl 293
Weistum, gl. pravno napotilo
Wergeld, gl. vražda
Willebrief 113
windisch 75
Zadavek 371
zaded 154
zadnji pravni dan 459
zadolžnice 388
zadruga 34, 140
zakletev 55
zakon 307
zakrižanje 287, 329, 331, 368, 369, 437, 471, 475
zakup 104, 164, 395
— po grajskem pravu 93, 105
zakupna njiva 359, 361
zamolčanje 313, 418
zapad posode 516
zapalost 329, 367
zapečatenje 287, 369, 437
zapisnikar 292, 297
zapad imenja 403
zaplenitev 367
zapor 431
zaroka 147, 307
zasačenje 458
zasebno pravo 38, 239
zasilna pot 371
zaprisega 184, 480
zaprisežni pomagač 55, 184, 186
zastaranje 413
zastava 159, 361, 364, 372
zaščita 363
zaščitno pismo 352
zavetništvo 100
zaženilo 147
zelenaštvo 391
zelena veja 373, 391
zemljak 161, 224, 320
zemljiška knjiga 117, 156, 225, 334, 355, 523
zemljiška obveza 513

zrcaleče se kazni 427
zrelost (spolna) 37
zunanji svet 94, 265
zvestnô 144
zvestoba 445
Žalitev 448
železo 184
žen(sk)a 168, 302, 324, 346, 479
ženitev(ba) 36
ženitno pismo 307, 316, 353, 354
Žid 95
živina 160, 164, 166, 287, 374, 401, 405
župa 23, 127
župan 23, 95, 130, 266, 268, 283, 288
županica 128
župnija 308